

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2020

№ 4 (108)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 24 грудня 2020 р.)*

Дніпро
2020

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2020. № 4 (107). 410 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 70 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 576-46-41 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

**Видання індексується в міжнародних базах даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заст. голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Національний авіаційний університет, м. Київ);
д.ю.н., доц. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., доц. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. обласна держадміністрація);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., доц. **Дмитро ПРИПУТЕНЬ** (народний депутат України);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (ЦВК України, Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., доц. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БІЛУС** (Mindaugas BILUS) (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
д-р права **Гедімініас БУЧЮНАС** (Gediminas BUCIUNAS) (Ун-т М. Ромеріса, м. Вільнюс, Литва);
д.ю.н. **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинськ. держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ** (Rafal LIZUT) (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ** (Andrzej PIASECKI) (Краківськ. пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ** (Paulina BIEŚ-SROKOSZ) (У-н Яна Длугоша, Польща).

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Фоменко А. Є.

Поняття та особливості кримінологічної діяльності
Національної поліції України 8

Блінова Г. О., Мамедова Е. А.

Інформаційне забезпечення та кібербезпека
патрульної поліції: співвідношення понять 15

Кобзар О. Ф., Ткаченко С. Є.

Міжнародний досвід забезпечення дотримання
дисципліни і законності в органах правопорядку 24

Іваниця А. В.

Служба в поліції в системі державної служби:
закордонний досвід окремих демократичних держав 29

Корнієнко Д. М., Павлютін Ю. М.

Сутність механізму адміністративно-правового забезпечення
службово-бойової діяльності сил безпеки
(на прикладі Національної гвардії України) 35

Крамаренко Ю. М.

Окремі питання формування моральних цінностей при підготовці
фахівців у сфері права та правоохоронної діяльності 41

Покайчук В. Я.

Сутність і співвідношення понять «сили безпеки»
та «сили охорони правопорядку» 47

Великий Ю.М.

Про доцільність зміни принципів охорони публічного порядку поліцією
України під час масових заходів: досвід європейських держав 54

Тінін Д. Г.

Удосконалення службової підготовки працівників Національної
поліції України з використанням інтерактивного мультимедійного обладнання 60

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Кириченко Ю. В., Давлстова Г. В.

Конституційне регулювання права на звернення
до органів державної влади та органів місцевого самоврядування 64

Осадчий Ю. Г.

Причини ліквідації Запорозької Січі 69

Сироїд Т. Л.

Право жінок на здоров'я жінок – виклики сьогодення:
міжнародно-правовий аспект 74

Христинченко Н. П. Роль Європейського суду з прав людини у забезпеченні належного та ефективного захисту на справедливий суд в Україні	82
Левін О. Л., Поплавський О. О. Донбас: сторінки минулого в контексті подій сьогодення	89
Нестерцова-Собакарь О. В. Статут цивільного судочинства 1864 року: історія прийняття, основні положення та його вплив на українські губернії	95
Обушенко Н. М. Суть і значення систематизації законодавства в Україні	101
Сердюк Л. М. Президент України як багатоаспектний державно-правовий феномен: доктринальні підходи до розуміння	106
Омелько І. І. Еволюція правового регулювання форм діяльності членів представницьких органів місцевого самоврядування на українських землях у складі Австро-Угорщини та дореволюційної Росії	110
Сич М.А. Соціально-економічні гарантії депутатської діяльності в Україні	118

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Алибеков А.Е., Юнина М.П. Формы участия прокурора в гражданском процессе: сравнительная характеристика законодательства Республики Казахстан и Украины	125
Алієва-Барановська В. М., Сіренко О. Ф. Порівняльна характеристика комерційної таємниці в законодавстві іноземних країн та у міжнародному праві	135
Межевська Л. В., Васильченко В. В. Роль адвоката як представника в господарському процесі	149
Межевська Л. В., Капінус М. А. Земельний мораторій: загрози та перспективи	152
Ус Ю. О. Окремі аспекти нарахування аліментів та відповідальність за невиконання зобов'язань	156

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

Берлач А. І., Іздебська У. І. Медіація в адміністративному судочинстві	161
Комісаров О. Г., Швець Ю. Ю. Адміністративно-правові аспекти державної політики забезпечення національної безпеки України у сфері охорони здоров'я на сучасному етапі	167

Курінний Є. В.

Про затребуваність адміністративного права
в умовах нетиповості української держави 174

Миронок Р. В., Шатрава С. О.

Розгляд адміністративних справ про примусове відчуження
земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності:
судова практика та перспективи її покращення 180

Миронок Р. В., Репан М. І.

Домашнє насильство та булінг: особливості кваліфікації
та ефективність відповідальності 187

Собакарь А. О., Аксютіна А. В.

Імплементація міжнародно-правових стандартів «культурного сервісу»
в сучасну систему публічно-правового забезпечення населення
соціально-культурними послугами 193

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Пузирьов М. С., Олефір Л. І.

Соціально-правова обумовленість запровадження в законодавство України
інституту пробачіння нагляду за особами, умовно-достроково
звільненими від відбування покарання 199

Хряпінський П. В.

Щодо родового та безпосереднього об'єктів ненасильницьких злочинів
проти статевої недоторканості неповнолітньої особи 205

Юзікова Н. С.

Правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині 213

Березняк В. С., Рец В. В.

Застосування кримінально-правового примусу
за протиправний вплив на результати офіційних
спортивних змагань в епоху легалізації грального бізнесу 218

Руфанова В. М.

Поняття та ознаки гендерно обумовленого насильства 224

Скок О. С., Шевченко Т. В.

Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх
за Кримінальним Кодексом України та Республіки Казахстан 231

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бегалиев Е. Н.

О перспективности или нецелесообразности
введения института чипирования населения 238

Ємець О. М., Руснак Д. І.

Суб'єкти, які здійснюють заходи з протидії торгівлі людьми,
їх загальна характеристика та повноваження у цій сфері 245

Скрябін О. М., Санакоєв Д. Б.

Соціально-психологічний портрет лідера етнічного злочинного угруповання 251

Волошина М. О. Перспективні напрями наукових досліджень питань оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні	256
Лазарева Д. В. Особливості участі осіб з психічними розладами у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти	263
Обшалов С. В. Проблемні питання взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень	270
Сухачова І. О. Міжнародний стандарт доказування «обґрунтована підозра» в реалізації прокурором функції обвинувачення	275
Шаповалов Д. О. Форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні (теоретико-праксеологічні аспекти)	280
Брендель О. І. Організаційні проблеми при призначенні судової експертизи відео-, звукозапису	284
Приловський В. В. Алгоритми дій працівників правоохоронних органів при розслідуванні втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність	290
Шарай Є. В. Теоретичні засади залучення працівників експертної служби МВС України до проведення досудового розслідування	295

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Лазарєв В. О., Сидорова Е. О., Палешко Я. С. Вплив геополітики на стан національної безпеки держави	300
Мусієнко О. Л., Пилипенко М. В., Макітренко В. В. Використання спеціальних знань під час розслідування економічних злочинів	306

Трибуна аспіранта

Анісімов Д. О. Об'єктивна сторона складу протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань	312
Антонюк І. А. Способи вчинення шахрайства у сфері надання послуг із посередництва у працевлаштуванні	318
Влад К. Г. Деякі аспекти удосконалення кримінальної відповідальності за домашнє насильство над дітьми	324

Дядічко В. І. Деякі особливості кримінально-правової регламентації відповідальності за сексуальне насильство над дітьми в окремих державах Європи	329
Ісаєва Н. С. Право на достатній життєвий рівень, право на підприємницьку діяльність та право на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні	336
Лісняк А. І. Типові слідчі ситуації під час розслідування масових заворушень	342
Сенько В. В. Причини та умови наркозлочинності, визначення заходів щодо попередження та усунення негативних наслідків	347
Усаткін Д. Г. Організаційно-тактичне забезпечення проведення допиту підозрюваного при розслідуванні групового порушення громадського порядку	352
Шило І. В. Кримінально-правова характеристика покарань, передбачених за кримінальні проступки	356
Шраго А. О. Типізація алгоритмів розслідування збуту та розповсюдження порнографічних предметів мережею Інтернет	361
РЕЦЕНЗІЇ	368

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи	379
Конкурси	385
Підготовка наукових кадрів	386
Персоналії	390
Нові видання	396
Памяті вчених	400
<i>Довідка про авторів</i>	402

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.91

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-8-15

Андрій ФОМЕНКО[©]

кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України,
ректор Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Визначено поняття кримінологічної діяльності Національної поліції як різновиду діяльності, що являє собою сукупність правомірних дій поліцейських, які мають знання й навички їх застосування в галузі права загалом та кримінології зокрема, що здійснюються правовими засобами й методами з використанням актуальних кримінологічних технологій в освітній, науковій та практичних формах із метою протидії кримінальним правопорушенням, а також пов'язаним із ними негативним для суспільства явищам, усунення детермінантів учинення кримінальних правопорушень, з'ясування особи кримінального проступку та злочину, жертви кримінального правопорушення, визначення осіб, які потребують особливого захисту з боку держави та/або реабілітації. З'ясовано характерні риси такої діяльності.

Ключові слова: кримінологія, поліція, юридична діяльність, поліцейська діяльність, кримінологічна діяльність, запобігання кримінальним правопорушенням.

Постановка проблеми. Дослідження будь-якого явища правової дійсності, яким є і кримінологічна діяльність Національної поліції, передусім вимагає з'ясування його поняття, зміст якого становлять сукупність ознак, що дозволяють відрізнити вказаний феномен від інших, у той час як обсяг поняття дає можливість визначити коло предметів, на які безпосередньо поширюється його дія. Принагідно зазначимо, що, незважаючи на все більший інтерес учених до кримінологічної діяльності як юридичної категорії загалом та кримінологічної діяльності Національної поліції зокрема, дефініція та сутність останньої залишаються не з'ясованими, що потребує проведення подальших наукових пошуків у цій царині.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Варто вказати, що теоретичним дослідженням різних аспектів протидії злочинності приділялася й приділяється чимала увага в працях таких вітчизняних учених, як А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Багиргарєєва, В. М. Бесчастний, А. Б. Блага, Є. М. Блажівський, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, Р. С. Веприцький, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Гришук, Л. М. Давиденко, Ю. Б. Данильченко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. С. Ішук, О. Г. Кальман, О. Г. Колб, І. М. Копотун, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, О. А. Мартиненко, В. О. Меркулова, В. А. Мисливий, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, Н. А. Орловська, В. М. Попович, В. А. Тимошенко, В. П. Тихий, В. М. Трубников, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко, О. М. Храмцов, П. В. Хряпінський, В. В. Шаблістий, В. І. Шакур, О. С. Шеремет, О. Ю. Шостко, О. О. Юхно, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш та ін. Разом із тим поняття кримінологічної діяльності Національної поліції України наразі відсутнє.

© Фоменко А. Є., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3755-4130>

mail@dduvs.in.ua

Метою статті є визначення поняття кримінологічної діяльності Національної поліції як різновиду поліцейської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Перш за все варто зауважити, що в основі досліджуваного правового явища наявні два ключових слова, а саме «кримінологічний» і «діяльність», які потребують сутнісного визначення.

Слово «кримінологічний», безперечно, походить від терміна «кримінологія», який у Великому енциклопедичному юридичному словнику трактується як: а) наука про злочинність, її причини, особистість злочинця і заходи запобігання злочинності; б) навчальна дисципліна. Кримінологія вирішує, зокрема, питання про те, що є причиною злочину, усуваючи яку можна запобігти його вчиненню [1, с. 416].

Схожий підхід до інтерпретації категорії «кримінологія» простежується і в навчальних виданнях. Так, наприклад, у підручнику, підготовленому авторським колективом за редакцією В. В. Голіни, зауважується, що кримінологія являє собою комплексну науку про закономірності злочинності та її окремі прояви, про особу злочинця, причини й умови, які породжують та обумовлюють злочинність та окремі злочинні посягання, а також про форми й методи соціального й нормативного впливу на них із метою їх контролю. До головних проблем, що створюють серцевину предмета кримінології, на думку вчених, належать: 1) злочинність; 2) окремі злочини як конкретні прояви злочинності; 3) особистість злочинця; 4) фактори злочинності, причини й умови окремих злочинів; 5) запобігання злочинності й окремим злочинам [2, с. 6–7].

Із зазначеного випливає, що кримінологію слід розуміти крізь призму науки та навчальної дисципліни, що, на наш погляд, зважаючи на вказаний предмет, є дискусійним. Адже вжиття необхідних заходів щодо запобігання окремим видам злочинів чи злочинності загалом є можливим лише в разі здійснення кримінологічної практичної діяльності, що за своїм змістом є правоохоронною. Водночас дискусійним уважаємо твердження про кримінологічні заходи як суто превентивні (запобіжні).

Наш умовивід підтверджується висновками Б. М. Головкина про те, що об'єктом кримінологічного пізнання є сукупність суспільних відносин, пов'язаних зі злочинністю та протидією злочинності. Відповідно, кримінологія являє собою систему знань про злочинність та її прояви, а також діяльність у сфері протидії злочинності. Змістом кримінологічної науки, зауважує правник, є дослідження й оцінка злочинності, тенденцій і закономірностей її утворення, функціонування, розвитку, а також використання цих знань під час розробки комплексу заходів і практичних рекомендацій щодо протидії злочинності [3, с. 21].

Аналіз указаного дає підстави говорити про більш широкий та виважений підхід до розуміння категорії «кримінологія», що охоплює як знання про злочинність, так і протидію їй, а не лише запобігання.

До подібних висновків доходить і А. П. Закалюк, наголошуючи, що кримінологія через свою теоретико-прикладну сутність повинна мати практичну реалізацію, тобто здійснюватися у вигляді кримінологічної практичної діяльності. У цьому аспекті, стверджує вчений, практичну кримінологію визначають як діяльність із забезпечення та здійснення кримінологічними засобами завдань щодо запобігання, а в загальному плані – й протидії злочинності [4, с. 21].

Осмилення вищевказаного дає можливість стверджувати про необхідність розуміння кримінології як науки, навчальної дисципліни та практичної діяльності уповноважених суб'єктів щодо протидії злочинності загалом та окремим видам злочинів зокрема.

Протидія злочинності визначена законом як одне із завдань Національної поліції, що ще раз підтверджує правильність підходу щодо використання цього поняття для характеристики сутності кримінології.

Із цього приводу слушною видається позиція М. І. Мельника, хоча й в аспекті протидії корупції, про те, що термін «протидія» відображає весь комплекс заходів впливу на корупцію, включаючи вплив на її соціальні передумови, причини й умови злочину, правоохоронну діяльність щодо виявлення, розслідування таких діянь, притягнення осіб, винних у їх учиненні, до відповідальності [5, с. 23]. А отже, як теоретична (наукова, освітня), так і практична кримінологія має охоплювати питання не тільки запобігання, але й, наприклад, виявлення та припинення злочинних проявів. Ми переконані, що запобігання злочинам має залишатися пріоритетним напрямом для кримінології.

Водночас слід відзначити, що, на думку деяких учених, потребує переосмилення і традиційний підхід до визначення обсягу предмета сучасної кримінології.

Підтвердженням цьому слугують умовиводи В. А. Тулякова про те, що не менш

важливими в умовах сучасності є проблема теорії причин злочинності й предмета кримінології та проблема поведження зі злочинцями й жертвами, відновлення в правах суб'єктів кримінально-правових відносин, які в силу низки причин не знайшли повного відображення в догматичній частині кримінологічного вчення. Звідси, зауважує вчений, кримінологія як наука має являти собою вчення про вчинення злочинів у їх взаємозв'язку зі зловживанням правом і правомірною поведінкою, заходами соціального контролю за злочинами та злочинністю, реабілітацією й поведженням зі злочинцями та їх жертвами [6, с. 75].

Висвітлюючи об'єкт та предмет науки кримінології, А. Е. Жалінський доходить висновку, що до об'єкта кримінології, окрім іншого, належать пов'язані зі злочинністю соціальні феномени, зокрема явища й процеси, які детермінують та підтримують її, а також особи, які вчинили злочини, можуть їх учинити чи потребують особливого захисту [7, с. 77].

Разом із тим, зважаючи на внесені у 2018 році зміни до розділу 3 Кримінального кодексу України, у результаті чого було сформульовано нове поняття «кримінальне правопорушення» (суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом кримінального правопорушення) та його види (кримінальні проступки та злочини) [8], потребує корегування і зміст категорії «кримінологія».

Таким чином, до предмета кримінології в сучасному вимірі слід віднести: 1) злочинність як соціальне явище, що породжує негативні наслідки для суспільства; 2) кримінальні проступки та злочини; 3) явища та процеси, що є детермінантами вчинення кримінальних правопорушень; 4) дії, пов'язані зі зловживанням права; 5) особу кримінального правопорушення, його жертву, а також особу, яка потребує особливого захисту у зв'язку із загрозою її життю чи здоров'ю; 6) заходи щодо протидії окремим видам кримінальних проступків та злочинів; 7) заходи, пов'язані з поведженням зі злочинцями та жертвами кримінальних правопорушень, їх реабілітацією.

Іншою складовою досліджуваного правового явища є термін «діяльність».

Як зазначено у філософському енциклопедичному словнику, діяльність – це форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних із нею систем бути причиною змін у бутті. Ці зміни можуть стосуватися речового та енергетичного статусу об'єктів або їх інформаційного потенціалу. Діяльності притаманні: трансформація зовнішнього у внутрішнє, єдність предметності та розпредметнення певних смислів, що задають параметри її здійснення. Для людської діяльності характерний вибір можливостей та відповідно – прийняття рішень. Діяльність здійснює перманентну трансформацію суб'єктивного в об'єктивне та навпаки [9, с. 163–164].

Людська діяльність, як указано у Вільній енциклопедії «Вікіпедія», це процес (процеси) активної взаємодії суб'єкта з об'єктом, під час якого суб'єкт задовольняє будь-які свої потреби, досягає мети. Діяльністю можна назвати будь-яку активність людини, якій вона сама надає деякий сенс. Діяльність характеризує свідому сторону особистості людини (на відміну від поведінки) [10]. У свою чергу соціальну діяльність визначають цілеспрямовані дії, що базуються на врахуванні потреб, інтересів і дій інших людей, а також наявних у суспільстві соціальних норм [11].

Із зазначеного випливає, що діяльність в аспекті нашого дослідження слід розуміти як сукупність активних, свідомих дій суб'єктів, що вчиняються задля досягнення поставленої мети або задоволення власних чи суспільних інтересів і потреб, у результаті чого відбувається вплив або зміни в об'єкта, щодо якого вчинялися такі дії.

Кримінологічна діяльність у вузькому значенні як виявлення й усунення різними учасниками здійснення кримінального судочинства причин та умов, які сприяють учиненню злочину, була предметом наукового пізнання В. Давиденка. У результаті дослідження вчений дійшов таких висновків щодо сутності й обсягу досліджуваного поняття: 1) виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, та вживати заходів для їх усунення є сутністю кримінологічної діяльності слідчого під час розслідування злочину; 2) нагляд за виконанням вимог закону про виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, а також безпосередня робота щодо виявлення причин та умов учиненого злочину в межах судового розгляду кримінальної справи є завданням кримінологічної діяльності прокурора, що здійснюється в кримінальному судочинстві на всіх стадіях кримінального процесу; 3) заявляти клопотання на досудовому слідстві щодо виявлення обставин, які сприяли вчиненню злочину, та здійснювати самостійні дії, які безпосередньо спрямовані на виявлення причин та умов злочину, – форми кримінологічної діяльно-

сті адвоката, що є обов'язковими у випадку, коли причини й умов вчиненого злочину постають обставинами, які пом'якшують або виключають кримінальну відповідальність особи, якій інкримінується цей злочин; 4) процесуальне керівництво судовим розглядом, у процесі якого з-поміж інших досліджуються й обставини, що сприяли вчиненню злочину, – функція судового контролю за законністю досудового слідства (кримінологічна робота суду) [12, с. 112].

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що кримінологічною діяльністю охоплюються не тільки дії уповноважених суб'єктів, пов'язані з виявленням та усуненням причин та умов, які сприяють учиненню злочину, але й дії наглядового, контрольного та управлінського характеру, що обумовлюється статусом кожного із вказаних суб'єктів такої діяльності.

У результаті наукової розвідки вчених у складі Л. М. Давиденко, О. О. Титаренка, М. Л. Давиденка та О. М. Литвинова було зроблено висновок про те, що кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства полягає у виявленні та усуненні криміногенних детермінант, здійснюється під час розслідування кримінальних справ та пов'язана зі збиранням доказів [13, с. 42].

Однак варто зауважити, що, характеризуючи таку діяльність, далі вчені акцентують увагу лише на діях слідчого й інших суб'єктів кримінального судочинства щодо виявлення причин та умов учиненого злочину, упускаючи дії, пов'язані з їх усуненням.

Під час дослідження основних напрямів діяльності органів прокуратури щодо протидії злочинності значну увагу питанням кримінологічної діяльності прокурора приділив і О. Г. Кальман. Як зауважує правник, зміст кримінологічної діяльності прокурора на стадії досудового слідства становлять його дії, пов'язані з реалізацією таких повноважень: участь у виконанні слідчих дій, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; надання вказівок слідчому чи органу дізнання щодо виконання слідчих дій, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину; повернення кримінальної справи слідчому або органу дізнання для проведення додаткового розслідування чи дізнання у зв'язку з невиявленням причин та умов, які сприяли вчиненню злочину; відкликання недостатньо обґрунтованого подання слідчого або органу дізнання [14, с. 84–85]. Кримінологічна діяльність прокурора в судовому розгляді кримінальної справи, стверджує автор, нерозривно пов'язана з його процесуальною діяльністю щодо підтримки державного обвинувачення. При цьому правник виділяє три етапи її здійснення: 1) кримінологічна робота прокурора на стадії попереднього розгляду справи суддею; 2) кримінологічна робота прокурора на стадії судового слідства; 3) кримінологічний аспект обвинувальної промови [15, с. 87].

Разом із тим, на переконання вченого, у процесі здійснення нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також у разі застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, прокуратура виконує і кримінологічний нагляд, спрямований на протидію та запобігання злочинам. Прокурор у будь-який час може відвідувати відповідні установи тримання затриманих попереднього ув'язнення, відбування покарання, примусового лікування; ознайомлюватися з документами; перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ; зупиняти виконання таких актів; опротестовувати або скасовувати їх; вимагати від посадових осіб пояснень щодо допущених порушень; звільнити особу, яка незаконно перебуває в місцях тримання затриманих попереднього ув'язнення, обмеження чи позбавлення волі або в установі для виконання заходів примусового характеру [15, с. 94].

Зазначене свідчить, що вчений фактично виокремив ті повноваження прокурора (наглядові, кримінально-процесуальні, контрольні тощо), які, на його думку, слід віднести до кримінологічної діяльності відповідно до їх мети, а саме виявлення й усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину. При цьому вчений не сформулював власної дефініції та ознак такої діяльності прокурора.

Висвітлюючи кримінологічну функцію прокурора в досудовому розслідуванні, В. Юришин доходить висновку, що кримінологічна діяльність прокурора – це спеціальна наглядова діяльність, спрямована на своєчасне виявлення органами досудового розслідування причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів, та вжиття обґрунтованих процесуальних і непроцесуальних заходів щодо їх усунення з метою мінімізації криміногенного впливу. Як наголошує автор, засобами кримінологічного нагляду прокурор повинен націлювати слідчого на поєднання різних форм профілактичної діяльності –

внесення подань, виступу на зборах трудового колективу, у пресі, по радіо, телебаченню тощо. Прокурор також уживає заходів для якнайшвидшого доведення до відома відповідних посадових осіб інформації про причини та умови, які сприяли вчиненню злочинів, надає допомогу слідчому в узагальненні зібраної у справі кримінологічної інформації, викладає свою думку про характер попереджувальних заходів, яких необхідно вжити; замінює кримінологічні акти слідчого своїми актами; використовує результати кримінологічної слідчої та власної діяльності під час аналізу (вивчення) причин злочинності в районі, області тощо [16, с. 99].

Осмилення вказаного дозволяє сформулювати судження про те, що до обсягу поняття «кримінологічна діяльність» учений відносить наглядові, координаційні, інформаційні, допоміжні, контрольні та інші дії, спрямовані на виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів, а також заходи щодо їх усунення.

Під час проведення дослідження О. С. Ішук сформулював таку дефініцію досліджуваного поняття: кримінологічна діяльність – це інтегрована в єдину систему протидії злочинності сукупність функціональних елементів (засобів, форм і видів діяльності), за допомогою яких суб'єкт впливає на фактори злочинності, досягаючи тим самим результативного виконання визначених для органів прокуратури завдань і функцій. Водночас учений наголошує, що діяльність прокуратури з протидії злочинності в основному здійснюється у формі кримінологічної профілактики, тобто являє собою сукупність заходів щодо виявлення та усунення (блокування, нейтралізації) причин, умов, інших детермінант злочинності. Окремі складові такої динамічної категорії, як кримінологічна діяльність, стверджує правник, відособлюються, структуруються в діяльність – правозастосовну та юрисдикційну, правоустановчу та правороз'яснювальну, правонаділяючу й наглядову [16, с. 322–323].

Однак запропонований ученим підхід до трактування досліджуваного явища не дозволяє повною мірою виокремити ті характерні риси, що притаманні кримінологічній діяльності прокуратури, оскільки така діяльність фактично зводиться до профілактичної. Учений стверджує, що певні її складові одночасно являють собою правозастосовну, юрисдикційну, правоустановчу, правороз'яснювальну, правонаділяючу та наглядову діяльність прокуратури, що потребує уточнення.

Досліджуючи особливості здійснення кримінологічної діяльності Державним бюро розслідувань, В. М. Дрьомін зауважує, що лише діяльність, яка спрямована на вивчення, аналіз, прогнозування й запобігання злочинності та криміногенних соціальних процесів і явищ, може бути віднесена до кримінологічної діяльності – особливого виду професійної спеціалізації [17, с. 377–378].

Із зазначеного випливає, що кримінологічна діяльність являє собою як аналітичну діяльність, пов'язану зі злочинністю, так і профілактичну, що мають здійснюватися виключно спеціально підготовленими фахівцями.

Водночас ми переконані, що належне здійснення кримінологічної діяльності не можливе без використання спеціальних кримінологічних технологій (методик). Із цього приводу слушними вбачаємо умовиводи О. В. Симоненка та Є. В. Грибанова, які під кримінологічними технологіями, у широкому сенсі, пропонують розуміти сукупність кримінологічно обґрунтованих прийомів, методів і рішень, застосовуваних для досягнення прогнозованого результату в правоохоронній сфері шляхом здійснення дій, що впливають на поведінку людей, культурні й соціальні структури, системи або ситуації через застосування кримінологічних знань в антикримінальній практиці. У вузькому сенсі, на переконання дослідників, кримінологічні технології утворюють сукупність різного роду прийомів, способів, засобів, методів і форм застосування кримінологічних теорій і вчень у практиці протидії злочинності [18, с. 8].

Висновки. Узагальнення всіх указаних визначень дає підстави для такого судження про кримінологічну діяльність Національної поліції: це різновид діяльності, що являє собою сукупність правомірних дій поліцейських, які мають знання й навички їх застосування в галузі права загалом та кримінології зокрема, що здійснюються правовими засобами й методами з використанням актуальних кримінологічних технологій в освітній, науковій та практичних формах із метою протидії кримінальним правопорушенням, а також пов'язаним із ними негативним для суспільства явищам, усунення детермінантів учинення кримінальних правопорушень, з'ясування особи кримінального проступку та злочину, жертви кримінального правопорушення, визначення осіб, які потребують особливого захисту з боку держави та/або реабілітації.

Відповідно, до характерних рис такої діяльності слід віднести: 1) вона є видом поліцейської правозастосовної діяльності, якій притаманні унормованість, системність, організованість та професійність; 2) вона являє собою сукупність активних дій уповноважених суб'єктів (службових та посадових осіб органів поліції), які володіють знаннями й навичками в галузі права та спеціальними кримінологічними знаннями; 3) вона здійснюється дозволенними законодавством правовими засобами й методами з використанням актуальних кримінологічних технологій (методик), а також наукових методів пізнання; 4) можливими формами такої діяльності є освітня, наукова та практична, при цьому наукова кримінологічна діяльність виконує забезпечувальну функцію щодо такого роду практичної діяльності; 5) за своїм інтелектуальним змістом вона може бути організаційною (управлінською), пізнавально-пошуковою, комунікативною; 6) її загальною метою є протидія кримінальним правопорушенням (їх виявлення, припинення, запобігання), а також пов'язаним із ними негативним для суспільства явищам (зловживання правом тощо), усунення детермінантів учинення кримінальних правопорушень, з'ясування особи кримінального проступку та злочину, жертви кримінального правопорушення, визначення осіб, які потребують особливого захисту з боку держави та/або реабілітації; 7) кожна з форм такої діяльності в межах визначеної мети спрямована на вирішення окремого завдання, а саме: а) кримінологічна освітня діяльність – підготовка фахівців зі спеціальними кримінологічними знаннями й навичками; б) кримінологічна наукова діяльність – пошук шляхів вирішення актуальних теоретико-прикладних кримінологічних проблем; в) кримінологічна практична діяльність – зменшення кількості вчинюваних кримінальних правопорушень, усунення їх причин та умов, ужиття належних заходів щодо осіб, які схильні до вчинення правопорушень або вже їх учинили, а також щодо потенційних та реальних жертв; 8) вона може здійснюватися як самостійний вид поліцейської діяльності, так і паралельно з іншими її видами, наприклад, під час здійснення оперативно-розшукової чи кримінально-процесуальної діяльності.

Список використаних джерел

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2007. 992 с.
2. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.
3. Головін Б. М. Поняття, предмет, система кримінології та її завдання на сучасному етапі розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 59–68.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Видавничий дім «Н Юре», 2007. 424 с.
5. Мельник М. І. Протидія корупції: поняття, мета, напрями. *Право України*. 2002. № 4. С. 22–26.
6. Туляков В. А. Криминология современности. *Криминология в Україні та протидія злочинності: зб. наук. пр.* / за ред. М. Л. Орзіха, В. М. Дрьоміна. Одеса: Фенікс, 2008. С. 71–79.
7. Жалинский А. Э. Избранные труды: в 4-х т. Т. 1. Криминология. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. 698 с.
8. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квітня 2001 року (зі змінами та доповненнями станом на 27.10.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
9. Кримський С. Діяльність. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002. 751 с.
10. Діяльність. Вільна енциклопедія – Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Діяльність>.
11. Поняття соціальної діяльності. *Соціологія: навч. посіб.* / А. А. Герасимчук, Ю. І. Палеха, О. М. Шиян Київ: Вид-во Європейського університету, 2004. 246 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-11107.html>.
12. Давиденко В. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 4. С. 111–117.
13. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства: монографія / за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. Харків: Тимченко, 2011. 214 с.
14. Проблеми протидії злочинності: підручник / О. Г. Кальман та ін.; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.
15. Юрчишин В. Кримінологічна функція прокурора у досудовому розслідуванні. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 96–102.
16. Ішук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури: монографія. Харків: Золота миля, 2014. 366 с.
17. Дрьомін В. М. Кримінологічні функції та кримінологічна діяльність ДБР. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, С. Л. Стрельцов та ін.; НУ «ОЮА».

Надійшла до редакції 25.11.2020

References

1. Velykyu entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk (2007) [Large encyclopedic legal dictionary] / za red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo “Yurydychna dumka”». 992 s. [in Ukr.].
2. Kryminolohiya: Zahal'na ta Osoblyva chastyny: pidruchnyk (2009) [Criminology: General and Special parts: textbook] / I. M. Dan'shyn, V. V. Holina, M. Yu. Valuys'ka ta in.; za zah. red. V. V. Holiny. 2-he vyd., pererob. i dop. Kharkiv: Pravo. 288 s. [in Ukr.].
3. Holovkin, B. M. (2014) Ponyattya, predmet, systema kryminolohiyi ta yiyi zavdannya na suchasnomu etapi rozvytku [The concept, subject, system of criminology and its tasks at the present stage of development]. *Pytannya borot'by zi zlochynnistyu*. Vyp. 28. S. 59–68 [in Ukr.].
4. Zakalyuk, A. P. (2007) Kurs suchasnoyi ukrayins'koyi kryminolohiyi: teoriya i praktyka: U 3-h kn. Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriya ukrayins'koyi kryminolohichnoyi nauky [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: In 3 books. Book 1: Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science]. Kyiv: Vydavnychyy dim «In Yure». 424 s. [in Ukr.].
5. Mel'nyk, M. I. (2002) Protydiya koruptsiyi: ponyattya, meta, napryamy [Anti-corruption: concept, purpose, directions]. *Pravo Ukrainy*. № 4. S. 22–26 [in Ukr.].
6. Tulyakov, V. A. (2008) Kryminolohiya v Ukraini ta protydiya zlochynnosti: zb. nauk. pr. [Criminology of modernity. Criminology in Ukraine and combating crime: a collection of sciences. articles] / za red. M. L. Orzikha, V. M. Dr'omina. Odesa: Feniks. S. 71–79 [in Ukr.].
7. Zhalynskyy, A. É. (2014) Izbrannye trudy: v 4-h t. T. 1. Kryminolohiya [Selected works: in 4 vols. Vol. 1. Criminology]. Moskva: Yzd. dom Vysshey shkoly ékonomyky. 698 s. [in Rus.].
8. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] № 2341-III vid 5 kvitnya 2001 roku (zi zminamy ta dopovnennyamy stanom na 27.10.2020). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].
9. Kryms'kyy, S. Diyal'nist' (2002). *Filosofskyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys. 751 s. [in Ukr.].
10. Diyal'nist'. *Vil'na entsyklopediya – Vikipediya* [Activities. Free encyclopedia – Wikipedia]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Diyal'nist'> [in Ukr.].
11. Ponyattya sotsial'noyi diyal'nosti. *Sotsiolohiya: navch. posib.* (2004) [The concept of social activity. Sociology: textbook. way.] / A. A. Herasymchuk, Yu. I. Palekha, O. M. Shyyan Kyiv: Vyd-vo Yevropeys'koho universytetu. 246 s. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-11107.html> [in Ukr.].
12. Davydenko, V. (2008) Kryminolohichna diyal'nist' sub'yektiv kryminal'noho sudochynstva [Criminological activity of subjects of criminal proceedings]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrainy*. № 4. S. 111–117 [in Ukr.].
13. Kryminolohichna diyal'nist' sub'yektiv kryminal'noho sudochynstva: monohrafiya (2011) [Criminological activity of subjects of criminal justice: monograph] / za zah. red. prof. L. M. Davydenka. Kharkiv: Tymchenko. 214 s. [in Ukr.].
14. Problemy protydiyi zlochynnosti: pidruchnyk (2010) [Problems of combating crime: textbook] / O. H. Kal'man ta in.; za red. prof. O. H. Kal'mana. Kharkiv: Vyd-vo TOV firma «Novasoft». 352 s. [in Ukr.].
15. Yurchyshyn, V. (2012) Kryminolohichna funktsiya prokurora u dosudovomu rozsliduvanni [Criminological function of the prosecutor in the pretrial investigation]. *Yurydychna Ukraina*. № 8. S. 96–102 [in Ukr.].
16. Ishchuk, O. S. (2014) Kryminolohichna diyal'nist' orhaniv prokuratury: monohrafiya [Criminological activity of prosecutor's offices: monograph]. Kharkiv: Zolota mylya. 366 s. [in Ukr.].
17. Dryomin, V. M. (2018) Kryminolohichni funktsiyi ta kryminolohichna diyal'nist' DBR [Criminological functions and criminological activity of DBR]. *Derzhavne byuro rozsliduvan': na shlyakhu rozbudovy : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Odesa, 16 chervnya 2018 r.) / redkol.: H. O. Ul'yanova (holova red.), V. M. Dr'omin, Ye. L. Strel'tsov ta in.; NU «OYUA». Odesa: Yurydychna literatura. S. 375–379 [in Ukr.].
18. Simonenko, A. V., Griбанov, Ye. V. (2016) Krimynologicheskiye tekhnologii: teoriya i metodologiya [Criminological technologies: theory and methodology]. *Vestnik Krasnodarskogo universiteta MVD Rossii*. № 2 (32). S. 8–12 [in Rus.].

SUMMARY

Andriy Ye. Fomenko. Concepts and Features of Criminological Activity of the National Police of Ukraine. The author has defined the concept of criminological activity of the National Police as a type of policing, which is a set of lawful actions of police officers who have knowledge and skills of their application in law in general, and criminology in particular, carried out by legal means and methods using current criminological technologies in education, scientific and practical forms in order to combat criminal offenses, as well as related negative phenomena for society, elimination of determinants of criminal offenses, identification of criminal offenses and crimes, victims of criminal offenses, identification of

persons in need of special protection by the state and / or rehabilitation.

In accordance with the characteristics of such activities should include: 1) is a type of police law enforcement activity, characterized by standardization, system, organization and professionalism; 2) is a set of active actions of authorized entities (officials and officials of police bodies) who have knowledge and skills in the field of law and special criminological knowledge; 3) is carried out by legal means and methods allowed by the legislation with use of actual criminological technologies (methods), and also scientific methods of knowledge; 4) possible forms of such activity are educational, scientific and practical, while scientific criminological activity performs a supporting function in relation to this kind of practical activity; 5) in its intellectual content can be organizational (managerial), cognitive-search, communicative; 6) its general purpose is to counteract criminal offenses (their detection, cessation, prevention, prevention), as well as related negative phenomena for society (abuse of rights, etc.), elimination of determinants of criminal offenses, identification of criminal offenses and crime, victims of criminal offenses, identification of persons in need of special protection by the state and / or rehabilitation; 7) each of the forms of such activity within the defined purpose, aimed at solving a separate task, namely: a) criminological educational activity – training of specialists with special criminological knowledge and skills; b) criminological scientific activity – the search for ways to solve current theoretical and applied criminological problems; c) criminological practical activity – reduction of the number of committed criminal offenses, elimination of their causes and conditions, taking appropriate measures against persons who are prone to committing offenses or have already committed them, as well as with regard to potential and actual victims; 8) may be carried out as an independent type of police activity, and in parallel with its other types, for example in the implementation of operational and investigative or criminal procedure activities.

Key words: *criminology, police, legal activity, police activity, criminological activity, prevention of criminal offenses.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-15-24

Ганна БЛІНОВА®
доктор юридичних
наук, доцент

**Ельміра
МАМЕДОВА**®
ад'юнкт

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА КІБЕРБЕЗПЕКА ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: СПІВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Висвітлено наукові підходи та нормативно-правове визначення змісту понять інформаційне забезпечення та кібербезпека патрульної поліції. Виявлено недоліки визначення термінологічного апарату у сфері інформаційного забезпечення та кібербезпеки Національної поліції загалом та патрульної поліції зокрема. Сформульовано поняття кібербезпеки патрульної поліції як стану захищеності службових інтересів патрульної поліції у кіберпросторі, що досягається шляхом дотримання правових, організаційних, технічних вимог з використання інформаційних ресурсів, мереж, програмного забезпечення, носіїв інформації, засобів фото- та відеозйомки в роботі патрульних поліцейських для ефективного інформаційного забезпечення функціонування патрульної поліції, своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації реальних і потенційних кіберзагроз. Запропоновано розробити концепцію інформаційного забезпечення патрульної поліції, яка містить розділ про кібербезпеку патрульної поліції.

Ключові слова: *Національна поліція України, інформаційне забезпечення, кібербезпека, патрульна поліція.*

© Блінова Г. О., 2020
<https://orcid.org/0000-0002-3320-585X>
BlinovaHANNA@i.ua

© Мамедова Е. А., 2020
BlinovaHANNA@i.ua

Постановка проблеми. Останнім часом Україна неодноразово стикалася з актуалізацією загроз інформаційній безпеці органів публічної влади. Серед них недавнє поширення шкідливого програмного забезпечення Retya, вимагача WannaCry, атаки 2015–2016 років на енергетичний сектор, атака на президентські вибори у 2014 році, різні інциденти, пов'язані з інформаційними системами та мережами державних органів і держкомпаній у 2016 році, інциденти, пов'язані з Євромайданом у 2013–2014 роках, а також низка профільних кіберзлочинів. Інший напрям негативного зовнішнього інформаційного впливу, що здійснюється із використанням новітніх інформаційних технологій – це зміна свідомості громадян, спрямована на розпалювання міжнародної та релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу або будь-яке порушення суверенітету, територіальної цілісності України, громадського порядку та безпеки. Загрози можуть бути різної природи, результатом дій різних суб'єктів, що мають великий спектр мотивів. Вони можуть бути спрямовані на багато об'єктів, мати різну величину, атакувати велике коло жертв і приносити безліч шкідливих наслідків. Відповідно, потрібен ефективний алгоритм оцінки якості кожної загрози, що визначатиме поєднання заходів і можливостей різних правоохоронних структур для протидії ним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням питань інформаційного забезпечення, інформаційної безпеки та кібербезпеки суб'єктів публічної влади та правоохоронних органів опікувались такі вчені, як Є. Д. Бондаренко, В. В. Бухарев, В. О. Єльцов, Д. П. Кисленко, В. В. Лушер, Г. М. Шорохова та інші. Проте на сьогодні відсутня сучасна концепція кібербезпеки Національної поліції загалом та патрульної поліції зокрема.

Метою статті є визначення ознак, особливостей інформаційного забезпечення та кібербезпеки патрульної поліції, формулювання відповідних авторських понять. Завданнями дослідження є узагальнення наукових концепцій, що визначають зміст інформаційного забезпечення, інформаційної та кібербезпеки поліції, визначення співвідношення цих понять, виявлення шляхів їх нормативного закріплення.

Виклад основного матеріалу. Проблема реалізації кіберзагроз та негативного зовнішнього інформаційного впливу характерна не тільки для України [8]. Європейський парламент для протидії таким негативним сучасним викликам ухвалив низку документів, серед яких Резолюція «Стратегічні комунікації Європейського Союзу як протидія пропаганді третіх сторін» [24; 11], Директива Європейського Парламенту і Ради «Про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу» [14], Регламент Європейського парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних)» [25] та інші. Зі свого боку, Україна створила такі нормативно правові документи, як стратегії, доктрини, програми, які спрямовані на визначення національних інтересів України в інформаційному просторі, ідентифікацію загроз їх реалізації, напрямів і пріоритетів державної політики в інформаційному просторі.

Документами, що місять принципи формування та реалізації державної інформаційної політики, у тому числі пов'язаних з протидією деструктивному зовнішньому інформаційному впливу, є Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та плану заходів щодо її реалізації, затверджені Розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р, від 8 листопада 2017 р. № 797-р та від 17 січня 2018 р. № 67-р. [19], а також Укази Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020 «Про Стратегію національної безпеки України» [17]; від 15 березня 2016 року № 96/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» [18] та інші.

Основними пріоритетами державної політики в інформаційній сфері згідно із зазначеними документами є законодавче регулювання механізму пошуку, фіксації, блокування і видалення з інформаційного простору держави, зокрема з українського сегмента мережі «Інтернет», інформації, яка загрожує життю або здоров'ю громадян України, розпалює війну, міжнародну і релігійну ворожнечу, пропагує зміну конституційного ладу або порушення територіальної цілісності України, загрожує державному суверенітету і просуває комуністичні і/або націонал-соціалістичні (нацистські) тоталітарні режими і їх символи, а також створення інтегрованої інформаційної системи оцінки загроз та швидкого реагування на них.

Зазначені обставини вплинули на умови функціонування правоохоронних органів.

Слід погодитись із Г. М. Шорохом, що на сьогодні важко уявити роботу будь-якого з підрозділів Національної поліції України без інформаційної підтримки та інформаційного забезпечення, накопичення та систематизації інформації в базах даних [23, с. 246]. Практика використання засобів інформаційного забезпечення працівниками поліції свідчить про складності організаційного, правового та технічного характеру, що супроводжують цей процес. Внаслідок реалізації ризиків зниження рівня інформаційного забезпечення, інформаційної безпеки та кібербезпеки підрозділів та працівників Національної поліції значно знижується їх ефективність.

Стратегія розвитку Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року визначила, що недоліками у сфері інформаційного забезпечення підрозділів поліції є застарілі підходи до управління інформаційними ресурсами органів системи МВС, недостатній рівень використання ними інформаційно-комунікаційних технологій; відсутність системного вирішення проблеми авторизованого доступу користувачів, еталонної консолідації, перевірки актуальності і достовірності даних інформаційних ресурсів системи МВС; ступінь інтеграції в міжнародний інформаційний простір у сфері безпеки не відповідає сучасним викликам, які стоять перед системою МВС. Цією стратегією передбачено, що роль Міністерства внутрішніх справ України полягає у створенні умов розвитку безпечного середовища життєдіяльності, як основи безпеки на території України, а також сучасної системи внутрішньої безпеки. Цим документом, на нашу думку, приділяється значна увага підвищенню ефективності роботи і взаємодії підрозділів поліції через максимальне використання інформаційно-комунікаційних технологій у реалізації завдань органами системи МВС. Основними кроками для реалізації цього завдання стратегія визначає: реалізацію концепції діяльності органів системи МВС, заснованої на використанні різних джерел інформації (Intelligence Led Policing); запровадження в системі МВС механізму узгодження інформації про особу, що міститься у наявних державних та єдиних реєстрах, інших інформаційних базах, які є у власності держави або підприємств, установ та організацій та використовуються з метою проведення ідентифікації осіб, з єдиним ідентифікатором – унікальним номером запису в Єдиному державному демографічному реєстрі; об'єднання і захист відомчих інформаційних ресурсів органів системи МВС у межах єдиного інтегрованого інформаційного середовища; запровадження сучасного авторизованого доступу користувачів до інформаційних ресурсів системи МВС та надання громадянам доступу до відкритих даних органів системи МВС і власних персональних даних; підготовка належних інформаційних систем МВС до приєднання до Шенгенської інформаційної системи; розширення та оновлення знань, умінь та навичок працівників у роботі з відомчими інформаційними системами [20; 7]. Отже, питання інформаційного забезпечення та кібербезпеки Національної поліції України мають стратегічне значення для ефективної діяльності Міністерства внутрішніх справ України.

Теоретична невизначеність понять інформаційного забезпечення та кібербезпеки Національної поліції загалом і патрульної поліції зокрема є однією з причин, визначених у Стратегії розвитку Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року, недоліків у сфері інформаційного забезпечення підрозділів поліції.

Досліджуючи різні наукові позиції щодо змісту та ознак інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації, ми підтримуємо концепцію широкого підходу до розуміння цього поняття, що зумовлено сучасними тенденціями глобалізації та постійного прискорення розвитку електронних ресурсів. Прихильниками цього підходу є такі науковці, як Є. Д. Бондаренко, В. О. Єльцов, О. В. Костенко, В. В. Лушер та інші. За їх концепціями інформаційне забезпечення можна визначити як: 1) це процес задоволення потреб в інформації, заснований на застосуванні спеціальних засобів і методів її одержання, опрацюванні, накопиченні і видачі в зручному для використання виді, а структура цього забезпечення містить інформаційний фонд та спеціальні прийоми і методи інформаційного забезпечення [3]; 2) являє собою сукупність організаційної діяльності з одержання, опрацювання, накопичення і видачі інформації, прийомів та методів її здійснення, а також матеріальних об'єктів – інформаційний фонд [3]; 3) сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [6, с. 101]; 4) комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-

технічних та інших заходів поєднання усієї інформації, що використовується в органах прокуратури, специфічних засобів і методів її оброблення, використання, дослідження, зберігання та захисту [10, с. 340]. О. В. Костенко детальніше визначила ознаки, притаманні інформаційному забезпеченню, врахувавши його зміст, методи реалізації, мету, призначення [9, с. 116].

У попередніх працях ми визначили ознаки поняття «інформаційне забезпечення»: 1) мета – задоволення інформаційних потреб та забезпечення реалізації інформаційних прав; 2) ресурс – інформація, вид, якість, обсяг, структура, форма, строк та носії використання якої визначаються інформаційними потребами та правами суб'єкта; 3) зміст – неперервний процес, що складається з різних видів інформаційної діяльності; 4) методи – створення, використання, дослідження, зберігання, захист, передавання, обробка, знищення інформації; 5) засоби – інформаційні системи, мережі, ресурси та інформаційні технології, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки; 6) заходи щодо реалізації інформаційного забезпечення – комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-технічних та інших заходів; 7) суб'єкт – фізичні та юридичні особи та їх об'єднання [2, с. 18–19]. З огляду на зазначене, нами було сформульовано поняття інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації [1, с. 30]. На наш погляд, це поняття може бути покладене в основу формулювання поняття інформаційного забезпечення Національної поліції загалом і патрульної поліції зокрема. Особливості змісту інформаційного забезпечення патрульної поліції визначатимуть її інформаційні потреби, зумовлені колом повноважень.

Згідно з Положенням про Департамент патрульної поліції, цей міжрегіональний територіальний орган Національної поліції у інформаційній сфері виконує такі функції: 1) у межах інформаційно-аналітичної діяльності патрульної поліції формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Національної поліції України та Міністерства внутрішніх справ України, користується базами (банками) даних Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ України та інших державних органів, здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу, а також обробку персональних даних у межах повноважень, визначених законом; 2) здійснює інформаційну взаємодію з іншими державними органами України, органами правопорядку безземних держав та міжнародними організаціями [13]; 3) для забезпечення публічної безпеки та порядку, попередження, виявлення або фіксування правопорушення, охорони власності, забезпечення безпеки осіб, а також забезпечення дотримання правил дорожнього руху застосовує технічні прилади та технічні засоби, що мають функції фото та кінозйомки, відеозапису, чи засоби фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) інформує в порядку та у спосіб, які передбачені законодавством, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також громадськість про здійснення державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху; 5) керівництво департаменту здійснює постійний контроль за збереженням інформації з обмеженим доступом, збереженням державної таємниці та дотриманням режиму секретності в Департаменті патрульної поліції. На наш погляд, визначені у цьому наказі засади інформаційного забезпечення та кібербезпеки патрульної поліції є неповними, їх слід сприймати із врахуванням норм Закону України «Про Національну поліцію» [15], що ґрунтовніше визначають елементи механізму інформаційного забезпечення підрозділів Національної поліції та поширюються на патрульну поліцію. Визначені у цих нормативно-правових актах повноваження та функції патрульної поліції зумовлюють пов'язані із ними службові інтереси.

Зважаючи на зазначене, підтримуємо позицію Г. М. Шорохової, який інформаційне забезпечення органів поліції визначає як комплекс методів, заходів, засобів різного характеру, які забезпечують створення та функціонування інформаційних технологій, а також їх ефективне використання для вирішення покладених на поліцію завдань [23, с. 274–278].

З інформаційним забезпеченням патрульної поліції тісно пов'язані питання кібербезпеки, причому найчастіше науковці досліджують повноваження Національної поліції як суб'єкта забезпечення кібербезпеки держави, суспільства, різних спільнот та окремих громадян. Зокрема, в галузі забезпечення кібербезпеки, вважає В. В. Бухарев, Національна поліція України наділена повноваженнями щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі; запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів; підвищення

поінформованості громадян про безпеку в кіберпросторі [15]. Відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», МВС було включено до національної системи суб'єктів забезпечення кібербезпеки, через що на МВС було покладено повноваження щодо: створення і забезпечення функціонування підрозділів з протидії кіберзлочинності; розробки та реалізації комплексу організаційних і практичних заходів, спрямованих на боротьбу з кіберзлочинами; створення і забезпечення функціонування цілодобової контактної мережі для надання невідкладної допомоги у розслідуванні кіберзлочинів тощо [15]. В положеннях Закону «Про основи забезпечення кібербезпеки України» МВС віднесено до загальних суб'єктів забезпечення інституту [4]. Водночас науковці не достатньо приділяють уваги визначенню змісту поняття кібербезпеки поліції, якого на сьогодні не сформульовано.

Відсутність достатньої уваги до питань організаційно-правового забезпечення кібербезпеки патрульної поліції призводить до реалізації загроз у цій сфері. Одна з останніх таких кібератак сталася 23 вересня 2020 року, коли на деяких інтернет-сторінках обласних управлінь Національної поліції була поширена неправдива інформація, повідомлялося про викид радіоактивних речовин на 3-му енергоблоці Рівненської АЕС [12]. На той момент сайт Національної поліції та відповідно інтернет-сайти інших головних управлінь поліції були відключені. Департамент патрульної поліції був змушений відключити базу ШПС «Армор», що не давало змоги патрульним поліцейським здійснювати перевірку осіб, транспортних засобів, також виносити електронні постанови правопорушникам. На той момент виклики на спеціальну лінію «102» приймалися і передавалися до чергової частини, своєю чергою, чергова частина патрульної поліції також виявилася без зв'язку. Не бачивши на моніторі карти знаходження патрулів, черговий був змушений відправляти будь-який й орієнтуватися тільки на квадрат прив'язки патруля, в якому екіпаж не завжди знаходився. Виклики спецлінії «102» оголошувалися по радіозв'язку, який, як ми знаємо, не є захищеним, також в телефонному режимі. Черговий не бачив рапорту про виконану роботу на виклик і час завершення виклику, щоб направити екіпаж за наступною адресою. Це призвело до черги необслуговуваних викликів, громадяни не отримали ту допомогу, якої потребували в ту хвилину.

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» дає таке визначення кібербезпеки: це є захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [16]. Кібербезпеку як об'єкт адміністративно-правової охорони В. В. Бухарев визначає як певний правовий інститут, охорона якого відбувається в межах норм адміністративного права та здійснюється окремими державними органами на засадах імперативності та ієрархічності. Цей науковець визначає такі особливості кібербезпеки як об'єкта адміністративно-правової охорони: а) відсутність чіткого визначення змісту адміністративно-правової охорони кібербезпеки; б) адміністративно-правова охорона кібербезпеки хоча і являє собою єдиний юридичний інститут, проте закріплюється у нормах різних нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність відповідних органів державної влади; в) її забезпечення здійснюється не тільки у правовідносинах, які виникають у сфері вчинення адміністративних правопорушень. Інститут має більш широкий обсяг застосування, який передбачає не тільки припинення відповідних порушень, а також їх попередження; г) основні засади забезпечення кібербезпеки лише нещодавно знайшли своє закріплення у відповідному нормативно-правовому акті – Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»; г) має місце спеціальний понятійний апарат [4, с. 94]. Науковий стан вивчення змісту поняття кібербезпеки патрульної поліції не дозволяє дослідити сформульовані відповідні поняття через їх відсутність. Водночас поняття кібербезпеки тісно пов'язано із поняттям інформаційної безпеки, оскільки є похідним від останнього.

У наших попередніх працях було сформульовано поняття інформаційної безпеки органів внутрішніх справ України як такий стан захищеності службових інтересів, за якого зводиться до мінімуму заподіяння шкоди та створення перешкод у діяльності органів внутрішніх справ через неповноту, несвоєчасність, недостовірність інформації, що використовується, або протиправний інформаційний вплив, недоліки функціонування інформаційних систем, мереж, технологій, а також через порушення режиму службової таємниці [21, с. 15]. Було також визначено основні елементами інформаційної безпеки

ОВС [22, с. 69]. Отже, кібербезпеку патрульної поліції можна розглядати як безпеку служби, кібербезпеку Департаменту патрульної поліції – як кібербезпеку установи, а кібербезпеку патрульного поліцейського – як вид кібербезпеки людини.

Інші науковці, наприклад В. А. Веклич та Д. П. Кисленко, визначили інформаційну безпеку поліції охорони як захист інформаційної сфери поліції охорони від внутрішніх та зовнішніх загроз. На їх думку, інформаційна безпека поліції охорони полягає у спроможності працівників поліції охорони забезпечити інформаційні ресурси від несанкціонованого доступу до них, та унеможливити витіки службової інформації. Забезпечення інформаційної безпеки в діяльності поліції охорони здійснюється через: організаційно-аналітичне управління; управління технічної охорони; відділ правового забезпечення; режимно-секретний сектор Департаменту поліції охорони – структурні служби Департаменту поліції охорони, які забезпечують правове та організаційно-технічне забезпечення інформаційної безпеки в діяльності поліції охорони. Поліція охорони Національної поліції України, зазначають В. А. Веклич та Д. П. Кисленко, є складовою частиною системи інформаційної безпеки. Забезпечення інформаційної безпеки поліції охорони здійснюється відповідно до встановлених законом повноважень та спрямоване на своєчасне виявлення, запобігання та припинення загроз в її інформаційному просторі [5, с. 59].

Сьогоднішні системи управління документами, в тому числі використовувани патрульною поліцією, являють собою майже всі комп'ютерні цифрові файли. Сервіс «102» заснований на інтернет-протоколі і дозволяє обмінюватися текстовими повідомленнями, а також фотографіями і відео. Автоматизовані диспетчерські системи також є різновидом цифрових технологій. У цьому постійно мінливому світі захист інформації правоохоронних органів вимагає набагато більшого, ніж просто фізична безпека. Керівники поліції повинні дуже серйозно ставитися до кібербезпеки і усвідомлювати потенційну загрозу надання послуг громадської безпеки.

Отже, ми робимо висновки, що патрульна поліція повинна не відставати від технологічного розвитку і мати необхідні знання та навички для боротьби з цифровою злочинністю, що зростає, на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Вирішення проблеми інформаційного супроводження, а саме налагодження комунікації між поліцейськими, поліпшення радіозв'язку, мобільного устаткування, забезпечення кібербезпеки патрульної поліції повинно стати пріоритетами державної політики у сфері інформаційного забезпечення правоохоронних органів України. Удосконалення законодавчого регулювання механізму пошуку, фіксації, блокування і видалення з інформаційного простору держави, зокрема з українського сегмента мережі «Інтернет», інформації, яка загрожує життю або здоров'ю громадян України, розпалює війну, міжнародну і релігійну ворожнечу, загрожує державному суверенітету і просуває комуністичні і або націонал-соціалістичні (нацистські) тоталітарні режими і їх символи, сприятиме також створенню в патрульній поліції України інтегрованої інформаційної системи оцінки загроз та швидкого реагування на них.

Висновки. Зважаючи на зазначені вище визначення та ознаки інформаційного забезпечення, вважаємо за можливе визначити такі ознаки інформаційного забезпечення патрульної поліції: 1) цілі – задоволення інформаційних потреб патрульної поліції, забезпечення реалізації інформаційних прав поліцейських, ефективне інформаційне забезпечення функціонування патрульної поліції; 2) ресурс – інформація, вид, якість, обсяг, структура, форма, строк та носії використання якої визначаються інформаційними потребами та правами патрульної поліції; 3) зміст – неперервний процес, що складається з різних видів інформаційної діяльності працівників патрульної поліції; 4) методи – створення, використання, дослідження, зберігання, захист, передавання, обробка, знищення інформації; 5) засоби – інформаційні системи, мережі, ресурси та інформаційні технології, які використовуються в системі МВС України; 6) заходи із реалізації інформаційного забезпечення – комплекс нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-технічних та інших заходів; 7) суб'єкт – патрульна поліція України.

Отже, інформаційне забезпечення патрульної поліції можна визначити як забезпечений комплексом нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-технічних заходів неперервний процес створення, використання, дослідження, зберігання, захисту, передавання, обробки, знищення інформації визначеного виду, якості, обсягу, структури, форми за допомогою інформаційних систем, засобів, мереж, ресурсів та технологій, що використовуються в системі МВС України, спрямований на задоволення

інформаційних потреб та реалізацію інформаційних інтересів патрульної поліції.

Ознаками кібербезпеки патрульної поліції є: 1) це стан захищеності службових інтересів патрульної поліції; 2) досягається шляхом дотримання правових, організаційних технічних вимог з використання інформаційних ресурсів, мереж, носіїв інформації, програмного забезпечення, засобів фото- та відеозйомки в роботі патрульних поліцейських; 3) забезпечується спеціальними підрозділами патрульної поліції та кожним патрульним поліцейським в межах своїх функціональних обов'язків та обсягу спеціальних знань; 4) проявляється у сфері кіберпростору; 5) мета – своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних кіберзагроз.

Тому кібербезпеку патрульної поліції можна визначити як стан захищеності службових інтересів патрульної поліції у кіберпросторі, що досягається шляхом дотримання правових, організаційних, технічних вимог з використання інформаційних ресурсів, мереж, програмного забезпечення, носіїв інформації, засобів фото- та відеозйомки в роботі патрульних поліцейських для ефективного інформаційного забезпечення функціонування патрульної поліції, своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації реальних і потенційних кіберзагроз.

У зв'язку із пришвидшенням процесів інформаційно-технічного удосконалення роботи патрульної поліції та збільшенням ризиків негативного впливу на функціонування її системи інформаційного забезпечення вважаємо за необхідне розробити концепцію інформаційного забезпечення патрульної поліції, що буде містити запропоновані визначення та в окремий розділ про кібербезпеку патрульної поліції. Також для підвищення рівня кібербезпеки патрульної поліції пропонуємо посилити співпрацю з кіберполіцією, розробити відповідні методичні рекомендації, запровадити тренінги з питань правового забезпечення та ефективного використання баз даних, інформаційних систем, мереж, програмного забезпечення, засобів відео- та фотозйомки в роботі патрульних поліцейських.

Список використаних джерел

1. Блінова Г. О. Інформаційне забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: адміністративно-правові засади : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 495 с.
2. Блинова А. А. Понятие и содержание информационного обеспечения органов публичной администрации. *Leges et Viata*. 2018. № 12. С. 17–21.
3. Бондаренко Є. Д. Особливості інформаційного забезпечення торговельного підприємства. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. URL: <http://intkonf.org/bondarenko-ed>.
4. Бухарев В. В. Адміністративно-правові засади забезпечення кібербезпеки України : дис. ... канд. юрид. наук. Суми, 2018. 221 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324216462.pdf>
5. Веклич В. А., Кисленко Д. П. Інформаційна безпека майбутніх фахівців поліції охорони. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2017. Вип. 159. С. 57–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2017_159_10.
6. Єльцов В. О. Щодо удосконалення інформаційного забезпечення судової діяльності. *Право і безпека*. 2010. № 5. С. 99–103.
7. Інформаційні бази даних для поліції превентивної діяльності як складова інтегрованої системи управління ризиками у сфері публічної безпеки та цивільного захисту : метод. рекомендації. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 4–5.
8. Кібератака вірусу Petya: що відомо. URL: <https://www.dw.com/uk/a-39452258>.
9. Костенко М. Ю. Правовые проблемы налоговой тайны : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002.
10. Лушер В. В. Поняття інформаційного забезпечення органів прокуратури України. *Форум права*. 2014. № 1. С. 338–341. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
11. Міжнародний досвід протидії гібридним загрозам: законодавче регулювання та організації з питань стратегічних комунікацій : інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377.pdf>.
12. На сайтах поліції хакери опублікували фейки про загибель американських військових та викид радіації (оновлено). URL: https://lb.ua/society/2020/09/23/466595_saytah_politsii_hakeri.html.
13. Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції : Наказ МВС №73 від 06.11.2015 р.
14. Про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу : Директива Європейського Парламенту і Ради від 6 липня 2016 року № 2016/1148. Офіційний вісник Європейського Союзу від 19.07.2016 р. – 2016 р., / L 194 /, с. 1.

15. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. С. 1970. Ст. 379.
16. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. *Голос України*. 2017. № 208.
17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 179.
18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 52.
19. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 88.
20. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р. *Урядовий кур'єр*. № 48.
21. Шлома Г. О. Адміністративно-правове забезпечення службової таємниці в органах внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
22. Шлома Г. О. Адміністративно-правове забезпечення службової таємниці в органах внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2008. 286 с.
23. Шорохова Г. М. Використання інформаційних технологій в діяльності Національної поліції України. *Економіко-правові виклики 2017 року* : матеріали VIII Міжнарод. наук.-практ. конф. НАНП (14 січня 2017 року). Львів : НАНП-Національна академія наукового розвитку, 2017. Т. 2. 296 с.
24. Action Plan on Strategic Communication. URL : <http://archive.eap-csf.eu/assets/files/Action%20Plan.pdf>.
25. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>.

Надійшла до редакції 14.12.2020

References

1. Blinova H. O. Informatsiine zabezpechennia orhaniv publichnoi administratsii v Ukraini: administratyvno-pravovi zasady [Information support of public administration bodies in Ukraine: administrative and legal bases] : monohrafiia. Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2019. 495 s. [in Ukr.].
2. Blinova A. A. Ponyatie i sodержanie informacionnogo obespecheniya organov publichnoj administracii [The concept and content of information support for public administration bodies]. *Legea si Viata*. 2018. № 12. S. 17–21. [in Rus.].
3. Bondarenko Ye. D. Osoblyvosti informatsiinoho zabezpechennia torhivelnogo pidpryemstva. [Features of information support of the trade enterprise.]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky : materialy V Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf.* URL: <http://intkonf.org/bondarenko-ed>. [in Ukr.].
4. Bukharev V. V. Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [Administrative and legal bases of cyber security of Ukraine] : dys. ... kand. Yuryd. nauk. Sumy. 2018. 221 s. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324216462.pdf> [in Ukr.].
5. Veklych V. A., Kyslenko D. P. Informatsiina bezpeka maibutnikh fakhivtsiv politsii okhorony [Information security of future security police specialists]. *Naukovi zapysky [Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]*. Ser. : Pedahohichni nauky. 2017. Vyp. 159. S. 57–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2017_159_10 [in Ukr.].
6. Ieltsov V. O. Shchodo udoskonalennia informatsiinoho zabezpechennia sudovoi diialnosti [Regarding the improvement of information support of judicial activity]. *Pravo i bezpeka*. 2010. № 5. S. 99–103. [in Ukr.].
7. Informatsiini bazy danykh dlia politsii preventyvnoi diialnosti yak skladova intehrovanoi systemy upravlinnia ryzykamy u sferi publichnoi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu [Information databases for the police of preventive activities as a component of the integrated risk management system in the field of public safety and civil protection]: metod. rekomendatsii. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2020. 111 s. S. 4–5. [in Ukr.].
8. Kiberataka virusu Petya: shcho vidomo [Petya virus cyberattack: what is known]. URL: <https://www.dw.com/uk/a-39452258> [in Ukr.].
9. Kostenko M.Iu. Pravovye problemy nalohovoi tainy [Legal issues of tax secrecy]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Moskva, 2002. [in Rus.].
10. Lusher V. V. Poniattia informatsiinoho zabezpechennia orhaniv prokuratury Ukrainy [The

concept of information support of the prosecutor's office of Ukraine]. Forum prava. 2014. № 1. S. 338–341. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. [in Ukr.].

11. Mizhnarodnyi dosvid protydyi hibrydnym zahrozam : zakonodavche rehuliuвання ta orhanizatsii z pytan stratehichnykh komunikatsii [International experience in combating hybrid threats: legislation and organizations on strategic communications]: informatsiina dovidka pidhotovlena Yevropeiskym informatsiino-doslidnytskym tsentrom na zapyt narodnoho deputata Ukrainy. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29377.pdf> [in Ukr.].

12. Na saitakh politsii khakery opublikuvaly feiky pro zahybel amerykanskykh viiskovykh ta vykyd radiatsii (onovleno) [Hackers post fake US military deaths and radiation emissions on police websites (updated)]. URL: https://lb.ua/society/2020/09/23/466595_saytah_politsii_hakeri.html [in Ukr.].

13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Departament patrolnoi politsii [On approval of the Regulations on the Patrol Police Department] : Nakaz MVS №73 vid 06.11.2015. [in Ukr.].

14. Pro zakhody dlia vysokoho spilnogo ravnia bezpeky merezhevykh ta informatsiinykh system na terytorii Soiuzu [On measures for a high common level of security of network and information systems in the Union] : Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady vid 6 lystopada 2016 roku № 2016/1148. Ofitsiinyi visnyk Yevropeiskoho Soiuzu vid 19.07.2016 — 2016 r., / L 194 /, s. 1 [in Ukr.].

15. Pro Natsionalnu politsiiu [About the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 40-41. S. 1970. St. 379. [in Ukr.].

16. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [On the basic principles of cybersecurity in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 roku № 2163-VIII. Holos Ukrainy vid 09.11.2017. № 208. [in Ukr.].

17. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine"] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020. Uriadovyi kurier vid 16.09.2020. № 179. [in Ukr.].

18. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 27 sichnia 2016 roku «Pro Stratehiu kiberbezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of January 27, 2016 "On the Cyber Security Strategy of Ukraine"] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15 bereznia 2016 roku № 96/2016. Uriadovyi kurier vid 18.03.2016. № 52. [in Ukr.].

19. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii [On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018–2020 and approval of the action plan for its implementation] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 r. № 67-r. Uriadovyi kurier. 2018. № 88. [in Ukr.].

20. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku [About approval of the Strategy of development of bodies of system of the Ministry of Internal Affairs for the period till 2020] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 lystopada 2017 r. № 1023-r. Uriadovyi kurier vid 13.03.2018 — № 48. [in Ukr.].

21. Shloma H. O. Administratyvno-pravove zabezpechennia sluzhbovoi taiemnytsi v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy [Administrative and legal support of official secrecy in the internal affairs bodies of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipropetrovsk, 2008. 20 s. S. 15. [in Ukr.].

22. Shloma H. O. Administratyvno-pravove zabezpechennia sluzhbovoi taiemnytsi v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy [Administrative and legal support of official secrecy in the internal affairs bodies of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipropetrovsk, 2008. 286 s. S. 69. [in Ukr.].

23. Shorokhova H. M. Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Use of information technologies in the activity of the National Police of Ukraine]. NANR Ekonomiko-pravovi vyklyky 2017 roku : materialy VIII Mizhnarod. Nauk.-prakt. konf. NANR (14 sichnia 2017 roku). Lviv: NANR-Natsionalna akademiia naukovoho rozvytku, 2017. T. 2 296 s. S. 274–278. [in Ukr.].

24. Action Plan on Strategic Communication. URL: <http://archive.eap-csf.eu/assets/files/Action%20Plan.pdf> [in Eng.].

25. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN> [in Eng.].

SUMMARY

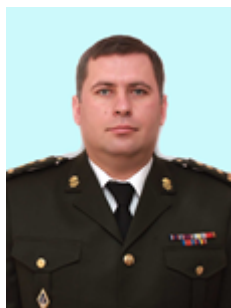
Hanna O. Blinova, Elmira A. Mamedova. Information support and cyber security patrol police: the relationship between concepts. The article is devoted to the coverage of scientific approaches and normative-legal definition of the content of the concepts of information support and cybersecurity of the patrol police. The shortcomings of the definition of the terminological apparatus in the field of information support and cybersecurity of the National Police in general and the patrol police in particular were revealed. The concept of cybersecurity of patrol police as a state of protection of official interests of patrol police in cyberspace, which is achieved by complying with legal, organizational, technical require-

ments for the use of information resources, networks, software, media, photo and video in the work of patrol police for effective information support for the functioning of the patrol police, timely detection, prevention and neutralization of real and potential cyber threats. Information support of the patrol police is defined as a continuous process of creation, use, research, storage, protection, transmission, processing, destruction of information of a certain type, quality, volume, structure, form, provided by a set of normative-legal, organizational-administrative, scientific and technical measures. using information systems, tools, networks, resources and technologies used in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, aimed at meeting the information needs and realization of the information interests of the patrol police. In order to accelerate the process of information and technical improvement of the patrol police and increase the risks of negative impact on the functioning of its information support system, it is proposed to develop a concept of information support of the patrol police, which will contain appropriate definitions and include a separate section on cyber security. Among the organizational measures to increase the level of cybersecurity of the patrol police, it is proposed to strengthen cooperation with cyber-police, develop appropriate guidelines, introduce training on legal support and effective use of databases, information systems, networks, software, video and photography in patrol police.

Keywords: *National Police of Ukraine, information support, cybersecurity, patrol police.*

УДК 351.74 + 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-24-29

Олександр КОБЗАР[©]
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія Національної гвардії України)

Сергій ТКАЧЕНКО[©]
ад'юнкт
(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ДИСЦИПЛІНИ І ЗАКОННОСТІ В ОРГАНАХ ПРАВОПОРЯДКУ

Проаналізовано міжнародний досвід функціонування органів та інституцій, що забезпечують дотримання дисципліни і законності в органах правопорядку, порівняно відповідні структури із функціонуванням інспекцій з особового складу департаменту кадрового забезпечення Національної поліції України та запропоновано шляхи оптимізації їх роботи.

Від належного функціонування правоохоронних органів, насамперед, залежить рівень прав і свобод людини і громадянина в кожній державі, де вони існують. Міжнародний досвід відповідних процесів характеризується різними особливостями, що визначають сутність та значення дисципліни та законності у діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: *поліція, інспекція, службове розслідування, дисципліна, законність, забезпечення прав людини, особовий склад, досвід.*

Постановка проблеми. Забезпечення прав та свобод людини і громадянина є пріоритетним напрямом у державному будівництві. Питання їх забезпечення перебуває у тісному взаємному зв'язку із функціонуванням відповідних державних інституцій. Зі свого боку, питання організації умов, в яких дотримання прав і свобод людини і громадянина для державних службовців різних категорій стане нормою – є запорукою функціонування будь-якої галузі державного управління. Система поліції в будь-якій державі функціонує на засадах верховенства права та дотримання прав людини, що підкріплюється зокрема й діяльністю внутрішньовідомчих інституцій, діяльність яких полягає у

© Кобзар О. Ф., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5422-235X>

kaf_forever@i.ua

© Ткаченко С. С., 2020

kaf_forever@i.ua

забезпеченні дотримання поліцейськими норм і вимог статутів та наказів.

Питання людського фактора у функціонуванні будь-якого державного органу, зокрема й поліції, як в Україні, так і закордоном є досить гострим. Поліція будь-якої держави має монополію на насилля в законних межах, що створює умови та зумовлює необхідність здійснення контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина у відповідній галузі.

У різних державах світу контрольні органи називаються по-різному, а в системі Національної поліції України таких органів є декілька, один з яких – інспекція з особового складу, проте, зі свого боку, автором пропонувано дослідити питання функціонування органів, що забезпечують дотримання дисципліни і законності в органах правопорядку у світі, оскільки цей позитивний досвід може дати змогу оптимізувати функціонування відповідного інституту на національному просторі.

Зазначена тематика неодноразово була наріжним каменем у дослідженнях багатьох досвідчених і авторитетних вітчизняних вчених, а саме: А. Бандурки, С. Висоцького, І. Григоренко, Д. Заброди, А. Стародубцева, С. Шатрави та багатьох інших, але зважаючи на необхідність наукового осмислення після проведення ґрунтовного дослідження функціонування органів, що забезпечують дотримання дисципліни і законності органами правопорядку у світі, вказана тематика набуває нового наукового значення та потребує подальших розвідок.

Метою статті є дослідження міжнародного досвіду у сфері забезпечення дисципліни і законності діяльності органів поліції у світі загалом та аналіз можливих шляхів оптимізації діяльності інспекції з особового складу Національної поліції України зокрема.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення низки дослідницьких завдань, а саме: 1) здійснити оглядове дослідження поняття дисципліни і законності, а також визначити його важливість у системі органів правопорядку; 2) проаналізувати міжнародний досвід забезпечення дисципліни і законності відповідними органами у підрозділах та органах правопорядку, а саме поліції; 3) виокремити на підставі аналізу основні методи досягнення відповідними органами поставлених цілей, а також запропонувати шляхи можливої оптимізації роботи інспекції з особового складу Національної поліції України.

Об'єктом статті є суспільні відносини у сфері забезпечення дисципліни і законності діяльності органів поліції у світі.

Предметом дослідження є механізм забезпечення дисципліни і законності діяльності органів поліції у світі.

Виклад основного матеріалу. Питання використання міжнародного досвіду під час удосконалення функціонування інституцій, що забезпечують дисципліну і законність в органах правопорядку, є одним із найбільш важливих. Від належного функціонування органів правопорядку, насамперед, залежить рівень забезпеченості правами і свободами людини і громадянина в кожній окремій державі, де вони існують. Оскільки Україною було обрано євроінтеграційний шлях, що передбачає оптимізацію та удосконалення функціонування всіх державних інституцій до високих міжнародних стандартів, треба належну увагу надати саме міжнародному досвіду.

Поняття дисципліни (лат. *disciplina*) вченими трактується як певний порядок поведінки людей, що відповідає усталеним в суспільстві нормам права і моралі або вимогам певної організації, або як обов'язкове для всіх членів будь-якого колективу підпорядкування встановленому порядку, правилам [1]. Але не зважаючи на наукові інтерпретації, законодавець регламентує, що службова дисципліна – це дотримання поліцейським Конституції і законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів Національної поліції України, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, Присяги поліцейського, наказів керівників [2].

Водночас «законність» є принципом діяльності державного апарату щодо здійснення своїх владних функцій у чітких межах закону, пов'язаних із забезпеченням прав громадян та громадських організацій [3, с. 220–223]. Саме вузьке розуміння вказаного поняття і відображає необхідний для цього дослідження сенс. Також і в Конституції України визначено, що законність – це принцип діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, громадян та їх об'єднань, який зобов'язує їх дотримуватися Конституції і законів України [4].

Саме дотримання дисципліни і законності в діяльності органів поліції як в Україні,

так й у світі забезпечує належне їх функціонування в межах визначених повноважень, дає підстави та змогу реалізовувати свої функції щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина та утвердження принципів верховенства права та правової державності.

Міжнародний досвід відповідних процесів характеризується різними ознаками, що становлять сутність та значення дисципліни і законності у діяльності органів правопорядку.

У Великобританії безпосередній нагляд за поліцейськими силами на місцях здійснюється інспекторами поліції МВС Великобританії і департаменту внутрішніх справ державного секретаря по Шотландії. В Англії і Уельсі інспекторат складається з головного інспектора поліції і дев'яти інспекторів, вони обслуговують 6 поліцейських районів, в які об'єднано поліцейські загони. В Шотландії, яка становить один поліцейський район, є головний інспектор й інспектор, які контролюють всі поліцейські підрозділи в Шотландії [5]. Це є ще одним аргументом щодо необхідності підтримання функціонування інспекцій з особового складу Національної поліції України за територіальним принципом, без поділу останніх на міжрегіональні підрозділи.

Проаналізувавши положення відповідних актів, що забезпечують функціонування інспекторатів поліції МВС Великобританії, було з'ясовано, що методом їх роботи є щорічні інспектування поліцейських загонів у районах з метою з'ясування стану і ефективності діяльності поліції. Питання про превентивну діяльність відповідних інспекторатів безпосередньо та прямо хоч і не порушено, проте вказано, що з метою забезпечення належного стану роботи поліції та ефективності її діяльності можуть бути утворені трибунали для розгляду дисциплінарних питань.

Неправильна поведінка поліцейських на службі розслідується спеціальними посадовими особами. Результати службового розслідування подаються заступнику головного констебля поліцейського загону. Останній повинен вирішити, має наставати дисциплінарна відповідальність чи ні. Якщо прийнято рішення покарати поліцейського, то справа передається головному констеблю, який може або затвердити пропозицію свого заступника, тобто призначити покарання, або відхилити його [6, с. 15–16, 47].

Крім того, наприклад, в поліції Великобританії діє відділ скарг, який проводить розслідування за скаргами на поліцейських, що подають піддані, незадоволені діями поліції. Водночас у літературі відзначається невисокий ступінь ефективності відділу скарг поліції, оскільки піддані Великобританії частіше віддають перевагу зверненню зі скаргою до цивільного суду [7]. За аналогією, треба звернути увагу, що в сучасній поліції України також існує механізм подання скарг на дії поліцейських та інших органів правопорядку, а у випадках, коли мова йде про процесуальну особу (слідчого, дізнавача, прокурора) в кримінальному провадженні, то окрему можливість поскаржитись на рішення, дії чи бездіяльність вказаних осіб дає змогу Кримінальний процесуальний кодекс України. У цей час питання, що належать до компетенції інспекції з особового складу Національної поліції України, мають виключно поліцейський та дисциплінарний характер, хоча якщо є належні та законні підстави, то немає перепон щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності слідчих, дізнавачів Національної поліції України.

В США, де існує досить складна структура поліцейських підрозділів, служби, що займаються питаннями законності та дисципліни в самій поліції, також відзначаються різноманітністю. Зокрема, у федеральній поліції – ФБР – для внутрішніх розслідувань існує відділ внутрішніх справ та етики. Відділ незалежний від керівництва ФБР, підпорядкований безпосередньо міністру юстиції (ФБР входить до складу Міністерства юстиції США) [8].

Характерним для цього підрозділу є те, що передусім на належному рівні забезпечується правовий статус скаржника та його анонімність, що в сучасній Україні все ще потребує удосконалення. Зі свого боку, до уваги беруться листи, телефонні повідомлення, особисті звернення громадян, що містять інформацію про порушення поліцейських. Інноваційним у цьому контексті є також застосування поняття «етика» щодо органів ФБР, тому як в національному законодавстві України до їх аналогів – підрозділів Національної поліції України відповідного рівня та всього органу загалом воно не застосовується.

У територіальній поліції для попередження і припинення правопорушень також існують відповідні підрозділи. Назви в різних штатах неоднакові: внутрішніх справ, внутрішніх розслідувань, внутрішньої розвідки, етики. Зокрема, в поліції міста Нью-Йорк створено відділ внутрішніх розслідувань та розвідки, що розслідує зловживання не тільки в поліції, а й всіх державних службовців міста. Справами поліції, в штаті якої 38 тис. чоловік, займається половина відділу, тобто 13 працівників на одну тисячу поліцейських

(для порівняння, в Україні в інспекції з особового складу штатна одиниця додається на кожні дві тисячі працівників, що в 25 разів менше, ніж у Нью-Йорку) [9].

У відділ надходять усі скарги на поліцейських, але розслідуються лише справи про злочини та резонансні проступки. Всі інші надсилаються на розгляд начальникам поліцейських дільниць. У відділі повне комп'ютерне досьє на кожного поліцейського з дня зарахування на службу і до виходу на пенсію. Відомості (про колег, з якими працював раніше, кого заарештовував, скарги тощо) накопичуються самостійно, без участі кадрового апарату.

Дисциплінарне провадження в поліції США має певні особливості. Службове розслідування признається начальником дільниці відділу внутрішніх справ. Поліцейський з початку процесу має право на адвоката. Вину порушника повністю доказувати не потрібно, якщо внаслідок дій поліцейського могли настати негативні наслідки – його може бути звільнено зі служби. Можна змусити підозрюваного давати показання, здавати аналізи, давати відповіді на поліграфі (детекторі брехні). Якщо доведена вина у проступкові, то зібрані матеріали доповідаються начальнику дільниці, і той ухвалює рішення, яке доводиться до відома винного [10].

У разі незгоди поліцейського з рішенням розпочинається адміністративне розслідування в повному обсязі. Створюється комісія з трьох осіб – капітана, лейтенанта і особи, рівної за званням з поліцейським. У цьому провадженні бере участь прокурор і показання даються під присягою. Комісія ухвалює рішення більшістю голосів по кожному пункту звинувачення, але не повинна знати попереднього рішення по цій справі. Рішення комісії викладається письмово і доповідається начальнику дільниці та повідомляється поліцейському. Керівник погоджується з рішенням чи пом'якшує його, а якщо вимагає більшого покарання – має бути скликано ще одне заслуховування при ньому. В разі встановлення у діях поліцейського складу злочину матеріали передаються прокурору для ухвалення відповідного рішення.

Великий інтерес становить визначення в журналі Міжнародної асоціації начальників поліції [10] основних моментів, які ускладнюють здатність відділу поліції до покарання або звільнення з посади працівників поліції, що допустили порушення. Перший – це встановлені вимоги до складу комісії по перевірці, які можуть поставити відділ в невігідне становище. Має бути забезпечено неупереджений процес, який, з одного боку, захищає працівників поліції від несправедливих голосливих звинувачень, а з іншого – зберігає право відділу підтримувати чи підняти рівень чесного ставлення до служби за допомогою дисциплінарного процесу.

Висновки. Отже, здійснивши оглядове дослідження поняття дисципліни і законності, а також визначивши його важливість у системі органів правопорядку, проаналізувавши міжнародний досвід забезпечення дисципліни і законності відповідними органами у підрозділах та органах правопорядку, а саме поліції, та виокремивши на підставі аналізу основні методи досягнення відповідними органами поставлених цілей, треба аргументувати такі висновки:

1. Поняття дисципліни (лат. *disciplina*) вченими трактується як певний порядок поведінки людей, що відповідає ustalеним у суспільстві нормам права і моралі або вимогам певної організації, або як обов'язкове для всіх членів будь-якого колективу підпорядкування встановленому порядку, правилам.

2. Законність є принципом діяльності державного апарату щодо здійснення своїх владних функцій у чітких межах закону, пов'язаних із забезпеченням прав громадян та громадських організацій.

3. Дотримання дисципліни і законності в діяльності органів поліції як в Україні, так й у світі забезпечує належне їх функціонування в межах визначених повноважень, дає підстави та змогу реалізовувати свої функції щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина та утвердження принципів верховенства права та правової державності.

4. Треба звернути увагу, що в сучасній поліції України існує механізм подання скарг на дії поліцейських та інших органів правопорядку. А у випадках, коли мова йде про процесуальну особу (слідчого, дізнавача, прокурора) в кримінальному провадженні, окрему можливість поскаржитись на рішення, дії чи бездіяльність вказаних осіб дає змогу Кримінальний процесуальний кодекс України. У цей час питання, що входять до компетенції інспекції з особового складу Національної поліції України, мають виключно поліцейський та дисциплінарний характер, хоча якщо є належні та законні підстави, то немає перепон щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності слідчих, дізнавачів

ців Національної поліції України.

5. Серед основних пропозицій треба виокремити саме ті, що, на нашу думку, найбільш ефективно повпливали б на оптимізацію роботи інспекцій з особового складу Національної поліції України, а саме: необхідність створення єдиної інформаційної системи у закритому доступі, що матиме інформацію про кожного поліцейського, з дня зарахування на службу і до виходу на пенсію (відомості про колег, з якими працював раніше, кого затримував, які скарги стосовно цієї особи розглядалися тощо); забезпечення на належному рівні правового статусу скаржника та його анонімність, в контексті подання особою скарги на дії поліцейського, а також механізм належного забезпечення їх розгляду без порушення прав поліцейських та осіб, що звернулись з такими скаргами.

Список використаних джерел

1. Марушій О. А. Поняття законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади. URL : <http://ena.lp.edu.ua>
2. Про дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 29. Ст. 233.
3. Самохвалов В. Законність та справедливність: проблеми співвідношення / у кн. Міжнародна поліцейська енциклопедія ; у 10-и т. ; відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. С. 220-223.
4. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
5. McClain T. Staff Inspection: Enhanced system integrity through internal auditing. *The Police Chief*. 1989. № 11. P. 64–68. On the Activities of the Complaints Department of the British Police. *Police*. 1996. 28. № 7. P. 23–28.
6. Крылов В. С. Полиция Великобритании. Основные черты организации и деятельности : учеб. пособ. Москва : МВШ МВД СССР, 1974. 48 с.
7. On the Activities of the Complaints Department of the British Police. *Police*. 1996. 28. № 7. P. 23–28.
8. Macfarlane R.I. Managing for Effective Discipline: Increasing Officer Confidence in Discipline. *The Police Chief*. 1976. № 5. P.78–83.
9. Про деякий досвід роботи ФБР та поліції США щодо здійснення внутрішніх розслідувань : доповідна записка міністру внутрішніх справ України за матеріалами семінару «Боротьба з корупцією в правоохоронних органах та органах влади США» (Національна академія ФБР США, 4–10 лютого 1996 р.). МВС України. 1996. 6 с.
10. Police Ethics. Building Integrity and Reducing Drug Corruption. *The Police Chief*. 1991. № 1. P. 27–41.

Надійшла до редакції 12.12.2020

References

1. Marushii O. A. Poniattia zakonnosti ta dystsypliny v diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady. URL: <http://ena.lp.edu.ua> [in Ukr].
2. Pro dystsyplinarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 15.03.2018 r. № 2337-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. 2018. № 29. St. 233. [in Ukr].
3. Samokhvalov, V. (2003) *Zakonnist' ta spravedlyvist': problemy spivvidnoshennya* [Legality and justice: problems of correlation] / u kn. *Mizhnarodna politseys'ka entsyklopediya ; u 10-y t. ; vidp. red. YU. I. Rymarenko, YA. YU. Kondrat'yev, V. YA. Tatsiy, YU. S. Shemshuchenko*. Kyiv : Kontsern «Vydavnychyy Dim «In Yure». T. 1. S. 220-223.
4. Konstytutsiia Ukrainy. Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 2-ho sklykannia vid 28.06.1996 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. [in Ukr].
5. McClain T. Staff Inspection: Enhanced system integrity through internal auditing. *The Police Chief*. 1989. № 11. P. 64–68. On the Activities of the Complaints Department of the British Police. *Police*. 1996. 28. № 7. P. 23–28. [in Eng.].
6. Krylov V. S. *Policiya Velikobritanii. Osnovnye cherty organizacii i deyatelnosti : ucheb. posob.* Moskva : MVSh MVD SSSR, 1974. 48 s. [in Rus.].
7. On the Activities of the Complaints Department of the British Police. *Police*. 1996. 28. № 7. P. 23–28. [in Eng.].
8. Macfarlane R.I. Managing for Effective Discipline: Increasing Officer Confidence in Discipline. *The Police Chief*. 1976. № 5. P.78–83. [in Eng.].
9. Pro deiakyy dosvid roboty FBR ta politsii SShA shchodo zdiisnennia vnutrishnikh rozsliduvan : dopovidna zapyska ministru vnutrishnikh sprav Ukrainy za materialamy seminaru «Borotba z koruptsiieiu v pravookhoronnykh orhanakh ta orhanakh vlady SShA» (Natsionalna akademiia FBR SShA, 4–10 liutoho 1996 r.). MVS Ukrainy. 1996. 6 s. [in Ukr].
10. Police Ethics. Building Integrity and Reducing Drug Corruption. *The Police Chief*. 1991. № 1. P. 27–41. [in Eng.].

SUMMARY

Oleksandr F. Kobzar, Serhiy Ye. Tkachenko. International experience of ensuring discipline and legality in law law bodies. The article analyzes the international experience of functioning of bodies and institutions ensuring observance of discipline and law and order in law

enforcement bodies, the corresponding data are compared with functioning of inspections on personnel of department of personnel of National police of Ukraine and, on the basis of the received information.

In different countries of the world, control bodies are called differently, and in the system of the National Police of Ukraine, there are several such bodies, one of which is the inspection of personnel, but, in turn, the author proposes to investigate the functioning of disciplinary bodies and legality in law enforcement agencies in the world, as this positive experience can make it possible to optimize the functioning of the institution in the national space.

International experience of the relevant processes is characterized by various features that set out the essence and importance of discipline and legality in the activities of law enforcement agencies.

The issue of using international experience in improving the functioning of institutions that ensure discipline and legality in law enforcement is one of the most important. From the proper functioning of law enforcement agencies, first of all, depends on the level of human and civil rights and freedoms in each state where they exist.

Based on a survey of the concept of discipline and legality, as well as determining its importance in the law enforcement system, analyzing the international experience of ensuring discipline and legality by relevant bodies in law enforcement agencies, namely the police and identifying, based on analysis, the main methods of achieving appropriate bodies set goals, the authors identified the relevant conclusions.

Keywords: *police, inspection, official investigation, discipline, legality, ensuring human rights, personnel, experience.*

УДК 342.951 + 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-29-34

Андрій ІВАНИЦЯ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СЛУЖБА В ПОЛІЦІЇ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ОКРЕМИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВ

Проаналізовано досвід передових демократичних держав, а також деяких держав на пострадянському просторі, які здійснили успішні реформи та вступили до Європейського Союзу, щодо моделей побудови системи державної служби, а також поділу державних службовців на категорії, види та групи. Зазначено, що державну службу класифікують за різними критеріями. Відповідно до поділу за гілками влади виділяють службу в органах законодавчої, виконавчої, судової влади, існує поділ на цивільну, спеціалізовану та мілітаризовану державну службу (до останньої належать поліцейські). Акцентовано, що на специфіку системи державної служби та відповідно на місце служби в поліції впливала низка чинників, а саме: історичний розвиток держави, правова система, форма держави. Відповідно до таких традицій виділяють три групи моделей зарубіжної державної служби: організаційні моделі з поділом на централізовану та децентралізовану, модель за рівнем відкритості з поділом на кар'єрну, посадову або відкриту, англосаксонську та континентальну (з позиції розгляду держав Західної цивілізації). Також окреслено, що через певні традиції у світі терміни «державна служба», «публічна служба», «цивільна служба» трактують по-різному. Розглянуто конкретні приклади поділу на різні категорії державних службовців та місце серед такого поділу у Франції, Німеччині, Угорщині. Особливу увагу приділено законодавству Литовської Республіки, яке регулює питання державної служби та місця служби в поліції в загальній системі. Зазначено, що поліцейські належать до статутних державних службовців, яких стосується спеціальне законодавство, що визначає особливості проходження служби, добору та звільнення зі служби, є своя система звань тощо, й на яких не поширюється дія Закону «Про державну службу» Литовської Республіки.

Ключові слова: *цивільна служба, публічна служба, статутний державний чиновник, категорії державних службовців, законодавство.*

Постановка проблеми. Служба в поліції є важливим елементом в системі державної служби, оскільки на Національну поліцію покладаються важливі завдання в правоохоронній сфері, відповідно поліцейські мають специфічні для підтримання суспільного порядку повноваження. В системі державної служби України спеціальний статус мають,

© Іваниця А. В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8818-5334>

andrey_ivanica@ukr.net

наприклад, прокурори, судді, діяльність яких врегульована окремими законодавчими нормами, й на них не поширюється дія Закону «Про державну службу», на відміну від поліцейських. Після 2015 р., коли було прийнято Закон «Про Національну поліцію» та Закон «Про державну службу», відбулись фундаментальні зміни, формувалась нова інституція у вигляді Національної поліції, яка посіла важливе місце в системі державної служби України. Тому питання визначення ролі та місця інституту служби в поліції в системі державної служби потребує прискіпливого висвітлення в науковому доробку для пошуку шляхів покращення чинного законодавства (яке повинно спиратись, зокрема, й на останні наукові теоретичні та практичні досягнення).

Водночас в різних державах світу з огляду на історико-правові традиції, традиції державотворення склались системи державної служби, інституту служби в поліції, існують суттєві відмінності щодо ролі та місця правоохоронців загалом та поліцейських зокрема в конструкціях державної або публічної служби. Дослідження досвіду інших держав у визначеній проблематиці є актуальним, оскільки в багатьох державах стабільні державні інституції сформувались набагато раніше, ніж Україна отримала незалежність. Одночасно варто вивчати досвід пострадянських держав, які вже вступили до ЄС, як приклад успішної реалізації реформ та побудови ефективних державних інституцій, зокрема й інституту поліції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку проблематики місця інституту служби в поліції в системі державної служби за кордоном, а також щодо різних моделей побудови державної служби зробили внесок такі дослідники: В. Авер'янов, Ю. Битяк, Р. Ботвінов, А. Бритько, М. Білинська, С. Дубенко, М. Іншин, В. Кікінчук, Д. Лемеш, В. Малиновський, Г. Мамчур, В. Олуйко, О. Пархоменко-Куцевіл, Л. Прокопенко, Н. Сидоренко, О. Солоненко, Л. Стельмашук, І. Шабатіна, Н. Янук та інші.

Метою статті є визначити місце служби в поліції в системі державної служби за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування ролі та місця служби в поліції в системі державної служби треба зупинитись на деяких теоретичних засадах поділу державної служби на різні види. В науковій літературі існують різні підходи щодо класифікації та видів державної служби, відповідно до яких визначається й місце інституту служби поліції. Ю. Битяк та О. Петришин за критерій взяли принцип поділу влади й відповідно серед видів державної служби виділяються державна служба в органах законодавчої влади; державна служба в органах виконавчої влади; державна служба в судових органах і органах прокуратури [1, с. 41].

Існує поділ державної служби на три види, а саме на цивільну державну службу (службовці в органах державної влади та його апараті без наявності системи спеціальних звань на кшталт військових); мілітаризовану державну службу (які працюють у воєнізованих або наближених до цього інституціях й мають військові або прирівняні до них спеціальні звання, наділені специфічними повноваженнями, що регулюються окремими спеціальними законами) та спеціалізовану (службовці, які обіймають посади в органах державної влади, що отримали спеціальний статус, такі службовці також мають спеціальні звання й вони виконують специфічні служби, традиційно до них відносять дипломатичну службу, прокурорів, митників і податківців, пожежних, суддів тощо) [1, с. 41–42].

Якщо розглядати особливості державної служби в зарубіжних державах, варто підкреслити, що вони формувались під низкою важливих чинників, а саме враховувались національні, культурні, ідеологічні, ментальні традиції, державний устрій, правова система тощо. Водночас завдяки цивілізаційній близькості серед деяких держав виокремлюються спільні, характерні ознаки, що виділяють їх з-поміж інших держав в питаннях формування інституту державної служби. Г. Мамчур наводить такі чинники впливу на побудову національної системи державної служби: «1. Особливості історичного розвитку держави. 2. Специфіка правової системи (англосаксонська, для якої характерна відсутність уніфікованої системи законодавства з питань державної служби та наявність великої кількості розрізнених нормативних правових актів, або романо-германська правова система, в якій основними регуляторами державної служби є Конституція і комплексні закони). 3. Форма держави (форма державного устрою, форма державного правління, політичний режим)» [1, с. 42].

З огляду на такі традиції деякі дослідники виділяють основні три групи моделей зарубіжної державної служби: організаційні моделі (поділяються на централізовану та

децентралізовану); група моделей за рівнем відкритості (кар'єрну або закриту та посадову або відкритую); регіональні моделі державної служби (відповідно до відносин між державою в ролі працедавця та державним службовцем – англосаксонська та континентальна) [9, с. 59].

Серед цілей та завдань побудови в кожній державі власної моделі державної служби в зарубіжних державах виділяють такі: винайдення балансу між посадами адміністративними та політичними; із забезпеченням стабільності досягнення динамічного розвитку державної служби; підвищення відкритості державної служби у поєднанні із підвищенням якості надання послуг суспільству; використання ринкових принципів, тобто маркетингізація державної служби, створення структур, що співпрацюють із державою для виконання визначених функцій (в Україні, наприклад, відносно нещодавно запровадили інститут приватних виконавців); децентралізація; відповідальність не за процес, а за результат; розширення сфери проведення конкурсних іспитів під час зайняття державних посад; скорочення чисельності державних службовців та встановлення одночасно розміру їх заробітної плати залежно від результату роботи [10, с. 125].

У світі існує безліч різноманітних підходів до визначення та змісту понять «державна служба», «публічна служба», «цивільна служба», відповідно до цього залежить багато в чому й місце служби в поліції в державі. Щодо державної служби, то у ФРН це збірне поняття, яке поширюється на усіх тих, хто зайнятий в системі державного управління, водночас тут існує розділ на чиновників, службовців та робітників. Водорозділом є умова, або особа була призначена (чиновник), або підписано було контракт (службовці та працівники). В США існує поняття «цивільна служба». До цієї категорії належать виключно службовці державних федеральних установ, й не належать виборні посади, пов'язані із юриспруденцією, а також посади в поліції та військові посади. У Великобританії поряд із категорією «цивільна служба» існує «публічна служба», й поліцейські відносяться саме до публічної служби поряд з учителями, службовцями міністерства охорони здоров'я. В Бельгії держслужбовцями вважаються усі, хто знаходиться на службі в державі, ними вважаються працівники органів виконавчої влади, працівники освіти, правоохоронці, податківці тощо. Проте в Італії на державній службі перебувають, окрім поліцейських, тільки дипломати, префекти. Інші службовці вважаються державними формально, а їх діяльність визначається колективними договорами [2, с. 60–61].

Повертаючись до класифікації, Л. Прокопенко зазначає, що у світі усього існує три основних моделі публічної служби – кар'єрна, посадова та змішана. В більшості держав ЄС, як і інституції ЄС, використовують принцип кар'єрної моделі. Характерні представники такої моделі – це Франція, ФРН, Іспанія. Посадова модель діє в Швеції, змішана в Італії та Великій Британії. Більшість держав пострадянського простору, які доєдналися до ЄС, використовують також змішану модель (Польща, Литва, Латвія, кар'єрну використовують Словаччина, Словенія, Естонія обрала посадову. Кар'єрну модель ще називають західні вчені закритою, оскільки тут існує обмеження вільного переміщення персоналу між приватним та державним секторами. Посадова модель отримала назву «відкритої», оскільки будь-яка посада може заміщатись кандидатами з приватного сектора [8, с. 1–2]. В сучасних державах Європи на практиці не існує «в чистому вигляді» таких моделей, оскільки існують за домінування характерних рис однієї риси іншої, однак існування категорій посад, які не відповідають загальноприйнятим нормам не слугує підставою для класифікації закритої або відкритої системи як змішаної, оскільки такі норми про посади є, скоріше, винятком із правил [8, с. 1–2].

Щодо типології моделей державної служби досить оригінальний підхід називає Л. Стельмашук, і відповідно до особливостей реформ інституту державної служби виділяє такі групи держав: англосаксонські країни (Австралія, Велика Британія, Ірландія, США); «Наполеонівські» країни (Бельгія, Греція, Іспанія, Італія, Португалія, Франція); «німецькі» країни (Австрія, Німеччина, Швейцарія); скандинавські країни (Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція); постсоціалістичні (Польща, Латвія, Литва та ін.) [10, с. 126].

З позиції організаційно-правової структури державної служби та адміністративно-правової регламентації виділяються: романо-германська модель, яка характеризується кодифікацією норм, ретельною регламентацією повсякденної діяльності чиновників й функціонування державної служби за принципом ієрархічності. Англосаксонська (або позиційна) характеризується орієнтуванням на індивідуальні рішення, жорсткістю процедури просування по службі й намаганням створення службовця широкого профілю. До інших систем відносять державну службу ісламської організації та трудової моделі

(Китай) [1, с. 44].

Якщо розглядати приклади конкретних держав та місця служби поліції тут, у Франції загалом система державної служби має розподіл посад на так званих функціонерів (призначаються на посаду на постійній основі разом із уведенням в штат та наданням чину) та нефункціонерів (працюють за контрактом й не включені до штату). У Франції також існує поділ публічної служби на політичну (це міністри, їх заступники); цивільну (адміністративні службовці міністерств, департаментів, органів державної влади на місцях та органів місцевого самоврядування, які призначаються здебільшого на конкурсній основі й мають гарантії щодо звільнення); воєнізовану або мілітаристську (військовослужбовці, жандарми й поліцейські). Отже, у Франції в загальній системі публічної служби поліцейські віднесені до окремої категорії службовців, поруч із військовими тощо [3].

У ФРН існують три категорії державних службовців: чиновники, які працюють на федеральному, земельному рівні або рівні місцевого самоврядування й наділені владними повноваженнями, призначаються на постійній основі та отримують заробітну плату з бюджету, розмір якої залежить від рангу, категорії чи спеціального звання; службовці, які працюють за трудовим договором в органах влади на федеральному, земельному рівні органів державної влади та місцевого самоврядування, в установах, організаціях, вони не наділені владними повноваженнями; працівники (технічний персонал, який працює в органах влади та місцевого самоврядування, в установах та на підприємствах за трудовим строковим договором) [3].

В Угорщині нараховується п'ять категорій державних службовців або державних агентів: службовці в органах державного управління; агенти, що надають державні послуги у вигляді освіти, культури, охорони здоров'я; працівники державних підприємств; так звані агенти в уніформі, тобто поліцейські, пожежники, військові, митники; спеціалісти сфери юстиції (корпус суддів, працівники судових інстанцій та прокуратури, прокурори) [9, с. 61].

Якщо говорити про держави пострадянського простору, які провели успішні реформи та вже знаходяться в ЄС, варто зосередити увагу на Литві. Л. Пархоменко зазначає, що тут держслужбовці поділяються на дві групи: державні службовці сфери публічного адміністрування та державні службовці сфери послуг: «Під державними службовцями сфери публічного адміністрування розуміються державні службовці, які працюють у державному органі чи установі або в органі чи установі самоврядування і виконують встановлені законами та прийнятими на їх підставі правовими актами функції у сфері публічного адміністрування. До державних службовців сфери послуг відносяться державні службовці, які працюють у державному органі, установі чи самоврядування і виконують господарські чи технічні функції або надають публічні послуги громадянськості» [7, с. 2–3].

Закон «Про Державну службу» [4] в Литві було прийнято 1999 р., однак там відбулись відчутні зміни протягом останніх років, а діяльність поліції врегульована Законом «Про поліцію» 1990 р. [6] та «Про діяльність поліції» 2000 р. [5]. У ст. 2 Закону «Про державну службу» наводяться основні визначення щодо державної служби. Тож державний службовець – це фізична особа, яка обіймає посаду на державній службі, а державна служба є професійною діяльністю осіб, які обіймають посади в державних органах та установах, а також органах і установах місцевого самоврядування, під час якої здійснюються функції публічного адміністрування та (або) надається допомога особам, які реалізують державну або місцеву владу, в здійсненні визначених ним функцій, за винятком функцій господарського та (або) технічного характеру [4].

Державними органами, органами й установами самоврядування визначаються органи представницької, верховної, виконавчої, судової влади, правоохоронних органів та установи, органи й установи, що здійснюють аудит, контроль (нагляд), інші державні органи та установи, а також органи та установи самоврядування, що фінансуються за рахунок державного бюджету або бюджетів самоврядування, а також державних грошових фондів, і яким в установленому Законом Литовської Республіки про публічне адміністрування порядку надано повноваження публічного адміністрування. Існують тут згідно зі ст. 2 Закону «Про державну службу» декілька категорій державних службовців: керівник установи (державний службовець, прийнятий на посаду керівника державного органу або установи або керівника органу або установи самоврядування); державний службовець кар'єри (державний службовець, прийнятий на посаду на необмежений термін або на встановлений законодавством термін повноважень, який в установленому

цим Законом порядку може прагнути до кар'єри на державній службі); державний службовець, що заміщує (державний службовець, прийнятий на посаду державного службовця кар'єри до прийому на цю посаду у встановленому цим Законом порядку) державного службовця кар'єри, а також державний службовець, який замінює тимчасово нездатного виконувати обов'язки державного службовця; державний службовець політичної (особистої) довіри (державний службовець, якого прийняли на посаду на строк повноважень державного політика, який його обрав або строк повноважень колегіального державного органу) [4].

У контексті нашого дослідження особливо важливе визначення ще однієї категорії державних службовців – статутний державний службовець, який є державним службовцем, служба якого регламентується статутом, затвердженим законом або Законом Литовської Республіки «Про дипломатичну службу», якими встановлюються умови прийому на державну службу, проходження служби, заробітна плата, соціальні гарантії, звільнення, відповідальності та інші умови, що пов'язані із особливостями служби [4]. Саме до цієї категорії належать поліцейські в Литві. Ст. 5 Закону визначено, на кого поширюється та не поширюється дія цього закону. Ч. 6 ст. 5 Закону не поширюється на суддів, військових, суддів та інших службовців, а також згідно з п. 10 ч. 6 ст. 5 згаданого Закону – на статутних державних службовців [4].

У Законі «Про поліцію», ст. 1 зазначено, що поліція Литовської Республіки є органом виконавчої державної влади, який забезпечує правопорядок в системі внутрішніх справ Республіки. У ст. 5 цього Закону наведений правовий статус посадової особи поліції й прямо вказується, що такою особою є державний службовець, честь, гідність, життя та здоров'я, права та свободи якого захищені законами Литовської Республіки. Посадовою особою поліції є громадянин Литви, який знаходиться на службі в поліції, та який обіймає певну посаду й здійснює функції поліції. Посадовими особами поліції є поліцейські та поліцейські чиновники, а також слухачі Академії поліції Литви, особи, що знаходяться в резерві поліції у випадку доручення на виконання обов'язків із підтримання громадського порядку. Слухачі Академії також набувають статус посадової особи поліції під час практики або стажування в поліції. На підтвердження, що поліцейські є статутними державними службовцями, абз. 6 ст. 25 Закону містить норму, що умови та порядок служби в поліції визначаються Законом Литовської Республіки «Про поліцію» й іншими законами, а також затвердженим урядом Статутом проходження служби в поліції та Статутом поліції [6].

Висновки. Отже, в Європі та світі склались історично різні моделі та системи державної служби, які позначаються й на особливостях ролі та місця інституту служби в поліції. Загалом служба в поліції вважається державною службою мілітаризованого типу в загальній системі державної служби. На прикладі Литви служба в поліції вважається державною службою, поліцейські, поліцейські чиновники та курсанти відомчої поліцейської академії (у виняткових випадках) є державними посадовцями, однак вони належать до категорії статутних державних службовців, й на них поширюються особливі норми, вони мають специфічний статус, що врегульовують спеціальні закони та підзаконні акти.

Список використаних джерел

1. Мамчур Г. В. Види і моделі державної служби. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2014. Вип. 1. С. 41–45.
2. Олуйко В. М. Організація державної служби (аналіз світового досвіду). *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 56–72. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1620.pdf>
3. Пархоменко-Куцевіл О. Зарубіжний досвід формування системи державних посад та перспективи його впровадження для України. URL : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(13\)/12poipvu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(13)/12poipvu.pdf)
4. Про державну службу : Закон Литовської Республіки від 8 липня 1999 № VIII-1316. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a45bb470fbd511e993cb8c8daaf8ff8a?jfwid=-1n2mj3633>.
5. Про діяльність поліції : Закон Литовської Республіки від 17 жовтня 2000 р. № VIII-2048. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.281866/>
6. Про поліцію : Закон Литовської Республіки від 11 грудня 1990 р. № I-851. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.281866?jfwid=q86m1vvqk>
7. Прокопенко Л. Л. Класифікація посад державних службовців у Литовській Республіці. *Теорія та практика державної служби* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., 11 листопада 2016 р. Дніпропетровськ, 2016. С. 187–188.
8. Прокопенко Л., Шабатіна І. Публічна служба в країнах ЄС. *Публічне адміністрування*.

9. Сидоренко Н. Конспект лекцій дисципліни «Публічна служба в Україні». Дніпро : Дніпропетр. держав. ун-т внутріш. справ. 2016. 134 с.

10. Стельмашук Л. С. Особливості розвитку інституту державної служби в зарубіжних країнах: досвід для України. *Економіка та держава*. 2012. № 4. С. 125–129.

Надійшла до редакції 03.12.2020

References

1. Mamchur H. V. Vydy i modeli derzhavnoi sluzhby [Types and models of civil service]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Derzhavne upravlinnia*. 2014. Vyp. 1. S. 41–45. [in Ukr.].

2. Oluiko V. M. Orhanizatsiia derzhavnoi sluzhby (analiz svitovoho dosvidu) [Organization of civil service (analysis of world experience)]. *Universytetski naukovyi zapysky*. 2017. № 63. S. 56–72. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1620.pdf> [in Ukr.].

3. Parkhomenko-Kutsevil O. Zarubizhnyi dosvid formuvannia systemy derzhavnykh posad ta perspektyvy yoho vprovadzhennia dlia Ukrainy [Foreign experience in forming a system of public positions and prospects for its implementation for Ukraine]. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(13\)/12poipvu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(13)/12poipvu.pdf) [in Ukr.].

4. Pro derzhavnu sluzhbu [About public service] : Zakon Lytovskoi Respubliki vid 8 lypnia 1999 № VIII-1316. URL : <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a45bb470fbd511e993cb8c8daaf8ff8a?jfwid=-1n2mj3633> [in Ukr.].

5. Pro diialnist politsii [About police activity] : Zakon Lytovskoi Respubliki vid 17 zhovtnia 2000 r. № VIII-2048. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.281866/> [in Ukr.].

6. Pro politsiiu [About the police] : Zakon Lytovskoi Respubliki vid 11 hrudnia 1990 r. № I-851. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.281866?jfwid=q86m1vvqk> [in Ukr.].

7. Prokopenko L. L. Klasyfikatsiia posad derzhavnykh sluzhbovtsiv u Lytovskii Respublitsi [Classification of positions of civil servants in the Republic of Lithuania]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoi sluzhby : materialy IKh Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 11 lystopada 2016 r. Dnipropetrovsk, 2016. S. 187–188. [in Ukr.].*

8. Prokopenko L., Shabatina I. Publichna sluzhba v krainakh YeS [Public service in EU countries]. *Publichne administruvannia: teoriia i praktyka*. 2008. № 1. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/ProkopenkoStat.pdf> [in Ukr.].

9. Sydorenko N. Konspekt lektsii zdystsypliny «Publichna sluzhba v Ukraini» [Lecture notes on the discipline "Public Service in Ukraine"]. *Dnipro : Dnipropetr. derzhav. un-t vnutrish. sprav. 2016. 134 s. [in Ukr.].*

10. Stelmashchuk L. S. Osoblyvosti rozvytku instytutu derzhavnoi sluzhby v zarubizhnykh krainakh: dosvid dlia Ukrainy [Features of the development of the institute of civil service in foreign countries: experience for Ukraine]. *Економіка та держава*. 2012. № 4. S. 125–129. [in Ukr.].

SUMMARY

Andriy V. Ivanytsya. Police service in the civil service system: foreign experience of some democratic states. The study analyzes the experience of advanced democracies, as well as some post-Soviet states that have implemented successful reforms and joined the European Union, on models for building a civil service system and the division of civil servants into categories, types and groups. It is noted that the civil service is classified according to various criteria, in accordance with the division by branches of government service is allocated in the legislative, executive, judicial branches, there is a division into civil, specialized and militarized civil service (the latter include police). It is emphasized that the specifics of the civil service system and, accordingly, the place of service in the police were influenced by a number of factors, namely the historical development of the state, the legal system, the form of the state. In accordance with such traditions, there are three groups of models of foreign civil service: organizational models with a division into centralized and decentralized, a model of openness with a division into career, job or open, Anglo-Saxon and continental (from the standpoint of Western civilization). It is also outlined that due to traditions in the world, the terms "civil service", "public service", "civil service" are interpreted differently. Specific examples of division into different categories of civil servants and the place among such division in France, Germany, Hungary are considered. Particular attention is paid to the legislation of the Republic of Lithuania, which regulates civil service and the place of service in the police in the general system. It is noted that police officers are statutory civil servants who are subject to special legislation determining the specifics of service, selection and dismissal, their system of ranks, etc., and who are not covered by the Law "On Civil Service" of the Republic of Lithuania.

Keywords: *civil service, public service, statutory civil servant, categories of civil servants, legislation.*

УДК 342.951 + 351.743

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-35-41

**Дмиро
КОРНІЄНКО**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент
(Національна
академія
Національної
гвардії України)

**Юрій
ПАВЛЮТІН**[©]
кандидат
юридичних наук
(Національна
академія Служби
безпеки України)

СУТНІСТЬ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ БЕЗПЕКИ (на прикладі Національної Гвардії України)

Авторами наголошено, що адміністративно-правове забезпечення діяльності сил безпеки передбачає здійснення державою за допомогою сукупності правових норм, приписів і засобів упорядкування суспільних відносин у сфері безпеки та оборони. Вузьке визначення адміністративно-правового забезпечення спрямовано саме на службово-бойову діяльність сил безпеки.

Обґрунтовано розгляд механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки як сукупності правових засобів, заходів і способів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин у сфері службово-бойової діяльності сил безпеки.

Встановлено, що перспективним напрямом розвитку сектора безпеки та оборони країни може бути ухвалення окремої Концепції адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності у сфері безпеки та оборони (у тому числі службово-бойової діяльності сил безпеки) або іншого окремого нормативно-правового акта.

Ключові слова: службово-бойова діяльність, адміністративно-правове забезпечення, механізм адміністративно-правового забезпечення, адміністративно-правове регулювання, сектор безпеки і оборони, сили безпеки.

Постановка проблеми. Відповідно до Стратегії національної безпеки України, Україна запроваджує національну систему стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз, що передбачатиме ефективне стратегічне планування і кризовий менеджмент, зокрема впровадження універсальних протоколів реагування на кризові ситуації та відновлення з урахуванням рекомендацій НАТО. Для системного захисту України від загроз національній безпеці необхідним є розвиток сектора безпеки і оборони, що містить забезпечення діяльності сил безпеки з урахуванням досвіду держав – членів ЄС [1]. Всі перелічені зміни неможливі без впровадження дієвого механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки, який передбачає правове регулювання на різних рівнях, застосування сучасних гарантій, заходів, засобів, форм та методів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Важливо зазначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання вивчення діяльності сил безпеки, вітчизняна та зарубіжна наука не надала достатньої уваги розробці механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки, що вказує на істотні прогалини у чинному законодавстві України.

Водночас у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень щодо цієї проблематики. Теоре-

© Корнієнко Д. М., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2481-1679>
tsp1dduvs@gmail.com

© Павлютін Ю. М., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1992-7522>
tsp1dduvs@gmail.com

тичним аспектам сутності механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності окремих складових сектора безпеки і оборони присвячені праці вчених-правознавців, як-от О. М. Бандурки, О. М. Гуміна, І. В. Зозулі, Р. А. Калюжного, В. К. Колпакова, О. Г. Комісарова, М. В. Корнієнка, В. В. Крутова, С. О. Кузніченка, М. В. Лошицького, В. І. Марчука, О. І. Остапенка, Є. В. Пряхіна, В. П. Петкова, А. М. Подоляки, В. Я. Покайчука, Г. С. Римарчука та ін.

Незважаючи на велику теоретичну базу дослідження діяльності сил безпеки у науковій сфері недостатньо розкрито сутність механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки. Тому ця проблематика потребує подальшого наукового дослідження.

Зважаючи на актуальність і значущість проблеми, **метою** статті є визначення сутності механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання:

- визначити сутність і нормативний зміст поняття адміністративно-правового забезпечення;
- проаналізувати зміст механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- розглянути елементи механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- визначити шляхи вдосконалення механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII, Національна гвардія України (далі – НГУ) є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [2].

Для реалізації покладених на НГУ завдань в Україні була прийнята розгалужена система адміністративного законодавства, зокрема це Закон України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII, Укази Президента України «Питання головного органу військового управління Національної гвардії України» від 28.03.2014 року № 346, «Про День Національної гвардії України» від 18.03.2015 року № 148, Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, що підлягають охороні Національною гвардією» від 12 листопада 2014 року № 628, «Про затвердження переліку органів державної влади, що підлягають безоплатній охороні Національною гвардією» від 25.11.2015 року № 971 тощо.

Всі ці нормативні акти так чи інакше регулюють діяльність НГУ, але в них недостатньо уваги надано регулюванню службово-бойовій діяльності Національної гвардії України як складової сил безпеки, зокрема сутності механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки.

Для визначення сутності поняття механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки потрібно проаналізувати всі частини цього терміна.

Зокрема щодо розуміння поняття адміністративно-правового забезпечення у науковців-адміністративістів немає єдиного підходу. На думку М. В. Цвіка, адміністративно-правове забезпечення розглядається як один із видів правового забезпечення, є цілеспрямованою дією на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [3, с. 327]; на думку В. Г. Гончаренко – як один із видів правового забезпечення, яке за допомогою правових (адміністративних) засобів впливає на поведінку людей та на суспільні відносини [4, с. 9]; на думку І. О. Ієрусалімова – як процедура регулювання за допомогою норм адміністративного права суспільних відносин, що виникають для та під час реалізації прав і свобод людини та громадянина [5, с. 83]; з погляду Т. Г. Корж-

Ікасва – як сукупність адміністративно-правових заходів і засобів, спрямованих на створення відповідних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту й відновлення порушених прав і свобод [6, с. 45]; з погляду Г. С. Римарчук – як здійснення державою за допомогою правових норм, приписів і сукупності засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону, реалізацію та розвиток [7, с. 8].

Сам термін «забезпечення» згідно з тлумачним словником визначається як: 1) задоволення когось (чогось) у якихось потребах, створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось; 2) матеріальні засоби до існування: матеріальне, пенсійне, соціальне забезпечення [8, с. 682].

Узагальнили всі ці погляди О. М. Гумін та Є. В. Пряхін, які вважають, що поняття «адміністративно-правове забезпечення» у широкому розумінні передбачає упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорону, реалізацію і розвиток. Вузьке визначення адміністративно-правового забезпечення, на думку вчених, змінюватиметься залежно від того, про які суспільні відносини буде йти мова [9, с. 48].

Якщо притримуватись такої позиції, то з широкого погляду адміністративно-правове забезпечення діяльності сил безпеки передбачає здійснення державою за допомогою сукупності правових норм, приписів і засобів упорядкування суспільних відносин у сфері безпеки та оборони. Вузьке визначення адміністративно-правового забезпечення спрямоване саме на службово-бойову діяльність сил безпеки.

На визначення службово-бойової діяльності існують різні наукові погляди. Тож відповідно до словника офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань, службово-бойова діяльність – це вид правоохоронної діяльності, який характеризується формуванням внутрішньої безпеки держави і полягає у виконанні правоохоронних завдань переважно через їх службову діяльність (правоохоронними методами), а у разі загострення обстановки і військовими методами [10, с. 267]. І. І. Приходько вбачає у службово-бойовій діяльності НГУ сукупність профілактичних, охоронних, захисних, режимних, ізоляційно-обмежувальних заходів (дій), які проводять підрозділи (частини, з'єднання) НГУ і які спрямовані на охорону важливих державних об'єктів, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави, її конституційного ладу, громадської безпеки, законності та правопорядку, захисту населення у надзвичайних ситуаціях у мирний час і в умовах воєнного часу [11, с. 10]. Нами також визначено службово-бойову діяльність НГУ як сукупність охоронних, режимних, ізоляційно-обмежувальних, захисних заходів та дій, які проводяться у мирний час в умовах виникнення кризових ситуацій та в особливий період з метою охорони об'єктів, громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, законності та правопорядку, суверенітету і територіальної цілісності держави, а також її конституційного ладу [12, с. 145].

Отже, службово-бойова діяльність НГУ – це сукупність узгоджених і взаємопов'язаних профілактичних, охоронних, захисних, режимних, ізоляційно-обмежувальних заходів (дій) органів, підрозділів, частин та окремих посадових осіб НГУ, які здійснюються з метою забезпечення виконання завдань, що стоять перед НГУ відповідно до законодавства у мирний час і в умовах воєнного часу, а також кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці.

З огляду на вищевикладене, адміністративно-правове забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки – це здійснення державою за допомогою правових норм, приписів і засобів упорядкування сукупності узгоджених і взаємопов'язаних профілактичних, охоронних, захисних, режимних, ізоляційно-обмежувальних заходів (дій) органів, підрозділів, частин та окремих посадових осіб сил безпеки, які здійснюються з метою забезпечення виконання завдань, що стоять перед силами безпеки відповідно до законодавства у мирний час і в умовах воєнного часу, а також кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці.

Неоднозначним є також питання поняття механізму адміністративно-правового забезпечення та його елементів. Деякі вчені елементи та поняття механізму адміністративно-правового забезпечення розглядають через призму механізму правового регулювання та адміністративно-правового регулювання. Якщо додержуватись цієї позиції, то І. П. Голосніченко зазначає, що механізм адміністративно-правового регулювання суспільних відносин – це сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких справляється вплив на відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади [13, с. 14]. Т. О. Коломоець визначає механізм адміністративно-правового регулювання

як сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [14, с. 13]. В. В. Галунько, В. І. Курило, С. О. Короєд визначають механізм адміністративно-правового регулювання (охорони) як засоби функціонування єдиної системи такого регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави [15, с. 214].

Підсумовуючи та екстраполюючи систему знань на сферу безпеки та оборони, можемо констатувати, що обґрунтованим є таке визначення механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки як сукупність правових засобів, заходів і способів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин у сфері службово-бойової діяльності сил безпеки.

Якщо розглядати також структуру механізму адміністративно-правового забезпечення з позиції елементів механізму адміністративно-правового регулювання, то В. І. Марчук бачить структуру механізму адміністративно-правового регулювання так: 1) норма права (адміністративно-правова норма); 2) правові відносини (адміністративно-правові відносини); 3) принципи дії механізму забезпечення порядку управління; 4) стадії порядку управління і їх забезпечення; 5) гарантії здійснення порядку управління; 6) акти застосування норм права [16, с. 9]. І. П. Голосніченко зазначає, що до структури входять такі елементи: 1) норми адміністративного права; 2) адміністративно-правові відносини; 3) акти тлумачення норм адміністративного права; 4) акти реалізації адміністративно-правових норм і відносин [13, с. 20–21]. Професор Х. П. Ярмакі наголошує, що структурними елементами механізму адміністративно-правового регулювання є норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення норм адміністративного права й акти реалізації адміністративно-правових норм [17, с. 49]. С. В. Ківалов та Л. Р. Біла до структури механізму адміністративно-правового регулювання зараховують: а) адміністративно-правові норми; б) адміністративно-правові відносини, структуру яких становлять об'єкт (дія, поведінка людей, матеріальні предмети, речі), суб'єкт (громадяни, особи, державні органи, підприємства установи, організації тощо), зміст (сукупність прав і обов'язків сторін) [18, с. 14–17]. В. В. Галунько, В. І. Курило, С. О. Короєд відносять норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження – джерела адміністративного права, принципи адміністративного права, тлумачення норм адміністративного права, адміністративно-правові відносини, адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації, індивідуальні адміністративні акти суб'єктів публічної адміністрації, форми адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації та методи, адміністративно-правові режими, адміністративні процедури, ефективність адміністративно-правового регулювання [15, с. 106].

На нашу думку, більш доречним є погляди О. М. Гуміна та Є. В. Пряхіна, які вважають, що елементи адміністративно-правового забезпечення відрізняються від елементів механізму адміністративно-правового регулювання. До основних елементів адміністративно-правового забезпечення вони відносять: 1) об'єкт; 2) суб'єкт; 3) норми адміністративного права; 4) адміністративно-правові відносини; 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення [9, с. 48].

Отже, до елементів механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки належать:

- об'єкт адміністративно-правового забезпечення – суспільні відносини у сфері забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- суб'єкт – уповноважені суб'єкти владних повноважень сил безпеки у сфері забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- норми адміністративного права, що регулюють забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- адміністративно-правові відносини, що є в процесі забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- гарантії, заходи, засоби, форми та методи забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки.

Висновки. Відповідно до Концепції розвитку сектора безпеки і оборони України однією з невирішених проблема у секторі безпеки і оборони залишаються недосконалі система планування та спільного застосування військ (сил) та засобів, їх підготовки та забезпечення. Тому розвиток сил безпеки здійснюватиметься, зокрема, шляхом розвитку системи бойового та матеріально-технічного забезпечення [19]. Для реалізації цієї Кон-

цепції, перспективним напрямом розвитку сектора безпеки та оборони країни може бути прийняття окремої Концепції адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності у сфері безпеки та оборони (у тому числі службово-бойової діяльності сил безпеки) або іншого окремого нормативно-правового акта, де передбачити:

- встановлення службово-бойової діяльності сил безпеки як об'єкта державного регулювання;
- визначення поняття, ознак та характеристики забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- впровадження досвіду інших країн щодо адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- формулювання сутності та принципів функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- закріплення системи адміністративного законодавства, що регулює забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- визначення гарантій, заходів, засобів, форм та методів механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- встановлення повноважень органів державної влади в механізмі адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- визначення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил безпеки;
- визначення шляхів взаємодії в системі сил безпеки між військовими формуваннями, державними органами та правоохоронними органами під час виконання службово-бойових завдань тощо.

Список використаних джерел

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 21.11.2020).
2. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 21.11.2020).
3. Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Рогачова Л. Л., Петришин О. В., Олейников С. М. Загальна теорія держави і права : підручник / ред. М. В. Цвік. Харків : Право, 2002. 432 с.
4. Гончаренко В. Г., Андрущенко П. П., Базова Т. П. Юридичні терміни. Тлумачний словник. 2-ге вид., стереотипне. Київ : Либідь. 2004. 320 с.
5. Ієрусалімова І. О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2006. 205 с.
6. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. націон. ун-т внутр. справ. Київ, 2008. 219 с.
7. Римарчук Г. С. Адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Націон. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2013. 18 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. 250 тисяч слів. Київ-Ірпінь : Перун. 2005. 1728 с.
9. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46–50.
10. Шмаков О. М. Словник офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань. Харків : Військовий інститут ВВ МВС України. 2005. 362 с.
11. Прикладна психологія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку : підручник / за заг. ред. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2016. 334 с.
12. Корнієнко Д. М. Генеза проблеми службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку у науці та практиці Національної гвардії України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1(26). С.145–148.
13. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття) : посібник. Ірпінь, 1998. 108 с.
14. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Коломось Т. О. Київ : «Стигна». 2008. С. 457.
15. Галунько В. В., Курило В. І., Короєд С. О., Дрозд О. Ю., Гиренко І. В., Єшук О. М., Риженко І. М., Іванишук А. А., Саунін Р. Д., Ямкова І. М. Адміністративне право України. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за ред. проф. В. В. Галунька. Херсон : 2015. Т.1. 272 с.
16. Марчук В. І. Адміністративно-правове забезпечення встановленого порядку управління в Україні органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2011. 16 с.
17. Ярмак Х. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. ОЮІ ХНУВС. Одеса, 2007. 438 с.
18. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. Одеса :

Юрид. літ., 2002. 312 с.

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text>

Надійшла до редакції 12.12.2020

References

1. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine"]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (data zvernennia: 21.11.2020). [in Ukr.].
2. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy [About the National Guard of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2014 roku № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (data zvernennia: 21.11.2020). [in Ukr.].
3. Tsvik M. V., Tkachenko V. D., Rohachova L. L., Petryshyn O. V., Oleinykov S. M. Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law] : pidruchnyk / red. M. V. Tsvik. Kharkiv : Pravo, 2002. 432 s. [in Ukr.].
4. Honcharenko V. H., Andrushchenko P. P., Bazova T. P. Yurydychni termini [Legal terms]. Tlumachnyi slovnyk. 2-he vyd., stereotypne. Kyiv : Lybid. 2004. 320 s. [in Ukr.].
5. Ierusalimova I. O. Mekhanizm administratyvno-pravovoho zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna [The mechanism of administrative and legal support of human and civil rights and freedoms] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 2006. 205 s. [in Ukr.].
6. Korzh-Ikaieva T. H. Administratyvno-pravove zabezpechennia prav i svobod nepovnoletnikh [Administrative and legal support of the rights and freedoms of minors] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kyiv. natsion. un-t vnutr. sprav. Kyiv, 2008. 219 s. [in Ukr.].
7. Rymarchuk H. S. Administratyvno-pravove zabezpechennia prava intelektualnoi vlasnosti [Administrative and legal support of intellectual property rights] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Natsion. un-t «Lvivska politehnika». Lviv, 2013. 18 s. [in Ukr.].
8. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. 250 tysiach sliv. Kyiv-Irpin : Perun. 2005. 1728 s. [in Ukr.].
9. Humin O. M., Priakhin Ye. V. Administratyvno-pravove zabezpechennia: poniattia ta struktura [Administrative and legal support: concept and structure]. *Nashe pravo*. 2014. № 4. S. 46–50. [in Ukr.].
10. Shmakov O. M. Slovnyk ofitsera vnutrishnikh viisk z voïenno-naukovykh pytan [Dictionary of the officer of internal troops on military-scientific questions]. Kharkiv : Viiskovyi instytut VV MVS Ukrainy. 2005. 362 s. [in Ukr.].
11. Prykladna psykholohiia sluzhbovo-boïovoi diialnosti syl okhorony pravoporiadku [Applied psychology of service and combat activities of law enforcement forces] : pidruchnyk / za zah. red. I. I. Prykhodka. Kharkiv : NA NHU, 2016. 334 s. [in Ukr.].
12. Korniienko D. M. Geneza problemy sluzhbovo-boïovoi diialnosti syl okhorony pravoporiadku u nautsi ta praktysi Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Genesis of the problem of service and combat activity of law enforcement forces in science and practice of the National Guard of Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2019. Vyp. 1(26). S.145–148. [in Ukr.].
13. Holosnichenko I. P. Administratyvne pravo Ukrainy (osnovni katehoriï i poniattia) [Administrative law of Ukraine (main categories and concepts)] : posibnyk. Irpin, 1998. 108 s. [in Ukr.].
14. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruchnyk / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. Kolomoïets T. O. Kyiv : «Istyna». 2008. S. 457. [in Ukr.].
15. Halunko V. V., Kurylo V. I., Koroïed S. O., Drozd O. Yu., Hyrenko I. V., Yeshchuk O. M., Ryzhenko I. M., Ivanyshchuk A. A., Saunin R. D., Yamkova I. M. Administratyvne pravo Ukrainy. Zahalne administratyvne pravo [Administrative law of Ukraine. General administrative law] : navch. posib. / za red. prof. V. V. Halunka. Kherson : 2015. T.1. 272 s. [in Ukr.].
16. Marchuk V. I. Administratyvno-pravove zabezpechennia vstanovlenoho poriadku upravlinnia v Ukraini orhanamy vnutrishnikh sprav [Administrative and legal support of the established order of management in Ukraine of law-enforcement bodies] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. Lviv, 2011. 16 s. [in Ukr.].
17. Yarmaki Kh. P. Administratyvno-nahlyadova diialnist militsii v Ukraini [Administrative and supervisory activities of the police in Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. OIuI KhNUVS. Odesa, 2007. 438 s. [in Ukr.].
18. Kivalov S. V., Bila L. R. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : navch.-metod. posib. Odesa : Yuryd. lit., 2002. 312 s. [in Ukr.].
19. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 4 bereznia 2016 roku «Pro Kontsepsiïu rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 4, 2016 "On the Concept of Development of the Security and Defense Sector of Ukraine"] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 14 bereznia 2016 roku № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text> [in Ukr.].

SUMMARY

Dmytro M. Korniyenko, Yuriy M. Pavlyutin. The essence of the mechanism of administrative and legal support of service and combat activity of security forces (on the example of the National Guard of Ukraine). The article emphasizes that the administrative and legal support of the security forces involves the implementation of the state through a set of legal norms, regulations and means of regulating public relations in the field of security and defense. The narrow definition of administrative and legal support is aimed precisely at the service and combat activities of the security forces.

It has been offered to consider administrative and legal maintenance of service and combat activity of security forces as implementation by the state by means of legal norms, instructions and means of streamlining of set of the coordinated and interconnected preventive, protective, protective, mode, isolation-restrictive measures (actions) of bodies, divisions, parts. and individual officials of the security forces, which are carried out in order to ensure the implementation of the tasks facing the security forces in accordance with the law in peacetime and in wartime, as well as crisis situations that threaten national security.

The consideration of the mechanism of administrative and legal support of service and combat activity of security forces as a set of legal means, measures and methods by means of which regulation of public relations in the field of service and combat activity of security forces is carried out is substantiated.

It has been concluded that the elements of the mechanism of administrative and legal support of the service and combat activities of the security forces include: public relations in the field of providing the service and combat activities of the security forces; authorized subjects of power of the security forces in the field of security and combat activities of the security forces; administrative and legal relations that take place in the process of ensuring the service and combat activities of the security forces; guarantees, measures, means, forms and methods of ensuring the service and combat activities of the security forces.

It has been established that a promising area of development of the security and defense sector of the country may be the adoption of a separate Concept of administrative and legal support of combat operations in the field of security and defense (including combat operations of security forces) or other separate regulations.

Keywords: *service and combat activity, administrative and legal support, mechanism of administrative and legal support, administrative and legal regulation, security and defense sector, security forces.*

УДК 378.147

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-41-46

Юрій КРАМАРЕНКО[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ПРАВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті приділено увагу питанням формування моральних цінностей під час навчання здобувачів вищої освіти зі спеціальності «право» та «правоохоронна діяльність». Сутність та мета вищої освіти передбачають формування не тільки інтелектуальної особи, що здатна опанувати нові знання, уміння та навички, а й виховання стійких моральних якостей особистості. Через особливості професійних повноважень та сферу діяльності формування моральних цінностей є визначальним для фахівців у сфері права та правоохоронної діяльності.

Сьогодні можна констатувати зменшення впливу закладів вищої освіти та викладачів на формування моральних цінностей здобувачів вищої освіти. Такі тенденції багато в чому залежать від соціально-економічних умов, в яких перебуває суспільство, та «лідерів думок», що превалюють на певний проміжок часу і в певних засобах комунікації, на які система вищої освіти має незначний вплив. Для того щоб залучити здобувачів вищої освіти до навчання та самовиховання, необхідним є «занурення» їх у теми, що їх цікавлять, або, принаймні, до тих тем, що мають для них значення.

Запропоновано до використання у навчальному процесі методу дискусії у процедурі, що розроблена Р. Акоффом. Така процедура проведення дискусії дозволить не тільки формувати відповідні компетентності та знання предмета, а й виховувати стійкі моральні цінності та погляди.

Ключові слова: *право, правоохоронна діяльність, мораль, формування моральних цінностей, методи навчання.*

© Крамаренко Ю.М., 2020

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9023-6302>

ykramlawyer@gmail.com

Постановка проблеми. Чинним законодавством України вища освіта визначається як «сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти» [1]. Метою освіти є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [2]. Сутність та мета вищої освіти передбачають формування не тільки інтелектуальної особи, що здатна оволодівати новими знаннями та опанувати нові уміння та навички, а й виховання стійких моральних якостей особистості. Структуру освітніх програм різних спеціальностей та сам процес навчання у закладах вищої освіти сьогодні побудовано так, щоб завдяки освітнім компонентам (навчальним дисциплінам) сформувати певні компетентності, які по закінченні навчання на відповідному рівні вищої освіти перетворюються у здатність здобувачів вищої освіти самостійно й відповідально вирішувати певні професійні завдання та проблеми. Тобто чим вище рівень освіти, тим такі завдання є складнішими, а самостійність і відповідальність більшою. Відповідно до Національної рамки кваліфікацій сучасний магістр повинен мати «здатність розв'язувати проблеми у нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності» та нести «відповідальність за внесок до професійних знань і практики та/або оцінювання результатів діяльності команд та колективів» [3]. Проте виникає питання, як чи або завдяки чому у здобувача вищої освіти будуть формуватися стійкі моральні цінності? Хоча це питання є актуальним для будь-якої професії, для працівників правоохоронних органів та юристів-практиків воно має особливе значення. Ці професії вимагають постійного контакту та сприйняття неправомірної та, найчастіше, негативної з погляду моралі поведінки людей. Доречним тут буде вживання крилатого вислову Ф. Ніцше: «Хто бореться з чудовиськами, тому слід остерігатися, щоб самому при цьому не стати чудовиськом. І якщо ти довго дивишся в безодню, то безодня теж дивиться в тебе» [4]. Для фахівців у сфері права та правоохоронної діяльності формування моральних цінностей є визначальним, оскільки вони найчастіше можуть опинитися в ситуаціях морального вибору щодо власних дій та впливу на долі інших. Це зумовлює необхідність дослідження питань формування моральних якостей у фахівців зазначених професій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання підготовки юристів та фахівців для правоохоронних органів неодноразово висвітлювали у працях науковці, як-от М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, Р. С. Белкін, В. Л. Васильєв, П. В. Коляда, В. С. Овчинський та інші. Питання морально-етичного виховання ставали предметом досліджень та діяльності педагогів (А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський), а також розглядалися у працях, присвячених управлінню соціальними системами (Р. Л. Акофф). Проте через стрімкий розвиток технологій, обіг інформації та їх вплив на соціальне середовище та світогляд людей виникає необхідність пошуку нових та удосконалення наявних підходів до формування моральних цінностей фахівців у сфері права та правоохоронної діяльності.

Метою статті є визначення окремих способів формування моральних цінностей під час навчання у закладах вищої освіти, що здійснюють підготовку за спеціальностями «право» та «правоохоронна діяльність».

Виклад основного матеріалу. Мораль визначається як один з основних способів нормативної регуляції дій людини в суспільстві, регулятор поведінки та свідомості людини в усіх сферах суспільного життя [5, с. 387]. Сьогодні для регулювання окремих етичних аспектів тієї чи іншої професії є відповідні етичні кодекси чи правила – Правила адвокатської етики [6], Правила етичної поведінки поліцейських [7], Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, Модельний кодекс поведінки державних службовців тощо.

Незважаючи на наявність прописаних етичних орієнтирів для професійної діяль-

ності, сьогодні можна побачити відсутність дотримання чітких та усталених моральних цінностей у суспільстві, що має прояв у стабільно високих показниках злочинності, корупції, високому рівні конфліктності та недовіри до державних установ та інституцій [8]. Наприклад, у Національній доповіді «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії», посилаючись на дослідження, виконані в 2009, 2012 та 2016 роках, зазначено, що «уміння іноді йти в обхід закону» кожен третій українець вважає найважливішим для досягнення людиною високого соціального становища [9, с. 18]. Укладачі цієї доповіді також констатують наявність аномії – «стану суспільства, коли відбувається розпад системи суспільних цінностей, відсутні чіткі правила і норми поведінки, коли нова ієрархія цінностей ще не склалася. Цей стан породжує моральну нестійкість особистості, дезорганізує суспільні структури, порушує суспільну рівновагу. За такого стану суспільства значна його частина, знаючи про існування обов'язкових суспільних норм, тим не менше ставиться до них байдуже або негативно і навіть стає на шлях правопорушень» [9, с. 119].

З цього приводу доречним є твердження К. Г. Юнга, який писав: «Подібно до інтелекту, мораль є даром. Вам не увігнати її в систему, де вона не росте природним чином – так ви можете тільки отруїти нею все інше» [10, с. 91]. У працях педагогів зі світовим ім'ям та визнанням багато уваги приділялось моральному вихованню та надавались рекомендації, наприклад «справжня людина» В. О. Сухомлинського [11]. Проте слід зауважити, що часи, за яких створювались рекомендації, не мали таких різноманітних чинників впливу на суспільну думку, засобів і обсягів інформації та розшарування її сегментації суспільства.

Сьогодні через різноманітні чинники економічного, технологічного та іншого характеру рівень занепокоєння та страху в суспільстві досить високий, при цьому такі тенденції мають і країни, де соціально-економічні показники досить високі [8]. Страх викликає агресію, яка проявляється зокрема й у підозрілості один до одного [12, с. 171]. Підозрілість не тільки є перешкодою у спілкуванні, а й негативно впливає на моральну оцінку як своїх дій, так і тлумачення дій інших осіб. Не вдаючись до аналізу формування моральних цінностей, зауважимо, що основними джерелами формування моральності будуть взаємини між людьми, інтроспекція (самопостереження) і сприйняття навколишнього середовища, в тому числі інформаційного. А отже, чим глибше та об'єктивніше людина зрозуміє ці явища та процеси, тим більша вірогідність формування адекватних власних моральних категорій.

Отже, є необхідність запровадження в освітній процес таких методів навчання, що дозволили б мінімізувати рівень непорозуміння у взаєминах, вчитися ставати на місце свого співрозмовника чи опонента, глибше вивчати явища та процеси та більш якісно розуміти та застосовувати «золоте правило» моралі. Сучасний освітній процес та виховні заходи, що застосовуються під час навчання у закладах вищої освіти, можуть не мати очікуваного результату, оскільки такий процес відбувається в інформаційному середовищі, на яке фактично заклади освіти не мають суттєвого впливу. Сьогодні навіть існує твердження, що заклади освіти програли «битву за увагу» індустрії розваг [13]. З огляду на зазначене перед викладачами закладів вищої освіти постає доволі непросте завдання, що полягає не тільки в ускладненні донесення об'єктивної та повної інформації та прищеплення знань здобувачам, а й формування у них стійких моральних цінностей.

Одним зі способів, що дозволяє вирішувати ці завдання, можна назвати метод дискусії, що в разі його «модернізації» може формувати не тільки відповідні компетентності та знання предмета, а й виховувати моральні цінності та погляди.

Згідно з тлумачним словником дискусія – це «широке публічне обговорення якогось спірного питання» або «спір, суперечка окремих осіб, співбесідників [14].

У педагогічній літературі та інформаційних ресурсах, присвячених питанням педагогіки можна знайти досить багато відомостей щодо сутності та етапів проведення дискусії як методу навчання та формування компетентностей особи, яка навчається [15].

Проте цей метод, на нашу думку, у вищій школі може бути застосований дещо в іншій процедурі, ніж зазвичай сприймається в суспільстві та педагогічній літературі. Наприклад, Р. Акофф, спираючись на праці А. Рапопорта, запропонував певну процедуру проведення дискусії, що зводилась до таких шести етапів.

1. Кожен учасник вислуховує позицію свого опонента доти, доки не зрозуміє і не сформулює позицію іншої сторони в прийнятній для неї формі. Після цього кожен у такій самій формі намагається обґрунтувати позицію іншої сторони. Якщо формулювання

виявляється неприйнятним для іншої сторони, то дискусія триває до досягнення згоди (правильного розуміння). Хто за збереження поточної ситуації, той повинен першим сформулювати позицію іншої сторони.

2. Кожна сторона повинна сформулювати фактичні та моральні обставини, за яких, на її думку, буде правильна позиція іншої сторони (умови усунення конфлікту).

3. Кожен учасник формулює своє уявлення про те, як може бути встановлено поточний стан справ, тобто які методи будуть використані для вивчення поточного стану та обставин.

4. Сторони визначають, які ж це умови і обставини насправді.

5. Складання «матриці втрат», в якій різні обговорювані позиції утворюють рядки, а обґрунтування, що підлягають узгодженню, утворюють стовпці.

6. Кожна зі сторін вирішує, яка з помилок є більш суттєвою (важливою).

На думку автора цієї процедури, така дискусія вимагає більш суворого контролю за перебігом дискусії, тому бажаним є наявність арбітра, який сприймається обома сторонами [16, с. 48–51].

Для застосування в навчальному процесі така процедура має певні переваги порівняно з традиційними процедурами проведення дискусій. По-перше, вона дозволяє більш глибоко вивчити проблему, застосувати методи дослідження явищ та процесів, а по-друге, більш якісно дозволяє сприйняти та «відчутити» опонента, зрозуміти не тільки логічні міркування, а й моральні. Таке «занурення» у проблему, що має діаметрально протилежні погляди, дозволить учасникам такої процедури, з одного боку, сформулювати логічно обґрунтовані власні погляди, а з іншого – створити підґрунтя для «гнучкості» у міркуваннях та розумінні того, що попередній погляд на проблему (при першому наближенні), суттєво відрізняється від того, коли проблема є більш дослідженою.

Стосовно вибору тем для сторін дискусії, то їх можна обирати з наявних у суспільстві на певний час (наприклад, володіння зброєю, легалізація наркотичних засобів тощо), або визначати завчасно, з огляду на зміст самої дисципліни, при цьому бажаним є не призначати тих, хто буде підтримувати кожену позицію в адміністративному чи випадковому порядку (це є більш характерним для дебатів), а обирати опонентів природньо. Тобто щоб здобувачі вищої освіти дійсно мали таке особисте переконання або підтримували певну позицію. Також вважаємо, що тему для дискусії можна обирати стихійно під час вивчення дисципліни, тобто коли в групі під час аудиторних занять виник спір, що має усталені погляди в кожного з опонентів. Складним для такої процедури є те, що вона потребує більше часу для проведення, оскільки «поспішність» висновків може негативно позначитися на результатах та перебігу самої процедури. Тому планування такого виду занять повинно бути перенесено на середину чи закінчення вивчення дисципліни, коли слухачі вже опанували основну термінологію, предмет та методологію початкової дисципліни.

Висновки. Формування моральних цінностей здобувачів вищої освіти – це складний, а іноді непередбачуваний процес, який не може мати уніфікованого та стандартизованого підходу. Моральне виховання здійснюється під час спілкування та обговорення проблемних питань і суперечностей. Під час викладання навчальних дисциплін у закладах вищої освіти моральне виховання може здійснюватися не тільки завдяки виховному впливу викладача чи виховних заходів, а й методів навчання, що дозволяють більш всебічно, повно та об'єктивно дослідити певні факти, умови та обставини.

Сьогодні можна констатувати зменшення впливу закладів вищої освіти та професорсько-викладацького складу на формування моральних цінностей здобувачів вищої освіти. Такі тенденції багато в чому залежать від соціально-економічних умов, в яких перебуває держава й суспільство, а також «лідерів думок», що превалюють на певний проміжок часу і в певних засобах комунікації, на які система вищої освіти має незначний вплив. Для того щоб залучити здобувачів вищої освіти до навчання та самовиховання, необхідним є «занурення» у теми, що їх цікавлять або, принаймні, до тих тем, що мають для них значення.

Для формування самостійного та відповідального фахівця у сфері права та правоохоронної діяльності необхідним є оволодіння ним методологією вивчення проблеми й формування моральних якостей. А. Ф. Коні стверджував, що для юриста необхідними є три якості: знання предмета, знання мови та вміння бути щирим. Він наголошував на тому, що «високі цілі правосуддя повинні досягатися лише моральними засобами», а суд він називав «школою для народів, з якої, крім поваги до закону, повинні виноситися

уроки служіння правді та поваги до людської гідності» [17]. Процедура проведення дискусії, запропонована Р. Акоффом, дозволяє удосконалювати всі ці якості, оскільки, по-перше, дозволяє навчитись більш глибоко досліджувати певну проблему, по-друге, вимагає правильного застосування слів та термінів, по-третє, вимагає певної віри у власні переконання, і, по-четверте, дозволяє учасникам по-іншому подивитись на проблему, а іноді навіть і змінити власну позицію.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
2. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п#n12>
4. Фридрих Ницше. По ту сторону добра и зла. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=24317&p=18
5. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва : 1983. 840 с.
6. Правила адвокатської етики. URL: (https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf)
7. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : Наказ МВС України від 09.11.2016 року № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>
8. Edelman trust barometer. The evolution of trust. URL: <https://www.edelman.com/research/evolution-trust>
9. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь : підручник / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ України. Київ : НАН України, 2016. 284 с. URL: http://nbuvip.gov.ua/images/nauk-mon/Cuvilizacijnyuy_vubir_Ukrainu.pdf
10. Архетип и символ. Карл Густав Юнг. URL: http://www.pseudology.org/Psychology/Jung/Arhetip_and_simbol.pdf
11. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: Педагогическое наследие / сост. О. В. Сухомлинская. Москва : 1990. 288 с. URL: http://pedlib.ru/Books/5/0138/5_0138-1.shtml#book_page_top
12. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. Киев : 1999. 240 с.
13. Главный конкурент образования – Netflix. URL: http://www.edutainme.ru/post/glavnyy-konkurent-obrazovaniya-netflix/?fbclid=IwAR1-N3sgbt0vVxtvdud6PvA7qVRoKt6N0sMsvNBQRNPSbPV4gfkXiG8_ahY
14. Словник української мови : в 11 т. 1971. Т. 2. С. 285. URL: <http://sum.in.ua/s/diskusija>
15. Дискусія як метод інтерактивного навчання. URL: <https://vseosvita.ua/library/diskusija-akmetod-interaktivnogo-navcanna-202215.html>
16. Акофф Р. Искусство решения проблем / Р. Акофф: пер. с англ. Москва : Мир, 1982. 224 с.
17. Кони А. Ф. Собрание сочинений : в 8 т. / под общей ред. В. Г. Базанова, Л. Н. Смирнова, К. И. Чуковского; состав. т. и авт. вступ. ст. М. М. Выдря; коммент. составили С. Б. Михайлова, М. М. Выдря. Москва : 1967. Том 3 : Судебные речи. URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KONI_Anatolij_Fedorovich/_Koni_A.F..html

Надійшла до редакції 07.12.2020

References

1. Pro vyshchu osvitu [On higher education] : Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 roku № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukr.].
2. Pro osvitu [On education] : Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukr.].
3. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii [On approval of the National Qualifications Framework] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п#n12> [in Ukr.].
4. Fridrih Nitshe. Po tu storonu dobra i zla [Beyond Good and Evil]. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=24317&p=18 [in Rus.].
5. Filosofskij enciklopedicheskij slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary] / gl. red.: L. F. Il'ichev, P. N. Fedoseev, S. M. Kovalev, V. G. Panov. Moskva : 1983. 840 s. [in Rus.].
6. Pravyly advokatskoi etyky [Pravyly advokatskoi etyky]. URL:

(https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennia Pravyl etychnoi povedinky politseiskykh [Pro zatverdzhennia Pravyl etychnoi povedinky politseiskykh] : Nakaz MVS Ukrainy vid 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> [in Ukr.].

8. Edelman trust barometer. The evolution of trust. URL: <https://www.edelman.com/research/evolution-trust> [in Eng.].

9. Tsyvilizatsiynyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii: natsionalna dopovid [Civilizational choice of Ukraine: paradigm of comprehension and strategy of action: national report] : pidruchnyk / red. kol.: S. I. Pyrozhkov, O. M. Maiboroda, Yu. Zh. Shaihorodskyi ta in. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NANUkrainy. Kyiv : NAN Ukrainy, 2016. 284 s. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/nauk-mon/Cuivilizaciynuy_vubir_Ukrainu.pdf [in Ukr.].

10. Arhetip i simvol. Karl Gustav Yung [Archetype and symbol. Carl Gustav Jung]. URL: http://www.pseudology.org/Psychology/Jung/Arhetip_and_simbol.pdf [in Rus.].

11. Suhomlinskij V. A. Kak vospitat nastoyashogo cheloveka: Pedagogicheskoe nasledie [Raising a Real Human: A Pedagogical Legacy] / sost. O. V. Suhomlinskaya. Moskva : 1990. 288 s. URL: http://pedlib.ru/Books/5/0138/5_0138-1.shtml#book_page_top [in Rus.].

12. Zelinskij A. F. Kriminalnaya psihologiya [Criminal psychology]. Nauchno-prakticheskoe izdanie. Kiev : 1999. 240 s. [in Rus.].

13. Glavnyiy konkurent obrazovaniya – Netflix [Education's main competitor - Netflix]. URL: http://www.edutainme.ru/post/glavnyy-konkurent-obrazovaniya-netflix/?fbclid=IwAR1-N3sGBT0vVxtvdud6PvA7qVRoKt6N0sMsvNBQRNPSbPV4gfkXiG8_ahY [in Rus.].

14. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. 1971. T. 2. S. 285. URL: <http://sum.in.ua/s/diskusija> [in Ukr.].

15. Diskusiia yak metod interaktyvnoho navchannia [Discussion as a method of interactive learning]. URL: <https://vseosvita.ua/library/diskusija-ak-metod-interaktyvnogo-navcanna-202215.html> [in Ukr.].

16. Akoff R. Iskusstvo resheniya problem [The art of problem solving] / R. Akoff: per. s angl. Moskva : Mir, 1982. 224 s. [in Rus.].

17. Koni A. F. Sobranie sochinenij [Collected Works] : v 8 t. / pod obshej red. V. G. Bazanova, L. N. Smirnova, K. I. Chukovskogo; sostav. t. i avt. vstup. st. M. M. Vydrya; komment. sostavili S. B. Mihajlova, M. M. Vydrya. Moskva : 1967. Tom 3 : Sudebnye rechi. URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KONI_Anatolij_Fedorovich/_Koni_A.F..html [in Rus.].

SUMMARY

Yuriy M. Kramarenko. Some issues of the formation of moral values in the training of specialists in the field of law and law enforcement activities. The article focuses on the formation of moral values during the training of applicants for higher education in the specialty "law" and "law enforcement activities". The essence and purpose of higher education envisage the formation of not only an intellectual personality capable of mastering new knowledge and mastering new skills and abilities, but also the upbringing of stable moral qualities. Due to the peculiarities of professional powers and the scope of activity for specialists in the field of law and law enforcement activities, the formation of moral values is decisive.

Today, we can state a decrease in the influence of higher educational institutions and teachers on the formation of moral values of applicants for higher education. Such trends largely depend on the socio-economic conditions in which society and "opinion leaders" who prevail for a certain period of time and in certain means of communication, on which the higher education system has little influence. In order to attract higher education seekers to study and self-education, it is necessary to "immerse" them in topics that interest, or at least in those topics that matter to them.

The article proposes a discussion method for use in the educational process according to the procedure developed by R. Ackoff. Such a discussion procedure consists of six consecutive stages, during which the parties have the opportunity not only to understand each other, but also to study the problematic issue more deeply. Such a discussion procedure will allow not only to form the appropriate competence and knowledge of the subject, but also to bring up stable moral values and views.

Keywords: law, law enforcement activities, morality, the formation of moral values, teaching methods.

УДК 351.74/86

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-47-53

Віталій ПОКАЙЧУК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СУТНІСТЬ І СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «СИЛИ БЕЗПЕКИ» ТА «СИЛИ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ»

На основі аналізу чинного законодавства та теорії національної безпеки розглянуто сутність та розмежовані поняття «сили безпеки» та «сили охорони правопорядку».

До складу сил безпеки, залежно від функціонального призначення, запропоновано віднести: Міністерство внутрішніх справ, Службу безпеки України, розвідувальні органи, Управління державної охорони України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України та Військову службу правопорядку

Акцентовано на тому, що, хоча поняття «сили охорони правопорядку» охоплює більш широкий спектр суспільних відносин та містить не тільки діяльність в особливих умовах, але й повсякденну службову діяльність, використання терміна «сили безпеки» під час діяльності із забезпечення національної безпеки, до того ж визначене на законодавчому рівні, є більш актуальним.

Ключові слова: Національна безпека України, сектор безпеки та оборони, сили безпеки, сили охорони правопорядку.

Постановка проблеми. Відповідно до норм Конституції України створення реального та наявного механізму захисту прав, свобод і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб є одним із головних завдань [1, ст. 1], які визначені в ній вищою цінністю, із покладанням на державу обов'язку їхнього визнання, дотримання і захисту.

Загрози національній безпеці, як явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів (важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [2, п. 10 ч. 1 ст. 1]) та збереження національних цінностей України [2, п. 6 ч. 1 ст. 1], особливо гостро проявились у 2013–2014 роках. Це дало поштовх до пошуку нових підходів сприйняття та розуміння сутності, бачення структурних і функціональних компонентів загальної системи забезпечення національної безпеки в умовах антагоністичних намірів Російської Федерації, посягання на державний суверенітет України, спроби повалення демократичного конституційного ладу.

Наукові пошуки у зазначеній сфері, з огляду на багатоаспектність і комплексність предмета дослідження потребували кардинально нового підходу до врегулювання ключових елементів забезпечення національної безпеки України та напрацювання нормативного акта, який би визначив основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз певної генези.

Проблематика забезпечення національної безпеки належить до найважливіших, найскладніших багатоаспектних та інтегральних явищ суспільного і політичного життя. Теорія національної безпеки – це метанаука, яка поєднує прикладні аспекти соціальних, військових, гуманітарних, технічних, психологічних, біологічних та інших наук з метою дослідження сутності, змісту, методів, форм і засобів забезпечення безпеки особистості та соціальних спільнот різних рівнів. Тому під час вивчення національної безпеки використовують чимало категорій, зокрема такі: безпека, національна безпека, національні інтереси, об'єкти національної безпеки, суб'єкти національної безпеки, чинники забез-

печення безпеки, загрози, небезпека, система забезпечення національної безпеки, принципи національної безпеки, функції національної безпеки тощо.

Заплановані в 2014 році реформи у сфері національної безпеки реалізовані лише частково. Базовий Закон «Про національну безпеку України» було ухвалено тільки в 2018 році. Попереду – створення цілісної системи нормативно-правових актів, програм та планів розвитку системи забезпечення національної безпеки, практичне реформування сектора безпеки і оборони, переведення його на принципи, стандарти і процедури, поширені в країнах ЄС та НАТО, для набуття членства в НАТО.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти теорії національної безпеки розроблювались Т. Шелінгом і Г. Каном (теорія міжнародних конфліктів); Р. Лиска і Г. Снайдером (теорія блоків та коаліцій); К. Норром (теорія потенціалу держави); Зб. Бжезинським (геостратегічні моделі), Е. Люттваком, М. Портером (міжнародна економічна конкуренція) та ін.

Дослідженню проблемних питань забезпечення національної безпеки України присвячені праці: О. М. Бандурки, Р. А. Калюжного, В. В. Конопльова, О. В. Копана, В. К. Колпакова, І. О. Кириченка, С. О. Кузніченка, В. І. Олефіра, В. П. Петкова, О. Н. Ярмиша тощо.

Роль правоохоронних органів у забезпеченні національної безпеки є предметом наукового пошуку Ю. В. Аллерова, О. М. Бандурки, С. В. Белая, А. І. Берлача, С. М. Гусарова, Г. А. Дробахи, Ю. В. Дубка, І. В. Зозулі, Р. А. Калюжного, І. О. Кириченка, В. К. Колпакова, М. В. Корнієнка, О. В. Кривенка, В. В. Крутова, С. О. Кузніченка, В. А. Лаптія, М. В. Лошицького, В. І. Олефіра, О. І. Остапенка, В. П. Петкова, А. М. Подоляки, С. Т. Полторака, А. С. Спаського, О. М. Шмакова, С. А. Ярового, Х. П. Ярмакі, О. Н. Ярмиша.

Мета статті полягає у визначенні сутності та розмежуванні понять «сили безпеки» та «сили охорони правопорядку».

Основні результати дослідження. Як зазначає І. Яремко [3, с. 74], термін «національна безпека» започатковано Сполученими Штатами Америки (далі США) та вперше офіційно використано Президентом Сполучених Штатів Теодором Рузвельтом в 1934 році у посланні до Конгресу, в якому він виправдовував захоплення зони майбутнього Панамського каналу інтересами «національної безпеки США». У 1947 році Конгресом США було ухвалено закон «Про національну безпеку». Відтак проблема національної безпеки стала однією із стрижневих у наукових дослідженнях американських і західно-європейських учених у соціологічній, політологічній та економічній галузях. Після Другої світової війни США вирішили максимально використати тогочасні можливості свого впливу. Саме тоді розроблено концепцію національної безпеки, а на її основі – доктрину державної безпеки. Закон США «Про національну безпеку» зобов'язав усі державні структури провадити цілеспрямовану політику щодо воєнно-політичного протистояння з Союзом Радянських Соціалістичних Республік та державами Варшавського договору [4].

21 липня 2018 року Президентом України П. Порошенком було підписано прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про національну безпеку України» [2], яким визначено та розмежовано повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створена основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначена система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджено всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектора безпеки і оборони.

Зазначеним нормативно-правовим актом національну безпеку України визначено як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [2, п. 9 ч. 1 ст. 1]. Фундаментальними національними інтересами України визначено:

- державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлан-

тичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [2, ч. 3 ст. 3].

Зі свого боку явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України являють собою загрози національній безпеці України [2, п. 6 ч. 1 ст. 1].

Отже, аналіз ключових норм Закону України «Про національну безпеку України» дає привід констатувати зміну підходу до формування ключових нормативно-правових актів, який базується на зміні вектора формування загроз національній безпеці та національних інтересів. Як зазначає О. Глазов [5, с. 44], представниками цього напрямку є низка українських, російських та західних науковців: А. Бетлер, В. Богданович, О. Бодрук, С. Браун, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Каплан, Г. Моргентау, М. Панов, С. Хоффман та ін., що обґрунтовуючи зазначений підхід у розумінні сутності національної безпеки акцентують увагу на розширенні змісту поняття «національна безпека»: якщо раніше забезпечення національної безпеки розглядалось у контексті захисту інтересів насамперед держави, то в сучасних дослідженнях увага надається захисту інтересів особи (громадянина) та суспільства [6, с. 47]. Ми підтримуємо думку О. Глазова у тому, що такий підхід відповідає сучасним вимогам, оскільки, як свідчить історичний досвід, зосередження уваги виключно на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу та підпорядкування цим цілям інтересів окремих особистостей, виникненню внутрішньодержавних конфліктів, у кінцевому підсумку, призводить до дезінтеграційних процесів [5, с. 44].

Одним із ключових елементів, що знайшов відображення у Законі України «Про національну безпеку України», стало нормативне врегулювання на законодавчому рівні визначення сектора безпеки і оборони України, який має чотири взаємопов'язані складові: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки [2, ч. 1 ст. 12].

Сектор безпеки і оборони це – система органів державної влади, Збройних сил України, інших, утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України [2, п. 16 ч. 1 ст. 1].

Законодавче врегулювання одного з ключових елементів забезпечення національної безпеки дає змогу повною мірою враховувати особливості та функціональні спроможності складових сектора безпеки та оборони (суб'єктів забезпечення національної безпеки) до виконання завдань за призначенням при певній оперативній обстановці, конкретній кризовій ситуації, що загрожує національній безпеці чи правовому режиму.

Вичерпний перелік системи суб'єктів забезпечення національної безпеки дає змогу реального демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектора безпеки і оборони та застосуванням сили, дотриманням з їхнього боку принципів верховенства права, підзвітності, законності та прозорості.

Але зазначене питання не є предметом нашого дослідження, хоча потребує не меншої уваги з боку провідних науковців зазначеної сфери суспільного життя.

Отож одним із ключових складових сектора безпеки і оборони України є сили безпеки – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції щодо забезпечення національної безпеки України.

Головною відмінною рисою сил безпеки від сил оборони, на нашу думку, є функціональне призначення – забезпечення національної безпеки України.

З прийняттям Закону України «Про національну безпеку України» та визначення в ньому низки дефініцій, які раніше не використовувались у вітчизняній теорії національної безпеки, логічним є питання співвідношення їх з термінами, якими оперувала теорія національної безпеки до прийняття зазначеного нормативно-правового акта, а більш

детально, відповідно до задекларованого предмета дослідження, розглянемо співвідношення понять «сили безпеки» та «сили охорони правопорядку».

На відміну від «сил безпеки» законодавчого закріплення поняття «сили охорони правопорядку» не має.

З розвитком системи наукових спеціальностей у межах галузі науки «Національна безпека» та групи спеціальностей «Державна безпека» 14 лютого 2006 року наказом Вищої атестаційної комісії України № 73 [7] доповнено Перелік спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань [8] спеціальністю 21.07.05 – службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку, за якою присуджується науковий ступінь з технічних, військових, юридичних наук та державного управління.

Слід погодитись з думкою О. Шмакова у тому, що поняття «сили охорони правопорядку» надавалося у надто загальному вигляді та залишалося не до кінця визначеним, що можна побачити з формули паспорта спеціальності. У паспорті фігурують «внутрішні війська, правоохоронні органи спеціального призначення та інші військові формування України». У зв'язку з цим скласти структурні уявлення про сили охорони правопорядку немає змоги, що заважає досягти повноти вихідних посилок у теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, а у практиці – визначити напрями вдосконалювання організації управління силами охорони правопорядку [9, с. 27].

Аналізуючи дослідження цієї сфери, треба погодитись з думкою В. Лазутко, що нині немає єдиної позиції щодо визначення суб'єктів службово-бойової діяльності та належності окремих структур і підрозділів правоохоронних органів до категорії «сили охорони правопорядку» [10, с. 357].

Під час визначення сил охорони правопорядку автори наводять доволі детальний і точний перелік суб'єктів службово-бойової діяльності.

Слід погодитись з позицією В. Лазутко, що некоректно під час визначення сил охорони правопорядку вказувати конкретні підрозділи правоохоронних органів, адже зазначені військові формування мають у своєму складі значно більший перелік підрозділів, що здатні виконувати завдання в особливих умовах та під час виникнення надзвичайних обставин [10, с. 359].

Отож законодавче визначення «сил безпеки» спонукає, як мінімум, до початку наукового пошуку щодо уточнення паспорта спеціальності 21.07.05 – службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку та внесення змін та доповнень до Переліку наукових спеціальностей [11].

Треба зазначити, що хоча законодавець і поділяє сектор безпеки і оборони України на чотири взаємопов'язані складові [2, ч. 1 ст. 12], однак склад сектора безпеки і оборони наводить переліком суб'єктів без приналежності до жодної з чотирьох складових [2, ч. 2 ст. 12].

На нашу думку, до складу сил безпеки, залежно від функціонального призначення, треба віднести:

1. Міністерство внутрішніх справ, що є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і правопорядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, зокрема біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [2, ч. 1 ст. 18]. Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ України спрямовується і координується діяльність:

- Національної поліції України;
- Національної гвардії України (у мирний час Національна гвардія України входить до складу сил безпеки і виконує правоохоронні функції, а також розвиває спроможності, необхідні для виконання завдань у складі сил оборони, із введенням воєнного стану приводиться в готовність до виконання завдань за призначенням в умовах дії правового режиму воєнного стану, входить до сил оборони);

- Державної прикордонної служби України;
- Державної служби України з надзвичайних ситуацій;
- Державної міграційної служби України [2, ч. 3 ст. 18].

2. Служба безпеки України, яка є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку, здійснюючи з неухильним дотриманням прав і свобод людини і громадянина: протидію розвідувально-підривній діяльності проти України; боротьбу з тероризмом; контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, економічної та інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури; охорону державної таємниці [2, ч. 1 ст. 19].

3. Розвідувальні органи України – державні органи або структурні підрозділи у їх складі, уповноважені законом здійснювати розвідувальну діяльність з метою захисту національних інтересів України від зовнішніх загроз [2, ч. 1 ст. 20].

4. Управління державної охорони України відповідно до закону здійснює державну охорону органів державної влади України, забезпечення безпеки посадових осіб та охорони об'єктів, визначених законом [2, ч. 1 ст. 21].

5. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є державним органом, призначеним для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, криптографічного та технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до закону [2, ч. 1 ст. 22].

6. Військова служба правопорядку у Збройних силах України – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних сил України, а також для захисту майна Збройних сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах [12, ст. 1].

Висновки. Відповідно до поставленої мети та на основі вищевикладеного треба зауважити, що:

1. Проблематика забезпечення національної безпеки належить до найважливіших, найскладніших багатоаспектних та інтегральних явищ суспільного і політичного життя. Теорія національної безпеки – це метанаука, яка поєднує прикладні аспекти соціальних, військових, гуманітарних, технічних, психологічних, біологічних та інших наук з метою дослідження сутності, змісту, методів, форм і засобів забезпечення безпеки особистості та соціальних спільнот різних рівнів. Тому під час вивчення національної безпеки використовують чимало категорій, зокрема такі: безпека, національна безпека, національні інтереси, об'єкти національної безпеки, суб'єкти національної безпеки, чинники забезпечення безпеки, загрози, небезпека, система забезпечення національної безпеки, принципи національної безпеки, функції національної безпеки тощо.

2. Аналіз ключових норм Закону України «Про національну безпеку України» дає привід констатувати зміну підходу до формування ключових нормативно-правових актів, який базується на зміні вектора формування загроз національній безпеці та національних інтересів. Такий підхід відповідає сучасним вимогам, оскільки, як свідчить історичний досвід, зосередження уваги виключно на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу та підпорядкування цим цілям інтересів окремих особистостей, виникненню внутрішньодержавних конфліктів, у кінцевому підсумку, призводить до дезінтеграційних процесів.

3. Хоча законодавець і поділяє сектор безпеки і оборони України на чотири взаємопов'язані складові, однак склад сектора безпеки і оборони наводить переліком

суб'єктів без приналежності до жодної з чотирьох складових.

4. До складу сил безпеки, залежно від функціонального призначення, треба віднести: Міністерство внутрішніх справ, Службу безпеки України, розвідувальні органи, Управління державної охорони України, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України та Військову службу правопорядку.

5. Треба акцентувати на тому, що хоча поняття «сили охорони правопорядку» охоплює більш широкий спектр суспільних відносин та містить не тільки діяльність в особливих умовах, але й повсякденну службову діяльність, використання терміна «сили безпеки» під час діяльності із забезпечення національної безпеки, до того ж визначене на законодавчому рівні, є більш актуальним.

6. Законодавче визначення «сил безпеки» спонукає принаймні до початку наукового пошуку щодо уточнення паспорта спеціальності 21.07.05 – службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку та внесення змін та доповнень до Переліку наукових спеціальностей.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
3. Яремко І. І. Економічна безпека як складова національної безпеки держави. *Інтегрована стратегічне управління: проблеми адміністрування, економічної безпеки та проектної діяльності : тези доп. І міжвуз. наук.-практ. конф. (Львів 24–26 квіт. 2013 р.)*. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. С. 74–75.
4. Кириченко О. А., Сідак В. С., Лаптев С. М. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : монографія. Київ : УЕП «Крок», 2008. 401 с.
5. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Політологія*. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_10
6. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ, 2009. 631 с.
7. Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань : наказ Вищої атестаційної комісії України від 14.02.2006 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0236-06>
8. Про затвердження Переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань : наказ Вищої атестаційної комісії України від 23.06.2005 р. № 377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0713-05>
9. Шмаков О. М. Сили охорони правопорядку в службово-бойовій діяльності силових структур. *Честь і закон*. 2013. № 2. С. 27–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chiz_2013_2_7
10. Лазутко В. І. Сили охорони правопорядку: проблемні питання визначення та характеристики. *Форум права*. 2012. № 3. С. 357–363.
11. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14.09.2011 р. № 1057. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11>
12. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 32. Ст. 225. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3099-14>.

Надійшла до редакції 10.12.2020

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 r. [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St.141. [in Ukr].
2. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukr].
3. Iaremko I. I. Ekonomichna bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky derzhavy [Economic security as a component of national security]. *Intehrovane stratehichne upravlinnia: problemy administruvannia, ekonomichnoi bezpeky ta proektnoi diialnosti : tezy dop. I mizhvuz. nauk.-prakt. konf. (Lviv 24–26 kvit. 2013 r.)*. Lviv : Vyd-vo Lviv. politekhniki, 2013. S. 74–75. [in Ukr].
4. Kyrychenko O. A., Sidak V. S., Laptiev S. M. Problemy upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu subiektiv hospodariuvannia [Problems of economic security management of economic entities] : monohrafiia. Kyiv : UEP «Krok», 2008. 401 s. [in Ukr].
5. Hlazov O. V. Natsionalna bezpeka: sutnist, oznaky, kontseptsiiia ta heopolitychni chynnyky [National security: essence, features, concept and geopolitical factors]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly. Seriia : Politolohiia*. 2011. T. 155. Vyp. 143. S. 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_10 [in Ukr].

6. Lipkan V. A. Teoriia natsionalnoi bezpeky [Theory of national security] : pidruchnyk. Kyiv : KNT, 2009. 631 s. [in Ukr].
7. Pro vnesennia zmin i dopovnen do Pereliku spetsialnosti, za yakymy provodytsia zakhyst dysertatsii na zdobuttia naukovykh stupeniv kandydata nauk i doktora nauk, prysudzhennia naukovykh stupeniv i prysvoiennia vchenykh zvan [On amendment of the List of specialties on which protection of dissertations on obtaining scientific degrees of the candidate of sciences and the doctor of sciences, awarding of scientific degrees and assignment of scientific ranks is carried out] : nakaz Vysshchoi atestatsiinoi komisii Ukrainy vid 14.02.2006 r. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0236-06> [in Ukr].
8. Pro zatverdzhennia Pereliku spetsialnosti, za yakymy provodytsia zakhyst dysertatsii na zdobuttia naukovykh stupeniv kandydata nauk i doktora nauk, prysudzhennia naukovykh stupeniv i prysvoiennia vchenykh zvan [On approval of the List of specialties on which protection of dissertations on reception of scientific degrees of the candidate of sciences and the doctor of sciences, award of scientific degrees and assignment of scientific ranks is carried out] : nakaz Vysshchoi atestatsiinoi komisii Ukrainy vid 23.06.2005 r. № 377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0713-05> [in Ukr].
9. Shmakov O. M. Syly okhorony pravoporiadku v sluzhbovo-boiovii diialnosti sylovykh struktur [Law enforcement forces in the service and combat activities of law enforcement agencies]. *Chest i zakon*. 2013. № 2. S. 27–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chiz_2013_2_7 [in Ukr].
10. Lazutko V. I. Syly okhorony pravoporiadku: problemni pytannia vyznachennia ta kharakterystyky [Law enforcement forces: problematic issues of definition and characteristics]. *Forum prava*. 2012. № 3. S. 357–363. [in Ukr].
11. Pro zatverdzhennia Pereliku naukovykh spetsialnosti [On approval of the List of scientific specialties] : nakaz Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy vid 14.09.2011 r. № 1057. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11> [in Ukr].
12. Pro Viyskovu sluzhbu pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [On the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 07.03.2002 r. № 3099-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 32. St. 225. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3099-14>. [in Ukr].

SUMMARY

Vitaliy Ya. Pokaychuk. The essence and relationship between the concepts of "security forces" and "law enforcement forces". The article examines the essence and differentiated concepts of "security forces" and "law enforcement forces" based on the analysis of the current legislation and the theory of national security.

The problems of national security, which are one of the most important, complex and multifaceted and integral phenomena of social and political life, are investigated. National security theory is a meta-science that combines the applied aspects of social, military, humanities, technical, psychological, biological and other sciences to explore the nature, content, methods, forms and means of ensuring the security of the individual and social communities of different levels. Therefore, in the study of national security, many categories are used, including the following: security, national security, national interests, national security facilities, national security entities, security factors, threats, danger, national security system, national security principles, national security functions, etc.

On the basis of the analysis of key norms of the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" it is concluded that the changed approach to the formation of key legal acts based on the change of the vector of formation of threats to national security and national interests. Such an approach is in line with current requirements because, as historical experience shows, focusing solely on the interests of the state, developing its economic and military potential and subordination to these goals of the interests of individuals, the emergence of internal conflicts, ultimately leads to a process of disintegration.

It is noted that while the legislator even divides the security and defense sector of Ukraine into four interconnected components, the composition of the security and defense sector nevertheless lists the entities without belonging to any of the four components.

Depending on functional function, the security forces should include: Ministry of Internal Affairs, Security Service of Ukraine, intelligence agencies, State Security Service of Ukraine, State Service for Special Communication and Information Protection of Ukraine, and Military Law Enforcement Service.

In line with this goal, it should be noted that although the notion of "law enforcement" is encompassed by a broader range of public relations, it includes not only activity in special circumstances, but also the day-to-day service of using the term "security force" in national security activities. moreover, the one defined at the legislative level is more relevant.

The legislative definition of "security forces" prompts, at least, the start of a scientific search to clarify the passport of the specialty 21.07.05 - combat service of law enforcement forces and to make changes and additions to the List of scientific specialties.

Keywords: *National security of Ukraine, security and defense sector, security forces, law enforcement forces.*

УДК 351.75 : 351.74-057.36
DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-54-60

Юрій ВЕЛИКИЙ

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗМІНИ ПРИНЦИПІВ ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ ПІД ЧАС МАСОВИХ ЗАХОДІВ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

Автором здійснено спробу наукового обґрунтування доцільності зміни принципів і методів охорони публічного порядку поліцією України під час масових заходів на основі європейського досвіду. Діяльність поліції щодо забезпечення публічної безпеки розглянуто у напрямі застосування трьох основних практик (моделей): а) класичної; б) удосконаленої моделі поведінки натовпу; в) моделі «належної практики». Детальний розгляд моделей дозволив прослідкувати еволюцію підходів до поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку і безпеки. Здійснено аналіз досліджень науковців, які вивчали «психологію натовпу», проаналізовано досвід дій поліції європейських країн під час масових заходів та масових заворушень. Визначено необхідність змін у принципах роботи Національної поліції України щодо охорони публічного порядку.

Ключові слова: психологія натовпу, тактика дій, масовий захід, принципи діяльності, публічний порядок.

Постановка проблеми. Забезпечення публічного порядку під час масових заходів та заворушень завжди вимагали від правоохоронних структур України концентрації великої кількості працівників, а безпосередня їхня діяльність мала публічний характер і помилки в організації правопорядку завжди мали широкий суспільний резонанс.

Аналіз подій під час Революції гідності у 2013–2014 роках показав, що діяльність міліції під час масових заходів призвела до численних порушень прав людини (у тому числі права на мирні зібрання), травмувань та смертності, пов'язаних із широким застосуванням сили. Внаслідок цих трагічних подій суспільство та поліція усвідомили необхідність впровадження змін щодо удосконалення забезпечення права на мирні зібрання та нових принципів у діяльності правоохоронних інституцій під час забезпечення публічного порядку на масових заходах. Зауважимо, що за статтею 1 Закону України «Про Національну поліцію» відповідальність за забезпечення публічної безпеки та порядку покладено на Національну поліцію України, яка є центральним виконавчим органом влади [1].

Подібні проблеми під час забезпечення публічної безпеки і порядку виникають у роботі поліції практично всіх європейських держав. В основу діяльності поліцейських структур цих країн покладено роботу психологів, які не одне століття займалися питаннями психології натовпу. Завдяки використанню найсучасніших досягнень наукової думки, аналізу та практичним напрацюванням, поліція країн Європейського Союзу (далі – ЄС) успішно застосовує тактичні дії і управляє перебігом масових заходів від початку до завершення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми управління правоохоронними органами досліджували В. В. Доненко, А. В. Жбанчик, Ю. Р. Йосипів, Р. М. Кацуба, М. Ф. Криштанович, М. В. Лошицький, С. В. Петков, В. Г. Поліщук, В. М. Синенький, М. Д. Курляк, Н. Д. Туз та багато інших фахівців. Поряд із цим реформування правоохоронної системи України, яке триває, вимагає нового погляду на загальні засади діяльності Національної поліції щодо забезпечення публічного порядку.

Варто погодитись із думкою про те, що сьогодні забезпечення публічної безпеки та порядку під час проведення заходів із масовою участю громадян стосується дуже широкого спектра їх видів, зокрема зборів, мітингів, походів, демонстрацій, пікетів, публічних релігійних заходів, публічних загальнодержавних святкових та пам'ятних заходів, заходів за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона, масових спортивних або інших культурно-видовищних заходів, резонансних судових засідань тощо [2, с. 4].

Мета дослідження полягає у спробі наукового обґрунтування доцільності зміни принципів охорони публічного порядку поліцією України під час масових заходів на основі європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що діяльність поліції щодо забезпечення публічної безпеки пов'язується із застосуванням трьох основних практик (моде-

лей): а) класичної; б) удосконаленої моделі поведінки натовпу; в) моделі «належної практики». Розглянемо їх детальніше та спробуємо прослідкувати еволюцію підходів до поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку і безпеки.

Зокрема, перша з досліджуваних моделей виникла у Франції в XIX столітті. Вона пов'язувалась із поняттям «психологія натовпу», теорія про яку розроблялася від 1789 року і до кінця XIX століття. Підґрунтям для наукового пошуку стали численні масові заворушення, що відбувалися у Франції, та політична нестабільність, яка виникала внаслідок їх. Перший науковий виклад психології поведінки натовпу з'явився в 1876 році у трактаті Іпполіта Тена під назвою «Походження сучасної Франції». Він стверджував, що натовп являє собою «юрбу» або «збіговисько» із представників «нижчих верств населення», схильних до «вібрації нервового механізму», «зараження» і «гарячкості», завдяки чому «злочинці» та «ті, хто переховується від правосуддя» могли легко впливати на них. Дослідник рекомендував силам порядку виконувати роль «греблі», щоб протистояти «бурхливому потоку» грубих сил натовпу, і «за потреби бути деспотичними в протидії їхньому деспотизму».

Надалі психологію натовпу вивчав Гюстав Ле Бон, який виклав свої напрацювання в другій класичній праці «Психологія мас» (1895). Він вважав, що через функціонування вищезазначених поведінкових механізмів натовпом керує не індивідуальна раціональність, а «закон ментальної єдності». Зокрема, у натовпі індивідуальна самосвідомість або ідентичність зникає, а її місце займає те, що Ле Бон називає «груповим розумом» або «расовим несвідомим», характерними ознаками якого є «імпульсивність, дратівливість, нездатність обмірковувати, відсутність міркування і критики, перебільшену чутливість», «міркування натовпу примітивні і засновані тільки на асоціаціях».

Під впливом цих механізмів окремих цивілізований індивід спускається «на кілька сходинок нижче по драбині цивілізації», натовп «є варваром» і «маси поважають тільки силу». [3].

У зв'язку з тим, що «класична» теорія психології натовпу мала недостатню пояснювальну базу і неналежну обґрунтованість, британський психолог Стівен Райхер і його прихильники запропонували теорію, яка пояснює поведінку через соціальну ідентичність. Вони підкріплювали свої погляди великою кількістю емпіричних доказів, які в науковій літературі наразі ніхто не ставить під сумнів. Зараз удосконалена модель поведінки натовпу (далі – УМПН) витіснила «класичну» теорію і стала провідною психологією натовпу в країнах Європи [4; 5; 6]. УМПН базується на припущенні, що один із компонентів концепції власного «Я», що визначає соціальну поведінку людини, впливає з відчуття належності на психологічному рівні до якоїсь соціальної категорії (наприклад, категорії поліцейських чи демонстрантів). Отже, кожен учасник натовпу має не тільки свою особливу індивідуальну ідентичність (тобто сукупність унікальних рис окремої особистості), але й низку «соціальних ідентичностей», що можуть вийти на перший план у психологічній системі, відомій під назвою «власне Я». Крім того, якщо на дії учасників натовпу впливає соціальна ідентичність, серед них буде спостерігатися посилення схильності до дотримання норм, цінностей та ідеології соціальної категорії, з якою вони себе ототожнюють (наприклад, антивсенні демонстранти, що на початку демонстрації діють в межах ідеології «мирної ідентичності», тобто підтримують ненасильницькі форми демонстрації протесту). Спільна ідентичність також визначає, хто або що може стати впливовою силою у натовпі, а також дає учасникам натовпу певні «ніточки» для розуміння того, чи можуть вони діяти у той чи інший спосіб: спільна ідентичність дозволяє встановити, наскільки ймовірним є те, що інші члени натовпу підтримають певні дії (наприклад, втручання для запобігання або, навпаки, підтримки сутички з поліцією). Тому домінуючі соціальні ідентичності орієнтують членів натовпу (у будь-якому контексті) на використання осмислених, зважених форм колективних дій з урахуванням того, яку поведінку вони, учасники натовпу, вважають належною або правомірною і яку сприймають як можливу [6].

Під час збору емпіричного матеріалу на підтримку теорії було з'ясовано, як тактика поліції впливає на трансформування соціальної ідентичності натовпу, її поведінки упродовж масового заходу, зокрема в тому, що стосується виникнення заворушень та ескалації протистояння. На основі зібраних даних Стівен Райхер та його колеги розробили і запропонували ефективні принципи управління натовпом. Відповідно до цих принципів стратегія поліції була спрямована на ефективне сприяння в реалізації законних намірів учасників заходу і у випадках, коли все-таки доводиться застосовувати силу, вона повинна була розрізняти у натовпі окремі групи, окремих осіб та уникати невибіркового застосування сили.

Аналіз колективної поведінки англійських та шотландських фанів на матчі фіналу чемпіонату світу з футболу 1998 року у Франції підтвердив, що невибіркове застосування сили може провокувати групові конфлікти у натовпі, а відчуття «правомірності» в діях поліції зумовлює їх відсутність [7, с. 353–377; 8]. Також, дослідження психологів підтвердило, що сприйняття дій поліції як правомірних чи неправомірних відіграє вирішальну роль, тому що воно впливає на внутрішню динаміку натовпу і водночас допомагає або заважає окремим агресивно налаштованим особам, які прагнуть конфлікту, впливати на інших членів натовпу.

Як показали подальші дослідження, ключовим чинником впливу на конфронтацію з натовпом була тактика застосування сили поліцією. Коли поліція використовувала «збалансовані» або «стримані» форми охорони громадського порядку, їй вдавалося мінімізувати таке поширене на масових заходах явище, як хуліганство. Визначальним чинником у цьому процесі було здатність поліції (упродовж всього заходу) обирати «збалансовану» тактику, адаптуючи її до фактичного рівня загрози та потенційних джерел небезпеки для забезпечення громадського порядку. Щоб досягти такої гнучкості, сили поліції, що охороняють порядок на заході, повинні розробити «ступеневу» систему тактичних дій, яка б дозволила їм за потреби швидко змінювати тактику залежно від фактичного рівня загрози.

З урахуванням вищевикладеного, дослідниками було розроблено третю із досліджуваних – модель «належної практики» поліцейської діяльності під час масових заходів, яку сьогодні взято за основу в країнах Європи.

На першому етапі поліції рекомендовано збирати інформацію про фанів, їх культуру, стилі поведінки, їхні мотиви і законність намірів. Головна мета поліції на цьому етапі – це допомогти реалізувати фанам їх законні права, інформувати про допустимі і недопустимі норми поведінки, вказати місця, де вони безпечно можуть проводити час.

На другому етапі поліція повинна створити у натовпі відчуття правомірності під час своїх дій, не привертаючи до себе уваги, налагодити комунікацію з фанами для проведення моніторингу і збору інформації щодо осіб, налаштованих на конфронтацію. Якщо немає мовного бар'єру, у позитивній формі взаємодіяти з фанами, виглядати не агресивно, посміхатися, погоджуватись сфотографуватися з ними, а також зібрати інформацію про загальний рівень ризиків.

Потім поліція продовжує комунікацію з учасниками заходу, дає зрозуміти, що бачить проблеми і повинна звертатися до тих, хто становить загрозу, інформуючи їх про необхідність реагування, якщо ситуація вийде з під контроль. На цьому етапі фанам, які не порушують громадський порядок, необхідно дати змогу покинути небезпечну зону. Якщо вищевказані дії не призвели до стабілізації ситуації, поліція повинна розглянути питання щодо можливості застосування більш жорстких заходів.

Головною метою поліції на третьому етапі має бути мінімізація ризику щодо застосування сили, якщо може підвищитись рівень напруженості. Дослідження продемонструвало, що дії поліції, спрямовані на весь натовп вболівальників, виявляються неефективними, за винятком випадків, коли ситуація дає підстави вважати, що члени натовпу намагаються всі разом порушити громадський порядок чи спровокувати масові заворушення.

Дослідження і рекомендації психологів були успішно застосовані Поліцією громадської безпеки Португалії (Policia de Seguranca Publica) під час проведення чемпіонату Європи з футболу 2004 року (Євро–2004). Результати проведеного турніру засвідчили про надзвичайно низький рівень громадського «неспокою». Незважаючи на те, що під час проведення Євро–2004 кількість присутніх англійських фанів становила понад 150 000 осіб, тільки одного з них було заарештовано за правопорушення насильницького характеру. Під час проведення чемпіонату працівники спеціальних підрозділів поліції північної Португалії не зафіксували жодного випадку, коли необхідно було б застосувати силу і спеціальні засоби, у тому числі під час матчу з високим ступенем ризику між Нідерландами та Німеччиною. Отже, факти свідчать про те, що використання ступеневого (поетапного) тактичного підходу значно зменшує потребу в залученні спеціальних поліцейських підрозділів, які за своїм призначенням та рівнем підготовки схильні до невибіркового застосування сили проти натовпу.

Португальська поліція діяла не пасивно, а працювала ефективно на випередження. Завдяки застосуванню такої тактики поліцейські змогли краще підтримувати ставлення натовпу до поліції, як до легітимної сили, а також мали змогу ефективніше виявляти потенційно небезпечних осіб. Після чемпіонату було проведено опитування англійських

фанів, які підтвердили, що тактика обрана Португальською поліцією, відображала ставлення учасників заходу до поліції як до легітимної сили.

Важливість такого ставлення до поліції була особливо очевидною у критичні моменти «саморегулювання» натовпу, коли в містах, де проходили матчі, вдалося уникнути будь-яких серйозних порушень громадського порядку, незважаючи на присутність хуліганів. Напевно, найбільше в результатах дослідження вражає зміна самоідентифікації вболівальників: до того, як почався чемпіонат, англійські фани у містах, де проходили матчі, вважали себе однозначно «не схожими на поліцію», а після закінчення чемпіонату – «схожими».

Отже, виконане дослідження дає підстави вважати, що завдяки застосуванню вищезазначеної тактики охорони публічного порядку відносини між англійськими фанами та поліцією, які раніше були антагоністичними, змінилися на краще. Отримані результати свідчать про те, що, якщо під час масового заходу з'явиться певна спільність соціальної ідентичності учасників натовпу та поліції (завдяки тому, що тактика поліції сприймається як правомірна), охорона публічного порядку буде ефективною та успішною [9; 10 с. 75–100.]

Після застосування вищевказаної моделі управління натовпом, ефективність якої була загально визнаною, модель діяльності поліції почала змінюватися на загальноєвропейському рівні. Зокрема, в 2005 році робоча група Ради Європейського Союзу з питань поліцейської співпраці на основі результатів цього дослідження ухвалила принципи і правила, які увійшли до додатків посібника Європейського Союзу з питань міжнародної поліцейської співпраці та заходів із запобігання і протидії насильству та правопорушенням під час міжнародних футбольних матчів [11, с. 32].

Сьогодні дослідниками з різних фахів зібрано чимало матеріалів та переконливих доказів того, що розуміння психології та поведінки натовпу в контексті соціальної ідентичності може приносити добрі плоди як в теорії, так і на практиці. Співпраця науковців та поліції у сфері охорони публічного порядку під час футбольних матчів дозволила перевірити теорію на практиці та створила переконливе емпіричне обґрунтування для аналізу динаміки та психології натовпу, а також для «належної практики» в діяльності поліції.

Із великої кількості досліджень також впливає, що ризики для публічного порядку – це не просто характерна ознака натовпу або його учасників, адже виникнення ризиків може бути зумовлене динамікою самого масового заходу, у якій поліція як контролююча сила може відігравати і відіграє вагомую роль.

Як теорія, так і практичні дослідження вказують на те, що для забезпечення ефективності охорони публічного порядку під час масових заходів протестного характеру, поліція має застосовувати «випереджувальний підхід» і управляти динамікою натовпу, впливаючи на відчуття громадянами «правомірності», «легітимності» та застосування «сили». Хоча універсального алгоритму дій поліції не існує, наявні базові принципи можуть бути корисними для розробки та впровадження моделей стратегії і тактики поліцейської діяльності на місцевому рівні. Водночас досягти успіху в цьому напрямі можливо тільки тоді, коли працівники поліції матимуть правильне теоретичне розуміння феномену натовпу.

Для того щоб управляти динамікою натовпу максимально ефективно, необхідно забезпечити якнайтісніший зв'язок між оцінкою загроз на місці проведення заходу та тактичними діями поліції, які мають бути поетапними, динамічними, конкретними (спрямованими на певних осіб) і базуватися на оперативній інформації та передбачати можливість швидкого тактичного розгортання сил. Тактичний підхід має також відповідати стратегії, яка передбачає сприяння фанам у досягненні їх законних намірів, а також використання на ранніх етапах неконфронтаційних тактичних заходів, зокрема спілкування та позитивної міжособистісної взаємодії. Взаємодія з протестувальниками під час проведення заходу допомагає поліції оцінювати ризики, спрямовувати свої ресурси на чітко визначені цілі, встановлювати та розвивати зв'язки, а також формувати в учасників натовпу сприйняття поліції як законної і правомірної сили.

У зв'язку з цим розвиток спроможності поліції до «взаємодії з громадою» шляхом залучення до цієї діяльності, наприклад, спеціальних підрозділів поліції, безсумнівно, також буде досить корисним.

Найпереконливішим прикладом того, як треба розвивати «діалогову спроможність», є досвід Департаменту поліції Стокгольмського лену (провінції) у

Швеції. У червні 2001 року Стокгольм охопила хвиля протестів у зв'язку із самітом Європейського Союзу, який мав проходити в Гетеборзі. Приблизно 25 000 осіб, у тому числі члени кількох анархістських організацій, взяли участь в протестах проти саміту ЄС. Більшість протестів пройшла мирно, проте деякі супроводжувалися серйозними заворушеннями із застосуванням сили. Внаслідок низки інцидентів було заарештовано 459 осіб, три демонстранти отримали поранення від вогню, що його відкрила поліція, і 150 осіб, включно з 50 поліцейськими, які потребували госпіталізації.

Після наведених подій у Швеції була розроблена національна тактична концепція поліцейської діяльності з охорони порядку на масових заходах. Концепція базувалась на дослідженнях, що описувалися вище, і наочно демонструє, як взаємодія між демонстрантами та поліцією відіграє надзвичайно важливу роль в управлінні процесами ескалації та деескалації. Застосування спеціальної поліцейської тактики в Швеції передбачало залучення до охорони публічного порядку під час масових заходів спеціальних мобільних бригад із захисним спорядженням, груп проведення арештів та «діалогової поліції». Остання відіграла важливу роль в охороні публічного порядку на масових заходах і виконувала чітко визначені «нерепресивні» функції.

Слід погодитись із Н. Д. Туз, що головну роль в організації забезпечення публічної безпеки та порядку у зв'язку з проведенням масових заходів повинна виконувати чітка система командування (управління). Командуванням це має розумітися як свідомий процес здійснення управління задіяними силами та засобами для належного забезпечення правопорядку під час таких заходів [12, с. 203].

Більшість науковців Європи у своїх працях поділяють думку про те, що груповий конфлікт під час масових заходів може виникнути через невідповідне та непропорційне застосування сили з боку поліції. Конфлікт стає можливим через те, що вплив дій поліції на психологію та динаміку натовпу може бути непередбачуваним. Є переконливі докази того, що найбільш ефективним засобом забезпечення пропорційності дій поліції під час охорони порядку на масових заходах є стратегічна орієнтація на «сприяння», а також використання ступеневого (поетапного) і диференційованого підходу до застосування сили, що базується на інформації.

Висновки. У наведеній статті продемонстровано три основні моделі поліцейської діяльності щодо протидії масовим порушенням публічного порядку. Проаналізовано, як насильницькі дії розвиваються на основі взаємодії, зокрема, між натовпом і поліцією. Використовуючи досвід європейських держав, ми окреслили підхід до охорони публічного порядку у натовпі, за допомогою якого можна забезпечити миролюбне проведення масових заходів, включно з їх організацією та наслідками.

Міжнародні принципи захисту прав людини покладають на державу в особі правоохоронних органів (їх посадових осіб) обов'язок і відповідальність поважати і захищати всі права людини, включаючи обов'язок не втручатися та не обмежувати права людини, обов'язок вживати необхідних заходів для захисту та сприяти дотриманню прав людей.

Коли державні посадовці, головню, поліцейські, обмежують основні права людини, їхні дії повинні завжди бути законними, пропорційними і необхідними. В українському законодавстві до цих трьох критеріїв додається ще один – ефективність [13].

Складна робота, спрямована на підтримку публічного порядку та водночас дотримання прав людей, створює високі вимоги і тиск на поліцію. Концепція забезпечення публічної безпеки та порядку поліцейської діяльності повинна ґрунтуватися на чотирьох ключових принципах:

1. Знання – володіння перевіреною інформацією про різні групи учасників зібрання, їхні наміри, мету, цінності та засоби досягнення мети, а також відомостями про осіб, що можуть розглядатися як джерело ризику.

2. Сприяння – стратегія поліції, спрямована, насамперед, на сприяння організаторам та учасникам мирного зібрання в досягненні їхньої правової мети в законний спосіб.

3. Комунікація – спілкування поліції з організаторами та учасниками мирного зібрання на всіх стадіях його підготовки і проведення для запобігання конфліктам, а також виникненню можливих правопорушень.

4. Диференціація – розгляд учасників мирного зібрання не як натовпу, а як сукупності індивідумів, які можуть мати різні погляди, завдання, цілі та способи їхнього досягнення.

Наведені чотири принципи повинні використовуватися та застосовуватися поліцейськими на всіх етапах планування, підготовки, реалізації і підведення підсумків операції для забезпечення мирного проходження масових заходів. Обов'язково треба врахо-

увати, що невибіркоче застосування сили поліцією під час масового заходу може мати негативний вплив на динаміку натовпу і підвищувати ризик виникнення порушень громадського порядку. Поліцейська стратегія і тактика повинна працювати на «випередження» для уникнення напруження під час масових заходів.

Список використаних джерел

1. Революція Гідності. Згадаймо головне. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2122489-revolucia-gidnosti-zgadajmo-golovne.html>. (дата звернення: 29.09.2020).
2. Йосипів Ю. Р., Туз Н. Д., Синенький В. М., Курляк М. Д. Забезпечення публічного порядку та безпеки під час мирних зібрань громадян (скандинавська модель) : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 96 с.
3. Лебон Г. Психология масс. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/lebon/index.php.
4. Reicher S.D. The St. Pauls riot: An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European Journal of Social Psychology*. 1984. № 14 (1). P. 1–21. doi: 10.1002/ejsp.2420140102.
5. Reicher S.D. Crowd Behaviour as Social Action. *Encyclopedia of psychology*. 1987. Vol. 2, P. 374-377. New York: Oxford University Press.
6. Turner J.C., Hogg, M.A., Oakes P.J., Reicher S.D., & Wetherell M.S. Rediscovering the social group: A self-categorization theory. 1987. Oxford, England: Blackwell. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1987-98657-000>.
7. Stott C.J., Hutchison P. & Drury, J. Hooligans; abroad Inter-group dynamics, social identity and participation in collective disorder at the 1998 World Cup Finals. *British Journal of Social Psychology*, 2001. 40. 359–384.
8. Stott, C.J. & Reicher, S.D. (1998b). How conflict escalates: The inter-group dynamics of collective football crowd violence № 39. *Sociology*, 32.
9. Stott, C.J., Adang, O.M., Livingstone, A., & Schreiber, M. (2008). Tackling Football Hooliganism: A Quantitative Study of Public Order, Policing and Crowd Psychology. *Psychology Public Policy and Law*. Vol. 14, No. 2, 115–141;
10. Stott, C., Adang, O., Livingstone, A. & Schreiber, M. (2007) Variability in the collective behaviour of England fans at Euro2004: 'Hooliganism', public order policing and social change. *European Journal of Social Psychology*, 37.
11. Робоча група Ради Європейського Союзу з питань поліцейської співпраці (2006), Посібник Європейського Союзу щодо міжнародної поліцейської співпраці та заходів із запобігання та протидії насильству та правопорушенням під час міжнародних футбольних матчів. *Official Journal of the European Union (English Edition)*. 49.
12. Туз Н. Д. Структура командування під час забезпечення охорони публічного порядку та безпеки згідно зі скандинавською системою. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 202–210.
13. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580- VIII.

Надійшла до редакції 11.12.2020

References

1. Revoliutsiia Hidnosti. Zghadaimo holovne [Revolution of Dignity. Let's remember the main thing]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2122489-revolucia-gidnosti-zgadajmo-golovne.html>. (data zvernennia: 29.09.2020). [in Ukr.].
2. Yosypiv Yu. R., Tuz N. D., Synenkyi V. M., Kurliak M. D. Zabezpechennia publicnogo poriadku ta bezpeky pid chas myrnykh zibrann hromadian (skandinavska model) [Ensuring public order and security during peaceful assemblies (Scandinavian model)] : navch. posib. Lviv : LvDUVS, 2019. 96 s. [in Ukr.].
3. Lebon G. Psihologiya mass [Psychology of the masses]. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/lebon/index.php. [in Rus.].
4. Reicher S.D. The St. Pauls riot: An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European Journal of Social Psychology*. 1984. № 14 (1). P. 1–21. doi: 10.1002/ejsp.2420140102. [in Eng.].
5. Reicher S.D. Crowd Behaviour as Social Action. *Encyclopedia of psychology*. 1987. Vol. 2, P. 374-377. New York: Oxford University Press. [in Eng.].
6. Turner J.C., Hogg, M.A., Oakes P.J., Reicher S.D., & Wetherell M.S. Rediscovering the social group: A self-categorization theory. 1987. Oxford, England: Blackwell. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1987-98657-000>. [in Eng.].
7. Stott C.J., Hutchison P. & Drury, J. Hooligans; abroad Inter-group dynamics, social identity and participation in collective disorder at the 1998 World Cup Finals. *British Journal of Social Psychology*, 2001. 40. 359–384. [in Eng.].
8. Stott, C.J. & Reicher, S.D. (1998b). How conflict escalates: The inter-group dynamics of collective football crowd violence № 39. *Sociology*, 32. [in Eng.].
9. Stott, C.J., Adang, O.M., Livingstone, A., & Schreiber, M. (2008). Tackling Football Hooliganism: A Quantitative Study of Public Order, Policing and Crowd Psychology. *Psychology Public Policy and Law*. Vol. 14, No. 2, 115–141. [in Eng.].
10. Stott, C., Adang, O., Livingstone, A. & Schreiber, M. (2007) Variability in the collective behaviour of England fans at Euro2004: 'Hooliganism', public order policing and social change.

11. Robocha hrupa Rady Yevropeys'koho Soyuzu z pytan' politseys'koyi spivpratsi [Council of the European Union Working Party on Police Cooperation] (2006), Posibnyk Yevropeys'koho Soyuzu shchodo mizhnarodnoyi politseys'koyi spivpratsi ta zakhodiv iz zapobihannya ta protydyi nasyt'stvu ta pravoporushennyam pid chas mizhnarodnykh futbol'nykh matchiv. Official Journal of the European Union (English Edition). [in Ukr.].

12. Tuz N. D. Struktura komanduvannia pid chas zabezpechennia okhorony publicnoho poriadku ta bezpeky zghidno zi skandinavskoiu systemoiu [Command structure in ensuring public order and security according to the Scandinavian system]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2018. № 3. S. 202–210. [in Ukr.].

13. Pro Natsionalnu politsiu [About the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580- VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukr.].

SUMMARY

Yuriy M. Velykyy. On the expenditure of changing the principles of public order protection by the Ukrainian police during mass events: the experience of European states. The article attempts to substantiate the expediency of changing the principles and methods of protection of public order by the police of Ukraine during mass events on the basis of European experience. The activities of the police to ensure public safety are considered in line with the application of three main practices (models): a) classical; b) an improved model of crowd behavior; c) models of «good practice». A detailed review of the models allowed us to trace the evolution of approaches to policing to ensure public order and security. The paper analyzes the research of scientists who have studied the «psychology of the crowd», analyzes the experience of the police of European countries during mass events and riots. The necessity of changes in the principles of work of the National Police of Ukraine on protection of public order has been determined.

The concept of public safety and policing should be based on four key principles:

1) knowledge – possession of verified information about different groups of participants, their intentions, purpose, values and means of achieving the goal, as well as information about persons who may be considered as a source of risk;

2) assistance – a strategy of the police, aimed primarily at assisting the organizers and participants of the peaceful assembly in achieving their legal goal in a lawful manner;

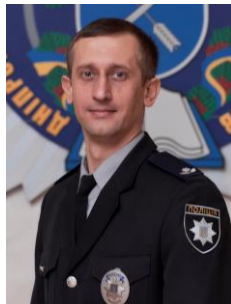
3) communication – communication between the police and the organizers and participants of the peaceful assembly at all stages of its preparation and conduct to prevent conflicts, as well as the occurrence of possible offenses;

4) differentiation – consideration of participants in a peaceful assembly not as a crowd, but as a set of individuals who may have different views, objectives, goals and ways to achieve them.

Keywords: crowd psychology, tactics of action, mass event, principles of activity, public order.

УДК 378.147=371.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-60-63

Дмитро ТІНІН[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДОСКОНАЛЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРАКТИВНОГО МУЛЬТИМЕДІЙНОГО ОБЛАДНАННЯ

На сьогодні однією з орієнтовних форм організації службової підготовки є «Дистанційне навчання», тобто процес набуття навичок в спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі інформаційно-комунікаційних технологій. У статті розглянуто проблематику проведення службової підготовки за допомогою використання можливостей дистанційного контакту з викладачем, контролю та оцінювання такого навчання. Виконано аналіз результатів та досвіду використання запровадженої системи дистанційного навчання з використанням інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» (далі – Освітній портал) та системи управління дистанційним навчанням «Moodle» в освітньому процесі (далі – «Moodle»), зроблено висновки.

Ключові слова: службова підготовка, дистанційна підготовка, інтерактивне мультимедійне забезпечення (обладнання), тактична підготовка, вогнева підготовка, фізична підготовка, психологічна підготовка.

© Тінін Д. Г., 2020

dimatidnepr13@gmail.com

Постановка проблеми. В умовах сучасних обмежень (карантин, пандемія та ін.) не кожний поліцейський має змогу відвідувати навчальні заходи в системі службової підготовки, та (щодо навчання із спеціальних дисциплін) здійснювати тренування й підвищення рівня своєї підготовки на базі навчального закладу. Це призводить до підвищення ризику можливості отримання та безпосередньо зростання травмування особового складу під час здійснення ними службових повноважень. У такій ситуації поліцейські, насамперед, входять до групи ризику, оскільки в умовах карантину на останніх покладається обов'язок щодо забезпечення публічної безпеки та правопорядку, забезпечення та захист конституційних прав і свобод громадян, але й додатково покладається обов'язок щодо підтримання та врегулювання відносин у сфері забезпечення умов карантину, пандемії, визначення ступеня вини осіб та притягнення їх до відповідальності.

Більша частина суспільства свідомо не сприймає встановлених державою обмежень, у зв'язку з чим виникає необхідність втручання поліцейських у врегулюванні таких відносин. Тож поліцейські за вище вказаних обставин, як ніколи, потребують додаткової підготовки для підвищення рівня знань, практичних умінь та навичок, але через те, що в умовах пандемії, карантину проводити збори великих груп людей заборонено, отримання такої підготовки є обмеженим.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Інститут дистанційного навчання як об'єкт наукових досліджень у широкому обсязі з'явився на початку XXI століття. Це поняття було сформульоване такими вченими, як М. Томпсон, М. Мур, А. Кларк, і Д. Кіган. Сутність дистанційного навчання вивчали Н. Клокар, Н. Биков, Я. Заячук, Б. Гершунський, Р. Гуревич, М. Жалдак, І. Захарова, А. Єршов, М. Кадемія, Д. Константиновський, А. Кузнецов, В. Лапінський, В. Мадзігон, В. Нечаєв, О. Скідін, І. Роберт, М. Шишкіна, І. Якиманська, Ю. Яковенко та багато інших.

Мета статті: визначити межі можливостей дистанційного навчання, узагальнити закономірності та значущість використання інтерактивного мультимедійного обладнання в системі закладів вищої освіти МВС України, з'ясувати наслідки та перспективи використання таких систем для сучасної освіти.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в найрозвинутіших країнах світу здійснюється інтенсивне впровадження мультимедійних систем і технологій у навчальний процес всіх ланок освіти. Отже, що саме яляють собою технології мультимедіа?

«Технологія мультимедіа» – це взаємодія візуальних і аудіоефектів під управлінням інтерактивного програмного забезпечення [1]. У поданому визначенні ми вбачаємо декілька чинників: візуальні та аудіоефекти, програмне забезпечення. Тож стає зрозумілим, що вказані технології спрямовані на сприйняття слухачами та студентами навчального матеріалу не тільки в межах підручників, але й за допомогою комп'ютерних програм шляхом візуалізації та аудіосупроводження навчального матеріалу (вони об'єднують текст, звук, графіку, фото, відео в одному цифровому поданні), що зумовлює більш широку можливість опанування матеріалу слухачами.

Численні дослідження підтверджують успіх системи навчання з використанням мультимедійних технологій. Можна впевнено стверджувати, що увага під час роботи з навчальною інтерактивною програмою на базі мультимедіа, як правило, подвоюється, економія часу, необхідного для вивчення конкретного матеріалу, у середньому становить 30 %, а набуті знання зберігаються в пам'яті набагато довше. Дослідники помітили на численних експериментах виразний зв'язок між методом, за допомогою якого учень освоював матеріал, і здатністю згадати (відновити) цей матеріал у пам'яті через певний час. Якщо матеріал був звуковим, то людина запам'ятовувала приблизно 1/4 поданої інформації. Якщо інформація була представлена візуально – приблизно 1/3. У разі комбінування впливу (зорового й слухового) запам'ятовування підвищувалося до 1/2, а якщо людина залучалась до активних дій в процесі вивчення, то засвоюваність матеріалу підвищувалася до 2/3 [1].

Водночас у навчанні з використанням якісного апаратного забезпечення інтерактивність має важливе, але не визначальне значення. Для продуктивного впровадження інтерактивних засобів у навчальний процес потрібні підкріплення методичними матеріалами, якісними програмним забезпеченням, викладачами, які володіють відповідними методиками і які здатні до проведення занять з їх використанням. Загалом у викладачів виникають проблеми щодо створення електронного вигляду навчального матеріалу, що пов'язано з відсутністю відповідних навичок проектування та моделювання користувачького інтерфейсу, бо воно ще й повинно відповідати новим можливостям подання ін-

формації.

Обґрунтованим є застосування сучасних засобів навчання тільки тоді, коли викладач знає особливості засобу навчання, має навички управління цим засобом. Отже, в сучасному інформаційному суспільстві головною діючою особою під час проведення аудиторних занять залишається викладач, який володіє сучасними активними методиками, а всі засоби інформаційно-комунікаційних технологій є тільки допомогою в його діяльності. [2].

На жаль, на сьогодні в сучасному суспільстві виникають чинники, які унеможливають перебування слухачів на лекційних та семінарських/практичних заняттях (карантини, епідемії, заборони перебувати в людних місцях тощо), тобто система навчального процесу фактично зупинена. Однак час зупинити неможливо, а тому й навчальний процес зупиняти недоцільно. У зв'язку з цим виникає потреба у проведенні дистанційного навчання шляхом надання навчального матеріалу у вигляді презентацій, відеоматеріалу (відеороликів, короткометражних фільмів, інших відеопрезентацій), оцифрованих плакатів та макетів, якими користуються як викладачі, так і слухачі під час звичайного навчального процесу тощо.

Одним з важливих чинників освітнього процесу у ЗВО також є система оцінювання, оскільки в розглянутій ситуації дистанційного навчання необхідно якось оцінювати отримані знання слухачів та проводити аналіз необхідності вивчення тієї чи іншої теми, а в деяких випадках й впливати у такий спосіб на забезпечення 100 % вивчення навчального матеріалу, оскільки на добросовісність слухачів не завжди можна покластись. У цьому разі ми маємо можливість використання електронного тестування слухачів в системі «Moodle», які мають для викладача широкий спектр можливостей контролю: обмеженість в часі під час їх проходження, можливість ознайомлення з правильними та не правильними відповідями кожним слухачем, також важливим є чинник проходження кожного тесту у визначений термін часу, тобто слухачі ніби перебувають на заняттях, хоча і перебувають в домашніх умовах.

Водночас необхідно зазначити, що за принципом оцінювання слухачів у ЗВО зі специфічними умовами навчання існує система дистанційного навчання практичних працівників поліції, а саме навчання в «Освітньому порталі». Вказана система навчання, на нашу думку, зарекомендувала себе з позитивного боку, бо під час виконання службових обов'язків працівники поліції не завжди мають змогу, а деякі не завжди мають бажання до підвищення своєї майстерності через різні причини (втома, велика кількість чергувань, відсутність часу, апатія, байдужість тощо). Зазначені обставини вказують на те, що практичні поліцейські не завжди мають відповідні навички у застосуванні заходів примусу (спеціальних засобів, фізичної сили, а також вогнепальної зброї, інше), не завжди можуть надати кваліфіковану допомогу в тій чи іншій ситуації. Проходження щомісячного тестування в освітньому порталі на цьому етапі службової підготовки поліцейських хоча б дає змогу нагадати, а деяким з'ясувати щось нове.

Зважаючи на специфіку таких навчальних дисциплін, як вогнева підготовка, тактична підготовка та тактика самозахисту, необхідно зважати на необхідність та застосування виключно єдиної можливої системи навчання – практичного відпрацювання. Тобто забезпечити освоєння навчального матеріалу за допомогою відео- та аудіовізуальних програм, а також проходження будь-яких тестових завдань з цих дисциплін неможливе без набуття та опанування практичних навичок.

Отже, система навчального процесу на цьому етапі розвитку викладацької діяльності науково-педагогічним складом ЗВО, в першу чергу зі специфічними умовами, в окремих дисциплінах у будь-якому разі неможлива без проведення практичних занять.

Наприклад, в умовах карантину (пандемії) необхідно забезпечити проведення практичних занять з такого розрахунку кількості курсантів: під час проведення одного заняття залучати до освітнього процесу навчальні групи у кількості не більше 20 осіб та розділяти їх перебування у ЗВО за змінним графіком, бо більшість з них проходить службу, перебуваючи на казарменому становищі.

Висновки. Завершуючи питання актуальності використання інтерактивного мультимедійного обладнання під час навчального процесу як слухачів, так і практичних працівників, робимо висновок, що цей напрям є невід'ємною складовою службової підготовки та має позитивний результат, а отже, потребує постійного вдосконалення та розвитку.

Набуті досягнення в системі управління дистанційним навчанням «Moodle» та «Освітній портал» є позитивним прикладом розвитку як навчальної системи ЗВО із спе-

цифічними умовами, так і системи службової підготовки для практичних працівників.

В умовах пандемії (карантину) опанування навчального матеріалу деяких дисциплін неможливо забезпечити без практичних занять, отже, необхідно здійснювати планування та проведення практичних занять так, аби в підсумку можна було забезпечити результат – набуття практичних навичок із залученням маленьких груп.

Список використаних джерел

1. Жалдак М. І., Шут М. І., Жук Ю. О., Дементієвська Н. П., Пінчук О. П., Соколюк О. М., Соколов П. К. Мультимедійні системи як засоби інтерактивного навчання : посібник / за ред. Жука Ю. О. Київ : Педагогічна думка, 2012. 112 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/618/4/Multymed_syst_posibn.pdf
2. Мультимедійне обладнання. Мультимедійні дошки. URL: <https://sites.google.com/site/flrst201196/interaktivni-doski>
3. Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 26.01.2016 р. № 50. *Офіційний вісник України*. 2016. № 22. Ст. 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16>
4. Системи управління дистанційним навчанням «Moodle» в освітньому процесі. URL: <https://moodle.dduvs.in.ua/?lang=ru>
5. Національна поліція України. Освітній портал службової підготовки. URL: <http://www.prof.npu.gov.ua/moodle/>
6. Наказ МВС України від 26.01.2016 р. № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>

Надійшла до редакції 10.12.2020

References

1. Zhaldak M. I., Shut M. I., Zhuk Yu. O., Dementiievska N. P., Pinchuk O. P., Sokoliuk O. M., Sokolov P. K. Multymediini systemy yak zasoby interaktyvnoho navchannia [Multimedia systems as a means of interactive learning] : posibnyk / za red. Zhuka Yu. O. Kyiv : Pedagogichna dumka, 2012. 112 s. URL: http://lib.iitta.gov.ua/618/4/Multymed_syst_posibn.pdf [in Ukr.].
2. Multymediine obladnannia. Multymediini doshky [Multimedia equipment. Multimedia boards]. URL: <https://sites.google.com/site/flrst201196/interaktivni-doski> [in Ukr.].
3. Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Regulations on the organization of in-service training of employees of the National Police of Ukraine] : zatv. nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 26.01.2016 r. № 50. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2016. № 22. St. 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16> [in Ukr.].
4. Systemy upravlinnia dystantsiinym navchanniam «Moodle» v osvitnomu protsesi [Distance learning management systems "Moodle" in the educational process]. URL: <https://moodle.dduvs.in.ua/?lang=ru> [in Ukr.].
5. Natsionalna politsiia Ukrainy. Osvitnii portal sluzhbovoi pidhotovky [National Police of Ukraine. Educational training portal]. URL: <http://www.prof.npu.gov.ua/moodle/> [in Ukr.].
6. Nakaz MVS Ukrainy vid 26.01.2016 r. № 50 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated January 26, 2016 № 50]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z026> [in Ukr.].

SUMMARY

Dmytro H. Tinin. Improvement of in-service training of National police officers of Ukraine with the use of interactive multimedia. Today, one of the indicative forms of organizing service training is "distance learning", that is, the process of acquiring skills in a specialized environment operating on the basis of information and communication technologies. In the article, the problems of conducting service training through the use of remote contact with the teacher, monitoring and evaluating such training are considered. The analysis of the results and experience of using the implemented distance learning system using the information and telecommunications system "information portal of the National Police of Ukraine" and the distance learning management system "Moodle" in the educational process is carried out, conclusions are drawn.

It has been determined that in the conditions of in a pandemic (quarantine) it is not possible to master some disciplines without practical training, so it is necessary to plan and conduct practical classes in such a way that it is possible to ensure the end result - the acquisition of practical skills with small groups.

The limits of distance learning opportunities are determined, the regularities and significance of the use of interactive multimedia equipment in the system of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are generalized, the consequences and prospects of using such systems for modern education have been clarified.

Keywords: *Service Training, Remote Training, interactive multimedia support (equipment), tactical training, fire training, physical training, psychological training.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.7 (477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-64-69

**Юрій
КИРИЧЕНКО**[©]
доктор юридичних
наук, доцент

**Ганна
ДАВЛЕТОВА**[©]
асистент кафедри

(Національний університет "Запорізька політехніка")

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Досліджено конституційну практику нормативного регулювання права на звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, закріпленого в ст. 40 Конституції України та в аналогічних нормах конституцій європейських держав. Обґрунтовано необхідність викладення зазначеної норми в новій редакції, як от: «Кожен має право направляти індивідуальні чи колективні звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, які зобов'язані вжити необхідних заходів та надати обґрунтовану письмову відповідь у встановлений законом строк».

Ключові слова: конституція, звернення, право на звернення, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Право на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб є важливою формою участі населення в суспільному та політичному житті країни, що надає громадянам України змогу відстоювати свої права та законні інтереси. Однак незважаючи на відсутність цього права в міжнародно-правових документах з прав людини, переважна більшість європейських держав, зокрема й Україна, закріпили на конституційному рівні право на звернення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження зазначеної теми стали конституційне законодавство України та європейських держав, а також наукові праці вчених з обраної проблематики.

Варто наголосити, що в Україні не проведено вагомих наукових досліджень щодо порівняльно-правового аналізу положень норм Конституції України з відповідними положеннями норм конституцій європейських держав, в яких закріплено право на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Викладене свідчить про актуальність досліджуваної проблематики та потребує

© Кириченко Ю. В., 2020
ORCID iD: <http://Orcid.org/0000-0002-1212-1622>
kirichenko_yuriy84@ukr.net

© Давлетова Г. В., 2020
kirichenko_yuriy84@ukr.net

подальших наукових досліджень.

Метою статті є виконання порівняльного аналізу положень норм конституцій України та європейських держав, в яких закріплено право на звернення, а також формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення положень ст. 40 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб посідає особливе місце у системі прав людини та є однією з найважливіших організаційно-правових форм участі населення в суспільно-політичному житті країни та забезпечення громадянам України змоги відстоювання своїх прав і законних інтересів, відновлення їх у разі порушення. Також це право є однією з найбільш часто застосовуваних громадянами форм здійснення безпосереднього народовладдя, що виконують насамперед такі важливі функції, а саме: 1) є формою громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 2) покликані забезпечити постійний зворотний зв'язок між громадянами й органами державної влади та органами місцевого самоврядування у вирішенні життєво важливих проблем окремої людини і суспільства загалом, реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Варто відзначити, що Конституція України не передбачає жодної можливості обмеження досліджуваного права. Зокрема, необмеженим є коло осіб, які мають право на звернення; коло установ та посадових і службових осіб – адресатів звернень; а також не регламентовано коло питань, що можуть бути предметом звернень.

Дослідження сутності зазначеного права дає підстави констатувати, що звернення за своєю природою має двоєдине значення: по-перше, це один із засобів захисту прав і законних інтересів людини, порушених діями або бездіяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування; по-друге, звернення є сигналом про недоліки в роботі органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Слід наголосити, що серед науковців немає єдиного розуміння щодо віднесення права на звернення до тієї чи іншої групи прав людини. Наприклад, А. М. Колодій, В. В. Кравченко, Ю. М. Тодика, П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк, В. В. Букач, А. Ю. Олійник, О. О. Чуб, Л. А. Лазаренко досліджуване право відносять до політичних прав, О. Ф. Фрицький – до громадянських прав, а Т. В. Шаповал зауважує, що залежно від цілей його реалізації, від змісту правовідносин, що виникають у зв'язку з цим, це право може виглядати як особисте або як політичне право. Але за будь-яких умов, відповідне право не можна однозначно оцінювати як політичне [1, с. 15]. Водночас Г. М. Котляревська стверджує, що це право не можна віднести до групи політичних прав або вважати його особистим правом людини чи її економічним, соціальним, культурним, екологічним правом. І далі науковець робить висновок, що це право є загальним правом людини, його треба віднести до групи «прав людини на участь у правовому процесі» [2, с. 7–8]. При цьому треба звернути увагу на те, що переважна більшість європейських держав право на звернення (петицію) закріпили в розділах своїх конституцій, в яких розташовані політичні права і свободи, і тільки окремі з них – в інших розділах. Наприклад, у Конституції Андорри це право розміщено в главі III «Основні права особистості та публічні свободи», а не в главі IV «Політичні права андоррців» [3, с. 229, 231–232]. Тобто теоретична невизначеність місця конституційного права на звернення в системі прав людини негативно позначається на ефективності його конституційно-правового регулювання та реалізації цього права.

Незважаючи на відсутність у міжнародно-правових документах з прав людини прямої вказівки на існування права на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, Україна закріпила це право на конституційному рівні [4]. Таким самим правовим шляхом пішли й законодавці переважної більшості європейських держав, які закріпили у своїх конституціях аналізоване «право петицій» в різних формулюваннях і обсязі. Наприклад, у п. 1 ст. 27 Конституції Словаччини і п. 1 ст. 18 Конституції Чехії зазначено, що «право петиції гарантується» [5, с. 119]. При цьому треба наголосити, що, на відміну від європейських держав, у Конституції України термін «петиція» не вживається.

Ретельний порівняльно-правовий аналіз норм конституцій європейських держав свідчив, що в них використовуються різні правові категорії для позначення видів звернення. Зокрема, в конституціях Австрії, Андорри, Бельгії, Італії, Латвії, Люксембургу, Молдови, Монако, Нідерландів, Румунії, Словенії і Швейцарії вживається термін «петиція»; в

Конституції Ліхтенштейну – «петиції та скарги»; в конституціях Болгарії і Польщі – «петиція, пропозиція, скарга»; в Конституції Португалії – «петиція, заява, вимога, прохання»; в Конституції Албанії – «заява, скарга, критичні зауваження»; в конституціях Словаччини і Чехії – «прохання, пропозиція, скарга»; в Конституції Вірменії – «заява, пропозиція»; в конституціях Азербайджану, Білорусі, Іспанії, Македонії, Росії й Чорногорії – «звернення»; в Основному законі Німеччини й Конституції Угорщини – «прохання, скарга»; в Конституції Хорватії – «звернення, скарга»; в Конституції Естонії – «меморандум, заява»; в Конституції Туреччини – «запит, скарга»; а в Конституції Сербії – «петиція та інші звернення». Водночас у п. 4 ст. 47 Конституції Румунії – «публічна влада зобов'язана відповідати на петиції в строки і на умовах, які встановлені законом» [5, с. 72].

Отже, форма звернення (петиції) у зазначених європейських державах закріплена у вигляді пропозиції, заяви, запиту, клопотання, прохання, меморандуму, скарги, тобто визначена різна класифікація звернень, яка має неоднаковий логічний обсяг. На думку Н. А. Рудакової, термін «звернення» має збиральний характер, а петиція є різновидом колективного звернення [6, с. 29, 32], а Л. М. Липачова поняття звернення розглядає як колективну та індивідуальну петицію [7, с. 7], хоча сам термін «петиція» в словниковій літературі тлумачиться як офіційне колективне прохання. У зв'язку з цим Л. А. Лазаренко пропонує доповнити ст. 40 Конституції України, закріпивши право кожного на петицію, оскільки зазначена норма гарантує всім право направляти як індивідуальні, так і колективні письмові звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб [8, с. 74]. Крім того, європейська практика демонструє різні підходи щодо конституційно-правового регулювання зазначеного права, в одних випадках встановивши порядок звернень лише до державних органів, а в інших – разом з недержавними органами влади і до громадських організацій. Наприклад, у ст. 63 Конституції Польщі встановлено, що «кожен має право звертатися з петиціями, пропозиціями і скаргами, переслідуючи публічний, власний чи інтерес іншої особи з її згоди, до органів публічної влади, а також до громадських організацій і установ у зв'язку з виконанням ними завдань ...» [9, с. 696]; а в ст. 17 Основного закону Німеччини записано, що «кожен має право як окремо, так і разом з іншими особами звертатися письмово з проханнями або скаргами до компетентних інстанцій і до органів народного представництва». Це право знайшло своє продовження в ст. 45 цього Основного закону, в п. 1 якого записано, що «Бундестаг формує Комітет з петицій, який зобов'язаний розбирати прохання та скарги, направлені до Бундестагу, згідно зі статтею 17 Основного закону» [10, с. 186, 195].

Також цей аналіз засвідчив і той факт, що в європейських державах, за винятком Азербайджану й України, не знайшло свого закріплення конституційне право на особисте звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, тобто усне звернення шляхом особистого прийому. Наприклад, у п. 1 ст. 57 Конституції Азербайджану закріплено, що «громадяни Азербайджанської Республіки володіють правом особисто звертатися ...» [11, с. 39].

Зі змісту ст. 40 Конституції України випливає, що конституційну правосуб'єктність мають як громадяни України, так і особи, які не є громадянами України, але на законних підставах перебувають на території України, і які в тексті позначені терміном «усі». До речі, термін «усі» застосований лише в ст. 40 Конституції України, і тому не зрозуміло, чи він належить до категорії суб'єктів «усіх людей», як це закріплено в ст. 21, чи до категорії суб'єктів «усіх громадян». При цьому в аналогічних нормах конституцій європейських держав для позначення суб'єкта цього права застосовуються різні безособові терміни – «кожен», «громадяни», «кожний громадянин», «усі громадяни» та «кожна особа». Наприклад, у ст. 45 Конституції Болгарії встановлено, що «громадяни мають право подавати скарги, петиції державним органам і виступати з пропозиціями» [3, с. 401]; у ст. 50 Конституції Італії зафіксовано, що «всі громадяни можуть направляти до палат петиції з вимогою законодавчих заходів або з викладенням суспільних потреб» [10, с. 431]; а в п. 1 ст. 33 Конституції Швейцарії записано, що «кожна особа має право звертатися до влади з петиціями» [5, с. 541].

У зв'язку із зазначеним та з метою уніфікації юридичної термінології, ми вважаємо, що в ст. 40 Конституції України більш доречним було б вжити, замість терміна «усі», термін «кожен», що, на нашу думку, охоплює всі категорії суб'єктів права на звернення незалежно від їх правового статусу та більш відповідає європейському досвіду щодо конституційно-правового регулювання досліджуваного права.

Залежно від виду суб'єкта право на звернення поділяється на індивідуальне, це коли особа від власного імені звертається до органів, передбачених конституційною нормою, та колективне, це коли з одним зверненням звертаються дві і більше особи. При цьому варто наголосити, що в конституціях деяких європейських держав встановлено, що з колективними петиціями можуть звертатися тільки законно створені організації або їх установчі органи. Наприклад, у ч. 2 ст. 11 Конституції Австрії встановлено, що «колективні петиції можуть виходити тільки від визнаних законом корпорацій і об'єднань» [10, с. 94]; у ст. 27 Конституції Люксембургу – «петиції від імені колективу можуть подаватися тільки визначеними органами» [10, с. 459]; а в п. 2 ст. 52 Конституції Молдови закріплено, що «законно створені організації мають право звертатися з петиціями виключно від імені колективу, який вони представляють» [11, с. 304]. Конституція України не висуває такої вимоги, для неї притаманне найбільш загальне регулювання цього питання. І тому не можна погодитися з пропозицією О. О. Чуба про те, щоб «у конституційному законодавстві України можна було б закріпити особливі вимоги до колективних звернень, щоб забезпечити їх результативність» [12, с. 78].

Потрібно наголосити, що необхідною гарантією реалізації досліджуваного права є обов'язок зобов'язаних суб'єктів, тобто органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, своєчасно та об'єктивно розглядати звернення й надавати обґрунтовану відповідь по суті звернення у встановлений законом строк. Подібне положення знайшло своє закріплення в конституціях Азербайджану, Албанії, Білорусі, Вірменії, Греції, Ліхтенштейну, Македонії, Польщі, Сербії, Туреччини, Хорватії, Чорногорії. Наприклад, у ст. 46 Конституції Хорватії вказано, що «кожен громадянин має право на звернення і скарги, на внесення пропозицій до державних та інших публічних органів і на отримання відповіді на них» [5, с. 455]; а в ч. 2 ст. 74 Конституції Туреччини встановлено, що «результат звернення з особистого питання повинен бути повідомлений автору прохання в письмовій формі» [5, с. 243].

Дещо інакше викладено положення про розгляд звернення й надання відповіді на них у конституціях Естонії і Швейцарії. Зокрема, у ст. 46 Конституції Естонії зазначено, що «порядок відповіді встановлюється законом» [11, с. 608], а в п. 2 ст. 33 Конституції Швейцарії записано, що «влада повинна приймати петиції до відома» [5, с. 541]. Але найбільш змістовно ці вимоги закріплені в Конституції Білорусі, у ч. 2 ст. 40 якої встановлено, що «державні органи, а також посадові особи зобов'язані розглянути звернення та надати відповідь по суті у визначений законом строк. Відмова від розгляду поданої заяви повинна бути письмово вмотивована» [11, с. 126].

У зв'язку з цим ми пропонуємо словосполучення, яке закріплено в ст. 40 Конституції України: «зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» викласти в оновленій редакції. Крім того, ми вважаємо, що в цій статті треба закріпити вказівку на обов'язок зазначених органів та їх посадових і службових осіб вжити заходів, необхідних для реалізації цього права, що надасть суб'єктам звернення підстави оскаржувати, у тому числі й в судовому порядку, дії чи бездіяльність посадових і службових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування. Наприклад, можна навести положення п. 1 ст. 10 Конституції Греції, в якому встановлено, що «кожен окремо або разом з іншими має право, дотримуючись законів держави, звертатися в письмовій формі до влади, яка зобов'язана вжити невідкладних заходів на основі чинних положень та надати особі, яка звернулася, обґрунтовану письмову відповідь відповідно до положень закону» [11, с. 248].

Висновки. Отже, з огляду на викладене та європейський досвід щодо регулювання на конституційному рівні права на звернення, пропонуємо ст. 40 Конституції України викласти в новій редакції:

«Кожен має право направляти індивідуальні чи колективні звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, які зобов'язані вжити необхідних заходів та надати обґрунтовану письмову відповідь у встановлений законом строк».

Список використаних джерел

1. Шаповал Т. В. Конституційний інститут політичних прав і свобод в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 21 с.
2. Котляревська Г. М. Конституційне право громадян на звернення до органів влади в Україні (питання теорії та практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.
3. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва : Изд-во

НОРМА, 2001. Т. 1. 824 с.

4. Конституція України: станом на 4 трав. 2017 р.: відповідає офіц. тексту. Київ : Алерта, 2017. 80 с.

5. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва : НОРМА, 2001. Т. 3. 792 с.

6. Рудакова Н. А. Конституционное право граждан на обращение в государственные органы и органы местного самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 176 с.

7. Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2005. 202 с.

8. Лазаренко Л. А. Види конституційного права на звернення. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. Київ, 2008. №3. С. 70–78.

9. Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва : Изд-во НОРМА, 2001. Т. 2. 840 с.

10. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 816 с.

11. Конституции стран СНГ и Балтии : учеб. пособ. / сост. Г. Н. Андреева. Москва : Юрист, 1999. 640 с.

12. Чуб О. Конституційні засади права громадян України на звернення. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2006. №1. С. 76–82.

Надійшла до редакції 11.12.2020

References

1. Shapoval T. V. Konstytutsiyni instytut politychnykh prav i svobod v Ukraini [Constitutional Institute of Political Rights and Freedoms in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa, 2009. 21 s. [in Ukr.].

2. Kotliarevska H. M. Konstytutsiine pravo hromadian na zvernennia do orhaniv vlady v Ukraini (pytannia teorii ta praktyky) [Constitutional right of citizens to appeal to the authorities in Ukraine (issues of theory and practice)]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2011. 20 s. [in Ukr.].

3. Konstitucii gosudarstv Evropy [Constitutions of European states] : v 3 t. / pod obsh. red. L. A. Okunkova. Moskva : Izd-vo NORMA, 2001. T. 1. 824 s. [in Rus.].

4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: stanom na 4 trav. 2017 r.: vidpovidaie ofits. tekstu. Kyiv : Alerta, 2017. 80 s. [in Ukr.].

5. Konstitucii gosudarstv Evropy [Constitutions of European states] : v 3 t. / pod obsh. red. L. A. Okunkova. Moskva : NORMA, 2001. T. 3. 792 s. [in Rus.].

6. Rudakova N. A. Konstitucionnoe pravo grazhdan na obrashenie v gosudarstvennye organy i organy mestnogo samoupravleniya [The Constitutional Right of Citizens to Apply to State Bodies and Local Self-Government Bodies]: dis. ... kand. yurid. nauk. Moskva, 2002. 176 s. [in Rus.].

7. Lypachova L. M. Realizatsiia konstytutsiinoho prava liudyny ta hromadianyna na zvernennia za zakhystom svoikh prav i svobod do Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Realization of the constitutional right of a person and a citizen to apply for protection of their rights and freedoms to the European Court of Human Rights] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Lira LTD, 2005. 202 s. [in Ukr.].

8. Lazarenko L. A. Vidy konstytutsiinoho prava na zvernennia [Types of constitutional right to appeal]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Kyiv, 2008. №3. С. 70–78. [in Ukr.].

9. Konstitucii gosudarstv Evropy [Constitutions of European states] : v 3 t. / pod obsh. red. L. A. Okunkova. Moskva : Izd-vo NORMA, 2001. T. 2. 840 s. [in Rus.].

10. Konstitucii gosudarstv Evropejskogo Soyuzu [Constitutions of the states of the European Union] / pod obsh. red. L. A. Okunkova. Moskva : INFRA-M-NORMA, 1997. 816 s. [in Rus.].

11. Konstitucii stran SNG i Baltii [Constitutions of the CIS and Baltic countries] : ucheb. пособ. / sost. G. N. Andreeva. Moskva : Yurist, 1999. 640 s. [in Rus.].

12. Chub O. Konstytutsiini zasady prava hromadian Ukrainy na zvernennia [Constitutional principles of the right of citizens of Ukraine to appeal]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. Kharkiv, 2006. №1. С. 76–82. [in Ukr.].

SUMMARY

Yuriy V. Kyrychenko, Hanna V. Davletova. Constitutional regulation of the right to appeal to state authorities and local government bodies. The article examines the constitutional practice of normative regulation of the right to appeal to public authorities and local governments, enshrined in Art. 40 of the Constitution of Ukraine and in similar norms of the constitutions of European states. The necessity of stating the specified norm in the new edition is substantiated.

The right to appeal to public authorities and local governments, their officials and officials occupies a special place in the human rights system and is one of the most important organizational and legal forms of public participation in the socio-political life of the country and providing citizens of Ukraine with opportunities to defend their rights, legitimate interests, restoring them in case of violation. The study of the essence of this right gives grounds to state that the appeal by its nature has a dual meaning: first, it is one of the means of protecting human rights and legitimate interests violated by the actions or

inaction of public authorities and local governments; secondly, the appeal is a signal of shortcomings in the work of public authorities and local governments.

From the content of Art. 40 of the Constitution of Ukraine, it follows that both citizens of Ukraine and persons who are not citizens of Ukraine, but are legally on the territory of Ukraine, and who are marked in the text by the term "all" have constitutional legal personality. By the way, the term "all" is used only in Art. 40 of the Constitution of Ukraine, and therefore it is not clear whether it belongs to the category of subjects of "all people", as enshrined in Art. 21, or to the category of subjects of "all citizens". At the same time, in similar norms of the constitutions of European states, various impersonal terms are used to denote the subject of this right - "everyone", "citizens", "every citizen", "all citizens" and "every person".

In connection with the above and in order to unify legal terminology, we believe that in Art. 40 of the Constitution of Ukraine, it would be more appropriate to use, instead of the term «all», the term «everyone», which, in our opinion, covers all categories of subjects of the right to appeal regardless of their legal status and is more in line with European experience in constitutional regulation of the studied law.

It should be emphasized that the necessary guarantee of realization of the investigated right is the duty of obligated subjects, ie public authorities, local governments and their officials and officials, to timely and objectively consider the appeal and provide a reasoned response to the merits of the appeal. The term established by the law. A similar provision is enshrined in the constitutions of Azerbaijan, Albania, Belarus, Armenia, Greece, Liechtenstein, Macedonia, Poland, Serbia, Turkey, Croatia, and Montenegro.

In this regard, we propose a phrase that is enshrined in Art. 40 of the Constitution of Ukraine: "are obliged to consider the appeal and give a reasoned response within the period prescribed by law" to state in an updated version. In addition, we believe that this article should specify the obligation of these bodies and their officials and officials to take the necessary measures to exercise this right, which will give the subjects of appeal grounds to appeal, including in court, actions or inaction of officials and officials of state bodies and local governments.

Therefore, in view of the above and taking into account the European experience in regulating the constitutional right to appeal, we propose Art. 40 of the Constitution of Ukraine to state in new edition: "Everyone has the right to submit individual or collective appeals or to personally address state authorities, local governments and their officials and officials, who are obliged to take the necessary measures and provide a reasoned written response within the period prescribed by law."

Keywords: *constitution, appeal, right to appeal, state authorities, local self-government bodies.*

УДК 271.2:94(47)

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-69-74

Юрій ОСАДЧИЙ[©]

доктор історичних наук, професор
(Сумська філія Харківського національного
університету внутрішніх справ)

ПРИЧИНИ ЛІКВІДАЦІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

Здійснено спробу проаналізувати причини ліквідації Запорізької Січі у всьому їх різноманітті та взаємозв'язку. Показано динаміку визрівання цих причин протягом існування останнього запорізького Коша (1744 – 1775 рр.).

Зроблено висновок, що Запорізька Січ як анклав всередині держави стала абсолютно несумісна з абсолютною монархією, що затвердилася в Росії. Запорізька Січ, зі своєю особливою військово-політичною організацією і самоврядуванням, своєрідним господарським і побутовим укладом, гострим соціальним розшаруванням і суперечностями, виявилася чужорідним тілом всередині імперії

Ключові слова: *Запорізька Січ, Катерина II, переселенці, Петро Калнишевський, Новоросійська губернія, ліквідація Запорізької Січі, Кючук-Кайнарджийський договір.*

Постановка проблеми. На початку червня 1775 р. на вимогу імператриці Катерини II була ліквідована Запорізька Січ, яка представляла собою одну з форм української державності. Розгляд причин знищення Запорізької Січі сприяє деталізації загальної

© Осадчий Ю. Г., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5133-5092>

uriiyam72m@gmail.com

історії запорозького козацтва в її цілісності та хронологічній послідовності.

Мета – визначити причини ліквідації Запорозької Січі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У працях В. А. Андрущенко, В. Б. Антоновича, О. М. Апанович, В. О. Голобуцького, О. І. Гуржия, К. М. Гуслистого, А. Ф. Кашенко, Ю. А. Мицика, Д. С. Наливайко, П. М. Саса, А. О. Скальковського, С. М. Соловйова, В. Є. Шамбарова, О. Б. Широкограда, Д. І. Яворницького, присвячених історії запорозького козацтва, як правило, розглядалися основні причини ліквідації Запорозької Січі. Але найчастіше у сферу аналізу не потрапляли багато подій і явищ внутрішнього життя Січі, наявність яких також багато в чому визначило рішення царського уряду про її знищення.

Виклад основного матеріалу. Перший розгром Запорозької (Чортотлицької) Січі за наказом Петра I стався ще 14 травня 1709 р. Зроблено це було в помсту за перехід частини запорозьких козаків на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнко на бік Карла XII та Івана Мазепи. У своєму маніфесті від 26 травня 1709 р. Петро I одночасно з оголошенням про знищення Січі наказував «надалі запорожців у російські кордони не пускати» [6].

Запорозькі козаки в тому ж 1709 р. переселилися на територію, підконтрольну Османській імперії. Тут вони спочатку заснували Кам'янську Січ, а пізніше – Олешківську. Однак козаки хотіли примиритися з царським урядом і повернутися на колишні землі. Але Петро I рішуче чинив цьому спротив [3, с. 493].

Ставлення до запорожців у Петербурзі змінилося після вступу на російський престол Анни Іоанівни. Ініціатором такого повороту став президент Військової колегії фельдмаршал Христофор Мініх. У ході підготовки до війни з Туреччиною за вихід до Чорного моря, він вбачав користь від повернення в підданство Росії запорозьких козаків [15, с. 242].

31 серпня 1733 р. запорожцям було вручено грамоту Анни Іоанівни про помилування і прийняття їх під владу Росії [16, с. 221]. Запорожці, визнавши себе підданими імператриці, в березні того ж року піднялися по Дніпру і заснували Нову Січ. Вони зобов'язувалися виконувати роль передового форпосту Росії на рубежах з Османською імперією. За це російська влада призначала запорозькому війську щорічну платню в розмірі 20 тисяч рублів [15, с. 266]. У своє розпорядження запорожці отримали колишні землі, які стали офіційно називатися «Вольностями Війська Запорозького». Саме ці землі, а не платня, стали головним джерелом доходів Коша.

Заробляли запорожці і контрабандою, тим більше, що охорону кордонів вони несли самі [15, с. 267]. Активно козаки займалися і «здобичничеством» – грабунком сусідів [5]. Це, природно, викликало невдоволення царської влади.

Історія Нової Січі протікала на тлі проведення царським урядом адміністративно-територіальних перетворень на півдні Росії. Після закінчення російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. офіційний Петербург приступив до заселення цих земель втікачами від османського ярма – сербами, хорватами, болгарами, греками, молдаванами, угорцями. У 1752 р. в північно-західній частині «Вольностей Війська Запорозького» була створена Нова Сербія, а у 1753 р. на північно-східному кордоні Січі – Слов'яносербія. Відповідно до наказу Катерини II від 22 березня 1764 р. Нова Сербія і Новослобідський полк були перетворені в Новоросійську губернію.

Козаки постійно скаржилися на те, що на них тиснуть. Вони часто спалювали маєтки, утворені колоністами, вважаючи їх загрозою територіальній цілісності Запоріжжя [1, с. 275]. У цих діях був прямий виклик офіційному Петербургу. Були випадки і збройних зіткнень січовиків з гарнізонами російських фортець. У столиці імперії це розглядалося як відвертий бунт запорожців [1, с. 275; 8].

Але незабаром і керівництво Коша стало проявляти зацікавленість в заселенні «Вольностей Війська Запорозького» вихідцями з Лівобережної і Слобідської України, так званими «посполитими» – особисто вільними селянами. При цьому використовувалися навіть радикальні методи. Так, в 1772 р. козаки насильно забрали на свої землі жителів села Курилівка, заснованого на запорозькому порубіжжі. У 1773 р. запорозький полковник Іван Гараджа напав на жителів Ізюмської провінції і привів їх у Січ [5]. Вимогу російської влади притягнути його до відповідальності кошовий отаман Січі Калнишевський так і не виконав [7].

Зацікавленість керівництва Січі в заселенні «Вольностей Війська Запорозького» пояснювалася тим, що при правлінні Калнишевського запорозькі землі, що належали у своїй більшості старшині і заможним козакам, перетворилися на своєрідні багатогалузеві структури фермерського типу, які потребували постійного притоку робочої сили. Як

вказував один з авторитетних дослідників Запорозької Січі Володимир Голобуцький, саме розвиток господарства, а не військові походи стали основою діяльності козаків у той період [3, с. 510].

Ліквідація царизмом Січі часто асоціюється з тим, що вона була осередком антифеодальної боротьби. Свідченням цього стала участь січовиків у Коліївщині та в селянській війні 1773-1775 рр. під проводом Омеляна Пугачова. Крім того, як традиційно зазначалося в історичній літературі, Січ служила притулком для селян, які втікали сюди від кріпацтва.

Але в той же час і в самій Новій Січі не було соціальної єдності. Старшина, користуючись своєю владою, захоплювала кращі землі, пасовища, рибні та мисливські угіддя, створювала численні зимівники, де працювали наймані робітники. Вона ж включала до свого доходу частину надходжень від загальновійськового господарства [8]. У процесі майнового розшарування прості козаки і посполити постійно поповнювали ряди бідняків («сірому») або переходили в розряд «підсуседків», які працювали у заможної старшини на правах, близьких до положення феодально-залежного селянства, але зі збереженням особистої свободи.

Втіленням соціальної і майнової нерівності в Новій Січі став її останній кошовий отаман Калнишевський. Він володів численними хуторами-зимівниками, орними полями і пасовищами [3, с. 498-499; 11, с. 128]. На відміну від своїх численних попередників останній кошовий отаман Запорозької Січі жив в умовах підвищеної комфортності [11, с. 128]. Подібне було абсолютно немислимо за часів простого і суворого побуту Івана Сірка та інших кошових Січі.

Монолітність запорозького козацтва підточувалася і внутрішніми невдоволеннями, які виливалися іноді у відкриту боротьбу козацької «сіроми» з заможною старшиною, що стала на шлях особистого збагачення. В історії запорозького козацтва того часу зафіксовано чимало спалахів антистаршинських виступів. Найбільш велике повстання козацької бідноти в Новій Січі спалахнуло 26 грудня 1768 р. Рядові січовики, незадоволені свавіллям старшини, повстали, захопили пушкарню, розгромили господарства старшин і заможних козаків. Січова старшина, у тому числі і кошовий отаман Калнишевський, були змушені тікати. Але і це повстання було придушене [4, с. 102-103; 12, с. 392; 13, с. 120; 14, с. 440].

У пізній період історії Нової Січі стали навіть проявлятися і аномальні для запорозького товариства кріпосницькі тенденції. Наприклад, під час російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр., коли відчувалася гостра нестача робочих рук, кошова старшина намагалася ввести трудову повинність для козаків і посполитих [2, с. 150].

Перестала Нова Січ бути і надійним притулком від феодального гніту. Яскравим показником цього стала зворотна хвиля втікачів із Запоріжжя в новостворені слободи Новоросійської губернії [11, с. 130].

І все ж підстав для кріпосницьких порядків на Запоріжжі не було. Нові поселенці, живучи від продажу своєї праці, мали особисту свободу і могли на свій розсуд змінювати роботодавця. Січ залишалася антикріпосницькою за своєю суттю.

Нова Січ була достатнім подразником для російського престолу, тому що в ній зберігалася козацьке самоврядування. Тому політика царської влади була постійно спрямована на його обмеження. Царський уряд задовго до ліквідації Запорозької Січі підготував ряд проєктів, спрямованих на істотне скорочення її самоврядування [17].

Невдоволення Петербурга викликала і норовливість запорозьких козаків. Найчастіше вони підпорядковувалися розпорядженням центральної влади лише остільки, оскільки ці розпорядження їм подобалися. Іноді це шкодило і самим козакам. Наприклад, в 1762 р. під час епідемії чуми вони не дозволили встановити у своїх володіннях карантин, не пустили туди лікарів. У результаті в Січі вимерло 9 тисяч осіб [15, с. 270].

Слід зазначити, що ще 19 березня 1765 р., за десять років до ліквідації Запорозької Січі, проєкт її реформування підготував і направив до Петербурга генерал-майор Карл фон Штофельн. До цього він два роки здійснював керівництво будівництвом фортифікаційних споруд у самій Січі. Безпосереднє знайомство з життям запорозьких козаків сформувало у нього досить негативне ставлення до них. Штофельн, зокрема, зазначав організацію «гайдамацького промислу» на Запоріжжі, а також аморальні вчинки верхівки січової старшини по відношенню до рядового козацтва. Він пропонував створити на запорозьких землях Дніпровську губернію (за прикладом Новоросійської) і розділити її на два полки: Нікітінський і Кодацький [9, с. 37-40].

Проект Штофельна про реформування Запорозької Січі поклали «під сукно». Мабуть Катерина II вважала, що ще не настав час для його реалізації. Однак він не був бутий, і пізніше багато його положень будуть висунуті запорожцям в якості офіційних звинувачень.

Уряд Росії турбувала і політична нестійкість запорожців, у середовищі яких іноді виявлялося бажання повернутися в турецьке підданство. Як писала український історик Наталя Полонська-Василенко, у 1755 р. запорожці «відправляли до хана кримського депутатів з проханням, щоб вони були прийняті під його протекцію і в їх татарської землі жити» [10, 136].

Вирішальною для Нової Січі стала російсько-турецька війна 1768 – 1774 років, в якій взяло участь і Військо Запорозьке низове.

Після закінчення війни й укладення Кючук-Кайнарджійського договору (10 липня 1774 р.) кордони Росії перемістилися далеко на південь від Запоріжжя. Нова Січ перетворилася у внутрішню область імперії і виявилася, за влучним визначенням відомого дослідника запорозького козацтва Дмитра Яворницького, в положенні «держави в державі» [18, с. 8]. Січ втратила значення найважливішого форпосту для захисту південних кордонів Російської імперії від турецько-татарської агресії.

Роль Запоріжжя як оборонної околиці імперії помітно зменшилася ще в результаті утворення в 1764 р. Новоросійської губернії. На її території, відповідно до указу Катерини II від 10 травня 1770 р., була створена Дніпровська лінія в складі семи фортець [3, с. 509].

Поступово втрачало своє значення в складі збройних сил Росії і Військо Запорозьке низове. У період існування Нової Січі воно, крім воєн з Туреччиною (1735 – 1739, 1768 – 1774), не було задіяно урядом в інших військових акціях. Запорожці не брали участі ні в російсько-шведській війні (1741 – 1743), ні в Семирічній війні (1756 – 1763). У порівнянні з іншими козацькими утвореннями російської армії, у Війську Запорозькому низовому був найнижчий рівень дисципліни. Заможні козаки навіть посилали замість себе на військову службу «наймитів». Подібні випадки набували в той час хронічного характеру [3, с. 509].

Крім того, у зв'язку з невизначеністю чисельності, Запорозьке Військо низове не мало і постійного штатного розкладу, яке було в той час в інших регулярних військових формуваннях, зокрема, у Війську Донському, Слобідських і Лівобережних козацьких полках. Це, у свою чергу, створювало незручності і труднощі здійснення контролю над Запорозьким Військом з боку російської влади [17]. Наступила епоха регулярних армій і флотів, що звело значення Запорозького Війська до ролі допоміжного.

Доля Нової Січі визначалася і тим, що запорізький край з його роздольними степами, родючими землями, не міг не привертати до себе російських дворян. Поширення феодалізму давало їм можливість зміцнити свої економічні та політичні позиції. Це збігалось і з інтересами російського уряду, який був зацікавлений у створенні на території Запорозької Січі великих поміщицьких господарств, в утвердженні тут кріпосницьких порядків, що існували в центральних регіонах імперії.

Висновок. Таким чином, Запорозька Січ як анклав всередині держави стала абсолютно несумісна з абсолютною монархією, що затвердилася в Росії. Запорозька Січ, зі своєю особливою військово-політичною організацією і самоврядуванням, своєрідним господарським і побутовим укладом, гострим соціальним розшаруванням і суперечностями, виявилася чужорідним тілом всередині імперії. Миритися з цим офіційний Петербург не міг. Та й історія підтверджує, що нічого подібного не допускає на своїй території жодна централізована держава.

Список використаних джерел

1. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. 280 с.
2. Голобуцький В. О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. Київ: Вища школа, 1970. 289 с.
3. Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. Київ: Вища школа, 1994. 539 с.
4. Голобуцький В. А. Черноморское казачество. Киев: Изд-во АН УССР, 1956. 416 с.
5. Грибовский Владислав. Калнышевский против Екатерины II: кто же победил в борьбе за колонизацию Юга Украины? URL: http://www.cossackdom.com/articles/g/gribovskiy_kalnishevsky02083.htm.
6. 235 лет уничтожения последней Запорожской Сечи. URL: <http://kazvolnoe.narod.ru/page248.html>.
7. История города Барвенкова. URL: <http://barvincom.com.ua/history2.htm>.
8. Маркевич А. Калнышевский Петр Иванович. Большая биографическая энциклопедия.

URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/50372/.

9. Мільчев В. І., Князьков Ю. П. Проект реформування устрою Запорозжя генерал-майора Карла Штофельна (1765 р.). *Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна XVIII-XIX століття*. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2003. Вип. 7. С. 35–54.
10. Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. Т. 1. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1965. 397 с.
11. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. Київ: Либідь, 1992. 608 с.
12. Рибалка І. К. Історія України. Частина 1: Від найдавніших часів до кінця XVIII століття. Харків: Основа. 1994. 448 с.
13. Рябінін-Скляревський О. Запорізькі бунти дунайців 1771-1774 рр. і початок Задунайського Коша. *Науковий збірник УАН за 1927 рік: Записки Українського наукового товариства в Києві*. Т. 24. Київ, 1927. С. 65 – 83.
14. Скальковський А. О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. Дніпропетровськ: Січ, 1994. 680 с.
15. Шамбаров В. Е. Казачество. История вольной Руси. Москва: Изд-во Алгоритм, 2007. 688 с.
16. Ширококорд А. Б. Запорозжы – русские рыцари. История запорожского войска. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2008. 384 с.
17. Шпиталев Г. Г. Запорожское войско периода Новой Сечи. URL : **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки..**
18. Яворницький Д. И. История города Екатеринослава. Днепропетровск: Січ, 2005. 277 с.

Надійшла до редакції 28.11.2020

References

1. Apanovych, O. M. (1993) Het'many Ukrayiny i koshovi otamany Zaporoz'koyi Sichi [Hetmans of Ukraine and koshovi otamany of the Zaporozhian Sich]. Kyiv: Lybid'. 280 s. [in Ukr.]
2. Holobuts'kyu, V. O. (1970) Ekonomichna istoriya Ukrayins'koyi RSR. Dozhovtnevyy period [Economic history of the Ukrainian SSR. Pre-October period]. Kyiv : Vyshcha shkola. 289 s. [in Ukr.]
3. Holobuts'kyu, V. O. (1994) Zaporoz'ke kozatstvo [Zaporozhian Cossackdom]. Kyiv: Vyshcha shkola. 539 s. [in Ukr.]
4. Golobutskiy, V. A. (1956) Chernomorskoye kazachestvo [Black Sea Cossackdom]. Kiyev: Izd-vo AN USSR. 416 s. [in Russ.]
5. Grybovskiy Vladislav. Kalnysheskiy protiv Ekateriny II: kto zhe pobedil v bor'be za kolonizatsyyu Yuga Ukrainy? [Kalnysheskiy against Catherine II: who won the struggle for the colonization of the South of Ukraine?] URL: http://www.cossackdom.com/articles/g/gribovskiy_kalnishevsky02083.htm. [in Russ.]
6. 235 let unichtozheniya posledney Zaporozhskoy Sechi [235 years of destruction of the last Zaporizhzhya Sich]. URL: <http://kaz-volnoe.narod.ru/page248.html>. [in Russ.]
7. Istoriya goroda Barvenkova [History of the city of Barvenkov]. URL : <http://barvincom.com.ua/history2.htm>. [in Russ.]
8. Markevich A. Kalnysheskiy Pyotr Ivanovich. Bol'shaya biograficheskaya entsyklopediya [Kalnysheskiy Petr Ivanovich. Big biographical encyclopedia]. URL : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/50372/. [in Russ.]
9. Mil'chev, V. I., Knyaz'kov, Yu. P. (2003) Proekt reformuvannya ustroyu Zaporozhzhya heneral-mayora Karla Shtofel'na (1765 r.) [The project of reforming the system of Zaporozhye, Major General Karl Stofeln (1765)]. *Zapysky naukovo-doslidnoyi laboratoriyi istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny ZDU. Pivdenna Ukrayina XVIII-XIX stolittya*. Zaporizhzhya: RA «Tandem-U». Vyp. 7. S. 35–54. [in Ukr.]
10. Polons'ka-Vasylenko, N. (1965) Zaporizhzhya XVIII stolittya ta yoho spadshchyna [Zaporozhye of the XVIII century and its heritage]. Т. 1. Myunkhen: Dniprova khvylya. 397 s. [in Ukr.]
11. Polons'ka-Vasylenko, N. (1992) Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine]: U 2 t. T. 2. Vid seredyiny XVII stolittya do 1923 roku. Kyiv: Lybid'. 608 s. [in Ukr.]
12. Rybalka, I. K. (1994) Istoriya Ukrayiny. Chastyna 1: Vid naydavnishykh chasiv do kintsya XVIII stolittya [History of Ukraine. Part 1: From ancient times to the end of the eighteenth century]. Kharkiv: Osnova. 448 s. [in Ukr.]
13. Ryabinin-Sklyarevs'kyu, O. (1927) Zaporiz'ki bunty dunaytsiv 1771-1774 rr. i pochatok Zadunays'koho Kosha [Zaporozhye riots of the Danube 1771-1774 and the beginning of the Transdanubian Kosh]. *Naukovyy zbirnyk UAN za 1927 rik: Zapysky Ukrayins'koho naukovoho tovarystva v Kyievi*. Т. 24. Kyiv,. S. 65 – 83. [in Ukr.]
14. Skal'kovs'kyu, A. O. (1994) Istoriya Novoyi Sichi abo ostann'oho Kosha Zaporoz'koho [History of Nova Sich or the last Kosh of Zaporizhia]. Dnipropetrovs'k: Sich. 680 s. [in Ukr.]
15. Shambarov, V. Ye. (2007) Kazachestvo. Istoriya vol'noy Rusi [History of free Rus]. Moskva : Izd-vo «Algoritm». 688 s. [in Russ.]
16. Shyrokorad, A. B. (2008) Zaporozhtsyy – russkiye rytsary. Istoriya zaporozhskogo voyska [The Cossacks are Russian knights. History of the Zaporozhian army]. Moskva : ООО «Yzdatel'stvo AST». 384 s. [in Russ.]
17. Shpitalev, G. G. Zaporozhskoye voysko perioda Novoy Sechi [Zaporozhye army of the period of the New Sich]. URL : <http://forum.fstanitsa.ru/viewtopic.php?f=38&t=5132>. [in Russ.]
18. Yavornitskiy D. I. (2005) Istoriya goroda Yekaterinoslava [History of the city of Ekaterinoslav]. Dnepropetrovsk: Sich. 277 s. [in Russ.]

SUMMARY

Yuriy H. Osadchyy. The reasons for the elimination of Zaporizhzhya Sich. In this article the author makes an attempt to analyse the reasons for the elimination of Zaporizhzhya Sich in the whole diversity and relationships, and also try to show the dynamics of their maturation for the duration of the last Zaporozhye Kosh.

The author indicates that the aggravation of contradictions between the official St. Petersburg and Zaporozhye Cossacks began virtually immediately after their return in 1733 in citizenship of Russia and grounds of the New Sich

A new Sich became irritant to the Russian throne, also because she saved the self-government of Cossacks. In 1764 the Institute of Hetman was abolished, then the only edge in Ukraine, where even acted troop and administrative – territorial self-government, was Zaporozhye.

The relationship between the New Sich and St. Petersburg became particularly acute after the formation of Ekaterinoslav province.

Russian - Turkish war of 1768-1774 became fateful years for the New Sich. After its completion and conclusion of Kyuchuk– Kaynardzhiysky treaty the borders of Russia has moved far to the South of Zaporozhye. New Sich has turned into the interior of the empire and lost its significance as an important outpost to protect the southern borders of the Russian Empire from the Turkish-Tatar aggression.

According to the author, the main reason for the elimination of Zaporizhzhya Sich was that it, as a kind of enclave inside the country, has become totally incompatible with the absolute monarchy, which was established in Russia, as well as with the ongoing Russian autocrats administrative and territorial reforms aimed to centralize Empire.

Keywords: Zaporizhian Sich, Catherine II, migrants, Petro Kalnyshevsky, the Novorossiysk province, liquidation of the Zaporozhian Sich, Kyuchuk-Kaynardzhiysky contract.

УДК 341.215.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-74-81

Тетяна СИРОЇД[©]

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна)

ПРАВО ЖІНОК НА ЗДОРОВ'Я – ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Здійснено ґрунтовний аналіз міжнародно-правових актів, якими регламентовано право на здоров'я жінок; зосереджено увагу на проблемних аспектах, що потребують вирішення, серед яких: насилля, інфікування ВІЛ/СНІД, захист під час пандемії COVID-19.

Акцентовано увагу на значенні загальних і спеціальних рекомендацій, розроблених міжнародними договірними контрольними органами – Комітетом з економічних, соціальних і культурних прав і Комітетом з ліквідації дискримінації стосовно жінок для захисту здоров'я жінок, які покладають на держави зобов'язання щодо дотримання, захисту і реалізації прав в означеній сфері. Зроблено відповідні висновки і рекомендації щодо імплементації положень цих актів у національне законодавство держав з метою покращення ситуації в галузі забезпечення права на здоров'я жінок і надання медичної допомоги.

Ключові слова: гендер, жінки, захист, здоров'я, насилля, пандемія COVID-19, права людини, правова основа.

Постановка проблеми. Стаття людини має значний вплив на її здоров'я в результаті як біологічних, так і гендерних відмінностей. Здоров'я жінок і дівчат викликає особливе занепокоєння, оскільки в багатьох спільнотах вони перебувають у гіршому становищі у зв'язку з дискримінацією, спричиненою соціально-культурними факторами. Деякі із соціально-культурних чинників перешкоджають жінкам і дівчатам користуватися якісними послугами служб охорони здоров'я. До таких чинників належать: нерівні права й можливості чоловіків і жінок; соціальні норми, що обмежують можливості для

© Сироїд Т. Л., 2020

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8165-4078>

Researchgate: https://www.researchgate.net/profile/Tetyana_Syroid

syroid@karazin.ua

освіти й добре оплачуваної роботи; виняткова концентрація репродуктивної ролі жінок; потенційне або насправді пережите фізичне, сексуальне й емоційне насильство. Про масштаби наявних проблем свідчать статистичні дані Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), відповідно до яких жінки й дівчата більш уразливі перед ВІЛ/СНІДом, що є основною причиною смерті жінок у віці 15-44 років. Серед жінок репродуктивного віку в усьому світі рак шийки матки є другим найбільш поширеним типом раку – понад 90 % випадків смертей (серед жінок, що живуть у країнах із низьким і середнім рівнем доходу, через поганий доступ до служб скринінгу й лікування). Причому всі випадки захворювання пов'язані й передаються статевим шляхом як генітальна інфекція, що викликається папіломавірусом людини (ПВЛ).

Жінки більш схильні до депресії й тривоги, ніж чоловіки. Депресія є основною причиною тягаря хвороб для жінок як у країнах із високим, так і в країнах із низьким і середнім рівнем доходу. Післяпологова депресія вражає 20 % матерів у країнах із низьким і середньо-низьким рівнем доходу. Поширеним є також насильство щодо жінок – 35 % жінок у світі протягом життя піддавалися або насильству з боку свого інтимного партнера, або сексуальному насильству з боку іншої особи. У середньому 30 % жінок, що перебували у відносинах, зазнали будь-якої форми фізичного або сексуального насильства з боку свого партнера. 38 % убивств жінок у світі вчиняються інтимними партнерами. Також поширеною серед жінок є інвалідність, від якої страждає 15 % населення світу. Жінки-інваліди мають більш низькі показники здоров'я, що спричинено зниженням рівня освіти й економічної участі та високими показниками зубожіння.

Неінфекційні захворювання, особливо серцево-судинні й онкологічні, є основними причинами смерті серед літніх жінок, незалежно від рівня економічного розвитку країни, у якій вони живуть. На серцево-судинні захворювання припадає 46 % випадків смертей жінок похилого віку у світі. Ще 14 % випадків смертей викликані раком, в основному це рак легенів, молочної залози, кишечника та шлунку. Хронічні респіраторні захворювання призводять ще до 9 % випадків смертей жінок похилого віку [1]. Особливим викликом для жінок стала пандемія COVID-19, яка є загрозою як для жінок репродуктивного віку, зокрема вагітних жінок (а також плоду), так і літніх жінок, посилюючи їх вразливість. Виходячи з вищезначеного, обрана тематика є актуальною та значимою.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Слід зазначити, що загальні питання статусу жінок, захисту їхніх прав, включаючи право на здоров'я, привертають увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, у роботах яких висвітлено аспекти дотримання гендерного принципу, проблематику окремих видів захворювань (причини ракових захворювань, загальні питання психічного здоров'я), смертності літніх жінок тощо. Зокрема слід вказати роботи таких авторів, як А. Білоусова, А. Бінагвахо, К. Віхтерих, О. Заколдаєва, Ж. Кемерон, Ф. Нгабо, Л. Фоміна, Р. Хадісова, Н. Хендель та ін. Разом із тим означена проблематика потребує подальшого дослідження з урахуванням сучасних реалій.

Метою статті є визначення сучасних викликів для здоров'я жінок, що потребує проведення ґрунтовного аналізу конвенційних норм, програмних документів, рекомендацій, зауважень міжнародних договірних контрольних органів, якими регламентовано право жінок на здоров'я, а також розробка відповідних висновків і рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на роль жінок у суспільстві, міжнародне співтовариство прийняло низку загальних і спеціальних норм, що безпосередньо стосуються загальних прав цієї категорії осіб, особливе місце серед них посідають норми, які мають на меті захист здоров'я жінок. Так, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (1966) акцентує увагу на тому, що особлива охорона повинна надаватися матерям протягом розумного періоду до й після пологів. Протягом цього періоду працюючим матерям повинна надаватися оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою в соціальному забезпеченні (п. 2 ст. 10) [2].

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) містить зобов'язання сторін договору вжити усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі охорони здоров'я з тим, щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок доступ до медичного обслуговування, зокрема в тому, що стосується планування розміру сім'ї. Сторони також забезпечують жінкам відповідне обслуговування в період вагітності, пологовий і післяпологовий період, надаючи в разі необхідності безоплатні послуги, а також відповідне харчування в період вагітності та годування (ст. 12) [3]. На доповнення до Конвенції було прийнято Факультативний протокол, яким перед-

бачено повноваження Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок як контрольного органу отримувати індивідуальні або колективні скарги (1999).

Віденська декларація та Програма дій (1993) зосередили увагу на необхідності викорінення насильства за ознакою статі та всіх форм сексуального домагання й експлуатації, включаючи ті з них, які є наслідком культурних забобонів і незаконної міжнародної торгівлі жінками, що несумісні з гідністю й цінністю людської особистості. Вона закликала до прийняття правових заходів на національному рівні та здійснення міжнародної співпраці в таких галузях, як економічний і соціальний розвиток, освіта, безпечне материнство й охорона здоров'я, а також соціальна підтримка (ст. 18) [4].

Пекінська декларація (1995) передбачає зобов'язання забезпечувати жінкам і чоловікам рівний доступ до освіти та медичної допомоги й рівне ставлення до них у цих сферах, поліпшення статевого й репродуктивного здоров'я жінок, а також підвищення їхнього освітнього рівня (ст. 30) [5].

Глобальна стратегія охорони здоров'я жінок і дітей (2010) визначає основні галузі, у яких слід запровадити невідкладні заходи для збільшення фінансування, посилення політики та поліпшення роботи служб із надання послуг. Серед цих галузей такі: надання підтримки національним планам; комплексне надання послуг і запровадження заходів із порятунку життів, щоб жінки й діти могли мати доступ до профілактики та лікування в той час і в тому місці, де вони цього потребують; зміцнення систем охорони здоров'я, основою яких є достатня кількість кваліфікованих працівників; інноваційні підходи до фінансування; поліпшення моніторингу та оцінки з метою забезпечення підзвітності всіх сторін-учасниць. Виконання цієї стратегії є ключовою умовою досягнення Цілей тисячоліття в галузі розвитку до 2015 р. щодо поліпшення охорони материнства та зниження дитячої смертності [6].

Глобальна стратегія охорони здоров'я жінок, дітей і підлітків (2016-2030 рр.) передбачає такі цілі: знизити материнську смертність у глобальному масштабі; покласти край епідеміям ВІЛ, туберкульозу, малярії, забутих тропічних та інших інфекційних хвороб; забезпечити загальний доступ до медичного обслуговування в галузі сексуального та репродуктивного здоров'я; істотно знизити смертність і захворюваність, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища; забезпечити загальне охоплення послугами охорони здоров'я, включаючи захист від фінансових ризиків, і доступ до якісних основних послуг, лікарських засобів і вакцин; усунути всі шкідливі практики та будь-яку дискримінацію й насильство стосовно жінок і дівчат тощо (с. 6). Окрема увага в ній приділяється забезпеченню безпеки жінок, дітей і підлітків в умовах гуманітарних криз і нестабільності та реалізації їхніх прав на найвищий досяжний рівень здоров'я навіть у найважчих умовах [7].

Серед міжнародних регіональних актів слід вказати Конвенцію Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок і побутовим насильством (2011), яка є найбільш далекосяжним міжнародним договором, спрямованим на боротьбу з цим серйозним порушенням прав людини. Договір покликаний сформулювати «нульову терпимість» щодо цієї форми насильства та являє собою найважливіший крок до того, щоб зробити Європу й інші регіони світу більш безпечним місцем для життя. Наріжним каменем цієї Конвенції є попередження насильства, захист жертв і покарання тих, хто скоює насильство. Конвенція також спрямована на те, щоб вплинути на світогляд людей, закликаючи всіх членів суспільства, особливо чоловіків і хлопчиків, змінити своє ставлення до явища насильства [8].

Крім того, у межах Ради Європи також було прийнято Резолюцію 1861 (2012) «Закріплення прав жінок в усьому світі», що має на меті просування Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок і побутовим насильством. У Резолюції акцентовано: на значимості залучення широкого кола держав (не тільки держав-членів організації) до участі в Конвенції; на застосуванні Конвенції не тільки стосовно жінок, але й щодо інших жертв побутового насильства; на організації інформаційно-просвітницьких кампаній із метою досягнення кращого розуміння в суспільстві самого явища насильства щодо жінок; на підтримці заходів, спрямованих на поширення інформації про Конвенцію, включаючи забезпечення її перекладу національними мовами тощо [9].

Протокол до Африканської хартії прав людини й народів, що стосується прав жінок в Африці (2003), покладає на держави-учасниці зобов'язання щодо забезпечення права жінок на здоров'я, зокрема сексуальне та репродуктивне здоров'я, дотримання й

сприяння його зміцненню; надання доступних медичних послуг, включаючи інформацію, освіту та спілкування в межах програми для жінок, особливо в сільській місцевості; установлення та зміцнення передпологового, пологового й післяпологового здоров'я та харчування для жінок протягом вагітності й під час годування груддю; захисту репродуктивного права жінок шляхом надання дозволу на медичний аборт у випадках сексуального насильства, зґвалтування, інцесту та у випадках, коли тривала вагітність загрожує психічному й фізичному здоров'ю матері або її життю чи плоду тощо (ст. 14) [10].

Серед нагальних проблем, що потребують ужиття невідкладних заходів у галузі охорони здоров'я жінок, є насильство, яке Декларація про викорінення насильства щодо жінок (1993) визначає як «будь-який акт насильства, скоєний на підставі статевої ознаки, який заподіяв або може заподіяти фізичну, статеву чи психологічну шкоду або страждання жінкам, а також загроза скоєння таких актів, примус або довільне позбавлення волі в суспільному чи особистому житті» (ст. 1) [3].

Рух за права жінок протягом десятиліть був спрямований на те, щоб міжнародне співтовариство нарешті визнало насильство щодо жінок проблемою в галузі прав людини, а не вважало його просто приватним питанням, у яке державі не слід втручатися.

У 1992 р. Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок (далі – КЛДЖ) заявив у своїй Загальній рекомендації № 19, що насильство стосовно жінок є формою дискримінації, спрямованої проти жінки тільки тому, що вона – жінка, або насильство, що має невідповідний вплив на жінок. Таке насильство в значній мірі перешкоджає можливості жінок користуватися правами та свободами нарівні з чоловіками (п. 1) [11]. Декларацією про викорінення насильства щодо жінок (1993) було визнано, що насильство стосовно жінок порушує їх права й основні свободи, вона містить заклик до держав і міжнародного співтовариства до викорінення такого насильства. У цьому ж році Віденською декларацією та Програмою дій визнано, що викорінення насильства щодо жінок у суспільному та приватному житті є зобов'язанням у галузі прав людини (ч. 2 ст. 18) [4]. Діюча тоді Комісія з прав людини вперше засудила гендерне насильство в 1994 р. і в тому ж році призначила Спеціального доповідача з питання про насильство щодо жінок (резолуція 1994/45), його причини та наслідки. Всесвітня конференція ООН зі становища жінок (Пекін, 1995 р.) підтвердила висновки конференції у Відні, визнавши насильство щодо жінок однією з найважливіших проблемних сфер (п. 24) [5].

Визначення насильства щодо жінок як порушення прав людини є важливим концептуальним зрушенням. Воно означає визнання того, що жінки піддаються насильству не випадково і не через вроджену уразливість. Насильство є результатом структурної та глибоко вкоріненої дискримінації, із якою держава зобов'язана боротися. Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок, таким чином, не є актом благодійності. Це юридичне й моральне зобов'язання, яке потребує прийняття законодавчих, адміністративних та інституційних заходів і реформ.

Декларація про викорінення насильства щодо жінок і Загальна рекомендація № 19 КЛДЖ пропагують ідею про обов'язок держав дотримуватися належної обачності. У рамках цього зобов'язання держави мають вживати позитивних заходів із попередження насильства й захисту жінок, покарання осіб, відповідальних за вчинення актів насильства, а також із виплати компенсацій жертвам насильства.

У 2017 р. КЛДЖ прийняв Загальну рекомендацію № 35 про гендерне насильство щодо жінок, яка доповнила й оновила керівні вказівки для держав-учасниць, викладені в Загальній рекомендації № 19 (обидва документи належить застосовувати в сукупності), у якій зазначено, що право жінок на життя, вільне від гендерного насильства, нерозривно пов'язане з іншими правами людини, такими, як право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність, рівність і рівний захист у сім'ї, свободу від катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, а також право на свободу вираження поглядів і пересування, участі у зборах та асоціаціях, і невіддільне від цих прав. За певних обставин гендерне насильство щодо жінок може прирівнюватися до тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, у тому числі у випадках зґвалтування, побутового насильства або практики шкідливих звичаїв і традицій (пп. 15-16) [12].

У Загальній рекомендації № 37 (2018) про гендерні аспекти зниження ризику лих в умовах зміни клімату КЛДЖ зазначив, що в статті 12 Конвенції міститься заклик до держав-учасниць гарантувати фактичну рівність жінок і чоловіків під час надання медичних послуг, включаючи послуги з охорони сексуального й репродуктивного здоров'я та

послуги, що стосуються психічного й психологічного здоров'я. Заходи, яких держави-учасниці повинні вживати відповідно до статті 12 з метою дотримання, захисту та здійснення права всіх жінок на здоров'я, викладені в Загальній рекомендації № 24 (1999), що стосується жінок та охорони здоров'я. Система медичного обслуговування, включаючи послуги в галузі сексуального й репродуктивного здоров'я, повинна бути доступною, прийнятною та якісною навіть у надзвичайних ситуаціях. Із цією метою слід вжити заходів задля того, щоб у системі медичного обслуговування впроваджувалися, враховуючи гендерну проблематику, стратегії, бюджети й практика моніторингу, спрямовані на забезпечення кліматостійкості й «живучості» в надзвичайних ситуаціях.

Зміна клімату й лиха, включаючи епідемії, є факторами, що визначають поширеність, розподіл і ступінь тяжкості нових захворювань і тих, які повторно виникають. Підвищена вразливість жінок і дівчат до хвороб пояснюється їх нерівністю в доступі до продовольства та медичного обслуговування, а також поширеним у суспільстві уявленням про те, що саме жінки в першу чергу повинні дбати про дітей, людей похилого віку та хворих (ст. 65-66) [13].

Негативний вплив на здоров'я жінок має також інфікування ВІЛ/СНІДом. У цьому зв'язку слід згадати Загальну рекомендацію № 15 «Недопущення дискримінації жінок у національних стратегіях запобігання синдрому набутого імунodefіциту (СНІД) і боротьби з ним» КЛДЖ (1990), яка містить рекомендації державам-учасницям: активізувати свої зусилля з поширення інформації для підвищення обізнаності населення щодо ризику інфікування ВІЛ/СНІДом, особливо серед жінок та дітей; у програмах боротьби зі СНІДом приділяти особливу увагу правам і потребам жінок та дітей, а також факторам, пов'язаним із репродуктивною роллю жінок та їх підпорядкованим статусом у деяких суспільствах, що робить їх особливо вразливими до ВІЛ; забезпечити активну участь жінок у первинній медичній допомозі та вжитті заходів щодо посилення їхньої ролі як постачальників медичних послуг, медичних працівників та освітян у профілактиці ВІЛ-інфекції; внести до своїх звітів, згідно зі статтею 12 Конвенції, інформацію про наслідки СНІДу для становища жінок і про заходи щодо задоволення потреб заражених жінок і запобігання конкретній дискримінації жінок у відповідь на СНІД [14].

Особливого захисту потребують жінки в умовах пандемії. Під час кризових ситуацій, подібних до пандемії COVID-19, жінки перебувають на передових позиціях, і їх внесок у боротьбу із захворюванням важко переоцінити. У той же час, за словами представників Структури ООН із питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок («ООН-жінки»), саме на них найбільше позначаються економічні та соціальні наслідки пандемії.

У своєму зверненні Директорка-виконавець Структури «ООН-жінки» Фумзіле Мламбо-Нгкука зазначила, що «в усьому світі жінки складають 70 відсотків співробітників у галузі охорони здоров'я й соціального обслуговування, включаючи медсестер, акушерок, санітарок і працівниць пралень». Вона вказала, що «необхідно розробити стратегії, спрямовані на запобігання пов'язаних із коронавірусом COVID-19 негативних економічних наслідків і на зниження ризиків, що загрожують здоров'ю жінок. Важливо також ужити заходів, що сприяють тому, щоб жінки проявляли стійкість і залишалися непохитними в період таких випробувань, як пандемія» [15].

Для того щоб національні уряди, законодавчі органи, муніципальна влада та інші інстанції, від яких залежить прийняття рішень, враховували потреби жінок у боротьбі з пандемією, Структура «ООН-жінки» розробила низку відповідних рекомендацій, які охоплюють такі питання: доступу жінок до ресурсів, гарячих ліній і притулків у випадку скоєння насильства щодо них; представництва жінок у прийнятті політичних рішень у світі; викорінення нерівності між чоловіками й жінками з точки зору доступу до безпеки, зокрема щодо медичного страхування, допомоги у зв'язку з безробіттям та іншого соціального захисту; забезпечення надання належної медичної та соціальної допомоги літнім жінкам; забезпечення здоров'я матерів тощо [16].

У Заяві Верховного комісара ООН із прав людини М. Бачелет від 30 червня 2020 р. зазначено, що COVID-19 посилює ізоляцію та дискримінацію жінок і дівчат: у них немає соціального захисту у зв'язку із зайнятістю в неформальному секторі, на роботі з низькою оплатою й низьким статусом; підвищується їх навантаження у зв'язку з доглядом за дітьми та літніми родичами; триває їх усунення від процесів прийняття рішень. За останні кілька місяців також зросла кількість випадків широко розповсюдженого гендерного насильства, про що свідчить кількість осіб, які звернулися на цілодобові

лінії допомоги жертвам домашнього насильства. Ця ситуація може призвести до втрати досягнень у галузі охорони здоров'я, економічної діяльності та рівних прав жінок [17].

Питання захисту жінок під час COVID-19 знайшли своє відображення в стратегічних документах, прийнятих ООН. Так, у Стратегічному плані забезпечення готовності й реагування акцентовано увагу на вирішення проблеми попередження насильства щодо жінок і дівчат, яке набуває все більших масштабів, і реагування на нього [18]. У доповіді Генерального секретаря ООН «Спільна відповідальність, глобальна солідарність: реагування на соціально-економічні наслідки COVID-19» (березень 2020 р.) міститься заклик зосередитись на таких категоріях осіб, як жінки, молодь, працівники з низькою оплатою праці, малі та середні підприємства, неформальний сектор та інші вразливі групи, які вже перебувають у групі ризику [19].

У розробленій ООН Аналітичній записці: вплив COVID-19 на жінок указано низку заходів, яких слід ужити на національному рівні задля поліпшення становища жінок у період пандемії. Зазначено, що в усіх сферах – від охорони здоров'я до економіки, від безпеки до соціального захисту – вплив COVID-19 на жінок і дівчат посилюється просто в силу їхньої статі. Окрім того, детально розглянуто кожну з означених проблем, з'ясовано, яким чином змінюється життя жінок і дівчат у результаті поширення COVID-19, запропоновано пріоритетні заходи на додаток до заходів негайного реагування й відновлення на довгострокову перспективу [20].

Висновки. Виходячи з вищезначеного, слід констатувати, що міжнародне співтовариство докладє суттєвих зусиль до розробки норм щодо захисту права на здоров'я жінок, гарантованого універсальними й регіональними актами в галузі прав людини. Імплементация положень міжнародних норм у цій сфері потребує: прийняття відповідних національних законів; внесення змін до чинних нормативних актів; розробки національних програм, які враховуватимуть правові, соціальні, психологічні аспекти цієї проблематики; створення відповідних національних інституцій із надання допомоги жінкам у разі порушення їх прав тощо. Разом із тим поява нових викликів для здоров'я жінок, таких як інфікування ВІЛ/СНІДом, різні форми насильства, пандемія COVID-19 та ін., потребує консолідації зусиль світового співтовариства, міжнародних спеціалізованих органів, держав щодо протидії їх розповсюдження та надання медичної допомоги особам, які її потребують. Суттєве значення має розвиток міжнародної співпраці, в основі якої повинен бути: обмін науковими досягненнями щодо методів лікування нових хвороб, розробка медичних препаратів; широке використання інформаційно-комунікаційних технологій у медичній сфері; гуманітарна допомога.

Список використаних джерел

1. Всемирная организация здравоохранения. URL : https://www.who.int/topics/womens_health/women-health-final.pdf?ua=1.
2. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml.
3. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. URL : <http://www.un-documents.net/a34r180>.
4. Венская декларация и Программа действий. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/viendec93.shtml.
5. Пекинская декларация. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml.
6. Global Strategy for Women's and Children's Health. URL : https://www.who.int/pmnch/topics/maternal/20100914_gswch_en.pdf?ua=1.
7. Глобальная стратегия охраны здоровья женщин, детей и подростков (2016–2030 гг.). URL: https://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/global-strategy-women-children-health-ru.pdf?ua=1.
8. Конвенция Совета Европы о предупреждении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием. Стамбульская конвенция. URL: <https://rm.coe.int/1680464e75>.
9. Укрепление прав женщин во всем мире. Резолюция 1860 (2012). URL : [https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/%5B2012%5D/%5BJan2012%5D/Res1860_rus.asp](https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/[russian_documents]/%5B2012%5D/%5BJan2012%5D/Res1860_rus.asp).
10. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa. URL: https://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/au/protocol_rights_women_africa_2003.pdf.
11. Общая рекомендация № 19 (Одиннадцатая сессия, 1992 год): Насилие в отношении женщин. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw_handbook/cedaw_rec19.pdf.
12. Committee on the Elimination of Discrimination against Women General Recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19. URL :

<https://undocs.org/CEDAW/C/GC/35>.

13. Committee on the Elimination of Discrimination against Women General Recommendation No. 37 (2018) on the gender-related dimensions of disaster risk reduction in the context of climate change. URL: <https://undocs.org/CEDAW/C/GC/37>.

14. General recommendation No. 15: Avoidance of discrimination against women in national strategies for the prevention and control of acquired immunodeficiency syndrome (AIDS). URL : https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/INT_CEDAW_GEC_4726_E.pdf.

15. Действия ООН в борьбе с COVID-19 направлены на помощь наиболее уязвимым слоям населения. Женщины. URL: <https://www.un.org/ru/coronavirus/un-working-ensure-vulnerable-groups-not-left-behind-covid-19>.

16. Контрольный список ответов COVID-19 от заместителя исполнительного директора ООН Женщины Аси Регнер. URL: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/3/news-checklist-for-covid-19-response-by-ded-regner>.

17. Заявление Верховного комиссара ООН по правам человека Мишель Бачелет 30 июня 2020 г. URL : <https://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26015&LangID=R>.

18. 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic preparedness and response plan. URL: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/srp-04022020.pdf>.

19. Share responsibility, global solidarity: Responding to socio-economic consequences of COVID-19. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_report_socio-economic_impact_of_covid19.pdf.

20. Аналитическая записка: влияние COVID-19 на женщин. URL : https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/russian_brief_on_covid_and_women_rev.pdf.

References

1. Vsemirnaya organizatsiya zdavokhraneniya [World Health Organization]. URL : https://www.who.int/topics/womens_health/women-health-final.pdf?ua=1. [in Russ.]

2. Mezhdunarodnyy pakt ob ekonomicheskikh, sotsial'nykh i kul'turnykh pravakh [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml. [in Russ.]

3. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. URL : <http://www.un-documents.net/a34r180>. [in Eng.]

4. Venskaya deklaratsiya i Programma deystviy [Vienna Declaration and Program of Action]. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/viendec93.shtml. [in Russ.]

5. Pekinskaya deklaratsiya [Beijing Declaration]. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml. [in Russ.]

6. Global Strategy for Women's and Children's Health. URL : https://www.who.int/pmnch/topics/maternal/20100914_gswch_en.pdf?ua=1. [in Eng.]

7. Global'naya strategiya okhrany zdorov'ya zhenshchin, detey i podrostkov (2016–2030 gg.) [Global Strategy for Women's, Children's and Adolescent Health (2016–2030)]. URL : https://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/global-strategy-women-children-health-ru.pdf?ua=1. [in Russ.]

8. Konventsiya Soveta Yevropy o preduprezhdenii i bor'be s nasiliyem v otnoshenii zhenshchin i domashnim nasiliyem. Stambul'skaya konventsiy [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Istanbul Convention]. URL : <https://rm.coe.int/1680464e75>. [in Russ.]

9. Ukrepleniye prav zhenshchin vo vsem mire. Rezolyutsiya 1860 (2012) [Advancing women's rights worldwide Resolution 1860 (2012)]. URL : [https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/%5B2012%5D/%5BJan2012%5D/Res1860_rus.asp](https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/[russian_documents]/%5B2012%5D/%5BJan2012%5D/Res1860_rus.asp). [in Russ.]

10. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa. URL : https://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/au/protocol_rights_women_africa_2003.pdf. [in Eng.]

11. Obshchaya rekomendatsiya № 19 (Odinnadtsataya sessiya, 1992 god): Nasiliye v otnoshenii zhenshchin [General recommendation No. 19 (eleventh session, 1992): Violence against women]. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw_handbook/cedaw_rec19.pdf. [in Russ.]

12. Committee on the Elimination of Discrimination against Women General Recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19. URL : <https://undocs.org/CEDAW/C/GC/35>. [in Eng.]

13. Committee on the Elimination of Discrimination against Women General Recommendation No. 37 (2018) on the gender-related dimensions of disaster risk reduction in the context of climate change. URL : <https://undocs.org/CEDAW/C/GC/37>. [in Eng.]

14. General recommendation No. 15: Avoidance of discrimination against women in national strategies for the prevention and control of acquired immunodeficiency syndrome (AIDS). URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/INT_CEDAW_GEC_4726_E.pdf. [in Eng.]

15. Deystviya OON v bor'be s COVID-19 napravleny na pomoshch' naiboleye uязvimym

sloyam naseleniya. Zhenshchiny [UN actions in the fight against COVID-19 are aimed at helping the most vulnerable segments of the population. Women]. URL : <https://www.un.org/ru/coronavirus/un-working-ensure-vulnerable-groups-not-left-behind-covid-19>. [in Russ.]

16. Kontrol'nyy spisok otvetov COVID-19 ot zamestitelya ispolnitel'nogo direktora OON Zhenshchiny Asi Regner [Checklist for COVID-19 response by UN Women Deputy Executive Director Åsa Regnér]. URL: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/3/news-checklist-for-covid-19-response-by-ded-regner>. [in Russ.]

17. Statement by UN High Commissioner for Human Rights Michelle Bachelet June 30, 2020 [Statement by Michelle Bachelet, UN High Commissioner for Human Rights 30 June 2020]. URL: <https://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26015&LangID=R>. [in Russ.]

18. 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic preparedness and response plan. URL: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/srp-04022020.pdf>. [in Eng.]

19. Share responsibility, global solidarity: Responding to socio-economic consequences of COVID-19. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_report_socio-economic_impact_of_covid19.pdf.

20. Analiticheskaya zapiska: vliyaniye COVID-19 na zhenshchin [Policy Brief: Impact of COVID-19 on Women]. URL : https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/russian_brief_on_covid_and_women_rev.pdf. [in Russ.]

SUMMARY

Tetyana L. Syroyid. Women's right to health – modern challenges: international legal aspect. The article contains a detailed analysis of international legal acts regulating women's right to health; the focus is on problematic aspects that need to be addressed, including: violence, HIV / AIDS, protection during a pandemic of COVID-19.

The article highlights the provisions of the following universal and regional acts of a general nature: the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966), the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979), the Declaration on the Elimination of Violence against Women (1993), Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (2011), Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa (2003).

The article also covers proceedings of international intergovernmental forums, strategic documents, reports of the UN Secretary-General focusing on the general protection of women's rights and, in particular, the right to health, including the Vienna Declaration and Program of Action (1993), the Beijing Declaration (1995), Global Strategy for Women's and Children's Health (2010), Global Strategy for Women's, Children's and Adolescent's Health (2016-2030), Strategic Preparedness and Response Plan (2020), Report of the Secretary-General UN "Shared Responsibility, Global Solidarity: Responding to the Socio-Economic Impacts of COVID-19" (2020) etc.

The emphasis is placed on the importance of general and special recommendations developed by international treaty monitoring bodies - the Committee on Economic, Social and Cultural Rights and the Committee on the Elimination of Discrimination against Women in the field of women's health, which oblige states to comply with, protect and enforce rights in this area. In order to improve the situation in the field of protection of women's rights, the appropriate conclusions and recommendations on the implementation of the provisions of these acts into national state legislation have been made.

Keywords: *gender, women, protection, health, violence, COVID-19 pandemic, human rights, legal framework.*

УДК 340.142

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-82-88

Надія ХРИСТИНЧЕНКО ©

доктор юридичних наук, професор
(Західноукраїнський національний
університет, м. Тернопіль)

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЛЕЖНОГО ТА ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В УКРАЇНІ

Досліджено практику Європейського суду з прав людини щодо відповідальності та контролю за невиконанням судових рішень в Україні. У дослідженні наголошено на важливості питань виконання судових рішень, які набули чинності.

Зроблено висновок, що в Україні існує проблема, яка має стійкий повторюваний характер – надмірна тривалість виконання або невиконання судових рішень, що є порушенням гарантованих ЄСПЛ прав на справедливий судовий розгляд і на повагу власності. Незважаючи на те, що ЄСПЛ неодноразово вказував на виконання судового рішення як частину судового розгляду, в Україні досі не завжди належно враховується ця позиція ЄСПЛ. Виконання судового рішення є частиною зобов'язань держав щодо забезпечення доступу до правосуддя згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, практика ЄСПЛ, відповідальність та контроль, виконання судових рішень.*

Постановка проблеми. Примусове виконання судових рішень є важливою частиною механізму захисту порушеного права, оскільки неможливість реалізувати рішення, яке набуло чинності, позбавляє сенсу весь попередній судовий процес.

Від того, наскільки швидко і повно виконуються судові рішення, залежить дуже багато – від безпосереднього дотримання прав та інтересів юридичних і фізичних осіб до ставлення суспільства до судової процедури як дієвої форми захисту порушених прав та інтересів.

Невиконання судових рішень в Україні є одним з найбільш поширених злочинів проти інтересів правосуддя. Ключовим безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини та інтереси у сфері законного функціонування органів, які покликані виконувати судові рішення. Додатковим безпосереднім об'єктом зазначеного злочину є суспільні відносини та інтереси у сфері дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина, охорони інтересів юридичних осіб, суспільства і держави. Незважаючи на те, що зазначене діяння визнається кримінальним правопорушенням, передбаченим статтею 382 Кримінального кодексу, невиконання судових рішень в нашій державі продовжує бути досить поширеним. На важливість цієї проблеми вказує також і те, що воно підпадає під кваліфікацію ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – порушення права на справедливий суд. Європейський суд з прав людини неодноразово у своїх рішеннях наголошував на серйозності та масштабності цієї загрози для України.

На сьогодні наявні свідчення неефективності застосування ст. 382 Кримінального кодексу, яка передбачає кримінальну відповідальність за невиконання судових рішень. Відповідно до статистики Державної судової адміністрації, у минулому 2019 р. було зареєстровано 3183 кримінальних провадження за зазначеною статтею, тимчасом як засуджено за цією статтею тільки 51 особу. Крім того, сама наявність кримінального провадження проти представників органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, які саботують виконання судового рішення, по суті не вирішує проблеми громадян [1].

Відсоток виконання судових рішень дещо різнився відповідно до років, проте ніколи не перевищував 40–45 %, а в деякі роки знижувався до критичних позначень 5–10 %. Як наслідок, згідно з офіційними урядовими джерелами, до початку реформи дер-

© Христинченко Н.П., 2019

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7473-7193>

nkhrist@ukr.net

жавної виконавчої служби, задекларованої в Україні після 2014 р., рівень виконання судових рішень у цивільних справах становив тільки приблизно 6 %, а загальна вартість невиконаних рішень у цій сфері становила приблизно 400 млрд грн, що стало одним з головних бар'єрів на шляху до утвердження верховенства права в державі та ефективної роботи судів і суддів [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема відповідальності та контролю за невиконанням судових рішень в Україні загалом була предметом розгляду в працях таких вчених, як З. Бортновська, М. Булгакова, М. Жушман, Ю. Зайцев, Г. Фединяк, О. Шуміло, С. Якимчук та ін. Однак відповідальність та контроль за невиконанням судових рішень в межах практики ЄСПЛ залишається недостатньо дослідженими та такими, що потребують подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз практики ЄСПЛ щодо відповідальності та контролю за невиконанням судових рішень в Україні та надання рекомендацій стосовно покращення зазначеної ситуації.

Виклад основного матеріалу. Злісне невиконання судового рішення, яке набуло чинності, є найбільш поширеною формою вчинення злочину, передбаченого ст. 382 КК. У вітчизняній правовій доктрині і дотепер невиконання судових рішень розуміється з певною неоднозначністю. Також в правовій літературі відбувається юридична дискусія з приводу того, чи може злісне невиконання рішення суду бути вчинене у формі дії або бездіяльності або тільки у формі бездіяльності.

Відповідно до зазначеної ситуації висувуються різні погляди. Тож перший погляд полягає у визнанні можливості вчинення злісного невиконання судового рішення як у формі бездіяльності, так і у формі дії. Відповідно, невиконання виражається, як правило, в бездіяльності – невиконанні процесуального акта, наприклад, керівник підприємства не виконує рішення суду про поновлення на роботі незаконно звільненої особи, бухгалтер не здійснює стягнення грошових коштів за виконавчим документом. Однак можуть бути і дії, що порушують заборони, які містяться в процесуальних актах, наприклад, незважаючи на судові рішення, яким позбавлено права займати певні посади або займатися певною діяльністю, службовець органу місцевого самоврядування приймає цю особу на роботу саме на посаду, яка передбачає здійснення діяльності, що заборонена.

Інший погляд полягає у визнанні можливості здійснення злісного невиконання судового рішення тільки у формі бездіяльності. У такому разі невиконання судового рішення здійснюється шляхом бездіяльності, являє собою невиконання своїх службових обов'язків відповідним суб'єктом, зазначеним у диспозиції ст. 382 Кримінального кодексу. Наприклад, керівник підприємства, організації або установи не виконує рішення суду про поновлення на посаді незаконно звільненого працівника. Саме цей погляд є більш поширеним у науковій спільноті та видається доцільним.

Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, відкрита до підписання 4 листопада 1950 р. і набула чинності 3 вересня 1953 р., встановила європейські стандарти забезпечення прав людини. Особисті і політичні права і свободи, гарантовані Європейською Конвенцією, посідають важливе місце в системі прав і свобод людини і громадянина.

Вступ України до Ради Європи в 1995 р. став важливим етапом у розвитку національної правової системи і поставив важливе питання про визначення місця Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод в системі джерел українського права. При цьому Європейська конвенція не тільки закріплює основоположні права і свободи, але також містить норми, що закріплюють діяльність Європейського суду з прав людини щодо застосування і тлумачення конвенційних положень.

Крім закону про ратифікацію Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, Україна також ухвалила закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Ст. 17 вищезазначеного закону закріплює норму, що українські суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [3].

Варто зазначити, що Європейський суд з прав людини здійснює тлумачення положень Європейської конвенції з урахуванням сучасних реалій суспільства і конвенційні положення набувають ширшого змістового навантаження. У зв'язку з цим становлять інтерес постанови Європейського суду з прав людини в плані їх узгодженості з національним законодавством. Європейська конвенція, будучи різновидом міжнародного договору, в системі джерел українського права посідає місце безпосередньо після Конститу-

ції України, як і інші міжнародні договори, ратифіковані нашою державою, у сфері прав та свобод людини і громадянина. У разі виникнення колізії між міжнародним договором і Конституцією України має діяти правило про вищу юридичну силу Конституції.

Україна як учасник Конвенції про захист прав людини і основних свобод визнає юрисдикцію Європейського суду з прав людини з питань тлумачення і застосування Конвенції і протоколів до неї в разі передбачуваного порушення Україною положень цих договірних актів, коли передбачуване порушення було після набуття ними чинності щодо України. Тому застосування судами вищезазваної Конвенції має здійснюватися з урахуванням практики Європейського суду з прав людини для уникнення будь-якого порушення Конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Постанова Європейського суду з прав людини є підставою для перегляду справи українським судом за новоявленими обставинами. У процесі провадження у такій справі суд може зробити висновок про неможливість виконання постанови ЄСПЛ у межах чинного українського законодавства. Самостійне рішення судами цієї справи призводило б до можливості різної оцінки конституційності тих самих положень Закону. Тим самим ставилося б під сумнів саме верховенство Конституції України. Оскільки Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод по суті визнає ті самі цінності, що і Конституція нашої держави, такий висновок призводить до необхідності перевірки конституційності норми, порушеної рішенням ЄСПЛ.

Варто відзначити, що Європейська конвенція, будучи джерелом українського права, при збереженні верховенства Конституції України впливає на розвиток національного законодавства. При цьому тільки Конституційний Суд України може вирішувати питання про конституційність норми, порушеної постановою Європейського суду з прав людини.

Категорія справедливості в процесуальній діяльності розкривається через фундаментальне право на справедливий судовий розгляд, яке тісно пов'язано з правом на судовий захист взагалі. Неможливо відповісти на питання про те, чи було реалізовано право на справедливий суд і дотримані його права, якщо невідомо, що розуміється під правом на звернення до суду загалом.

Загально визнано, що право на судовий розгляд належить до першого покоління прав і свобод людини. Цей факт визначив його закріплення в Міжнародному біллі про права людини. Також поміж основних вимог до правосуддя є забезпечення права кожного на справедливий та в розумний строк розгляд спору щодо його прав та обов'язків цивільного характеру, що кореспондується зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4].

Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, будучи за своєю суттю локальним міжнародним договором, відіграє суттєву роль в забезпеченні належного функціонування національних судових систем. Конвенція із зрозумілих причин запозичила у своєму змісті ідеї природноправової доктрини прав людини, закладеної у Загальній Декларації прав людини. Принципово важливим є той факт, що ЄКПЛ має регулятивну властивість. Її положення безпосередньо застосовуються Європейським судом з прав людини в постановках під час вирішення конкретних справ. Загально відомо, що постанови ЄСПЛ є для країн-учасниць Конвенції обов'язковими до виконання. Отже, положення ЄКПЛ і їх тлумачення ЄСПЛ мають істотне значення для правотворчої і правозастосовної діяльності учасників Конвенції, в тому числі й України. Цей факт демонструє, наскільки важливим є розуміння і сутнісне наповнення кожної статті ЄКПЛ.

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини, виконання судових рішень розуміється як ключова частина судового розгляду в розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що це право стало б декларативним у випадку, коли б правова система держави допускала, щоб остаточне, обов'язкове судове рішення залишалося невиконаним. Це призводить до ситуації, несумісної з принципом верховенства права.

Крім того, у резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи № 1787 (2011) від 26 січня 2011 р. «Виконання рішень Європейського суду з прав людини» зазначається наявність основних системних недоліків, які викликають велику кількість повторюваних висновків щодо порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і серйозно підривають верховенство права. Щодо України ці проблеми пов'язані, зокрема, із хронічним невиконанням рішень національних судів. У резолюції також зазначено, що Україна повинна терміново ухвалити комплексну стратегію щодо виправлення ситу-

ації, за якої значна кількість остаточних судових рішень залишається невиконаною, а також впровадити ефективні внутрішні засоби правового захисту у відповідь на пілотне рішення в справі «Іванов проти України» [5].

У діяльність Європейського суду з прав людини останнього десятиліття було запроваджено процедуру винесення так званих «пілотних рішень», здатних суттєво стимулювати держав-членів Ради Європи забезпечувати належний рівень захисту прав і свобод індивідів, що перебувають під їхньою юрисдикцією. Йдеться про ухвалення рішень, здатних привернути увагу держав до системних проблем національного законодавства, що стають основною причиною подання великого масиву однотипних скарг. Отже, правова природа «пілотних рішень» ЄСПЛ становить великий інтерес для юридичної доктрини.

Щодо юридичного визначення, то під дефініцією «пілотне рішення» пропонується розуміти остаточне рішення у справі, що розглядається у першочерговому порядку, в якій Європейський суд з прав людини визнає порушення прав, гарантованих Конвенцією, а також встановлює, що подібне порушення має масовий характер через системно-структурну дисфункцію правової системи держави-відповідача та накладає на державу-учасницю зобов'язання вжити певних заходів загального характеру для зупинення порушень за аналогічними справами та недопущення їх виникнення у майбутньому, виконання якого знаходиться під особливим наглядом з боку Комітету Міністрів Ради Європи. [6].

Процедура пілотного рішення накладає на державу-відповідача юридичний обов'язок вжити заходи загального характеру, які повинні бути ухвалені в національній правовій системі, тобто заходи організаційного, адміністративного або законодавчого характеру, що усувають причини порушення Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. і не допускають їх порушення надалі. Часто Європейський Суд з прав людини самостійно вказує на характер заходів, необхідних для прийняття.

У 2011 році ЄСПЛ, закріпивши процедуру пілотного рішення в правилі 61 Регламенту Суду, встановив, що Суд може винести пілотне рішення, якщо факти, викладені в скарзі, вказують на існування в правовій системі держави-відповідача структурної або системної проблеми або іншої аналогічної дисфункції, які викликали або можуть викликати аналогічні скарги.

Ініціювання процедури пілотного рішення не охоплює і не відображає всі факти порушень і пов'язані з ними юридичні проблеми, з якими стикаються заявники, в тому числі викликані внаслідок структурної проблеми. Необхідно розуміти, що ЄСПЛ вибирає лише найбільш гострі і ключові структурні проблеми і вказує на вжиття заходів загального характеру, необхідних передусім для вирішення тим самим найбільш гострої дисфункції. Потрібно також розуміти, що так звана структурна проблема не статична, а динамічна, подібна до хвороби, і після винесення пілотного рішення побічні дії цієї дисфункції можуть змінюватися залежно від середовища проживання, тобто процесів, що відбуваються всередині правової системи.

Нарешті, досить очевидно, що більшість структурних проблем залежні і пов'язані з іншими проблемами, наявними всередині національної правової системи. Внаслідок цього, проводячи моніторинг виявлення структурної проблеми, ЄСПЛ має великі шанси зіткнутися відразу з декількома взаємозалежними проблемами. В цьому випадку ЄСПЛ необхідно бути уважним і коректним у формулюванні структурної проблеми, щоб надалі це дозволило суду реалізовувати запропоновані загальні заходи повною мірою і предметно до зазначеної проблеми.

Внаслідок застосування процедури пілотного рішення формується правова позиція щодо тлумачення певних положень Конвенції та Протоколів до неї, яка допомагає ЄСПЛ надалі більш ефективно і оперативно розглядати справи, а також сприяє якнайшвидшому і найефективнішому усуненню недоліків, що зачіпають захист порушених прав у національному правопорядку.

Аналізуючи практику ЄСПЛ щодо відповідальності та контролю за невиконанням судових рішень в Україні, вважаємо за доцільне розглянути більш детально два пілотних рішення: «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «Бурмич та інші проти України».

Пілотним рішенням Європейського суду з прав людини «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15.10.2009 р. Україну було зобов'язано запровадити ефективний засіб юридичного захисту, який сприяв би створенню дієвого та достатнього захисту від невиконання або затримки у виконанні рішень українських судів, за виконання якого наша держава несе відповідальність відповідно до принципів, встановлених практикою Європейського суду з прав людини. На виконання зазначених вимог Україні було надано

рік, потім термін було продовжено ще на півроку. З метою забезпечення виконання зазначеного рішення Міністерством юстиції було розроблено проєкт Закону України «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду», який 14 січня 2011 р. урядом передано на розгляд Верховної Ради України.

У рішенні Юрій Миколайович Іванов проти України Європейський суд з прав людини зосередив увагу безпосередньо на невиконанні судового рішення, в якому наша держава є боржником в особі тих чи тих державних органів або підприємств (група налічує більше 400 подібних справ). Відзначається, що великого поширення набула практика закриття виконавчого провадження, посилаючись на підставу, коли у боржника відсутні грошові кошти. З огляду на цей факт не тільки особа залишається без належного захисту своїх прав, а й втрачається довіра до судової гілки влади, бо немає сенсу звертатись до суду за захистом своїх прав, якщо судові рішення все одно не буде виконуватись [7].

Щодо конкретної ситуації заявника ЄСПЛ зазначив, що у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» рішення військового суду від 22.08.2001р. досі не були виконані в повному обсязі і затримка у виконанні рішення становила приблизно сім років і десять місяців. Рішення районного суду від 29.07.2003 р. залишалося невиконаним вже протягом приблизно п'яти років і одинадцяти місяців. Доводи уряду не містили будь-яких пояснень таких великих затримок у виконанні судових рішень, винесених на користь заявника. Суд підкреслив, що ці затримки викликані поєднанням певних чинників, наприклад, нестачі бюджетних коштів, бездіяльності з боку державних виконавців і недоліків у національному законодавстві, внаслідок чого заявник не мав можливості домогтись виконання судових рішень в ситуації, коли в бюджеті не було передбачено коштів на такі цілі (п. 12, 14, 16, 18, 30 і 34). Суд вважає, що ці чинники не були поза контролем органів влади і, отже, визнає відповідальність держави за ситуацію (п. 55). До того ж, незважаючи на сприятливий для заявника результат судового провадження, яке він ініціював проти Державної виконавчої служби, воно не дало йому можливості попередити або виправити порушення п.1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Протоколу. Хоча фактом є те, що остаточним рішенням від 29.07.2003 р. суд визнав ДВС винною в затягуванні виконавчого провадження за рішенням від 22.08.2001 р. і зобов'язав її виплатити заявнику відшкодування, це не поліпшило ситуацію, оскільки провадження по виконанню рішення від 22.08.2001 р. завершено не було і навіть не було припинено, а відшкодування, встановлене рішенням від 29.07.2003 р., залишилося невиконаним. Тому суд визнає, що у справі, яка розглядається, було порушення ст. 13 Конвенції.

Ефективним засобом недопущення подібних ситуацій буде комплекс заходів, спрямованих на запобігання порушення права на судочинство і виконання судового рішення в розумні терміни. Варто відзначити, що поняття розумного терміну є оціночним. Для винесення рішення щодо дотримання вимоги виконання судових рішень у розумний строк Європейський суд враховує складність виконавчого провадження, поведінку заявника та відповідних органів державної влади, суму та характер судового присудження. При цьому затримка виплати присудженої грошової компенсації тривалістю менше одного року, в принципі, не суперечить Конвенції, тимчасом як будь-яка інша більш тривала затримка є необґрунтованою.

У справі «Бурмич та інші проти України» йдеться про справу, яку було розпочато відповідно до п'яти заяв проти України. Заявники скаржились на невиконання або несвоєчасне виконання рішень національних судів, винесених на їх користь. Вони стверджували про порушення їхніх прав, гарантованих ст. 6 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, ст. 13 Конвенції стосовно відсутності ефективного засобу юридичного захисту в національному законодавстві. Усі заявники стверджували, що немає підстав для того, щоб розрізняти їхні справи від висновків Суду у своєму пілотному рішенні Юрія Миколайовича Іванова проти України (№ 40450/04, 15 жовтня 2009 р.) [8].

Висновки. Отже, з вищезазначеного можна зробити такі висновки. В Україні є проблема, що має стійкий повторюваний характер: надмірна тривалість виконання або невиконання судових рішень, що є порушенням гарантованих ЄСПЛ прав на справедливі судовий розгляд і на повагу власності. Незважаючи на те, що ЄСПЛ неодноразово вказував на виконання судового рішення як частину судового розгляду, в Україні досі не завжди належно враховується ця позиція ЄСПЛ.

Судовий контроль в Україні за виконанням судових рішень органами публічного управління є сучасним досягненням системи публічного управління та публічного конт-

ролю. Однак такий контроль може бути ефективним тільки за умови швидкого і точного виконання судових рішень, прийнятих не на користь органів влади.

Виконання судового рішення є частиною зобов'язань держав щодо забезпечення доступу до правосуддя згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Особа, яка має судові рішення проти органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, не зобов'язана ініціювати додаткові процедури для виконання цього рішення. Безумовне виконання такого рішення має гарантуватися державою.

Держава не має бути безпосередньо відповідальною за виконання судового рішення проти недержавних структур. Водночас вона відповідальна за належну організацію роботи з виконання судового рішення, зокрема за роботу виконавчої служби.

Для покращення ситуації в досліджуваній сфері доцільним є перегляд чинного законодавства, яке забезпечує виконання судових рішень, продовжити реформування державної служби. Зазначені дії необхідно проводити у співпраці між Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України та іншими відповідальними органами виконавчої влади. Це дозволить підготувати та запровадити найбільш дієві і комплексні заходи виконання судових рішень. Видається доцільним створити урядову комісію з питань вдосконалення роботи Державної виконавчої служби.

Список використаних джерел

1. У пошуках шляхів ефективного виконання судових рішень. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/u-poshukah-shlyahiv-efektivnogo-vikonannya-sudovih-rishen.html> (дата звернення: 09.10.2020).
2. Виконання судових рішень в Україні: стан, проблеми, міжнародні аспекти. *Національна безпека і оборона*. 2019. № 3–4. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD179-180_2019_ukr.pdf (дата звернення: 09.10.2020).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 09.10.2020).
4. Ярошенко А. С., Костенко О. М. Визнання судом недійсними фіктивних договорів дарування, укладених з метою приховання майна боржника: проблеми формування єдиної правозастосовної практики. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 148. С. 66–75. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.148.190854>.
5. Шуміло О. О., Аракелян А. Д. Проблеми виконання судових рішень в умовах реформування системи юстиції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 280–283.
6. Гончаренко О. А. Правова природа «пілотних рішень» європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 4. С. 243–249.
7. Невиконання або тривале виконання остаточного рішення національного суду. URL: <https://precedent.in.ua/2016/07/10/nevykonannya-abo-tryvale-vykonannya-ostatocznego-rishennya-natsionalnogo-sudu> (дата звернення: 09.10.2020).
8. «Бурмич та інші проти України» – скарги на невиконання або несвоєчасне виконання рішень українських судів будуть безпосередньо до КМ Ради Європи (Стаття 6, 13, стаття 1 Протоколу 1 Конвенції, Заяви №46852/13 та інші). URL: [https://protocol.ua/ua/burmich_tp_inshi_proti_ukraini_skargi_na_nevykonannya_abo_nesvoechasne_vikonannya_rishen_ukrainskih_sudiv_budut_bezposeredno_do_kmitetu_ministriv_radi_evropi_\(stattya_6_13_stattya_1_prookolu_1_ekpl_zayavi_46852_13_ta_inshi\)](https://protocol.ua/ua/burmich_tp_inshi_proti_ukraini_skargi_na_nevykonannya_abo_nesvoechasne_vikonannya_rishen_ukrainskih_sudiv_budut_bezposeredno_do_kmitetu_ministriv_radi_evropi_(stattya_6_13_stattya_1_prookolu_1_ekpl_zayavi_46852_13_ta_inshi)) (дата звернення: 09.10.2020).

Надійшла до редакції 17.11.2020

References

1. U poshukah shliakhiv efektyvnoho vykonannya sudovykh rishen [In search of ways to effectively enforce court decisions]. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/u-poshukah-shlyahiv-efektivnogo-vikonannya-sudovih-rishen.html> [in Ukr].
2. Vykonannya sudovykh rishen v Ukraini: stan, problemy, mizhnarodni aspekty. [Execution of court decisions in Ukraine: state, problems, international aspects] *Natsionalna bezpeka i oborona*. 2019. № 3–4 URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD179-180_2019_ukr.pdf [in Ukr].
3. Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights] : Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukr].
4. Yaroshenko A. S., Kostenko O. M. Vyznannya sudom nediisnymy fiktyvnykh dohovoriv daruvannya, ukladenykh z metoiu prykhovannya maina borzhnyka: problemy formuvannya yedynoi pravozastosovnoi praktyky. [Invalidation by the Court of Fictitious Gift Agreements Concluded with the Purpose of Concealing the Debtor's Property: Problems of Formation of a Unified Law Enforcement

Practice] Problemy zakonnosti. 2020. № 148. С. 66–75. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.148.190854>. [in Ukr].

5. Shumilo O. O., Arakelian A. D. Problemy vykonannya sudovykh rishen v umovakh reformuvannya systemy yustytzii Ukrainy [Problems of execution of court decisions in the conditions of reforming the justice system of Ukraine]. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. 2017. № 6. P. 280–283. [in Ukr].

6. Honcharenko O. A. Pravova pryroda «pilotnykh rishen» yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The legal nature of "pilot decisions" of the European Court of Human Rights]. Forum prava. 2012. № 4. P. 243–249. [in Ukr].

7. Nevykonannya abo tryvale vykonannya ostatechnoho rishennia natsionalnogo sudu [Non-execution or prolonged execution of the final decision of the national court]. URL: <https://precedent.in.ua/2016/07/10/nevykonannya-abo-tryvale-vykonannya-ostatochnogo-rishennya-natsionalnogo-sudu> [in Ukr].

8. «Burmych ta inshi proty Ukrainy» – skarhy na nevykonannya abo nesvoiechasne vykonannya rishen ukrainskykh sudiv budut bezposeredno do KM Rady Yevropy (Stattia 6, 13, stattia 1 Protokolu 1 Konventsii, Zaiavy № 46852/13 ta inshi). ["Burmych and Others v. Ukraine" - complaints of non-enforcement or late enforcement of Ukrainian court decisions will be filed directly with the Council of Europe CM (Articles 6, 13, Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention, Statements №46852 / 13 and others)]. URL : [https://protocol.ua/ua/burmich_tp_inshi_proti_ukraini_skargi_na_nevikonannya_abo_nesvoechasne_vikonannya_a_rishen_ukrainskih_sudiv_budut_besposeredno_bezposeredno_do_komitetu_ministriv_radi_evropi_\(stattia_6_13_stattia_1_prookolu_1_ekpl_zayavi_46852_13_ta_inshi\)](https://protocol.ua/ua/burmich_tp_inshi_proti_ukraini_skargi_na_nevikonannya_abo_nesvoechasne_vikonannya_a_rishen_ukrainskih_sudiv_budut_besposeredno_bezposeredno_do_komitetu_ministriv_radi_evropi_(stattia_6_13_stattia_1_prookolu_1_ekpl_zayavi_46852_13_ta_inshi)) [in Ukr].

SUMMARY

Nadiya P. Khrystynchenko. The role of the European Court of Human Rights in ensuring appropriate and effective protection of a fair court in Ukraine. The article deals with the study of the practice of the European Court of human rights on liability and control over non-enforcement of court decisions in Ukraine. The study notes the importance of the issue of enforcement of court decisions that have entered into legal force. In particular, it is indicated that such an act falls under the qualification of Article 6 of the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms – a violation of the right to a fair trial. The European Court of human rights has repeatedly noted in its decisions the seriousness and scale of this threat to Ukraine.

It has been noted that the percentage of enforcement of court decisions has never exceeded 40-45%, and in some years, it has decreased to critical values of 5-10%. The purpose of the article is to analyze the practice of the ECHR on liability and control over non-enforcement of court decisions in Ukraine and provide recommendations for improving this situation.

It has been concluded that in Ukraine there is a problem of a persistent recurring nature – excessive length of enforcement or non-enforcement of court decisions, which is a violation of the rights guaranteed by the ECHR to a fair trial and to respect for property. Despite the fact that the ECHR has repeatedly pointed out the execution of a court decision as part of a trial, this position of the ECHR is still not always properly taken into account in Ukraine. Enforcement of a court decision is part of states' obligations to ensure access to justice under Article 6 of the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. A person who has a court decision against a state or local government body is not required to initiate additional procedures to implement this decision. Unconditional implementation of such a decision should be guaranteed by the state.

In order to improve the situation in the area under study, it is advisable to review the current legislation that ensures the implementation of court decisions, and continue reforming the civil service. Appropriate actions should be carried out in cooperation between the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and other responsible executive authorities. It seems appropriate to create a government commission to improve the work of the state executive service.

Keywords: *European Court of human rights, ECHR practice, responsibility and control, enforcement of court decisions.*

УДК 329.63

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-89-95

Олег ЛЕВІН[©]
кандидат
історичних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

Олег ПОПЛАВСЬКИЙ[©]
кандидат
історичних наук,
доцент
(Дніпровський
державний аграрно-
економічний
університет)

ДОНБАС: СТОРІНКИ МИНУЛОГО В КОНТЕКСТІ ПОДІЙ СЬОГОДЕННЯ

Проаналізовано історичні паралелі між сьогоднішніми подіями на Донбасі й сторінками його минулого сторічної давнини, коли цей регіон опинився в центрі запеклої боротьби між різними політичними силами, соціальними верствами, ворогуючими групами. На прикладі особистих долей людей, яких революційні події так чи інакше змусили очолити регіональні сепаратистські рухи або стати маріонетками в руках зовнішніх ляльководів, автори нагадують про неприпустимість ігнорування закономірностей історичного розвитку.

Ключові слова: Донбас, Донецько-Криворізька радянська республіка, регіон, революція, сепаратизм, уроки історії.

Постановка проблеми. Неспроможне економічним і політико-дипломатичним шляхом здійснювати глобальну конкуренцію у світі, російське керівництво відкрито встало на шлях руйнування світового порядку, порушило фундаментальні принципи міжнародного права. Першими кроками на цьому шляху мала стати реінтеграція пострадянського простору та цілковите поглинання його Росією. В умовах, коли Україна слідом за Грузією відмовилась від реінтеграційних проєктів і взяла курс на входження в європейські та євроатлантичні інститути, силовий сценарій став для Кремля єдиним шляхом реалізації своїх кроків. Збройна агресія Росії проти Грузії, а сьогодні України, стала логічним завершенням геостратегії реваншу, яку взяла на озброєння Москва. Усе це призвело до жахливих наслідків для нашої держави. Знову, як і сто років тому, Донбас став ареною кровопролитної війни, некерованого хаосу, значних людських жертв, нищення економічного потенціалу. Сьогоднішня реальність на Донбасі виглядає своєрідним дежавю до бурхливих подій часів Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. В українській та зарубіжній науці проблемі регіонального руху на Донбасі, використанням різними політичними силами в різні історичні періоди його особливого проросійського статусу та пов'язаною з цим специфікою присвячена велика кількість робіт. В Україні дослідженнями цього феномену займалися й займаються В. Гвоздик, С. Кульчицький, І. Курас, П. Лаврів, В. Семененко, В. Смолій, В. Солдатенко, Ф. Турченко, Г. Турченко, Л. Якубова та ін. Свій внесок у вивчення особливостей політичної історії регіону зробили зарубіжні дослідники та представники української діаспори Г. Куромія, О. Старух, М. Стахів, О. Юрченко. Окремі аспекти проблем регіональної ідентичності Донбасу, використання історії та історичної пам'яті з метою маніпуляції суспільною свідомістю висвітлювали дослідники М. Кармазіна, Т. Бевз, О. Любовець, М. Рябчук, Я. Грицак,

© Левін О. Л., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3872-5923>
docentagro55@gmail.com

© Поплавський О. О., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9023-9992>
poplavskyi.o.o@dsau.dp.ua

М. Степико, В. Середа, О. Гриценко, Г. Касьянов та ін. Проте потребують подальшого аналізу фактори формування антиукраїнських настроїв у цьому регіоні.

Мета цієї статті – проаналізувати деякі аспекти проблеми історичної аналогії між сучасними подіями на Донбасі та спробою створення Донецько-Криворізької радянської республіки в 1918 р.

Актуальність означеної теми є безумовною, оскільки навіть нині Україна продовжує відстоювати власне право на незалежність, а тому необхідно вивчати досвід української визвольної боротьби й аналізувати уроки, що випливають із трагічних помилок і прорахунків лідерів українських визвольних змагань початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Революція Гідності, усунення від влади В. Януковича та його оточення спричинили ескалацію суспільно-політичної напруженості в Україні наприкінці 2013 – початку 2014 рр. У квітні 2014 р. після захоплення Криму підрозділи російських диверсантів вторглися на територію Донбасу. В умовах вакууму влади, паралічу регіональних державних інститутів, розпаду органів правопорядку, російської збройної агресії проти України за допомогою місцевих сепаратистських та екстремістських сил відбулося усунення української юрисдикції у двох обласних центрах. Поспіхом були проголошені так звані Донецька й Луганська «народні республіки», а російські штурмові загони захопили Слов'янськ У травні 2014 р. на захоплених територіях були проведені псевдореферендуми про «державний суверенітет ЛДНР». Із початком антитерористичної операції і в контексті низької соціальної підтримки сепаратистів із боку населення дії мілітаристських об'єднань «ЛДНР» почали криміналізуватися та перетворилися на фактичний терор, а за учасниками цих об'єднань закріпилося визначення «терористи». Участь в об'єднаннях найманців із Росії та інших країн, місцевих кримінальних та маргінальних елементів перетворили ці утворення на бандформування. Незабаром з'являються перші звістки про загибель керівників як так званих «народних республік», так і бандформувань.

Низка вбивств ватажків бойовиків, причетних до російської окупації Донбасу, почалася ще у 2014 році в Антрациті (Луганщина) з ліквідації так званих козацьких отаманів – «військового коменданта міста» В. Пінежаніна й «начальника штабу» М. Ковалю. Із початку бойових дій на Донбасі в самопроголошених «ЛДНР» загинуло чимало сепаратистів, й обставини загибелі багатьох із них заставляли думати, що вони стали жертвами регулярних зачисток непотрібних свідків російських злочинів у цьому регіоні. Найбільш одіозні представники бандформувань раптово помирали нібито своєю смертю або за дивних обставин закінчували життя самогубством. Більшість терористів було вбито шляхом закладання вибухівки в тих місцях, де вони часто бували або під час нападу невідомих осіб. Подібним чином закінчили своє життя у 2015 р. ватажки бандформувань О. Бєднов, Є. Іщенко, О. Мозговий, П. Дрьомов, Р. Возник, у 2016-му – А. Павлов, у 2017-му – М. Толстих. У вересні 2016 р. в підмосковному селищі Горки-2 був убитий лідер терористичної організації «Оплот» Є. Жилін. У цьому ж місяці «органами внутрішніх справ ЛНР» за спробу «здійснення державного перевороту» був заарештований «Голова Ради міністрів ЛНР» Г. Ципкалов, якого через кілька днів знайшли повішеним у камері слідчого ізолятора м. Луганськ. Наприкінці 2016 р. від інфаркту раптово помер так званий «віце-прем'єр з питань сільського господарства та продовольства ЛНР» С. Литвин. У 2017 р. від серцевого нападу в Москві помер колишній «Голова ЛНР» В. Болотов, у Донецьку – так званий «спікер парламенту ДНР» В. Макович. В останній день літа 2018 р. внаслідок вибуху в ресторані «Сепар» у Донецьку загинув ватажок «ДНР» О. Захарченко.

Кажуть, що історія має здатність повторюватися. Події, які були колись, часто відбуваються знову. При цьому німецький філософ К. Маркс якось написав, перефразовуючи Г. Гегеля, що кожен історичний факт повторюється двічі: перший раз у вигляді трагедії, другий – у вигляді фарсу [1, с. 15]. На жаль, у суспільстві також побутує широко відомий афоризм «Історія нас вчить тому, що вона нічому не вчить». Мається на увазі, що найбільший урок історії полягає в тому, що люди не беруть у неї ніяких уроків. Можна навести тисячі прикладів зі світової або вітчизняної історії, які підтверджують цю істину. Іноді достатньо просто переглянути стрічку останніх новин.

Якщо шукати в історії паралелі й аналогії до сьогоденних трагічних подій у регіоні, то слід згадати подібні явища сторічної давнини. Сучасні прибічники дезінтеграції Донбасу лише повторюють невдалий шлях своїх попередників – творців так званої Донецько-Криворізької радянської республіки. І закінчують своє земне життя практично

так само або набагато гірше за донецько-луганських більшовиків зразка 1918 року. Для підтвердження згадаймо буремні роки Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., коли Донбас стає ареною кровопролитних подій, пов'язаних зі сплеском регіональних рухів.

Саме в цей час повалення самодержавства розв'язана більшовиками братовбивча громадянська війна призвела до критичного зростання відцентрових настроїв, що проявилось у проголошенні на території сходу УНР квазідержавного утворення – Донецько-Криворізької радянської республіки зі столицею в Харкові. Ключовою причиною її створення було те, що національний рух в Україні після Лютневої революції був сильним і являв собою реальну загрозу для далекосяжних планів більшовиків із відтворення імперії, а тому приєднання до України стратегічно важливих Донецького вугільного та Криворізького металургійного басейнів, південноукраїнських портів категорично заперечувалося. Керівники ЦК РСДРП(б)–РКП(б) не мали намірів допустити навіть у перспективі втрати цих територій. Тому шляхом створення плацдармів своєї влади у вигляді подібних «радянських республік» більшовицьке керівництво приборкувало небезпечну для себе українську національно-визвольну ідею. Як зазначили сучасні дослідники С. Кульчицький, В. Смолій, Л. Якубова, «...скороминущим рішенням про створення Донецько-Криворізької радянської республіки з центром у Харкові український більшовицький загін намагався створити умови розгортання більшовицького проекту. Типова більшовицька квазідержава здійснювала типову більшовицьку політику: проголосила націоналізацію вугільної промисловості, муніципалізацію міських будинків, введення робітничого контролю над виробництвом, формування військових робітничих загонів» [2, с. 69]. На нашу думку, щось яскраво нагадує сьогодення.

Автори ідеї відокремлення Донецько-Криворізького вугільно-металургійного басейну від України, а це в першу чергу В. Ленін, Ф. Сергєєв (Артем) та ін., чудово розуміли особливості українських порубіжних територій, про які писав японський історик Куромія Гіроакі. Головною специфікою території Донбасу автор вважав певну політичну свободу від центрів, як від Києва, так і від Москви [3, с. 19-20]. Ураховуючи це, більшовицька верхівка вміло використовувала гасло про право нації на самовизначення як тактичний засіб із метою забезпечення конкретних інтересів радянської Росії. Крім того, шляхом використання буферних радянських республік на Півдні України РСФРР вирішувала певною мірою завдання формальної неучасті у збройній боротьбі з військами УНР та Четвертого союзу. Але невизначений державно-правовий статус, слабка соціальна підтримка самої ідеї створення ДКРР та шляхів її становлення з боку населення й політичних сил, які не підтримували більшовиків, наступ військ УНР та німецько-австрійських дивізій навесні 1918 р. призвели до того, що, проіснувавши неповних два місяці, ця «республіка» відійшла в історію. Але історична пам'ять про ДКРР стала одним із наріжних каменів у фундаменті сьогоденного так званого «донбаського патріотизму». Вона існувала протягом усього радянського періоду, її активно використовували й використовують сьогодні ідеологи сепаратизму як в Україні, так і за її межами. До речі, на початку лютого 2015 р. депутати так званої «Народної ради» самопроголошеної «Донецької народної республіки» заявили, що вона виступає спадкоємницею Донецько-Криворізької радянської республіки.

Факт існування ДКРР за часів незалежності України завжди використовували проросійські сили як доказ існування окремої «донецької ідентичності». Створення пролетарської республіки протиставлялося Українській Народній Республіці, яку кваліфікували як буржуазну. Поширювалася думка, що населення Донбасу, якому були далекі ідеї українського націоналізму, відстоюючи своє право залишитися в складі Росії, підтримало проголошення ДКРР як складової частини більшовицької держави й виступило проти Центральної Ради.

На думку дослідника В. Лозового, «...сучасні “державотворці” Донбасу намагаються проводити історичні паралелі між 1918 р., коли українське військо вторглося в межі державних утворень Донбасу, та 2014 р., стверджуючи, що знову спостерігається протистояння між прозахідною Україною і проросійським Донбасом» [4, с. 151]. Існування ДКРР трактується як один із символів «донецької окремішності», навіть державницької традиції, і нібито свідчило про існування окремої суспільно-політичної ідентичності Донбасу, спільноти, яка себе ніколи не прив'язувала до певної етнічної складової, а сприймала себе як певний економічний регіон, як певну індустріальну спільність.

Цей єдиний невдалий історичний експеримент щодо створення державності на

Донбасі породив серед населення краю міф про більшовицького ватажка Ф. Сергєєва (Артема), який відіграв ключову роль у проголошенні Донецько-Криворізької радянської республіки. Він обіймав посаду голови уряду ДКРР, а після припинення її функціонування очолив рух щодо об'єднання в єдине ціле вугільних районів басейну та створення на цій базі окремої адміністративної одиниці. Але в цей час московський більшовицький центр, будуючи жорстку вертикаль управління економікою й армією, починає боротьбу з «червоною отаманщиною» й регіональним сепаратизмом. Автори ідеї відокремлення Донбасу на чолі з Артемом були усунені від відповідальних посад у регіоні, переміщені подалі від української території – на ділянки роботи в РСФРР і навіть у міжнародні організації.

Але найцікавіше у долях цих людей починається далі. Розглянемо, як закінчили своє життя ідеологи й засновники Донецько-Криворізької радянської республіки. Як відомо, перший склад уряду новоствореної республіки – так званої Ради народних комісарів, був затверджений 14 лютого 1918 р. на засіданні обласного виконкому Донецького й Криворізького басейнів. До його складу входили: Артем (Ф. А. Сергєєв), С. П. Васильченко, В. І. Межлаук, Б. Й. Магідов, М. П. Жаков, В. Г. Філов, М. Л. Рухимович. У березні 1918 р. до складу уряду були кооптовані І. С. Кожевніков та Й. М. Варейкіс. 9 квітня 1918 р. після евакуації уряду ДКРР до Луганська його склад був реорганізований за рахунок включення більшовиків Луганщини – Ю. Х. Лутовинова, І. І. Алексеєва, І. К. Якимовича, Я. А. Істоміна, О. І. Черв'якова, А. Осиповича та Котова. Із відкритих джерел достатньо легко можна з'ясувати, як закінчили своє життя «народні комісари».

Артем (партійний псевдонім *Сергєєва Федора Андрійовича*) (1883–1921). У 1918 р. під час існування Донецько-Криворізької республіки виконував обов'язки Голови Раднаркому й народного комісара народного господарства ДКРР. 24 липня 1921 р. загинув «при загадкових обставинах» біля станції Серпухов під час випробувань аеровагона. Похований у братській могилі на Червоній площі в Москві [5, с. 133].

Лутовинов Юрій (Іван) Хрисанфович (1887–1924). У квітні 1918 р. обіймав посаду заступника голови уряду республіки. 7 травня 1924 р. покінчив життя самогубством у зв'язку з тим, що не зміг погодитися з «повільним розвитком соціалістичного будівництва», новою економічною політикою та бюрократизацією партії [6, с. 519].

Кожевніков Інокентій Серафимович (1879–1931). У складі уряду ДКРР виконував обов'язки народного комісара пошт і телеграфів. 21 січня 1926 року був заарештований органами ОДПУ і відправлений на Соловки, де в ув'язненні виконував обов'язки начальника «виправно-трудої колонії для правопорушників молодших віків від 25 років» У 1931 р. втік із табору, проголосивши себе «Соловецьким імператором Інокентієм І». Незабаром був спійманий і перевезений до Москви. 10 квітня 1931 р. засуджений колегією ОДПУ за втечу й контрреволюційну діяльність до розстрілу. Розстріляний 15 квітня 1931 р., таємно похований на Ваганьківському кладовищі в Москві [7].

Жаков Михайло Петрович (1893–1936). Народний комісар у справах освіти Донецько-Криворізької радянської республіки. У жовтні 1923 р. став одним із тих, хто підписав так званий «Лист 46-ти», автором якого був Л. Д. Троцький. У 1928 р. його виключили з лав ВКП(б) за «троцькізм», але в 1929 р. після особистого прийому Й. В. Сталіна поновили в лавах партії. У 1936 р. був розстріляний як «завзятий троцькіст» та «терорист» [8].

Васильченко Семен Пилипович (1884–1937). Народний комісар у справах управління ДКРР. У жовтні 1923 р. також підписав «Лист 46-ти». 28 березня 1936 р. заарештований органами НКВС, звинувачений у створенні троцькістської організації серед колишніх політкаторжан. За контрреволюційну діяльність був засуджений Воєнною колегією Верховного Суду до розстрілу. Розстріляний у 1937 р. [9].

Каменський Абрам Захарович (1885–1938). Народний комісар державного контролю республіки. У 1937 р. був звинувачений в антирадянській діяльності. 6 листопада 1937 р. був заарештований. 9 лютого 1938 р. засуджений Воєнною Колегією Верховного Суду СРСР за статтею 58 Карного кодексу РРФСР до розстрілу за участь у контрреволюційній терористичній організації. 10 лютого 1938 р. був розстріляний на розстрільному полігоні Комунарка Московської області [10].

Варейкіс Йосип (Юозас) Михайлович (1894–1938). Народний комісар народної опіки ДКРР. У 1937 р. був звинувачений в антирадянській діяльності. 10 жовтня 1938 р. заарештований. 29 липня 1938 р. засуджений Воєнною колегією Верховного Суду СРСР за статтею 58 Карного кодексу РРФСР до розстрілу за участь у контрреволюційній теро-

ристичній організації. 29 липня 1938 р. розстріляний на полігоні Комунарка [10].

Межлаук Валерій Іванович (Мартин Іоганович) (1893–1938). В уряді ДКРР виконував обов'язки народного комісара фінансів. У 1937 р. був звинувачений в антирадянській діяльності. Заарештований 1 грудня 1937 р. 28 липня 1938 р. засуджений Военною колегією ВС СРСР за статтею 58 Карного кодексу РРФСР до розстрілу за участь у контрреволюційній терористичній організації. 29 липня 1938 р. розстріляний на полігоні Комунарка [10].

Рухимович Моїсей Львович (1889–1938). Народний комісар військових справ в уряді ДКРР. У 1937 р. був звинувачений в антирадянській діяльності. 18 жовтня 1937 р. заарештований. 28 липня 1938 р. засуджений Военною колегією ВС СРСР за статтею 58 Карного кодексу РРФСР до розстрілу за участь у контрреволюційній терористичній організації. 2 липня 1938 р. розстріляний на полігоні Комунарка [10].

Філов Віктор Григорович (1896–1938). Народний комісар у судових справах ДКРР. У 1937 р. був звинувачений в антирадянській діяльності. 14 серпня 1937 р. заарештований. 23 жовтня 1938 р. засуджений виїзною сесією Военної колегії ВС СРСР у Воронежі за статтею 58 Карного кодексу РРФСР до розстрілу за участь у контрреволюційній терористичній організації. Того ж дня був розстріляний [11].

Якимович Іван Костянтинович (1890–1938). У квітні 1918 р. виконував обов'язки народного комісара внутрішнього управління республіки. У 1937 р. був звинувачений в антирадянській діяльності. 19 серпня 1937 р. заарештований. 25 квітня 1938 р. засуджений Военною колегією ВС СРСР за статтею 58 Карного кодексу РРФСР за «шпіонаж та участь у військовому закладі». У той же день розстріляний на полігоні Комунарка [10].

Істомін Яків Олексійович (1887–1939). У квітні 1918 р. виконував обов'язки народного комісара народної освіти ДКРР. У 1937 році був звинувачений в антирадянській діяльності. 18 серпня 1937 р. заарештований. 21 січня 1938 р. засуджений Военною колегією ВС СРСР за статтею 58 Карного кодексу РРФСР до 10 років таборів і 5 років позбавки в політичних правах. Загинув у 1939 р. в таборі. Місце поховання невідомо [12].

Цей мартиролог можна продовжувати безкінечно. Точну кількість жертв тих часів і досі визначити неможливо. Величезна трагедія народів фактично відновленої більшовиками Російської імперії, небачені жертви від вищого партійного керівництва до далеких від політики селян і робітників, які загинули під час розв'язаної більшовиками громадянської війни, воєнних і післявоєнних репресій, депортацій, соціальних експериментів, таких наприклад, як освоєння цілих земель, поворот русел річок і введення радянських військ в Афганістан, – такою була ціна за безглузді проекти будівельників світлого майбутнього. У цьому списку загиблі ідеологи та фундатори Донецько-Криворізької радянської республіки – це тільки одна з кривавих сторінок радянської історії.

Висновки. Досвід давно минулих і недавніх часів показує, що ігнорування закономірностей історичного розвитку завжди закінчувалося трагічно для тих, хто намагався це зробити. Суд історії діє не стільки в інтересах минулого, скільки в інтересах сучасності й майбутнього. Він однаково суворий і до живих, і до мертвих. Сьогоднішній збройний конфлікт на Донбасі став результатом складної взаємодії різного роду причин. При цьому важлива складова антиукраїнської політики – маніпуляції з дискурсом історії, які використовували як інструмент нівелювання загальноукраїнської ідентичності на Донбасі – регіоні з конфліктогенним потенціалом різних ідентичностей. Тут втілювалася політика щодо консервації радянсько-ностальгійного наративу пам'яті й дискредитації українського національного руху як «націоналістичного» (який часто поєднували з фашизмом). Питання політики пам'яті були важливими в стратегії та практиці антиукраїнських сил у формуванні сепаратистських настроїв на Донбасі. У регіоні основну увагу було зосереджено на просуванні концепту «особливої донбаської ідентичності», використанні препарованих фактів та подій, пов'язаних з існуванням Донецько-Криворізької радянської республіки.

Урешті, регіонально-історичні відмінності інспірували регіонально-політичні суперечності та розмежування, що поряд з іншими чинниками спровокувало військово-політичну кризу на сході України. Історичні прецеденти висуваються як такі, що легітимізують політичні дії тієї чи тієї сторони, зокрема обґрунтовують неукраїнську ідентичність населення Донбасу і, відповідно, закономірність постановня так званих квазіреспублік «ДНР» та «ЛНР». Метою історичних маніпуляцій є легітимація сепаратизму на Донбасі, відрив цього регіону від України та його інтеграція з Росією.

При цьому було б дуже легковажно звинувачувати в усіх бідах Росію. Спроба су-

часних реконструкторів більшовицьких проєктів має суттєві внутрішні передумови. За їх відсутності зовнішні впливи, більш сприятливі для зародження збройного сепаратизму, не змогли б призвести до виникнення достатньо життєздатного та широкомасштабного повстанського руху. Ті, хто зараз намагається очолити цей рух, усього лише використовують ідеї та гасла, що давно існують, сперлись на історичну пам'ять, колективні уявлення мешканців регіону. Але сьогоднішнім послідовникам справи «Артема і К», які вирішили змусити всю Україну «почути Донбас» за допомогою російських «Градів», треба було почати з малого – вивчити сторінки історії регіону, поцікавитися особистою долею попередників. На нашу думку, у багатьох реаніimatorів не здійснених раніше намірів зразу б зникло бажання відкривати чергову скриньку Пандори.

Список використаних джерел

1. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта. *Сочинения / К. Маркс и Ф. Энгельс*. Т. 8. Москва: Политиздат, 1957. 689 с.
2. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи. Аналітична доповідь / відп. ред. Г. Боряк. Київ: Ін-т історії НАН України, 2016. 616 с.
3. Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння. 1870–1990-ті роки / пер. з англ. Г. Кіор'ян, В. Агєєв, передм. Г. Немирі. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 510 с.
4. Лозовий В. С. Маніпуляції історією як інструмент політики розколу України: стратегії та практики конструювання антиукраїнської ідентичності на Донбасі. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 3–4 (48). С. 147–154.
5. Абрамов А. С. У Кремлёвской стены. Изд. 2-е, доп. Москва: Политиздат, 1978. 399 с.
6. Деятели СССР и революционного движения России: Энциклопедический словарь Гранат. Репринтное изд. Москва: Сов. энциклопедия, 1989. 832 с.
7. Кожевников Иннокентий Серафимович. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
8. Жаков Михайло Петрович. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
9. Кислицин С. Жизнь «литературного Чапая» оборвала пуля палача из НКВД (революционер Семён Васильченко). *Вечерний Ростов*. 2018. 12 января.
10. Мемориал: расстрельные списки Коммунарки. URL: old.memo.ru/memory/communarka/index.htm.
11. Филлов Виктор Григорьевич. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
12. Истомин Яков Алексеевич. URL: www.ural.ru/spec/ency/encyklopedia-9-830-istomin-yakov-aLekseevich.html.

Надійшла до редакції 03.11.2020

References

1. Marks, K. (1957) *Vosemnadtsatoye bryumera Lui Bonaparta. Sochineniya* [The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. Essays] / K. Marks i F. Enhel's. T. 8. Moskva: Polytyzdat. 689 s. [in Russ.]
2. Smoliy, V., Kul'chyts'kyu, S., Yakubova, L. (2016) Donbas i Krym v ekonomichnomu, suspil'no-politychnomu ta etnokul'turnomu prostori Ukrayiny: istorychnyy dosvid, moderni vyklyky, perspektyvy. *Analitychna dopovid'* [Donbass and Crimea in the economic, socio-political and ethnocultural space of Ukraine: historical experience, modern challenges, prospects. Analytical report] / vidp. red. H. Boryak. Kyiv: In-stytut istoriyi NAN Ukrayiny. 616 s. [in Ukr.]
3. Kuromiya, Hiroaki (2002). *Svoboda i teror u Donbasi. Ukrayins'ko-rosiys'ke prykordonnnya. 1870–1990-ti roky* [Freedom and terror in Donbass. Ukrainian-Russian border. 1870–1990] / per. z anhl. H. Kior'yan, V. Ahyeyev, peredm. H. Nemyri. Kyiv: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy». 510 s. [in Ukr.]
4. Lozovyy, V. S. (2018) *Manipulyatsiyi istoriyeyu yak instrument polityky rozkolu Ukrayiny: stratehiyi ta praktyky konstruyuvannya antyukrayins'koyi identychnosti na Donbasi* [Manipulation of history as an instrument of the policy of division of Ukraine: strategies and practices of constructing anti-Ukrainian identity in Donbass]. *Stratehichni priorytety*. № 3–4 (48). S. 147–154. [in Ukr.]
5. Abramov, A. S. (1978) *U Kremlyovskoy steny* [At the Kremlin wall]. Izd. 2-e, dop. Moskva: Politizdat,. 399 s. [in Russ.]
6. *Deyateli SSSR i revolyutsyonnogo dvizheniya Rossii* [Figures of the USSR and the revolutionary movement in Russia]: Éntsyklopedycheskyy slovar' Granat. Reprintnoye izd. Moskva: Sov. entsyklopediya, 1989. 832 s. [in Russ.]
7. Kozhevnikov Innokentiy Serafimovich [Kozhevnikov Innokenty Serafimovich]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. [in Russ.]
8. Zhakov Mykhaylo Petrovych [Zhakov Mykhaylo Petrovych]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. [in Ukr.]
9. Kislitsyn, S. (2018) *Zhyzn' «literaturnogo Chapaya» oborvala pulya palacha iz NKVD (revolyutsyoner Semyon Vasil'chenko)* [The life of the "literary Chapay" was interrupted by a bullet executioner from the NKVD (revolutionary Semyon Vasilchenko)]. *Vechemyy Rostov*. 12 yanvarya. [in Russ.]
10. *Memorial: rasstrel'nyye spiski Kommunarki* [Memorial: shooting lists of the Kommunarka]. URL: old.memo.ru/memory/communarka/index.htm. [in Russ.]
11. Filov Viktor Grigoryevich [Filov Viktor Grigoryevich]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. [in Russ.]
12. Istomin Yakov Alekseyevich [Istomin Yakov Alekseyevich]. URL: www.ural.ru/spec/ency/encyklopedia-9-830-istomin-yakov-aLekseevich.html. [in Russ.]

SUMMARY

Oleh L. Levin., Oleh A. Poplavskiy. Donbass: pages of the past in the context of today's events. The historical parallels between today's events in the Donbass and the pages of its past of hundred years ago, when this region was in the center of a fierce struggle between different political forces, social strata, and hostile groups are analyzed in this article.

The main attention is focused on the investigation of attempts to create an anti-Ukrainian identity in the Donbass based on the use of prepared facts of events related to the history of the creation and short-term existence of the Donetsk-Kryvyi Rih Soviet Republic. It was determined that during almost the entire period of Ukraine's independence in the Donbas, with the active participation of the Kremlin, Soviet and imperial interpretations of history were spread, ideas of a special regional identity were formed, and the ideological basis of anti-Ukrainian insinuations was created.

At the same time, history was used as a kind of propaganda, and manipulation of the past. It was one of the main strategies of anti-Ukrainian forces in the Donbass. Stereotypes were instilled that this region is the territory of the formation of "novoros", "the people of Donbass", who have their own mentality and even traditions of statehood, unrelated to the history of Ukraine.

All this became the ideological basis of the bloody events associated with the attempt to create in 2014 the so-called "people's republics" in the territory of Donbass. Pseudo-referendums were held in this region, pseudo-independent republics headed by puppet governments, fully controlled by the Kremlin, were proclaimed like a hundred years ago, in order to restore imperial domination in Ukraine, according to the experience of the Bolsheviks.

On the example of historical parallels of personal destinies of people who are forced one way or another to lead regional separatist movements or become puppets in the hands of external puppeteers by the revolutionary events of both a hundred years ago and today. It is reminded of the inadmissibility of ignoring the laws of historical development.

Keywords: Donbass, Donetsk-Kryvyi Rih Soviet Republic, region, revolution, separatism, history lessons.

УДК 347.958

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-95-100

Олександра

НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СТАТУТ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 1864 РОКУ: ІСТОРІЯ ПРИЙНЯТТЯ, ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКІ ГУБЕРНІЇ

Розглянуто основні чинники, які стали причиною здійснення владою кроків на шляху до фундаментальних змін у цивільному процесуальному законодавстві Російської імперії. Цивільне судочинство завдяки реформі 1864 року відокремлювалось від кримінального. Також висвітлюється структура Статуту цивільного судочинства (загальні положення, чотири книги, які налічували 1460 статей). Проаналізовано розбіжності в питанні впровадження Статуту (одночасне або поетапне введення в дію). Розкривається питання розповсюдження сили закону на території українських губерній (1868 року в Харкові вперше на українських землях Статут набув чинності, а згодом на Півдні та Правобережній Україні).

Ключові слова: Статут цивільного судочинства 1864 року, цивільний процес, законодавство, Правобережна Україна, Лівобережна Україна, Російська імперія, судочинство.

Постановка проблеми. Незважаючи на те що сучасна українська державність виникла відносно нещодавно, наша національна правова система має значний історичний досвід. Предтечею, фундаментом сучасного цивільного процесуального законодавства багато вчених вважають саме Статут цивільного судочинства від 20 листопада 1864 року. Незважаючи на той факт, що він розроблявся та приймався в Російській імперії, цей документ мав визначний вплив на українських землях, які входили до складу імперії. Відтак, для сучасної української правової думки питання висвітлення історії прийняття, значення даного Статуту постає актуальним.

© Нестерцова-Собакарь О. В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>

aasobakar77@ukr.net

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку з проблематики дослідження історії розроблення, прийняття та поширення Статуту цивільного судочинства 1864 року на українських землях у складі Російської імперії зробили внесок такі вітчизняні та закордонні вчені, науковці та дослідники: Е. Борисова, О. Гетманцев, А. Лапо, В. Комаров, Д. Курило, Н. Самсонов, І. Скуратович, М. Станішевська, Д. Слинько та інші.

Метою статті є аналіз причин прийняття, етапів розроблення проєкту Статуту, основних демократичних і прогресивних положень, які містились у Статуті, а також процес упровадження акта на українських землях.

Виклад основного матеріалу. У Російській імперії, вже починаючи з першої половини XIX ст. усе яскравіше у багатьох сферах життя суспільства та держави стали проявлятися кризові явища як наслідок недосконалості та відсталості державної системи. У тому числі незадовільна ситуація відбувалась у судочинстві, оскільки цивільна процесуальна база була застаріла й не відповідала потребам часу. Відповіддю на об'єктивні виклики стали фундаментальні реформи, що були проведені в 1860-х – 1870-х роках під час правління Олександра II. Одним із векторів реформування стала судова реформа. 1864 року набрав чинності цілий ряд важливих і прогресивних нормативно-правових актів, які регулювали питання судоустрою, судочинства, цивільного та кримінального права, цивільного та кримінального процесу. Одним із таких актів був Статут цивільного судочинства (Устав гражданского судопроизводства).

Багато вчених із появою Статуту пов'язують початок не лише російського, але й українського сучасного цивільного процесу. О. Лапо зазначає, що саме з реформи Олександра II в 1864 році починається відлік сучасної російської системи цивільного судочинства і що саме завдяки новим правовим актам в імперії виникла кардинально нова судова система [4]. Д. Малешин вказує, що близько 150 років тому російська імперська правова система зазнала фундаментальних змін: сформувалась абсолютно нова судова система завдяки появі мирових судів, суду присяжних; прийняті нові процесуальні правила, а сам Статут цивільного судочинства, як зазначає науковець, вважається одним із кращих на той час кодексів у Європі. Завдяки йому посилилась роль усного правосуддя, впроваджена змагальність тощо. Дослідник також схиляється до думки, що саме з 1860-х років бере початок цивільний процес, який функціонує зараз у федерації. Там він діяв навіть після революції 1917 року і став основою багатьох нормативно-правових актів, прийнятих вже за радянської доби більшовицькою владою [11, с. 7–8].

Українські вчені, наприклад, В. Комаров, зазначають, що судова реформа 1864 року пов'язана із виникненням вже сучасного цивільного процесуального права України. Слід зауважити, що Статут цивільного судочинства увібрав у себе найкращі традиції європейського цивільного процесу. За основу використовувався Цивільний процесуальний кодекс Франції від 1806 року [2, с. 13]. Хоча й було використано французьке процесуальне цивільне законодавство, укладачі Статуту не пішли шляхом звичайного механічного копіювання французьких норм. Вони також використовували передовий досвід австрійського та пруського цивільного процесуального законодавства, здійснювали їх критичний аналіз та намагались упровадити їх із врахуванням специфіки Російської імперії, що, необхідно зауважити, їм вдалося. Наприклад, до Статуту не були включені положення французького кодексу, які вважались його суттєвими недоліками (не враховувались норми про таємний допит свідків). Разом із тим, розробники враховували й місцеву специфіку регіонів величезної імперії [6, с. 142].

Дослідники ще за часів Російської імперії зробили досить неочікуване зауваження щодо приводу до початку самої ідеї реформування судочинства в імперії, необхідності кардинальної зміни наявного цивільного процесуального законодавства в тому числі. Ця історія розпочалася ще в 1848 році із резолюції Миколи I від 16 листопада щодо справи про маєтність та борги колезького регістратора Івана Баташова, де містились наступні слова: «Изложение, причин медленности непомерной, с которою производится сие, столь известное дело, ясно выставляет все неудобства и недостатки нашего судопроизводства» (Викладення причин непомірної повільності, з якою відбувається ця, настільки відома справа, ясно вказує на незручності та недоліки нашого судочинства») [10, с. I]. Ці слова Миколи I називали «коліськовою судовою реформи», яка остаточно відбулась вже при Олександрі I.

Цій думці імператора слугувала тривала передісторія. У 1840-х роках в одному із повітових судів Рязанської губернії розглядалась справа згаданого Івана Баташова. На цю справу звернув увагу Микола I, який розпорядився міністерству юстиції щомісячно

доповідати про хід справи. Доповіді, які надходили регулярно, не відрізнялись оригінальністю, були схожими одна на одну через відсутність будь-якої динаміки. Усі відмовки, які позбавляли хід справи просування вперед, мали законні на те підстави. Імператор з терпінням ретельно вичитував усі, однак у певний момент саме й зауважив на незадовільному стані справ із судочинством в Російській імперії. Відповідно до розпоряджень Миколи I міністерство юстиції на чолі з міністром графом В. Паніним почало аналіз процесу в судових установах для з'ясування недоліків і шляхів їх вирішення. Граф вважав, що недоліки можна побороти завдяки лише адміністративним рішенням. Однак вони виявились неефективними [1, с. 29].

1843 року керівник Другого відділення імператорської Канцелярії Д. Блудов підготував ряд кардинальних змін до законодавства цивільного процесу. Проект, саме через його радикальність, викликав супротив міністра юстиції. Унаслідок постійної конфронтації робота з реформування суду була заморожена. Однак, після чергової доповіді про хід справи І. Баташова Микола I написав 16 листопада 1848 року відому резолюцію, де разом із тим розпорядився приступити до активної розробки нового проекту статуту цивільного судочинства. У 1850-1852 роках були створені, за ініціативою Д. Блудова, особливі комітети, які розробляли проекти статутів кримінального та цивільного судочинства. За сферу цивільного процесу відповідав С. Зарудний. Однак реформувати судочинство Микола I не встиг [1, с. 30].

Після сходження на престол Олександра II імператор одразу продемонстрував серйозні наміри реформувати систему судочинства. Внаслідок цього, справа розробки проектів законів особливими комітетами значно прискорилась. Водночас, якщо із самого початку робота комісії обмежувалась лише складенням проекту деяких покращень у чинному законодавстві цивільного процесу, з часом об'єкт змін значно розширився й вже стосувався усієї системи судоустрою [5, с. 81]. Восени 1861 року, повернувшись із Криму, Олександр II звелів довідатись, у якому стані перебуває проект реформи. Державний Секретар В. Бутков повідомив, що розгляд проектів графа Д. Блудова в Державній Раді мав вагомі перешкоди внаслідок неузгодженості проектів між собою. Імператор, натомість, звелів прикомандирувати до Канцелярії найкращих юристів, які повинні були виокремити найголовніші положення із проектів Д. Блудова, на яких буде побудована майбутня система судочинства [5, с. 84].

Напрацьовані Державною Канцелярією (на чолі із В. Бутковим та його співробітником С. Зарудним, а також видатними тогочасними юристами К. Победоносцевим, Д. Ровінським та ін.) так звані «Основні начала» з квітня до липня 1862 року підлягали ретельному обговоренню в Об'єднаних Департаментах Державної Ради. У Загальному Зібранні Державної Ради «Начала» та їх основні положення були прийняті одногolosно [5, с. 85]. 29 вересня 1862 року «Основні начала» були погоджені імператором та опубліковані в «Зібранні законів та розпоряджень уряду» для обговорення. З цього часу до комісії надійшло 448 зауважень з усіх частин імперії. Для подальших робіт над проектом і зауваженнями створювалась особлива комісія, яку поділили на три відділи: судоустрою, кримінального судочинства, цивільного судочинства. Підготовлені ними проекти й були узгоджені та опубліковані 20 листопада 1864 року.

Під час підготовки проектів відповідальними особами було досягнуто ряду висновків з приводу стану судочинства й окреслено головні наявні недоліки, які були викладені Державною Канцелярією загалом у 25 пунктах, а саме: різний порядок судочинства (загальне, чотири головних, шістьнадцять особливих); зрощування поліцейської та судової влади; невизначеність законів про підсудність; наявність особливих станових інстанцій; обов'язок разового виклику до суду трьома шляхами (повістка, оголошення в суді та через публікацію у відомствах); значна тривалість і різноманітність строків щодо явки до суду й на подання зауважень, апеляцій; відсутність правил про участь сторонньої особи у тяжбі, яка здійснюється між іншими особами; існування слідчого процесу, який хибно використовувати до цивільних справ; майже відсутність норм, які б регулювали порядок скороченого розгляду для простих і малозначних справ; занадто суворий формалізм по відношенню до зовнішньої форми позовних заяв у поєднанні із повною відсутністю правил про внутрішній зміст останніх; дозвіл на необмежену кількість паперових документів, які надаються сторонами здебільшого виключно з метою уповільнення процесу; неточність норм про судові стягнення (витрати) й значна їх різноманітність, що породжує різні суперечності; повна відсутність норм, які регулювали б порядок заочних рішень у разі відсутності відповідача; невизначеність порядку подання приватних скарг та клопотань; вимога канцелярської таємниці у цивільних справах; неточність або недостатність актів і правил про докази й право суду призначати присягу як судовий доказ; незручність порядку прокурорського нагляду й повна неможливість для прокурорів виконувати свої обов'язки

щодо судової інстанції; невирішеність порядку ухвалення питань при рішенні справ і необов'язковість зазначення підстав у рішеннях судових інстанцій; стягнення штрафів за неправильно заповнені позови й за подання апеляційної скарги, яка визнана такою, що оформлена неправильно; значна кількість судових інстанцій, які в силу свого існування значно уповільнювали хід справи; перехід справ від департаменту Сенату (Сенат є вищою судовою інстанцією), у разі розбіжностей – до загального зібрання Сенату й Державної Ради, через що відбувається поєднання влади судової та законодавчої; неврегульованість питання порядку покладення відповідальності за неправомірні дії суддів та прокурорів; виконання рішень поліцією, а не судом, наявність для виконання ряду інстанцій; недостатність правил щодо прав та обов'язків повірених [10, с. VIII–XI].

Розробниками було визначено також декілька фундаментальних положень й нововведень, які впроваджувались у новому нормативно-правовому акті:

- на зміну слідчого вводився змагальний процес;
- відокремлення судових повноважень від адміністративних та виконавчих;
- введення гласності й скасування канцелярської таємниці;
- встановлення двох судових інстанцій і касаційного суду;
- запровадження скороченого, спрощеного усного судочинства;
- впровадження при судах постійних присяжних повірених;
- касаційний розгляд передбачався в разі остаточних судових рішень у випадках явного порушення чи неправильного тлумачення закону [10, с. XII].

Слід зауважити, що норми Статуту повністю змінили цивільний процес. Загалом реформою було змінено судоустрій. Уперше вводився принцип незалежності судів (внаслідок виборності мирових судів, незмінності судів). У судах відмінявся становий принцип, запроваджувалась єдина підсудність для всіх станів імперського феодального суспільства в цивільних і кримінальних справах. Д. Слинько зазначає, що: «Статут цивільного судочинства 1864 р. відзначався чіткою регламентацією стосовно процесуальних дій суду, позивача, відповідача, їх представників. Це зумовлювалось наявністю у сторін під час розгляду цивільних позовів рівних процесуальних прав. Так, свідки з обох сторін допитувалися в їх присутності. Також позивач та відповідач мали право ставити свідкам запитання. Але суд не мав права виходити за межі заявлених позовних вимог. Розвиток теорії і практики цивільного процесу здійснювався на основі доктрини стадійності судового процесу» [8, с. 39].

Окрім того, реформа й нові нормативно-правові акти остаточно встановлювали відокремлення цивільного та кримінального процесів. У цілому, нове цивільне процесуальне законодавство базувалося на демократичних принципах правосуддя (диспозитивності, змагальності, гласності, безпосереднього характеру тощо). М. Курило зауважує, що відтепер система формального доказування замінялась на вільну оцінку доказів, тобто рішення судді приймали за власним переконанням. Цивільне процесуальне право стало поділятися на позовне, наказне, окреме (охоронне) провадження. Розгляд починався на підставі позовної заяви. Докази могли бути письмові та речові, а також покази свідків. Судовий процес отримав чітку нормативну регламентацію усіх процесуальних дій суду та інших учасників процесу (відповідач, позивач та ін.). Сторони отримали відтепер рівні процесуальні права. Свідки стали допитуватись у присутності відповідача (якщо це були свідки позивача) та доповідача (у разі допиту свідків відповідача) [3, с. 562–563].

Статут цивільного судочинства складався із загальних положень, чотирьох книг (1460 статей). Перша книга присвячувалась порядку процесу в мирових судах (загалом XIV розділів). Друга книга встановлювала порядок процесу справ, що починались у загальних судових місцях (V розділів, які поділялись на глави. Третя книга регламентувала вилучення із загального порядку цивільного процесу. Четверта присвячувалась регламентуванню охоронного судочинства [9, с. 112].

Л. Станішевська виділяла наступні важливі новели у цивільному статуті: розгляд справи починався лише за ініціативи зацікавлених сторін, які надавали у письмовому вигляді позов (ст. 4, 204–206, 256–271); виклик відповідача до суду відбувався повісткою або шляхом публікацій (ст. 275–298), строк явки складав до 6 місяців; судові засідання починалось із виступу доповідача, після чого відбувалось словесне змагання сторін (зауважували власні вимоги, доводи та заперечення). Стаття 330 визначала словесне змагання як викладення вимог, доводів та обставин позивачем та потім відповідачем. Згідно зі ст. 366 позивач повинен був довести власний позов, а відповідач – власні заперечення. Визнання розглядалось як доказ. Засідання суду завершувалось постановою, яке виносилось колективно. Другий розділ другої книги Статуту цивільного процесу регулював порядок оскарження рішень [9, с. 113].

Щодо впровадження статутів в імперії – ще до їх опублікування й прийняття точились гострі суперечності. Одні відстоювали ідею одночасного введення по всій імперії в си-

лу статутів, інші зауважували на необхідності врахування регіональної специфіки, а також поступового, поетапного реформування. Врешті-решт було обрано шлях поетапної реалізації реформи. Лише в 1866 році статuti «запрацювали» в 10 губерніях округів Московської та Санкт-Петербурзької судових палат. Імператорським указом від 10 січня 1867 року в окрузі Харківської судової палати вводились у дію судові статuti 1864 року. Таким чином, Харків став першим після Петербургу та Москви. Згодом до Харківської судової палати приєднали Полтавський окружний суд (1868 р.), Чернігівський, Ніжинський та Стародубський (1874 р.), Лубенський (1876 р.), Катеринославський (1897 р.) окружні суди [7, с. 411].

На Правобережній Україні судова реформа 1864 року реалізовувалась у два етапи. За першого в 1872 році тут вводились мирові суди, а в другому, з 1880 року – загальні суди, окружні та судові палати [11, с. 102]. Водночас І. Скуратович зазначає, що в Київській, Волинській та Подільських губерніях судова реформа впроваджувалась у 1881 році, коли створювався округ Київської судової палати. На півдні формувалась округ Одеської судової палати [7, с. 412].

Висновки. Отже, в 1860-х роках у Російській імперії відбулися значні зміни в системі судоустрою, судочинства цивільного та кримінального, а відповідно, такі зміни торкнулись безпосередньо й українських земель. Підготовка проекту змін до цивільного процесуального законодавства тривала за правління двох імператорів. Спочатку Микола I ще в 1848 році звернув увагу на незадовільний стан цивільного процесу в державі й велів створити спеціальну комісію з підготовки проектів реформ. Олександр II продовжив справу Миколи I й взяв на особливий контроль питання внесення змін до цивільного процесуального законодавства. Крайні спеціалісти спочатку окреслили коло негараздів, що побутували в цивільному судоустрою, а також виділили ряд фундаментальних ідей, які повинні бути втілені в новому цивільному процесуальному кодексі. Слід зауважити, що комісія пройшла еволюцію ідей від внесення змін в існуюче законодавство до розробки та прийняття нових законів, які покликані були здійснити фундаментальні й радикальні зміни. Прийнятий Статут 1864 року вводив у цивільний процес нові демократичні явища, був взірцем передового тогочасного правового досвіду. На території України дія Статуту поширювалась поетапно й у різних регіонах неодноразово.

Список використаних джерел

1. Великая реформа: К 150-летию Судебных Уставов: В 2 т. / Под ред. Е. А. Борисовой. М.: Юстицинформ, 2014. Т. I: Устав гражданского судопроизводства. 544 с.
2. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Х. : Право, 2012. 624 с.
3. Курило М. П. Історичні передумови та особливості становлення цивільного процесуального права в Україні та світі. *Форум права*. 2013. № 1. С. 557–566.
4. Лапо А. М. Формирование и развитие гражданского процессуального законодательства России. *Молодой ученый*. 2017. №2. С. 314–317. URL: <https://moluch.ru/archive/136/38071/> (дата звернення: 10.01.2020).
5. Министерство юстиции за сто лет 1802-1902 : Ист. очерк. СПб. : Сенат. тип., 1902. 340, 20 с., 17 л. ил.
6. Самсонов Н. В. Источники гражданского процессуального права в дореволюционной России. *Вестник Томского государственного университета. Право*. 2018. № 27. С. 138–148.
7. Скуратович І. М. Деякі аспекти значення досвіду судової реформи 1864 р. для створення демократичної судової влади в Україні. *Форум права*. 2010. № 3. С. 409–414.
8. Сливко Д. В. Особливості розвитку процесуального права на українських землях у складі Російської Імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 37–42.
9. Станишевская Л. П. Устав гражданского судопроизводства как символ судебной реформы 1864 г. *Вестник Белорусского государственного экономического университета*. 2015. № 6. С. 110–116.
10. Судебные уставы 20 ноября 1864 года : с изложением рассуждений, на коих они основаны. Санкт-Петербург: типография 2 отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. Ч. 1: Устав гражданского судопроизводства. 1867. 763 с.
11. Судебные уставы Российской империи 1864 года: влияние на современное законодательство Литвы, Польши, России, Украины, Финляндии (к 150-летию Судебной реформы. 20 ноября 1864 г. – 20 ноября 2014 г.): Сб. науч. ст. / Под ред. Д. Я. Малешина. М.: Статут, 2014. 128 с.

Надійшла до редакції 30.11.2020

References

1. Velikaya reforma: K 150-letiyu Sudebnykh Ustavov [Great Reform: For the 150th Anniversary of the Judicial Charters]: V 2 t. / Pod red. Ye. A. Borisovoy. M. : Yustitsinform, 2014. T. I: Ustav grazhdanskogo sudoproizvodstva. 544 s. [in Russ.]
2. Komarov, V. V. (2012) Tsyvil'ne protsesual'ne zakonodavstvo u dynamitsi rozvytku ta praktytysi Verkhovnoho Sudu Ukrayiny [Civil procedural legislation in the dynamics of development and

practice of the Supreme Court of Ukraine]. Kharkiv : Pravo. 624 s. [in Ukr.]

3. Kurylo, M. P. (2013) Istorychni peredumovy ta osoblyvosti stanovlennya tsyvil'noho protsesual'noho prava v Ukrayini ta sviti [Historical background and features of the formation of civil procedural law in Ukraine and the world]. *Forum prava*. № 1. S. 557–566. [in Ukr.]

4. Lapo, A. M. (2017) Formirovaniye i razvitiye grazhdanskogo protsessual'nogo zakonodatel'stva Rossii [Formation and development of civil procedural legislation of Russia]. *Molodoy uchenyy*. №2. S. 314–317. URL: <https://moluch.ru/archive/136/38071>. . [in Russ.]

5. Ministerstvo yustitsii za sto let 1802-1902 [Ministry of Justice for a hundred years 1802-1902]: Ist. ocherk. SPb. : Senat. tip., 1902. 340, 20 s., 17 l. il. . [in Russ.]

6. Samsonov, N. V. (2018) Istochniki grazhdanskogo protsessual'nogo prava v dorevolyutsionnoy Rossii [Sources of civil procedural law in pre-revolutionary Russia]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. Pravo. № 27. S. 138–148. . [in Russ.]

7. Skuratovych, I. M. (2010) Deyaki aspekty znachennya dosvidu sudovoyi reformy 1864 r. dlya stvorennya demokratychnoyi sudovoyi vlady v Ukrayini [Some aspects of the importance of the experience of judicial reform in 1864 for the establishment of a democratic judiciary in Ukraine]. *Forum prava*. № 3. S. 409–414. [in Ukr.]

8. Slyn'ko, D. V. (2019) Osoblyvosti rozvytku protsesual'noho prava na ukrayins'kykh zemlyakh u skladi Rosiys'koyi Imperiyi (kinets' XVIII – pochatok XX st.) [Features of the development of procedural law in the Ukrainian lands as part of the Russian Empire (late XVIII – early XX century.)]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 2. S. 37–42. [in Ukr.]

9. Stanishevskaya L. P. Ustav grazhdanskogo sudoproizvodstva kak simvol sudebnoy reformy 1864 g. [Charter of civil proceedings as a symbol of judicial reform in 1864]. *Vestnik Belorusskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta*. 2015. № 6. S. 110–116. . [in Russ.]

10. Sudebnyye ustavy 20 noyabrya 1864 goda: s izlozheniyem rassuzhdeniy, na koikh oni osnovany [Judicial charters November 20, 1864: setting out the reasoning on which they are based]. Sankt-Peterburg: tipografiya 2 otdeleniya Sobstvennoy Ye. I. V. Kantselyarii, 1867. CH. 1: Ustav grazhdanskogo sudoproizvodstva. 1867. 763 s. . [in Russ.]

11. Sudebnyye ustavy Rossiyskoy imperii 1864 goda: vliyaniye na sovremennoye zakonoda-tel'stvo Litvy, Pol'shi, Rossii, Ukrainy, Finlyandii (k 150-letiyu Sudebnoy reformy. 20 no-yabrya 1864 g. – 20 noyabrya 2014 g.) [Judicial charters of the Russian Empire in 1864: the impact on the modern legislation of Lithuania, Poland, Russia, Ukraine, Finland (to the 150th anniversary of the Judicial reform. 20 November 1864 - 20 November 2014)]: Sb. nauch. st. / Pod red. D. YA. Maleshina. M. : Statut, 2014. 128 s. . [in Russ.]

SUMMARY

Oleksandra V. Nestertsova-Sobakar. Statute of civil proceedings of 1864: history of adoption, main provisions and its impact on the Ukrainian provinces. The article deals with the main factors that caused the authorities to take the steps of fundamental changes in the civil procedural legislation of the Russian Empire. It has been pointed out that in the 1840s, Nicolas I paid attention to the problems, and in 1848 issued a resolution demanding the creation of a special institution for drafting amendments to the legislation.

The study highlights the process of drafting and preparing project of the law. It is noted that the French experience (Code of 1806), as well as the achievements of Austria and Prussia in the field of civil process, were used in the drafting of the Statute, which at that time scientists critically and analytically worked on foreign regulations. It is stated that the authorities rejected the idea of changing the existing system of civil procedural legislation and decided to implement a radical reform. It is said that the experts identified and grouped the major shortcomings that led to the unsatisfactory state of civil proceedings (25 points in total), and highlighted the main progressive and necessary provisions that were included in the new Civil Procedure Statute (competitive nature of the process, publicity streamlining the effective vertical of the courts, introducing the concept of a jury).

Due to the reform of 1864, civil justice was separated from criminal justice. The structure of the Statute of Civil Procedure (general provisions, four books, totaling 1460 articles) is also covered. The article deals with the differences in the implementation of the Charter (simultaneous or phased implementation). The question of the extension of the force of law in the territory of the Ukrainian provinces is raised (in 1868 the Charter came into force in Kharkiv for the first time in Ukrainian lands and later in the South and Right-Bank Ukraine).

Keywords: *Statute of Civil Procedure in 1864, civil process, legislation, Right-Bank Ukraine, Left-Bank Ukraine, Russian Empire, legal proceedings.*

УДК 340.136

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-101-106

Наталія ОБУШЕНКО[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Стаття висвітлює, що систематизація законодавства є вкрай необхідним заходом на шляху до європейської інтеграції нашої країни, а також, що систематизація дає змогу вдосконалити та впорядкувати законодавство для зручності його застосування та ефективної реалізації на практиці. Стаття розкриває, що роль систематизації законодавства полягає у тому, щоб створити всі необхідні умови для його подальшого розвитку, позбавитись у ньому прогалин та недоліків і забезпечити його внутрішню єдність.

Ключові слова: систематизація трудового законодавства, європейська інтеграція, система, правова діяльність, функції систематизації законодавства, нормативно-правові документи, колізії, держава, правові відносини, уніфікація законодавства країни.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси, які нині відбуваються в Україні, вимагають від вітчизняного законодавця адаптації правової системи країни до вимог, висунутих до неї європейською спільнотою. Указаний процес є планомірним і містить декілька етапів, завдання яких полягає в досягненні певного ступеня відповідності зі збереженням принципу ієрархізації нормативно-правових актів. У вирішенні останнього головна роль належить систематизації законодавства, практичне значення та важливість якої підкреслював ще в 1833 р. найвидатніший кодифікатор Європи й Росії М. Сперанський. Зокрема, він наголошував на значенні систематизації як для реальних потреб держави, так і для юридичної науки.

Мета цієї статті – висвітлити та з'ясувати суть і значення систематизації законодавства як передумови досягнення ефективності чинного законодавства, усунення суперечностей і прогалин, а також застарілих норм у праві.

Виклад основного матеріалу. Процес систематизації законодавства передусім пов'язується з галузевим утворенням, що обумовлює актуалізацію юридичного нормотворення (ухвалення нових законів) та ухвалення кодифікованого нормативно-правового акта. Проблема систематизації законодавства України є важливим аспектом сучасної правової системи, що обумовлено низкою причин і факторів, серед яких: неякісні нормативні акти, запроваджені в період існування Радянського Союзу, та відсутність узгодженості між актами тих часів та актами сучасного періоду (з моменту проголошення незалежності держави); необхідність приведення законодавства у відповідність до об'єктивних потреб суспільства та систематизації нових нормативно-правових документів; набуття Україною статусу суб'єкта міжнародних відносин, що вимагає гармонізації та уніфікації національного законодавства відповідно до принципів міжнародного права [1, с. 30].

Перш за все в контексті вивчення окресленої проблематики слід указати, що поняття «систематизація» є похідним від категорії «система». Найбільш загальним є визначення «системи» як множини пов'язаних між собою елементів, що в тому чи іншому вигляді є впорядкованою за певними якостями та зв'язками й має відносно стійку єдність, яка характеризується внутрішньою цілісністю, вираженою у відносній автономності поведінки та/або існуванні цієї множини в навколишньому середовищі.

У Новому тлумачному словнику української мови поняття «система» тлумачиться як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ і т. ін.); будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [2, с. 286].

Оскільки поняття «система» має надзвичайно широку сферу застосування (практично кожен об'єкт можна розглядати як систему), остільки його досить повне розуміння передбачає побудову сімейства відповідних визначень – як змістовних, так і формальних [3, с. 584]. Лише в межах такого сімейства визначень вдається сформулювати основні системні принципи, зокрема такі: принцип цілісності (принципова незвідність властивостей системи до суми властивостей її складових елементів і невідність з останніх властивостей цілого; залежність кожного елемента, властивості та відносин системи від їх місця й функцій тощо всередині цілого); структурності (можливість опису системи через установлення її структури, тобто мережі зв'язків і відносин; обумовленість поведінки системи не стільки поведінкою її окремих елементів, скільки властивостями її структури); взаємозалежності системи й середовища (система формує та проявляє властивості в процесі взаємодії із середовищем, будучи при цьому провідним активним компонентом взаємодії); ієрархічності (кожен компонент системи у свою чергу може розглядатися як система, а досліджувана в цьому випадку система є одним із компонентів більш широкої системи); множинності опису кожної системи (через принципову складність системи її адекватне пізнання вимагає побудови безлічі різних моделей, кожна з яких описує лише певний аспект системи) тощо. Кожна система характеризується не лише наявністю зв'язків і відносин між елементами, що її утворюють, але й нерозривною єдністю з навколишнім середовищем, у взаємодії з яким вона проявляє свою цілісність. Ієрархічність, багаторівневність і структурність – властивості не лише будови, морфології системи, але й поведінки: окремі рівні обумовлюють певні аспекти її поведінки, а цілісне функціонування виявляється результатом взаємодії всіх її сторін і рівнів. Важливою особливістю більшості систем, особливо живих, технічних і соціальних, є передавання в них інформації та наявність процесів управління.

В. Д. Могилевський дає таке визначення: система – це особлива організація спеціалізованих елементів, об'єднаних у єдине ціле для вирішення конкретного завдання. Основна якість організації системи (цілісність) полягає в тому, що її якості не зводяться до якостей її елементів, і навпаки [4, с. 8].

Таким чином, будь-яка система являє собою сукупність певних елементів, які перебувають у єдності між собою й доповнюють один одного, спільна робота яких дозволяє досягти певної кінцевої мети. Виходячи з поданого вище визначення, систематизація в найбільш загальному вигляді являє собою процес з упорядкування окреслених елементів. Термін «систематизація» походить із французької мови («systematization»), що трактується як система, єдине ціле [5, с. 812]. Етимологічний аналіз слова «систематизація» засвідчив, що це поняття є багатозначним, зокрема під ним можна розуміти порядок, у підґрунті якого лежать послідовні розташування, обумовлені взаємним зв'язком частин; узвичаєна класифікація за певним критерієм (форма, організація тощо) [6, с. 1320–1321]. Головною функцією систематизації є набуття об'єктами, що перебувають під її впливом, системної якості – ознак, які визначають систему як цілісне утворення, не поширюючись на її окремі елементи.

Отже, систематизація являє собою процес упорядкування окремих елементів, створення належних умов для того, щоб вони співпрацювали та взаємодіяли один з одним. Що ж стосується поняття «систематизація законодавства», то перш за все слід зауважити, що проблема його впорядкування була актуальною ще за часів існування СРСР. Практичне значення систематизації законодавства відзначав ще в 1833 р. відомий кодифікатор М. Сперанський, який виокремив основні пріоритетні сфери впливу систематизації – потреби держави та юридичної науки. Окрім цього, систематизація є одним із головних факторів цілеспрямованого й ефективного правового виховання (формування правосвідомості) та наукових досліджень у галузі навчання студентів [7, с. 30].

Залежно від періоду розвитку держави потреба в систематизації законодавства буває різною. У разі накопичення протягом певного часу великого обсягу нормативно-правового матеріалу, що був затверджений у різні історичні періоди становлення держави й водночас містить багато дублювань, систематизація законодавства є обов'язковим засобом урегулювання. У разі ж революційної модернізації правової системи (скасування цілих нормативних блоків), що ліквідує застарілі відносини, створюється якісно нова суспільно-економічна система, у підґрунті якої покладено оновлені закони, – тоді систематизація законодавства відходить на другий план.

Важливим етапом у процесі систематизації українського законодавства стало прийняття Указу Президента України «Про заходи щодо здійснення правової реформи в

Україні» від 19.06.1995 (який уже втратив чинність), на основі якого було сформовано Українську кодифікаційну комісію (координуючий науково-експертний центр). Її головними завданнями були такі: визначення наукових засад здійснення кодифікації законодавства України, черговості та послідовності в підготовці кодексів та інших кодифікованих законодавчих актів з окремих галузей права; розроблення загальних принципів побудови кодифікованих законодавчих актів, їх взаємної узгодженості з метою забезпечення повноти законодавчого регулювання відповідних сфер суспільних відносин; організація широкого громадського обговорення проєктів кодексів та інших кодифікованих законодавчих актів, у тому числі шляхом організації наукових конференцій, «круглих столів» тощо; забезпечення належної наукової експертизи проєктів кодифікованих законодавчих актів шляхом залучення до її проведення як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців; підготовка наукових висновків щодо законопроєктів, які вносяться на розгляд Верховної Ради України.

Саме відтоді вчені фактично почали приділяти більше уваги теорії систематизації законодавства, що обумовило виникнення великої кількості підходів до розуміння цієї категорії. Результатом упровадження систематизації в законодавство є досягнення зручності та доступності в користуванні, що впливає в позитивному ключі на зміцнення законності в регулюванні суспільних відносин.

Цікаві погляди на сутність і значення систематизації законодавства містяться у дослідженнях німецьких учених-правознавців, які вбачають її головну мету у виявленні основних (усталених) взаємозв'язків, їх адекватності та ліній розвитку в межах певних юридичних інститутів. Цей напрям ґрунтується на підґрунті ідеї про аналітичне мислення, яке може раціоналізувати, спрямоване на узагальнення положення права. Основним принципом цієї ідеї є розвиток загальних учень, які ґрунтуються на різних галузях права й орієнтуються на загальні правила права, до яких належать взаємозалежні процеси.

У юридичній літературі також зазначено, що систематизація законодавства охоплює чотири самостійні форми правової діяльності: збирання державними органами, підприємствами, фірмами й іншими установами (організаціями) чинних нормативних актів, їх опрацювання та систематизоване розміщення з подальшим зберіганням, а також видання довідок на запит органів, установ та окремих осіб (облік нормативних актів); розробка й оприлюднення різних збірників нормативних актів (інкорпорація законодавства); підготовка й ухвалення збільшених актів за рахунок об'єднання норм розрізаних актів, спрямованих на вирішення однакових питань; розробка й затвердження нових актів (кодексів), які поєднують у собі старі норми, що є дієвими, та нові нормативні приписи (кодифікація законодавства) [8, с. 688].

Отже, узагальнюючи викладений вище матеріал, можемо констатувати, що під систематизацією законодавства слід розуміти визначену нормами чинного законодавства України сукупність дій організаційного та правового характеру, які здійснюються уповноваженими органами державної влади для зведення чинних нормативно-правових актів у єдину внутрішньо узгоджену систему, що сприяє підвищенню загальної ефективності їх функціонування.

Основними результатами процесу систематизації є такі: 1) правове регулювання широкого спектру нормативно-правових актів, урахування їх специфіки й особливостей упорядкування; 2) виключення або принаймні обмеження дублювання норм різними галузями законодавства; 3) усунення прогалін; 4) подолання колізій у законодавстві; 5) створення умов відповідної юридичної кваліфікації.

Тож систематизація законодавства є передумовою досягнення ефективності чинного законодавства, усунення суперечностей і прогалін, а також застарілих норм у праві. У результаті систематизації законодавство стає більш зручним і доступним для користування, сприяє зміцненню законності в регулюванні суспільних відносин. Отже, необхідність систематизації обумовлюється такими постійно діючими процесами: 1) виданням нових нормативно-правових актів; 2) утратою юридичної сили деякими нормативно-правовими актами; 3) застаріванням деяких нормативно-правових актів; 4) накопиченням суперечностей між юридичними приписами тощо. Здійснення систематизації законодавства є одним із завдань законодавця, який виконує його на основі відповідних програм і планів.

Досліджуючи роль і значення систематизації законодавства в Україні, слід звернути увагу на його мету, завдання та функції. Здійснений вище аналіз дає змогу констатувати, що основною метою систематизації законодавства є загальне підвищення його ефективності та

більш якісне регулювання правових відносин у всіх сферах суспільного життя. Досягнення мети має передувати вирішенню конкретних завдань, які являють собою своєрідні мікроцілі, вирішення яких повинно мати обов'язковий характер.

Тож ми, спираючись на аналіз низки наукових позицій і норм чинного законодавства України, вважаємо, що до завдань систематизації законодавства слід віднести такі:

- усунення суперечностей, застарілих і дубльованих норм;
- забезпечення уніфікації;
- зменшення масиву нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання конкретної сфери суспільних правовідносин;
- упорядкування правових норм за певними критеріями;
- створення рівного для всіх громадян доступу до нормативно-правової бази держави;
- забезпечення зрозумілості та прозорості правових норм;
- підвищення правової культури громадян;
- поліпшення якості й ефективності нормотворчої діяльності уповноважених органів державної влади.

Із категорією завдання тісно пов'язані функції систематизації законодавства, вони відображають найбільш важливі практичні аспекти такої діяльності, тобто її фактичне призначення. Так, С. С. Алексєєв указує, що систематизація законодавства виконує істотні функції, дотримання яких надає національній правовій системі статусу об'єктивної та адекватної. До основних функцій систематизації, на переконання автора, належать: огляд повного масиву чинного законодавства; виявлення та усунення суперечностей і прогалин (дефектів) правового регулювання; підвищення ефективності законодавства; інформаційна доступність чинного законодавства; створення умов для вивчення законодавства; забезпечення розвитку правосвідомості громадян [9, с. 29].

Ми ж, у свою чергу, переконані, що до ключових функцій систематизації законодавства України слід віднести такі:

1. *Роз'яснювальна функція.* Тлумачення норм права (інтерпретація норм права) – інтелектуально-вольова пізнавальна діяльність, що полягає у встановленні точного змісту (сміслу) норм права та здійснюється за допомогою певних способів (прийомів) із метою правильного їх застосування й безпосередньої реалізації. Тож зміст цієї функції полягає в тому, що саме за допомогою систематизації законодавець має можливість роз'яснити норми права для всіх громадян, зробити їх більш зрозумілими для сприйняття, що, у свою чергу, підвищує рівень правової грамотності та культури сторін правовідносин.

2. *Нормоутворююча функція.* Нормоутворення – це найширша категорія, яка охоплює всі форми й засоби виникнення, розвитку та зміни права, у тому числі й нормотворчість. Нормотворчість – це завжди офіційно оформлений процес діяльності держави, посадових осіб та органів місцевого самоврядування, а нормоутворення (формування права) – це неформований соціальний процес становлення правових ідей про необхідність упорядкування суспільних відносин, зумовлений різними факторами й поглядами. Головною відмінністю нормотворчості від нормоутворення є те, що творення права здійснюється державними органами або з їх санкції, дозволу. Нормоутворення відбувається й поза нормотворчістю держави, у межах громадянського суспільства – у правосвідомості, конкретних правовідносинах, правомірній поведінці, правових теоріях і т. ін.

3. *Стабілізаційна функція.* Стабільність – це певний стан налагодженості, постійності державно-службових відносин. Із точки зору законодавця, сенс установа цієї стабільності – підтримка управління державною службою на рівні, який дозволяє їй якісно здійснювати функції держави. Тож зміст стабілізаційної функції систематизації законодавства виявляється в тому, що під час здійснення відповідної діяльності в нормативних актах закріплюються виключно ті положення, які є стабільними та дію яких розраховано на достатньо тривалий період часу.

4. *Деколізійна функція.* Узагалі колізія – це стан і дія кількох правових актів чи їх норм, як правило нормативного характеру, що ухвалені одним або різними суб'єктами правотворчості, які спрямовані на регулювання тих самих суспільних відносин, а застосування кожного з них окремо дає різний, зокрема протилежний, результат. Колізійні правові акти й норми є контраверсійними, бо мають розбіжності за результатами їх регулятивної дії на суспільні відносини. Тож деколізійна функція систематизації законодавства полягає в тому, що за допомогою такої діяльності стає можливим виправити або ж узагалі скасувати колізійні норми, що, у свою чергу, робить відповідне законодавство зрозумілішим і більш «однозначним» для трактування.

5. *Стимулююча функція.* У межах розглядуваної проблематики стимулююча функція полягає в тому, щоб, по-перше, спонукати законодавця та вітчизняних науковців здійснювати подальшу роботу з удосконалення відповідного законодавства; по-друге, забезпечити сталий розвиток правовідносин, на регулювання яких спрямовано норми законодавства.

6. *Наукова функція.* Вона передбачає розробку теоретичних і науково-методологічних рекомендацій щодо здійснення систематизаційної діяльності, підготовки й ухвалення кодифікаційних актів, правил застосування та прийомів законодавчої (кодифікаційної) техніки. Науковий підхід до вирішення проблем систематизаційної діяльності підвищить ефективність її здійснення.

7. *Прогностична функція.* Її зміст полягає в тому, що систематизація законодавства серед іншого проявляється в здатності прораховувати можливі історичні, соціальні та політичні наслідки тих чи інших соціальних дій і процесів.

8. *Інформаційна функція.*

Висновки. Таким чином, слід узагальнити, що в умовах сьогодення систематизація законодавства є вкрай необхідним заходом на шляху до європейської інтеграції нашої країни. Саме систематизація дає змогу вдосконалити та впорядкувати законодавство для зручності його застосування та ефективної реалізації на практиці. Окрім того, роль систематизації законодавства полягає в тому, щоб створити всі необхідні умови для його подальшого розвитку, позбутися в ньому прогалин та недоліків і забезпечити його внутрішню єдність.

Ми також переконані, що систематизація законодавства створює можливості для оперативного пошуку й правильного тлумачення всіх потрібних нормативних актів, що забезпечує цілеспрямоване й результативне правове виховання суспільства. Систематизація законодавства набуває значущості в питаннях огляду джерел права, орієнтування в системі законодавства, для ухвалення нових нормативних актів правотворчими органами в узгодженості між усіма нормативними правовими актами, для вирішення питань про застарілі акти та пошуку найбільш ефективних засобів нормативного правового регулювання суспільних відносин.

Список використаних джерел

1. Строїч О. М. Значення систематизації законодавства в формуванні системи права: методичні рекомендації. Косів : [Б. в.], 2015. 64 с.
2. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / укл. В.Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконт, 1998. Т. 4. С. 286.
3. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. М. : Сов. Энцикл. 1989. С. 584.
4. Могилевский В. Д. Методология систем: вербальный подход / Отделен. экон. РАН ; науч.-ред. совет изд-ва «Экономика». М. : Экономика, 1999. 252 с.
5. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2007. 992 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови : (з дод., допов. та CD) / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
7. Курусь Т. В. Основні напрями систематизації результатів нормотворчої діяльності органів державної влади. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки.* 2014. № 2. С. 27–34.
8. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
9. Алексеев С.С. О систематизации в праве (к 90-летию со дня рождения). *Юридические исследования.* 2015. № 1. С. 22–38. URL : https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=14091..

Надійшла до редакції 01.12.2020

References

1. Stroyich, O. M. (2015) Znachennya systematyzatsiyi zakonodavstva v formuvanni systemy prava [The significance of systematization of legislation in the formation of the legal system]: metodychni rekomendatsiyi. Kosiv : [B. v.]. 64 s. [in Ukr.]
2. Novyy tлумачnyy slovnyk ukraïns'koyi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]: u 4-kh t. / uкл. V.Yaremenko, O. Slipushko. Kyiv : Akonit, 1998. T. 4. S. 286. [in Ukr.]
3. Filosofskiy entsyklopedicheskiy slovar' [Philosophical encyclopedic dictionary] / redkol.: S.S. Averyntsev, É. A. Arab-Ohly, L. F. Yl'ychev y dr. 2-e yzd. M. : Sov. Entsycl. 1989. S. 584. [in Russ.]
4. Mogilevskiy, V. D. (1999) Metodologiya sistem: verbal'nyy podkhod [Methodology of systems: a verbal approach] / Otdelen. ekon. RAN ; nauch.-red. sovet izd-va «Ekonomika». M. : Ekonomika, 252 s. [in Russ.]
5. Velykyy entsyklopedychnyy yurydychnyy slovnyk [Large encyclopedic legal dictionary] / za

red. YU.S. Shemshuchenka. Kyiv : Yuryd. dumka, 2007. 992 s. [in Ukr.]

6. Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] : (z dod., dopov. ta SD) / ukl. i hol. red. V.T. Busel. Kyiv ; Irpin : Perun, 2009. 1736 s. [in Ukr.]

7. Kurus', T. V. (2014) Osnovni napryamy systematyzatsiyi rezul'tativ normotvorchoyi diyal'nosti orhaniv derzhavnoyi vlady [The main directions of systematization of the results of rule-making activities of public authorities]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky.* № 2. S. 27–34. [in Ukr.]

8. Zaychuk, O. V., Onishchenko, N. M. (2006) Teoriya derzhavy i prava. Akademichnyy kurs [Theory of State and Law. Academic course]: pidruch. Kyiv : Yurinkom Inte., 688 s. [in Ukr.]

9. Alekseev, S. S. (2015) O sistematzatsii v prave (k 90-letiyu so dnya rozhdeniya) [On systematization in law (to the 90th anniversary of his birth)]. *Yuridicheskiye issledovaniya.* № 1. S. 22–38. URL : https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=14091. [in Russ.]

SUMMARY

Nataliya M. Obushenko. Essence and significance of legislation systematization in Ukraine.

The article highlights that the systematization of legislation is an essential measure on the path to European integration of our country, as well as that the systematization allows improving and streamlining legislation for ease of application and effective implementation in practice. The article reveals that the role of systematization of legislation is to create all the necessary conditions for its further development, to get rid of gaps and shortcomings in it and to ensure its internal unity. The article clarifies that the systematization of legislation creates opportunities to quickly find and correctly interpret all the necessary regulations, which provides a purposeful and effective legal education of society. Systematization of legislation becomes important in reviewing the sources of law, orientation in the system of legislation, for the adoption of new regulations by law enforcement agencies in coordination with all regulations, addressing obsolete acts and finding the most effective means of regulatory regulation of public relations. In the article, the systematization of legislation should be understood as a set of organizational and legal actions defined by the current legislation of Ukraine, which is carried out by authorized public authorities to bring existing regulations into a single internally coordinated system that improves overall efficiency. Systematization is a process of organizing individual elements, creating the right conditions for them to cooperate and interact with each other. Systematization is one of the main factors of purposeful and effective legal education (formation of legal awareness) and research in the field of student education.

Keywords: *systematization of labor legislation, European integration, system, legal activity, functions of systematization of legislation, normative-legal documents, conflicts, the state, legal relations, unification of the legislation of the country.*

УДК 342.511

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-106-110

Лілія СЕРДЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ЯК БАГАТОАСПЕКТНИЙ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

Предметом наукового аналізу стали відображені в Конституції України та доктрині конституційного права судження суб'єкта конституційної законотворчості та вчених-правознавців про феномен Президента України як багатоаспектне явище державно-правової дійсності. Наведено аргументи на підтримку цієї авторської позиції.

Зокрема, зроблено висновок, що Президент України є складним соціально-правовим феноменом, а тому комплексне уявлення про означене явище може бути отримано лише в результаті його багатоаспектного розгляду.

Ключові слова: *Конституція України, Президент України, глава держави, вища посадова особа, державний орган, орган державної влади.*

© Сердюк Л. М., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1732-8737>

liliyadp255@gmail.com

Постановка проблеми. В сучасній доктрині конституційного права склалася доволі суперечлива ситуація, пов'язана з різною інтерпретацією вченими поняття «Президент України». Підтвердженням цьому слугують відмінні за своїм змістом судження правників про вищезгадане явище державно-правової дійсності, що стануть предметом подальшого теоретичного осмислення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості категорій президент (безвідносно до конкретної держави), президент щодо конкретної держави та Президент України з огляду на факт існування цього соціально та політико-правового феномена в Україні й інших сучасних державах із республіканською формою правління, є традиційним для доктрини конституційного права. Воно знайшло своє відображення як у численних наукових працях, так і навчальних виданнях, окремі з яких і стануть предметом подальшого аналізу.

На особливу увагу в контексті теми дослідження заслуговують наукові праці таких вітчизняних правників, як С. Агафонов, В. Кравченко, О. Майданник, М. Савчин, В. Шатіло й ін.

Метою цієї статті є обґрунтування тези про багатоаспектність феномена Президента України як явища державно-правової дійсності, що з необхідністю вимагає збагачення змісту однойменного поняття.

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання такого теоретичного інструментарію:

1) діалектичного методу пізнання, що ґрунтується на ідеї взаємозв'язку та розвитку явищ державно-правової дійсності;

2) комплексного підходу, що дозволяє дослідити феномен Президента України не лише з погляду юридичного, але й інших суспільних наук, зокрема соціології та політології. В пізнавальному плані важливо також дослідити окремі аспекти його буття не лише з погляду статичності, але й динаміки (як виник цей державно-правовий інститут, як він розвивався і яким став тепер);

3) формально-логічних методів аналізу та синтезу;

4) спеціально-юридичного та герменевтичного методів пізнання, необхідних для розкриття змісту приписів національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Як нами зазначалося вище, в сучасній науці конституційного права склалася доволі парадоксальна ситуація, пов'язана з різними судженнями вчених про державно-правовий феномен Президента України. Зокрема, О. Майданник відзначає: «Як глава держави, Президент України є найвищою посадовою особою в країні. Саме тому він наділяється повноваженнями виступати від імені України як у внутрішньому житті країни, так і в міжнародних відносинах. Положення Конституції приводять до висновку, що Президент України є найвищою посадовою особою Української держави, яка має забезпечувати цілісність держави» [1, с. 269]. Такий підхід до розуміння досліджуваного поняття є своєрідним симбіозом положень ст. 1 Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про Президента Української РСР» від 05.07.1991 р. та ст. 102 чинної Конституції України.

Ст. 1 вищезгаданого Закону закріплювала дефінітивну норму права, згідно з якою «Відповідно до Конституції Української РСР Президент Української Радянської Соціалістичної Республіки є найвищою посадовою особою Української держави і главою виконавчої влади» [2].

Ст. 102 Конституції України містить правовий припис, відповідно до якого «Президент України є главою держави і виступає від її імені» [3].

Принагідно відзначити, що не всі вчені поділяють тезу про визнання Президента України найвищою посадовою особою в державі. Зокрема, С. Агафонов вважає, що Президент України є не посадовою особою, а органом держави та частиною державного механізму, тому що тільки держава має виключне право на прийняття законів та інших нормативно-правових актів, обов'язкових для всього суспільства чи його частини [4, с. 7].

В. Кравченко досліджуване нами поняття розглядає в двох аспектах: 1) конституційної системи органів державної влади України та 2) юридичних форм глави держави.

Президент України є органом державної влади, а отже, і складовою цієї системи. Підтвердженням цьому є як сформульована вченим дефініція вищезгаданого поняття та його суттєві ознаки, так і видова диференціація цієї загальнотеоретичної категорії [5, с. 236-243].

Як вважає В. Кравченко, Президент України є юридичною формою глави держави

в Україні. З-поміж інших юридичних форм (монарх, колегіальна президентура, глава уряду, одноосібний або колегіальний узурпатор) його вирізняє обрання народом та отримання влади на визначений термін у порядку делегації [5, с. 313].

У гносеологічному плані не менш важливе значення має і той аспект цієї проблеми, на якому акцентували свою увагу М. Савчин, В. Шатіло та С. Агафонов. Президент України як конституційно-правовий інститут, на думку М. Савчина, являє собою норми і принципи, що визначають: 1) місце і роль глави держави у державному механізмі та його взаємовідносини з іншими органами держави; 2) порядок заміщення цієї посади; 3) повноваження глави держави; 4) його відповідальність за державну зраду та порушення конституції [6, с. 685].

В. Шатіло роль норм інституту президентства в Україні вбачає в регулюванні порядку виборів Президента України, визначенні функцій і повноважень Президента України, терміну його повноважень та порядку їх припинення, його конституційно-правової відповідальності, а також регламентації діяльності допоміжних органів і служб при Президентові України [7, с. 4].

Інший вітчизняний правник, С. Агафонов, не лише розмежовує поняття інститут президентства та інститут Президента України, але й вкладає в них різне змістовне наповнення. Інститут президентства, як стверджує вчений, являє собою систему правових норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин, змістом яких є діяльність Президента України як їх суб'єкта. Що ж до інституту Президента України, то це державно-правове утворення в цілісній системі управління суспільством, що складається з найвищого одноособового виборного органу та його консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, наділене конституційно-владними повноваженнями в управлінні державою, характеризується єдністю взаємозв'язків з іншими державними, а також недержавними органами та громадянами, діяльність якого регулюється системою відповідних правових норм [4, с. 5].

Торкаючись питання розуміння поняття, що становить предмет дослідження, не можна залишити поза увагою ще один, нехай і дещо символічний, але важливий аспект соціально-правового феномена Президента України, який до того ж передбачений Конституцією України. Йдеться, зокрема, про конституційно-правовий припис ч. 3 ст. 105, відповідно до якого «звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту».

Висновки. Аналіз наведених вище суджень учених, що розкривають зміст досліджуваного нами поняття, дозволяє зробити висновок про те, що Президент України є складним соціально-правовим феноменом, а тому комплексне уявлення про означене явище може бути отримано тільки внаслідок його багатоаспектного розгляду:

– з погляду теорії механізму держави Президент України є важливим елементом державного апарату – одноосібним, виборним, вищим органом держави, що має загальну компетенцію. Вказаний аспект є дещо суперечливим з огляду на той факт, що органи держави, як правило, створюються як юридичні особи, чого не можна сказати про главу Української держави;

– в аспекті визначеного конституційно-правового статусу він є главою держави та виступає від її імені. Суттєвим уточненням цього судження є теза про Президента України як юридичну форму глави держави, який обирається народом і отримує владу на визначений термін у порядку делегації. Що ж до визнання його найвищою посадовою особою, то відповідне судження вважаємо певною мірою умовним і оціночним, адже в національній правовій доктрині та чинному законодавстві питання ієрархічної системи посадових осіб в Україні станом на тепер не розроблене;

– з погляду онтології (свого буття, існування) Президент України є фізичною особою, яка досягла щонайменше 35-річного віку. Суттєвим недоліком чинного законодавства є доволі обмежений, на нашу думку, набір вимог, що висуваються до кандидата на цю виборну посаду, а надалі, у разі здобуття перемоги на виборах, характеризують і чинного главу держави. Законодавець не передбачив як умову для виникнення конституційно-правових відносин, у межах яких громадянина України може бути обрано Президентом України, ні факту здобуття ним вищої освіти (в гносеологічному плані Президент України має бути активним суб'єктом пізнання, адже саме когнітивні можливості забезпечують йому здобуття вищої освіти. Не можна не відзначити і той факт, що президент є одночасно і об'єктом пізнання суспільних наук, більшість із яких досліджують вплив цього інституту на різні суспільні процеси та покликані підвищити його ефективність в умовах, що постій-

но змінюються. Водночас окремі з них (історія, історія держави і права) досліджують його особистість, здобутки, персональну роль у житті суспільства), ні наявності у нього значного стажу професійної діяльності, ні визнання високого рівня його професійної компетентності загалом, ні наявності у нього високих моральних якостей;

– в аспекті системи конституційного права Президент України є конституційно-правовим інститутом, норми якого визначають: 1) місце і роль глави держави у державному механізмі та його відносини з іншими органами держави; 2) порядок заміщення цієї посади; 3) функції та повноваження глави держави; 4) його відповідальність за державну зраду чи інший злочин;

– з погляду доктрини та практики державного управління глава держави є одним із найважливіших елементів сучасної системи державного управління. Саме на ньому замикаються потоки інформації, що надходять від інших елементів цієї системи. Аналіз інформації, вироблення управлінських рішень і контроль за їх виконанням – такі основні функції Президента в цій системі;

– з погляду ставлення до цього конституційно-правового інституту та особистості глави держави з боку суспільства й владних інституцій, Президент України – це почесне звання, що охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту.

Список використаних джерел

1. Майданник О. О. Конституційне право України: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2011. 380 с.
2. Про Президента Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 05.07.1991 р. № 1295-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1295-12#Text>.
3. Конституція України (офіційний текст). Чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 30 вересня 2016 року. Київ. 2016. 74 с.
4. Агафонов С. А. Інститут Президента в системі державної влади України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2003. 16 с.
5. Кравченко В. В. Конституційне право України: навчальний посібник. Вид. 6-те, виправл. та доповн. Київ : Атіка. 2007. 591 с.
6. Савчин М. В. Конституційне право України : підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М. О. Баймуратов. Київ : Правова єдність, 2009. 1008 с.
7. Шатіло В. А. Теоретичні проблеми інституту президентства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 18 с.

Надійшла до редакції 30.09.2020

References

1. Maydanyk, O. O. (2011) *Konstytutsiynе pravo Ukrainy* [Constitutional law of Ukraine]: *navchal'nyy posibnyk*. Kyiv: Alerta. 380 s. [in Ukr.]
2. Pro Prezydenta Ukrainy'skoyi RSR [On the President of the Ukrainian SSR]: *Zakon Ukrainy'skoyi Radyans'koyi Sotsialistychnoyi Respub-lyki vid 05.07.1991 r. № 1295-XII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1295-12#Text> (data zve-rnennya: 05.06.2020). [in Ukr.]
3. *Konstytutsiya Ukrainy (ofitsiynyy tekst)* [Constitution of Ukraine (official text)]. *Chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnennamy stanom na 30 veresnya 2016 roku*. Kyiv. 2016. 74 s. [in Ukr.]
4. Ahafonov, S. A. (2003) *Instytut Prezydenta v systemi derzhavnoyi vlady Ukrainy* [Institute of the President in the system of state power of Ukraine]: *avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02*. Kyiv. 16 s. [in Ukr.]
5. Kravchenko, V. V. (2007) *Konstytutsiynе pravo Ukrainy* [Constitutional law of Ukraine] : *navchal'nyy posibnyk*. Vyd. 6-te, vypravl. ta dopovn. Kyiv : Atika. 591 s. [in Ukr.]
6. Savchyn, M. V. (2009) *Konstytutsiynе pravo Ukrainy* [Constitutional law of Ukraine] : *pidruchnyk / vidp. red. prof., d.yu.n. M. O. Baymuratov*. Kyiv : Pravova yednist'. 1008 s. [in Ukr.]
7. Shatilo, V. A. (2005) *Teoretychni problemy instytutu prezydent-stva v Ukraini* [Theoretical problems of the institute of the presidency in Ukraine] : *avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02*. Kyiv. 18 s. [in Ukr.]

SUMMARY

Liliya M. Serdyuk. The President of Ukraine as a multifaceted state and legal phenomenon: doctrinal approaches to understanding. In preparing this article the author has set out to substantiate the thesis about the multifaceted phenomenon of the President of Ukraine as a phenomenon of state and legal reality, which necessarily requires enrichment of the content of the same concept.

The analysis of scientists' judgments revealing the content of the concept under study, gives grounds to conclude that the President of Ukraine is a complex socio-legal phenomenon, and therefore a comprehensive picture of this phenomenon can be obtained only as a result of its multifaceted consideration:

- from the point of view of the theory of the mechanism of the state, the President of Ukraine is an important element of the state apparatus - a single, elected, supreme body of the state, which has general

competence. This aspect is somewhat contradictory regarding that state bodies are usually established as legal entities that cannot be said about the head of the Ukrainian state;

- in terms of a certain constitutional and legal status he/she is the head of the state and acts on its behalf. A significant clarification of this judgment is the thesis about the President of Ukraine as a legal form of the head of state, who is elected by the people and receives power for a fixed term by delegation. As for the recognition of his/her highest official, we consider the relevant judgment to some extent conditional and evaluative, because in the national legal doctrine and current legislation the issue of the hierarchical system of officials in Ukraine is not yet developed;

- from the point of view of ontology (of his/her being, existence) the President of Ukraine is an individual who has reached at least 35 years of age. A significant shortcoming of the current legislation is a rather limited, in our opinion, set of requirements for a candidate for this elected position, and in the future, in case of winning the election, describe the current head of state. The legislator did not envisage as a condition for the emergence of constitutional and legal relations, within which a citizen of Ukraine can be elected President of Ukraine, or the fact of higher education (in epistemological terms, the President of Ukraine must be an active subject of knowledge, because it is cognitive capabilities provide him/her to gain higher education; it should be noted that the President is both an object of knowledge of the social sciences, most of which study the impact of this institution on various social processes and are designed to increase its effectiveness in a constantly changing environment. At the same time some them (history, history of the state and law) explore his/her personality, achievements, personal role in society, neither he/she has significant experience of professional activity, nor the recognition of a high level of his/her competence as a professional in general, nor he/she has high moral qualities;

- in terms of the system of constitutional law the President of Ukraine is a constitutional and legal institution, the rules of which determine: 1) the place and role of the head of state in the state mechanism and its relationship with other state bodies; 2) the procedure for substituting this position; 3) functions and powers of the head of state; 4) his/her responsibility for treason or other crime;

- in terms of doctrine and practice of public administration, the head of state is one of the most important elements of the modern system of public administration. He/she converges large volumes of information flows from other elements of this system. Analysis of information, development of management decisions and control over their implementation - these are the main President's functions in this system;

- in terms of the attitude to this constitutional and legal institution and the personality of the head of state by society and government institutions, the President of Ukraine is an honorary title protected by law and retained for his/her life, unless the President of Ukraine was removed from office by impeachment.

Keywords: *Constitution of Ukraine, President of Ukraine, head of state, senior official, state body, state power body.*

УДК 342.25

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-110-118

Іван ОМЕЛЬКО[©]

викладач

(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЛЕНІВ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ТА ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ РОСІЇ

Стаття присвячена історико-правовим аспектам нормативного регулювання форм діяльності представницьких органів місцевого самоврядування та їхніх членів на українських землях, що перебували у складі Австро-Угорщини та дореволюційної Росії. Продемонстровано, що протягом 60-90-х років XIX століття відбувалося накопичення досвіду нормативного закріплення правового статусу та організації роботи представницьких органів влади на місцях, становлення основних форм їх діяльності. Звертається увага на те, що в обох імперіях прийняття ліберального законодавства про місцеве самоврядування спричинило активізацію місцевої нормотворчості. Аналізується зміст загальнодержавних і місцевих актів, що регламентували форми діяльності представницьких органів кінця XIX – початку XX століть.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, земська реформа, міська реформа, гласні, форми діяльності.*

© Омелько І. І., 2020

v.a.seryogin@karazin.ua

Постановка проблеми. Питання належної організації роботи депутатського корпусу супроводжують процес розбудови місцевого самоврядування на всіх етапах його еволюції. Тому для більш повного розуміння сучасного стану й перспектив розвитку форм діяльності тих чи інших суб'єктів публічної влади завжди важливо мати чітке уявлення про попередній досвід їх нормативного закріплення та практики реалізації, з урахуванням конкретно-історичних умов. При цьому важливо зрозуміти не тільки магістральні напрями й загальні тенденції розвитку місцевого самоврядування як підсистеми публічної влади, але й еволюцію окремих елементів організації роботи муніципальних органів, зокрема форм і методів їх діяльності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемам еволюції правового регулювання статусу та організації роботи вітчизняних органів місцевого самоврядування присвятили свої роботи такі вчені, як О. В. Батанов, А. А. Безуглов, О. М. Головка, Г. В. Задорожна, В. В. Кравченко, Л. Л. Лабенська, П. М. Любченко, Б. А. Пережняк, М. Л. Пешин, М. В. Пітцик, О. А. Редькіна, С. О. Семко, С. Г. Серьогіна, О. В. Чернецька, Я. Г. Ярматов, О. Н. Ярмиш та інші. Однак історичний розвиток форм діяльності депутатів місцевих рад у їх працях розглядається лише побіжно, що не дає змоги сформулювати цілісне уявлення про цей елемент організації роботи депутатського корпусу. Необхідність удосконалення організації роботи місцевих рад і їх депутатів у сучасних умовах децентралізації та реформування територіальної організації публічної влади в Україні зумовлює потребу в поглибленому вивченні діалектичного розвитку правового регулювання форм діяльності депутатів представницьких органів місцевого самоврядування на попередніх етапах вітчизняної історії, його критичної оцінки й прогнозування подальших кроків законодавця в цій сфері.

Метою цієї статті є виокремлення основних історичних етапів розвитку правового регулювання форм діяльності членів представницьких органів місцевого самоврядування, що існували на українських землях, котрі перебували у складі Австро-Угорщини та дореволюційної Росії, з'ясування історичного процесу накопичення відповідних форм та їх практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Історики відзначають, що місцеве самоврядування бере початок ще з епохи раннього Середньовіччя, вічового правління й станово-представницьких зборів. Утім, у сучасному вигляді місцеве самоврядування склалося в XIX ст. як результат перемоги ліберально-демократичних реформ у провідних державах світу. Тому розгляд еволюції правового регулювання форм діяльності депутатів вітчизняних місцевих представницьких органів влади варто розпочати з 60-х років XIX ст., коли в Австро-Угорщині та Російській імперії, до складу яких входили на той час українські землі, майже паралельно розпочалося впровадження місцевого самоврядування.

Австрійський уряд узявся за врегулювання відносин у сфері місцевого самоврядування вже на початку 1860-х років. 5 березня 1862 р. був виданий Закон «Про устрій гмін та виборчу ординацію для гмін» [1], яким визнавалося право сіл, містечок і міст на самоврядування, окреслювався порядок формування та організація діяльності гмінного самоврядування в межах усїєї імперії. Цей закон мав рамочний характер, тож на його основі Галицький крайовий сейм прийняв низку законів, котрі досить повно регламентували діяльність органів місцевого самоврядування всіх рівнів у Галичині. На засіданнях Галицького сейму 19-22 березня 1866 р. було ухвалено урядові проекти законів про гміни, панські маєтки та повітове представництво, затверджено відповідні виборчі «ординації». 12 серпня 1886 р. вони були затверджені у Відні [2, с. 172].

Слідом за цим 13 березня 1889 р. було прийнято закони про місцеве самоврядування для тридцяти великих галицьких міст, а 3 липня 1896 р. – про місцеве самоврядування для дрібних міст, містечок і великих гмін [3, с. 91]. Міста, у яких проживало понад 3 тисячі мешканців, мали право формувати органи міського самоврядування – міську раду й міську управу. Для Львова як найбільшого міста регіону передбачалося прийняття окремого статуту.

Прийняття вищеназаних законів спричинило активізацію місцевої нормотворчості. Особливо активно проводилася робота з розробки локальних нормативно-правових актів, спрямованих на посилення самоорганізації міської громади. Так, протягом 1865 р. Львівською міською радою було розроблено, а 26 березня 1866 р. остаточно схвалено проект статуту міста, однак лише 14 жовтня 1870 р. він був затверджений монархом [4, с. 219]. Цей статут діяв до самого розпаду Австро-Угорщини в жовтні 1918 р. і застосовувався навіть після окупації західноукраїнських земель Польщею аж до 1933 р. Упро-

довж цього часу статут зазнав деяких змін за законами від 11 квітня 1896 р. та від 25 травня 1909 р. Він налічував 114 статей і передавав управління містом до рук міської ради та магістрату.

Порядок діяльності Львівської міської ради визначався регламентом, який був нею затверджений 18 вересня 1872 р. (зі змінами й доповненнями від 9 липня 1874 р., 20 травня 1875 р., 20 квітня 1876 р. і 5 червня 1878 р.).

До складу Львівської міської ради входило 100 депутатів, які спочатку обиралися строком на три роки, а з 1896 р. – на шість, але через кожні три роки в порядку жеребкування 50 депутатів віддавали свої місця заново обраним. Порядок виборів депутатів до міської ради регулювався спеціальною виборчою «ординацією», яка була затверджена одночасно зі статутом. Депутати працювали на безоплатній основі.

Статут установлював обов'язок присутності на засіданні депутатів. Засідання поділялися на звичайні та надзвичайні, відкриті й закриті (на вимогу 10 депутатів засідання могло бути оголошене закритим). Статут визначав, що депутати не обов'язково мали бути попередженими про засідання, але зобов'язані були на нього прийти.

Мінімальна кількість засідань, що мала бути проведена протягом року, статутом не встановлювалася. Надзвичайні засідання скликалися президентом міста чи його заступником, зокрема на вимогу чотирьох депутатів. Для прийняття рішення встановлювався кворум у 40 депутатів. Рішення приймалися відкритим голосуванням (за винятком призначень на посади) простою більшістю голосів.

Головував на засіданнях ради президент міста, який обирався радою зі свого складу, чи віце-президент, який обирався в тому ж порядку, що й президент. Головуючий відкривав і закривав засідання та керував (організовував) дебатами; він не брав участі в голосуванні, й у разі розподілу голосів порівну пропозиція вважалася непринятною. Статутом передбачалася можливість відкритого та закритого голосування. Окремий параграф статуту приділявся протоколу засідань: визначалося, що його підписують головуючі та два уповноважені радою депутати [5].

Саме в цей період посилюється й регламентація організаційних форм роботи місцевих рад – регламентом установлювався порядок роботи президії міської ради, організація та діяльність секцій, спеціальних комісій і комітетів міської ради [6, с 51]. Так, регламентом ради королівського столичного міста Львова від 13 вересня 1872 р. було передбачено функціонування Президії міської ради, до якої входили президент, перший віце-президент, за результатами жеребкування два розпорядники (обиралися секціями зі свого складу та слідували за порядком під час засідань, реєстрували виступаючих і відсутніх тощо) та секретар. Регламент установлював, що секретар чи його заступник веде протоколи засідань, реєструє вхідну документацію ради, облік нерозглянутих справ, упорядковує архів ради, здійснює контроль над виконанням друкарнею чи літографією робіт, що призначаються для ради, контролює їх розподіл, подає на засіданнях ради протоколи та списки, передбачені регламентом.

На відміну від статуту міста, регламент ради закріплював частоту проведення її засідань – раз на два тижні, кожен другий четвер (за винятком свят), о 6.00. Надзвичайні сесії скликалися за пропозицією секції або не менш як 4 депутатів. Регламент установлював обов'язок попереджати депутатів за 2 дні про проведення засідання й надавати їм порядок денний. Кожне засідання згідно з регламентом починалося ухваленням протоколу попереднього.

Регламент закріплював за депутатом право на початку засідання, після затвердження протоколу, звертатися із запитом, що стосувалися інтересів громади, до президента, керівників служб магістрату, до самого магістрату, доповідачів та керівників секцій і спеціальних комісій. Така норма забезпечувала представникам громади можливість виступати з питань, що мали суспільний резонанс.

Цікавим для дослідження є закріплений регламентом порядок розгляду пропозицій депутатів. По-перше, вони повинні бути підтримані п'ятьма депутатами, по-друге, їх оголошують на засіданні ради, вона ж передає їх на розгляд відповідних комісій чи секцій. Важливе положення містить § 27 регламенту: на обговорення міської ради можуть бути винесені тільки питання, попередньо розглянуті в секціях чи постійних комісіях, або в комісіях, спеціально визначених радою. Хоча далі передбачається можливість за підтримки більшості ради на вимогу президії чи 10 депутатів розглядати на засіданні питання, яке не включене до порядку денного чи не розглянуте в комісіях. Регламент також установлював порядок запису на виступи та детально описував процес обгово-

рення, голосування, можливість заслуховування на засіданні громадян із поясненнями щодо певного питання, закріплював вимоги до змісту протоколу засідання.

Особливо важливим для дослідження еволюції організаційних форм роботи представницьких органів місцевого самоврядування є положення регламенту ради королівського столичного міста Львова 1872 р. стосовно діяльності секцій та спеціальних комісій. У той період секціям надавалися достатньо широкі повноваження, зокрема повноваження вирішувати низку питань від імені ради. Рада створювала 5 секцій, діяльність кожної з них зводилася до: а) розгляду пропозицій ради; б) вирішування справ, що належали до її компетенції; в) виконання функцій контролю. Кожна секція обирала зі свого складу голову, заступника та секретаря. Крім секцій, міська рада Львова створювала спеціальні комісії з метою розгляду питань, які вимагали постійного нагляду або фахових рекомендацій. Комісії поділялися на постійні й тимчасові, причому до роботи в них могли залучатися не тільки депутати, але й будь-які інші особи з правом дорадчого голосу. Кількість комісій постійно зростала, і вже в 1913 р. їх було 76 порівняно з 5 в 1871 р. [4, с. 220]. Кожен депутат міської ради був членом якоїсь комісії, а багатьом із них доводилось брати участь і в декількох комісіях.

Крім цього, регламент міста Львова 1872 р. передбачав формування радою спеціфічних утворень для представництва інтересів громади та їх захисту у відповідних закладах, товариствах тощо. Такими утвореннями були депутатські групи й комітети. У зв'язку з поділом Львова на 5 районів міська рада обирала з числа своїх депутатів спочатку 18, а з 1896 р. 25 делегатів строком на 1 рік, а згодом – на 3 роки, які від її імені виконували в районах функції уповноважених. Делегати проводили свою роботу у двох напрямках – внутрішньому та зовнішньому: брали участь у спільних нарадах, опрацьовували та подавали на розгляд президії магістрату проекти розпоряджень, а також наглядали за роботою самоврядних органів, закладів і публічних установ, фінансованих громадою тощо.

Наведені факти дають підстави для висновку, що форми діяльності депутатів місцевих рад на українських землях у складі Австро-Угорської імперії закріплювалися на рівні законів та регламентів. При цьому основна увага приділялась регламентації участі депутата в засіданнях ради, хоча передбачалися й такі організаційні форми діяльності, як участь у роботі секцій, постійних і спеціальних комісій, депутатських груп і комітетів, а також виконання функцій делегата в міському районі.

Становлення місцевого самоврядування в Російській імперії передусім пов'язують із земською та міською реформами Олександра II. У 1864 р. Положенням про губернські та повітові земські установи було запроваджено інститут земств [7, с. 130–131]. Спочатку вони вводились у південних і лівобережних губерніях. У зв'язку з польським повстанням 1863 р., у якому брала участь і частина «хлопоманів», на Правобережній Україні інститут земств тривалий час не впроваджувався. Земську реформу тут було проведено лише в 1911 р. [8, с. 94].

Слід відзначити величезний масив нормативних актів того часу, присвячених земствам. За даними М. В. Угрюмової, тільки з 1864 по 1867 роки стосовно земств було прийнято понад триста законодавчих документів: 70 Височайших повелінь, 35 указів Правлячого Сенату, 126 циркулярних пропозицій МВС губернському керівництву, 121 розпорядження та вказівка МВС [9, с. 70]. Переважна частина цих актів стосується окремих випадків, однак вони мають і загальне значення для тлумачення окремих норм земського законодавства на всій земській території Російської імперії.

Прототипом сучасних депутатів місцевих рад у російській історії можна вважати губернських і повітових земських гласних – виборних членів колегіальних органів загальної компетенції (зборів), що були запроваджені імператором Олександром II у межах реформи територіальної організації публічної влади 1964 р. й перебували поза межами системи урядових установ.

Деякі автори стверджують, що «за формами діяльності земству були притаманні такі функції місцевого самоврядування: нормотворча, установча, контролююча і правоохоронна» [10, с. 18]. Утім, із такою тезою важко погодитись, адже реформа земського управління була половинчатою, і земські установи були позбавлені обов'язкових (примусових) розпорядчих прерогатив. Тобто положення 1864 р. не надавало земським установам права видавати обов'язкові постанови й виконувати їх за допомогою власних органів. Це були установи, за висловом тогочасних фахівців, «із компетенціями, але без влади».

Положення 1864 р. регламентувало порядок діяльності органів земського самоврядування лише в найбільш загальному вигляді. Тому земства намагалися впорядкувати роботу зборів і порядок ведення справ управами за допомогою власних локальних нормативно-правових актів. Наприклад, у 1870 р. Полтавське губернське земство ухвалило «Правила про порядок засідань Полтавського губернського земського зібрання», а 1871 р. «Інструкцію про порядок виконання справ у Полтавській губернській земській управі, а також про відповідальність підлеглих осіб за особистими їх службовими обов'язками» [10, с. 17]. Зазначені нормативні акти передбачали демократичний порядок ухвалення рішень та інформування про прийняті постанови місцевої громади. Земства забезпечували гласність своєї діяльності шляхом публікації матеріалів про роботу земських зборів.

Значну роль у діяльності земств відігравали робочі комісії, що створювались зборами для перевірки діяльності управ та розгляду поточних справ і діяли упродовж кожної земської сесії. У 90-х роках такі комісії діяли в усіх земствах Лівобережної та Південної України, вони були формою залучення гласних до розробки проблем розширення повноважень у місцевих органах самоврядування. Беручи до уваги позитивний досвід їх роботи, у деяких земствах, окрім постійних ревізійних комісій, створювались комісії за напрямками діяльності, де обрані зборами їх члени розподіляли між собою для ревізії різні галузі земського господарства. У Таврійському земстві в різні періоди постійно діяли комісії – ревізійна, кошторисна, санітарна, страхова, проектна, юридична та училищна, комісія з народної освіти, емеритарна (тобто пенсійна), кустарна, статистична, а також існувало багато тимчасових комісій із різноманітних питань тощо.

Як зазначає Н. Г. Горбачова, основними видами діяльності гласних були відвідування засідань зборів, голосування, виступи на засіданнях, подання заяв, участь у роботі комісій [11, с. 25–26]. Саме на земських зборах уперше у вітчизняній історії було апробовано таку форму роботи депутатського корпусу, як сесія, адже повітові й губернські земські збори не були постійно діючими органами. Чергові сесії зборів скликалися один раз на рік і тривали протягом декількох днів (повітових – до 10 днів, губернських – до 20 днів) [12]. Могли проводитися й позачергові сесії. Засідання зборів були відкритими для публіки, що в поєднанні з назвою депутатів – «гласні» (які мали бути «голосом народу») – слугувало впровадженню в політичний лексикон терміна «гласність». У практиці земських зборів уперше було застосовано й таку форму депутатської діяльності, як участь у комітетах і комісіях. Саме така участь надавала гласним можливість реально впливати на вирішення місцевих справ [13]. Земські установи були першою вітчизняною школою демократичного врядування, тим місцем, де विकристалізувались й випробовувались форми й методи депутатської діяльності.

Уже з перших кроків деякі земства висловили прагнення регламентувати свої засідання, установити «наказами», «регламентами» й «правилами» певні моделі ведення справ. Такі «накази» були складені земствами, зокрема у 1865 р. – Охтирським, а також Полтавським і Харківським губернськими, а в 1866 р. – Богодухівським, Ялтинським і Херсонським губернськими. Обсяг цих «наказів» суттєво різнився: вони містили від 2 до 18 параграфів, при цьому деякі досить детально визначали хід засідань, способи голосування, порядок внесення пропозицій та окремих думок, інші ж лише переповідали загальні норми земського положення з цього приводу, обмежуючись стереотипними нормами. Не зупиняючись докладно на цих наказах, відзначимо лише найбільш оригінальні. Так, згідно з харківським наказом, під час засідання присутні гласні не мали права, «не залишаючи справ зібрання, ухилитися від подачі голосів під час вирішення питання» [14, с. 71]. Натомість у Чернігівському земстві з 1866 р. було прийнято виносити остаточне рішення щодо доповіді наступного дня після її проголошення. Особливістю чернігівського наказу було також допущення «другого читання», тобто повторного обговорення під час читання протоколу засідання. Таким чином, постанова вважалася остаточно затвердженою лише після затвердження протоколу засідання [14, с. 72]. Однак із плином часу більшість цих наказів дедалі частіше ігнорувалися, і в 90-х роках XIX ст. лише поодинокі земства продовжували керуватися особливими правилами для засідань. Це пояснюється тим, що земства почали дивитись, з огляду на Закон 1866 р., на регламентування порядку засідань як на прерогативу голови зборів.

Міське самоврядування в Російській імперії спочатку здійснювалося на підставі «Городового положення» від 16 червня 1870 р. Це Положення визначало, що органами міського громадського управління є міські виборчі збори, міська дума й міська управа.

Міські виборчі збори раз на чотири роки обирали гласних міської думи.

Що ж стосується внутрішньої організації міського управління, то вона була досить раціональною. Розпорядчі функції були надані міській думі, натомість виконавчим органом, що діє в рамках, відведених їй думою, стала управа. Розподіл занять і порядок дій управи та підпорядкованих їй органів встановлювалися інструкцією, що видавалася думою. Члени управи обиралися думою й не потребували затвердження адміністрацією. Постановою думи члени управи могли бути усунені від посади й віддані суду. Міський голова також обирався думою, але затверджувався на посаду губернатором або міністром внутрішніх справ (залежно від рангу міста). Міський голова, як правило, обіймав керівне місце не тільки в управі, але й був також головою думи.

Міські думи, на відміну від земських зборів, мали право збиратися протягом усього року в міру накопичення справ, чисельність засідань не обмежувалася. Думи самі визначали порядок провадження справ, але зобов'язувалися при цьому дотримуватися правил про порядок провадження справ у земських, дворянських і міських громадських і станових зборах, як цього вимагали закони від 13 липня 1867 р. Головною метою цих правил було припинення небажаних дебатів у громадських зборах.

Утім, у контексті предмета нашого дослідження на окрему увагу заслуговує Городове положення від 11 червня 1892 р. [15]. Цей документ є одним із небагатьох, де увагу приділено процедурним нормам, за якими працювали місцеві представницькі органи і які є прикладом системного нормативного регулювання організаційних форм роботи цих органів.

Згідно з цим документом, дума обиралася на чотири роки та складалася з гласних. У міських поселеннях, що мали не більше 100 виборців, дума складалася з 20 гласних, а в тих, де кількість виборців була вищою, до цих 20 гласних на кожні 50 виборців додавалося по 3 гласні, доки кількість не становила: у столицях – 160, у губернських містах із населенням вище 100 тисяч та місті Одесі – 80, в інших губернських обласних містах та тих, що входили до складу градоначальства, у значних повітових містах – 60, в інших міських поселеннях – 40 (ст. 56).

У Городовому положенні 1892 р. закріплювався обов'язок гласних брати участь у засіданнях думи. У разі відсутності гласного без поважних причин дві третини від присутніх на зібранні гласних могли прийняти рішення про його притягнення до відповідальності: на перший раз – зауваження від голови; на другий – грошове стягнення; на третій – грошове стягнення й виключення зі складу представницького органу.

Засідання думи поділялися на чергові та надзвичайні. Чергові зібрання призначалися не менше 4 і не більше 24 разів на рік, їх розклад складався в грудні на рік наперед (ст. 64). Надзвичайні зібрання могли бути скликані з дозволу: у Санкт-Петербурзі – міністра внутрішніх справ, у Москві – генерал-губернатора, в інших містах – губернатора. Кворум для звичайних засідань думи, у яких загальний склад гласних не перевищував 40, становив не менше половини від їх загальної кількості, а в інших поселеннях – не менше третини. Рішення приймалися простою більшістю голосів, а в разі їх рівності вирішальне значення мав голос головуючого. Для вирішення майнових справ кворум для засідань думи, де загальний склад гласних не перевищував 40 осіб, становив не менше двох третин, а в інших поселеннях – не менше половини, і рішення приймалися не менше ніж двома третинами присутніх на засіданні. Передача свого голосу іншій особі не допускалася. Надзвичайні зібрання, які скликалися під час народного лиха, із військових зобов'язань тощо, визнавалися дійсними за будь-якої кількості присутніх (ст. 70). Перед кожним черговим засіданням гласним розсилали перелік питань, запланованих для розгляду.

Голосування в думі, як правило, здійснювалося відкрито, за винятком проведення виборів посадових осіб, вирішення питань про притягнення їх до відповідальності, а також питань про призначення утримання чи грошової допомоги службовцям (ст. 73). Усі рішення думи вносилися до журналу та підписувалися головою й присутніми гласними, які брали участь у їх ухваленні (ст. 75).

У результаті Лютневої революції монархія в Росії була повалена, їй на зміну прийшла республіка. У новій моделі публічного врядування пріоритетну роль мали зіграти органи місцевого самоврядування. У прийнятій 3 березня 1917 р. Декларації Тимчасового уряду наголошувалося, що уряд забезпечить «вибори до органів місцевого самоврядування на основі загального прямого, рівного й таємного голосування» [16]. До проблеми організації практики місцевого самоврядування Тимчасовий уряд звертатиметься й надалі. Серед більше ніж 100 законодавчих актів, прийнятих Тимчасовим урядом про-

тягом 236 днів свого існування, 44 були присвячені питанням місцевих органів управління й самоврядування [17, с. 199–200]. Однак в основному вони розглядали питання прав і повноважень органів місцевого самоврядування, поділу сфер впливу із земськими структурами, але жодним чином не стосувалися форм діяльності земських зборів та їх гласних.

У вирі революційних подій 1905–1917 років одночасно зі зломом старого державного апарату було створено новий апарат публічної влади на місцях. До липня 1918 р. система земських органів була повністю ліквідована, і їй на зміну прийшла система рад як повноважних органів державної влади, що відповідали за вирішення місцевих проблем в умовах панування комуністичної партії та принципу демократичного централізму.

Висновки. Загалом проведене дослідження надає змогу констатувати:

1. Період функціонування представницьких органів місцевого самоврядування на українських землях у складі Австро-Угорщини та дореволюційної Росії (1862–1917 рр.) слід вважати першим етапом еволюції форм діяльності депутатів місцевих рад на території сучасної України. Це був етап започаткування нормативного закріплення й практики реалізації форм діяльності депутатського корпусу вітчизняних представницьких органів місцевого самоврядування.

2. Форми діяльності депутатів місцевих рад на українських землях у складі Австро-Угорщини та Російської імперії закріплювалися на рівні законодавчих актів та актів локальної нормотворчості (регламентів, наказів тощо). В обох імперіях прийняття ліберального законодавства про місцеве самоврядування призвело до активізації місцевої нормотворчості. При цьому основна увага приділялась регламентації участі членів у засіданнях представницького органу (ради, зборів, думи), хоча передбачалися й такі організаційні форми діяльності, як участь у роботі секцій, постійних і спеціальних комісій, депутатських груп і комітетів, а також виконання функцій делегата в міському районі та ін.

3. Представницькі органи місцевого самоврядування, які функціонували на українських землях під час їх перебування у складі Австро-Угорщини та дореволюційної Росії, могли існувати тільки у відповідних політико-правових реаліях, тому з ліквідацією імперської державності теж зійшли з політичної арени. Однак ті форми діяльності депутатського корпусу, що сформувалися й довели свою ефективність ще в імперський період, значною мірою збереглися й були перенесені в організацію роботи місцевих рад наступних історичних періодів.

Список використаних джерел

1. Ustawa z dnia 5 marca 1862 o urzadzeniu gmin i o Ordynacyi wyborczej dla gmin. *Dziennik ustaw i rozporzadzen krajowych dla krolestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim ksiestwem Krakowskiem*. 1866. № 19. Czesc. XI. S. 59-87.
2. Pilat T. *Austriackie prawo administracyjne poprzedzone wykladem zasad administracji*. Lwow: Nakladem Towarzystwa „Biblooteki sluchaczow prawa”, 1903. 1018 s.
3. Кравченко В. В., Пітцик М. В. *Муниципальне право України: навч. посіб.* Київ : Атіка, 2003. 672 с.
4. Когут І. Специфіка розвитку і функціонування публічної влади у Львові в Австрійську добу. *Ефективність державного управління*. 2008. Вип. 14/15. С. 215-223.
5. Статут королівського столичного міста Львова. *Львівський обласний державний архів*. Ф.3, оп. I, спр. 119. Арк.. 1-15.
6. Кіселичник В. *Міське самоврядування громади Львова (друга половина XIX – початок XX століття): монографія*. Львів : ЛьвДУВС ; «Край», 2008. 352 с.
7. Кульчицький В. С., Тишик Б. Й. *Історія держави і права : навч. посіб.* Київ : Атіка, 2006. 352 с.
8. Кондратюк С. *Міське самоврядування на західноукраїнських землях як джерело українського парламентаризму: історико-правовий аспект*. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 2 (14). С. 89-99.
9. Угрюмова М. В. *Документальное наследие российских земств: монография*. Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2014. 207 с.
10. Козаченко А. І. *Земське самоврядування в Полтавській губернії 1865-1919 рр.: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Харків, 2015. 44 с.
11. Горбачева Н. Г. *Гласные губернских земских собраний: социокультурный облик и деятельность: 1864-1890 гг. (на материалах Московской, Петербургской и Пермской губерний) : автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / ГОУ ВПО «Нижегород. гос. архитектур.-строит. ун-т»*. Нижний Новгород, 2009. 34 с.
12. Положение о губернских и уездных земских учреждениях, утверждено указом Александра II 1 января 1864 г. URL: https://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/hist-sources1/1oio32/
13. Воронин В. Е. Статус и деятельность земских учреждений по закону 1864 года. URL :

<https://www.portal-slovo.ru/history/39795.php>.

14. Веселовский Б. Б. История земства. Том 3. Санкт-Петербург : Изд. О.Н. Поповой, 1911. 710 с.
15. Городовое Положение от 11.06.1892. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание 3-е. Том XII. № 8708. Стр. 430-456.
16. Декларация Временного правительства от 03.03.1917. *Вестник Временного правительства*. 1917. № 1 (46). 5 (18) марта.
17. Щербakov А.С. Особенности деятельности Советов как местных органов управления (на примере Петросовета – Ленсовета). *Управленческое консультирование*. 2017. № 12. С. 199-205.

Надійшла до редакції 14.12.2020

References

1. The Act on the organization of communes and on the electoral ordinance for communes (1862, March 5). *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim księstwem Krakowskiem*, 1866, 19, XI. [in Pol.]
2. Pilat, T. (1903). The Austrian Administrative Law is preceded by a lecture on the principles of administration. Lviv: Biblioteki sluchaczow prawa. [in Pol.]
3. Kravchenko, V. V., Pittsyk, M. V. (2003) Munitsypal'ne pravo Ukrainy [Municipal law of Ukraine] : navch. posib. Kyiv : Atika. 672 s. [in Ukr.]
4. Kohut, I. (2008) Spetsyfika rozvytku i funkcionuvannya publichnoyi vlady u L'vovi v Avstriys'ku dobu [The specifics of the development and functioning of public power in Lviv in the Austrian era]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya*. Vyp. 14/15. S. 215-223. [in Ukr.]
5. Statut korolivs'koho stolychnoho mista L'vova [Charter of the royal capital city of Lviv]. L'vivs'kyi oblasnyy derzhavnyy arkhiv. F.Z, op. I, spr. 119. Ark.. 1-15. [in Ukr.]
6. Kiselychnyk, V. (2006) Mis'ke samovryaduvannya hromady L'vova (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittya) [City self-government of the community of Lviv (second half of the XIX - beginning of the XX century)]: monohrafiya. L'viv : L'vDUVS ; «Kray», 2008. 352 s. [in Ukr.]
7. Kul'chyts'kyi, V. S., Tyshchik, B. Yo. (2006) Istoriya derzhavy i prava [City self-government of the community of Lviv (second half of the XIX – beginning of the XX century)]: navch. posib. Kyiv : Atika. 352 s. [in Ukr.]
8. Kondratyuk, S. (2010) Mistseve samovryaduvannya na zakhidnoukrayins'kykh zemlyakh yak dzhe-relo ukayins'koho parlamentaryzmu: istoryko-pravovyy aspekt [Local self-government in Western Ukraine as a source of Ukrainian parliamentarism: historical and legal aspect]. *Visnyk Akaemiyi upravlinnya MVS*. № 2 (14). S. 89-99. [in Ukr.]
9. Ugrumova, M. V. (2014) Dokumental'noye naslediyе rossiyskikh zemstv [Documentary heritage of Russian zemstvos]: monografiya. Nizhnevartovsk: Izd-vo Nizhnevart. gos. un-ta., 207 s. [in Russ.]
10. Kozachenko, A. I. (2015) Zems'ke samovryaduvannya v Poltavskiy guberniyi 1865-1919 rr. [Zemsky self-government in the Poltava province 1865-1919]: avtoref. dis. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 44 s. [in Ukr.]
11. Gorbacheva, N. G. (2009) Glasnyye gubernskikh zemskikh sobraniy: sotsiokul'turnyy oblik i deyatelnost': 1864-1890 gg. (na materialakh Moskovskoy, Peterburgskoy i Permskoy guberniy) [Vowels of provincial zemstvo assemblies: socio-cultural appearance and activity: 1864-1890. (based on materials from the Moscow, Petersburg and Perm provinces)]: avto-ref. diss. ... kand. ist. nauk : 07.00.02 / GOU VPO «Nizhegorod. gos. arkhitekt.-stroit. un-t». Nizhniy Novgorod. 34 s. [in Russ.]
12. Polozheniye o gubernskikh i uyezdnnykh zemskikh uchrezhdeniyakh, utverzhdeno ukazom Aleksandra II 1 yanvarya 1864 g. [Regulations on provincial and district zemstvo institutions, approved by decree of Alexander II on January 1, 1864] URL: https://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/hist-sources1/ioio32/. [in Russ.]
13. Voronin, V. Ye. Status i deyatelnost' zemskikh uchrezhdeniy po zakonu 1864 goda [Status and activities of zemstvo institutions under the law of 1864]. URL : <https://www.portal-slovo.ru/history/39795.php>. [in Russ.]
14. Veselovskiy, B. B. (1911) Istoriya zemstva [History of the zemstvo]. Tom 3. Sankt-Peterburg : Izd. O.N. Popovoy. 710 s. [in Russ.]
15. Gorodovoye Polozheniye ot 11.06.1892 [City Regulations of 11.06.1892]. *Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii*. Sobraniye 3-ye. Tom XII. № 8708. Ctr. 430-456. [in Russ.]
16. Deklaratsiya Vremennogo pravitel'stva ot 03.03.1917 [Declaration of the Provisional Government of 03.03.1917]. *Vestnik Vremennogo pravitel'stva*. 1917. № 1 (46). 5 (18) marta. [in Russ.]
17. Shcherbakov, A. S. (2017) Osobennosti deyatelnosti Sovetov kak mestnykh organov upravleniya (na primere Petrosoveta – Lensoveta) [Peculiarities of the activity of the Soviets as local government bodies (on the example of the Petrosovet – Lensovet)]. *Upravlencheskoye konsul'tirovaniye*. № 12. S. 199-205. [in Russ.]

SUMMARY

Ivan I. Omelko. Evolution of legal regulation of activity forms of members of representative bodies of local self-government in the Ukrainian lands within Austria-Hungary and pre-revolutionary Russia. The article deals with historical and legal aspects of the normative regulation of the forms of activity of the representative bodies of local self-government and their members on the

Ukrainian lands, which were part of Austria-Hungary and pre-revolutionary Russia.

It is shown that during the 60-90s of the XIX century, there was an accumulation of experience in the normative consolidation of the legal status and organization of the work of local representative bodies, the formation of the main forms of their activity. Attention is drawn to the fact that in both empires the adoption of liberal legislation on local self-government led to the activation of local rule-making. The content of national and local acts regulating the forms of activity of representative bodies of the late XIX – early XX centuries is analyzed.

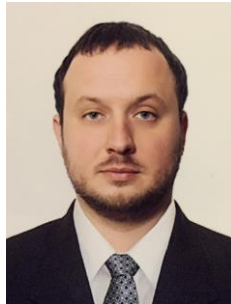
In its modern form, local government developed in the nineteenth century, as a result of the victory of liberal-democratic reforms in the world's leading states. Therefore, consideration of the evolution of legal regulation of the forms of activity of deputies of domestic local representative bodies should begin in the 1860s, when in Austria-Hungary and the Russian Empire, which at that time included Ukrainian lands, local government began almost simultaneously.

The period of functioning of representative bodies of local self-government in the Ukrainian lands as a part of Austria-Hungary and pre-revolutionary Russia (1862-1917) should be considered as the first stage of evolution of forms of activity of deputies of local councils in modern Ukraine. This was the stage of initiating the normative consolidation and practice of implementing the forms of activity of the deputy corps of domestic representative bodies of local self-government.

Keywords: *local self-government, zemstvo reform, city reform, vowels, forms of activity.*

УДК 342.534

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-118-124

Максим СИЧ[©]

молодший науковий співробітник
(НДІ державного будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН України)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ГАРАНТІЇ ДЕПУТАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Висвітлено питання правового регулювання та перспектив вдосконалення системи соціально-економічних гарантій депутатської діяльності в Україні.

У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що економічні та соціальні гарантії забезпечення діяльності народних представників є тісно пов'язаними між собою і виступають як певна цілісність. Економічні гарантії, серед яких вирізняються трудові й матеріально-фінансові, полягають у забезпеченні належних економічних умов діяльності депутатського корпусу. Зміст соціальних гарантій полягає у задоволенні матеріальних і побутових потреб депутата, пов'язаних зі здійсненням представницького мандату. Соціальні гарантії спрямовані на створення депутатів належних умов проживання, відпочинку, медичного обслуговування, соціального забезпечення.

Доведено, що вітчизняне законодавство поступово позбавляється від радянської політико-правової традиції широкої регламентації соціально-економічних заходів забезпечення народних обранців, оскільки в останні роки відбулася їх оптимізація й раціоналізація, ліквідація тих, що суперечили принципу рівноправності й були зайвим тягарем для відповідних бюджетів.

Ключові слова: *депутат, гарантії, привілеї, гарантії депутатської діяльності, соціально-економічні гарантії.*

Постановка проблеми. Беручи участь в управлінні державними й суспільними справами, народні представники здійснюють певні витрати, однак вони не можуть це робити за власний кошт. Тому встановлена спеціальна група гарантій, спрямованих на матеріально-фінансове забезпечення їх роботи. У провідних зарубіжних країнах на законодавчому рівні закріплюються механізми запобігання необґрунтованому зростанню коштів на утримання депутатів. В Україні таких юридичних механізмів поки що не існує. Тому детальний розгляд соціально-економічних гарантій депутатської діяльності, напрацювання ініціатив щодо вдосконалення їх правового регулювання є актуальним питанням вітчизняної державознавчої науки.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання гарантій депутатської діяльності були предметом наукового аналізу таких учених, як

© Сич М. А., 2020
v.a.seryogin@karazin.ua

А. З. Георгіца, Н. Г. Григоруц, Д. А. Ковачов, О. М. Матвеева, О. І. Радченко, В. М. Шаповал та ін. Проте розгляд гарантій саме соціально-економічного характеру вони здійснювали побічно, переважно в аспекті класифікації. Крім того, існує потреба в роботах, які б висвітлювали не лише підстави для диференціації засобів та умов реалізації депутатських повноважень, а й комплексно визначали їх зміст, специфіку юридичного закріплення й динаміку розвитку.

Метою статті є визначення стану правового регулювання та перспектив удосконалення системи соціально-економічних гарантій депутатської діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Гарантії матеріально-фінансового забезпечення діяльності народних представників щодо участі в публічному управлінні можна розподілити на дві групи: економічні та соціальні. Причому обидві групи гарантій тісно пов'язані між собою й виступають як певна цілісність. Недарма чимало авторів, характеризуючи гарантії депутатської діяльності матеріально-фінансового характеру, називають їх соціально-економічними [8, с. 112; 9, с. 86; 12, с. 9-11].

Економічні гарантії полягають у забезпеченні належних економічних умов діяльності депутатського корпусу. Інакше кажучи, це ті гарантії, які забезпечують депутату належне місце в системі суспільного виробництва. Серед них вирізняються трудові та матеріально-фінансові.

До трудових належать ті гарантії, які пов'язані із забезпеченням і захистом конституційного права на працю. Їх перелік залежить від рівня представницького органу, членом якого є депутат, а також від того, на яких засадах депутат працює в раді: на постійній основі чи поєднує виконання депутатських повноважень із виробничою або службовою діяльністю.

Найбільш широкий перелік трудових гарантій передбачений для народних депутатів України. Так, трудовим гарантіям депутатської діяльності народних депутатів України присвячена спеціальна глава 4 Закону «Про статус народного депутата України», яка має назву «Гарантії трудових прав народного депутата України при виконанні депутатських повноважень та після їх припинення» [6].

До цієї групи гарантій належить насамперед зарахування часу роботи народного депутата у Верховній Раді України до стажу державної служби, загального й безперервного стажу роботи, стажу роботи (служби) за спеціальністю, стажу роботи за вислугу років.

Народного депутата, який є військовослужбовцем, поліцейським, атестованим працівником органів Служби безпеки України, органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, інших правоохоронних органів, на строк виконання депутатських повноважень прикомандировують до Верховної Ради України із залишенням на строк виконання депутатських повноважень на службі в зазначених органах та установах. Після закінчення повноважень народного депутата його направляють у розпорядження відповідних органів та установ для подальшого проходження служби на попередній або, за його згодою, на іншій, не нижчій ніж попередня, посаді.

За народним депутатом зберігаються кваліфікаційні категорії, розряди, класні чини на період роботи у Верховній Раді України. Кваліфікаційна атестація проводиться у відповідні строки з врахуванням із них періоду роботи у Верховній Раді України.

Важливою трудовою гарантією є те, що після закінчення строку повноважень народному депутату за особистою заявою про складення ним депутатських повноважень надається попередня робота (посада), а в разі неможливості цього його зараховують до резерву кадрів Головного управління державної служби України. Можливість депутатів зберігати попереднє місце роботи передбачена і в законодавстві деяких зарубіжних країн, але в цьому випадку їхня депутатська винагорода зменшується (наприклад, в Австрії – на 20 %) [11, с. 312].

Окремі трудові гарантії поширюються й на родичів народного депутата. Дружина (чоловік) народного депутата діючого скликання, у разі переїзду останнього на проживання до міста Київ, за бажанням звільняється зі свого місця роботи й повертається на нього в порядку переведення. Державна служба зайнятості першочергово пропонує їм рівноцінну роботу (службу).

Обґрунтованість трудових гарантій для родичів народного депутата України викликає певні сумніви. Насамперед їх не можна назвати власне гарантіями депутатської діяльності, оскільки родичі жодним чином не здійснюють безпосереднього впливу на ефективність реалізації депутатських повноважень. Більше того, суб'єктом цих гарантій виступає не сам депутат, а його родичі (дружина, чоловік), тобто особи, які до функціо-

нування представницьких органів жодного стосунку не мають. На нашу думку, у цьому разі порушуються фундаментальні принципи встановлення депутатських гарантій, насамперед принципи адекватності, домірності й ефективності. Ураховуючи зазначені вище аргументи, убачаємо за доцільне скасувати всі гарантії, передбачені Законом «Про статус народного депутата України», які не стосуються безпосередньо депутатської діяльності. Це не тільки призведе до економії бюджетних коштів, а й сприятиме зміцненню авторитету парламенту для пересічних громадян.

Низка трудових гарантій передбачена й для депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Так, згідно зі ст. 29 Закону України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим», у разі обрання депутата на посаду у Верховній Раді АРК на постійній основі, він у порядку переведення зобов'язаний протягом двох тижнів після обрання звільнитися, а депутата, який є військовослужбовцем, поліцейським, атестованим працівником Служби безпеки України, органів та установ виконання покарань, інших правоохоронних органів, на строк виконання депутатських повноважень прикомандировують до вищого представницького органу АРК із залишенням на службі в зазначених органах та установах. Трудову книжку депутат подає до Секретаріату Верховної Ради АРК.

Депутату, який працює у Верховній Раді АРК на постійній основі, після закінчення строку депутатських повноважень надається попередня робота (посада), а в разі неможливості Кримський республіканський центр зайнятості вирішує питання щодо першочергового працевлаштування, за згодою депутата, на іншому підприємстві, в установі, організації. У разі ліквідації підприємства й неможливості повернення на попередню роботу такому депутату гарантується виплата грошової допомоги в розмірі середньомісячної заробітної плати, яку він одержував у Верховній Раді АРК, протягом шести місяців після звільнення з виборної посади. Кошти на ці цілі передбачаються в бюджеті АРК на відповідний рік.

Депутат Верховної Ради АРК може бути звільнений з ініціативи власника або уповноваженого ним органу від займаної посади, виключений із навчального закладу за умови його попередження в порядку, установленому законом. Про таке попередження відповідний власник або уповноважений ним орган письмово повідомляє не менше ніж за п'ятнадцять днів вищій представницькій організації АРК [4]. Аналогічна гарантія закріплена й щодо депутатів місцевих рад (ч. 3 ст. 33 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад») [5].

Охорона трудових прав депутатів місцевих рад передбачена ст. 33 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад». Так, у разі обрання депутата місцевої ради на виборну посаду в раді, на якій він працює на постійній основі, трудовий договір із ним за попереднім місцем роботи припиняється відповідно до законодавства. Депутат, що перебуває на службі у військових формуваннях чи правоохоронних органах і є обраним на виборну посаду в місцевій раді на постійній основі, прикомандировується до ради із залишенням на цій службі.

Надання попередньої роботи (посади), а за її відсутності – іншої рівноцінної роботи (посади) на тому самому або, за згодою депутата, на іншому підприємстві, в установі, організації, передбачено для депутата місцевої ради, який працював у раді на постійній основі, після закінчення його повноважень. У разі неможливості надання такої роботи (посади) на період працевлаштування за колишнім депутатом місцевої ради до шести місяців зберігається середня заробітна плата, яку він одержував на виборній посаді, за рахунок відповідного місцевого бюджету.

Обов'язок надавати депутатам таку роботу покладено на адміністрацію підприємства, установи, організації, звідки депутат був обраний на цю посаду. У колективних договорах деяких підприємств зафіксований обов'язок профспілкових комітетів брати участь у працевлаштуванні колишніх виборних працівників. Такий порядок працевлаштування дозволяє скоротити до мінімуму перерву в трудовій діяльності осіб, звільнених від виборної роботи у зв'язку з закінченням її строку, колишні посади яких ліквідовані.

Час роботи депутата в місцевій раді на постійній основі зараховується до загального, безперервного та спеціального стажу роботи (служби).

Другу групу економічних гарантій складають матеріально-фінансові гарантії, тобто заходи щодо фінансування видатків, пов'язаних із депутатською діяльністю, та забезпечення цієї діяльності необхідними матеріальними ресурсами. Зокрема, згідно зі ст. 32 Закону «Про статус народного депутата України» витрати органів державної влади та

органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, пов'язані з виконанням народним депутатом депутатських повноважень, компенсуються за рахунок коштів Державного бюджету України.

Народному депутату протягом усього строку виконання депутатських повноважень щомісячно надаються кошти для компенсації вартості проїзду, оренди житла або винайму готельного номера, а також відшкодовуються витрати, пов'язані з виконанням депутатських повноважень, у розмірі місячної заробітної плати народного депутата, що не підлягають оподаткуванню. Наприклад, розмір цих відшкодувань за 2017 рік склав 252 825 гривень кожному депутату. Обов'язку публічно звітувати про використання цих коштів не передбачено, як і будь-якого іншого обліку витрат депутатів за цією статтею, який би вівся в Апараті Верховної Ради України. При цьому в Німеччині, Бельгії, Фінляндії, Австрії, Нідерландах, Естонії, Литві, Італії, Португалії, Румунії, Хорватії та Польщі фіксована сума на депутатські повноваження складає від 3 до 47 % від розміру місячного окладу [10].

Щомісячний посадовий оклад народному депутату встановлюється Верховною Радою України (ч. 1 ст. 33 Закону «Про статус народного депутата України»). Надбавки до посадового окладу народного депутата здійснюються в розмірі, визначеному для членів Кабінету Міністрів України. До того ж парламентар, який має науковий ступінь або почесне звання, отримує доплату в розмірі, установленому законодавством.

Згідно з Постановою Верховної Ради України «Про фінансове забезпечення діяльності народних депутатів України» від 07.12.2017 № 2240-VIII, посадові оклади народних депутатів України визначаються в прожиткових мінімумах, установлених для працездатних осіб на 1 січня календарного року, і нараховуються із застосуванням коефіцієнтів: Голова Верховної Ради України – 12,0; Перший заступник Голови Верховної Ради України – 11,5; заступник Голови Верховної Ради України – 11,0; голова комітету, голова спеціальної контрольної комісії Верховної Ради України з питань приватизації, голова депутатської фракції (депутатської групи) – 10,5; перший заступник, заступник голови комітету, секретар комітету, перший заступник, заступник голови депутатської фракції (депутатської групи), голова підкомітету комітету – 10,3; член комітету – 10,0 [7]. При цьому відповідно до законів про Державний бюджет України прожитковий мінімум для працездатних осіб із 1 січня 2018 р. був установлений на рівні 1 762 грн, із 1 січня 2019 р. – 1 921 грн [2, 3].

У зарубіжних країнах оплата праці народних обранців визначається по-різному, в одних державах – відповідно до розміру заробітної плати державних службовців (Чехія, Фінляндія, Нова Зеландія, Угорщина, Нідерланди, Данія, Польща), в інших – згідно з міністерськими зарплатами (Японія, Угорщина, Чилі). У прибалтійських країнах розмір заробітної плати парламентарів залежить від середньої по країні й обраховується за допомогою застосування коефіцієнта (в Естонії використовується коефіцієнт 4, у Латвії – 3,2). Таким чином, з одного боку, забезпечується соціальна справедливість, а з іншого – зацікавленість парламентарів у якомога швидшому розвитку вітчизняної економіки.

Як слушно зазначено в юридичній літературі, депутати мають спеціальний статус, що передбачає переваги та обов'язки, необхідні для забезпечення вільного здійснення повноважень і захисту від будь-якого тиску на них, що може підірвати їхню незалежність. Насамперед це стосується зарплати парламентарів, різних допомог, засобів і послуг, пільг, що обґрунтовуються демократичною нормою, яка передбачає, що «кожен, незалежно від особистих статків, повинен мати доступ до парламенту». До того ж депутати, які мають гідний рівень життя, у принципі можуть бути менш схильними до корупції. Усі види додаткового утримання, такі як пенсійні виплати (у деяких країнах) та інші засоби забезпечення (секретарі, помічники, житло, службові автомобілі) додаються до відповідного посадового окладу [13].

Народним депутатам для виконання доручень Верховної Ради України та її органів або для роботи з виборцями за межами міста Київ у період, визначений Верховною Радою України, у розмірах, установлених законодавством, виплачують витрати на від'їждження. Аналогічна гарантія передбачена й для депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Оплата праці депутатів, які працюють на постійній основі у Верховній Раді Автономної Республіки Крим, здійснюється за рахунок коштів бюджету Автономної Республіки Крим у порядку, визначеному Урядом України.

Депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад, як правило, суміщають здійснення депутатської діяльності з виробничою чи службовою діяль-

ністю, а тому заробітну плату за виконання депутатських повноважень не отримують. Проте, відповідно до ч. 2 ст. 27 Закону України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим», у разі здійснення депутатських повноважень у робочий час без відриву від виробничої або службової діяльності, на період проведення засідань Верховної Ради АРК та її органів, а також для здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією Автономної Республіки Крим та законами України, депутат звільняється від виконання виробничих або службових обов'язків із відшкодуванням йому середньої заробітної плати за основним місцем роботи та інших витрат, пов'язаних із депутатською діяльністю, за рахунок коштів бюджету Автономної Республіки Крим. Для депутатів місцевих рад аналогічна норма передбачена ч. 2 ст. 32 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад».

Згідно зі ст. 23 Закону «Про статус народного депутата України» народний депутат має право на транспортне забезпечення, тобто він на території України користується правом позачергового отримання проїзних документів. У витратах на забезпечення діяльності Верховної Ради України передбачено кошти на проїзд народних депутатів усіма видами транспорту. Кошторис Верховної Ради України затверджує ліміт коштів, які щомісяця видають кожному народному депутату для компенсації вартості проїзду територією України. Для вирішення питань, пов'язаних зі здійсненням депутатських повноважень у межах міста Київ, народним депутатам надається автотранспорт Верховної Ради України.

Депутат Верховної Ради Автономної Республіки Крим користується правом безоплатного проїзду всіма видами пасажирського транспорту, крім таксі, у разі пред'явлення депутатського посвідчення, однак тільки на території Автономної Республіки Крим. Під час здійснення депутатських повноважень він також користується правом позачергового одержання проїзних документів на всі види пасажирського транспорту (за винятком міського) Автономної Республіки Крим у разі пред'явлення депутатського посвідчення. Порядок та умови безоплатного проїзду депутата визначаються та забезпечуються Верховною Радою Автономної Республіки Крим.

Гарантії транспортного забезпечення передбачені й для депутатів місцевих рад. Зокрема, згідно зі ст. 34 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» депутат місцевої ради користується на території відповідної ради правом безоплатного проїзду залізничним, автомобільним і водним транспортом незалежно від форми власності, а також усіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі). У разі якщо вся територія відповідної ради знаходиться в межах населеного пункту, то право безоплатного проїзду депутата місцевої ради поширюється на всю територію населеного пункту.

Зміст соціальних гарантій полягає в якомог повнішому задоволенні матеріальних і побутових потреб депутата, пов'язаних зі здійсненням представницької діяльності. Перш за все соціально-побутові гарантії спрямовані на створення депутату належних умов проживання, сприятливих для депутатської діяльності. Так, згідно зі ст. 35 Закону «Про статус народного депутата України», у витратах на забезпечення діяльності Верховної Ради України передбачаються кошти на оренду житла або винайм готельного номера. Право на отримання таких коштів мають народні депутати, не забезпечені житлом у місті Київ, місце проживання яких, відповідно до реєстрації, знаходиться на відстані понад 30 км від меж міста Київ.

Список народних депутатів, яким видано кошти на оренду житла та винайм готельного номера, підлягає щоквартальній публікації в газеті «Голос України» та щомісячно оприлюднюється на сайті Верховної Ради України. Так, у 2016 р. Голова Верховної Ради та 186 депутатів отримали 29,2 млн грн з державного бюджету для компенсації вартості оренди житла або винайму готельного номера, а у 2017 р. для спікера парламенту та 175 народних обранців ця компенсація склала 32,6 млн грн [1].

Законом України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим» (ст. 33) передбачено, що депутату, який працює у вищому представницькому органі Автономії на постійній основі (а також членам його сім'ї) і не має постійного місця проживання в м. Сімферополь, на період виконання депутатських повноважень надається службове житлове приміщення у м. Сімферополь, а на період до його одержання – окремий номер у готелі в м. Сімферополь. Тим же депутатам, які здійснюють свої повноваження без відриву від виробничої або службової діяльності, на період їхньої участі в пленарних засіданнях Верховної Ради АРК та засіданнях її органів надається окремий номер у готелі м. Сімферополь за рахунок коштів бюджету АРК.

Для депутатів місцевих рад соціально-побутові гарантії не передбачені. Це є цілком

виправданим, оскільки, з одного боку, депутат місцевої ради поєднує виконання депутатських повноважень із виробничою чи службовою діяльністю і тому не потребує службового житла, а з іншого боку – порядок роботи місцевих рад та розміри адміністративно-територіальних одиниць дозволяють депутату щоразу після завершення робочого дня в раді та її органах повертатися до власного житла, не вдаючись до послуг готелю.

Пенсійне забезпечення народних депутатів здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». У разі досягнення встановленого законом пенсійного віку депутату, який працює у Верховній Раді Автономної Республіки Крим на постійній основі, може бути призначена пенсія відповідно до закону. У випадку смерті народного депутата Верховна Рада України, місцеві органи виконавчої влади надають необхідну допомогу в його похованні незалежно від того, депутатом якого скликання він був.

Для забезпечення належного відпочинку народним депутатам надається щорічна оплачувана відпустка в міжсесійний період тривалістю 45 календарних днів. Крім того, парламентарі безкоштовно забезпечуються медичним обслуговуванням.

Аналізуючи динаміку законодавчих змін щодо гарантій депутатської діяльності, слід зазначити, що вітчизняне законодавство поступово позбувається радянської політико-правової традиції широкої регламентації соціально-економічних заходів забезпечення народних обранців. Зокрема, у 2014 р. щодо народних депутатів були скасовані гарантії безкоштовного санаторно-курортного обслуговування, пільгового пенсійного забезпечення, подвійної матеріальної допомоги на оздоровлення, обов'язкового державного страхування за рахунок державного бюджету на суму десятирічного грошового утримання народного депутата, права на першочергове поселення в готелі, на безкоштовне паркування автомобіля, безкоштовне провезення ручного багажу кожним видом транспорту.

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можемо зазначити, що соціально-економічні гарантії депутатської діяльності постійно перебувають у полі зору вітчизняного законодавця, їх перелік уточнюється, а зміст – поглиблюється. На сьогодні вітчизняним законодавством передбачені фактично всі відомі зарубіжному державознавству соціальні й економічні умови забезпечення роботи народних представників. В останні роки відбулася оптимізація й раціоналізація системи соціальних, побутових, фінансових гарантій депутатської діяльності, ліквідація тих із них, які суперечили принципу рівноправності, не сприяли підвищенню ефективності реалізації депутатських повноважень, а були зайвим тягарем для відповідних бюджетів. На сьогодні актуальною залишається проблема забезпечення відкритості й належного контролю в питаннях матеріально-фінансового забезпечення депутатського корпусу.

Список використаних джерел

1. Комендантова Н. Парубій і 175 нардепів отримали за рік майже 33 млн грн компенсації за оренду житла. URL: <https://ukranews.com/ua/news/539982-parubiy-i-175-nardepiv-otrymaly-za-rik-mayzhe-33-mln-grn-kompensacii-za-orendu-zhytla>.
2. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 № 2246-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 2. Стор. 11. Ст. 48.
3. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 № 2629-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 98. Стор. 67. Ст. 3221.
4. Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим: Закон України від 22.12.2006 № 533-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 14. Ст. 168.
5. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 № 93-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.
6. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.
7. Про фінансове забезпечення діяльності народних депутатів України: Постанова Верховної Ради України від 07.12.2017 № 2240-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 100. Стор. 22. Ст. 3055.
8. Радченко О. І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків: НУВС, 2005. 195 с.
9. Савенков Н. Т. Депутат районного, городского Совета. Москва: Юрид. лит., 1974. 112 с.
10. Семілетко Т., Хаврат М. Бюджетні компенсації депутатам: огляд закордонного досвіду та пропозиції для українського парламенту (аналітична записка). URL: <https://cedem.org.ua/analytics/byudzhetni-kompensatsiyi-deputatam/>
11. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран: учебник. Москва: Юристь, 1997. 568 с.

12. Ярмагов А. Я. Гарантии депутатской деятельности. Москва: Юрид. лит., 1978. 54 с.
13. The Parliamentary Mandate. A Global Comparative Study, Inter-Parliamentary Union, 2000 (Парламентський мандат. Світове порівняльне дослідження, Міжпарламентський Союз, 2000 р.). URL: http://www.ipu.org/PDF/publications/mandate_e.pdf

Надійшла до редакції 14.12.2020

References

1. Komendantova, N. Parubiy and 175 people's deputies received almost UAH 33 million in compensation for rent during the year. Available from: <https://ukranews.com/ua/news/539982-parubiy-i-175-nardepiv-otrymaly-za-rik-mayzhe-33-mln-grn-kompensacii-za-orendu-zhytla> [in Ukr.].
2. Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2018" № 2246-VIII (2017, December 07). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, 2, 11, 48 [in Ukr.].
3. Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2019" № 2629-VIII (2018, November 23). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, 98, 67, 3221 [in Ukr.].
4. Law of Ukraine "On the status of a deputy of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea" № 533-V (2006, December 22). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 40, 290 [in Ukr.].
5. Law of Ukraine "On the status of deputies of local councils" № 93-IV (2002, July 11). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 40, 290 [in Ukr.].
6. Law of Ukraine "On the Status of the People's Deputy of Ukraine" № 2790-XII (1992, November 17). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 3, 17 [in Ukr.].
7. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Financial Support of the Activities of People's Deputies of Ukraine" № 2240-VIII (2017, December 7). *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny*, 100, 22, 3055 [in Ukr.].
8. Radchenko, O. I. (2005). Status of the People's Deputy of Ukraine: problems of theory and legal regulation. Candidate's thesis. Kharkiv: KhNUVS [in Ukr.].
9. Savenkov, N. T. (1974). Member of the district, city council. Moscow: Yuridicheskaya literatura [in Russ.].
10. Semiletko, T., Havrat, M. (2018). Budget compensations to deputies: review of foreign experience and proposals for the Ukrainian parliament (analytical note). Available from: <https://cedem.org.ua/analytics/byudzhetni-kompensatsiyi-deputatam/> [in Ukr.].
11. Chirkin, V. E. (1997). Constitutional law of foreign countries: textbook. Moscow: Yurist [In Russ.].
12. Yarmatov, A. Ya. (1978). Guarantees of deputy activities. Moscow: Yuridicheskaya literatura [in Russ.].
13. The Parliamentary Mandate (2000). A Global Comparative Study, Inter-Parliamentary Union. Available from: http://www.ipu.org/PDF/publications/mandate_e.pdf [in Eng.].

SUMMARY

Maksym A. Sych. Socio-economic guarantees of deputy activity in Ukraine. The article is devoted to the disclosure of issues of legal regulation and the prospects for improving the system of socio-economic guarantees of deputy activity in Ukraine.

As a result of the study, it has been substantiated that economic and social guarantees for ensuring the activities of the people's representatives are closely related to each other and act as a certain integrity. Economic guarantees, among which labor and material and financial guarantees stand out, are to ensure proper economic conditions for the activity of the deputy corps. The content of social guarantees is to meet the material and everyday needs of the deputy associated with the implementation of the representative mandate. Social guarantees are aimed at creating living conditions, recreation, medical care, social security for the deputy.

It has been proved that domestic legislation is gradually getting rid of the Soviet political and legal tradition of broad regulation of socio-economic measures to ensure the people's representatives, since in recent years they have been optimized and rationalized, the elimination of those that contradicted the principle of equality and were a burden for the respective budgets.

Today, domestic legislation provides virtually all known to foreign political science social and economic conditions for the work of MPs. In recent years, the system of social, household and financial guarantees of deputies' activities has been optimized and rationalized, and those that contradict the principle of equality have not been eliminated, did not increase the efficiency of deputies' powers, and were an unnecessary burden on the respective budgets. Today the problem of ensuring openness and proper control over the issues of material and financial support of the deputy corps remains relevant.

Keywords: *deputy, guarantees, privileges, guarantees of deputy activity, socio-economic guarantees.*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 347.963

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-125-134

Адил АЛИБЕКОВ[©]
докторант
(Академия
правоохранительных
органов
при Генеральной
прокуратуре
Республики
Казахстан)

Марина ЮНИНА[©]
кандидат
юридических наук,
доцент
(Днепропетровский
государственный
университет
внутренних дел)

ФОРМЫ УЧАСТИЯ ПРОКУРОРА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ: СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И УКРАИНЫ

Алибеков А. С., Юнина М. П. **Формы участі прокурора в цивільному процесі: порівняльна характеристика законодавства Республіки Казахстан та України.** Комплексно досліджені форми участі прокурора в цивільному процесі за законодавством Республіки Казахстан та України. З урахуванням аналізу норм національного законодавства України та Республіки Казахстан, а також основних доктринальних підходів досліджено підстави та форми участі прокурора в цивільному судочинстві. При цьому була охарактеризована кожна з форм участі прокурора за законодавством обох країн та здійснена їх порівняльна характеристика.

Під час дослідження встановлено, що представництво прокурором інтересів громадян та держави у суді можливе у формах та на підставах, встановлених законодавством. Законодавство Казахстану дозволяє брати участь прокурору в цивільному процесі в наступних формах: здійснення вищого нагляду за законністю судових актів, що набрали чинності; поведження із заявою (позовом); подання висновку та клопотання щодо судових актів, які не набрали чинності, вступ прокурора в процес у якості відповідача або третьої особи. Що стосується законодавства України, то формами участі прокурора в цивільному процесі є: звернення до суду з позовною заявою; участь у розгляді справ, провадження за якими розпочате як за позовом прокурора, так і за позовними заявами інших осіб; оскарження в апеляційному і касаційному порядку справ, що були розглянуті в суді першої інстанції; подання заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами.

Результатом дослідження став висновок про те, що як в Казахстані, так і в Україні органи прокуратури відіграють значну роль у забезпеченні захисту законних прав та інтересів громадян і держави. Представництво інтересів громадян і держави прокурором у суді є найважливішою гарантією реалізації конституційного права на захист прав та інтересів усіх учасників правовідносин. У той же час участь прокурора в цивільному процесі з метою виконання представницької функції є швидше винятком і можлива тільки у випадках необхідності захисту громадських і державних інтересів за умови дотримання принципу рівності і змагальності сторін.

Ключові слова: прокурор, правовий статус прокурора, цивільний процес, цивільне судочинство, форми участі.

Постановка проблеми. В современных условиях государственно-правового развития органы прокуратуры играют все большую роль в создании эффективного механизма защиты нарушенных прав граждан и государства, а также действенного выполнения вынесенных судебных актов с соблюдением принципов законности и верховенства пра-

© Алибеков А. Е., 2020
adil.alibekov.1983@mail.ru

© Юнина М. П., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0311-4591>
konfpravo@gmail.com

ва. Необходимость дальнейшего усовершенствования организации и функционирования органов прокуратуры на современном этапе развития делает исследование оснований и форм участия прокурора в гражданском процессе в соответствии с законодательством Казахстана и Украины актуальным и своевременным.

Кроме того, актуальность исследования института участия прокурора в гражданском процессе предоставляет возможность решить спорный вопрос о целесообразности его присутствия в гражданском судопроизводстве в подтверждение или отрицание выводов международных и национальных экспертов о нарушении принципов равноправия и состязательности сторон. При этом международные эксперты не исключают возможность присутствия прокурора в качестве независимого эксперта (*amicus curiae*), действующего в интересах лиц, которые не в состоянии самостоятельно защитить свои интересы, или общества, в соответствии с национальным правом [35].

Анализ публикаций, посвященных решению проблемы. В юридической литературе Казахстана и Украины исследованию правового статуса прокурора в гражданском процессе посвящено немало работ. Однако в большинстве из них исследуются общие положения участия прокурора в гражданском судопроизводстве, а вопросы определения оснований и форм участия прокурора рассматриваются лишь опосредованно.

Исследованию общих положений участия прокурора в гражданском процессе посвящены работы ученых и практиков Казахстана – В. Т. Конусовой, Д. В. Крюкова, А. Сасенова, Ж. С. Сейтаевой, А. К. Чиндалиева. Анализ правового статуса прокурора и выполнения органами прокуратуры отдельных функций в гражданском процессе проводили в своих исследованиях П. А. Афанасяди, Ж. К. Сейдалина, Н. И. Мамонтов, С. К. Журсимбаев.

Среди украинских ученых правовой статус прокурора в гражданском процессе в целом и выполнение органами прокуратуры отдельных функций исследовался такими учеными, как С. С. Бычкова, Д. Д. Луспеник, С. В. Кивалов, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, П. М. Каркач, М. М. Михеенко, В. М. Перфильева, С. Я. Фурса, М. И. Штефан, Г. С. Рыбалко, Ю. С. Шемшученко и другими. Несмотря на значительный вклад указанных ученых в исследование отдельных аспектов деятельности прокурора в гражданском процессе, некоторые вопросы в их работах не были затронуты в достаточной мере и поэтому остаются открытыми для дискуссий.

Именно поэтому **целью** данной статьи является исследование форм участия прокурора в гражданском процессе в соответствии с законодательством Казахстана и Украины, а также их сравнительная характеристика.

Изложение основного материала. Прокуратура является особым институтом власти, целью деятельности которого является защита прав и свобод человека, интересов государства и общества в целом. Так, в соответствии со ст. 131¹ Конституции Украины прокуратура осуществляет поддержку публичного обвинения в суде, организацию и процессуальное руководство досудебным расследованием, решение в соответствии с законом иных вопросов во время уголовного судопроизводства, надзор за негласными и иными следственными и розыскными действиями органов правопорядка, представительство интересов государства в суде в исключительных случаях в порядке, определенном действующим законодательством [15].

Закон Украины «О прокуратуре» в ст. 2 также устанавливает следующий перечень функций прокуратуры: поддержка государственного обвинения в суде, представительство интересов гражданина или государства в случаях, предусмотренных действующим законодательством, надзор за соблюдением законов органами, которые проводят оперативно-розыскную деятельность, дознание и досудебное расследование, надзор за соблюдением законов при исполнении судебных решений по уголовным делам, а также при применении иных мер принудительного характера, связанных с ограничением личной свободы граждан [25].

Согласно с ч. 1 ст. 83 Конституции Казахстана прокуратура от имени государства осуществляет в установленных законом пределах и формах высший надзор за соблюдением законности на территории всей Республики, представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование [14].

Одной из функций прокуратуры является представительство интересов граждан и государства в суде в случаях и на основаниях, установленных законом. При осуществлении указанной функции в гражданском процессе основным заданием прокурора является защита прав и законных интересов граждан и государства, а также содействие в со-

блюденні вимог действующого законодавства относительно полного, всестороннього и объективного рассмотрения дела и вынесения судебных решений. При этом представитель органов прокуратуры руководствуется принципами законности, независимости судей, равенства сторон перед законом и судом [16].

Таким образом, под представительством прокурором в гражданском процессе интересов граждан и государства понимается осуществление им процессуальных и иных правовых действий с целью защиты в суде интересов граждан или государства в случаях и порядке, предусмотренных действующим законодательством.

Такое представительство может осуществляться в разных формах.

Законодательство Казахстана позволяет принимать участие прокурору в гражданском процессе в следующих формах: осуществление высшего надзора за законностью судебных актов, вступивших в законную силу; обращение с заявлением (иском); дача заключения, подача ходатайства на не вступившие в законную силу судебные акты, вступление прокурора в процесс в качестве ответчика или третьего лица.

Часть 1 ст. 54 Гражданского процессуального кодекса (далее – ГПК) Казахстана отражает первую форму участия прокурора как лица, осуществляющего высший надзор. Раскрывая содержание этой формы участия нужно отметить, что изначально он осуществлял надзор на всех стадиях гражданского судопроизводства. Теперь же высший надзор в гражданском процессе от имени государства осуществляется непосредственно Генеральным Прокурором или подчиненными ему прокурорами исключительно по вступившим в законную силу судебным актам [5] и заключается в их проверке на соответствие действующему законодательству Казахстана [24]. Реализуется эта форма путем принесения протеста на незаконный судебный акт, вступивший в законную силу, либо дачи заключения в суде кассационной инстанции, рассматривающем гражданские дела в Верховном Суде. Генеральный Прокурор вправе приносить протесты, как по собственной инициативе, так и по ходатайствам лиц, участвующих в деле, а также других лиц, чьи интересы затрагиваются судебными актами, в т. ч. по ходатайствам их представителей, поданных ему по делам, предусмотренным в ч. 2 ст. 54 ГПК [5, 24].

Протесты на определения, постановления суда апелляционной инстанции могут быть поданы в течение 6 месяцев со дня их вступления в законную силу, в случае пропуска этого срока после рассмотрения судом первой инстанции заявления о восстановлении срока на обжалование. Срок на принесение протеста продлевается судом кассационной инстанции, если ходатайство о принесении протеста подано с соблюдением срока, но решение по нему не было принято, эти сведения обязательно отражаются в акте надзора [5].

Вторая и третья форма участия прокурора направлена на защиту наиболее слабых категорий лиц (несовершеннолетних, инвалидов и людей преклонного возраста). Именно эти категории населения в современных условиях экономического кризиса в первую очередь нуждаются в гарантированной ст. 13 Конституции Казахстана квалифицированной юридической помощи и государственной защите.

Часть 2 ст. 54 ГПК Казахстана отражает вторую форму обязательного участия прокурора, в качестве лица, дающего заключение по делам, затрагивающим интересы государства, когда требуется защита общественных интересов или граждан, которые самостоятельно не могут себя защищать, а также когда необходимость участия прокурора признана судом [5, 10, 12].

Прокурор, согласно ст. 219 ГПК Казахстана, в суде первой инстанции дает письменное заключение по существу спора в целом после судебных прений, которое приобщается к материалам гражданского дела. Предоставление суду письменного заключения не освобождает прокурора от публичного выступления в суде, так как оно не может быть исследовано как доказательство, а является выражением его позиции. Требование по предоставлению письменного заключения относится только к прокурорам, участвующим в суде 1-й инстанции, в апелляционной и кассационной инстанции заключение прокурором дается устно и вносится в протокол [5, 10].

Прокурор вправе вступить в процесс для предоставления заключения по делу на любой стадии судебного разбирательства и только по спорам, возбужденным иными лицами, кроме прокурора. В этом случае он пользуется общими правами лиц, участвующих в деле. Специальным правом по изменению содержания иска прокурор обладает при обращении с иском в суд. Но не обладает такими специальными правами при участии в любой из форм, как отказ от исковых требований, признание иска. Их могут реали-

зовать только стороны гражданского процесса, имеющие в деле материальный интерес.

Часть 3 ст. 54 ГПК Казахстана предусматривает право прокурора обратиться с заявлением, иском в суд для восстановления нарушенных прав и защиты интересов лиц, которые в силу физических, психических и иных обстоятельств не могут самостоятельно осуществлять свою защиту, неограниченного круга лиц, общества и государства [5, 10, 12, 20, 22, 26-28, 30, 31, 37].

Заявление (иск) в защиту физического лица подается прокурором только в случае, если лицо по состоянию здоровья, недостаточному объёму дееспособности, возрасту и иным уважительным причинам не может самостоятельно обратиться в суд. Такое обращение прокурор может осуществить, исходя из принципа диспозитивности, т. е. только при наличии волеизъявления физического или юридического лица. Исключением из правила могут стать случаи защиты интересов недееспособных.

Прокурор может обращаться в судебные органы как в интересах конкретных субъектов, так и для защиты неопределенного круга лиц. Под неопределенным кругом лиц понимается круг, который невозможно определить (персонифицировать), вовлечь в процесс в качестве истцов, указать в решении, а также решить вопрос о правах и обязанностях каждого из них при разрешении дела. К субъектам, в чьих интересах прокурор может обратиться с заявлением в суд, отнесены лица, общество и государство, если это необходимо для предотвращения необратимых последствий для жизни, здоровья людей либо безопасности Казахстана [5, 10, 12, 20, 22, 26-28, 30, 31, 37]. Перечень круга лиц, в чьих интересах уполномочен инициировать иск прокурор, определен законодателем специально для предотвращения злоупотребления им своими полномочиями.

Прокурор, предъявивший иск, пользуется всеми процессуальными правами, предусмотренными ст. 46 ГПК Казахстана, и несет все процессуальные обязанности истца, кроме права на заключение мирового соглашения, соглашения об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации и соглашения об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры [5] и обязанности по уплате судебных расходов [13]. При этом, в случае защиты заинтересованных лиц, прокурор не является стороной в исковом производстве, занимая собственное процессуальное положение [11]. Он совершенно независим от того лица, в интересах которого подает иск (заявление). Однако, если прокурор предъявил иск в интересах органов прокуратуры как государственного органа, он обладает правом на заключение всех этих соглашений [5].

Кроме того, в гражданском процессе прокурор вправе подать заявления по вновь открывшимся или новым обстоятельствам для пересмотра судебного акта в интересах перечисленных категорий лиц [5].

Четвертая форма участия прокурора в качестве ответчика отражена в ч. 6 ст. 54 ГПК и ст. 34 Закона Казахстана «О прокуратуре». В качестве ответчика по гражданским делам органы прокуратуры или конкретное должностное лицо может быть привлечено в случае обжалования его действия или бездействия [5, 24], в трудовых спорах [37, 19, 23], по договорам о государственных закупках. Яркими примерами обжалования в суде действий органов прокуратуры может служить отказ в выдаче справки заявителю о реабилитации либо о частичной реабилитации жертв массовых политических репрессий [29] или выдачи справки с погашенными судимостями [13].

Пятой формой участия прокурора является внесение ходатайств на не вступившие в законную силу судебные акты. ГПК Казахстана не ограничивает возможности прокурора по вступлению в процесс на этом основании, т. е. он может внести ходатайство на судебные акты как на стадии принятия, так и на стадии вынесения решения независимо от участия в гражданском деле. На все виды решений и дополнительные решения прокурором вносятся апелляционные ходатайства, в остальных случаях просто ходатайства. Однако на судебные акты в виде судебного приказа и отдельных определений, не препятствующие дальнейшему рассмотрению спора, ходатайства не вносятся.

Шестая форма практикуется прокурором не часто, как правило, он участник процесса и является третьим лицом, не заявляющим самостоятельных требований на предмет спора, по ходатайству одной из сторон по делу или по инициативе суда. Например, прокурором ранее вносились иски в интересах дольщиков. В последующем, физические лица, обращаясь в суд о снятии имущества с ареста, отражают в иске прокурора в качестве третьего лица. В таком случае прокурор пользуется процессуальными правами и несет обязанность того участника дела, на стороне которого он участвует, но не имеет всех специальных прав, которыми обладают стороны. Такая практика противоречит законам

Казахстан, т. к. при наличии основания для вступления в дело по уже существующему спору, прокурор может вступить в судебное разбирательство путем предоставления заключения, так как исполнение им правозащитных функций ранее не может служить основанием предполагать о наличии у него заинтересованности.

Полагаем, что все формы участия прокурора в гражданском процессе по законодательству Казахстана взаимосвязаны. Если первые четыре служат для непосредственной защиты интересов граждан, общества и государства, то пятая форма – это отстаивание позиции по принятым прокурором мерам по защите интересов указанных категорий вне судебного процесса. Как правило, прокуроры используют свои возможности по вступлению в гражданский процесс в виде протеста или принесения ходатайства на судебные акты, в результате ненадлежащего выполнения своих обязанностей уполномоченными государственными органами.

Что касается законодательства Украины, то формами участия прокурора в гражданском процессе в соответствии с п. 3 ст. 56 ГПК Украины являются: обращение в суд с иском заявлением; участие в рассмотрении дел, производство по которым начато как по иску прокурора, так и по исковым заявлениям других лиц; обжалование в апелляционном и кассационном порядке дел, которые были рассмотрены в суде первой инстанции; подача заявления о пересмотре судебного решения в связи с вновь открывшимися или исключительными обстоятельствами [6].

Первой формой участия прокурора в гражданском процессе по законодательству Украины является обращение прокурора в суд с иском в интересах государства или граждан в предусмотренных законом случаях. Также прокурор может обратиться в суд с заявлением о выдаче судебного приказа в соответствии с ч. 2 ст. 160 ГПК Украины. Обращение прокурора в суд с иском или заявлением оформляется с соблюдением требований процессуального законодательства к форме и содержанию такого рода обращений.

Обращаясь в суд с иском либо заявлением в интересах государства, прокурор определяет, в чем состоит нарушение интересов государства, и обосновывает необходимость их защиты, а также указывает орган, уполномоченный государством осуществлять соответствующие функции в спорных правоотношениях, либо указывает на отсутствие такого органа. В таком случае (отсутствия такого органа или отсутствия у него полномочий по обращению в суд) прокурор приобретает статус истца. Невыполнение либо ненадлежащее выполнение функций защиты государства соответствующим органом, в компетенцию которого входит такая защита, должно быть обязательно подтверждено прокурором при обращении в суд [25].

При этом, как указывает Р. Лемик, дефиниция «интересы государства» должно толковаться с учетом экономических, политических, социальных интересов, а не отождествляться только лишь с материальными ценностями.

То есть «отличие интересов государства от интересов физических лиц состоит в том, что в основе первых всегда есть потребность в осуществлении общегосударственных действий, программ, направленных на защиту суверенитета, территориальной целостности, государственной границы Украины, обеспечение ее государственной, экономической, информационной, экологической безопасности, охрану земли как национального богатства, защиту прав всех субъектов права собственности и хозяйствования и т.д.» [16, с. 52].

Особым случаем обращения прокурора в суд с целью защиты интересов государства является закрепленная в ст. 290 ГПК Украины возможность предъявления иска о признании необоснованными активов и их взыскании в доход государства. Такой иск подается прокурором Специализированной антикоррупционной прокуратуры, в случаях, установленных законом – прокурорами Генеральной прокуратуры Украины по поручению Генерального прокурора [6].

Обращаясь в суд с целью защиты граждан, прокурор в обязательном порядке в соответствии со ст. 23 Закона Украины «О прокуратуре» подает документы, подтверждающие невозможность лица самостоятельно защитить свои нарушенные или оспариваемые права или реализовать процессуальные полномочия (например, из-за несовершеннолетия или недостаточного объема дееспособности, если законные представители такого лица либо соответствующие государственные органы не осуществляют вообще либо ненадлежащим образом осуществляют их защиту) [17, 25].

Также прокурор обязан до обращения в суд предупредить о таком обращении гражданина и его законного представителя, а также соответствующий государственный орган. При этом наличие оснований для представительства может быть обжаловано

гражданином, его представителем или субъектом властных полномочий.

При обращении в суд с исковым заявлением в интересах других лиц прокурор пользуется всеми процессуальными правами и несет обязанности лица, в интересах которого он обратился в суд, за исключением права на заключение мирового соглашения.

В то же время, при отказе прокурором от искового заявления, поданного в интересах граждан, или изменении им исковых требований, лицо, в интересах которого действовал прокурор, имеет право требовать от суда рассмотрения дела и исковых требований в первоначальном объеме [6].

Также как и процессуальное законодательство Казахстана, ГПК Украины исходит из принципа диспозитивности и устанавливает в п. 3 ст. 57 правило, в соответствии с которым лицо, имеющее гражданскую процессуальную дееспособность и в интересах которого прокурором подано исковое заявление, имеет право не поддержать заявленные исковые требования. В таком случае суд оставляет иск без рассмотрения. Противоположное правило установлено для случаев подачи прокурором иска в интересах государства: отказ соответствующего государственного органа от иска или подача им заявления об оставлении иска без рассмотрения не лишает прокурора права поддерживать иск (заявление) и требовать рассмотрения дела, по сути [6].

Второй формой участия прокурора в гражданском процессе Украины является участие прокурора в рассмотрении дел, инициированных другими лицами, однако в соответствии с п. 3 ст. 56 ГПК Украины сделать он это может до начала рассмотрения дела по сути (однако в соответствии с ч. 6 ст. 23 Закона Украины «О прокуратуре» сделать это он может на любом этапе судопроизводства).

Также как и при первой форме участия в процессе, прокурор, вступая в начатый процесс, должен указать, в чьих интересах он это делает и обязательно подтвердить основания своего участия в процессе.

Участие прокурора в процессе по делу возможно как по собственной инициативе (факультативное участие), так и на основании норм действующего законодательства (обязательное участие).

Так, например, в соответствии со ст. 165 Семейного кодекса Украины прокурор может обратиться в суд с иском о лишении родительских прав [36]. Обязательное участие прокурора предусмотрено ст. 341 ГПК Украины, в соответствии с которой дела о принудительной госпитализации или предоставлении психиатрической помощи в принудительном порядке рассматриваются с обязательным участием прокурора [4].

Следующей формой участия прокурора в гражданском процессе является апелляционное и кассационное обжалование судебного решения по гражданскому делу. При этом право на такое обжалование имеют в соответствии со ст. 24 Закона Украины «О прокуратуре» «прокурор, который принимал участие в судебном разбирательстве, а также независимо от участия в рассмотрении дела прокурор высшего уровня: Генеральный прокурор, его первый заместитель и заместитель, руководители областных и окружных прокуратур, первый заместитель и заместители руководителей областных прокуратур, руководитель, заместители руководителя, руководители подразделений Специализированной антикоррупционной прокуратуры» [25].

Также прокурор может инициировать при наличии оснований пересмотр судебных решений, вступивших в законную силу, в связи с вновь выявленными и исключительными обстоятельствами, если это необходимо для защиты государственных интересов или законных интересов граждан, которые по уважительным причинам не могут сами себя защитить. Возможность инициировать пересмотр судебных решений, вступивших в законную силу, имеют Генеральный прокурор, его первый заместитель и заместители, руководители областных прокуратур, руководители, его заместители и руководители подразделений Специализированной антикоррупционной прокуратуры [25].

Кроме указанных в Гражданском процессуальном кодексе Украины форм участия прокурора в гражданском процессе, прокурор также имеет право инициировать защиту прав и интересов граждан и государства или представлять их интересы при исполнении судебных решений. Данное право закреплено в п. 6 ч. 6 ст. 23 Закона Украины «О прокуратуре», в соответствии с которой прокурор может принимать участие в исполнительном производстве при исполнении решений по делу, в рассмотрении которого прокурор принимал участие, представляя интересы гражданина или государства в суде. Также ст. 14 Закона Украины «Об исполнительном производстве» называет прокурора в числе участников исполнительного производства. При этом в ст. 26 Закона в п. 2 ч. 1 указыва-

ется, что прокурор «вправе инициировать открытие исполнительного производства в случае представления им интересов гражданина или государства в суде» [34].

Исследованные формы участия прокурора в гражданском процессе, как по законодательству Казахстана, так и по законодательству Украины возможны при наличии предусмотренных законом оснований и относительно определенных категорий лиц.

Выводы. Исходя из изложенного выше, можно сделать вывод о том, что как в Казахстане, так и в Украине органы прокуратуры играют значительную роль в обеспечении защиты законных прав и интересов граждан и государства. Представительство интересов государства прокурором в суде является важнейшей гарантией реализации конституционного права на защиту прав и интересов всех участников правоотношений. В тоже время, учитывая особый статус органов прокуратуры, необходимо отметить, что участие прокурора в гражданском процессе с целью выполнения представительской функции является скорее исключением и возможно только в случаях необходимости защиты общественных и государственных интересов при условии соблюдения принципа равноправия и состязательности сторон.

Что касается форм участия прокурора в гражданском процессе, то они в соответствии с законодательством Казахстана и Украины имеют как общие черты, так и определенные отличия. Например, в законодательстве Украины отсутствует такая форма участия прокурора в гражданском процессе, как надзор за судебными актами, вступившими в законную силу, характерный для процессуального законодательства Казахстана. В свою очередь прокуроры Казахстана не обладают правом подачи заявления на вынесение судебного приказа. В то же время в Казахстане и Украине представительство прокурором в гражданском процессе интересов граждан и государства возможно при наличии ограниченного законодательством числа оснований. При этом каждая из исследованных форм участия прокурора в гражданском процессе имеет свои особенности и специфику реализации.

По вопросу привлечения судами Казахстана прокурора в качестве третьего лица, при наличии формы участия дачи юридического заключения, полагаем, необходима соответствующая оценка Верховного Суда Казахстана, которая должна найти свое отражение в Нормативном постановлении «О подготовке гражданских дел к судебному разбирательству» от 13.12.2001 года № 21.

Список использованных источников

1. Белікова С. О., Драган О. В. Участь прокурора у виконавчому провадженні : навч. посібник. Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. 142 с.
2. Берназюк Я. Міжнародні стандарти участі прокурора в цивільному судочинстві поза межами кримінального процесу. *Судово-юридична газета*. 2020. 11 червня. URL : <https://bit.ly/2UuFsmk>.
3. Бонглаб В. Особливості правового статусу прокурора в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство та право*. 2017. № 12. С. 11-15. URL : <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2017/12/3.pdf>.
4. Волкова Н. В. Щодо участі прокурора у цивільному процесі (окремі аспекти). *Правова держава*. № 21. 2016. С. 115-120. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/339377.pdf>.
5. Гражданский процессуальный кодекс РК от 31 октября 2015 г. № 377-V ЗПК. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K150000377>.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. (в редакції від 13 серпня 2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8232>.
7. Гузе К. А. Представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді : монограф. Харків : Право, 2016. 200 с.
8. Гусаров К. В. Проблемні питання ініціювання прокурором апеляції ційного оскарження в цивільному процесі. *Проблеми реформування прокуратури: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 квіт. 2016 р.)* : в 2-х т. Харків : Право, 2016. Т. 1. С. 44-46.
9. Драган О. Правовий статус прокурора у виконавчому провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 82-88. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2017/dragan.pdf>.
10. Инструкция по организации надзора за законностью деятельности государственных, местных представительных и исполнительных органов, органов местного самоуправления и их должностных лиц, иных организаций независимо от формы собственности, а также принимаемых ими актов и решений, судебных актов, вступивших в законную силу, исполнительного производства, представительства интересов государства в суде по гражданским и административным делам, утвержденная Приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 2 мая 2018 года № 60. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V180001689>.
11. Исаенкова О. В., Григорьев А. Н. Участие прокурора в исковом производстве. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2008. № 3. С. 6-10.
12. Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» от 26 декабря 2011 г. № 518-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>.

13. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) от 10 декабря 2008 г. № 99-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000099>.
14. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.). URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.
15. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
16. Лемик Р. Форми участі прокурора в цивільних процесуальних відносинах. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 49-57. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/3-2015/lemik.pdf>.
17. Нестерцова-Собакарь О. В., Сенько В. В. Статус прокурора в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 34-40.
18. О государственной правовой статистике и специальных учетах : Закон Республики Казахстан от 22 декабря 2003 г. №510. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000510>.
19. О государственной службе Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 г. № 416-V ЗПК. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416>.
20. О государственном имуществе : Закон Республики Казахстан от 1 марта 2011 г. № 413-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000413>.
21. О нотариате : Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 г. № 155. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000155>.
22. О правах ребенка в Республике Казахстан : Закон от 8 августа 2002 г. № 345. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345>.
23. О правоохранительной службе : Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 г. № 380-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380>.
24. О прокуратуре : Закон Республики Казахстан от 30 июня 2017 г. № 81-VI. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000081>.
25. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
26. О противодействии коррупции : Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 г. № 410-V ЗПК. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>.
27. О противодействии терроризму : Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 г. № 416. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000416>.
28. О противодействии экстремизму: Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2005 г. № 31. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z0500000031>.
29. О реабилитации жертв массовых политических репрессий : Закон Республики Казахстан от 14 апреля 1993 г. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200>.
30. О реабилитации и банкротстве : Закон Республики Казахстан от 7 марта 2014 г. № 176-V ЗПК. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000176>.
31. О товарных биржах: Закон Республики Казахстан от 4 мая 2009 г. № 155-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000155>.
32. Об адвокатской деятельности и юридической помощи : Закон Республики Казахстан от 5 июля 2018 г. № 176-VI ЗПК. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000176>.
33. Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей : Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 г. № 261-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000261>.
34. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
35. Обзор судебной практики Европейского суда по правам человека: роль прокурора при рассмотрении дел, не относящих к сфере уголовного права. Совет Европы / Европейский суд по правам человека, март 2011 год. URL : www.echr.coe.int.
36. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2947-14#Text>.
37. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 г. № 414-V ЗПК. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>.
38. Чиндалиев А. К. Участие прокурора в гражданском процессе. The General prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan. URL : <http://prokuror.gov.kz>.

Поступила в редакцию 14.12.2020

References

1. Belikova, S. O., Drahan, O. V. (2016) Uchast' prokurora u vykonavchomu provadzhenni [Participation of the prosecutor in the executive proceedings] : navch. posibnyk. Kyiv: Natsional'na akademiya prokuratury Ukrayiny. 142 s. [in Ukr.]
2. Bernazyuk, Ya. (2020) Mizhnarodni standarty uchasti prokurora v tsyvil'nomu sudochynstvi poza mezhamy kryminal'noho protsesu [International standards of participation of the prosecutor in civil proceedings beyond criminal procedure]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. 11 chervnya. URL : <https://bit.ly/2UuFsmk>. [in Ukr.]
3. Bontlab, V. (2017) Osoblyvosti pravovoho statusu prokurora v tsyvil'nomu protsesi [Features of the legal status of the prosecutor in civil proceedings]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo ta pravo*. № 12. S. 11-15. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/12/3.pdf>. [in Ukr.]
4. Volkova, N. V. (2016) Shchodo uchasti prokurora u tsyvil'nomu protsesi (okremi aspekty) [About the participation of the prosecutor in civil proceedings (some aspects)]. *Pravova derzhava*. № 21.

- S. 115-120. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/339377.pdf>. [in Ukr.]
5. Grahdanskiy protsesual'nyy kodeks RK ot 31 oktyabrya 2015 g. [Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan of October 31, 2015] № 377-V ZRK. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>. [in Russ.]
6. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 18 bereznya 2004 r. (v redaktsiyi vid 13 serpnya 2020 r.) [Civil Procedural Code of Ukraine of March 18, 2004 (as amended on August 13, 2020)]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8232>. [in Ukr.]
7. Huze, K. A. (2016) Predstavnytstvo prokurorom interesiv hromadyanyna abo derzhavy v sudi [Representation by the prosecutor of the interests of a citizen or the state in court] : monohraf. Kharkiv : Pravo. 200 s. [in Ukr.]
8. Husarov, K. V. (2016) Problemni pytannya initsiyuvannya prokurorom apelyatsiynoho oskarzhennya v tsyvil'nomu protsesi [Problematic issues of initiating an appeal by the prosecutor in civil proceedings]. *Problemy reformuvannya prokuratury: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 15 kvit. 2016 r.)* : v 2-kh t. Kharkiv : Pravo. T. 1. S. 44-46. [in Ukr.]
9. Drahan, O. (2017) Pravovyy status prokurora u vykonavchomu provadzhenni [Legal status of the prosecutor in enforcement proceedings]. *Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*. № 1. S. 82-88. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2017/drahan.pdf>. [in Ukr.]
10. Instruksiya po organizatsii nadzora za zakonnost'yu deyatelnosti gosudarstvennykh, mestnykh predstavitel'nykh i ispolnitel'nykh organov, organov mestnogo samoupravleniya i ikh dolzhnostnykh lits, inykh organizatsiy nezavisimo ot formy sobstvennosti, a takzhe prinyimayemykh imi aktov i resheniy, sudebnykh aktov, vstupivshikh v zakonnyu silu, ispolnitel'nogo proizvodstva, predstavitel'stva interesov gosudarstva v sude po grahdanskim i administrativnym delam, utverzhennaya Prikazom General'nogo Prokurora Respubliki Kazakhstan ot 2 maya 2018 goda № 60 [Instructions for organizing supervision over the legality of the activities of state, local representative and executive bodies, local self-government bodies and their officials, other organizations, regardless of the form of ownership, as well as the acts and decisions adopted by them, judicial acts that have entered into legal force, enforcement proceedings -state, representing the interests of the state in civil and administrative court, approved by the Order of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan dated May 2, 2018 No. 60]. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V180001689>. [in Russ.]
11. Isayenkova, O. V., Grigor'yev, A. N. (2008) Uchastiye prokurora v iskovom proizvodstve [Participation of the prosecutor in the claim proceedings]. *Arbitrazhnyy i grahdanskiy protsess*. № 3. S. 6-10. [in Russ.]
12. Kodeks Respubliki Kazakhstan «O brake (supruzhestve) i sem'ye» ot 26 dekabrya 2011 g. [Code of the Republic of Kazakhstan "On marriage (matrimony) and family" of December 26, 2011] № 518-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518>. [in Russ.]
13. Kodeks Respubliki Kazakhstan «O nalogakh i drugikh obyazatel'nykh platezhakh v byudzhete» (Nalogovyy kodeks) ot 10 dekabrya 2008 g. [Code of the Republic of Kazakhstan "On taxes and other obligatory payments to the budget" (Tax Code) of December 10, 2008] № 99-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000099>. [in Russ.]
14. Konstitutsiya Respubliki Kazakhstan (prinyata na respublikanskom referendume 30 av-gusta 1995 g.) [The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republican referendum on August 30, 1995)]. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>. [in Russ.]
15. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 r. [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.]
16. Lemyk, R. (2014) Formy uchasti prokurora v tsyvil'nykh protsesual'nykh vidnosynakh [Forms of participation of the prosecutor in civil procedural relations]. *Naukovyy chasopys Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny*. № 3. S. 49-57. URL : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/3-2015/lemik.pdf>. [in Ukr.]
17. Nestertsova-Sobakar', O. V., Sen'ko, V. V. (2017) Status prokurora v tsyvil'nomu sudochynstvi [Status of the prosecutor in civil proceedings]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vntrishnikh sprav*. № 4. S. 34-40. [in Ukr.]
18. O gosudarstvennoy pravovoy statistike i spetsial'nykh uchetchakh [On state legal statistics and special accounting]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 22 dekabrya 2003 g. №510. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000510>. [in Russ.]
19. O gosudarstvennoy sluzhbe Respubliki Kazakhstan [On the public service of the Republic of Kazakhstan]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 23 noyabrya 2015 g. № 416-V ZRK. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416>. [in Russ.]
20. O gosudarstvennom imushchestve [On state property]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 1 marta 2011 g. № 413-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000413>. [in Russ.]
21. O notariate [On notaries]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 14 iyulya 1997 g. № 155. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000155>. [in Russ.]
22. O pravakh rebenka v Respublike Kazakhstan [On the child rights' in the Republic of Kazakhstan]: Zakon ot 8 avgusta 2002 g. № 345. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345>. [in Russ.]
23. O pravookhranitel'noy sluzhbe [On law enforcement service]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 yanvarya 2011 g. № 380-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380>. [in Russ.]
24. O prokurature [On the Prosecutor's Office]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 30 iyunya 2017 g. № 81-VI. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000081>. [in Russ.]
25. Pro prokuraturu [On the Prosecutor's Office] : Zakon Ukrayiny vid 14 zhovtnya 2014 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>. [in Ukr.]

26. O protivodeystvii korruptsii [On anti-corruption]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 18 noyabrya 2015 g. № 410-V ZRK. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>. [in Russ.]
27. O protivodeystvii terrorizmu [On anti-terrorism]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 13 iyulya 1999 g. № 416. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000416>. [in Russ.]
28. O protivodeystvii ekstremizmu [On anti-extremism]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 18 fevralya 2005 g. № 31. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000031>. [in Russ.]
29. O reabilitatsii zhertv massovykh politicheskikh repressiy [On the rehabilitation of victims of mass political repressions]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 14 aprelya 1993 g. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930002200>. [in Russ.]
30. O reabilitatsii i bankrotstve [On rehabilitation and bankruptcy]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 7 marta 2014 g. № 176-V ZRK. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000176>. [in Russ.]
31. O tovarnykh birzhakh [On commodity exchanges] : Zakon Respubliki Kazakhstan ot 4 maya 2009 g. № 155-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000155>. [in Russ.]
32. Ob advokatskoy deyatelnosti i yuridicheskoy pomoshchi [On advocacy and legal assistance]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 5 iyulya 2018 g. № 176-VI ZRK. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000176>. [in Russ.]
33. Ob ispolnitel'nom proizvodstve i statuse sudebnykh ispolniteley [On enforcement proceedings and the status of bailiffs]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 2 aprelya 2010 g. № 261-IV. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000261>. [in Russ.]
34. Pro vykonavche provadzhennya [On enforcement proceeding] : Zakon Ukrayiny vid 2 chervnya 2016 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. [in Ukr.]
35. Obzor sudebnoy praktiki Yevropeyskogo suda po pravam cheloveka: rol' prokurora pri rassmotrenii del, ne odnosyashchikh k sfere ugovnogo prava [Review of the jurisprudence of the European Court of Human Rights: the role of the prosecutor in the consideration of cases not related to the sphere of criminal law]. Sovet Yevropy / Yevropeyskiy sud po pravam cheloveka, mart 2011 god. URL : www.echr.coe.int. [in Russ.]
36. Simeynyy kodeks Ukrayiny vid 10 sichnya 2002 r. [Family Code of Ukraine of 10 September 2002 p.] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2947-14#Text>. [in Ukr.]
37. Trudovoy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 23 noyabrya 2015 g. [Labor Code of the Republic of Kazakhstan dated November 23, 2015] № 414-V ZRK. URL : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>. [in Russ.]
38. Chindaliyev, A. K. Uchastiye prokurora v grazhdanskom protsesse [Participation of the prosecutor in the civil procedure]. The General prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan. URL : <http://prokuror.gov.kz>. [in Russ.]

SUMMARY

Adil Ye. Alibekov, Maryna P. Yunina. Forms of a prosecutor's participation in civil process: comparative characteristics of legislation of Republic of Kazakhstan and Ukraine. In the article the authors gives comparative characteristics for various forms of prosecutor's participation in civil proceedings of the Republic of Kazakhstan and Ukraine.

A conclusion became a research result that both in Kazakhstan and in Ukraine the organs of office of public prosecutor play a considerable role providing of protection of legal rights and interests of citizens and state. A representative office of interests of citizens and state a public prosecutor in a court is by the major guarantee of realization of constitutional right of defence of rights and interests of all participants of legal relationships.

It is set during research, that a representative office in a court is possible the public prosecutor of interests of citizens and state in forms and on the grounds set by a legislation. The legislation of Kazakhstan allows to participate to the public prosecutor in civil procedure in next forms: realization of higher supervision after legality of judicial acts that inured; behavior is with a statement (by a lawsuit); presentation of conclusion and solicitors in relation to judicial acts, that did not inure, entering of public prosecutor into a process in quality of defendant or third person.

What touches the legislation of Ukraine, then the forms of participation of public prosecutor in civil procedure are: address to the court with the point of claim; participating in consideration of businesses, realization after that it is begun both on a lawsuit a public prosecutor and after the points of claim of other persons; an appeal is in the appellate and appeal order of businesses that were considered in a trial court; idea of statement about the judicial second thought in connection with new and by exceptional circumstances.

Keywords: *prosecutor, legal status of the prosecutor, civil process, civil proceedings, forms of participation.*

УДК 347.23

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-135-149

**Віра АЛІЄВА-
БАРАНОВСЬКА** ©
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Ольга
СІРЕНКО** ©
здобувач
вищої освіти
магістерського
ступеня

(Міжрегіональна Академія Управління персоналом)

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В ЗАКОНОДАВСТВІ ІНОЗЕМНИХ КРАЇН ТА В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Здійснено порівняльний аналіз чинних норм та положень системи законодавства іноземних країн у частині захисту комерційної таємниці, аналіз міжнародних договорів та законодавчої бази зарубіжних країн.

Проаналізовано чотири підходи до розуміння цього правового режиму в доктрині англосаксонських правових систем: теорію договірної зобов'язання, теорію фідучіарних (довірчих) відносин, теорію неправомірного заволодіння і теорію недобросовісної конкуренції. Зроблено висновок про певну схожість застосованих критеріїв віднесення інформації до комерційної таємниці щодо дій, які не є привласненням комерційної таємниці, зокрема і щодо «легалізації» зворотної розробки, що є актуальним для галузі інформаційних технологій. В Україні є перспектива включити до свого законодавства важливий нормативно-правовий акт – Закон України про комерційну таємницю, що позитивно впливатиме на бізнес-клімат, сприятиме інвестиційній привабливості, а також задовольнятиме потреби суб'єктів господарювання та держави.

Ключові слова: комерційна таємниця, інтелектуальна власність, міжнародні договори, законодавство ЄС, законодавство зарубіжних країн, порівняльне право.

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтеграційних процесів у світовій економіці все більше значення отримує інтелектуальний капітал, а саме: знання, інформація, технології, ідеї, а також продукти творчої їх обробки, які відіграють роль важливого активу, а конкурентні переваги досягаються наявністю в компаніях унікальних товарів (технологій, ідей, моделей організації ділових процесів) і часом (зокрема, скільки проходить від появи ідеї до впровадження товару на ринок). Саме тому на перший план виходить питання збереження конфіденційної та захисту авторських прав.

Україна не лишається осторонь від цих процесів, бо в країні працюють як представництва великих транснаціональних корпорацій, так і місцеві компанії взаємодіють із закордонними компаніями, виходячи на ринки інших країн, реалізуючи спільні проекти, особливо у сфері інформаційних технологій, інтелектуальних технічних рішень.

Отже, вивчення зарубіжного досвіду в питаннях захисту комерційної таємниці, яка останнім часом стала цінним активом для суб'єктів підприємницької діяльності, є надзвичайно актуальним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанню проблеми захисту комерційної таємниці приділена увага в Директиві Ради 68/151/ЄЕС від 9 березня 1968 р., а також серед найбільш відомих теоретичних розробок вчених: Г. Андрощука, О. Гороховської, В. Коломійця, В. Дорошева та ін.

Мета статті – Дослідити місце комерційної таємниці (КТ) в нормативно-правових

© Алієва-Барановська В. М., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2784-0416>
k_ksmp@dduvs.in.ua

© Сіренко О. Ф., 2020
k_ksmp@dduvs.in.ua

актах: міжнародних договорах, законодавстві зарубіжних країн; ключові засоби захисту комерційної таємниці відповідно до цих нормативно-правових актів. Виконати порівняльний аналіз чинних норм та положень системи законодавства іноземних країн у частині захисту комерційної таємниці. Здійснити аналіз міжнародних договорів та законодавчої бази зарубіжних країн в частині захисту прав на комерційну таємницю з метою удосконалення положень національного законодавства в зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зазначити, що на відміну від авторського права, патентів, торгових марок для комерційної таємниці відсутній єдиний міжнародний договір, метою якого було б надання уніфікованого визначення та встановлення загальних основ правового захисту, саме тому захист комерційної таємниці здійснюється переважно у межах регіональних угод, а також актів законодавства окремих країн.

Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 року в редакції 1967 року (набула чинності для України 25 грудня 1991 року) вважається основою такого захисту, про що свідчать її статті 10 bis та 10 ter, в яких викладено основні засади та обов'язки країн щодо забезпечення захисту від недобросовісної конкуренції [2].

Положення, закріплені в Паризькій конвенції, є важливими для розуміння режиму охорони КТ, зокрема й з огляду на визначення об'єктів охорони промислової власності, особливо ті положення, які містяться в статті 1 Конвенції: «промислова власність розуміється в найбільш широкому значенні...» [1].

Незважаючи на те, що загалом зазначені положення Конвенції не є повною мірою досконалими та достатніми для формування системи охорони конфіденційної інформації, ці положення часто застосовують як первинні обґрунтування в інших міжнародних актах (зокрема, ТРІПС).

Ще одним міжнародним актом, який є важливим для характеристики комерційної таємниці, є *Стокгольмська конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності 1967 року*. Відповідно до її статті 2, «інтелектуальна власність включає права, що відносяться, зокрема, до “захисту проти недобросовісної конкуренції”» [1].

Система СОР. Саме на статтю 10 bis Паризької конвенції посиляється Угода з торгових аспектів прав інтелектуальної власності, укладена в межах Світової організації торгівлі [3] (далі – Угода ТРІПС), яка разом з Угодою про формування СОР та стала першою комплексною багатосторонньою домовленістю, що забезпечує охорону комерційної таємниці.

У статті 1 Угоди ТРІПС визнає КТ (вживаним є термін «закрита інформація») інтелектуальною власністю разом з іншими об'єктами. Угода містить Розділ 7 «Охорона закритої інформації» [Protection of Undisclosed Information], який складається з однієї статті 39 [15]:

«1. У процесі забезпечення ефективного захисту від недобросовісної конкуренції, як це передбачено статтею 10bis Паризької конвенції (1967), країни-учасниці повинні охороняти закриті інформацію відповідно до частини другої цієї статті та дані, надані урядам або урядовим органам відповідно до частини третьої цієї статті.

2. Фізичні та юридичні особи повинні мати можливість перешкоджати тому, щоб інформація, яка правомірно знаходиться під їхнім контролем, була без їхньої згоди розкрита, отримана або використана іншими особами в спосіб, що суперечить чесній комерційній практиці, якщо ця інформація:

(а) є секретною у тому розумінні, що вона в цілому або в конкретному поєднанні та розташуванні її складових, не є відомою або легко доступною для осіб, які належать до певного кола, що звичайно має справу з подібною інформацією;

(б) має комерційну цінність з огляду на її секретність; та

(с) у конкретних обставинах стала предметом розумних дій для збереження її секретності з боку особи, яка правомірно контролює цю інформацію.

3. Країни-учасниці, у випадках, коли умовою погодження торгового обігу фармацевтичних або сільськогосподарських хімічних продуктів, у яких використовуються нові хімічні речовини, є подання попередньо нерозкритих даних про випробування або інших даних, отримання яких було пов'язано зі значними зусиллями, повинні охороняти такі дані від недобросовісного комерційного використання. Також країни-учасниці повинні охороняти такі дані від розкриття (крім випадків, коли це необхідно для захисту населення або не вживаються заходи для забезпечення охорони цих даних від недобросовісного комерційного використання)».

Під «способом, що суперечить чесній комерційній практиці» розуміються, зокрема, такі дії, як порушення договору, порушення довіри та спонукання до такого порушення, що включають отримання закритої інформації третіми особами, які знали або мало знали, що подібні дії супроводжували це отримання [3].

Отже, в Угоді ТРІПС було закріплено три відомі критерії режиму КТ: секретність, комерційна цінність та вжиття адекватних заходів для забезпечення секретності, які запозичені з американського законодавства [3].

Важливість підходу до тлумачення «закритої інформації» Угодою ТРІПС впливає з того, що статтями 41–47 Угоди на країн-учасниць покладено обов'язок створення національних систем для імплементації визначених Угодою прав ІВ. При цьому країни-учасниці повинні забезпечити справедливі та рівні процедури для володільців інтелектуальних прав та такі засоби захисту, як судові заборони та відшкодування шкоди.

Варто зазначити та підкреслити, що на відносини щодо охорони закритої інформації або КТ поширюється міжнародна система СОТ вирішення спорів.

Отже, статтею 39 Угоди ТРІПС встановлено мінімальні вимоги, яким має відповідати законодавство країн-членів СОТ. Формулювання статті залишають місце для визначення конкретних схем, що відповідатимуть правовим системам країн, але обов'язковим є включення згаданих трьох необхідних елементів та системи законного примусу для реалізації відповідних положень. Важливо наголосити, що визначення комерційної таємниці, яке міститься в статті 505 Цивільного кодексу України, є дуже близьким до статті 39 Угоди ТРІПС.

На практиці для визначення того, чи було стороною вжиті достатні заходи для збереження конфіденційного характеру відомостей, поширеною є практика використання судами «аналізу ефективності затрат (аналіз вартості та ефективності)». Ця «оцінка розумності» базується на виконанні аналізу комплексу певних чинників, в тому числі, аналізу характеру відомостей та передбачення наслідків можливого розголошення інформації за умови відсутності запобіжних заходів [3].

До переліку заходів, які сторона може вживати для захисту від розголошення інформації, що має конфіденційний характер, зокрема КТ, належать такі:

- угоди про конфіденційність, які укладають у письмовій формі та покладають на осіб, яким надається доступ до відомостей, обов'язок щодо їх збереження (при цьому застосовуються захисні заходи);
- заходи для обмеження доступу до інформації із застосуванням захисних пристроїв;
- наявність спеціальних процедур допуску до інформації, а також обмежене, контрольоване доведення цих відомостей до обмеженого кола зацікавлених осіб на підставі обґрунтованої практичної необхідності.

Серед інших розумних та обґрунтованих запобіжних заходів можуть бути: присвоєння важливим документам грифу секретності; зберігання відомостей, що становлять КТ, у недоступних для широкого загалу місцях; і обмеження доступу до виробничих зон, де використовуються секретні відомості, тільки для обмеженого кола тих осіб, яким потрібно знати або застосовувати цю інформацію у професійній діяльності.

Крім наявності вимоги щодо правової охорони «нерозголошуваних відомостей», в Угоді ТРІПС також міститься положення, яке вимагає, щоб країни – члени СОТ здійснювали правову охорону «нерозголошуваних результатів випробувань та інших даних, одержання яких пов'язано із значними зусиллями», що надаються з метою отримання дозволу на реалізацію фармацевтичної продукції або сільськогосподарських хімікатів із використанням «нових хімічних сполук» [3].

Правова охорона передбачає та вимагає від володільця КТ вжиття належних заходів, які забезпечують захист відповідних відомостей від «недобросовісного комерційного використання» [3]. Вказане «комерційне використання» включає в себе застосування результатів випробувань третіми особами «для одержання дозволу на реалізацію конкурентоспроможних товарів у разі, коли використання цих результатів кваліфікуватиметься як незаконне присвоєння відомостей, які належать власнику прав на них». Серед заходів, які можуть бути вжиті у зв'язку з цим, є «процедури контролю за поширенням цих відомостей з метою запобігання їх комерційного використання» [3].

Відповідно до викладеного вище, Угодою ТРІПС вимагається наявність передбачених процедур захисту прав в порядку цивільного судочинства (в судах загальної юрисдикції або адміністративних органах) з метою припинення правопорушень щодо

КТ. Угодою ТРІПС не висувається вимога щодо обов'язкового застосування кримінальної відповідальності, як мінімум, за порушення прав на КТ. Також цією міжнародною угодою не передбачена вимога щодо наявності прикордонних заходів для запобігання ввезення (імпорту) товарів з порушенням прав на КТ. Хоча відповідно до положень Угоди ТРІПС багатьма країнами-членами СОТ, в тому числі Сполученими Штатами Америки, передбачено кримінальну відповідальність за такого типу правопорушення через важливе значення КТ у торгівлі та промисловості.

Отже, СОТ адмініструє Угоду ТРІПС. А для набуття членства у СОТ, кожна країна повинна довести, що законодавство цієї країни та передбачені в ньому процедури суворо відповідають положенням Угоди ТРІПС.

Для доказування факту порушення прав на КТ вимагається підтвердження: наявності прав на КТ; наявності охороноздатної КТ; несанкціонованого використання або розголошення («незаконного присвоєння») конфіденційних відомостей, що становлять КТ, третьою особою.

Для набуття прав на охороноздатну КТ не потрібна реєстрація цих прав (насправді, реєстрація прав несе ризик усунення конфіденційного характеру відомостей та знищення КТ). Отже, правова охорона КТ виникає автоматично в тих випадках, коли відомості мають цінність для володільця прав на них, який вживає необхідних відповідних заходів для забезпечення їх таємності. У зв'язку з відсутністю реєстрації прав на КТ, ці права визначаються, як правило, на основі документів або усних свідчень, які доводять, що особа-володілець або створила відомості, що становлять КТ, або має права на використання та розкриття таких відомостей, в тому числі має виняткове право дозволяти іншим особам використовувати або розкривати вказані дані.

Для визначення наявності охороноздатної КТ суди беруть до уваги та враховують різні чинники, в тому числі і так: наскільки широко інформація відома, поширена за межами сфери діяльності володільця; обсяг заходів, вжитих володільцем з метою захисту секретності інформації; цінність інформації для володільця та його конкурентів; обсяг зусиль або розмір грошових коштів, які затрачені володільцем на створення цієї інформації; ступінь доступності інформації для третіх осіб.

Інформація вважається, як правило, цінною тоді, коли вона дає володільцю прав на КТ фактичні або потенційні конкурентні переваги. Хоча КТ не обов'язково повинна бути унікальною в розумінні прав на винаходи, але відповідно до законодавства про КТ загальні відомості правовій охороні не підлягають.

Одним з найважливіших елементів доказування в справі про КТ є встановлення факту вжиття розумних заходів з метою захисту цих відомостей від розголошення. Відповідно, послідовне укладення угоди про нерозголошення з усіма сторонами, яким надаються відомості, є одним з найчастіше вживаних заходів щодо збереження їх конфіденційності. Але навіть якщо є така угода, іноді виникає потреба доказувати факт вжиття інших заходів щодо захисту відомостей, що становлять КТ, від розголошення, що забезпечується контролем за доступом до інформації третіх осіб.

Володілець прав на КТ має право перешкоджати іншим особам у використанні або розголошенні відомостей, що становлять комерційну таємницю (тобто перешкоджати тому, що часто називають «незаконним присвоєнням»). Іноді незаконне присвоєння комерційної таємниці є результатом промислового шпигунства, коли яка-небудь особа надає секретні відомості конкуренту за грошову або іншу винагороду. У справах цього типу найчастіше присуджується найсуворіше покарання, оскільки існує загроза завдання серйозних збитків власнику прав на комерційну таємницю. У таких справах конфіденційні відомості часто передаються в матеріальній формі через несанкціоноване копіювання або цифровим чи факсимільним способом особі, яка не уповноважена одержувати ці конфіденційні відомості. Як правило, не вимагається доказування фізичного копіювання. Проте підтвердження володіння несанкціонованою копією являє собою найлегший спосіб доведення несанкціонованого доступу.

Володільці прав на КТ можуть шукати захист тільки від незаконного привласнення відомостей, які їй становлять. Ідентифікація даних, які вимагають правової охорони, внаслідок незалежного дослідження або зворотного інжинірингу (reverse engineering) (демонтрування виробу на складові частини з метою довідатися, як він функціонує) не належать до незаконного присвоєння, якщо тільки зворотній інжиніринг не заборонений юридичними зобов'язаннями або договором. Тягар доведення будь-якого зворотного інжинірингу або незалежного дослідження лежить на стороні, що використала ці методи

для одержання відповідних відомостей.

Для того щоб отримати позитивне рішення суду у справі про порушення прав на КТ, володілець повинен продемонструвати, що відомості були отримані третіми особами незаконно, всупереч зобов'язанням відповідача про дотримання їх конфіденційності. Несанкціоноване використання або розголошення конфіденційних відомостей нерідко супроводжується відсутністю ліцензійної угоди або дозволу від законного володільца прав на КТ на використання секретних відомостей. Встановлення факту незаконного присвоєння може також відбуватися через наявність прямих доказів крадіжки відомостей, вчиненої відповідачем (якщо відомості були виражені в матеріальній формі). Як опосередкований доказ незаконного присвоєння КТ може бути використано створення конкуруючого продукту або технологічного процесу із використанням КТ за менший строк, ніж той, який був потрібний у разі одержання відомостей законними засобами.

NAFTA (Північноамериканська угода про вільну торгівлю. Положення статті 1711 Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (укладена в 1994 році між Канадою, США та Мексикою) є дуже схожими до положень статті 39 Угоди ТРІПС, але з певними відмінностями. Варто відзначити, що в документі вживається термін «комерційна таємниця» (trade secrets) відповідно до традицій та стандартів, прийнятих в США. Також однією з ознак комерційної таємниці вважається «дійсна або потенційна комерційна цінність» (а в Угоді ТРІПС не міститься такого поділу). Також країнам-учасникам Угоди надано дозвіл вимагати пред'явлення матеріальних доказів для доведення вживання заходів з охорони КТ. До того ж забороняється обмежувати тривалість дії режиму КТ [3].

У статті 1711 Північноамериканської угоди про вільну торгівлю зазначається, що кожна Сторона надаватиме правові засоби для будь-якої особи з метою запобігання розголошенню, придбанню або використанню третіми особами КТ без згоди особи – законного володільца інформації так, що суперечить чесній конкурентній практиці, а саме:

- інформація є секретною в такому розумінні, що вона як об'єкт або її точна конфігурація та складові є загальновідомою серед осіб, які зазвичай працюють з такими даними;
- інформація має практичну або можливу комерційну цінність, оскільки є секретною;
- особа, яка законно володіє інформацією, вжила доцільних та розумних заходів для збереження її в таємниці.

Сторона має право вимагати, щоб право на захист КТ було зафіксовано в документах, на електронних або магнітних носіях або інших подібних інструментах.

Жодна зі сторін не може обмежувати тривалість захисту КТ, поки існують умови, передбачені вище.

Жодна зі сторін не має права перешкоджати добровільному ліцензуванню КТ шляхом встановлення надмірних або дискримінаційних умов на такі ліцензії або умови, що нівелюють цінність КТ. Варто зазначити, що у разі потреби підтвердження безпечності фармацевтичної або сільськогосподарської хімічної продукції, в якій використані нові хімічні сполуки, сторона, яка перевіряє, повинна забезпечити нерозголошення детальної інформації, якщо інше не вимагається в інтересах захисту населення або якщо не буде вжито заходів для забезпечення захисту даних від недобросовісного комерційного використання.

Європейський Союз. У правовій системі ЄС (acquis communautaire) не передбачено окремого акта для забезпечення охорони КТ. Це може бути пов'язано, зокрема, із застосуванням іншого, ніж у США, підходу до охорони об'єктів інтелектуальної власності, що базується на перевазі вільної конкуренції та вільного руху товарів (робіт, послуг). У Римському Договорі 1957 року було закріплено, що «будь-яка заборона або обмеження вільного обігу товарів унаслідок використання права на промислову власність може мати місце, лише якщо це право не є засобом свавільної дискримінації або прихованого обмеження торгівлі товарами між країнами-членами» [1]. Отже, особливості правового режиму охорони КТ, як і інших об'єктів ІВ, зумовлюються, передусім, політикою забезпечення вільної конкуренції. Вказане свідчить про сумнівність наявності можливості визнання необмеженої в часі охорони КТ, оскільки це може бути розтлумачене як право промислової власності, що заважає вільному обігу товарів.

Правова система ЄС сприяє охороні інформації, що становить КТ у вигляді охорони «ноу-хау», яка міститься в Європейській патентній конвенції. Під «ноу-хау» розуміється «цілісна технічна інформація, що є секретною, зафіксованою в матеріальному

об'єкті та може бути встановлена у будь-який можливий спосіб. «Секретний» означає «такий, що не є загально відомим або легко доступним» [2].

Патентне право ЄС забезпечує додаткові стимули застосування режиму КТ для охорони конфіденційної інформації. Це зумовлено тим, що патентна охорона може бути не завжди доступною для окремих технологій в Європі (вдалим прикладом можуть бути методи медичного діагностування та лікування, фармацевтичні та комп'ютерні технології тощо, які не підлягають патентуванню в окремих країнах ЄС). Якщо є можливість патентування певної технології, забезпечення охорони інформації як КТ може бути більш привабливою. Це, передусім, пов'язано з тим, що в ЄС патентна заявка повинна бути оприлюднена ще до видачі самого патенту, а це, своєю чергою, може надати конкурентам достатньо часу, щоб зробити копію технології. Щодо неефективності патентної охорони також свідчать особливості процедури обґрунтування патентної заявки, довготривалий період набрання чинності патентом після його видачі, недостатній захист. На ефективність патентної охорони також впливає властиве європейським країнам право попереднього користувача, що передбачає надання третій особі, яка використовувала винахід до його патентування, права продовжувати використовувати винахід [3].

Важливо відмітити, що велику роль відіграє Перша Директива Ради 68/151/ЄЕС від 9 березня 1968 року (з наступними змінами) щодо координації заходів безпеки, які для захисту інтересів членів та інших країн вимагаються країнами-членами від компаній у розумінні частини другої статті 58 Договору з метою забезпечення рівнозначності таких заходів усередині Співтовариства [6]. У статті 2 Директиви визначається мінімальний перелік документів, які підлягають обов'язковому розкриттю (інакше кажучи, які не можна віднести до КТ):

- «– установчий документ та статут, будь-які зміни, що до них вносяться;
- документи про призначення, припинення повноважень, відомості про осіб, які самостійно або в складі колективного органу є уповноваженими представляти компанію у відносинах з третіми особами, виступати від імені компанії, брати участь в управлінні, нагляді або контролі за компанією;
- принаймні, щорічно суму акціонерного капіталу;
- бухгалтерську звітність за кожний фінансовий рік, яка підлягає оприлюдненню відповідно до Директив Ради 78/660/ЄЕС, 83/349/ЄЕС, 86/635/ЄЕС та 91/674/ЄЕС ЄЕС;
- відомості про зміну місця знаходження компанії;
- відомості про ліквідацію компанії, у тому числі відповідне рішення суду; відомості про призначення ліквідатора, інформація про останнього» [6].

Міждержавні угоди, які стосуються охорони КТ, свідчать про те, що така охорона більше не є справою виключно національного законодавства країн. Міжнародна торгівля та інвестиції створили передумови для розвитку правових інструментів захисту комерційної конфіденційної інформації. Головною рушійною силою для цих змін став розвиток глобальних інвестицій розвинутих країн, які вимагають гарантій захисту своєї КТ та для яких передача даних є ризиковою у разі, коли відсутній певний рівень охорони КТ, визнаний учасниками міжнародної торгівлі. Отже, саме торгівлі та інвестиційні договори стали імпульсом розвитку нових систем заходів охорони КТ у законодавстві країн світу.

Законодавство країн Європи. Найбільш розвинену систему охорони КТ має Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, хоча у *Великобританії* відсутній законодавчий захист КТ, а отже, і не існує законодавчого визначення цієї таємниці. Однак правове регулювання цих відносин розвивалось упродовж останніх століть на основі судових прецедентів та отримало назву конфіденційного права (law of confidence) [8]. Отже, охорона комерційної таємниці ґрунтується на концепції «порушення довіри». У рішенні *Seager v. Copydex LTD* вона була сформульована так: «Право, що застосовується до цього випадку, не залежить від якоїсь угоди. Воно залежить від широкого принципу справедливості, що полягає в тому, що той, хто отримав інформацію конфіденційно, не повинен недобросовісно здобувати з неї вигоду. Він не повинен використовувати її на шкоду тому, хто передав йому цю інформацію, якщо останній не дав своєї згоди» [3]. Зважаючи на викладене, основним керівним принципом залишається довіра між законним володільцем таємниці та отримувачем конфіденційної інформації.

Внаслідок довготривалого процесу переговорів, дискусій серед усіх зацікавлених сторін у політичних та бізнесових колах, парламентом *Німеччини* 21 березня 2019 року ухвалено проєкт Закону про комерційну таємницю Федерального уряду. Цей закон ухвалено з метою реалізувати Директиви (ЄС) 2016/943 Європейського парламенту про за-

хист нерозкритого ноу-хау і комерційної інформації (КТ) від їх незаконного придбання, використання та розкриття (DIRECTIVE (EU) 2016/943 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure) в національному законодавстві Німеччини для встановлення однорідного захисту КТ.

До цього в Німеччині захист КТ частково регулювався в трьох різних сферах права: як правопорушення, як прояв недобросовісної конкуренції та у кримінальному праві, причому кожна галузь права охоплювала тільки окрему конкретну сферу застосування, тимчасом як загальний універсальний підхід був відсутнім.

Відповідно до попередньо наявних стандартів, КТ визначалася як будь-який факт, який не є загальновідомим або недоступним і який, згідно з рішенням володільця, повинен був зберігатися в таємниці, зважаючи на законні економічні інтереси. У доповнення до того об'єктивного факту, що інформація не була розкрита широкому загалу (опублікована, оприлюднена), це було передусім бажання володільця інформації зберегти її таємність. У новому законі вказаний підхід не застосовується, проте увага зосереджена на об'єктивних заходах щодо захисту КТ.

В ухваленому Законі про комерційну таємницю (Gesetz zum Schutz von Geschäftsgeheimnissen – «GeschGehG») термін «комерційна таємниця» юридично визначений вперше. Відповідно до параграфа 2 статті 1 «комерційною таємницею» є інформація:

1) яка не є загальновідомою або легкодоступною ні за своєю повнотою, ні за точним розташуванням і складом її компонентів особам в колах, які зазвичай мають справу з цим типом інформації, і тому має економічну цінність;

2) яка підлягає відповідним заходам конфіденційності його законним власником за цих обставин;

3) у чий конфіденційності власник має законний інтерес» [11].

Отже, володільць КТ відтепер має вдаватися до «відповідних» заходів для забезпечення нерозголошення КТ, а у разі будь-якого спору він повинен довести, що необхідні заходи захисту були вжиті.

Отже, для того щоб отримати захист відповідно до «GeschGehG», дуже важливо, щоб володільць КТ зміг продемонструвати, які конкретні заходи були вжиті для захисту КТ, а також, що ці заходи були доречними. Відповідно, вирішальними чинниками на підтвердження належних заходів будуть запровадження і документування блоків доступу, паролів, заходів безпеки ІТ інфраструктури, угоди про нерозголошення інформації та конфіденційність із співробітниками і діловими партнерами, безпека доступу в приміщення тощо.

Закон «GeschGehG» відповідно до вимог часу та розвитку технічного прогресу, які диктують таку потребу, торкається питання зворотного інжинірингу, чітко регулює дозволені дії для отримання КТ. Це містить «незалежне виявлення або створення, а також спостереження, розслідування, демонтаж або тестування продуктів або об'єктів, які були зроблені загальнодоступними або знаходяться в законному володінні дослідника» [11].

Отже, процедура проведення «зворотного інжинірингу» є вперше повністю легалізованою, за винятком випадків, коли інше передбачене відповідно до договору. Вказаний закон може бути розцінений як такий, що безпосередньо покликаний сприяти технічному прогресу за допомогою спостереження, розбору та демонтажу продукції, аж до тих меж, де працює захист наявних прав промислової власності, зокрема, патенти або права на зразки та корисні моделі.

Законом «GeschGehG» передбачені винятки, які призначені для захисту розголосувачів, інформаторів, журналістів і співробітників. Зокрема, заходи, процедури і засоби захисту Закону «GeschGehG» не застосовуються до «придбання, використання або розголошення КТ, якщо це має місце для розкриття незаконної дії, професійної або іншої неправомірної поведінки і якщо придбання, використання або розкриття є для захисту громадських інтересів» [11].

У Законі «GeschGehG» у кодифікованому вигляді передбачено засоби відшкодування в разі порушення у сфері захисту КТ, наприклад: припинення використання або заборона на використання або розголошення КТ, вилучення контрафактних товарів з продажу, знищення контрафактних товарів, відшкодування збитку, виплата грошової компенсації, претензії до інформації.

Законом «GeschGehG» демонструється прагнення захистити конфіденційність ко-

мерційних секретів під час цивільного судочинства, надаючи «дозвіл на передачу юрисдикції певним спеціалізованим судам у випадках порушення КТ, можливість класифікувати судовий процес як конфіденційний за запитом однієї з сторін, і потенційно обмежити число осіб, які мають право на доступ до доказів і/або слухань» [11].

Законодавство Франції оновилося по аналогії з законодавством Німеччини, на основі та на виконання Директиви (ЄС) 2016/943 Європейського парламенту про захист нерозкритого ноу-хау і комерційної інформації (КТ) від їх незаконного придбання, використання та розкриття (DIRECTIVE (EU) 2016/943 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure) було прийнято Закон № 2018-670 від 30 липня 2018 року «Про захист комерційної таємниці».

У статті L.151-1. цього Закону окреслені головні ознаки інформації, яка підпадає під визначення КТ, а саме виділено такі критерії належності інформації до охоронюваної КТ:

«– окремо або в точній конфігурації та комбінації її елементів не є загальновідомою або легкодоступною для осіб, які зазвичай ознайомлені з цим типом інформації через їх вид діяльності;

- має комерційну цінність, фактичну або потенційну, через свій таємний характер;
- має бути належним чином захищеною, враховуючи обставини» [12].

Способи законного отримання і володіння інформацією, яка належить до КТ, відповідно до статті L.151-2. Закону, передбачає такі умови: «незалежне відкриття або створення інформації, отримання в результаті спостереження, вивчення, зворотного інжинірингу, демонтажу, тестування товару або предмету, який було надано до відкритого доступу, якщо обмеження на вказані дії не були накладені договором» [12].

Статтею L.151-4. Закону передбачені незаконні підстави отримання КТ: «отримання КТ є незаконним, коли воно здійснюється без згоди законного власника, і це веде до:

– несанкціонованого доступу до будь-якого документа, предмета, матеріалу, речовини або цифрового файлу, який містить КТ, або з якого він може бути виведений, інакше несанкціонованого привласнення або копії цих елементів;

– будь-які інші дії або поведінка, яка вважається, враховуючи обставини, несправедливою та суперечною загальноприйнятим звичаям ділового обороту» [12].

Варто зазначити, що Законом встановлено строк позовної давності у п'ять років (стаття L. 152-2.) для справ, пов'язаних з порушеннями у сфері захисту КТ.

Для запобігання або припинення порушення у сфері КТ, як встановлено вказаним Законом у статті L. 152-3.-І., «суд може, не обмежуючись відшкодуванням збитків, призначати, зокрема і як штраф, будь-який пропорційний захід, який може запобігти або припинити порушення у сфері КТ, зокрема:

- забороняти вчинення чи продовження актів використання або розголошення КТ;
- забороняти акти виробництва, постачання, розміщення на ринку або використання продукції, що значною мірою є порушенням КТ або імпортом, експортом чи зберіганням такої продукції для цих цілей;

– наказувати провести повне або часткове знищення будь-якого документа, предмета, матеріалу, речовини або цифрового файлу, що містить вказану КТ або з якої вона може бути виділена, або, залежно від обставин, примусити їх повне або часткове повернення заявнику» [12].

Північна Америка. У США питання захисту КТ традиційно підпадало під загальне право окремих штатів. Першою спробою «кодіфікації» виробленого судами права комерційної таємниці був Перший Звід права деліктів 1939 року. Сучасніший підхід було закріплено Третім Зводом права деліктів 1993 року. Охорона комерційної таємниці відбувається «в межах делікту незаконного заволодіння комерційною таємницею, який, своєю чергою, є складовою делікту недобросовісної конкуренції» [8].

Зараз у більшості юрисдикцій США КТ охороняється законами: 42 штати та Округ Колумбія ухвалили ті або інші версії Уніфікованого Закону про комерційну таємницю (Uniform Trade Secrets Act) 1979 року. У штаті Каліфорнія положення Закону включені в Цивільний кодекс. Законодавчі положення доповнюються договірним захистом, що є додатковим засобом.

Водночас питання захисту КТ присутні у численних кримінальних законах, що стосуються незаконного заволодіння КТ, основним з яких є Федеральний Закон про Економічний шпionаж 1996 року (The Economic Espionage Act of 1996 (EEA)). Виділяють такі чотири основні елементи режиму комерційної таємниці в США: «по-перше, це

повинна бути “обмежена інформація”, тобто інформація, яку можна відрізнити від загально відомих знань та навичок. По-друге, елемент “секретності” – інформація не є добре відомою або такою, яку можна легко отримати. По-третє, інформація повинна мати економічну цінність, що полягає у наданні певної конкурентної переваги. І, по-четверте, володілець повинен вжити розумних зусиль для того, щоб зберегти інформацію в таємниці» [14].

Частина четверта статті 1 Уніфікованого Закону США про комерційну таємницю передбачає такі ознаки КТ:

«Комерційною таємницею є інформація, у тому числі формула, зразок, компіляція, програма, пристрій, метод, техніка або процес, яка:

(і) має самостійну економічну цінність, дійсну або потенційну, через те, що не є загально відомою або легко доступною з використанням необхідних засобів для осіб, які можуть отримати економічну вигоду від її розкриття або використання; та

(ii) є предметом зусиль, що є розумними за відповідних обставин для збереження її секретності» [18].

Законодавство Канади про КТ також, за винятком провінції Квебек, ґрунтується на прецедентному праві, центральним принципом якого, як і в Англії, є порушення довіри.

Загальноприйнятим в Канаді є такий підхід до КТ, де КТ є формою вираження інтелектуальної власності. Великий масив інформації може бути віднесений до КТ, наприклад, формули, опис процесів або технологій, креслення конструкцій, методи та способи виробництва, бази даних клієнтів та бізнес-плани. Інформація буде захищена як КТ тільки в тому разі, коли вона є конфіденційною (тобто відомою обмеженому колу осіб, не розголошуються публічно), і якщо володільці КТ вживали розумних заходів для збереження секретності. КТ повинна також мати економічну цінність, забезпечуючи конкурентні переваги або мати значення для промислового або комерційного використання.

На відміну від США, де існує федеральне законодавство та законодавство штатів у сфері захисту КТ, в Канаді відсутній процес захисту КТ на підставі статуту або будь-якого офіційного процесу реєстрації. КТ захищається в Канаді договором або деліктом, якщо довіритель покладає обов’язок на одержувача не розкривати конфіденційну інформацію. Підставами для позову внаслідок делікту визнаються: 1) секретність інформації; 2) те, що її було надано конфіденційно; 3) те, що особою, якій її було надано, була використана зі зловживання [13]. Зловживання у сфері захисту КТ може призвести до притягнення порушника до кримінальної відповідальності за шахрайство. Крім того, неналежне розкриття КТ – це окремий вид економічного шпигунства, що підпадає під дію федерального Акта безпеки інформації, якщо такі дії вчинені іноземним суб’єктом господарювання та якщо це призведе до збитків для економіки Канади, безпеки або міжнародних відносин [8].

Канадське управління інтелектуальної власності (СІРО) – це спеціальне агентство з питань інновацій, науки та економічного розвитку Канади.

Комерційна таємниця в доктрині англосаксонських правових систем. У країнах англосаксонської правової сім’ї (насамперед, Великобританії та США) щодо природи охорони КТ поширеними є такі чотири підходи до розуміння цього правового режиму [3], окремі з яких мають значення і для континентальних національних правових систем, у тому числі української.

Теорія договірної зобов’язання. Обов’язок не розкривати або не використовувати КТ слідує з договірних відносин між володільцем та особою, якій надано доступ до відповідної конфіденційної інформації. Отже, «конфіденційність походить з договору, базується на доктрині *Pacta sunt servanda* [лат. – “договорів слід дотримуватись”] і не потребує нічого більше для захисту інформації, що передається відповідно до його положень. Таким чином, захист КТ у цьому випадку залежить від договірної застереження про захист конфіденційної інформації» [3].

Ця теорія поширюється, в тому числі, і на ліцензійні договори на передачу права використання інформації, що становить КТ, та трудові договори. Трудові договори водночас зумовлюють конфлікт між правами володільця права на КТ та правами працівника використовувати знання, набуті під час роботи за трудовим договором. Про це свідчить судова практика США, а саме: «Апеляційний Суд США відзначив, що в справах про КТ суди шукають баланс між правами працевластця на володіння інформацією та правами працівника використовувати свої знання, навички та досвід для здобуття засобів існування. При цьому судами США враховуються такі чинники як попередній загальний

досвід та навички працівника, здатність працедавця відокремити конфіденційну комерційну інформацію від таких знань та навичок» [3].

Теорія фідучіарних (довірчих) відносин. Відповідно до положень цієї теорії, для окремих видів відносин передбачений презюмований обов'язок щодо збереження секретності. Отже, «конфіденційність інформації не залежить від укладення попередньої угоди. Обов'язок не розкривати секретну інформацію випливає не з договору, але з довіри, що покладається володільцем комерційної таємниці на отримувача під час передачі конфіденційної інформації. Із самого початку розвитку цього інституту у більшості англосаксонських правових систем охорона комерційної таємниці ґрунтувалась саме на теорії довірчих відносин. Ця теорія зберігає своє значення також для відносин працедавця та працівника, коли відсутня окрема домовленість про нерозкриття конфіденційної інформації і вважається, що інформація надається за довірчими обов'язками» [3].

Теорія неправомірного заволодіння. Відповідно до цього підходу, КТ не повинна здобуватись за допомогою використання недозволених засобів. На відміну від патенту, КТ не надає її володільцю абсолютного права використовувати конфіденційну інформацію. Тому вважається, що «особа юридично не використовує комерційну таємницю, якщо тільки вона не отримала конфіденційну інформацію неправомірним шляхом. Отже, теорія неправомірного заволодіння наголошує на тому, що комерційна таємниця є нематеріальним активом, стосовно якого існують своєрідні відносини володіння (пропріетарні інтереси), схожі на право власності. Найпоширенішим способом неправомірно заволодіти комерційною таємницею є промисловий шпіонаж. З іншого боку, зворотна розробка (інженерія) та незалежне відкриття вважаються правомірними способами “розкриття” конфіденційної інформації» [3].

Теорія недобросовісної конкуренції. У цій теорії не вирішеним залишається “пропріетарний” характер комерційної таємниці. «Американськими дослідниками КТ характеризується як об'єкт права власності, виходячи з права володільця КТ використовувати та розкривати інформацію третім особам з встановленням обмежень на подальше використання та розкриття. Натомість, в англійському праві заперечується концепція права власності стосовно конфіденційної інформації і ґрунтується на так званому праві конфіденційності (ґрунтується на відносинах між сторонами та контексті, у якому відповідна інформація була передана). У більшості ж правових систем континентальної правової системи це питання розглядається з точки зору практики недобросовісної конкуренції. Останній підхід виходить зі збереження комерційної етики та основну увагу приділяє поведінці конкурентів» [13].

Комерційна таємниця в законодавстві країн, які є перспективними для зовнішньої торгівлі України, розвитку високотехнологічного та ІТ бізнесу через спеціальні умови.

Сінгапур. Цікавим та доцільним також є ознайомлення з особливостями правового регулювання питання захисту комерційної таємниці в Сінгапурі, одним зі світових лідерів у глобальному рейтингу країн щодо легкості ведення підприємницької діяльності, сприяння розвитку та впровадження інновацій, пільговими умовами для високотехнологічних ІТ-компаній.

Сильний торговельний потенціал, сприятливий інвестиційний клімат (наявність вільних економічних зон), політична стабільність та правова система світового рівню зробили Сінгапур найбільш конкурентоспроможною країною в Азії та найбільш привабливою у світі для ведення бізнесу. Одним з ключових моментів, які відіграють важливу роль, є чіткість та логічність правових норм, якими регулюється зокрема і сфера інтелектуальної власності, що є надзвичайно важливим для розвитку інноваційної економіки. Правова система Сінгапуру має своєю основою англійську систему загального права. Основні галузі права – зокрема адміністративне право, договірне право, право справедливості та фідучіарне законодавство, майнове право та деліктне законодавство – в основному визначаються судовими рішеннями, хоча деякі з важливих аспектів зараз змінені законами.

Захист конфіденційної інформації, в тому числі КТ, забезпечує корисне доповнення до захисту інших прав інтелектуальної власності. Наприклад, хоча авторські права захищають тільки вираження ідеї, законний захист конфіденційної інформації, в тому числі КТ, є ширшим і може захистити саму ідею. Крім того, такий захист може стати в нагоді для певних видів КТ, для яких інші засоби захисту можуть бути невідповідними.

Незважаючи на те що в Сінгапурі не існує єдиного кодифікованого законодавчого акта, спеціально розробленого для КТ, згідно із загальним законодавством або за чітқи-

ми умовами контракту, особа, яка отримує доступ до конфіденційної інформації, яка їй не належить, юридично зобов'язана зберігати інформацію в таємниці, не розголошуючи її третім особам. Якщо особа розкриває інформацію без попереднього схвалення або дозволу володільця, тоді вона вважається такою, що порушила вказане зобов'язання щодо конфіденційності, та може бути притягнута до відповідальності в судовому порядку.

Як правило, суди враховуватимуть три елементи під час вирішення питання щодо обґрунтованості та необхідності позову:

«– Чи мала інформація необхідну якість захисту та конфіденційності;

– Чи була інформація передана за обставин, що передбачають зобов'язання щодо конфіденційності; і

– Чи використовувалася інформація неналежним чином без дозволу володільця та чи завдало це шкоди компанії» [5].

Може статися, що інформація, віднесена володільцем до КТ збігається з іншими об'єктами, які підпадають під режим захисту, встановлений іншими законами про інтелектуальну власність, такими як авторське право та торгові марки. Наприклад, якщо конфіденційна інформація також є захищеним авторським правом матеріалом, то власник авторських прав може звернутися до законодавства про захист авторських прав у позові проти сторони, що порушує його права. Конфіденційна інформація, яка містить захищений авторським правом матеріал (наприклад, інструкції з експлуатації, комп'ютерне програмне забезпечення, бази даних), буде захищена як законом про конфіденційну інформацію, так і авторським правом [4].

Наприклад, розробник комп'ютерного програмного забезпечення може комерціалізувати своє програмне забезпечення, зберігаючи конфіденційність базової архітектури програмного забезпечення, алгоритму та вихідного коду. Як загальне правило, неможливо отримати патент та забезпечити нерозголошення конфіденційної інформації. Це пов'язано з тим, що в обмін на отримання 20-річної монополії на виключення інших осіб зі створення, використання чи продажу винаходу, власник винаходу повинен буде повністю розкрити інформацію про винахід під час процесу заявки на патент. Саме тому КТ в доповнення до інших засобів захисту прав інтелектуальної власності вдало застосовується до таких видів інформації та даних, які ризиковано захищати іншим чином, або таких, які не є патентованими.

Об'єднані Арабські Емірати. ОАЕ є великим фінансовим центром Близького Сходу та експортним вузлом, який дозволяє отримати доступ на ринки більшості країн Близького Сходу. Завдяки наявності більше, ніж 20 вільних економічних зон, кожна з яких орієнтована на реєстрацію компаній певного виду діяльності, ОАЕ сприяє активному розвитку інших галузей економіки, крім видобутку і продажу нафти й газу, зокрема: розвитку фінансового сектора, міжнародної торгівлі, біржової діяльності, інноваційного технологічного бізнесу. Зокрема, в Дубаї створена вільна економічна зона у сфері фінансів та інвестицій «Дубайський міжнародний фінансовий центр» (DIFC), а 150 з 200 найбільших світових компаній, що спеціалізуються на банківських і фінансових послугах, вибрали DIFC як майданчик для ведення бізнесу в азіатському регіоні. Очевидно, що без належної нормативно-правової бази вказаних успіхів ОАЕ б не було досягнуто.

Питання КТ в ОАЕ було введено в законодавство відповідно до Федерального закону від 31 від 2006 року. В Розділі 6 у статтях 39–42 розглядається питання захисту прав підприємств, що володіють певними знаннями, і, крім того, методи, які можуть бути використані для захисту таких знань. У статті 40 Закону зазначено, що якщо підприємство отримує спеціальні знання, інформацію, дані законними засобами, то воно може використовувати ці знання, інформацію, дані у своїй діяльності, якщо інші підприємства вже мають таку інформацію у своєму розпорядженні. Цей закон захищає інформацію, яка не обов'язково є новою, якщо вона не підлягає патентуванню [17]. Цивільний кодекс ОАЕ також містить деякі положення, що стосуються КТ. Відповідно до статті 905, одним із обов'язків працівників є не розголошення та збереження в секреті комерційної таємниці роботодавця. Стаття 922 наголошує на цьому, зазначивши, що, хоча жодні претензії не можуть бути пред'явлені після закінчення року після припинення трудових відносин, це не стосується порушень щодо КТ в ОАЕ [16].

Водночас Міжнародний фінансовий центр Дубая (DIFC), неофіційно відомий як Уолл-стріт Близького Сходу, був створений як перша економічна зона, яка дотримується системи загального права в країні континентальним правом у дії. Міжнародний фінансовий центр Дубая продовжує залишатися одним із найбільш сприятливих місць для ство-

рення суб'єктів іноземних інвестицій, міжнародних фірм, фінансових інститутів та інших західних компаній, які прагнуть присутності на Близькому Сході. Оскільки інтелектуальна власність (ІВ) є однією з ключових галузей права, яка швидко розвивається в ОАЕ, в останні кілька років як урядовий, так і приватний сектор приділяють більше уваги чинним законам та нормативним актам, які допомагають їм створювати, захищати, володіють та забезпечують свою ексклюзивність щодо нематеріальних активів.

Більшість аспектів права інтелектуальної власності в ОАЕ регулюються федеральними законами, які були введені в дію між 1992 і 2002 роками, після чого до них було внесено кілька поправок. Щоб посилити захист прав інтелектуальної власності в рамках DIFC та забезпечити дотримання міжнародних стандартів законів про інтелектуальну власність, новий закон про інтелектуальну власність DIFC вводить ясність щодо неоднозначних або ключових питань, які не врегульовані у федеральному законодавстві ОАЕ.

Новий закон про інтелектуальну власність DIFC від 14.11.2019 р. розпочинає новий етап у сфері захисту прав інтелектуальної власності в регіоні. У ньому закріплено ґрунтовно розроблені посилання на керівні головні принципи, що відповідають міжнародним стандартам. З одного боку, цей закон повинен відповідати чинному федеральному законодавству, яке застосовується в ОАЕ, і не визначає жодних нових та/або альтернативних правил. З іншого боку, разом з ухваленням нового Закону про інтелектуальну власність DIFC передбачається явне визнання деяких нових доктрин та принципів у галузі ІВ, таких як чесне використання товарних знаків та патентів, робота за наймом об'єктів ІВ, поняття пародії, класифікація економічних прав, пов'язаних з авторськими правами, чинники та вдосконалені заходи для визначення «добре відомих» торгових марок, порушення комерційної таємниці та зворотне розроблення (програмування).

У Розділі 5 Закону про інтелектуальну власність DIFC передбачені загальні умови щодо комерційної таємниці, права власника КТ, дії, які становлять незаконне привласнення КТ та заборонені законодавством, дії, які не вважаються привласненням КТ [10].

КТ захищається цим Законом, коли вона відповідає кожному з таких критеріїв:

- (а) вказана інформація становить комерційну таємницю або її частину;
- (б) інформація має фактичну або потенційну економічну цінність через те, що вона не є загальновідомою іншим особам, які можуть отримати економічну цінність від її розголошення або використання; і
- (с) особа, яка законно контролює інформацію, вжила розумних заходів для збереження інформації в таємниці.

При цьому варто зазначити, що до дій, які не вважаються привласненням КТ, віднесені:

- (а) отримання, придбання або використання інформації із загальнодоступних джерел або відомої та доступної інформації;
- (б) отримання, придбання або використання інформації внаслідок наукових досліджень, інновацій, винаходів, розробок, модифікацій та вдосконалень, здійснених особами, незалежними від особи, яка на законних підставах контролює комерційну таємницю;
- (с) отримання інформації відповідно до ліцензії, внаслідок її передання, спільного використання або передачі інформації; або
- (д) отримання інформації шляхом зворотної розробки.

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок, що Закон про інтелектуальну власність DIFC є максимально наближеним у своїх положеннях до більшої частини аналогічних законів європейських країн, зокрема в частині критеріїв віднесення інформації до КТ, положень щодо дій, які не є привласненням КТ, в тому числі і щодо зворотної розробки.

Висновки. Проаналізувавши міжнародне законодавство та законодавство деяких зарубіжних країн про охорону комерційної таємниці, можна зробити висновок про певну схожість застосованих критеріїв віднесення інформації до комерційної таємниці, щодо дій, які не є привласненням КТ, зокрема і щодо «легалізації» зворотної розробки, що є актуальним для галузі ІТ.

Очевидним є те, що на сьогодні в законодавстві України ще недостатньо приділено увагу як специфіці, так і окремим видам правового забезпечення захисту комерційної таємниці. Користуючись досвідом Німеччини та Франції, де в 2019 році було прийнято спеціалізовані закони щодо комерційної таємниці з метою реалізації Директиви (ЄС) 2016/943 Європейського парламенту про захист нерозкритого ноу-хау і комерційної інформації (КТ) від їх незаконного придбання, використання та розкриття, доцільним та необхідним виглядає ухвалення в Україні спеціалізованого нормативно-правового акта – Закону України про комерційну таємницю, в якому законодавчо закріпити визначення

КТ, наприклад: як інформації, що не є загальновідомою або легкодоступною, має економічну цінність для володільця, захищена відповідними заходами для її збереження законним власником, який має законний інтерес в конфіденційності цієї інформації. Водночас варто також законодавчо установити перелік інформації, стосовно якої встановлення режиму комерційної таємниці є неправомірним; передбачити норми про зловживання правом на комерційну таємницю.

Отже, на підставі прогресивного досвіду іноземних країн, базуючись на положеннях міжнародних угод (зокрема, Паризької конвенції, угоди ТРІПС) в Україні є перспектива включити до свого законодавства такий потрібний нормативно-правовий акт – Закон України про комерційну таємницю, що матиме позитивний вплив на бізнес-клімат, сприятиме інвестиційній привабливості, а також задовольнятиме потреби суб'єктів господарювання та держави.

Список використаних джерел

1. Андрощук Г. Правова охорона комерційної таємниці в країнах Європейського Союзу. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 5 (67). С. 26–36.
2. Андрощук Г. Правова охорона комерційної таємниці в країнах Європейського Союзу. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 6. С. 49–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Triv_2012_6_9.
3. Доріс Лонг, Патриція Рей, Жаров В. О., Шевелева Т. М., Василенко І. Е., Дроб'язко В. С. *Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування* : практ. посіб. Київ : «К.І.С.», 2007. 448 с.
4. Singapore Academy of Law. Commercial Law. Ch. 12 Intellectual Property Law. URL: <https://www.singaporelawwatch.sg/About-Singapore-Law/Commercial-Law/ch-12-intellectual-property-law>.
5. Intellectual Property Office of Singapore. URL: <https://www.ipos.gov.sg/>.
6. Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві : Перша директива 68/151/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_453.
7. EU Commission Regulation №772 / 2004 of 27 April 2004 on the application of Article 81 (3) of the Treaty. It entered into force on 1 May 2004 and replaced Regulation № 240/96. Official Journal L 123, 27.4.2004, p. 11.
8. Charles Doyle. Stealing Trade Secrets and Economic Espionage: An Overview of the Economic Espionage Act. Congressional Research Service, 7-5700, www.crs.gov, R42681.
9. DIRECTIVE (EU) 2016/943 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure.
10. Intellectual Property Law 2019. INTELLECTUAL PROPERTY LAW DIFC LAW No. 4 of 2019. URL: <https://www.difc.ae/business/laws-regulations/legal-database/intellectual-property-law-difc-law-no-4-2019/>
11. Law on the protection of business secrets (GeschGehG). Gesetz zum Schutz von Geschäftsgeheimnissen (GeschGehG). URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/geschgeh/BjNR046610019.html>.
12. Law № 2018-670 of 30 July 2018 on the protection of business secrets. NOR: JUSX1805103L. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2018/7/30/JUSX1805103L/jo/texte>, Alias: <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2018/7/30/2018-670/jo/text>
13. Padilla Torres, Pedro A. Overview of International Trade Secret Protection. URL: <http://www.natlaw.com/pubs/spmxi14.htm>.
14. Security of Information Act (R.S.C., 1985, c. O-5). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/o-5/>.
15. Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/trips_e.htm.
16. UAE Federal Law No. (31) For The Year 2006. Pertaining To The Industrial Regulation And Protection Of Patents, Industrial Drawings, And Designs URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ae/ae003en.pdf>
17. UAE Civil Code. Translated from Arabic into English by James Whelan MA (Cantab), Cert. Ed.(London) Resident Manager, Clifford Chance, Sharjah Marjorie J Hall BA, PhD (неофіційний переклад). URL: https://lexmiratidotnet.files.wordpress.com/2011/07/uae-civil-code_english-translation_.pdf
18. UNIFORM TRADE SECRETS ACT WITH 1985 AMENDMENTS. Approved by the American Bar Association Baltimore, Maryland, February 11, 1986.

Надійшла до редакції 29.10.2020

References

1. Androshchuk H. Pravova okhorona komertsii noi taiemnytsi v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Legal protection of trade secrets in the countries of the European Union]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2012. № 5 (67). S. 26–36. [in Ukr.]
2. Androshchuk H. Pravova okhorona komertsii noi taiemnytsi v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Legal protection of trade secrets in the countries of the European Union]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2012. № 6. S. 49–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2012_6_9. [in Ukr.]
3. Doris Lonh, Patrytsiia Rei, Zharov V. O., Sheveleva T. M., Vasylenko I. E., Drobiazko V. S. Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti: normy mizhnarodnoho i natsionalnoho zakonodavstva ta yikh pravozastosuvannia [Protection of intellectual property rights: norms of international and national legislation and their law enforcement] : prakt. posib. Kyiv : «K.I.S.», 2007. 448 s. [in Ukr.]
4. Singapore Academy of Law. Commercial Law. Ch. 12 Intellectual Property Law. URL: <https://www.singaporelawwatch.sg/About-Singapore-Law/Commercial-Law/ch-12-intellectual-property-law> [in Eng.]
5. Intellectual Property Office of Singapore. URL: <https://www.ipos.gov.sg/> [in Eng.]
6. Pro koordynatsiiu harantii (zasterezhnykh zakhodiv), yakii vymahaiutsia krainamy-chlenamy vid kompanii v ramkakh kontekstu drugoho abzatsu Statti 58 Dohovoru dlia zakhystu interesiv chleniv ta inshykh z perspektyvoiu zrobyty taki harantii odnakovymy v usomu Spivtovarystvi [On the coordination of safeguards (precautionary measures) required by Member States from companies in the context of the second paragraph of Article 58 of the Treaty to protect the interests of members and others with a view to making such safeguards uniform throughout the Community] : Persha dyrektyva 68/151/IeES Rady Yevropeiskyykh Spivtovarystv. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_453. [in Ukr.]
7. EU Commission Regulation №772 / 2004 of 27 April 2004 on the application of Article 81 (3) of the Treaty. It entered into force on 1 May 2004 and replaced Regulation № 240/96. Official Journal L 123, 27.4.2004, p. 11. [in Eng.]
8. Charles Doyle. Stealing Trade Secrets and Economic Espionage: An Overview of the Economic Espionage Act. Congressional Research Service, 7-5700, www.crs.gov, R42681. [in Eng.]
9. DIRECTIVE (EU) 2016/943 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure. [in Eng.]
10. Intellectual Property Law 2019. INTELLECTUAL PROPERTY LAW DIFC LAW No. 4 of 2019. URL: <https://www.difc.ae/business/laws-regulations/legal-database/intellectual-property-law-difc-law-no-4-2019/> [in Eng.]
11. Law on the protection of business secrets (GeschGehG). Gesetz zum Schutz von Geschäftsgeheimnissen (GeschGehG). URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/geschgeh/BJNR046610019.html>. [in Eng.]
12. Law № 2018-670 of 30 July 2018 on the protection of business secrets. NOR: JUSX1805103L. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2018/7/30/JUSX1805103L/jo/texte>, Alias: <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/loi/2018/7/30/2018-670/jo/text> [in Eng.]
13. Padilla Torres, Pedro A. Overview of International Trade Secret Protection. URL: <http://www.natlaw.com/pubs/spmxi14.htm>. [in Eng.]
14. Security of Information Act (R.S.C., 1985, c. O-5). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/o-5/>. [in Eng.]
15. Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/trips_e.htm. [in Eng.]
16. UAE Federal Law No. (31) For The Year 2006. Pertaining To The Industrial Regulation And Protection Of Patents, Industrial Drawings, And Designs. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ae/ae003en.pdf> [in Eng.]
17. UAE Civil Code. Translated from Arabic into English by James Whelan MA (Cantab), Cert. Ed.(London) Resident Manager, Clifford Chance, Sharjah Marjorie J Hall BA, PhD (neofitsynny pereklad). URL: https://lexemiratidotnet.files.wordpress.com/2011/07/uae-civil-code-_english-translation_.pdf [in Eng.]
18. UNIFORM TRADE SECRETS ACT WITH 1985 AMENDMENTS. Approved by the American Bar Association Baltimore, Maryland, February 11, 1986. [in Eng.]

SUMMARY

Vira M. Aliyeva-Baranovska, Olha F. Sirenko. Comparative characteristics of trade secret in the legislation of foreign countries and in international law. The purpose of the article is to investigate the place of trade secrets in regulations, international treaties, foreign legislation, and key means of protecting trade secrets in accordance with these regulations. A comparative analysis of current norms and provisions of the system of legislation of foreign countries in terms of protection of trade secrets. An analysis is performed of international treaties and the legal framework of foreign countries, namely, the Paris Convention for the Protection of Industrial Property, the Stockholm Convention establishing the World Intellectual Property Organization of 1967 in terms of protection of trade secrets in order to improve national legislation in this area. It has been emphasized that the definition of trade secrets is similar in the Civil Code of Ukraine and in the TRIPS Agreement, which enshrines three criteria of trade secrets: secrecy, commercial value and taking adequate measures to ensure secrecy. It is noted that legal protection provides for and requires the owner of the

commercial secrecy to take appropriate measures to ensure the protection of relevant information from unfair commercial use. Sometimes the misappropriation of a trade secret is the result of industrial espionage, when a person provides classified information to a competitor for monetary or other remuneration.

The main provisions of the North American Free Trade Agreement (NAFTA) on trade secrets are analyzed in comparison with the EU legal system, according to which patent law provides additional incentives for the application of the commercial secrecy regime to protect confidential information. Four approaches to understanding this legal regime in the doctrine of Anglo-Saxon legal systems are analyzed: the theory of contractual obligation, the theory of fiduciary (trust) relations, the theory of misappropriation and the theory of unfair competition. It is concluded that the applied criteria for classifying information as a trade secret are similar, in relation to actions that are not appropriation of a trade secret, in particular, in relation to the 'legalization' of reverse development, which is relevant for the information technology industry. Ukraine has the prospect of including in its legislation an important legal act – the Law of Ukraine on Trade Secrets, which will have a positive impact on the business climate, promote investment attractiveness, and meet the needs of businesses and the state.

Keywords: *trade secret, intellectual property, international treaties, EU law, foreign law, comparative law.*

УДК 346

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-149-152

**Лілія
МЕЖЕВСЬКА**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Валерія
ВАСИЛЬЧЕНКО**
студентка
юридичного
факультету

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

РОЛЬ АДВОКАТА ЯК ПРЕДСТАВНИКА В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Розглянуто особливості участі адвоката як представника в господарському процесі. Розглянуто його значення щодо захисту інтересів людини і громадянина, повноцінної реалізації їхніх прав та обов'язків. Зазначені причини нинішньої неактивної участі адвоката в господарських справах. Приділено увагу роботам інших авторів щодо особливостей діяльності адвоката як представника в господарських справах. Проаналізовано положення українського законодавства, що надають адвокату право на здійснення подібного представництва і визначено проблемні питання щодо його врегулювання.

Ключові слова: *адвокат, представник, господарський суд, правова допомога, законодавство України.*

Постановка проблеми. В сучасному світі, коли на перше місце поставлено захист прав і свобод осіб, діяльність адвоката є визначеною, оскільки його першочергова та основна функція – це представництво інтересів суб'єктів у суді, що сприяє повному здійсненню їхніх процесуальних прав та обов'язків.

Участь адвоката в судовому процесі, зокрема в господарському, базується, в першу чергу, на нормах, що регламентують право на правову допомогу. Так, статтею 59 Конституції України передбачено: «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура»[1].

© Межевська Л. В., 2020
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7413-949X>
megevaska38@gmail.com

© Васильченко В. В., 2020
vvaleriavasilchenko749@gmail.com

З урахуванням особливої ролі адвоката як особи, яка поряд з представництвом надає правову допомогу, процесуальне становище адвоката як суб'єкта господарсько-процесуальних правовідносин потребує законодавчого врегулювання. Адже нині участь адвоката як представника сторін і третіх осіб можлива лише в якості процесуального представництва.

У зв'язку з цим на практиці іноді виникають проблеми, пов'язані з участю адвоката в господарському процесі, які, на жаль, не отримують необхідного теоретичного та практичного вирішення, що зумовлює потребу їх детального дослідження та внесення відповідних змін до чинного законодавства.

Загальновідомо, що адвокат – фізична особа, яка набула право на здійснення адвокатської діяльності у порядку, передбаченому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2].

Саме представництво адвоката в господарському суді має важливе значення, тому що сприяє повноцінному захисту суб'єктивних прав та інтересів сторін і третіх осіб, реалізації їхніх процесуальних обов'язків, зокрема права на правову допомогу.

Нині в господарському процесуальному кодексі, Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не приділено достатньої уваги адвокату як представнику судового господарського процесу щодо надання правової допомоги. Це виражається в тому, що не існує конкретної правової норми, на підставі якої він бере участь у господарському процесі, не визначено його процесуальні якості та межі його прав. Це може бути пов'язано з тим, що зазвичай юридичні особи у захисті віддають перевагу своїм штатним юристам, тому не потребують такої допомоги, як, наприклад, фізичні особи в цивільному процесі.

Сформована ситуація демонструє причини неактивної участі адвоката в господарських справах сьогодні і, як наслідок, недостатнього законодавчого закріплення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Особливості участі адвоката як представника в господарських справах у своїх роботах вивчали такі автори, як В. Е. Беяневич, С. С. Бичкова, О. І. Харитонова, Т. Б. Вільчик, О. Задніпровський, С. А. Халатов, Д. П. Ватман та інші. Адже в умовах судово-правових реформ питання щодо правового становища адвоката як процесуального представника у господарському суді потребує постійної уваги.

На думку О. Задніпровського, адвокат є спеціальним самостійним суб'єктом цивільного, господарського, кримінального й адміністративного процесу, що здійснює в будь-якому суді тільки одну функцію – сприяння захисту законних прав і свобод особи, що представляється ним, з обмеженими правами й обов'язками і представництво її інтересів шляхом надання юридичної допомоги [3].

Наведене твердження щодо спеціального статусу адвоката можна пояснити тим, що його незалежність від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій обумовлює особливе положення порівняно з іншими процесуальними представниками. Це виражається, насамперед, гарантіями, визначеними в статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: неприпустиме будь-яке втручання в адвокатську діяльність, вимагання від адвоката, його помічника, посадових осіб і технічних працівників адвокатських об'єднань відомостей, що становлять адвокатську таємницю, гарантування рівності прав з іншими учасниками провадження, дотримання засад змагальності і свободи в наданні доказів та доведенні їх переконливості та ін.

Отже, той факт, що суд не має права пропонувати адвокату обирати ту або іншу лінію поведінки, впливати на його правову позицію по справі, наділяє адвоката особливими функціями реалізації права на захист і правову допомогу в господарському процесі.

Метою статті є дослідження проблем правового становища адвоката як представника в господарському суді, визначення недосконалостей в законодавчому аспекті і шляхи вирішення цього питання.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що діяльність представника при розгляді справи в господарському процесі повинна здійснюватись від імені особи для досягнення найбільш удосконаленого судового рішення та надання допомоги в реалізації її прав.

Участь представника в суді є юридичною дією. У той же час представництво в господарському процесі – це правовідношення, в силу якого судовий представник виконує господарські процесуальні дії в межах повноважень та в інтересах осіб, яку він представляє. З цього випливають права та обов'язки.

У літературі процесуальний представник визначається як учасник судового про-

цесу, який на підставі певних повноважень виступає від імені іншої сторони або третьої особи і виконує процесуальні дії в суді в її інтересах, набуваючи (змінюючи, припиняючи) для неї права та обов'язки [4, с.123].

Тобто, процесуальні права й обов'язки адвоката як представника залежать від того, яким обсягом прав та обов'язків наділена особа, яку він представляє, і в межах повноважень, які закріплені в довіреності.

У господарському судочинстві представництво для адвоката є певним видом публічно-правової діяльності, в основу якої покладено надання змістовної кваліфікованої юридичної допомоги довірителю (клієнтові) і захист прав, свобод та інтересів у правовому спорі з державою.

Незважаючи на таку опосередковану роль адвоката в господарському процесі, його діяльність охоплює певні обов'язки, що спрямовані на повномірне вирішення справи. Це проведення юридичних консультацій і надання порад, допомога в складанні процесуальних документів (позовних заяв, клопотань, апеляційних або касаційних скарг, відзивів), збирання доказів і участь в їх дослідженні, участь у судових засіданнях. Також до повноважень адвоката можна віднести процес недоведення господарських справ до суду (досудове врегулювання спору), що називається «медіація».

У цьому випадку представник не заміщає сторону (окрім законних представників), а лише виступає з метою захисту її прав і законних інтересів.

Роль адвоката полягає в тому, що він повинен бути як сумлінним захисником людини і громадянина, захищаючи їх приватні інтереси, так і відповідально діяти на боці правосуддя.

Тому головною функцією адвокатури як правового інституту є захист прав, свобод та інтересів громадянина. Цей інститут знаходиться на тому ж рівні, що й такі інститути, як суд і прокуратура. Але, здійснюючи публічно-правову функцію, адвокат діє з двох сторін: з однієї – як учасник правової системи, що відповідає за свої приватні та комерційні справи, а з іншої – як представник делегованих йому повноважень державою. Важливим також є сприяння державних органів при розробці законодавства щодо незалежності статусу адвоката.

Проте у будь-якому випадку, якщо постає питання про правомірність дій держави, адвокат повинен бути готовий зайняти справедливую позицію.

Висновки. Отже, згідно з чинним законодавством України є закріплення виключного права адвокатів на здійснення процесуального представництва, надана можливість вирішення спору шляхом медіації (досудового врегулювання), що нині є актуальним. І це буде сприяти підвищенню ефективності судового розгляду господарських справ, забезпеченню дотримання принципу законності за рахунок участі професійних, висококваліфікованих представників та цілковитій відповідності європейській практиці. Тільки в такий спосіб, на нашу думку, можна забезпечити можливість реалізації права на правову допомогу та процесуальне представництво, в тому числі – на належному рівні, та, відповідно, створити гарантії дотримання прав і свобод людини та громадянина в межах національної системи судочинства.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон від 14.10.2014 р. України № 1702-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
3. Задніпровський О. Здійснення представництва в суді адвокатами і іншими особами. *Юридична практика*. 12.08.2003. № 32 (294).
4. Господарське процесуальне право України : підручник / за ред. О. І. Харитонові. Київ : Істина, 2008. 360 с.
5. Вільчик Т. Б. Організація роботи адвокатури в Україні : навч. посібник ; за ред. к. ю. н., доц. Сібільової Н. В. Харків : Одісей, 2006. 376 с.
6. Зейкан Я. П. Захист у господарській справі : науково-практичний коментар. Київ : КНТ ; О. С. Ліпкан, 2010. 534 с.

Надійшла до редакції 09.12.2020

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny [The Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. St. 141.
2. Pro advokaturu ta advokats'ku diyal'nist' [On the Bar and Legal Practice] : Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014 r. № 1702-VII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2013. № 27. St. 282.
3. Zadniprovs'kyy, O. (2003) Zdiysnennya predstavnytstva v sudi advokatamy i inshymy osobamy [Representation in court by lawyers and other persons]. *Yurydychna praktyka*. 12.08. № 32 (294).
4. Hospodars'ke protsesual'ne pravo Ukrayiny [Economic procedural law of Ukraine] :

pidruchnyk / za red. O. I. Kharytonovoyi. Kyiv : Istyna, 2008. 360 s.

5. Vil'chuk, T. B. (2006) Orhanizatsiya roboty advokatury v Ukraini [Organization of the Bar in Ukraine] : navch. posibnyk ; za red. k. yu. n., dots. Sibil'ovoyi N. V. Kharkiv : Odisey. 376 s.

6. Zeykan, Ya. P. (2010) Zakhyst u hospodars'kiy spravi: naukovo-praktychnyy komentar [Protection in economic case: scientific and practical commentary]. Kyiv : KNT ; O. S. Lipkan. 534 s.

SUMMARY

Liliya V. Mezhevska, Valeriya V. Vasylichenko. The lawyer's role as a representative in the economic procedure. The participation of a lawyer is a fundamental component of the trial. After all, there are many people who need qualified legal assistance, primarily to protect their rights and interests.

However, the current legislation of Ukraine regulates the legal relations of procedural representation in different ways, especially with regard to the provision of legal assistance and the performance of functions in court by a lawyer.

This question requires a new comprehensive study, taking into account the peculiarities of the legal position of a lawyer in economic and procedural legal relations as their subject and on its basis the following provision: taking into account the special role of a lawyer as a person providing legal assistance. requires a separate regulatory regulation.

Introduction of norms in the legislation that will be more in line with the direction of strengthening the protection of the rights and legitimate interests of participants in commercial proceedings during the proceedings in the commercial court, provided that their interests are represented by a lawyer. Thus, we can conclude that the specifics of the lawyer in the commercial process is determined by the specifics of the commercial proceedings.

Keywords: lawyer, representative, commercial court, legal aid, legislation of Ukraine.

УДК 349.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-152-156

**Лілія
МЕЖЕВСЬКА**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Марія
КАПІНУС**
студентка
юридичного
факультету

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ЗЕМЕЛЬНИЙ МОРАТОРІЙ: ЗАГРОЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджено сутність, мету та зміст мораторію на продаж сільськогосподарських земель, встановлені об'єкти мораторію та коло суб'єктів, на яких він розповсюджується. Проаналізовано вплив мораторію на економіку країни, сформульовано ідеї та пропозиції щодо доцільності його продовження. Наведено власні висновки щодо доцільності встановлення обмежень для покупців земель сільськогосподарського призначення після зняття мораторію. Незважаючи на значний масив публікацій щодо мораторію, відкритим залишається питання щодо механізму функціонування ринку землі після його зняття, зокрема щодо можливості купівлі землі іноземцями.

Ключові слова: мораторій, землі сільськогосподарського призначення, право власності на землю, купівля-продаж, земельна реформа, ринок землі, Земельний кодекс України.

Постановка проблеми. Упровадження мораторію спричинило низку проблем різного характеру. Наприклад: купівля-продаж земель, корупція високого рівня, недовіра громадян, монополізація відносин, обмеження прав власників земель, ринок землі. Існу-

© Межевська Л. В., 2020

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7413-949X>

megevaska38@gmail.com

© Капінус М. А., 2020

kapi_masha00@ukr.net

ють як загрози, так і перспективи земельної мораторію в Україні. Одним з доволі важливих завдань сьогодення сучасної земельної реформи в Україні є включення такого ресурсу як земля до економічного обороту й напрацювання прозорих інструментів його регулювання. Без існування земельної ринку не можна вважати логічно завершеним перетворення земельних відносин. Саме встановлення особливого правового режиму у використанні земельних ділянок, при якому забезпечується посилена охорона земель, обмеження можливостей виведення їх із сільськогосподарського обігу, підвищення родючості ґрунтів потребує подальшого вивчення та дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Велика кількість провідних вчених, науковців, розглядали та досліджували питання впливу мораторію на землю сільськогосподарського призначення, а саме: О. С. Літошенко, Г. І. Балюк, Т. В. Коваленко, П. Ф. Кулинич, А. А. Мірошниченко, О. С. Лисанець, А. М. Третяк, О. О. Пендзин, М. А. Федоров, В. І. Юрчишин, інші. Питання мораторію на землю надалі залишається одним із найбільш дискусійних в Україні, але окремі особливості цих питань залишаються до кінця не розкритими, тому це все зумовлює актуальність теми.

Метою цієї статті є дослідження сутності мораторію, висвітлення проблем та перспектив продажу земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Вперше мораторій на відчуження земельних часток (паїв) був запроваджений Законом України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» від 18 січня 2001 року. Закон тимчасово забороняв укладати угоди купівлі-продажу, дарування земельної частки або іншим способом відчужувати зазначені частки, крім передачі їх у спадщину та у разі викупу земельних ділянок для державних і громадських потреб. Отже, об'єктом мораторію була лише «земельна частка», до того ж на той момент положення закону видавались тимчасовими та такими, що будуть діяти тільки до прийняття нової редакції Земельного кодексу.

Прийнятий 25 жовтня 2001 року Земельний кодекс не тільки не скасував положення мораторію, але й розширив перелік земель, на які він поширюється. Адже відповідно до п. 15 Розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу було заборонено відчуження не лише земельних часток, а й земельних ділянок для ведення селянського господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, але тільки до 1 січня 2005 року. В період з 2005 року по 2008 рік, Верховна Рада продовжувала мораторій кожен раз із зазначенням конкретної дати, до якої він діє. Починаючи з 2008 року фактично мораторій став безстроковим, адже строк його дії почав бути пов'язаний не з конкретною датою, а з подією – до набрання чинності законами України про державний земельний кадастр та про ринок землі [2, с. 55].

Зазначимо, що починаючи з 2007 року, дія мораторію почала поширюватись і на земельні ділянки, виділені власникам земельних ділянок (паїв) за їх заявою для ведення особистого селянського господарства. Це положення було закріплене в Законі України «Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо заборони продажу земель сільськогосподарського призначення до прийняття відповідних законодавчих актів». Окрім того, відповідно до цього Закону заборонялась також і зміна цільового призначення таких земельних ділянок, тобто з моменту запровадження мораторію існувала тенденція до розширення переліку земель, на які він поширюється [3].

Існування мораторію на продаж сільськогосподарських земель має негативний характер. З цього питання науковці дискутують та виносять на розгляд цілу низку негативних наслідків, а саме:

- заблокована оптимізація землеволодінь і землекористувань, що утворюються внаслідок паювання земель сільськогосподарського призначення, стимулюються негативні явища землекористування – черезсмузжя (розташування між декількома земельними ділянками, що належать на праві власності, користування однієї особою і розташовані в одному масиві земель сільськогосподарського призначення); вкраплення (чужорідна частина); малоземелля (недостатня забезпеченість землею для ведення сільського господарства) тощо;
- селяни старших вікових груп та їх спадкоємці не можуть реалізувати своє право власності на землю;
- блокується створення великих, конкурентоспроможних сільськогосподарських підприємств;
- знижується кредитоспроможність сільськогосподарських виробників через неможливість іпотечного кредитування.

Дискусійним залишається питання, як співвідноситься обов'язок іноземних фізичних та юридичних осіб відчужити земельні ділянки сільськогосподарського призначення, отримані ними у спадщину (ч. 4 ст. 81 та ч. 4 ст. 82 ЗК України) із встановленим мораторієм на продаж сільськогосподарських земель. Доречним було б приєднатись до думки П. Ф. Кулинича, за якою на вказані випадки мораторій не поширюється, з огляду на системне тлумачення ЗК України та з урахуванням ступеня пріоритетів, які забезпечуються його окремими нормами [4, с. 28–38].

Наукова спільнота вважає, що обмеження чи навіть позбавлення власників можливістю розпоряджатися їхніми земельними ділянками фактично здебільшого означає позбавлення власника більшої частини благ, які могло б принести йому здійснення права власності.

А. М. Мірошниченко зазначає, що така ситуація матиме місце, скажімо, коли особа володіє невеликою за площею ділянкою сільськогосподарського призначення, яку економічно недоцільно використовувати за цільовим призначенням [5, с. 118–126].

На думку науковців, приватні господарства та дрібні фермери опиняються в абсолютних аутсайдерах земельного ринку – вони мають найменший (навіть порівняно з вітчизняними агрохолдингами, не кажучи про іноземні) обсяг власного інвестиційного капіталу та вкрай обмежений доступ до кредитних коштів. Існує обмеження можливостей для придбання землі у власність, які можуть виникнути при його скасуванні, а саме:

- скуповування великої кількості землі фінансово-промисловими групами, що може призвести до «обезземелення» селян;
- селяни матимуть змогу відчужувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення за ціною, яка є істотно нижчою за економічно обґрунтовану;
- у власності фінансових установ під час переходу заставної землі у власність заставоутримувача можуть сконцентруватися великі площі земельних ділянок (паїв);
- великі площі земель сільськогосподарського призначення скуповуватимуться фінансовими спекулянтами з метою подальшої перепродажі за вищою ціною, що призведе до зростання вартості аграрної продукції і цим самим є ймовірність спричинення інфляції [6, с. 284–293].

У контексті законодавчої заборони, частина населення вважає за доцільне продати належну їм ділянку сільськогосподарського призначення, а інша – бажає її купити. Суб'єкти земельних відносин знаходять способи уникнення законодавчої заборони. Досить часто створюється ситуація фіктивного боргу. Власник паю виписує боргову розписку на певну суму майбутньому покупцеві. Після спливу строку виконання зобов'язання за розпискою, коли борг вже фактично прострочено, процедура залишається на рівні суб'єктів міжособистісних земельних відносин.

Заслужений юрист України, професор Г. І. Балюк сконцентрує увагу на тому, що «...майже всі агроформування створені на засадах орендних відносин, до того ж більш як 80 % паїв передано в короткострокове користування, за таких умов відбувається процес відчуження реальних власників землі від своїх наділів». Зрозуміло, що ринок землі потребує залучення додаткових коштів. У будь-якому разі будуть наявні обмеження. Операції з сільськогосподарською землею повинні здійснюватись під контролем держави [7, с. 157–160].

Зауважимо, що на сьогодні в Україні ціна землі є не вигідною аграріям. Адже вони укладали договори кілька років тому на тривалі періоди, тому й намагаються зберегти статус-кво. Дія мораторію для них є вигідною, оскільки власник, який не в змозі самостійно обробити свою земельну ділянку, змушений її здавати. Такі дії як для власників землі, так і для держави загалом, і для розвитку аграрної галузі поготів, швидше, великий системний мінус, ніж плюс. Ринок землі повинен бути прозорим, справедливим, конкурентним, ефективним і запобігати тіньовим оборудкам – на сьогодні ці передумови не забезпечені, а належне правове поле відсутнє. Найбільші ризики може містити сам Закон про обіг земель. До сьогодні не зрозуміло, чи будуть обмеження на максимальну кількість земельних ресурсів, які можуть бути зосереджені в одних руках; чи буде дозволено іноземцям купувати землі; хто буде перевіряти прозорість угод на покупку землі тощо [8, с. 59–65].

У наукових працях економіста Олега Пендзина відображено застереження, що «... все це може створити передумови для зосередження великого обсягу земель в одних руках, і не обов'язково українських, ми будемо українцями на чужій землі». Крім того, економіст вважає, що «... не варто відкривати ринок на низьких позиціях: девальвація гривні ставить в неконкурентне положення українського фермера проти великого бізне-

су та іноземців» [9, с. 88].

Висновки. Отже, проаналізувавши чинне законодавство України, наукові публікації відомих вчених, економістів, політиків, правознавців, зважаючи на їхні позитивні та негативні вислови щодо мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, можна зробити висновок про те, що існують як загрози, так і перспективи земельного мораторію. На цей час є низка негативних наслідків мораторію, які потребують негайного вирішення, внесення змін до чинного законодавства, бо мораторій стримує розвиток сільської місцевості та сільського господарства, перешкоджає перерозподілу земельних ресурсів до більш ефективного власника та виробника, знижує ціну оренди та доходи власників, а також обмежує доступ до кредитних ресурсів. За таких умов ринку землі не існує, фермери та дрібні землевласники не мають стимулів до інвестування. Як наслідок, значну частину земельних наділів орендують великі компанії, які мають суттєвий вплив на соціальну структуру села. Продуктивність земель далеко не відповідає потенціалу України, оскільки для її покращення потрібні довготривалі інвестиції. Закордонні інвестори, компанії, що мають необхідні знання та обладнання, вагаються інвестувати в Україну через недосконалість юридичних гарантій. Для покращення сільськогосподарського сектора потрібен сприятливий правовий клімат. Зі свого боку скасування мораторію може призвести до економічного зростання. Але треба пам'ятати, що скасування мораторію на землю є великою мірою не економічним, а політичним рішенням, оскільки існує ризик масового скуповування українських земель іноземцями, як наслідок, повна втрата права власності та підконтрольності своєї території.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю) : Закон України від 18.01.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 11. Ст. 55.
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4.
4. Кулинич П. Ф. Правочини щодо земельних ділянок: деякі теоретичні та практичні аспекти. *Земельне право України*. 2006. № 4. С. 28-38.
5. Мірошниченко А. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ , 2010. 270 с.
6. Літошенко О. Проблема мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. *Правове регулювання економіки*. 2014. № 14. С. 284-293.
7. Балюк Г. Дотримання вимог земельного законодавства як вимога забезпечення національної безпеки України. *Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф. (13-14 квіт. 2006 р.)* ; у 2-х ч. ; відп. ред. Б. Данилишин. Київ : РВПС України НАН України, 2006. Ч. I. С. 157-160.
8. Євдокимов М. О., Кравченко О. В. Внесення змін і доповнень до Земельного кодексу України – необхідна передумова вдосконалення державного управління землями. *Землевпорядний вісник*. 2004. № 4. С. 59-65.
9. Організаційно-правові проблеми розвитку аграрного і земельного ринку в Україні : Наукова доповідь. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. 88 с.

Надійшла до редакції 04.12.2020

References

1. Konstitutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine of 28.06.1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.]
2. Pro uhody shchodo vidchuzhennya zemel'noyi chastky (payu) [On agreements on alienation of land share (share)]: Zakon Ukrayiny vid 18.01.2001. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2001. № 11. St. 55. [in Ukr.]
3. Zemel'nyy kodeks Ukrayiny vid 25.10.2001 r. [Land Code of Ukraine of 25.10.2001] *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2002. № 3-4. [in Ukr.]
4. Kulynych P. F. Pravochyny shchodo zemel'nykh dilyanok: deyaki teoretychni ta praktychni aspekty [Deeds concerning land plots: some theoretical and practical aspects]. *Zemel'ne pravo Ukrayiny*. 2006. № 4. S. 28-38. [in Ukr.]
5. Miroshnychenko A. Koliziyi v pravovomu rehulyuvanni zemel'nykh vidnosyn v Ukrayini [Collisions in the legal regulation of land relations in Ukraine]. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Alerta ; KNT ; TSUL , 2010. 270 s. [in Ukr.]
6. Litoshenko O. Problema moratoriyu na prodazh zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya [The problem of the moratorium on the sale of agricultural land]. *Pravove rehulyuvannya ekonomiky*. 2014. № 14. S. 284-293. [in Ukr.]
7. Balyuk H. Dotrymannya vymoh zemel'noho zakonodavstva yak vymoha zabezpechennya natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [Observance of requirements of land legislation as a requirement to

ensure the national security of Ukraine]. *Zemel'ni vidnosyny i prostоровyy rozvytok v Ukraini: materialy Mizhnar. nauk. konf. (13–14 kvit. 2006 r.)*; u 2-kh ch.; vidp. red. B. Danylyshyn. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. CH. I. S. 157-160. [in Ukr.]

8. Yevdokymov M. O., Kravchenko O. V. Vnesennya zmin i dopovnen' do Zemel'noho kodeksu Ukrainy – neobkhidna peredumova vdoskonalennya derzhavnoho upravlinnya zemlyamy [Making changes and additions to the Land Code of Ukraine - a necessary prerequisite for improving public land management]. *Zemlevporyadnyy visnyk*. 2004. № 4. S. 59-65. [in Ukr.]

9. Orhanizatsiyno-pravovi problemy rozvytku ahrahnoho i zemel'noho rynku v Ukraini [Organizational and legal problems of agricultural and land market development in Ukraine]: Na-ukova dopovid'. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy, 2005. 88 s. [in Ukr.]

SUMMARY

Liliya V. Mezhevska, Mariya A. Kapinus. Land moratorium: threats and prospects.

Currently, there are a number of negative consequences of the moratorium that need to be addressed immediately, amendments to existing legislation because the moratorium hinders rural development and agriculture, prevents the redistribution of land resources to more efficient owners and producers, reduces rent and owners' incomes, and limits access to credit resources. Under such conditions, there is no land market, farmers and small landowners have no incentive to invest. As a result, a significant part of land plots is leased by large companies, which have a significant impact on the social structure of the village. Land productivity is far from Ukraine's potential, as long-term investments are needed to improve it. Foreign investors, companies with the necessary knowledge and equipment, are reluctant to invest in Ukraine due to imperfect legal guarantees. A favorable legal climate is needed to improve the agricultural sector. In turn, lifting the moratorium could lead to economic growth. But it should be remembered that lifting the moratorium on land is largely not an economic but a political decision, as there is a risk of mass purchase of Ukrainian lands by foreigners, resulting in the complete loss of ownership and control of their territory.

Thus, analyzing the current legislation of Ukraine, scientific publications of famous scientists, economists, politicians, lawyers, given their positive and negative statements about the moratorium on the sale of agricultural land, we can conclude that there are both threats and prospects for a land moratorium.

Keywords: *moratorium, agricultural lands, land ownership, purchase and sale, land reform, land market, Land Code of Ukraine.*

УДК 347.615

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-156-160

Юлія УС[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ НАРАХУВАННЯ АЛІМЕНТІВ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ ЗАБОВ'ЯЗАНЬ

На жаль, вже протягом десяти років Україна є європейським лідером за кількістю розлучень, адже українці розривають шлюб майже удвічі частіше, ніж європейці. Якщо розлучається пара, в якій є дитина, тоді з найбільшими труднощами стикається та особа на утримання якої залишається неповнолітня дитина. Завжди в юридичній практиці були батьки, які невідповідально відносились до сплати аліментів на утримання власного сина чи доньки. Ця особа усіляко намагається уникнути фінансової відповідальності, тому саме це питання є величезною проблемою на теперішній час.

Розглянуто способи стягнення аліментів на дитину та важелі впливу у разі невиконання або неналежного виконання обов'язку щодо утримання дитини.

Ключові слова: *аліменти, стягнення аліментів, виконавче провадження, примусове виконання рішення суду.*

© Ус Ю. О., 2020

k_cpd@dduvs.in.ua

Постановка проблеми. Відповідно до статті 8 Закону України «Про охорону дитинства» [1], кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного та соціального розвитку. Частиною другою статті 51 Конституції України [2] та статтею 180 Сімейного кодексу України [3] визначено, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Але закріплені права дитини на утримання та обов'язок батьків забезпечувати дитині відповідний рівень життя, харчування, виховання не завжди є належним у нашій країні. Ухилення від обов'язку утримувати дитину або неналежне його виконання батьками призводить до необхідності примусового стягнення аліментів. У зв'язку із цим є потреба проаналізувати чинне законодавство, що регулює порядок стягнення аліментів. Особливим об'єктом права власності дітей у міжнародному праві і законодавстві є аліменти. На законодавчому рівні юристи розробляють всілякі способи стягнення аліментів. Також пропонують варіанти вирішення питань, пов'язаних із заборгованістю.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Деякі проблеми обраної нами теми наукової статті знайшли своє відображення у працях: О. Й. Пергамент, В. П. Нікітіна, Л. І. Пацева, Н. М. Єршова, Г. П. Гришин, М. В. Антокольська, Л. В. Сапейко, Л. В. Афанасьева, М. К. Мамедова, М. А. Данилян, Н. Ш. Бахмані та ін.

Мета статті: вивчення теоретичних аспектів способів призначення аліментів на користь дитини, встановлення недоліків у застосуванні правових норм та шляхи їх подолання, дослідження порядку стягнення аліментів за чинним законодавством.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, ми повинні розібратися, що таке поняття «аліменти». Аліменти (лат. *Alimentum* – харчі, продовольство) обов'язок утримання у визначених законом випадках одним членом сім'ї інших, які потребують цього. Здійснюються або за згодою, або в судовому порядку. Під час розлучень кошти виплачуються на утримання дітей, а в деяких західних країнах відповідно до шлюбного договору на утримання одного колишнього партнера іншим. Найпоширенішим є утримання батьками неповнолітніх і непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги, а також утримання дітьми непрацездатних батьків. Діти можуть бути звільнені від сплати аліментів для утримання своїх батьків, якщо буде встановлено, що батьки ухилилися від виконання батьківських обов'язків [4]. Статтею 51 Конституції України проголошено, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття [1]. Обов'язок батьків утримувати дитину до досягнення нею повноліття закріплений також і в статті 180 Сімейного кодексу України [3]. Крім того, статтею 8 Закону України «Про охорону дитинства» [7] передбачено, що кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Тому законодавчо закріплено порядок виплати аліментів в Україні, яке визначається статтями 181–185, 191, 199 Сімейного кодексу України [3].

Аліменти можна визначити за згодою сторін. У цьому разі один із батьків подає заяву за місцем своєї роботи про нарахування аліментів на дитину, вказавши розмір та строк. Або ж батьки можуть укласти договір про сплату аліментів, в якому визначаються розмір та строки. Договір укладається в письмовій формі та посвідчується нотаріально. Якщо аліменти одним з батьків не сплачуються, аліменти стягуються на підставі виконавчого напису нотаріусу. Треба зазначити, якщо аліменти добровільно одним з батьків не сплачуються, друга сторона повинна звернутися до суду. В судовому порядку розгляд справ про аліменти розглядаються в наказному провадженні.

Наказне провадження є самостійним і спрощеним видом судового провадження у цивільному судочинстві під час розгляду окремих категорій справ, у якому суддя в установлених законом випадках за заявою особи, якій належить право вимоги, без судового засідання і виклику стягувача та боржника на основі доданих до заяви документів видає судовий наказ, який є особливою формою судового рішення [6].

Відповідно до частини 1 статті 160 Цивільного процесуального кодексу України судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених статтею 161 цього Кодексу [5]. Із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги, а також органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Судовий наказ можливо отримати в середньому за місяць і звернутися до органів виконавчої служби для примусового стягнення. За загальним правилом, судовий наказ набирає чинності після закінчення строку на подання заяви про його скасування, однак відповідно до статті 167 Цивільного процесуального кодексу України судовий наказ про стягнення аліментів оскарженню не підлягає[5].

Аліментні платежі є власністю дитини, однак стягуються на користь того з батьків, з ким проживає дитина. У разі нецільового використання аліментних платежів одним з батьків, другий з батьків має право в судовому порядку зменшити суму аліментних платежів або добитися внесення частини аліментних платежів на особистий рахунок дитини. Контроль за цільовим використанням аліментів в інтересах дитини здійснюють органи опіки та піклування.

Виплата аліментних платежів повинна відбуватися щомісяця на кожную дитину. Аліменти на дитину в Україні бувають таких видів:

- аліменти на дитину до 18 років (до повноліття), згідно зі статтею 180 СК;
- аліменти на дитину, яка продовжує вчитися з 18 до 23 років (аліменти після 18 років), згідно зі статтею 199 СК;
- аліменти на дитину інваліда – до зняття інвалідності або довічно; згідно зі статтею 198 СК;
- забезпечення додаткових витрат на дитину, які пов'язані з особливими подіями. Витрати на розвиток здібностей дитини (музика, танці, образотворче мистецтво, спорт) або лікування хвороб, каліцтв дитини, згідно зі статтею 185 СК.

Але дуже часто, аліменти не сплачуються, заборгованість існує.

З 08.07.2017 року за несвоєчасну сплату аліментних виплат відповідно до статті 196 СК виникає відповідальність у вигляді пені. Можливе нарахування пені в розмірі одного відсотка суми несплачених аліментних платежів за кожен день прострочення з дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня прийняття судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості. Це досить серйозні штрафні санкції, оскільки згідно з правовою позицією Великою палатою Верховного Суду в постанові від 3 квітня 2019 у справі № 333/6020/16-ц, виробництво № 14-616цс18, розмір пені по аліментних платежах розраховується за такими принципами:

- прострочення зі сплати аліментних виплат починається з 01 числа місяця, наступного за поточним;
- пеня нараховується на весь період прострочення по кожному місяцю окремо (наприклад, пеня за місяць прострочення становить 30 %, за рік прострочення – 365 %);
- сума пені обмежується сумою заборгованості, якщо сума заборгованості по аліментних виплатах становитиме 12 000,00 грн, а пеня за прострочення становитиме 20 000,00 грн, стягненню підлягає 12 000,00 грн.

Розмір пені може бути зменшений, якщо прострочення сталося не з вини платника аліментів, наприклад, через невиконання заробітної плати роботодавцем. За несплату аліментних платежів також передбачена адмінвідповідальність. Згідно зі статтею 1831 КоАП несплата аліментних платежів на термін більше шести місяців, а аліментів дитині інваліду на термін більше трьох місяців карається громадськими роботами від ста двадцяти до двохсот сорока годин. Повторне подібне порушення протягом року карається громадськими роботами від двохсот сорока до трьохсот шістдесяті годин. Згідно зі статтею 164 КК злісне ухилення від сплати аліментів карається громадськими роботами від вісімдесяти до ста двадцяти годин, арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до двох років. Повторна судимість за цією статтею карається громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк від двох до трьох років.

Крім того, згідно з пунктом 9 статті 71 ЗУ «Про виконавче провадження» [9] у разі заборгованості по аліментах під час виконання рішення суду більше шести місяців, а по аліментах для дитини інваліда більше трьох місяців, державний виконавець виносить постанову, до моменту погашення аліментів в повному обсязі:

- про заборону виїзду за кордон;
- про обмеження права керування транспортним засобом (забороняється застосовувати такий захід, якщо автомобіль є єдиним джерелом доходу, використовується для транспортування інваліда I, II групи, дитини-інваліда, належить учаснику АТО);

- про обмеження права володіння мисливською, травматичною зброєю;
- про обмеження права на полювання.

Згідно з пунктом статті 71 ЗУ «Про виконавче провадження» до боржника виконавцем також застосовуються штрафні санкції за борги з аліментів в таких розмірах:

- за борги більше року – штраф 20 % від суми заборгованості;
- за борги більше двох років – штраф 30 % від суми заборгованості;
- за борги більше трьох років – штраф 50 % від суми заборгованості.

Однак тривалість і складність притягнення до такої відповідальності не означає, що ця норма – лише бутафорія для залякування. Наприклад, тільки у Київській області з початку 2020 року проти злісних неплательників аліментів порушено 3 кримінальні справи і, швидше за все, список поповнюватиметься новими порушниками. Тому треба наголошувати: кримінальна відповідальність за порушення прав дітей на належне утримання діє, і той, хто оминає шлях добровільного виконання батьківських обов'язків, потрапить до в'язниці примусово.

Висновки. Аліменти – це обов'язок утримання у визначених законом випадках одним членом сім'ї інших, які потребують цього. Проаналізувавши статтю 181 Сімейного кодексу України можна виокремити основні способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину, а саме: за домовленістю між батьками та за рішенням суду. Досліджуючи відповідальність за несплату аліментів, треба визначити, що дійсно в державі існує проблема, а саме не можливо стягнути аліменти з людини, яка не працює або не має майна, що зареєстровано на боржника.

Проаналізувавши статистику виплати аліментів на території України, можна стверджувати що вони виплачуються не своєчасно та міститься велика заборгованість, тому вбачаємо за необхідне посилити відповідальність та контроль за виконання на законодавчому рівні.

Список використаних джерел

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>;
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Ст. 147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=uk#Text>;
3. Сімейний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 21–22. Ст.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2947-14#Text>;
4. Юридична енциклопедія / ред. кол. Ю. С. Шемшученко. 1998р. С. 672.
5. Цивільно-процесуальний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Ст. 161. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15#Text>.
6. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження : Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 р. № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11#Text>.
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Ст. 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
8. Антокольская М. В. Семейное право : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрист, 2002. 336 с.
9. Про виконавче провадження : Закон України. Ст. 207. Перелік від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.

Надійшла до редакції 03.12.2020

References

1. Pro okhoronu dytynstva [About the protection of childhood] : Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 r. № 2402-III. St. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>; [in Ukr.].
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. St. 147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=uk#Text>; [in Ukr.].
3. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2002. № 21–22. St.135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2947-14#Text>; [in Ukr.].
4. Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia] / red. kol. Yu. S. Shemshuchenko. 1998r. S. 672. [in Ukr.].
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] : ZakonUkrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. St. 161. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15#Text>; [in Ukr.].
6. Pro praktyku rozghliadu sudamy zaiav u poriadku nakaznoho provadzhenia [On the practice of consideration of applications by courts in the order of injunctive proceedings] : Postanova plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid

23.12.2011 r. № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11#Text>; [in Ukr.].

7. Pro okhoronu dytynstva [On the protection of childhood] : Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 r. № 2402-III. St. 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [in Ukr.].

8. Antokolskaya M. V. Semejnoe parvo [Family law] : uchebnik. 2-e izd., pererab. i dop. Moskva : Yurist, 2002. 336 s. [in Rus.].

9. Pro vykonavche provadzhenia [About executive proceedings] : Zakon Ukrainy. St. 207. Perelik vid 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>; [in Ukr.].

SUMMARY

Yuliya O. Us. Certain aspects of alimnet accounting and liability for failure to comply with obligations. Unfortunately, for ten years now, Ukraine has been the European leader in the number of divorces, as Ukrainians divorce almost twice as often as Europeans. If a couple who have a child divorces, then the person with the maintenance of a minor child also faces the greatest difficulties. There have always been parents in legal practice who were irresponsible in paying child support for their own son or daughter. This person is trying to avoid financial responsibility, so this issue is a huge problem today.

Today is characterized by the recognition of women and men as equal persons. According to the Constitution of Ukraine, marriage is based on the free consent of a man and a woman. Each spouse has equal responsibilities and rights in marriage and family. The Constitution of Ukraine states that the right to family, motherhood and fatherhood in our state is protected by the state.

In this paper, we will analyze alimony as an object of children's property rights. The article examines the current legislation, the rules of which regulate the procedure for awarding child support and the procedure for enforcement of a court decision on the recovery of child support.

The issue of maintenance of minor children is mentioned in the following regulations: Law of Ukraine of 17.05.2017 № 2037-VIII "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Strengthen the Protection of the Child's Right to Proper Maintenance by Improving the Procedure for Recovery of Alimony"; Family Code of Ukraine of January 10, 2002 № 2947-III; Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV; Civil Procedure Code of Ukraine Law of 18.03.2004 № 1618-IV, as well as cases from the unified register of pre-trial decisions, because it is important to analyze the practice of judges of Ukraine on this issue.

On the positive side, our state has been actively working to close the gap on alimony payments for the last three years.

The article will discuss ways to collect child support and leverage in the event of non-performance or improper performance of child support.

Keywords: *child support, alimony, enforcement, enforcement of court decisions.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 342.951 : 347.919

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-161-167

**Анатолій
БЕРЛАЧ**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Уляна
ІЗДЕБСЬКА**[©]
здобувач

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

МЕДІАЦІЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Робота стосується вивчення адміністративно-правового забезпечення медіації як методу вирішення адміністративних спорів, аналіз теоретичних засад України у здійсненні медіації з врахуванням відповідної зарубіжної практики та методів вдосконалення норм медіації та правового супроводу у вітчизняних адміністративних процедурах. Розкрито походження системи медіації, з'ясовується її суть, структура та характеристика системи медіації та визначаються правові основи медіації як засобу вирішення адміністративних спорів та видів медіаційної практики. В результаті цього дослідження було внесено кілька пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та правозастосовної практики у сфері медіації як альтернативи вирішенню конфліктів.

Ключові слова: адміністративний спір, альтернативні методи, досудове врегулювання спорів, медіатор, медіація, перспективи впровадження, право на справедливий суд, правовідносини, примирення, принцип.

Постановка проблеми. У правовому житті сучасного світу загальні способи вирішення юридичних суперечок (конфліктів) не завжди ефективні, оскільки, як правило, інтереси та потреби однієї сторони, а іноді навіть обох, залишаються незадоволеними. Звернення до органів державної влади через кожну колізію законів призводить до перевантаження судів та адміністративних органів. Впровадження інших альтернативних способів вирішення правових суперечок, наприклад, таких як медіація, може стати варіантом покращення доступу до правосуддя та зменшення перевантаження судів. У статті приділено увагу розгляду особливостей впровадження методу медіації в адміністративному судочинстві.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Цій проблематиці присвячені наукові праці вітчизняних вчених, як-от: О. Сидельникова, З. Красиловської, А. Лиско, М. Адамантіса, В. Баранова, О. Белінської, О. Бобрової, Н. Бондаренко, Я. Валюк, Л. Власової, О. Вашук, А. Гайдука, О. Горової, Ю. Губар, С. Задорожної та ін.

Мета статті – розкрити походження системи медіації, з'ясувати її суть, структуру та характеристику системи медіації та визначити правові основи медіації як засобу вирішення адміністративних спорів і видів медіаційної практики.

Виклад основного матеріалу. Медіація – це домовленість та конфіденційна про-

© Берлач А. І., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0986-4764>
femida_knu@ukr.net

© Іздебська У. І., 2020
femida_knu@ukr.net

цедура позасудового врегулювання конфліктів, за якої медіатор допомагає сторонам зрозуміти їх інтереси та шукати ефективні шляхи досягнення взаємоприйнятого рішення. Сфера адміністративних спорів є найскладнішою для здійснення процедури медіації. Це визначається типовими особливостями таких суперечок, а також юридичною природою суб'єктів адміністративних правовідносин. Саме через це деякі вчені посилаються на часткову невідкладність таких суперечок, оскільки одна зі сторін у цій справі завжди є органом державної влади. Наближення компромісу між державною владою та громадянином є пріоритетним напрямом діяльності держави та місцевих органів влади.

Процедура медіації може застосовуватися лише в певних адміністративних справах. У цьому випадку можна виокремити переваги впровадження процедури медіації під час вирішення адміністративно-правових конфліктів, це ефективність, економія коштів та часу, швидкість, конфіденційність, розвантаження адміністративних судів, втілення принципу концепції обслуговування держави, принцип верховенства права та належного управління.

Поширеною формою вирішення будь-яких конфліктів (спорів, суперечок) завжди було звернення до суду. Однак варто зважати, що зараз ця форма втрачає свою ефективність, оскільки судові справи розглядають роками, люди витрачають багато енергії та фінансових ресурсів тощо. Тому ефективною альтернативою судовому процесу стає медіація, яка має такі переваги:

– економія часу. Медіація може тривати від декількох годин до декількох тижнів (або в окремих складних випадках, можливо, декілька місяців), тимчасом як судовий процес може тривати до декількох років;

– економія фінансових ресурсів. Витрати на медіацію є набагато меншими, ніж звернення до суду, сплата судового збору, оплата послуг адвокатів. Крім того, за довгі роки судового розгляду спір, який має свою вартість, може значно знецінитися. Водночас медіація пропонує за короткий час врегулювати конфлікт (спір) без втрати грошової цінності. Послуги медіації, як правило, оплачують обидві сторони конфлікту;

– неофіційність процедури дозволяє сторонам бути більш залученими, ніж у судовому процесі, який містить багато правил і процедур. Дату і тривалість кожної зустрічі (сесії) сторони погоджують між собою. Це додає їм впевненості в подальшій якісній результативності цієї процедури. Теми, які обговорюються в медіації, також обирають самі сторони конфлікту, а не їх нав'язує суд;

– гнучкість і контроль. Під час медіації сторони конфлікту, на відміну від судового розгляду, контролюють увесь процес переговорів. Це означає, що вони мають набагато більше прав голосу в переговорах і сильніший контроль щодо результату. Гнучкість у медіації також передбачає, що переговори відбуватимуться так, як це буде зручно та комфортно для усіх сторін;

– конфіденційність та збереження репутації. Один із провідних принципів медіації – конфіденційність. На відміну від судового процесу, який є відкритим, медіація забезпечує нерозголошення інформації за її межами. Так само конфіденційність участі в медіації забезпечує збереження репутації для обох сторін конфлікту;

– сталість рішення. Медіація дозволяє знайти рішення, які задовольняють обидві сторони конфлікту, що майже неможливо отримати в суді, керуючись нормами права. Усі досягнуті домовленості в медіації — реальні для виконання, оскільки обидві сторони обопільно досягли згоди і прийняли спільне рішення для врегулювання конфлікту.

Механізм медіаційної процедури вибудовується насамперед на системі певних принципів, які враховують досвід медіації у різних державах, особливості світосприйняття населення та правові традиції певної держави.

Основні принципи медіації: добровільна участь; активність, самовизначення та рівність прав сторін; незалежність, неупередженість та нейтральність медіатора; конфіденційність інформації щодо медіації.

В Україні вже протягом довгого часу відбувається процес реформування судової системи з метою покращення її діяльності для виконання державою взятих на себе обов'язків щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини. З огляду на положення Указу Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» вбачається, що серед першочергових реформ, які необхідно впровадити у цій сфері, особлива увага приділяється судовій реформі, метою якої є утвердження такого правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх пору-

шення – справедливого їх відновлення в розумні строки.

Водночас, під час аналізу сьогодишню систему правосуддя, відмічено, що вона не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні. При цьому серед основних чинників такої ситуації є абсолютизація принципу про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини; недосконалість процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб, зокрема нерозвинена система альтернативних методів вирішення спорів. Тому зроблено висновок, що одним із основних завдань такої реформи є підвищення ефективності правосуддя шляхом розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема шляхом практичного впровадження інституту медіації і посередництва, запровадження ефективних процесуальних механізмів для попередження розгляду справ за відсутності спору між сторонами; вивчення доцільності введення мирових суддів [13].

Як зазначає Т. В. Худойкіна, «протягом свого розвитку людина сильно змінювалася, змінюючи також світ навколо, пристосовуючи його під себе. Первіснообщинний лад змінився державою, марновірство стало змінюватися релігією, на зміну табуованості стали прийматися закони, що несуть у своїй основі норми моралі, властиві певному суспільству, норми, що мають часом виражений вплив релігії, традиційного укладу, що збереглися з тих далеких часів. Однак людина, як і раніше, конфліктує з собі подібними. Суспільство виткане з різновидних конфліктів» [14].

У науковій сфері існують погляди вчених, які переконані щодо ефективності використання медіації під час вирішення публічно-правових спорів [7, с. 60], а на думку інших – застосування медіації до публічно-правових спорів є не можливим, оскільки нібито в таких випадках домінує не пошук компромісів, а встановлення законності в діях органів державної влади [10, с. 67].

Одним із наявних інструментів щодо досягнення примирення сторін та вирішення публічно-правового спору є добровільне проведення процедури медіації. Одним з таких засобів захисту прав в адміністративному судочинстві є примирення – важливий інститут адміністративного процесуального права, який має складну подвійну природу (матеріально-правову і процесуальну). На відміну від судового рішення, яким, як правило, закінчується судовий розгляд і яке може не задовольняти одну чи обидві сторони судового процесу, договір про примирення являє собою взаємовигідні поступки, на які добровільно погоджуються обидві сторони адміністративно-правового спору [5, с. 98].

І. Бугирська стверджує, що процедура врегулювання спору за участю судді дуже нагадує медіацію, однак не є нею, адже на сьогодні взагалі на законодавчому рівні не закріплений процесуальний статус, права та обов'язки медіатора, не розроблені організаційні та матеріально-технічні заходи щодо забезпечення діяльності медіаторів [12, с. 276].

Як слушно зазначає І. Бережна, існує прямий зв'язок між альтернативною системою вирішення спорів та державною судовою системою. Досвід переважної більшості розвинутих країн довів, що перша система призначена саме для допомоги державній судовій системі. Отже, за відсутності стабільності першої не буде й стабільність другої [3].

Повністю варто погодитись з переконанням про те, що у законі про медіацію держава повинна визначити міру своєї присутності в альтернативних способах вирішенні конфліктів так, щоб не заважати ініціативі громадян та не допускати зловживань, зокрема під час проведення медіації [16, с. 265].

Здійснюючи дослідження різних видів медіації у зарубіжних країнах, М. Поліщук пропонує розглядати три такі основні моделі:

1) приватна (позасудова) медіація, яка характеризується повною незалежністю від процесу розгляду спору судом;

2) присудова медіація, для якої властива певна координація із судовим процесом, але відмежування процедури медіації від суду як інституції;

3) медіація в межах судового процесу, для якої притаманним є локальний і персональний зв'язок із судом та діями, що реалізуються в межах розгляду справи судом [11, с. 53].

Важливим моментом у досліджуваній темі є положення Закону Німеччини «Про підтримку медіації та інших процедур позасудового врегулювання конфліктів» (Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung), ухваленого 2012 року [2]. Німецькі фахівці у сфері медіації наголошують, що цей закон розрізняє три види медіації: 1) стандартна позасудова медіація (ініційована сторонами конфлікту); 2) позасудова медіація за пропозицією суду; 3) медіація під час юридичної консультації. При цьому вони привертають увагу до того, що ця типологія видів та форм

медіації ґрунтується на базових основах використання медіації (воля сторін, пропозиція суду, пропозиція адвоката) та зв'язку з правовою системою. Також німецькі фахівці виокремлюють присудову медіацію [1].

Однією з головних особливостей медіації в сучасному розумінні є те, що її відносять до пакету інших методів позасудового неформального врегулювання спорів, таких як арбітраж, примирення, мінісуди, експертна оцінка. Всі разом ці методи були названі методами альтернативного вирішення спорів або АВС (в англійській літературі – ADR). На погляд Т. Кисельової, саме медіація є «серцем» руху АВС, оскільки є найбільш яскравою і найбільш поширеною альтернативою судам [6, с. 227].

Зокрема, в деяких країнах (Литва, Бельгія, Англія, Мальта, Іспанія, Нідерланди) прийняли загальні системи альтернативного вирішення спорів. Ці системи дозволяють будь-якому органу державної влади користуватися у відповідних випадках процедурою альтернативного вирішення спору. Литва пропонує приклад загальної системи для позасудового врегулювання адміністративних спорів, що дозволяє позивачам, за винятком декількох випадків, вибирати на початковому етапі між судовим і позасудовим шляхом вирішення справи. У Бельгії Закон про медіацію 2005 року належить до всіх типів медіації, включно з адміністративними суперечками. Публічні організації можуть укладати угоди про медіацію в разі, передбаченому законом, або указом, виданим Радою міністрів. Також обговорюється питання про отримання представниками влади відповідно до встановленого внутрішнім порядком повноважень для участі в процедурі медіації. Медіація може застосовуватися в разі розгляду питань про адміністративні санкції до неповнолітніх (не досягли 16 років), перед застосуванням санкцій муніципальний орган повинен здійснити процедуру медіації. Закон про муніципальні утворення передбачає, що муніципалітети можуть застосовувати процедуру медіації в разі порушення встановлених муніципальних правил, що тягнуть за собою застосування адміністративних правил. Якщо медіація виявляється успішною, то компетентний адміністративний орган має право пом'якшити санкцію. В Англії прийнято політику стимулювання вирішення адміністративних суперечок, насамперед, через створення трибуналів, медіації, запропонованої судом, і розширення медіативних функцій омбудсмена. На Мальті кожне міністерство зобов'язало створити офіс, метою якого буде надання допомоги у вирішенні спорів між індивідуумами і урядовими департаментами, що знаходяться у сфері компетенції міністерства. В Угорщині Актом за загальними правилами адміністративної процедури передбачено, що якщо характер справи дозволяє, адміністративні влади до винесення рішення спочатку повинні спробувати досягти угоди між зацікавленими сторонами. Якщо спроба вдається, адміністративні органи стверджують угоду і включають його в своє рішення. Іспанія встановила основи регулювання застосовності вирішення адміністративних спорів, що досягається за допомогою переговорів. Основами встановлено, що органи державної влади можуть укладати різні види угод або контрактів зі сторонами згідно з приватним правом або публічним правом за умови, що вони не будуть суперечити судовій процедурі або стосуватися справ, що не підлягають врегулюванню за угодою сторін, і справ, що мають публічний інтерес. У Нідерландах медіація в адміністративних спорах застосовується в основному у випадках перегляду судових рішень щодо застосування Акту про загальні принципи адміністративного права, в податкових суперечках, також була застосована в сфері погашення боргів, де судові виконавці можуть обговорювати умови виплат з боржником [15].

Важливим аспектом досліджуваної теми є американська модель медіації, яка, на наш погляд, містить цікаві елементи, що можуть також бути враховані для подальшої перспективи розвитку української моделі медіації в адміністративному процесі. Зокрема, процедура примирення, розпочата судом, проводиться спеціалізованою службою або іншим адміністративним органом при муніципалітеті. Співробітники цих служб здійснюють посередництво з метою примирити сторони на основі аналізу психологічних і юридичних аспектів їх відносин. У випадках найбільш гострих конфліктів посередники можуть повністю виключити взаємне спілкування сторін або організувати його лише в присутності адвокатів [4].

Щодо існування спеціального реєстру медіаторів, то, наприклад, в Австралії в програмах судової медіації примирні процедури приватні посередники, яких сторони самостійно обирають зі спеціально підготовлених списків, сформованих в судах. В Австрії аналогічні списки складає Міністерство юстиції, в Нідерландах – Нідерландський інститут посередництва [8, с. 1320].

Зі свого боку, зважаючи на європейський досвід вирішення правових спорів аль-

тернативними методами, через аналіз впровадження процедури медіації в національному законодавстві держав-членів ЄС, науковець Н. Мазаракі стверджує, що це дає змогу виокремити деякі їх головні підходи до регулювання процедури медіації: 3/4 – значний рівень урегульованості процедури медіації. Зокрема, в Австрії з метою сприяння процедури медіації з боку держави, забезпечення правової визначеності, потреби розрізнення медіації від професійних юридичних послуг, захисту прав споживачів законодавство містить детальні правові норми щодо реєстру медіаторів, самоврядної організації медіаторів, прав та обов'язків зареєстрованих медіаторів, призупинення перебігу строку позовної давності, професійної підготовки медіаторів; 3/4 – низький рівень урегульованості процедури медіації. В Об'єднаному Королівстві Великої Британії та Нідерландах, зокрема, з метою заохочення креативності та гнучкості, розвитку медіації цивільно-процесуальні норми регулюють тільки оплату послуг медіатора. А саму процедуру медіації, підготовку медіаторів тощо здійснюють саморегульовані організації медіаторів; 3/4 – поміркована урегульованість процедури медіації (Німеччина) [9, с. 97].

Внаслідок цього треба зазначити, що в адміністративних процедурах України хорошою мотивацією для підвищення рівня медіації буде запровадження моделі медіації, за якої судді виступатимуть виключно як їхні спонсори, і це право залишається за зовнішніми медіаторами права, яким може бути як професійний приватний медіатор з відповідною ліцензією, що уповноважений державою здійснювати діяльність з проведення медіації у порядку, встановленому законом, щось на кшталт приватного виконавця, або залежно від категорії спору, уповноважений посередник від органу державної влади чи місцевого самоврядування. Важливим моментом впровадження цієї моделі в українську реальність є встановлення юридичної відповідальності посередника за порушення вимог конфіденційності.

Для того щоб знайти найефективніший метод вирішення юридичних суперечок, були вивчені різні моделі медіації за кордоном, а потім вони були інтегровані в українські адміністративні процедури. Найпоширенішими були несудова та судова моделі. Ці типи медіаційних моделей повинні базуватися на основних принципах використання медіації (готовність сторін, рекомендації суду), що є важливим.

Висновки. Медіація як альтернативний спосіб вирішення конфліктної ситуації, який відбувається з бажання сторін, буде приречений на провал за відсутності чіткого контролю зі сторони медіатора.

На наше переконання, правильне та чітке запровадження однієї зі світових моделей медіації в адміністративному процесі України буде сприяти не тільки досягненню балансу інтересів між фізичними, юридичними особами та суб'єктами владних повноважень, розвитку партнерських, ділових відносин між ними, гармонізації суспільних відносин в державі, а й розвитку інституту медіації загалом. Водночас із запровадженням медіації в адміністративному процесі України необхідно встановити юридичну відповідальність для медіатора за порушення вимог конфіденційності.

Отже, покращення процесів медіації в адміністративному судочинстві України відіграє велику роль і потребує подальшого вдосконалення, оскільки медіація може сильно спростити діяльність судів та покращити їх роботу у важких справах.

Список використаних джерел

1. Alexander N., Gottwald W., Trenczck Th. Mediation in Germany: The Long and Winding Road. (2003). Global trends in mediation. P. 179—212. Research Collection School Of Law. URL: http://ink.library.smu.edu.sg/sof_rscsearch/1900.
2. Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung. 2012. Vom 21. URL: <https://www.mediation-schierenbeck.de/pdf/Mediationsgesetz.pdf>.
3. Бережна І. Сумна доля альтернативних методів вирішення спорів в Україні. URL: <http://blog.liga.net/user/berezhnaya/article/2073.aspx>.
4. Бернам У. Правовая система США. М. : Новая юстиция, 2006. 814 с.
5. Боженко Н. В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорізьк. нац. ун-т. Запоріжжя, 2018. 214 с.
6. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 225–236.
7. Кузьмина М. Юридический конфликт: теория и практика разрешения. М. : Юрлитинформ, 2008. 253 с.
8. Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. Курс цивільного процесу : підруч. ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
9. Мазаракі Н. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка*

номіка, фінанси, право. 2016. № 1. С. 92–100.

10. Опренко М. Способна ли медиация разгрузить отечественную Фемиду и нужна ли такая практика обществу? *Закон и Бизнес. 18.07– 24.07.2015.*

11. Поліщук М. Я. Моделі медіації: порівняльно-правовий аналіз досвіду зарубіжних країн. *Судова та слідча практика в Україні. 2016. Вип. 2. С. 52–56.*

12. Турман Н. Медіація в кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. *Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 276–280.*

13. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. URL : <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

14. Худойкина Т. В. Юридическая конфликтология: от исходных позиций теории до практики разрешения и предупреждения юридического конфликта. Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2001. 210 с.

15. Шварц О. Краткое изложение Сборника лучшей европейской практики по внесудебному рассмотрению споров между органами государственной власти и частными лицами – ответы на вопросы бенефициара. URL: http://mediators.ru/rus/about_mediation/literature/text24.

16. Ясиновський І. Г. Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. *Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55. С. 260–267.*

Надійшла до редакції 14.12.2020

References

1. Alexander, N., Gottwald, W., Trenczck, Th. Mediation in Germany: The Long and Winding Road. (2003). Global trends in mediation. P. 179-212. Research Collection School Of Law. URL: http://ink.library.smu.edu.sg/sol_rcsarch/1900. [in Eng.]

2. Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung [Act to promote mediation and other out-of-court dispute settlement procedures]. 2012. Vom 21. URL: <https://www.mediation-schierenbeck.de/pdf/Mediationsgesetz.pdf>. [in Ger.]

3. Berezhna, I. Sumna dolya al'ternatyvnykh metodiv vyrishennya sporiv v Ukrayini [The sad fate of alternative methods of dispute resolution in Ukraine]. URL: <http://blog.liga.net/user/berezhnaya/article/2073.aspx>. [in Ukr.]

4. Bernam, U. (2006) Pravovaya sistema SShA [The legal system of the United States]. M. : Novaya yustitsyya. 814 s. [in Russ.]

5. Bozhenko, N. V. (2018) Administratyvno-pravove zabezpechennya mediatsiyi yak sposobu vyrishennya administratyvnykh sporiv [Administrative and legal support of mediation as a way of resolving administrative dispute]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Zaporiz'k. nats. un-t. Zaporizhzhya, 214 s. [in Ukr.]

6. Kysel'ova, T. (2011) Pravove rehulyuvannya vidnosyn iz nadannya posluh mediatsiyi u zarubizhnykh krayinakh [Legal regulation of relations for the provision of mediation services in foreign countries]. *Pravo Ukrayiny. № 11–12. S. 225–236.* [in Ukr.]

7. Kuz'mina, M. (2008) Yuridicheskiy konflikt: teoriya i praktika razresheniya [Legal conflict: theory and practice of resolution]. M. : YurLitinform. 253 s. [in Russ.]

8. Komarov, V. V., Bihun, V. A., Barankova, V. V. (2011) Kurs tsyvil'noho protsesu [Course of civil procedure]: pidruch. ; za red. V. V. Komarova. Kharkiv : Pravo. 1352 s. [in Ukr.]

9. Mazaraki, N. (2016) Mediatsiya v Ukrayini: problemy teorii ta praktyky [Mediation in Ukraine: problems of theory and practice]. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo. № 1. S. 92–100.* [in Ukr.]

10. Opreno, M. Sposobna li medsatsyya razgruzit' otechestvennyuyu Femidu i nuzhna li takaya praktika obshchestvu? [Is mediation able to unload the domestic Themis and does society need such a practice] *Zakon y Byznes. 18.07– 24.07.2015.* [in Russ.]

11. Polishchuk, M. Ya. (2016) Modeli mediatsiyi: porivnyal'no-pravovyy analiz dosvidu zarubizhnykh krayin [Models of mediation: comparative legal analysis of the experience of foreign countries]. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukrayini. Vyp. 2. S. 52–56.* [in Ukr.]

12. Turman, N. (2017) Mediatsiya v kryminal'nomu protsesi: shlyakhy udoskonalennya chynnoho zakonodavstva [Mediation in criminal proceedings: ways to improve existing legislation]. *Pidpryyemny-tstvo, hospodarstvo i pravo. № 3. S. 276–280.* [in Ukr.]

13. Pro Stratehiyu reformuvannya sudoustroyu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015–2020 roky [On the Strategy for the Reform of the Judicial Order, Judiciary and Related Legal Institutions for 2015–2020] : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 20.05.2015 r. URL : <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>. [in Ukr.]

14. Khudoykina, T. V. Yuridicheskaya konfliktologiya: ot iskhodnykh pozitsyy teorii do praktiki razresheniya i preduprezhdeniya yuridicheskogo konflikta [Legal conflictology: from the initial positions of the theory to the practice of resolving and preventing legal conflict]. Saransk : Izd-vo Mordov. un-ta, 2001. 210 s. [in Russ.]

15. Shvarts, O. Kratkoye izlozheniye Sbornika luchshey yevropeyskoy praktiki po vnesudebnomu rassmotreniyu sporov mezhdru organami gosudarstvennoy vlasti i chastnymi litsami – otvety na voprosy benefitsyara [Summary of the collection of best european practices for out-of-court dispute resolution between public authorities and individuals - answers to beneficiary questions]. URL :

http://mediators.ru/rus/about_mediation/literature/text24. [in Russ.]

16. Yasynovs'kyu, I. H. (2015) Problemy vprovadzheniya ta provedennya mediatsiyi v Ukraini. *Aktual'ni problemy polityky*. Vyp. 55. S. 260–267. [in Ukr.]

SUMMARY

Anatoliy I. Berlach, Ulyana I. Izdebska. Mediation as an alternative way of considering and resolving public law disputes. The work concerns the study of administrative and legal support of mediation as a method of resolving administrative disputes, analysis of the theoretical foundations of Ukraine in mediation, taking into account relevant foreign practice and methods of improving mediation and legal support in domestic administrative procedures. The paper reveals the origin of the mediation system, clarifies its essence, structure and characteristics of the mediation system and determines the legal basis of mediation as a means of resolving administrative disputes and types of mediation practices. As a result of this study, several proposals were made to improve existing legislation and law enforcement practices in the field of mediation as an alternative to conflict resolution.

It has been stated that the clear introduction of one of the world models of mediation in the administrative process of Ukraine will contribute not only to achieving a balance of interests between individuals, legal entities and subjects of power, development of partnerships, business relations between them, harmonization of public relations, but also development institute of mediation in general. Simultaneously with the introduction of mediation in the administrative process of Ukraine, it is necessary to establish legal liability for the mediator for violating the requirements of confidentiality.

Thus, the improvement of mediation processes in the administrative proceedings of Ukraine plays an important role and needs further improvement, as mediation can greatly simplify the activities of courts and improve their work in difficult cases.

Keywords: *administrative dispute, alternative methods, pre-trial settlement of disputes, mediator, mediation, prospects for implementation, the right to a fair trial, legal relations, conciliation, principle.*

УДК 342.9 + 614.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-167-173

Олександр КОМІСАРОВ
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія Служби безпеки України)

Юрій ШВЕЦЬ
кандидат економічних наук, доцент
(ЗВО «Львівський університет бізнесу та права»)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розглянуто основні адміністративно-правові аспекти державної політики забезпечення національної безпеки України у сфері охорони здоров'я. На цій теоретичній основі визначено актуальні виклики медичній реформі та розроблено пропозиції щодо пошуку оптимальних напрямів їх попередження та оптимізації.

Під адміністративно-правовим забезпеченням охорони здоров'я ми розуміємо сукупність організаційно-правових форм і механізмів із забезпечення заходів соціально-економічного, медико-санітарного, протиепідемічного характеру, здійснюваних спеціалізованими організаціями, мета яких – збереження, зміцнення та підтримання здоров'я людини, надання професійної, якісної та високотехнологічної медичної допомоги всім, хто її потребує, а також забезпечення доступності одержання такої допомоги.

Обґрунтовано, що висвітлені актуальні питання адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я мають бути враховані у реалізації другого етапу медичної реформи, який стартував 1 квітня 2020 року. Крім того, важливим аспектом реформування медичної галузі має стати досвід попередження та протидії поширенню коронавірусної інфекції COVID-19.

Ключові слова: *адміністративно-правове забезпечення, державна політика, медична реформа, COVID-19.*

Постановка проблеми. Платформою, у рамках якої органи публічної влади вирішують суспільні проблеми, спрямовують свої зусилля на досягнення й реалізації загальнозначущих соціальних цілей розвитку суспільства або його окремих сфер є державна політика.

Ми підтримуємо позицію, що державна політика є важливим компонентом життєдіяльності суспільства, маючи велику кількість вимірів і характеристик, вона формує відповідну систему та механізми соціально орієнтованого державного управління, тому що спрямована на поліпшення якості життя громадян та гарантування соціальної стабільності [1].

Одним із постійних пріоритетів діяльності Української держави є охорона здоров'я громадян. Стаття 12 Закону України «Про Основи законодавства України про охорону здоров'я» покладає на відповідні інститути та посадових осіб не лише формування державної політики у цій сфері, а й забезпечення реалізації цього фундаментального права за рахунок бюджетного асигнування в розмірі, що відповідає її науково обґрунтованим потребам, але не менше десяти відсотків національного доходу [2].

Від часу набуття Україною в 1991 році незалежності незмінною залишається мета державної політики забезпечення національної безпеки України у сфері охорони здоров'я, а саме: створення належних умов і гарантованих державою можливостей для реалізації громадянами права на охорону здоров'я. Події останнього року засвідчили ряд принципово важливих адміністративно-правових аспектів охорони здоров'я в Україні, особливо пов'язаних із попередженням коронавірусної інфекції COVID-19 та її протидією.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я України привертало увагу багатьох дослідників. У нашій статті ми звернули увагу на праці вітчизняних дослідників Л. Чистоклетова, І. Зими, Т. Ткачука, М. Щирби та ін. Втім комплексних наукових робіт, присвячених даній проблемі у вітчизняній науці та обумовлюють актуальність представленої теми наукового дослідження є не достатньо.

Метою статті є проведення системного науково-правового аналізу адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я України, визначення на цій теоретичній основі актуальних загроз національній безпеці України та розробка пропозицій щодо пошуку оптимальних напрямів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Державна політика забезпечення національної безпеки України у сфері охорони здоров'я спрямована на створення таких умов для системи охорони здоров'я, які дозволяють здійснювати медико-санітарну освіту населення, профілактику захворювань, забезпечувати надання медичної допомоги громадянам, проводити наукові дослідження у сфері охорони здоров'я й підготовку медичних і фармацевтичних працівників, підтримувати й розбудовувати матеріально-технічну базу системи охорони здоров'я.

У науковій літературі побутує думка, що система охорони здоров'я в широкому розумінні (система охорони здоров'я населення) охоплює всі елементи навколишнього природного і соціального середовища, що сприяють охороні та зміцненню здоров'я громадян [3, с. 47]. До неї також входить і система безпосереднього життєзабезпечення, спосіб й умови життя населення, а також рівень його освіти та культури, що позитивно впливають на застосування наукових знань, спрямованих на лікування та запобігання хворобам, з метою максимального продовження активного творчого життя кожної людини.

У вужчому і більш звичному сенсі під системою охорони здоров'я зазвичай розуміють сукупність підвідомчих МОЗ України медико-санітарних органів й установ, що безпосередньо уповноважені здійснювати вивчення здоров'я населення і його порушень, профілактику та лікування захворювань, готувати і залучати для цього особливих фахівців медико-санітарних професій, підтримувати постійну готовність відгукнутися і негайно прийти на допомогу хворому або стражденному [4, с. 110].

Слід підкреслити, що у зв'язку зі здійсненням реформування охорони здоров'я галузь останнім часом зазнала суттєвих змін. Серед основних ознак таких змін можна виокремити перетворення охорони здоров'я в сукупність правових, економічних, політичних й організаційних механізмів, що регулюють медичну діяльність як один із видів діяльності в соціальній сфері. Суб'єктом діяльності системи охорони здоров'я стала медична організація. Відбувся розподіл організації, фінансування та надання різних за складністю видів медичної допомоги на загальнодержавний і регіональний рівні. Також змін зазнали й органи управління охороною здоров'я, форми власності медичних органі-

зацій та методи лікування хвороб.

Отже, з огляду на зазначене вище, пропонуємо сформулювати поняття *адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я* як сукупність організаційно-правових форм і механізмів із забезпечення заходів соціально-економічного, медико-санітарного, протиепідемічного характеру, здійснюваних спеціалізованими організаціями, мета яких – збереження, зміцнення та підтримання здоров'я людини, надання професійної, якісної та високотехнологічної медичної допомоги всім, хто її потребує, а також забезпечення доступності одержання такої допомоги.

Державне управління здійснюється при цьому згідно з передбаченими завданнями і в межах визначених повноважень, застосовуючи різні прийоми впливу, реалізується в конкретних формах виконавчо-розпорядчої діяльності та в якості методів управління. Адміністративно-правові форми державного управління розглядають як визначені правом зовні виражені дії органу виконавчої влади або його посадової особи, що реалізовані в межах їх компетенції і спричиняють юридичні наслідки. Слід зауважити, що форми державного управління вироблені правом і закріплені в законах та інших нормативно-правових актах, що регламентують діяльність зазначених органів. Вони завжди приводять до чітко виражених юридичних наслідків, пов'язаних із виникненням, зміною або припиненням адміністративно-правових відносин.

Створення і забезпечення нормативно-правових основ медичної діяльності, а також її юридичне оформлення можна вважати однією з головних форм реалізації політики в галузі охорони здоров'я.

Під методами державного управління розуміють визначені правом конкретні прийоми і способи діяльності органів виконавчої влади та їхніх посадовців, що реалізовані в межах їх компетенції і спричиняють юридичні наслідки [5, с. 22].

У сфері виконавчої влади методи управління розглядають як способи втілення в життя завдань і функцій, що стоять перед органами виконавчої влади та пов'язані з їхньою практичною реалізацією.

Серед відмінних рис методів регулювання відносин, до яких належать і методи адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я, можемо виокремити: визначення певного порядку дій у сфері державного управління; заборону певних дій; надання свободи у виборі дій та можливості діяти на свій розсуд; допуск за певних умов паритетного юридичного становища сторін у регульованих стосунках.

Варто підкреслити, що особливості методів управління виявляються у прямому зв'язку із цілями реалізації виконавчої влади, використанні суб'єктами виконавчої влади методів для здійснення своєї компетенції, керуючому впливі суб'єктів на відповідні об'єкти, у них завжди втілюються юридично-владні повноваження суб'єкта управління.

Встановлення цін, тарифів, надання економічних пільг тощо передбачають економічні методи зазначеної політики, а адміністративно-розпорядчі – мають дозвільний і заборонний характер. З їх допомогою здійснюється, наприклад, видача ліцензій на якунебудь діяльність у галузі медичного обслуговування населення. Регулювання різних сторін діяльності служб, ланок і підрозділів медико-соціального комплексу передбачають організаційно-розпорядчі заходи (наприклад, визначення правил реєстрації юридичних осіб, індивідуальних підприємців, що діють у сфері медичного обслуговування населення, тощо).

На сучасному етапі розвитку охорони здоров'я можна виокремити нові методи і форми регулювання існуючих у галузі відносин. До них належать: здійснення стандартизації, ухвалення програм державних гарантій надання громадянам України безкоштовної медичної допомоги, затвердження цільових програм різного рівня, реалізація контрольних і наглядових заходів, притягнення до адміністративної відповідальності тощо.

На наше переконання державна політика забезпечення національної безпеки України у сфері охорони здоров'я, особливо на сучасному етапі в умовах протидії поширенню коронавірусної інфекції COVID-19 має будуватися на таких пріоритетних принципах: 1) підтримки організаційно-правових заходів щодо збереження й зміцнення здоров'я населення; 2) віднесення здоров'я населення до факторів забезпечення національної безпеки; 3) дотримання прав людини й громадянина в сфері охорони здоров'я населення й забезпечення пов'язаних із цими правами державних гарантій, звертаючи особливу увагу на адекватність дій поліції у рамках реалізації вимог статті 44-3 КУпАП «Порушення правил щодо карантину людей»; 4) відповідальності органів публічної влади, юридичних осіб і посадових осіб за забезпечення прав громадян у сфері охорони

здоров'я населення; 5) пріоритетності фінансування системи охорони здоров'я; 6) забезпечення гарантій надання громадянам медичної допомоги, що відповідає встановленим стандартам якості медичної допомоги; 7) забезпечення системи охорони здоров'я відповідними фінансовими ресурсами; розмежування повноважень і предметів ведення в області охорони здоров'я між органами публічної влади й органами місцевого самоврядування; 8) дотримання єдності інтересів громадян і держави у сфері охорони здоров'я; 9) доступності медичної допомоги громадянам на території всієї України; 10) реорганізації державного й відомчого секторів охорони здоров'я; 11) відповідальності органів публічної влади, органів місцевого самоврядування й посадових осіб за невиконання законодавства у сфері охорони здоров'я; 12) економічної зацікавленості громадян і юридичних осіб у збереженні й зміцненні здоров'я населення; 13) соціальної справедливості при реалізації прав громадян у сфері охорони здоров'я; 14) соціальної захищеності громадян у випадку втрати здоров'я; 15) координації дій органів публічної влади й органів місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я; 16) пріоритетності заходів щодо профілактики захворювань, забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, медико-санітарної освіти населення й пропаганди здорового способу життя; 17) наступності дій медичних працівників на всіх етапах надання медичної допомоги; 18) рівних умов діяльності організацій охорони здоров'я, за винятком випадків, установлених законодавством; 19) державної підтримки наукових досліджень в області розробки нових методів профілактики захворювань, діагностики й лікування; 20) участі населення в вирішенні питань збереження й зміцнення здоров'я, а також управління охороною здоров'я; 21) розвитку міжнародного співробітництва у сфері охорони здоров'я.

Адміністративно-правовий аспект права на охорону здоров'я розглядається як багатогранне комплексне право, гарантованість якого забезпечується системою фінансових, соціальних, правових, організаційних та інших засобів. При цьому аналіз змісту статті 49 Конституції України [6] дозволяє зробити висновок, що ключовими елементами юридичного суб'єктивного права особи на охорону здоров'я є такі критерії, як *безоплатність, доступність та ефективність*. Саме за цими критеріями (їх збереженням) доцільно оцінювати медичну реформу. Як бачимо, Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав не згадує «*безоплатність*» як один із елементів реалізації права на охорону здоров'я. Офіційне тлумачення терміну «безоплатність» було надане КСУ у Рішенні від 29.05.2002 № 10-рп. У процесі тлумачення КСУ дійшов висновку, що положення ч.3 ст. 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» треба розуміти так, що у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається всім громадянам незалежно від її обсягу та без попереднього, поточного або наступного їх розрахунку за надання такої допомоги [7]. Таким чином, КСУ чітко висловив свою офіційну позицію щодо розуміння змісту речення «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно».

Доступність означає, що заклади охорони здоров'я, медичні товари й послуги мають бути досяжні кожною людиною без будь-яких обмежень у правах. КЕСКП називає чотири основних чинники, що складають зміст поняття «доступність» у контексті права на здоров'я. Це, по-перше, відсутність дискримінації, тобто доступність медичних закладів, товарів і послуг має юридично гарантуватися і практично забезпечуватися для усіх верств, прошарків чи груп населення, особливо найбільш уразливих або соціально відчужених (корінне населення, етнічні меншини, жінки, діти, люди похилого віку та з особливими потребами, хворі на СНІД та ВІЛ-інфіковані тощо), без обмеження за жодною із ознак, заборонених міжнародним правом.

Другий чинник – фізична доступність, - означає, що медичні заклади, товари й послуги мають перебувати в межах фізичної досяжності для всього населення, особливо найбільш уразливих або соціально відчужених, незалежно від географії місця їх перебування.

По-третє, це економічна доступність, або рівна можливість доступу до медичних закладів, гарантованого набору відповідних товарів і послуг незалежно від матеріально-го становища людини. Грунтуючись на засадах справедливості, механізми і схеми оплати послуг, пов'язаних зі сферою охорони здоров'я, мають забезпечувати досяжність цих послуг для всіх категорій населення, в тому числі найменш соціально захищеним і обмеженим матеріально, причому не лише в системі державних закладів, а і в приватних медичних установах.

Нарешті, четвертий чинник – це доступність інформації, що стосується охорони

здоров'я. Він включає можливість пошуку, отримання й поширення відповідних засобів лікування з урахуванням права на конфіденційність особистих медичних та інших даних.

Названі вище чинники доступності мають певну специфіку для людей із психічними відхиленнями. Так, медичні заклади й послуги, мають знаходитися в межах безпосередньої фізичної та географічної досяжності цієї категорії громадян. Крім того, ці установи, послуги й товари, зокрема й психотропні лікарські засоби, мають бути доступними для таких пацієнтів з економічної точки зору. Адже цей напрям зазвичай не дотується державою і не забезпечується системою обов'язкового медичного страхування, а відтак отримання відповідної допомоги вкрай утруднюється для більшості з тих, хто її потребує. Актуальним для вказаної категорії є й питання отримання належного набору й рівня медичних послуг, як і для інших громадян. Тому публічні органи повинні особливо ретельно відстежувати і припиняти спроби дискримінації таких пацієнтів. Що стосується доступності медичної інформації, то люди із психічними відхиленнями часто позбавляються такої можливості через їхню нібито неспроможність адекватно оцінювати пропонувані їм місце, методи та засоби отримання медичних послуг. Такий підхід категорично відкидається – інформація, що стосується усіх питань, пов'язаних зі здоров'ям людини із психічними захворюваннями (діагностика, методи й засоби лікування та догляду, реабілітація тощо), має бути доступною для них повною мірою. А щодо дітей з такими розладами всю подібну інформацію мають отримувати їхні батьки, опікуни чи піклувальники.

З критерієм безоплатності тісно пов'язаний наступний критерій – доступності медичної допомоги. У Європейській Хартії прав пацієнтів в Україні зазначено, що кожна особа має право на отримання доступної медичної допомоги, яка гарантовано надається кожному, без будь-якої дискримінації за матеріальним станом, місцем проживання, хворобою чи часом звертання по допомогу [8].

Всесвітня медична асоціація визначила доступність медичної допомоги як багатовимірне поняття, що передбачає баланс багатьох факторів у рамках жорстких практичних обмежень, зумовлених особливостями ресурсів і можливостями конкретної країни: кадри, фінансування, технічні та транспортні засоби, свобода вибору, громадська проєкція, якість і розподіл технічних ресурсів. Баланс цих елементів, що максимізують кількість і якість насправді отримуваної населенням допомоги, і визначає характер і ступінь її доступності [9].

Отже, термін «доступність» є ширшим за «безоплатність», оскільки інтегрує не тільки фінансову, але і територіальну, спеціалізовану доступність тощо. Наприклад, фінансовий критерій доступності, на думку М. Щирби, передбачає рівний доступ до якісного обслуговування незалежно від економічної здатності оплатити медичні послуги, включаючи комплексне, ефективне та безпечне медичне обслуговування [10, с. 25]. У свою чергу територіальна доступність означає можливість особи своєчасно дістатися до місця надання медичної допомоги. Також доступність означає можливість отримання особою своєчасної медичної допомоги відповідної спеціалізації у місці її перебування.

Третій елемент реалізації права на здоров'я – *якість* полягає в тому, що установи, товари та послуги, пов'язані з охороною здоров'я, окрім задоволення загальнокультурних вимог суспільства, мають відповідати певним науковим, фахово-медичним критеріям, тобто володіти тим, що називається високою якістю. По особливому даний критерій проявився останнім часом, що пов'язано з необхідністю акумуляції основних зусиль медичної сфери на подолання коронавірусної інфекції COVID-19 [11]. Це передбачає і наявність системи постачання придатною питною водою, і надання належних санітарних та інших медичних послуг, і відповідним чином виготовлених, апробованих ліків та медикаментів, ефективного медичного обладнання, і кваліфікованого медичного персоналу тощо. Даний критерій медичної допомоги є найбільш багатограним. Він включає також професійність, результативність, якісність та може бути вимірний за допомогою показників рівня смертності серед населення, загального стану громадського здоров'я в країні тощо.

Проведене у даній статті дослідження дозволяє дійти **висновку** про те, що державна політика забезпечення національної безпеки України у сфері охорони здоров'я спрямовується на створення таких умов для системи охорони здоров'я, які дозволяють здійснювати медико-санітарну освіту населення, профілактику захворювань, забезпечувати надання медичної допомоги громадянам, проводити наукові дослідження у сфері охорони здоров'я й підготовку медичних і фармацевтичних працівників, підтримувати й розбудовувати матеріально-технічну базу системи охорони здоров'я. На сьогодні в

Україні напрями державної політики у сфері охорони здоров'я визначаються євроінтеграційним спрямуваннями нашої держави та зобов'язаннями, прийнятими Україною у зв'язку з підписанням у червні 2014 року Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Втім концепція медичної реформи, яка впроваджується на виконання відповідних зобов'язань, має суттєві розходження з конституційним принципом безоплатності медичної допомоги і відтак потребує подальшого доопрацювання та вдосконалення.

Висвітлені нами актуальні питання адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я мають бути враховані у реалізації другого етапу медичної реформи, який стартував 1 квітня. Основна суть даного етапу полягає у зміні системи фінансування закладів вторинної та третинної ланок за принципом «гроші йдуть за пацієнтом». Попередній етап започаткував таку схему у закладах первинної ланки - амбулаторії, у яких пацієнтів приймають сімейні лікарі, терапевти та педіатри. Тепер зміни стосуватимуться спеціалізованих лікарень. Крім того, важливим аспектом реформування медичної галузі має стати досвід попередження та протидії поширенню коронавірусної інфекції COVID-19.

Список використаних джерел

1. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. № 9. 2013: URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=626>.
2. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
3. Пархоменко Г. Я., Якимець В. М. Проблеми у системі охорони здоров'я України та обґрунтування необхідності їх вирішення. *Україна. Здоров'я нації*. №1(17). 2011. С. 45-49.
4. Зима І. Я. Аналіз законодавчого забезпечення державного управління трансформацією системи охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід*. № 7 2019. С. 108-113.
5. Державне управління реформуванням системи охорони здоров'я в Україні : навч.-наук. вид. / авт. кол. : М. М. Білинська, Я. Ф. Радич, І. В. Рожкова та ін. ; за заг. ред. проф. М. М. Білинської. К. : Львів : НАДУ, 2012. 240 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року: URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 р. № 10-рп/2002: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02/para54#n54>.
8. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03 травня 1996 року: URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
9. Конвенція про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби від 25 червня 1969 року № 130. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_18.
10. Щирба М. Ю. Фінансова доступність охорони здоров'я: проблеми правового статусу пацієнтів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 39. Т. 1. С. 23-26.
11. Chystokletov Leontii Grugorovych, Tkachuk Taras Yuriiyovych, Yarmol Liliia Volodymyrivna, Shvets Yuriy Yuriyovych, Yosyfovich Danylo Igorovych. Administrative and legal principles of human rights protection in the conditions of coronavirus COVID-19 in Ukraine. *Journal of Critical Reviews*. Vol 7, Issue 18, 2020. P.1316-1323.

Надійшла до редакції 12.12.2020

References

1. Andriyash, V. I. (2013) Derzhavna polityka: kontseptual'ni aspekty vyznachennya [Public policy: conceptual aspects of definition]. *Elektronnyy zhurnal «Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok»*. № 9. URL : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=626>. [in Ukr.]
2. Zakon Ukrayiny «Osnovy zakonodavstva Ukrayiny pro okhoronu zdorov'ya» vid 19 lystopada 1992 roku [Public policy: conceptual aspects of definition]. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>. [in Ukr.]
3. Parkhomenko, H. Ya., Yakymets', V. M. (2011) Problemy u systemi okhorony zdorov'ya Ukrayiny ta obgruntuvannya neobkhdnosti yikh vyrishennya [Problems in the health care system of Ukraine and justification of the need to solve them]. *Ukrayina. Zdorov'ya natsiyi*. №1 (17). S. 45-49. [in Ukr.]
4. Zyma, I. Ya. (2019) Analiz zakonodavchoho zabezpechennya derzhavnoho upravlinnya transformatsiyeyu systemy okhorony zdorov'ya [Analysis of the legislative support of public administra-

tion for the transformation of the health care system]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. № 7. S. 108-113. [in Ukr.]

5. Derzhavne upravlinnya reformuvanniam systemy okhorony zdorov'ya v Ukraini [Analysis of the legislative support of public administration for the transformation of the health care system] : navch.-nauk. vyd. / avt. kol. : M. M. Bilyns'ka, Ya. F. Radysh, I. V. Rozhkova ta in. ; za zah. red. prof. M. M. Bilyn-s'koyi. K. ; L'viv : NADU, 2012. 240 s. [in Ukr.]

6. Konstytutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. URL : zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr. [in Ukr.]

7. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podannym 53 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiynoho tlumachennya polozhennya chastyny tret'oyi statti 49 Konstytutsiyi Ukrainy «u derzhavnykh i komunal'nykh zakladakh okhorony zdorov'ya medychna dopomoha nada-yet'sya bezoplatno» (sprava pro bezoplatnu medychnu dopomohu) vid 29 travnya 2002 r. № 10-rp/2002 [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 53 people's deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of part three of Article 49 of the Constitution of Ukraine "in state and municipal health care facilities medical care is provided free of charge" medical care) dated May 29, 2002. № 10-rp / 2002]. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02/paran54#n54>. [in Ukr.]

8. Yevropeys'ka sotsial'na khartiya (perehlyanuta) vid 03 travnya 1996 roku [European Social Charter (revised) of 3 May 1996]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062. [in Ukr.]

9. Konventsiya pro medychnu dopomohu ta dopomohu u vypadku khvoroby vid 25 chervnya 1969 roku № 130 [Convention on Medical Care and Sickness Care of June 25, 1969 № 130]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_18. [in Ukr.]

10. Shchyrb, M. Yu. (2016) Finansova dostupnist' okhorony zdorov'ya: problemy pravovoho statusu patsiyentiv [Financial affordability of health care: problems of legal status of patients]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya Pravo*. Vyp. 39. T. 1. S. 23-26. [in Ukr.]

11. Chystokletov Leontii Grigorovych, Tkachuk Taras Yuriiovych, Yarmol Liliia Volodymyrivna, Shvets Yuriy Yuriyovich, Yosyfovych Danylo Igorovych. Administrative and legal principles of human rights protection in the conditions of coronavirus COVID-19 in Ukraine. *JOURNAL OF CRITICAL REVIEWS*. VOL 7, ISSUE 18, 2020. R.1316-1323. [in Eng.]

SUMMARY

Oleksandr H. Komisarov, Yuriy Yu. Shvets. Administrative and legal aspects of the state policy of ensuring the national security of Ukraine in the field of health care at the present stage. The article considers the main administrative and legal aspects of the state policy of national security of Ukraine in the field of health care. On this theoretical basis, the current challenges of medical reform are identified and proposals are developed to find the best ways to prevent and optimize them.

Under the administrative and legal support of health care, we understand a set of organizational and legal forms and mechanisms to ensure socio-economic, health, anti-epidemic measures carried out by specialized organizations, the purpose of which is to preserve, strengthen and maintain human health, provide professional, high-quality and high-tech medical care to all who need it, as well as ensuring the availability of such care.

It is concluded that the state policy of national security of Ukraine in the field of health care is aimed at creating such conditions for the health care system that allow for health education, disease prevention, provide medical care to citizens, conduct scientific research in the field of health care and training of medical and pharmaceutical workers, to maintain and develop the material and technical base of the health care system. Today in Ukraine the directions of the state policy of national security of Ukraine in the field of health care are determined by the European integration directions of our state and the commitments made by Ukraine in connection with the signing in June 2014 of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and The EU, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand. However, the concept of health care reform in terms of its implementation to meet the relevant obligations has significant differences with the constitutional principle of free medical care, and therefore needs further refinement and improvement.

It is substantiated that the highlighted topical issues of administrative and legal provision of health care should be taken into account in the implementation of the second stage of medical reform, which started on April 1, 2020. In addition, the experience of preventing and counteracting the spread of COVID-19 coronavirus infection should be an important aspect of health care reform.

Keywords: *administrative and legal support, state policy, medical reform, COVID-19.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-174-179

Свєген КУРІННИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет)

ПРО ЗАТРЕБУВАНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УМОВАХ НЕТИПОВІСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Висвітлено актуальну проблему – затребуваність адміністративного права в умовах нетиповості української держави. Проаналізовано наявні недоліки та упущення функціонування окремих державних інституцій, а також основні причини такого стану речей. Пропоновано власний оригінальний підхід щодо визначення оптимального формату використання потенціалу адміністративного права в умовах теперішньої атиповості держави Україна.

Ключові слова: адміністративне право, нетипова держава, об'єкт адміністративно-правового забезпечення, адміністративні правопотреби, державний інтерес, потенціал адміністративного права.

Постановка проблеми. Як свідчить накопичений соціальний досвід 28-річного самостійного існування сучасної української держави, роль адміністративного права в умовах перехідного періоду від радянсько-компартійної до типової для розвинених країн соціально-політичної системи успіху та здорового глузду не тільки не зменшується, а навпаки набуває вирішального значення з огляду на домінуюче адміністративно-правове забезпечення переважної більшості так необхідних системних реформ, а саме: реформи державної служби, державного управління, правоохоронних органів, Збройних сил, оборонно-промислового комплексу, системи охорони здоров'я, системи освіти, судової системи, органів місцевого самоврядування (децентралізації) та ін.

Затребуваність адміністративного права, насамперед, визначається багатофункціональним призначенням норм цієї правової галузі, загальний обсяг яких, на відміну від інших галузей права, становить усі функціональні різновиди правових норм: матеріальних та процесуальних (процедурних); регуляторних та охоронних; імперативних та диспозитивних, що робить обсяги предмета вітчизняного адміністративного права рекордними не тільки за своїми змістовними, а й за функціональними показниками.

Під час згаданого вище перехідного періоду, має відбуватися не тільки вмале застосування різноманітного арсеналу адміністративного права, а й одночасно його реформування, яке фактично проводиться на «марші», бо, як відомо, функціонування публічних адміністрацій – основи державного апарату не припиняється навіть на мить. При цьому може корегуватися цільовий вектор соціальної спрямованості цієї галузі права, змінюватися зміст алгоритмів виконавчо-розпорядчої діяльності та зміщення акцентів тактики і стратегії у роботі вітчизняного чиновництва. Так, визнаний метр вітчизняної адміністративно-правової науки В. Б. Авер'янов наголошував, що в основу нової адміністративно-правової доктрини має бути покладена протилежна «державоцентристській» «людиноцентристська» ідеологія, згідно з якою держава повинна, умовно кажучи, «служити» інтересам громадян... Суспільна роль адміністративного права вбачається не суто «управлінською» (не суто «юрисдикційною» поготів), а переважно «обслуговуючою» – у тому розумінні, що норми цієї галузі мають слугувати найбільш доступним та ефективним засобом забезпечення у сфері діяльності публічних адміністрацій максимально повної реалізації громадянином своїх прав, свобод та інтересів, а також їх дієвого захисту в разі їх яких-небудь порушень [1, с. 11–12].

На жаль, як довів час, в умовах домінуючої зараз в Україні кланово-олігархічної системи впровадження людиноцентристської парадигми адміністративного права є фак-

© Курінний С.В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3069-3405>

anastasiaeland@gmail.com

тично неможливим, насамперед через атипівість (нетиповість, нехарактерність) самої сучасної української держави, де відсутні: помітне існування середнього класу (насамперед через його малочисельність), потужні та ефективні інститути громадянського суспільства та правової держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемам суспільної цінності українського адміністративного права присвячено немало праць вітчизняних науковців, передусім відзначимо роботи В. Б. Авер'янова, І. П. Голосніченка, Р. А. Каложного, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова та О. І. Харитовної.

Однак питання існування суттєвих перешкод щодо теперішньої реалізації можливостей зазначеної правової галузі фактично ніким не розглядалися, тому порушення проблеми затребуваності адміністративного права в умовах нетиповості сучасної української держави є основною метою цієї праці.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що існуюча нетиповість властива не тільки теперішній українській державі, а й переважній більшості пострадянських країн (за винятком країн Балтії). Головними ознаками цієї атиповості є: декларативність конституційних положень про демократичну, правову та соціальну держави, що має мало спільного з її реальними характеристиками; критично низький рівень виконання державним апаратом покладених на його структури функцій; значний вплив на організацію та роботу вітчизняної бюрократичної машини з боку кількох олігархічних кланів, що суттєво не тільки гальмує соціально-економічний розвиток українського суспільства та держави, а фактично унеможливує його.

Непоодинокі помилки та прорахунки у виробленні та втіленні у життя державної політики України, підміна у її змісті суспільного (державного) інтересу складовими приватних, кланово-корпоративних інтересів призводить до політичного занепаду та соціально-економічної деградації. Наша держава, як не гірко про це говорити, з кожним роком наближується до членства клубу країн, що не відбулися, та одночасно позбавляє себе можливостей приєднатися до родини високорозвинених, успішних світових держав.

Багаторічне функціонування України у такому антиповому, нехарактерному для більшості країн цивілізованого світу форматі, перетворило нашу державу та її апарат у нетипову організацію, політична та економічна системи, а також медійний простір якої знаходяться під майже не прихованим контролем з боку представників кількох олігархічних сімей, що монополізували майже всі прибуткові сфери економіки та постійно конкурують між собою за отримання все більших бюджетних та податкових преференцій.

Зважаючи на різнобічні оцінки теперішніх реалій, слід визнати, *що інколи* сама сучасна українська держава, її деформовані владні інститути, її окремі представники чиновництва *можуть продукувати* одну з найбільших загроз національній безпеці України. Підтвердженням цьому є приклади, коли: а) *весною 2014 року, внаслідок багаторічної псевдопацифістської державної політики*, Україна фактично залишилась без боєздатних Збройних сил; б) у другій половині 2019 року з боку окремих структур судової влади та правоохоронних органів були вчиненні дії, що могли послабити позиції Нацбанку України під час розгляду справи Приватбанку у Високому суді Лондона; в) *протягом січня-лютого 2020 року з території нашої держави у 48 країнах світу було вивезено біля 640 тонн медичних масок на суму майже 13 мільйонів доларів*, результатом чого стало суттєве послаблення готовності України до протидії поширенню коронавірусу [2].

Особливо забюрократизованість та неефективність вітчизняних виконавчих інституцій проявилася під час поширення у світі пандемії Covid-19 на початку 2020 року, коли користуючись відсутністю оперативної реакції на ситуацію, що склалася, спритні вітчизняні комерсанти безперешкодно зробили дуже прибутковий бізнес – швидко, менш ніж за два місяці поставили на експорт сотні тисяч тонн індивідуальних захисних медичних засобів (масок, респіраторів, захисних костюмів, антисептиків тощо), отримавши багатократний прибуток.

Тільки 13 березня 2020 року відбулося екстрене засідання РНБО України з питання протидії коронавірусу, після чого урядом з *помітним запізненням*, почались прийматися реальні заходи щодо протидії поширенню пандемії. Зокрема, вітчизняних суб'єктів господарювання зобов'язали збільшити виробництво відповідної медичної продукції та заборонили її вивіз за кордон, а Президент звернувся до китайського уряду з проханням надати Україні додаткову допомогу для боротьби з поширенням коронавірусу: тест-системи, медичне обладнання та лікарські засоби [3].

На жаль, у цих наближених до надзвичайних умов з негативного боку проявила себе така важлива державна інституція, як українська митниця. Зокрема, за повідомленням прокуратури м. Києва від 24 березня 2020 року, розпочато досудове розслідування за фактом можливого вчинення кримінального правопорушення працівниками Київської митниці під час оформлення експорту медичних масок з України до Іспанії. Як зазначається, поставка вказаного товару була здійснена за заниженою вартістю для ухилення від сплати митних платежів та за сприяння працівників Київської митниці [4].

Загалом до роботи митних структур, на які покладається безпосереднє виконання митних процедур, виникає немало обґрунтованих претензій, особливо це стосується реалізації завдань митного контролю, митного оформлення та митних платежів. Характерним прикладом підтвердження наведеної вище тези, можна вважати розслідування німецької *Süddeutsche Zeitung*, за підсумками якого зроблено висновок, що тільки через корупцію на митниці Україна щороку втрачає приблизно п'яти мільярдів доларів США. Ця сума перевищує загальну допомогу від МВФ, ЄС та Світового банку [5].

Така ситуація не є для нашої країни унікальною, з використанням примітивних і більш складних схем відбувається не тільки ухилення від сплати мита та податків, також *продовжують* розкрадатися немалі бюджетні кошти. Тільки за часів В. Януковича з Державного бюджету України через зловживання на державних закупівлях виводилось майже 150 млрд грн на рік [6].

Дуже прикро, що численні корупційні схеми, бюджетні розкрадання та інші зловживання не є тільки справами минулого. Система, яка запрограмована на пріоритетність реалізації приватних, кланових інтересів під прикриттям окремих очільників державних інституцій нікуди не поділася. Вона може «модифікуватись» або «модернізуватись», але просто так зникнути – ні. Саме такий висновок можна зробити, аналізуючи результати роботи державно-владного апарату з березня 2014 року: змінюються обличчя, змінюються гасла, змінюються міжнародні партнери та декларації про стратегію цивілізаційного розвитку країни, тільки дуже важко, майже не помітно, змінюються держава, суспільство, змінюємося ми – українці.

Усі наведені вище приклади свідчать про об'єктивну затребуваність потенціалу адміністративного права (насамперед, неделіктної, диспозитивної частини), норми якої забезпечують безпосередню організацію та функціонування численних публічно-владних інституцій. Однак у сучасних умовах державної нетиповості можна спостерігати стару (радянську) пріоритетність використання засобів адміністративного примусу.

Цей стан речей має зрозумілі пояснення, бо інтенсифікація застосування можливостей адміністративного права, пов'язаних з покращенням безпосередньої організації та функціонування вітчизняної владної моделі, спонукатиме до її неминучого реформування, що буде суперечити інтересам домінуючій зараз кланово-олігархічній системі.

На відміну від практики адміністративної правореалізації, справи стосовно подальшого розвитку науки українського адміністративного права виглядають дещо краще. Тож заслуговують на увагу теоретичні доробки щодо інституту адміністративної юстиції, більшість з яких з 2005 року набули практичного втілення у форматі адміністративного судочинства (хоча через певний час воно дуже самодискредитувалося, опинившись під негативним стороннім впливом). Крім того, не може залишатись поза увагою поява таких нових категорій, як «об'єкт адміністративно-правового забезпечення», «адміністративні правові потреби» та «публічне адміністрування».

Зупинимось на перших двох поняттях, бо в умовах невміння або небажання визначати, нормативно закріплювати та реалізовувати суспільні (державні) інтереси, науково-теоретичне визначення та практичне запровадження зазначених категорій може не тільки допомогти оцінити небезпечність цивілізаційної прірви, у якій зараз опинилася Україна, а й сформувати ефективний алгоритм уникнення її.

Розглядаючи питання об'єкта адміністративно-правового забезпечення (об'єкта адміністративного права), слід наголосити, що його зміст складається з різноманітних суспільних потреб, які повинні мати відповідне нормативно-правове закріплення. Вчасне і повне усвідомлення зазначених потреб сприятиме утворенню похідних від них суспільних (державних) інтересів, які повинні формувати зміст державної політики будь-якої держави, зокрема й України.

В умовах державної нетиповості зміст державного інтересу дуже часто створюється не на базі об'єктивних суспільних потреб, а на основі інтересів приватних осіб та кланів, які вони уособлюють (наприклад, масове роздержавлення прибуткових енерго-

розподільних об'єктів на початку 2000-х років або імпортна закупівля запчастин до військової техніки за суттєво завищеними цінами серед оточення п'ятого українського президента).

Похідними від об'єкта адміністративного права можна вважати адміністративно-правові потреби (адміністративні правопотреби), які співвідносяться з ним як конкретне і загальне, тобто за допомогою правових потреб конкретизується відповідна група суспільних потреб, що стосуються певної сфери соціального життя (наприклад, економічної або наукової), об'єктів правового забезпечення, суб'єктів – реалізаторів визначених адміністративно-правових потреб. Їх конкретизованість свідчить про реальну можливість формування державного інтересу, його нормативного закріплення та потенційну готовність до безпосередньої реалізації (правореалізації) з дотриманням оптимальних алгоритмів з чітким визначенням кінцевої соціальної мети та поставлених завдань для її досягнення.

Під час розгляду питання адміністративних правопотреб виникає аналогія з адміністративними правовідносинами (так само як між відповідними об'єктом та предметом), однак головні відмінності між ними полягають у тому, що за допомогою об'єкта адміністративного права та похідних від нього правопотреб можна визначити мотивацію дій або бездіяльність тих чи тих владних суб'єктів, істинність чи підміну змісту суспільного (державного) інтересу, що втілюється у життя, а також повноту, своєчасність та дієвість алгоритму дій з боку чиновництва.

Об'єкт адміністративного права та адміністративні правопотреби в жодному разі не можна протиставляти предмету адміністративного права та адміністративним правовідносинам відповідно, оскільки категоріальні ланки гармонійно доповнюють одна одну. Тож за допомогою визначення відповідних суспільних потреб ми можемо не тільки прискорити виникнення бажаних суспільних відносин, а й загальмувати появу чи звести нанівець вже наявні шкідливі (загрозливі) для соціуму відносини. Крім того, використовуючи потенціал адміністративно-правових потреб, цілком можливо поліпшити стан правобуття в країні, надавши більш якісних характеристик процесам правоутворення, правотворчості та правореалізації.

Запровадження об'єкта адміністративно-правового забезпечення та адміністративних правопотреб насамперед зумовлено атиповим статусом сучасної української держави, владні інститути (ключові та допоміжні) якої не здатні вчасно та повною мірою реалізовувати державний інтерес. Саме це словосполучення дуже часто можна почути у повсякденному житті, але про його зміст, природу та час походження ми, як правило, майже не замислюємося. На наш погляд, в основі кожного конкретного державного інтересу має бути відповідна, об'єктивна суспільна потреба, наприклад потреба в медичних захисних масках, респіраторях, костюмах, антисептиках об'єктивно в Україні виникла з часу появи та локального поширення зловісного коронавірусу, тобто десь з кінця 2019 та початку січня 2020 років. Саме з цього часу в китайській провінції Хубей та в Китаї загалом з'явився дефіцит таких матеріалів, а у вітчизняних ділків від бізнесу миттєво виник відповідний приватний чи приватно-груповий інтерес і почався масовий експорт згаданого вище захисного інвентаря з України. Однак держава офіційно оформила свій інтерес щодо захисних медичних матеріалів, *із значним запізненням* на засіданні РНБО України 13 березня поточного року (тобто тільки через 2,5 місяці потому як виникла відповідна суспільна потреба). Важко уявити, що ще в січні-лютому цього року про можливу нестачу медичних масок та інших захисних елементів не замислювалися посадові особи з конкретних державних структур (насамперед МОЗ та РНБО України), щось їх утримувало від невідкладних дій щодо оформлення та реалізації конкретного державного інтересу, і зрозуміло: це протилежний державному – приватний інтерес. Природа походження цього меркантильного інтересу може бути сама різноманітна – особиста, групова (кланова), другої або третьої сторони, прямого або безпосереднього керівництва тощо. Головне в отриманих результатах для десятків бізнесменів та їх впливових друзів – дуже гарно, бо майже на рівному місці зароблені мільйони, а для чотирьох десятків мільйонів звичайних громадян – не дуже гарно, бо вони не можуть належно протистояти небезпечній хворобі.

Зауважимо, що цей та подібні до нього випадки відбуваються у межах традиційних схем механізму правового (адміністративно-правового) регулювання суспільних відносин, фактично адаптованих під сучасну кланово-олігархічну систему України, тому поширене використання таких новітніх категорій, як об'єкт адміністративного права та адміністративно-правові потреби рано чи пізно спричинить необхідність запрова-

дження механізму адміністративно-правового забезпечення суспільних потреб.

Використовуючи адміністративно-правові потреби, можна як чітко окреслити коло нагальних суспільних потреб, що мають втілюватися у життя, так і визначити ті значні узагальнені соціальні перешкоди, які існують на цьому шляху.

На наш погляд, вказані перепони поділяються на три важливі групи:

1. Малоефективний, уражений корупцією, казнокрадством та компетентністю, державний апарат.

2. Кланово-олігархічна система, що має неприхований вплив на діяльність різноманітних державно-владних інституцій та відіграє вирішальну роль у підміні змісту державних інтересів та реалізації вітчизняної державної політики на свою користь.

3. Продовження фактичного перебування України (нехай послабленого та фрагментарного) у межах російсько-імперської цивілізаційної парадигми, що негативно позначається на політичних, соціальних, економічних та культурно-духовних реаліях та перспективах існування нашої держави.

Усі три групи перешкод мають власні характерні ознаки, однак є взаємозалежними та взаємодоповнюваними. Саме вони є «гарантом» продовження атиповості для української держави, саме вони є «болотним фундаментом», на якому опинилася та продовжує існувати наша держава.

За таких умов нетиповості українська держава є фактично приреченою на тривалий занепад та стагнацію, що може завершитись самознищенням. Дуже не хотілося б, щоб черговий шанс на власний розвиток, отриманий у вигляді посмішки долі у 1991 році, з часом перетворився на її, так знайому для України, гримасу (згадаймо про втрачені подібні шанси середини XVII та початку XX століть).

Висновки. На підставі викладеного можна зробити висновок, що маючи значний потенціал, українське адміністративне право в умовах атипової держави може використовуватися у двох ймовірних варіантах: обмеженому (звичайному як зараз) – значним чином обслуговуючи вузькі приватно-кланові інтереси під прикриттям реалізації виконавчих функцій держави або у повноцінному (альтернативному) форматі – із залученням усіх своїх штучно обмежених практичних та науково-теоретичних можливостей. Без сумніву, для майбутнього України, перевагу слід надати альтернативному варіанту.

Список використаних джерел

1. Авер'янов В. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 11–17.
2. Україна експортувала близько 640 тонн медичних масок на початку 2020 року – митниця. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-medychni-masky/30520285.html>.
3. Зеленський звернувся до уряду Китаю з проханням надати додаткову допомогу для боротьби з коронавірусом – зустріч з послом. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/649656.html>.
4. Столична прокуратура відкрила провадження за фактом можливої причетності київських митників до незаконного експорту медичних масок в Іспанію. URL: <https://www.facebook.com/kyiv.gp.gov.ua/photos/a.1069664709711557/3276088169069189/type=3&theater>.
5. Масштаби корупції на українській митниці шокували німецьких журналістів. URL: <https://www.dw.com/uk/масштаби-корупції-на-українській-митниці-шокували-німецьких-журналістів/a-44967713>.
6. Янукович і Ко розкрадали 150 млрд гривень щорічно за допомогою держзакупівель. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/960765-yanukovich-i-ko-rozkradali-150-mlrd-griven-schorichno-za-dopomogoyu-derzakupivel.html>.

Надійшла до редакції 23.10.2020

References

1. Averyanov, V. (2006) Nova doktryna ukrayinskoho administratyvnoho prava: kontseptualni pozytsiyi [New doctrine of Ukrainian administrative law: conceptual positions]. *Pravo Ukrainy*. № 5. S. 11–17. [in Ukr.]
2. Ukraina eksportovala blyzko 640 tonn medychnykh masok na pochatku 2020 roku – mytnytsia [Ukraine exported about 640 tons of medical masks in early 2020 - customs]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-medychni-masky/30520285.html>. [in Ukr.]
3. Zelenskyi zvernuvsia do uriadu Kytaiu z prokhanniam nadaty dodatkovu dopomohu dlia borotby z koronavirusom – zustrich z poslom [Zelensky asked the Chinese government to provide additional assistance in the fight against the coronavirus - a meeting with the ambassador]. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/649656.html>. [in Ukr.]

4. Stolychna prokuratura vidkryla provadzhennia za faktom mozhyvoi prychnosti kyivskykh mytynykiv do nezakonnoho eksportu medychnykh masok v Ispaniiu [The capital's prosecutor's office opened proceedings on the fact of possible involvement of Kyiv customs officers in the illegal export of medical masks to Spain]. URL : <https://www.facebook.com/kyiv.gp.gov.ua/photos/a.1069664709711557/3276088169069189/type=3&theater>. [in Ukr.]

5. Masshtaby koruptsii na ukrainskii mytnytsi shokuvaly nimetskykh zhurnalistiv [German journalists were shocked by the scale of corruption at Ukrainian customs]. URL: <https://www.dw.com/uk/masshtaby-koruptsii-na-ukrainskii-mytnytsi-shokuvaly-nimetskykh-zhurnalistiv/a-44967713>. [in Ukr.]

6. Yanukovych i Ko rozkradaly 150 mlrd hryven shchorichno za dopomohoiu derzhzakupivel [Yanukovych and Co. stole 150 billion hryvnias annually through public procurement]. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/960765-yanukovich-i-ko-rozkradali-150-mlrd-griven-schorichno-za-dopomogoyu-derzhzakupivel.html>. [in Ukr.]

SUMMARY

Yevhen V. Kurinnyy. About the demand for administrative law in the conditions of atypicality of the Ukrainian state. The article deals with issues of demand for administrative law in the conditions of atypicality of the Ukrainian state. In particular, the author has emphasized that the demand for administrative law is primarily determined by the multifunctional purpose of the rules of this legal branch, the total scope of which, unlike other branches of law, consists of all functional types of legal norms: substantive and procedural (procedural), regulatory and security, imperative and dispositive ones.

It has been noted that the existing atypicality is characteristic not only of the current Ukrainian state, but also of the vast majority of post-Soviet countries (except for the Baltic countries). The main features of this atypicality are: the predominant declarativeness of the constitutional provisions on the democratic, legal and social state, which has little in common with its real characteristics; critically low level of performance by the state apparatus of the functions assigned to its structure; significant influence on the organization and operation of the domestic bureaucratic machine by several oligarchic clans.

To study in more detail the causes, condition and negative consequences of the current Ukrainian atypicality, it is proposed to use two new categories "object of administrative and legal support" and "administrative and legal needs". In no case can they be contrasted with the subject of administrative law and administrative legal relations, these categorical links harmoniously complement each other. Thus, by identifying the relevant social needs, it is possible not only to accelerate the emergence of the desired social relations, but also to slow down the emergence or nullify the already existing harmful (threatening) to society relations.

The author has stated that having a significant potential, Ukrainian administrative law in an atypical state can be used in two possible options: limited (usual as now) – mainly serving narrow private-clan interests under the guise of distorted public policy or in a full (alternative) format, involving all its artificially limited practical and scientific-theoretical possibilities. Undoubtedly, for the future of Ukraine, preference should be given to an alternative.

Keywords: *administrative law, atypical state, object of administrative and legal support, administrative legal needs, state interest, potential of administrative law.*

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-180-186

**Роман
МИРОНЮК**[©]
доктор юридичних
наук, професор
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

**Сергій
ШАТРАВА**[©]
доктор юридичних
наук, професор
(Харківський
національний
університет
внутрішніх справ)

РОЗГЛЯД АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ ПРО ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ З МОТИВІВ СУСПІЛЬНОЇ НЕОБХІДНОСТІ: СУДОВА ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ПОКРАЩЕННЯ

Здійснено аналіз правових засад і практики діяльності судів щодо розгляду адміністративних справ про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності. З'ясовано законодавчі засади судового розгляду даної категорії адміністративних справ; визначено процедури їх судового розгляду; виокремлено недоліки судової практики розгляду даної категорії справ та запропоновано окремі науково обґрунтовані напрямки удосконалення правових засад діяльності судів щодо розгляду адміністративних справ про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності.

Ключові слова: адміністративні справи, справи про примусове відчуження земельної ділянки, судовий розгляд справ, аналіз практики, удосконалення законодавства.

Постановка проблеми. Правові відносини, що виникають з приводу відчуження земельних ділянок, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, урегульовані відповідним Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (далі – Закон). У статті 15 Закону закріплено положення, відповідно до якого, у разі неотримання згоди власника земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, на викуп цих об'єктів для суспільних потреб, зазначені об'єкти можуть бути примусово відчужені у державну чи комунальну власність за рішенням суду [1]. Ця категорія справ є однією з невеликої кількості адміністративних справ, підставою для розгляду якої є позов не фізичної особи чи юридичної особи до суб'єкта владних повноважень, а навпаки, суб'єктом подання позову виступає саме суб'єкт владних повноважень. Судова статистика свідчить, що кількість позовів щодо примусового відчуження земельних ділянок для суспільних потреб збільшилась з 78 справ у 2015 році до 130 справ у 2019 (більш ніж на 70 %) [2]. Логічним поясненням цьому є збільшення потреби органами публічної влади приймати рішення на задоволення потреб громади (суспільних потреб) у розширенні автодорожньої, культурної, освітньої, спортивної інфраструктури за рахунок викупу приватних земельних ділянок, більшість з яких в різні часи були отримані та в подальшому приватизовані з порушенням законодавства, тому що знаходяться в зонах перспективної громадської забудови, але на сьогодні є приватною власністю і потребують цивілізованих підходів щодо їх оплатної передачі для громадських потреб, а саме – виплати адекватних сум компенсаційного відшкодування вартості даних земель для власників та використання цих земельних ділянок для першочергових суспільних потреб (розширення автодоріг, будівництва аеропортів, будівництва об'єктів

© Миронюк Р. В., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>
mironyk1977@ukr.net

© Шатрава С. О., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7072-961X>
mironyk1977@ukr.net

критичної та соціальної інфраструктури). Публічна інформація (в ЗМІ, в інтернет-ресурсах) про можливість передачі цих земель іншим приватним особам для задоволення переважно приватних потреб теж створює конфлікти. Причиною більшості судових спорів щодо цієї категорії справ є незгода власника з компенсаційною вартісною грошовою оцінкою земельної ділянки або нерівноцінністю земельної ділянки, що надається на обмін. Аналіз судової практики свідчить, що під час розгляду даної категорії справ найбільшими проблемами є: відсутність ефективної процедури досудового вирішення спору, складність зібрання та оцінки доказів у справі, зокрема стосовно підтвердження оцінки землі та законності її використання за цільовим призначенням для суспільних потреб; визначення строків судового розгляду справи, виконання судового рішення та ін., вирішення яких і зумовлює мету дослідження, яке здійснено в межах даної наукової статті.

Предметом дослідження в межах даної наукової статті є суспільні відносини, що виникають під час судового розгляду адміністративних справ про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності.

Метою дослідження в межах його предмету є: з'ясування законодавчих засад судового розгляду адміністративних справ про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності; визначення процедур судового розгляду даної категорії адміністративних справ; з'ясування недоліків судової практики розгляду даної категорії справ та вироблення окремих пропозицій щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Юрисдикція адміністративного суду щодо судового розгляду адміністративних справ про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності наразі чітко визначена в КАСУ. На відміну від попередньої редакції КАСУ (до 15 грудня 2017 року), в якому вищезгадана категорія справ не була виокремлена, у новій редакції КАСУ п. 8 ч. 1 ст. 19 визначено, що «юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема: спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [3]. У статті 267 «Особливості провадження у справах за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності», визначено лише окремі формально-процесуальні засади провадження у справах за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності, й не дано відповіді на ключові питання предмета та закономірностей його дослідження судами у таких справах. Визначити ж процесуальні особливості судового розгляду цієї категорії адміністративних справ, порушених на підставі публічно-правового земельного спору можливо з урахуванням аналізу практики діяльності судів з розгляду цієї категорії справ, недоліків такої діяльності та науково обґрунтованих алгоритмів діяльності суду, шляхом комплексного та системного аналізу КАСУ загалом та Закону про відчуження зокрема, що і буде зроблено нижче.

Відразу варто зазначити, що КАСУ в ст. 12 закріплено дві процесуальні форми позовного провадження в адміністративних справах: спрощене та звичайне, що зроблено, з огляду на принципи правової доцільності, адекватності витрат публічних ресурсів для здійснення правосуддя, ефективності та оперативності діяльності суду, а відтак – покращення доступу до правосуддя. З урахуванням цих принципів, зважаючи на ч. 4 ст. 12 КАСУ, адміністративні справи у спорах про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності розглядаються судами винятково за правилами загального позовного провадження.

Якщо слідувати нормі закону, зокрема ч. 4 ст. 5 КАСУ, в якій визначено, що «суб'єкти владних повноважень мають право звернутися до адміністративного суду винятково у випадках, визначених Конституцією та законами України», то таке право їм надано Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [1], яким урегульовані процедури відчуження і яким у тому числі керується суд при розгляді даної категорії справ. Відповідно до ч. 1 с. 15 Закону про відчуження, підставою для примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності є незгода власника земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з викупом цих об'єктів для суспільних потреб. Обов'язковими

умовами примусового відчуження цих об'єктів є: 1) земельна ділянка, інший об'єкт нерухомого майна, що на ній розміщені, є приватною власністю фізичної або юридичної особи; 2) вони відчужуються у державну чи комунальну власність лише з мотивів суспільної необхідності; 3) суспільна необхідність їх відчуження зумовлена необхідністю розміщення на цих земельних ділянках чітко визначених об'єктів суспільних потреб: національної безпеки і оборони; лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, мостів, естакад, магістральних трубопроводів, ліній електропередачі, аеропортів, морських портів, нафтових і газових терміналів, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації; об'єктів, пов'язаних із видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення; об'єктів природно-заповідного фонду; кладовищ; 4) рішення про відчуження прийнято органом виконавчої влади та органом місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та в порядку, визначеному Законом; 5) власнику земельної ділянки були запропоновані умови попереднього і повного відшкодування вартості земельної ділянки та майна, розміщеного на ній на підставі та в порядку, встановленому законом.

Суб'єктом звернення з адміністративним позовом про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності (позивачем у справі) є органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які, відповідно до закону, можуть викуповувати ці об'єкти для суспільних потреб (ч. 1 ст. 267 діючого КАСУ). Дещо інше формулювання за змістом, але тотожне за суттю міститься у частині першій ст. 16 Закону про відчуження, яка вказує, що орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, що прийняв рішення про відчуження земельної ділянки, у разі недосягнення згоди з власником земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, щодо їх викупу для суспільних потреб, відповідно до розділу II цього Закону звертається до адміністративного суду з позовом про примусове відчуження зазначених об'єктів.

Аналіз цих нормативних приписів дозволяє дійти висновку, що право на звернення із подібними позовами до адміністративного суду мають лише ті суб'єкти владних повноважень, за якими закон визначив повноваження на викуп таких об'єктів, тобто визначені ст. ст. 8, 9 Закону. Так, органи виконавчої влади відповідно до своїх повноважень та в порядку, визначених цим Законом, приймають рішення про викуп земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, для чітко визначених суспільних потреб, визначених в ст. 8 Закону. Натомість, у ст. 9 Закону подано перелік суспільних потреб, для яких органи місцевого самоврядування, в межах території здійснення їх повноважень, приймають рішення про викуп земельних ділянок та інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені.

За змістом частини другої ст. 267 КАСУ, вказана категорія справ підсудна у першій інстанції апеляційним адміністративним судам за місцем розташування нерухомого майна, що підлягає примусовому відчуженню.

Як визначено в ч. 3 ст. 267 нового КАСУ, «позовна заява про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності подається до адміністративного суду без сплати судового збору». Аналогічна норма була визначена й у п. 15 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року № 3674-VI, що було достатньою нормативною підставою для звільнення від сплати судового збору. Однак у новій редакції Закону України «Про судовий збір» № 465-IX від 16.01.2020 [4] відсутня норма про звільнення від сплати судового збору у випадку подання адміністративного позову суб'єктом владних повноважень про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності. Навпаки, якщо здійснити аналіз ч. 3 ст. 4 вищезгаданого закону, то за подання адміністративного позову не майнового характеру суб'єктом владних повноважень сплачується 1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Таким чином, наразі склалась очевидна невідповідність ч. 3 ст. 267 КАСУ нормам Закону «Про судовий збір» стосовно звільнення від сплати судового збору за подання позовної заяви про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності.

Стаття 267 КАСУ, якою урегульовано особливості провадження у цій категорії справ, граничних строків їх судового розгляду не встановлює. Однак, як було зазначено вище, дана категорія справ розглядається винятково за правилами загального позовного провадження, що передбачає: проведення підготовчого засідання у справі не пізніше ніж

через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 179 КАСУ); суд розглядає справу протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи (ч. 2. ст. 193 КАСУ), граничних же строків розгляду справ у загальному позовному провадженні не встановлено, і це є правильною позицією законодавця, адже одна і та ж категорія справ можуть розглядатись протягом різного строку, що залежить від складності справи, і законодавче обмеження строку розгляду справ не покращує роботу суду, а ставить межі щодо прийняття рішення у справі, що іноді знижує рівень його законності. Одне очевидно, що будь-яка справа, зокрема досліджувана нами категорія справ, має розглядатись в розумні строки.

Розглянувши загальні особливості провадження у справах за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності, які законодавчо виписані в ст. 267 КАСУ, доцільно з'ясувати особливості та недоліки судового розгляду цієї категорії справ з урахуванням напрацьованої та проаналізованої судової практики.

1. Необхідність дотримання позивачем принципу обов'язкової попередньої поза-судової процедури викупу конкретної земельної ділянки для суспільних потреб.

Показовою в цьому випадку може бути Ухвала Житомирського ААС № 874/22/14 від 03 грудня 2014 р., з аналізу змісту якої випливає, що 28 листопада 2014 р. Радомишльська районна державна адміністрація Житомирської області за ініціативою Державного підприємства «Національна енергетична компанія» звернулася до суду з позовом про примусове відчуження для суспільних потреб частини земельної ділянки, що перебуває у приватній власності ОСОБА_2. Суд, залишаючи без руху позовну заяву, зазначив таке: «вивчивши зміст поданої позовної заяви та доданих документів, приходжу до висновку, що позовна заява подана з порушенням вимог чинного законодавства [5].

У даному випадку підставою залишення позовної заяви без руху судом стало ненадання позивачем доказів звернення до відповідача з пропозицією про викуп об'єкта нерухомості для суспільних потреб та отриманої письмової відповіді про згоду чи незгоду з пропозицією. Постає питання: чи обов'язковою підставою для звернення з позовом по даній категорії справ є отримання відповіді (не згоди) власника земельної ділянки (відповідача) про відмову від відчуження земельної ділянки (як доказу у справі)? Так, ст. 11 Закону визначено, що власник (власники) земельної ділянки протягом одного місяця з дня отримання інформації (письмового повідомлення) повідомляє відповідний орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування про надання згоди на проведення переговорів щодо умов викупу або відмову від такого викупу. Таким чином, дана норма начебто покладає обов'язок на власника про надання відповіді на звернення, однак практика свідчить, що в більшості випадків, коли власник не погоджується з ціною викупу земельної ділянки, він бездіє (не надає відповіді) протягом встановленого строку, що можна визнати не прямою відмовою. Дана обставина не є перешкодою щодо подання позову про примусове відчуження, позивачу достатньо в цьому випадку надати докази про повідомлення власника про потребу викупу земельної ділянки для суспільних потреб. Тим більше КАСУ визначено низку засобів здобуття судом доказів, зокрема: витребування доказів, шляхом подання клопотання про витребування доказів судом учасником справи, у разі неможливості самостійно надати докази (ст. 80 КАСУ); отримання відзиву на позовну заяву (ст. 162 КАСУ), як обов'язкової процедури судового розгляду справи.

2. Визначення істинності «суспільних потреб примусового відчуження земельної ділянки і об'єктів, що на ній розміщені».

Показовим щодо прийняття судом доказів при оцінці суспільних потреб примусового відчуження земельної ділянки і об'єктів, що на ній розміщені, є рішення Вінницького ААС у Постанові від 5 червня 2013 р., аналіз якого свідчить, що у квітні 2013 р. до Вінницького ААС звернулася Хмельницька міська рада з адміністративним позовом до Особа_4, Особа_5, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору – управління Держкомзему в м. Хмельницькому про примусове відчуження у комунальну власність земельну ділянку, площею 280 кв. м. з мотивів суспільної необхідності, а саме для будівництва спортивного залу та дошкільного навчального закладу на 200 місць. Суд у своєму рішенні зазначив, що перелік підстав примусового відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності визначений у ст. 15 Закону про відчуження є вичерпний, а відтак інших

підстав для відчуження земельної ділянки для суспільних потреб (у цьому випадку будівництво дошкільного закладу) вказаний Закон не передбачає і на цій підставі відмовив у задоволенні позову [6].

З огляду на це визначений у ст. 15 Закону про відчуження перелік суспільних потреб для примусового відчуження не може бути вичерпний, а тому владні органи повинні в кожному випадку доводити суспільний характер їх потреб. Аналіз ч. 2 ст. 16 Закону про відчуження дає можливість констатувати, що вимога про примусове відчуження земельної ділянки, інших розміщених на ній об'єктів нерухомого майна підлягає задоволенню у разі, якщо позивач доведе, що будівництво, капітальний ремонт, реконструкція об'єктів, під розміщення яких відчужується відповідне майно, є неможливим без припинення права власності на таке майно попереднього власника, тобто йдеться про доведення виняткового характеру необхідності відчуження майна з мотивів суспільного інтересу, за таких умов: суспільний інтерес не може бути забезпечений шляхом використання земель державної чи комунальної власності; об'єкти, які у відповідності до ст. 15 Закону про відчуження, необхідно розмістити винятково на земельних ділянках, що відчужуються, або якщо розміщення таких об'єктів на інших земельних ділянках безпосередньо завдасть значних матеріальних збитків або спричинить негативні екологічні наслідки відповідній територіальній громаді, суспільству або державі загалом; будівництво цих об'єктів передбачається здійснити із застосуванням оптимального варіанта з урахуванням економічних, технологічних, соціальних, екологічних та інших чинників; будівництво, капітальний ремонт, реконструкція об'єктів, під розміщення яких відчужується відповідне майно, є неможливим без припинення права власності на таке майно попереднього власника. Тобто, головним завданням адміністративного суду при розгляді справи про примусове відчуження земельних ділянок, іншого нерухомого майна, що на них розміщені, є вирішення публічного конфлікту – чи є співрозмірним позбавлення права приватної власності тим загальнодержавним чи територіальним потребам, за умови дотримання органами публічної влади процедури добровільного та примусового відчуження та призначення адекватної повної компенсації власнику витрат на відчуження, відповідно до закону.

3. Визначення об'єктивності оцінки відчужуваного майна.

Так, прикладом може слугувати постанова Вищого адміністративного суду України від 12.01.2016 року у справі № 872/2а-7/15 щодо часткового задоволення апеляційної скарги Нікопольської районної державної адміністрації Дніпропетровської області та публічного акціонерного товариства "Орджонікідзевський гірничо-збагачувальний комбінат" до ОСОБА_4 про примусове відчуження в останньої земельної ділянки у державну власність з мотивів суспільної необхідності. Предметом спору стало рішення Нікопольської районної державної адміністрації Дніпропетровської області щодо примусового відчуження земельної ділянки в розмірі 2,8 га, яка належить фізичній особі ПАТ "ОЗК" для розширення меж видобування корисних копалин, без яких подальша робота підприємства не є можливою. При цьому зауважується, що ПАТ "ОГЗК" включено до переліку підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки України (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 року № 827), яке здійснює видобуток марганцевої руди, що входить до переліку корисних копалин загальнодержавного значення (Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2004 року № 1723), а земельна ділянка відповідача, яка стала об'єктом спору (позовних вимог) знаходиться в межах гірничого відводу, наданого ПАТ "ОГЗК" (Акт про надання гірничого відводу, виданого Державною службою гірничого нагляду та промислової безпеки України 26 грудня 2011 року за № 192) [7].

Причиною касаційного провадження стало те, що власник відчужуваної ділянки не погодився із запропонованою викупною ціною земельної ділянки, яка була проведена суб'єктом оціночної діяльності (земельна ділянка була оцінена за кадастровою оцінкою у 58780,81 грн) [8]. У результаті перегляду справи в касаційному порядку суд прийняв рішення (постановив) примусово відчужити у державну власність з мотивів суспільної необхідності цю земельну ділянку, з призначенням викупної ціни – 73421,37 грн, тобто вищої ніж ціна у висновку суб'єкта оціночної діяльності, який був визначений позивачем. У той же час у мотиваційній частині рішення суду не вказано чим керувався суд при підвищенні оцінки відчужуваної земельної ділянки, що вступає в конфлікт з окремими нормами закону. Так, ч. 5 ст. 5 Закону вказує, що «у разі якщо власник виступає проти відчуження свого нерухомого майна за оцінкою, проведеною

суб'єктом оціночної діяльності, визначеним органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування, він може залучити іншого суб'єкта оціночної діяльності для визначення вартості нерухомого майна чи проведення рецензування звіту з оцінки такого майна» [1]. У той же час ч. 1 цієї ж статті вказує на те, що «розмір викупної ціни затверджується рішенням органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування, що здійснює викуп земельної ділянки, або встановлюється за рішенням суду» [1]. Таким чином, на нашу думку, в цих нормах є розбіжність, яка зумовлює корупційні ризики для суду, адже по суті Закон дає право суду визначати викупну ціну самостійно на свій розсуд, якщо відповідач не погоджується з експертною оцінкою землі. Для усунення цього недоліку доцільним було б викласти останнє речення ч. 1 ст. 5 Закону в такій змінній редакції: «*Розмір викупної ціни затверджується рішенням органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування, що здійснює викуп земельної ділянки, або встановлюється за рішенням суду на підставі експертної її оцінки*». Зауважимо, що дослідження судом змісту, сутності та умов надання висновку експертної оцінки відчужуваної земельної ділянки та майна є обов'язковою процесуальною процедурою в межах розгляду такої категорії справ.

Висновок. Підсумовуючи, слід зазначити, що вище виокремлена лише частина тих проблем, які виникають під час судового розгляду адміністративних справ про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та запропоновано окремі шляхи їх вирішення, більш комплексне (ширше) дослідження цих питань можливе з напрацюванням адміністративними судами практики розгляду такої категорії справ та її узагальнення.

Список використаних джерел

1. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 листопада 2009 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 1. ст. 2.
2. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку адміністративного судочинства за 2015 рік: Зведений по Україні (форма 2-а) URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку адміністративного судочинства: зведений по Україні за 2019 рік (форма 1-а). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (з наступними змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
4. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.
5. Постанова Житомирського апеляційного адміністративного суду від 3 грудня 2014 р. № 874/22/14. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41673230>.
6. Постанова Вінницького апеляційного адміністративного суду від 05 червня 2013 р. № 9108/118/13–а. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32162119>.
7. Постанова Вищого адміністративного суду України від 12.01.2016 року у справі № 872/2а-7/15. URL : https://protocol.ua/ru/postanova_vasu_vid_12_01_2016_roku_u_spravi_872_2a_7_15_1.
8. Про експертну грошову оцінку земельних ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 р. № 1531. *Офіційний вісник України*. 2002 р. № 42. Ст. 1941.

Надійшла до редакції 07.12.2020

References

1. Pro vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok, inshykh ob'yektiv nerukhomoho mayna, shcho na nykh roz-mishcheni, yaki perebuyayut' u pryvatnyi vlasnosti, dlya suspil'nykh potreb chy z motyviv suspil'noyi neobkhidnosti [On alienation of land plots and other real estate objects located on them, which are in private ownership, for public needs or for reasons of public necessity] : Zakon Ukrayiny vid 17 lystopada 2009 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2010. № 1. st. 2. [in Ukr.]
2. Zvit sudiv pershoi instantsiyi pro roz'hlyad sprav u poryadku administratyvnoho sudochynstva za 2015 rik [Report of the courts of first instance on the consideration of cases in administrative proceedings for 2015]: Zvedenyu po Ukrayini (forma 2-a) URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015. Zvit sudiv pershoi instantsiyi pro roz'hlyad sprav u poryadku administratyvnoho sudochynstva: zvedenyu po Ukrayini za 2019 rik (forma 1-a). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019. [in Ukr.]
3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny vid 6 lypnya 2005 roku (z nastupnymy zminamy ta dopovnennamy) [Code of Administrative Procedure of Ukraine of July 6, 2005 (as amended)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2005. № 35–36, 37. St. 446. [in Ukr.]

4. Pro sudovyy zbir [On court fees]: Zakon Ukrainy vid 8 lypnya 2011 roku № 3674-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2012. № 14. St. 87. [in Ukr.]

5. Postanova Zhytomyrs'koho apelyatsiynoho administratyvnoho sudu vid 3 hrudnya 2014 r. № 874/22/14 [Ruling of the Zhytomyr Administrative Court of Appeal of December 3, 2014 № 874/22/14]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41673230>. [in Ukr.]

6. Postanova Vinnyts'koho apelyatsiynoho administratyvnoho sudu vid 05 chervnya 2013 r. № 9108/118/13-a [Ruling of the Vinnytsia Administrative Court of Appeal of June 5, 2013 № 9108/118/13]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32162119>. [in Ukr.]

7. Postanova Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 12.01.2016 roku u spravi № 872/2a-7/15 [Ruling of the Supreme Administrative Court of Ukraine of 12.01.2016 in case № 872 / 2a-7/15]. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_vasu_vid_12_01_2016_roku_u_spravi_872_2a_7_15_1. [in Ukr.]

8. Pro ekspertnu hroshovu otsinku zemel'nykh dilyanok [On expert monetary valuation of land plots]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 zhovtnya 2002 r. № 1531. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*: ofitsiynye vydannya vid 01.11.2002. 2002 r. № 42. St. 1941. [in Ukr.]

SUMMARY

Roman V. Myroyuk, Serhiy O. Shatrava. Consideration of administrative cases on forced alienation of land plots for motive public needs: judicial practice and perspective. The article analyzes the legal basis of the courts in considering administrative cases of forced alienation of land for reasons of public necessity.

The subject of research within this scientific article is public relations that arise during the judicial review of administrative cases of forced alienation of land for reasons of public necessity.

The objectives of the study within its subject are: to clarify the legal basis for the judicial review of administrative cases of forced alienation of land for reasons of public necessity; determination of court proceedings for this category of administrative cases; clarifying the shortcomings of the jurisprudence of this category of cases and making individual proposals for its improvement.

As a result of the analysis of case law, the authors conclude that when considering this category of cases the most difficult problems are: lack of effective pre-trial dispute resolution, difficulty of collecting and evaluating evidence in the case, in particular regarding confirmation of land valuation and legality of its intended use. social needs; determination of the terms of court proceedings, execution of a court decision, etc., the solution of which determines the purpose of the study.

In the framework of the study, in order to fulfill its tasks, the materials of the practice of consideration of this category of cases by the courts were analyzed. plots for public needs; determining the truth of "public needs of forced alienation of land and objects located on it"; determining the objectivity of the assessment of the alienated property.

Some scientifically substantiated directions of improvement of legal bases of activity of courts concerning consideration of administrative cases on compulsory alienation of the ground area for reasons of public necessity are offered.

Keywords: *administrative cases, cases of forced alienation of land, court proceedings, analysis of practice, improvement of legislation.*

УДК 342.951 : 351.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-187-192

**Роман
МИРОНЮК**[©]
доктор юридичних
наук, професор
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

**Микола
РЕПАН**[©]
викладач
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ТА БУЛІНГ: ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджено проблеми відмежування булінгу від домашнього насильства, виокремлено низку схожих ознак цих діянь – фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства та відмінних ознак – місця вчинення, кола суб'єктів вчинення, способів вчинення. З'ясовано ефективність мір адміністративної відповідальності за вчинення даних діянь, запропоновано шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: домашнє насильство, булінг, юридичний аналіз, ознаки спільності та відмінності, заходи адміністративної відповідальності.

Постановка проблеми. Створення мирного, незагрозливого середовища як умови встановлення демократичних цінностей є орієнтиром для розбудови держави. Проте часті випадки насильства, булінгу та високий рівень конфліктності серед однолітків, учасників освітнього процесу не дозволяють повною мірою досягти поставленої мети. За дослідженнями ЮНІСЕФ, з фактами шкільного булінгу в Україні мали справу 67 % дітей у віці 11 – 17 років протягом останніх трьох місяців. Також, 24 % дітей стали жертвами, а 48 % з них нікому не розповідали про ці випадки [1]. Дещо частіше за інших дітей піддаються цькуванню сором'язливі, зі зразковою поведінкою діти, а також діти, які через різні життєві обставини є замкнутими в собі або діти з бідних сімей. Також має місце цькування між дітьми, які перебувають у родинних відносинах (рідні брати і сестри, діти подружжя, колишнього подружжя, наречених або всиновлені). Причинами цькування дитини може бути зовнішність, вимова, поведінка, успіхи в навчанні, статки родини та інше.

З моменту прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу» від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII (далі – Закон про булінг) [2] та встановлення відповідальності за булінг – у правозастосовчій практиці повсякчас виникають проблеми відмежування булінгу від домашнього насильства, відповідальність за вчинення якого передбачена Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року (далі – Закон про домашнє насильство) [3], адже законодавче тлумачення цих двох понять вказує на ряд схожих ознак цих діянь – фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства та відмінних ознак – місця вчинення, кола суб'єктів вчинення, способів вчинення.

Мета. З урахуванням вищезазначеного актуальним дослідницьким завданням є з'ясування спільних та відмінних ознак булінгу та домашнього насильства з метою правильної кваліфікації цих діянь і встановлення ефективних мір відповідальності за їх вчинення.

Виклад основного матеріалу. Гарантії захисту прав дітей закріплені як на міжнародному, так і на державному рівні. Так, відповідно до ч. 1 ст. 16 Конвенції про права дитини жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання у здійс-

© Миронюк Р. В., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>
mironyk1977@ukr.net

© Репан М. І., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9251-0961>
mironyk1977@ukr.net

нення її права на особисте та сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність [4]. Згідно з нормою ст. 52 Конституції України, діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза шлюбом. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [5]. Національним законодавством також урегульовані питання встановлення відповідальності за порушення прав дітей у Сімейному, Кримінальному кодексах та Кодексі України про адміністративні правопорушення. Нещодавно Законом про булінг було встановлено адміністративну відповідальність за вчинення булінгу шляхом внесення до КУпАП ст. 173-4. «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», під яким слід розуміти «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [6]. Дещо раніше Законом про домашнє насильство було встановлено адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насильства шляхом внесення до КУпАП ст. 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування», під яким слід розуміти «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [6].

Порівняльний аналіз нормативного визначення цих діянь та наслідків їх настання, як було зазначено вище, дає можливість визначення схожих та відмінних ознак цих діянь, що викликає проблеми їх розмежування, а відповідно кваліфікації цих діянь та встановлення ефективних заходів адміністративної відповідальності за їх вчинення. Науковий аналіз спільних та відмінних ознак цих діянь наведено нижче.

Спільність протиправних діянь. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», *домашнім насильством* визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї. Відповідно до Закону про булінг, *булінгом* визнаються діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві. Тлумачення цих діянь наведено в ст. 1 Закону про домашнє насильство, відповідно до якого проявом психологічного насильства є словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. Проявом сексуального насильства є будь-які дії сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності. Проявом фізичного насильства є ляпаса, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Не вдаючись у детальний поглиблений аналіз цих діянь, все ж таки слід зазначити необхідність відмежування фізичного та сексуального насильства чи булінгу як адміністративних караних, так і кримінально караних діянь. Очевидним є те, що кримінальна відповідальність за домашнє насильство буде наступати у випадку вчинення умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що *призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або по-*

зіршення якості життя потерпілої особи. Основними законодавчо визначеними ознаками криміналізації цього діяння є системність та ступінь негативних наслідків, з якими погоджуються більшість кримінологів, відмінність їх позиції зводиться до різного тлумачення лише додаткових ознак [7, с.6-14; 8, с.288; 9, с.148-154].

Спільність суб'єктів вчинення. Суб'єктами домашнього насильства є близькі родичі та за умови спільного проживання – інші родичі, інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, які визначені в Законі про домашнє насильство.

Суб'єктами булінгу (цькування) є учасники освітнього процесу, які поділяються на учасників, які вчиняють булінг, і на тих, відносно яких він вчиняється (потерпілі особи). Обов'язковою ознакою булінгу є потерпіла сторона, якою може бути виключно малолітня чи неповнолітня особа. Суб'єктами, які вчиняють булінг, є всі учасники освітнього процесу. Таким чином постає ряд питань: хто є учасником освітнього процесу? Чи є учасниками освітнього процесу батьки, опікуни, піклувальники та інші особи, які проживають з малолітньою чи неповнолітньою особою та беруть участь у її вихованні та навчанні? Чи будуть їх дії, пов'язані з психологічним та фізичним насильством, кваліфікуватись як домашнє насильство чи як булінг?

Ці питання не даремно постають, оскільки часткове переведення учнів загальноосвітніх закладів на дистанційну форму навчання в період введення карантинних заходів, викликаних, наприклад, сьогодні поширенням вірусу SARS-CoV-2, зумовлює те, що значну частину освітнього (навчального) процесу діти проводять дома і на батьків або осіб, що їх замінюють, лягає велике психологічне навантаження, пов'язане з необхідністю самостійного навчання дітей, що, як показує правозастосовча практика, останнім часом часто призводить до психічного зриву батьків та вчинення відносно дітей психологічного, а іноді незначного фізичного насилля, викликаного примушуванням до отримання знань, які іноді батьки, у зв'язку із суспільним прогресом та підвищенням рівня оволодіння новими знаннями, не в змозі дати дитині.

У ст. 1 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII наведено досить широке визначення освітнього процесу як системи науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей [10]. У ст. 9 цього Закону визначено, що «однією із форм здобуття освіти є сімейна (домашня) форма здобуття освіти як спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти; відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки». Аналіз цих норм дає можливість стверджувати, що батьки та особи, що їх замінюють, теж є учасниками освітнього процесу і їх психологічне та фізичне насильство над дітьми теж є правопорушенням.

Відмінність за місцем вчинення діяння. У випадку, коли батьки або особи, що їх замінюють, здійснюють психологічне або мінімально допустиме насильство над дітьми в межах сім'ї (домашнього побуту) за межами навчального закладу, це діяння слід кваліфікувати як домашнє насильство. У випадку, коли таке насильство над своєю дитиною чи над іншою дитиною здійснюється в межах навчального (освітнього) закладу, це діяння буде кваліфікуватись як булінг, аналогічно таке діяння слід кваліфікувати як булінг, коли воно буде вчинятись поза межами освітнього закладу (школи) під час перебування дитини в спортивній, музичній, образотворчій секції чи школі незалежно від форми її власності, наприклад, у випадку булінгу тренера відносно дитини, якій не вдається виконувати програму навчання (тренування). Таким чином, однією із юридичних ознак діянь, які кваліфікуються як домашнє насильство чи булінг є місце його вчинення: при домашньому насильстві – місце проживання дитини та інші місця її постійного, тимчасового чи разового перебування; при булінгу – освітній заклад та прирівняні до нього інші заклади освіти, в яких основним контингентом є малолітні та неповнолітні особи.

Відмінність за способами вчинення діяння. Домашнє насильство здійснюється у спосіб застосування фізичного, психологічного чи економічного насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право тощо, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. Відмінною (додатковою) ознакою булінгу є вчинення психологічного насильства, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій (соціальних мереж, телефонних дзвінків, надсилання SMS-повідомлень), що на сьогодні з розвитком інформаційних технологій і комунікаційного спілкування є досить пошире-

ним явищем, особливо коли відбувається систематичне, а іноді і масове цькування дитини, наприклад, на соціальній сторінці навчальної групи, коли така інформація відома всім її учасникам, що принижує людську гідність цієї дитини, призводить до нервових її зривів, поганого харчування, поганого фізичного відчуття, а гірше, коли провокує формування в дитини суїцидальної поведінки, що переростає в кримінально каране діяння – доведення особи до самогубства (ст. 120 ККУ).

Відмінність заходів відповідальності. Домашнє насильство вважається як правопорушенням, так і злочином, і для його запобігання та припинення законодавець передбачив спеціальні заходи.

Так, за скоєння домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (ст.173-2 КУпАП) передбачена адміністративна відповідальність у вигляді штрафу від десяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Як було зазначено вище, відповідно до ст. 126-1 КК України за вчинення кримінального порушення домашнього насильства, тобто умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, встановлена відповідальність у вигляді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до двох років [11]. Законом встановлено, що до кривдника (особи, що вчинила домашнє насильство у будь-якій формі) суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, можуть бути встановлені спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, до яких віднесено: терміновий заборонний припис стосовно кривдника (вноситься уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України); обмежувальний припис стосовно кривдника (вноситься судом); взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи (здійснюється уповноваженими підрозділами органу Національної поліції України); направлення кривдника на проходження програми для кривдників (приймається рішенням судом).

За вчинення булінгу ст. 173-4 КУпАП передбачена відповідальність у вигляді штрафу або громадських робіт, або виправних робіт.

Щодо ефективності даних заходів відповідальності зазначимо наступне: вони є досить ефективними, коли булером є доросла особа, яка потенційно спроможна сплатити штраф чи може бути залучена до громадських робіт. Однак інша проблема, коли булером є неповнолітня особа, яка не досягла віку настання адміністративної відповідальності, тоді у відповідності до ч. 3 та 4 ст. 173-4 КУпАП за вчинення булінгу малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, у тому числі вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, – тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, або громадські роботи. Таким чином, за вчинення протиправного діяння сама малолітня особа та особа віком 14 – 16 років (досить свідомого віку) ніякої відповідальності не несе, що є очевидним недоопрацюванням нормотворців. Для виправлення цієї ситуації, на нашу думку, нормативно необхідно урегулювати, скоріше не як вид покарання, а як вид соціального впливу на неповнолітнього булера – зобов'язання публічно та особисто вибачитись перед потерпілим та прийняття такого вибачення потерпілим, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, якщо булінг здійснювався їх засобом, що матиме більш моральний та психологічний ефект, та зумовить досягнення основної мети адміністративного, як і будь-якого іншого покарання – вжиття ефективних мір впливу, які зумовлять виключення або мінімізацію протиправної поведінки особи в майбутньому.

Таким чином, здійснивши порівняльну характеристику юридичних ознак домашнього насильства та булінгу, визначимо їх ознаки, за наявності яких відбувається ідентифікація даних протиправних діянь, що має значення для їх кваліфікації на практиці з метою виокремлення та застосування найбільш ефективних мір юридичної відповідальності за їх вчинення.

Необхідно розрізняти такі обов'язкові ознаки домашнього насильства, як: наси-

льство завжди здійснюється з попереднім наміром, тобто умисно; діяння кривдника повинно бути протиправним, тобто суперечити законодавству України; дії унеможливають ефективний самозахист; дії порушують права і свободи особи; насильницькі дії спричиняють шкоду (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі; постраждалими від домашнього насильства можуть бути як члени сім'ї, так і інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання; систематичність (повторюваність) діяння (для кримінального провадження).

Ознаками булінгу є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); насильство завжди здійснюється з попереднім наміром, тобто умисно; дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння шкоди; дії кривдника порушують права і свободи особи.

Підсумовуючи, можна визнати, що домашнє насильство та булінг мають спільні риси: влада та контроль над жертвою; намір нашкодити, тобто кривдник навмисно завдає емоційного або фізичного болю потерпілому; погроза подальшої агресії, тобто кривдник і жертва розуміють, що це не перший і не останній випадок знущання.

Наслідки домашнього насильства та булінгу для потерпілих також схожі – це хронічні проблеми зі здоров'ям, фізична інвалідизація, психічні порушення (такі, як ПТСР, депресія, наркоманія, тривожні розлади та інші). Діти, які зазнають насильства вдома і цькування в освітньому процесі, з раннього віку виявляють психологічні проблеми, такі, як надчутливість до загроз, неконтрольована агресія, що призводять до вторинної травматизації.

Висновки. Слід зазначити, що законодавством України за скоєння домашнього насильства передбачено значно більше заходів впливу на кривдника – як превентивних, так і примусових, чим за скоєння булінгу. Тому, при виявленні фактів цькування між дітьми, учасниками освітнього процесу, які перебувають у родинних відносинах (рідні брати і сестри, діти подружжя, колишнього подружжя, наречених або всиновлені), потрібно застосовувати законодавство у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Цей висновок ґрунтується на можливості застосувати до осіб, які проявляють ознаки цькування своїх рідних, як превентивний захід – терміновий заборонний припис і заборону в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою. Також це дає можливість батькам або іншим законним представникам дитини, а також органу опіки та піклування звернутися до суду з метою винесення обмежувального припису стосовно кривдника. Систематичне скоєння домашнього насильства є підставою для притягнення кривдника до кримінальної відповідальності, а при скоєнні булінгу – до адміністративної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Закон про булінг: відповідальність за цькування у школі. URL : <https://ldn.org.ua/consultations/zakon-pro-bulinh-vidpovidalnist-za-tdskuvannya-u-shkoli>.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 5. Ст.33.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*/ 2018, № 5, ст.35.
4. Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року) (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. Ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021/card.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.
7. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум права*. 2019, №55(2). С. 6–14.
8. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) ; за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2019. 288 с.
9. Запорожець А. А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148–154.
10. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017, № 38-39, ст. 380.
11. Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

Надійшла до редакції 09.12.2020

References

1. Zakon pro bulinh: vidpovidal'nist' za ts'kuvannya u shkoli [Law on Bullying: Responsibility for Bullying at School]. URL : <https://ldn.org.ua/consultations/zakon-pro-bulinh-vidpovidalnist-zatskuvannya-u-shkoli>. [in Ukr.]
2. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydyi bulinhu (ts'kuvannya) [On amendments to some legislative acts of Ukraine on combating bullying]: Zakon Ukrainy vid 18 hrudnya 2018 roku № 2657-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2019. № 5. St.33. [in Ukr.]
3. Pro zapobihannya ta protydyu domashn'omu nasyt'stvu [On Prevention and Combatting Domestic Violence] : Zakon Ukrainy vid 7 hrudnya 2017 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2018, № 5, st.35. [in Ukr.]
4. Konventsiya pro prava dytyny [Convention on the Child's Rights] (20 lystopada 1989 roku) (redaktsiya zi zminamy, skhvalenymy rezolyutsiyeyu 50/155 Heneral'noyi Asambleyi OON vid 21 hrudnya 1995 roku. Ratyfikovano Postanovoyu VR № 789-XII vid 27.02.91. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021/card. [in Ukr.]
5. Konstytutsiya Ukrainy [The Constitution of Ukraine] vid 28 chervnya 1996 roku (zi zminamy i dopov.). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.]
6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses] : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy* RSR. 1984. Dodatok do № 51. St.1122. [in Ukr.]
7. Voznyuk, A. A. (2019). Kryminal'na vidpovidal'nist' za domashnye nasyt'stvo: aktual'ni pytannya teorii ta praktyky [Criminal liability for domestic violence: current issues of theory and practice]. *Forum Prava*, № 55(2). S. 6–14. [in Ukr.]
8. Dudorov, O. O., Khavronyuk, M. I. (2019) Vidpovidal'nist' za domashnye nasyt'stvo i nasyt'stvo za oznakoyu stati (naukovo-praktychnyy komentar novel Kryminal'noho kodeksu Ukrainy) [Responsibility for domestic violence and gender-based violence (scientific and practical commentary on novelties of the Criminal Code of Ukraine)] ; za red. M. I. Khavronyuka. Kyiv : Vaite. 288 s. [in Ukr.]
9. Zaporozhets', A. A. (2018) Kryminalizatsiya domashn'oho nasyt'stva – novela kryminal'noho zakonodavstva Ukrainy [Criminalization of domestic violence - a novelty of the criminal legislation of Ukraine]. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva*. № 1. S. 148–154. [in Ukr.]
10. Pro osvitu [On education]: Zakon Ukrainy vid 5 veresnya 2017 roku № 2145-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2017, № 38-39, st. 380. [in Ukr.]
11. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 4 kvitnya 2001 roku (zi zminamy i dopov.). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2001. № 25. St. 131. [in Ukr.]

SUMMARY

Roman V. Myronyuk, Mykola I. Repan. Domestic violence and bullying: features of qualification and efficiency of liability. The article examines the problems of distinguishing bullying from domestic violence, highlights a number of similar features of these acts - physical, sexual, psychological or economic violence and the distinctive features - the place of commission, the range of subjects, methods of commission.

A comparative description of the legal features of domestic violence and bullying, identified their features, in the presence of which the identification of these illegal acts, which is important for their qualification in practice in order to identify and apply the most effective measures of legal responsibility for their commission. Such obligatory signs of domestic violence as: violence is always carried out with the previous intention, ie intentionally are allocated; the act of the offender must be illegal, ie contrary to the laws of Ukraine; actions prevent effective self-defense; actions violate the rights and freedoms of the individual; violent actions cause harm (physical, moral, psychological, material) to another person; Victims of domestic violence can be both family members and other persons who are related by common life, have mutual rights and responsibilities, provided they live together; systematic (repeatability) of the act (for criminal proceedings). Distinctive signs of bullying are found out: systematicity (repeatability) of action; presence of the parties - the offender (buller), the victim (victim of bullying), observers (if any); violence is always carried out with intent, ie intentionally; actions or omissions of the offender, the consequence of which is harm; the actions of the offender violate the rights and freedoms of the individual. The common features of domestic violence and bullying are identified: power and control over the victim; intent to harm, ie the offender intentionally inflicts emotional or physical pain on the victim; the threat of further aggression, ie the offender and the victim understand that this is not the first and not the last case of bullying. The common features of domestic violence and bullying are identified: power and control over the victim; intent to harm, ie the offender intentionally inflicts emotional or physical pain on the victim; the threat of further aggression, ie the offender and the victim understand that this is not the first and not the last case of bullying.

The effectiveness of measures of administrative responsibility for committing these acts is clarified, ways to improve them are suggested.

Keywords: domestic violence, bullying, legal analysis, signs of commonality and differences, measures of administrative responsibility.

УДК 342.951:351.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-193-198

**Андрій
СОБАКАРЬ** ©
доктор юридичних
наук, професор

**Анастасія
АКСЮТИНА** ©
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ «КУЛЬТУРНОГО СЕРВІСУ» В СУЧАСНУ СИСТЕМУ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМИ ПОСЛУГАМИ

На основі аналізу наукових, емпіричних та публіцистичних джерел засвідчено необхідність дослідження стану та проблем імплементації міжнародно-правових стандартів «культурного сервісу» в сучасну систему публічно-правового забезпечення населення соціально-культурними послугами, використовуючи необхідні адміністративно-правові інструменти.

З'ясовано специфіку міжнародно-правових документів забезпечення реалізації соціально-культурних прав і свобод громадян, яка полягає у вирішенні юридичних, технічних, наукових й адміністративних проблем галузі. Розроблені міжнародними організаціями базові документи впливають не тільки на національну законотворчість держав-членів, але й на використання напрацьованого досвіду, що в результаті сприяє оптимізації системи надання культурних послуг.

Наголошено на значущості міжнародно-правових норм, які є головним регулятором «культурних» правовідносин, адже своїми приписами закладають вихідні засади, на яких має будуватися національне «культурне» право певної країни. Саме міжнародні акти дозволяють сформувати уніфіковані норми регулювання правовідносин у культурній сфері.

Ключові слова: культурна послуга, культурний сервіс, імплементація міжнародно-правових стандартів, публічно-правове забезпечення, конвенція, угода, директива, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний вектор еволюції українського суспільства сприяв зміні парадигми державної культурної політики, зокрема, від збереження і утримання мережі культурних установ до забезпечення населення якісним культурним продуктом, створення належних умов доступності культурних благ та якісних культурних послуг з метою формування духовного потенціалу сучасного українського суспільства.

Попри конституційно проголошені культурні гасла, в сучасних умовах у нашій країні культура поки не стала пріоритетним напрямом державної політики. Владні інституції поки що недооцінюють важливої ролі культури та мистецтва в процесах державотворення, розвитку всіх сфер суспільного життя, у формуванні інтелектуального потенціалу суспільства. Відсутність цілісної концепції забезпечення населення культурними послугами, належної законодавчо-нормативної бази культурної сфери, здійснення бюджетної політики фінансування культури за «залишковим принципом», тобто в останню чергу або ж за дуже скороченими нормативами, унеможливує повноцінний розвиток вітчизняної культури. Навіть попри прийняття в Україні низки законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти культурної діяльності, біль-

© Собакарь А.О., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>
aasobakar77@ukr.net

© Аксютіна А.В., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4493-5599>
k_cpd@dduvs.in.ua

шість з них залишаються внутрішньо суперечливими та далеко не повними, такими, що базуються на досить різних концептуальних засадах.

Однак, перш ніж вести мову про національні регулятори забезпечення населення культурними послугами, треба звернутися до міжнародної практики, бо зараз спостерігається ситуація, коли країни починають застосовувати міжнародні визнані стандарти, які відповідають їх новій державності, а молодь цих країн починає визнавати переваги модернізації, нові перспективні можливості, які пропонують сучасні революційні засоби комунікації та цифрові технології, інтернаціоналізм і глобалізацію, знайомиться з можливостями множинної ідентичності та особистої самореалізації, а також усвідомлює роль і внесок культури і творчості (в сучасному визначенні цього поняття) у соціальні, економічні й гуманітарні програми та у національний, регіональний, індивідуальний розвиток.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Поки що немає концептуального уявлення про зміст публічно-правового забезпечення розвитку інституту «культурного сервісу» з огляду на світові та європейські стандарти надання населенню якісних соціально-культурних послуг, а також ролі у цьому процесі публічної адміністрації. Важливі аспекти правового забезпечення реалізації соціально-культурних прав і свобод громадян досліджувалися багатьма відомими правниками, зокрема слід згадати наукові праці В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, І. В. Арістової, О. М. Бандурки, Д. М. Бахраха, В. М. Бевзенка, О. І. Безпалової, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, В. Т. Білоуса, І. Л. Бородіна, А. С. Васильєва, В. В. Галунька, В. М. Гарашука, І. П. Голосніченка, С. Т. Гончарука, Є. В. Додіна, О. І. Дрозда, В. О. Заросила, В. В. Зуй, Р. В. Ігоніна, Д. П. Калаянова, Р. А. Калюжного, С. В. Ківалова, М. В. Коваліва, В. В. Ковальської, Л. В. Ковалюк, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, С. Ф. Константинова, О. В. Кузьменко, С. О. Кузнichenка, В. І. Курила, М. В. Лошицького, Д. М. Лук'янця, Р. С. Мельника, О. М. Мердової, Т. П. Мінки, Р. В. Миронюка, С. О. Мосьондза, О. М. Музичука, В. Я. Настюка, В. І. Олефіра, О. І. Остапенка, В. П. Петкова, С. В. Петкова, Д. В. Приймаченка, Т. О. Проценка, О. П. Рябченко, Л. А. Савченко, Р. А. Сербина, С. Г. Стеценка, М. М. Тищенко, О. І. Харитонової, В. К. Шкарупи, О. С. Юніна та ін. Але водночас проблематика публічно-правового забезпечення населення культурними послугами в аспекті використання позитивного зарубіжного досвіду та обґрунтування необхідності імплементації світових стандартів організації культурного сервісу, комплексно не досліджувалась, оскільки переважна більшість вчених у своїх доробках висвітлюють її фрагментарно.

Тому **метою** статті є необхідність дослідження стану та проблем імплементації міжнародно-правових стандартів «культурного сервісу» в сучасну систему публічно-правового забезпечення населення соціально-культурними послугами, використовуючи необхідні адміністративно-правові інструменти.

Виклад основного матеріалу. Європейські культурні інституції (насамперед, Рада Європи), створивши нормативні акти різної юридичної ваги, зробили помітний внесок у справу формування європейських відносин у сфері забезпечення населення якісними і доступними культурними послугами, охорони культурної спадщини, захисту культурних традицій окремих спільнот, поширення культурного простору. Специфіка документів полягає у вирішенні юридичних, технічних, наукових й адміністративних проблем галузі. Розроблені цими міжнародними організаціями базові документи впливають не тільки на національну законотворчість держав-членів, але й на використання напрацьованого досвіду, що в результаті сприяє оптимізації системи надання культурних послуг. Отже, визначивши загальні вимоги до провадження культурної діяльності на міжнародному рівні, наша країна взяла на озброєння певні механізми і заходи, випробувані на практиці. Україна як учасник міжнародних інституцій має повну відповідальність перед світовим співтовариством як за збереження своєї культурної спадщини, так і за оптимізацію системи надання населенню культурних послуг. Ключовим у цьому аспекті залишається питання подальшого формування дієвої законодавчої бази, що відповідає загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права, міжнародним зобов'язанням України. За роки незалежності наша держава зробила чимало для побудови такої правової бази, вивела на новий рівень питання розвитку культурного простору країни. Основні законодавчі акти України загалом відповідають не тільки новим політичним, економічним, соціальним умовам, але й вимогам міжнародного права. Це дає підстави стверджувати, що на сьогодні систему законодавства у культурній сфері загалом сформовано. Проте декларативний характер окремих норм та недостатність налагодженої

системи контролю за виконанням свідчать про потребу подальшого розвитку законодавства шляхом його систематизації.

Світові стандарти регулювання культурного простору та забезпечення населення культурними послугами закріплені найважливішими міжнародно-правовими документами про культуру, які встановлюються крізь призму імплементації Угоди про асоціацію Україна – ЄС, відповідно до якої з метою забезпечення усього спектра прав громадян, зокрема й культурних, сторони повинні дотримуватися міжнародно-правових вимог актів не лише ЄС, а й інших міжнародних документів, у тому числі ООН, ОБСЄ, Паризької хартії для нової Європи 1990 р., ЄКПЛ 1950 р., інших документів РЄ, у тому числі рішень ЄСПЛ, організацій у сфері захисту інтелектуальної власності тощо [1, с. 13].

До міжнародних документів з питань культури також належать:

– угоди: Угода про ввезення матеріалів освітнього, наукового і культурного характеру (1950 р.); Угода між Урядом України та Європейською Комісією про участь України у програмі «Креативна Європа»: програма Європейського Союзу для сектору культури та креативності, та про співробітництво між Україною та Європейським Союзом у підпрограмі «Медіа» програми «Креативна Європа» [2];

– декларації: Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури (1982 р.); Декларація принципів міжнародного культурного співробітництва (1966 р.); Декларація керівних принципів щодо використання мовлення через супутники для вільного розповсюдження інформації, розвитку освіти та розширення культурних обмінів (1972 р.); Європейська декларація стосовно завдань у галузі культури (РЄ, 1984 р.), Всесвітня декларація про культурне різноманіття (2001 р.);

– рекомендації: Рекомендації, що визначають принципи міжнародного регламенту археологічних розкопок (1956 р.); Рекомендації щодо найбільш ефективних заходів забезпечення загальнодоступності музеїв (1960 р.); Рекомендації про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських і приватних робіт (1963 р.); Рекомендації про охорону в національному плані культурної і природної спадщини (1972 р.); Рекомендації про охорону рухомих культурних цінностей (1976 р.); Рекомендації про міжнародну стандартизацію статистики державного фінансування діяльності в галузі культури (1980 р.); Рекомендація № 36 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Збереження культурної спадщини всіх віків» (1982 р.); Рекомендація № R(84)3 Комітету міністрів Ради Європи «Про принципи телевізійної реклами» (1984 р.) та ін.;

– програми: Програма співробітництва у сфері культури між Міністерством культури України та Міністерством культури Республіки Білорусь на 2017–2021 роки;

– конвенції: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції; Всесвітня конвенція про авторське право (1952 р.); Конвенція про міжнародний обмін виданнями (1958 р.) [3]; Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) [4]; Конвенція про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.) [5]; Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи (1985 р.) [6]; Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (1971 р.); Рамкова Конвенція Ради Європи про значимість культурної спадщини для суспільства (2005 р.); Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.); Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1988 р.) [7]; Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.); Конвенція про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2010 р.) та ін.;

– документи: Документ Краківського симпозиуму з питань культурної спадщини держав – учасниць ОБСЄ (1991 р.), Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ (Копенгаген, 1990 р.) тощо.

Ці та багато інших важливих міжнародних документів стосуються насамперед включення культури ключовим компонентом у загальний контекст стратегії розвитку, врахування традицій стосовно підтримки та її фінансування, функцій і рівнів системи управління культурою, в тому числі питань оптимальної побудови адміністративної структури, розподілу обов'язків, механізмів ухвалення рішень, взаємодії та координації різних урядових структур за тими чи іншими напрямками [8].

Попри розмаїття нормативних джерел, які прямо чи опосередковано на сьогодні сприяють реалізації культурних потреб громадян та забезпеченню населення культур-

ними послугами, окремі експерти справедливо вважають, що на практиці, законодавство не забезпечує належних умов для розквіту культури або реальної підтримки її розвитку з огляду на недостатню реалізацію норм, що гарантуються законодавством; відчутною є проблема, пов'язана з розбіжностями й суперечностями у законодавчих актах, невідповідністю окремих їх положень загально визнаним міжнародним стандартам.

Приклади ситуацій, у яких законодавство радше заважає, ніж допомагає, становлять патерналістські практики, що стримують процеси розвитку, управління й урізноманітнення культурних галузей. У Законі України «Про культуру» так само бракує положень про покращення співпраці між державними структурами. Є також системні питання, що стосуються нового закону: наприклад, формулювання, пов'язані з керівними кадрами культури, повноважень державних службовців, і, хоча йдеться про «права», на практиці ці права не використовуються.

Взагалі й сам Закон України «Про культуру» містить багато зауважень, серед яких:

по-перше, повна відсутність інституційних засад функціонування культурної сфери, невизначеність функцій та повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування (в тому числі Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, відповідного центрального органу виконавчої влади) щодо забезпечення населення культурними послугами;

по-друге, окремі норми закону не мають смислового навантаження і не зрозуміло яку мету переслідують. Наприклад, стаття 13 проголошує необхідність сприяння створенню єдиного культурного простору України та збереженню цілісності культури. У частині 1 цієї статті проголошено, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування під час підготовки пропозицій щодо формування та здійснення державної політики у сфері культури повинні враховувати необхідність створення єдиного культурного простору України та збереження цілісності культури. Проте конкретних заходів щодо реалізації такого обов'язку не передбачено;

по-третє, зазначена по тексту необхідність забезпечення населення культурними послугами не знайшла продовження в законі, насамперед визначення їх видів, сфер та порядку надання;

по-четверте, деякі положення закону мають декларативний характер, особливо в частині реалізації громадянами права на доступ до культурних цінностей та культурних благ. Власне критерій доступності відповідних культурних послуг нормативно не визначений;

по-п'яте, більшість гарантій, які забезпечує держава працівникам культури, що працюють у державних і комунальних закладах культури, визначених у розділі VI закону, мають декларативний характер і не передбачають реальних механізмів їх реалізації.

Недосконалість чинного «культурного» законодавства та системні прорахунки у питаннях правового забезпечення населення якісним культурним продуктом підтверджується й даними соціологічного дослідження, згідно з яким 58,1 % опитаних респондентів так само чинні норми, що визначають перелік державних соціальних гарантій забезпечення громадян культурними послугами (базовий набір культурних послуг), називають застарілими, такими, що не відповідають вимогам сьогодення та потребують суттєвих змін; друга кількісна категорія учасників опитування – 27,9 % свідчить, що законодавство можна вважати громіздким та неузгодженим, норми якого не завжди виконуються, таким, що потребує кардинальних змін; нарешті, остання, найменша категорія респондентів – 10,3 % свідчить, що чинне законодавство успішно працює у сучасних умовах і не потребує змін взагалі. Не відповіли на запитання 3,7 %.

Та категорія опитаних, яка погано оцінює рівень ефективності характеру та змісту правових заходів у сфері забезпечення населення культурними послугами, намагалася конкретизувати причину своєї незадовільної оцінки, а саме 51,1 % говорять, що є гостра необхідність подальшого удосконалення нормативно-правової бази, яка не відповідає сучасним змінам у збереженні і використанні культурних благ та культурних цінностей для задоволення культурних потреб громадян, а 30,2 % вважають, що ефективність низька через погане виконання законопроектів (правовий нігілізм).

Отже, необхідність вдосконалення чинного законодавства у сфері культури не викликає сумнівів. До того ж окремі сфери культурного життя країни і досі перебувають поза межами законодавчого регулювання, що стосується, насамперед, діяльності неприбуткових організацій в галузі культури, клубної справи, виконавських видів мистецтва тощо.

Висновки. Отже, міжнародно-правові норми є головним регулятором «культурних» правовідносин, адже своїми приписами закладають вихідні засади, на яких має бу-

дуватися національне «культурне» право певної країни. Саме міжнародні акти дозволяють сформулювати уніфіковані норми регулювання правовідносин у культурній сфері.

Значущість міжнародних актів стає ще більш актуальною в умовах культурної глобалізації, бо проблеми забезпечення культурних потреб громадян вийшли далеко за межі кордонів країн. У глобалізованому світі культура та відповідні культурні послуги стають все менш залежними від вузьконаціональної регламентації. Правове регулювання надання культурних послуг на міжнародному рівні стає все більш нерозривно пов'язаним з інформаційним правом, з комерційним правом, перетворюється у позанаціональне без шкоди для національної специфіки, для розумної комерціалізації та медіації на національному рівні.

Світові стандарти регулювання культурного простору та забезпечення населення культурними послугами закріплені найважливішими міжнародно-правовими документами про культуру. Окремі, маючи рекомендаційний характер, водночас можуть сприяти більшій однаковості практики в окремих сферах культурної діяльності, що не регламентуються спеціальними міжнародними договірними умовами. Крім того, такі акти-рекомендації готують основу для подальшої розробки міжнародних норм, правил і стандартів, що матимуть обов'язковий характер або сприятимуть поступовому визнанню відповідних правил поведінки як обов'язкові культурні стандарти або звичаї. У такий спосіб створюються передумови для одноманітності правозастосовчої практики, а отже, широкого розвитку культурних правовідносин між суб'єктами різних держав. Об'єктивні відмінності в регулюванні таких відносин в кожній державі, що являють собою бар'єри на шляху культурної глобалізації, можуть бути усунені саме за допомогою міждержавної уніфікації норм про культуру та мистецтво, в тому числі шляхом гармонізації статистичних даних та індикаторів розвитку галузей культури з європейськими та світовими стандартами і показниками (Євростат, ЮНЕСКО); впровадження міжнародних стандартів ІСОМ щодо опису культурних цінностей; гармонізації законодавства про охорону культурної спадщини з містобудівними правилами, нормами і стандартами; приєднання до другого протоколу Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту; модернізації системи освітньо-культурних центрів в інформаційно-консультативні осередки тощо.

Список використаних джерел

1. Юринець Ю. Л. Європеїзація адміністративного права України у сфері охорони культурних прав громадян : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2017. 40 с.
2. Угода між Урядом України та Європейською Комісією про участь України у програмі «Креативна Європа» : програма Європейського Союзу для сектору культури та креативності, та про співробітництво між Україною та Європейським Союзом у підпрограмі «Медіа» програми «Креативна Європа». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_020
3. Юрина Е. А., Стромова М. А. Проблемы государственной поддержки социально-культурной сферы. *Социально-экономические явления и процессы*. 2009. № 4. С. 148–154.
4. Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 16. С. 153.
5. Про ратифікацію Конвенції про охорону підводної культурної спадщини : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 45. С. 438.
6. Про ратифікацію Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 45. С. 439.
7. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : ратифік. Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.10.88 р. № 6673–XI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_089.
8. Ігнатченко І. Г. Особливості реалізації державної політики України у сфері культури: сучасний стан та світові стандарти. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/tipp_2013_1_16.pdf.

Надійшла до редакції 01.12.2020

References

1. Yurynets Yu. L. Yevropeizatsiia administrativnoho prava Ukrainy u sferi okhorony kulturnykh prav hromadian [Europeanization of administrative law of Ukraine in the field of protection of cultural rights of citizens] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Dnipro, 2017. 40 s. [in Ukr.].
2. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Yevropeiskoiu Komisiieiu pro uchast Ukrainy u prohrami «Kreatyvna Yevropa» : prohrama Yevropeiskoho Soiuzu dlia sektoru kultury ta kreatyvnosti, ta pro spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom u pidprohrami «Media» prohramy «Kreatyv-

na Yevropa» [Agreement between the Government of Ukraine and the European Commission on Ukraine's participation in the Creative Europe Program: the European Union program for the cultural and creative sector, and on cooperation between Ukraine and the European Union in the Creative Europe Media sub-program]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_020 [in Ukr.].

3. Yurina E. A., Stromova M. A. Problemy gosudarstvennoj podderzhki socialno-kulturnoj sfery [Problems of state support for the social and cultural sphere]. *Socialno-ekonomicheskie yavleniya i processy*. 2009. № 4. S. 148–154. [in Rus.].

4. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro okhoronu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny [On Ukraine's accession to the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage] : Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2008. № 16. S. 153. [in Ukr.].

5. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro okhoronu pidvodnoi kulturnoi spadshchyny [On ratification of the Convention for the Protection of the Underwater Cultural Heritage] : Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2006. № 45. S. 438. [in Ukr.].

6. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro okhoronu arkhitekturnoi spadshchyny Yevropy [On the ratification of the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe] : Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2006. № 45. S. 439. [in Ukr.].

7. Konventsiia pro okhoronu vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny [Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage] : ratyfik. Ukazom Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainy RSR vid 04.10.88 r. № 6673–XI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_089 [in Ukr.].

8. Ihnatchenko I. H. Osoblyvosti realizatsii derzhavnoi polityky Ukrainy u sferi kultury: suchasnyi stan ta svitovi standarty [Features of implementation of the state policy of Ukraine in the field of culture: current state and world standards]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/tipp_2013_1_16.pdf. [in Ukr.].

SUMMARY

Andriy O. Sobakar, Anastasiya V. Aksiutina. Implementation of international legal standards of "cultural service" in the modern system of public and legal support of the population with social-cultural services. The article, based on the analysis of scientific, empirical and journalistic sources, testifies to the need to study the state and problems of implementation of international legal standards of "cultural service" in the modern system of public legal provision of social and cultural services using the necessary administrative and legal tools.

The specifics of international legal documents to ensure the implementation of socio-cultural rights and freedoms of citizens, which is to solve legal, technical, scientific and administrative problems of the industry. The basic documents developed by international organizations affect not only the national legislation of the member states, but also the use of experience, which in turn contributes to the optimization of the system of cultural services.

The main attention is paid to the world standards of regulation of cultural space and provision of cultural services to the population, which are enshrined in the most important international legal documents on culture, which are established through the prism of the implementation of the EU-Ukraine Association Agreement.

Emphasis is placed on the permanent imperfection of the current "cultural" legislation and systemic miscalculations in the issues of legal provision of the population with a quality cultural product, which is confirmed by the data of the sociological survey, according to which 58.1% of respondents guarantee providing citizens with cultural services (basic set of cultural services) are called those that require significant improvement.

Emphasis is placed on the importance of international legal norms, which act as the main regulator of "cultural" legal relations, because their regulations lay down the basic principles on which the national "cultural" law of a country should be based. It is international acts that allow the formation of unified norms for the regulation of legal relations in the cultural sphere.

Keywords: *cultural service, cultural service, implementation of international legal standards, public law support, convention, agreement, directive, foreign experience.*

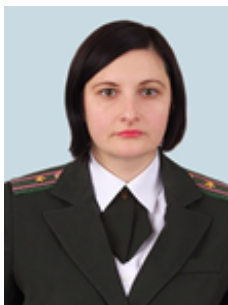
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.81

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-199-205

**Михайло
ПУЗИРЬОВ**[©]
доктор
юридичних наук

**Людмила
ОЛЕФІР**[©]
кандидат
юридичних наук

(Академія Державної пенітенціарної служби)

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЙНОГО НАГЛЯДУ ЗА ОСОБАМИ, УМОВНО-ДОСТРОКОВО ЗВІЛЬНЕНИМИ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Обґрунтовано соціально-правову обумовленість запровадження інституту пробаційного нагляду за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, в законодавство України. З'ясовано, що потреба чинення певного впливу (наглядового, виховного тощо) на осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, не є новою і засвідчена не лише зарубіжною, а й вітчизняною історією кримінально-виконавчого законодавства. Аналіз сучасних зарубіжних підходів засвідчив, що процедура умовно-дострокового звільнення передбачає дві взаємопов'язані стадії: 1) звільнення особи з установи виконання покарань; 2) встановлення за нею нагляду після звільнення. Зазначено, що покладення функції щодо здійснення контролю за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, на уповноважені органи з питань пробації забезпечить реалізацію цього постпенітенціарного напрямку на професійній основі.

Ключові слова: умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, зарубіжний досвід, міжнародно-правове регулювання, пробаційний нагляд, органи пробації, суб'єкти пробації.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної юриспруденції актуальність проведення фундаментальних досліджень у сфері кримінально-виконавчого права обумовлена процесами реформування кримінально-виконавчої системи України (у зв'язку з ліквідацією 18 травня 2016 р. Державної пенітенціарної служби України й передачею її повноважень Міністерству юстиції України) та удосконалення кримінально-виконавчого законодавства, зокрема в частині адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів. Міністерством юстиції України на сучасному етапі вживаються заходи, пов'язані з реалізацією Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015) [1], Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015) [2] та Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р) [3], положення яких орієнтовано: по-перше, на підвищення рівня формальних і

© Пузирьов М. С., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7814-9476>
mpuzyrov@gmail.com

© Олєфір Л. І., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4565-8968>
mpuzyrov@gmail.com

практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами; по-друге, на наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу; по-третє, на подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими.

Серед найновіших здобутків відмічаємо підготовку проекту Закону України «Про пенітенціарну систему» 2020 р. [4]. У разі прийняття відповідного Закону пенітенціарна система України набуде свого законодавчого визначення, що в перспективі поставить на порядок денний питання про розроблення проекту Пенітенціарного кодексу України. Бути чи не бути Пенітенціарному кодексу України – покаже час та співпраця учених і практиків. Очевидно лише, що законодавство у сфері виконання та відбування покарань має враховувати сучасні реалії, відповідати потребам практики та за можливості орієнтуватися на міжнародні стандарти. Одним із таких стандартів, що потребує сучасного осмислення правовою системою України, є необхідність здійснення пробачіного нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретико-методологічною основою розробленої в статті проблематики є наукові праці таких українських і зарубіжних учених, як: К. А. Автухова, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, О. А. Гритенко, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, Д. В. Казначеевої, О. Г. Колба, Н. В. Коломієць, В. Я. Конопельського, О. М. Кривсуна, В. О. Меркулової, А. А. Рибянцева, А. Х. Степанюка, М. О. Стручкова, П. В. Тепляшина, В. М. Трубникова, С. І. Халимона, Н. Б. Хуторської, В. О. Човгана, О. О. Шкути, В. П. Шупілова, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є обґрунтування соціально-правової обумовленості запровадження інституту пробачіного нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, в законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз зарубіжного досвіду в ретроспективі показав, що до кінця XIX ст. позбавлення волі стало предметом усе більшої критики і поступово втратило свою абсолютну позицію домінантного виду покарання. Замість нього багато європейських держав винайшли нові – нетюремні – покарання на зразок умовного виroku (suspended sentence) та умовно-дostroкового звільнення під наглядом (supervised parole). У деяких країнах ці нові покарання без позбавлення волі становили тільки невелику зміну в карній практиці; в інших – вони істотно змінили систему тюремного ув'язнення [5, с. 178–179].

Тож потреба чинення певного впливу (наглядного, виховного тощо) на осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання, не є новою і засвідчена не лише зарубіжною, а й вітчизняною історією кримінально-виконавчого законодавства.

Починаючи з 2003 р. і до 2014 р. КВК України містив низку статей, присвячених інституту громадського контролю за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, а саме:

1. Стаття 160. Громадський контроль за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання.
2. Стаття 161. Порядок здійснення громадського контролю за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання.
3. Стаття 162. Заходи громадського впливу щодо осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання.

Зазначені статті було виключено з КВК України на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII [6].

При цьому в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» не було наведено жодних аргументів щодо виключення ст. 160–162. Водночас у записці вказано, що «даний законопроект спрямований на усунення недоліків Кримінально-виконавчого кодексу України в частині дотримання конституційних вимог та *європейських стандартів* щодо режиму відбування покарання засудженими, забезпечення мети покарання, визначеної частиною другою статті 50 КК України» (курсив наш. – М. П., Л. О.) [7, с. 1]. Також одним з очікуваних правових та соціально-економічних наслідків прийняття проекту Закону було визначено

«наблизити кримінально-виконавче законодавство України до загальноприйнятих стандартів більшості *європейських держав*» (курсив наш. – М. П., Л. О.) [7, с. 2]. Навіть більше, Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України у висновку на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» [8] не висловило позиції щодо виключення з КВК України ст. 160–162.

З огляду на вищезазначені формулювання особа, яка читає текст пояснювальної записки, зіставляючи його з текстом Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», розуміє таке: кримінально-виконавче законодавство європейських країн та європейські стандарти (міжнародно-правові акти) не передбачають здійснення контролю (нагляду) за поведінкою осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання (протягом невідбутої частини покарання).

Водночас не лише ретроспективні, а й сучасні зарубіжні підходи засвідчують необхідність здійснення постпенітенціарного нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання. За результатами вкнаного нами аналізу матеріалів, що містяться на офіційних сайтах пенітенціарних відомств та зарубіжних джерелах кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права, було виявлено таке.

Зокрема, на офіційному сайті Національного інституту виправної системи Департаменту юстиції США зазначається, що процедура умовно-дostroкового звільнення (*parole*) передбачає дві взаємопов'язані стадії: 1) звільнення особи з установи виконання покарань; 2) встановлення за нею нагляду після звільнення [9].

Щодо інших джерел пенітенціарної політики в зарубіжних країнах встановлено, що, наприклад, у ФРН особі, умовно-дostroково звільненій від відбування покарання, встановлюється іспитовий строк у межах невідбутої частини строку покарання. Для здійснення контролю за звільненими використовують професійну службу пробації разом із добровільними представниками громадськості, які безкоштовно здійснюють нагляд за такими особами та надають допомогу у їх ресоціалізації [10, с. 38]. Зазначимо, що наведені засади взаємодії органів і установ виконання покарань із громадськими організаціями під час проведення тих або інших заходів спостереження за засудженими або звільненими, надання їм допомоги у ФРН реалізуються вже 40 років, на що свого часу звертали увагу зарубіжні вчені М. О. Стручков та В. П. Шупілов [11, с. 55].

В іншій європейській країні – Норвегії – також передбачено відповідну вказівку на необхідність здійснення постпенітенціарного нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, суб'єктом якого є органи пробації.

Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 43 Закону Норвегії «Про виконання покарань» та ст. 3-42, 3-43 Правил «Про виконання покарань», на особу, умовно-дostroково звільнену від відбування покарання, протягом іспитового строку (невідбутої частини покарання) можуть бути покладені такі обов'язки: а) виконувати рішення щодо місця проживання; б) з'являтися у тверезому стані до державного або муніципального органу, до визначеної особи або до громадської організації за вказівкою Виправної служби (дата першої явки та періодичність явки встановлюється начальником тюрми спільно зі службою пробації); в) виконувати рішення про проходження лікування; г) виконувати рішення щодо місця перебування, роботи або навчання; д) утримуватися від контактів із визначеними особами [12, с. 14; 13, с. 12].

Окрім того, п. 1 Рекомендації N Res (2003) 22 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про умовно-дostroкове звільнення» встановлює, що «умовно-дostroковим звільненням визнається звільнення особи, яка відбуває позбавлення волі, раніше призначеного терміну з накладенням на цю особу з урахуванням особливостей її особистості *обов'язків*, яких вона повинна дотримуватися *після звільнення*». П. 3 Рекомендації також передбачено, що «умовно-дostroкове звільнення має сприяти переходу ув'язненого від життя в тюрмі до законослухняного життя в суспільстві за допомогою накладання на нього *обов'язків*, яких він повинен дотримуватися *після звільнення*, і *здійснення контролю* за ним, що сприяло б досягненню цієї мети, захисту громадської безпеки і скороченню рівня злочинності в суспільстві» (курсив наш. – М. П., Л. О.).

Зі свого боку, п. 8 рекомендує таке: «Щоб зменшити ризик повторного вчинення злочину умовно-дostroково звільненими ув'язненими, необхідно існування можливості накладення на них з урахуванням їх особистості таких обов'язків:

– виплатити компенсацію або відшкодувати шкоду потерпілому;

- пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності або іншого вилікового захворювання, явно пов'язаного з фактом вчинення злочину;
- працювати або займатися будь-якою іншою схваленою діяльністю, наприклад, навчатися або пройти професійну підготовку;
- брати участь в індивідуальних розвиваючих програмах;
- не проживати у визначених місцях, не відвідувати визначених місць».

У Рекомендації N Rec (2003) 22 також зазначається, що «як правило, умовно-дostroково звільнення має супроводжуватися наглядом, що полягає в наданні допомоги та проведеної контрольних заходів. Характер, тривалість та інтенсивність нагляду мають встановлюватися з урахуванням особливостей кожної конкретної справи. Протягом періоду умовно-дostroкового звільнення має бути можливість коригувати характер, тривалість та інтенсивність нагляду» (п. 9). «Обов'язки або заходи з нагляду не повинні призначатися на період часу, що перевищує невідбуту частину покарання» (п. 10) [14].

Отже, вищезазначені приклади зарубіжного пенітенціарного досвіду, а також відповідні міжнародно-правові норми засвідчують, що виключення у 2014 р. з КВК України норм, що передбачали контроль за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, суперечить європейським стандартам, у зв'язку з чим у цій частині назва Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» видається алогічною.

Тому пропонуємо доповнити КВК України нормами, що передбачають здійснення контролю за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання.

Зазначимо, що таку пропозицію підтримало 91,1 % респондентів учених і 76,0 % практиків. При цьому, на думку 85,4 % учених і 69,1 % практиків (у межах тих, хто підтримав вказану пропозицію), функції щодо здійснення контролю за особами, умовно-дostroково звільненими від покарання, необхідно покласти на уповноважені відбудовання органи з питань пробації; 6,1 % і 12,7 % відповідних категорій респондентів пропонують такі функції покласти на громадськість (спостережні комісії); відповідно 3,7 % і 2,1 % висловили думку, що такі функції мають здійснювати органи Національної поліції; 2,4 % і 14,1 % – уповноважені органи з питань пробації спільно з громадськістю; 0,8 % практиків висловилися за здійснення відповідних функцій уповноваженими органами з питань пробації спільно з органами Національної поліції; 2,4 % учених і 1,2 % практиків – комплексно всіма названими суб'єктами.

Зазначимо, що учасниками відповідного експертного опитування стали: 1) 90 учених із науковими ступенями кандидата і доктора наук (м. Києва, Харкова, Дніпра, Одеси, Львова, Запоріжжя, Івано-Франківська, Чернігова), які досліджують проблеми пенітенціарної науки та пов'язаних із нею галузей; 2) 800 практиків правозастосовних і правозахисних інституцій, із них: персонал органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України (480 осіб), судді (110 осіб), прокурори (70 осіб), адвокати (140 осіб).

Ми підтримуємо позицію, за якою функції щодо здійснення контролю за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, необхідно покласти на уповноважені органи з питань пробації, оскільки це забезпечить реалізацію цього постпенітенціарного напрямку на професійній основі. Крім того, уповноважені органи з питань пробації, керуючись ст. 163–166 КВК України, здійснюють нагляд за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. З огляду на це та з метою уніфікації сформульованої нами пропозиції з положеннями Закону України «Про пробацію» правильним є використання поняття «нагляд за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання».

Обґрунтування уповноважених органів з питань пробації як суб'єктів здійснення нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, базується на таких положеннях міжнародного й українського законодавства:

1) Закон України «Про пробацію» передбачає пенітенціарну пробацію, під якою, згідно з ч. 1 ст. 11, розуміється підготовка осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання [15]. Зважаючи на вищевикладене, з особами, щодо яких здійснюються заходи з підготовки до умовно-дostroкового звільнення, працюють уповноважені органи з питань пробації; і буде логічно, якщо після звільнення, з метою закріплення результатів виправлення і ресоціалізації, зі звільненими особами продовжать працювати названі суб'єкти;

2) п. 12 Рекомендації N Res (2003) 22 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про умовно-дostroкове звільнення» передбачає, що підготовка умовно-дostroкового звільнення має бути організована за умови тісного співробітництва з тюремним персоналом та персоналом органів з нагляду за особами, звільненими умовно-дostroково, і завершена до закінчення мінімального або встановленого періоду [14]. Отже, міжнародно-правові акти дотримуються позиції щодо єдності суб'єкта, залученого у процес підготовки умовно-дostroкового звільнення та нагляду за особами, звільненими умовно-дostroково.

На додаток до сказаного варто наголосити, що, відповідно до ст. 3-44 Правил «Про виконання покарань», у Норвегії контроль за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, здійснює служба пробації [13, с. 13]. Такі самі функції покладено на служби пробації інших досліджених нами зарубіжних країн.

Висновки. Саме на вищенаведених судженнях ґрунтується наша пропозиція щодо покладення функцій зі здійснення нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, на уповноважені органи з питань пробації.

Організаційно-правовим чинником, що сприятиме запровадженню інституту пробаційного нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання, в законодавство України, є норма абз. 2 ч. 4 ст. 5 проекту Закону України «Про пенітенціарну систему» 2020 р. [4], якою замість нині чинної чисельності персоналу уповноважених органів з питань пробації, що визначається в розмірі п'яти відсотків кількості осіб, які перебувають на обліку в цих органах (закріпленої на рівні ст. 2 Закону України «Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України» [16]), передбачено збільшене – десятивідсоткове співвідношення чисельності персоналу органів пробації від числа суб'єктів пробації. Тому за рахунок збільшеної в перспективі чисельності персоналу уповноважених органів з питань пробації можна ефективно здійснювати функцію пробаційного нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.
2. Про Стратегію реформування судостоустроу, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
3. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>.
4. Проект Закону України «Про пенітенціарну систему». *Міністерство юстиції України*: офіційний сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/13102020-povidomlennya-pro-provedennya-publichnogo-gromadskogo-obgovorennya-proektu-zakonu-ukraini-pro-penitentsiarnu-sistemu>.
5. O'Brien P. The Prison on the continent: Europe, 1865–1965. *The Oxford history of the prison: The practice of punishment in Western society* / ed. by N. Morris, D. J. Rothman. New York; Oxford: Oxford University Press, 1998. P. 178–201.
6. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 23. Ст. 869.
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів». 2 с. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50363.
8. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів». 7 с. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50363.
9. Probation and Parole. *National Institute of Corrections*. URL: <https://nicic.gov/probation-and-parole>.
10. Казначеева Д. В. Питання умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання у законодавстві закордонних країн. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22 трав. 2015 р.) / МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2015. С. 37–39.
11. Стручков Н. А., Шупилов В. П. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (Англия, ФРГ) : учеб. пособ. / науч. ред. проф. В. А. Владимиров. Москва : Акад. МВД СССР, 1978. Вып. II. 88 с.

12. Act relating to the execution of sentences etc. (The Execution of Sentences Act). 19 p. URL: <http://img3.custompublish.com/getfile.php/2018208.823.ytdxsvbtbe/Straffegjennomføringsloven+engelsk.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no>.

13. Regulations to the Execution of Sentences Act. 20 p. URL: <http://img3.custompublish.com/getfile.php/2018212.823.rctutbaqcu/Forskrift+til+straffegjennomføringsloven+engelsk.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no>.

14. Об условно-досрочном освобождении: Рекомендация N Rec (2003) 22 Комитета министров Совета Европы государствам-членам от 24.09.2003 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_665.

15. Про пробацию : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 93.

16. Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України : Закон України від 02.03.2000 р. № 1526-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 20. Ст. 151.

Надійшла до редакції 16.12.2020

References

1. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny [On approval of the National Strategy in the field of human rights] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.08.2015 r. № 501/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>. [in Ukr.]

2. Pro Stratehiiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015–2020 roky [On the Strategy for Reforming the Judicial System, Judicial Procedure and Related Legal Institutions for 2015–2020] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.05.2015 r. № 276/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>. [in Ukr.]

3. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia (rozvytku) penitentsiarnoi systemy Ukrainy [On approval of the Concept for reforming (development) of the penitentiary system of Ukraine] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.09.2017 r. № 654-r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>. [in Ukr.]

4. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro penitentsiarnu systemu» [Draft Law of Ukraine «On the Penitentiary System»]. *Ministerstvo yustytzii Ukrainy*: ofitsiinyi sait. URL: <https://minjust.gov.ua/m/13102020-povidomlennya-pro-provedennya-publichnogo-gromadskogo-obgovorennya-proektu-zakonu-ukraini-pro-penitentsiarnu-sistemu>. [in Ukr.]

5. O'Brien P. The Prison on the continent: Europe, 1865–1965. *The Oxford history of the prison: The practice of punishment in Western society* / ed. by N. Morris, D. J. Rothman. New York; Oxford: Oxford University Press, 1998. P. 178–201. [in Eng.]

6. Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo adaptatsii pravovoho statusu zasudzenoho do yevropeyskykh standartiv [On Amendments to the Criminal and Executive Code of Ukraine concerning adaptation of the legal status of a convict to European standards] : Zakon Ukrainy vid 08.04.2014 r. № 1186-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2014. № 23. St. 869. [in Ukr.]

7. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo adaptatsii pravovoho statusu zasudzenoho do yevropeyskykh standartiv» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal and Executive Code of Ukraine concerning adaptation of the legal status of a convict to European standards»]. 2 s. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50363. [in Ukr.]

8. Vysnovok na proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo adaptatsii pravovoho statusu zasudzenoho do yevropeyskykh standartiv» [Conclusion on the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal and Executive Code of Ukraine concerning adaptation of the legal status of a convict to European standards»]. 7 s. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50363. [in Ukr.]

9. Probation and Parole. *National Institute of Corrections*. URL: <https://nic.gov/probation-and-parole>. [in Eng.]

10. Kaznacheieva D. V. Pytannia umovno-dostrokovoho zvlennia vid vidbuvannia pokarannia u zakonodavstvi zakordonnykh krain [The issues of parole under the legislation of foreign countries]. *Aktualni problemy kryminalnogo prava ta kryminolohii u svitli reformuvannia kryminalnoi yustytzii* : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 22 trav. 2015 r.) / MVS Ukrainy; Kharkivskiy nats. un-t vnutr. sprav; Kryminolohichna asotsiatsiia Ukrainy. Kharkiv: KhNUVS, 2015. S. 37–39. [in Ukr.]

11. Struchkov N. A., Shupilov V. P. Ispolnenie ugolovnogo nakazaniya v kapitalisticheskikh stranah (Anglija, FRG) [Execution of criminal punishment in capitalist countries (England, Germany)]: ucheb. posob. / nauch. red. prof. V. A. Vladimirov. Moskva : Akad. MVD SSSR, 1978. Vyp. II. 88 s. [in Rus.]

12. Act relating to the execution of sentences etc. (The Execution of Sentences Act). 19 p. URL: <http://img3.custompublish.com/getfile.php/2018208.823.ytdxsvbtbe/Straffegjennomføringsloven+engelsk.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no>. [in Eng.]

13. Regulations to the Execution of Sentences Act. 20 p. URL: <http://img3.custompublish.com/getfile.php/2018212.823.rctutbaqcu/Forskrift+til+straffegjennomføringsloven+engelsk.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no>. [in Eng.]

14. Ob uslovno-dosrochnom osvobozhdenii [On conditional release (parole)]: Rekomendacija

N Rec (2003) 22 Komiteta ministrov Soveta Evropy gosudarstvam-chlenam ot 24.09.2003 g. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_665. [in Rus.]

15. Pro probatsiiu [On probation] : Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 r. № 160-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. № 13. St. 93. [in Ukr.]

16. Pro chyselnist Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [On the number of the State Criminal and Executive Service of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 02.03.2000 r. № 1526-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2000. № 20. St. 151. [in Ukr.]

SUMMARY

Mykhaylo S. Puzyrov, Lyudmyla I. Olefir. Socio-legal conditionality for introduction of the institute of probation supervision over convicts on parole into the legislation of Ukraine. The article substantiates a socio-legal conditionality for introduction of the institute of probation supervision over convicts on parole into the legislation of Ukraine. It was found that the need to exert a certain influence (supervisory, educational, etc.) over convicts on parole is not new and is evidenced not only by foreign but also domestic history of criminal and executive law. The analysis of modern foreign approaches has shown that the procedure of parole provides for two interrelated stages: 1) release of a person from a penitentiary institution; 2) establishing supervision over him/her after release. It is noted that the assignment of the function of exercising control over convicts on parole to probation authorities will ensure the implementation of this post-penitentiary area on a professional basis.

The substantiation of probation authorities as subjects of supervision over convicts on parole is based on the following provisions of international and Ukrainian legislation:

1) The Law of Ukraine «On Probation» provides for penitentiary probation, which, according to Part 1 of Article 11, means the preparation of persons serving a punishment of restraint of liberty or imprisonment for a fixed term, to release for employment and accommodation of such persons after release at their chosen place of residence. In view of this, probation authorities work with the persons in respect of whom measures for preparation for parole are carried out; and it will be logical if after the release, in order to consolidate the results of correction and re-socialization, the mentioned authorities will continue to work with the released persons;

2) Paragraph 12 of Recommendation Rec(2003)22 of the Committee of Ministers to member states on conditional release (parole) provides that the preparation for conditional release should be organized in close collaboration with all relevant personnel working in prison and those involved in post-release supervision, and be concluded before the end of the minimum or fixed period. Thus, international legal acts adhere to the position on the unity of the subject involved in the process of preparation of parole and supervision over convicts on parole.

Keywords: *parole, foreign experience, international legal regulation, probation supervision, probation authorities, probation subjects.*

УДК 343.3/.7:343.59

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-205-212

Петро ХРЯПІНСЬКИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»)

ЩОДО РОДОВОГО ТА БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ОБ'ЄКТІВ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

Здійснено аналіз стану дослідження родового та безпосереднього об'єктів злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Обґрунтовується висновок про суперечливість деяких поглядів вчених на зміст та взаємодію статевої свободи та статевої недоторканості як об'єктів кримінально правової охорони. Аргументується позиція щодо змісту статевої недоторканості як універсального соціально біологічного стану і об'єкту кримінально правової охорони, що має багаторівневу суспільно правову регуляцію (охорону) та виділяються: а) ціннісний, б) регулятивний, в) медичний, г) інформаційний та д) фізичний рівні статевої недоторканості.

Ключові слова: *статева свобода, статева недоторканість, кримінально правова охорона, родовий та безпосередній об'єкти статевого злочину.*

© Хряпінський П. В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2894-1086>

khriapinskiy_pv@ukr.net

Постановка проблеми. В Україні спостерігається погіршення криміногенної ситуації, кількості тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи суттєво не скорочується. Окреме місце в цьому сумному переліку посідають злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, в тому числі й щодо неповнолітніх осіб. За офіційною статистикою Офісу ГПУ, за 2017–2019 рр. загалом кількість облікованих злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості зменшилася. Зокрема, за 2017 р. зареєстровано 849 злочинів, при цьому вручено повідомлення про підозру 610 особам, у 2018 р. – 821 злочин (595 підозр), у 2019 р. – 750 злочинів (537 підозр). За статтею 156 КК «Розбещення неповнолітніх» у 2017 р. зареєстровано 285 злочинів (164 підозри) й за 155 КК «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» – 50 злочинів (16 підозр); у 2018 р. відповідно 274 злочини (155 підозр) та 84 злочини (50 підозр); у 2019 р. – 250 злочинів (150 підозр) та 64 злочини (30 підозр) [1]. Зазначені злочини характеризуються виключною аморальністю та цинічністю дій винних осіб щодо своїх жертв. Як правило, вони завдають жертвам глибоких моральних та психічних травм, наносять серйозну шкоду їхньому фізичному та психічному здоров'ю. Крім того, статеві злочини мають високу суспільну небезпеку не тільки через заподіяння шкоди іншим суспільним відносинам та соціальним і моральним цінностям, – нормальному фізичному й психологічному розвитку дітей та підлітків, а ще через руйнування соціальних зв'язків жертв таких злочинів, важкої і довгої адаптації в суспільстві після перенесених моральних та фізичних травм, виникнення небезпечних посттравматичних психічних розладів тощо [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, серед них і ненасильницькі злочини проти статевої недоторканості неповнолітніх, досліджували вітчизняні правники, а саме: С. М. Авраменко, Ю. В. Александров, М. І. Бажанов, В. І. Борисов, Л. П. Брич, Л. В. Дорош, О. О. Дудоров, О. Г. Кальман, С. С. Косенко, К. Д. Кулик, Т. Д. Лисько, Г. Я. Мартинишин, Я. В. Мачужак, Л. І. Мороз, В. Ю. Омецинська, В. О. Навроцький, О. О. Світличний, М. І. Хавронюк, С. В. Чмут, А. П. Шеремет та ін. Однак проблема співвідношення статевої свободи та статевої недоторканості як об'єктів кримінально правової охорони в доктрині кримінального права вирішується суперечливо. На усталених доктринальних положеннях та власних поглядах на предмет дослідження, а також кримінальному законодавстві України, що стояло та стоїть на забезпеченні охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи, здійснено спробу повному визначити родовий та безпосередній об'єкти ненасильницьких злочинів, що посягають на статево недоторканість неповнолітніх осіб.

Метою дослідження є науковий пошук та обґрунтування змісту та взаємодії родового та безпосереднього об'єктів ненасильницьких злочинів, що посягають на статево недоторканість неповнолітніх осіб в межах Розділу IV Особливої частини (ст. 155 та 156 КК).

Виклад основного матеріалу. З назви розділу IV Особливої частини КК можна зробити висновок, що законодавець вважає родовим об'єктом цих злочинів статево свободу та статево недоторканість. Натомість сучасні правники зазначають, що родовий об'єкт злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканості перебуває у стадії розробки [3, с. 110; 4, с. 7–8]. З огляду на це, особливої актуальності набуває дослідження змісту родового об'єкта злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканості. Більшість поглядів на родовий об'єкт статевих злочинів, висловлених у радянській кримінально-правовій літературі, ґрунтувалися на визначенні об'єкта цих суспільно небезпечних діянь, запропонованого П. І. Люблінським, який вказував, що до таких належать злочини, спрямовані на задоволення своєї статевої пристрасті чи іншої особи, які за своїм об'єктивним характером порушують соціальний уклад статевих відносин [5, с. 21]. А. П. Шеремет зазначає, що злочини проти статевої свободи так чи інакше порушують уклад статевих стосунків, стають суспільно небезпечними відхиленнями від норм сексуальної поведінки людей. Тому визначення поняття статевих злочинів має за мету встановлення кола діянь, що належать до цієї групи, та їх основних і спеціальних ознак [6, с. 8]. Раніше тожогні або близькі погляди на родовий об'єкт статевих злочинів обстоювали Б. А. Бліндер, Б. В. Даніельбек, О. П. Дьяченко та інші радянські криміналісти [7, с. 5; 8, с. 8; 9, с. 16]. Зрозумілим є прагнення цих та інших правників надати родовому об'єкту статевих злочинів більшого змісту за рахунок статевої моральності. Зміст укладу статевих стосунків неможливо розглядати у відриві від поняття статевої моральності. Статева моральність є однією із складових системи моральних цінностей суспільства. Проте ста-

тева моральність містить у собі комплекс норм, що не можуть охоронятися кримінально-правовими засобами. Це стосується таких суто моральних цінностей, як вірність, любов, взаємоповага, рівноправність тощо. Саме через увагу до цих категорій моралі О. М. Ігнатів ототожнює «статеві злочини» та «злочини проти моральності». За поглядами цього правника, будь-який злочин є аморальним вчинком, але статеві злочини аморальні за своєю сутністю, тому що вони пов'язані з порушенням моральних принципів, якими керується суспільство [10, с. 16].

Визначати родовий об'єкт статевих злочинів як уклад статевих стосунків у суспільстві досить суперечливо. Уклад статевих стосунків дуже містке й широке поняття. Воно пов'язане з комплексом організаційних, економічних, правових, моральних відносин у суспільстві. Очевидно, що в поле зору кримінально-правового регулювання (охорони) не входять великі блоки таких відносин. Незбіг фактичного обсягу всього укладу статевих відносин у суспільстві з родовим об'єктом злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканості насамперед позначається на доцільності і можливості впливати на них кримінально-правовими засобами. Вищенаведені аргументи надають підстави не погодитися з таким баченням родового об'єкта статевих злочинів.

Л. Г. Козлюк пропонує дещо вдосконалити визначення родового об'єкта статевих злочинів за рахунок заміни терміна «стан статевих стосунків» на «порядок, що склався». Ця дослідниця аргументує свою пропозицію тим, що ґрунтовніше розкривати суспільну небезпечність статевих злочинів, наголошуючи, що вони порушують встановлені норми поведінки у статевих відносинах. Отже, вважаємо, що запропоноване визначення за своєю суттю насамперед передбачає дотримання норм статевих відносин між людьми, незалежно від того, чи є це нормами права чи моралі [11, с. 181]. З цим погодитися також не можна. По-перше, не бачимо принципової різниці в заміні фактично однопорядкових термінів «стан» і «порядок», семантичне значення яких практично тотожне. По-друге, запропоноване визначення родового об'єкта статевих злочинів також, як і попередньо розглянуті погляди, не розмежує моральні і правові основи статевих стосунків у суспільстві.

Останнім часом набуває поширення погляд, згідно з яким родовим об'єктом статевих злочинів є «безпеку сексуальної сфери» або «безпеку статевих відносин». Ця позиція кореспондується із підвищенням ролі правових засобів, що гарантують людині безпеку життєдіяльності в сучасних умовах науково-технічного прогресу. Зокрема, Г. П. Краснюк робить висновок, що більш точному визначенню сутності об'єкта статевих злочинів буде сприяти введення у науковий обіг єдиного визначення, яке б містило в собі статева недоторканість і статева свобода. Використання терміна «сексуальна безпека» дозволяє, по-перше, наголосити, що статева недоторканість і статева свобода – поняття однопорядкові, взаємопов'язані; по-друге, наочно показати, що об'єкт сексуальних злочинів проти неповнолітніх, незважаючи на яскраво виражену специфіку, все ж таки є невід'ємною частиною родового об'єкта статевих злочинів; по-третє, більш точно відображає сутність об'єкта статевих злочинів, що полягає насамперед у безпеці особи у сфері сексуальних відносин [12, с. 48]. На жаль, дослідниця не розвинула своєї аргументації щодо доцільності використання «сексуальної безпеки» як родового об'єкта статевих злочинів.

У більшості вітчизняних досліджень, присвячених кримінально-правовій характеристиці статевих злочинів, зазначається, що родовим об'єктом цієї групи суспільно небезпечних діянь є статева свобода і статева недоторканість [13, с. 90; 14, с. 88]. Ці суспільні відносини охороняються єдиним комплексом кримінально-правових норм, об'єднаних у розділі IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості». Ми вважаємо, що статева свобода і статева недоторканість є системою однорідних, взаємопов'язаних та взаємозумовлених груп суспільних відносин, що охороняються єдиним комплексом кримінально-правових норм та є родовим об'єктом статевих злочинів.

Однак зміст статевої свободи та статевої недоторканості як складових родового об'єкта злочинів, передбачених у розділі IV Особливої частини КК, у правників не знайшли єдиного визначення. Наприклад, О. О. Дудоров розуміє статева свободу як право повнолітньої і психічно нормальної особи самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері статевого спілкування будь-якого примусу [15, с. 4–5]. Л. В. Дорош визначає статева свободу у вигляді права особи на самовизначення у сфері статевих відносин, реальну можливість особи вступати в добровільне статева спілкування з обраним партнером у будь-який час і в будь-який сексуально прийнятній формі за умови, що воно не суперечить нормативно-правовим приписам щодо охорони осо-

би та громадського порядку [16, с. 70]. З цих визначень випливає, що «статева свобода», по-перше, є природним правом жінки або чоловіка, які досягли повноліття; по-друге, передбачає статеві зносини за обоюсторонньою згодою партнерів (добровільно, без примусу, насильства тощо); по-третє, не має обмежень щодо статі партнера та форм задоволення статевої пристрасті; по-четверте, не повинна порушувати законні права й інтереси інших осіб, держави та суспільства. Тому не мають статевої свободи особи певного віку та стану: психічно хворі особи, які визнані судом недієздатними, особи, які не досягли певного віку чи статевої зрілості. Статева свобода брутально порушується у випадках застосування насилля, погроз, використання безпорадного стану потерпілого. Вона не повинна порушувати громадський порядок у виключно цинічних, безсоромних випадках або аморальних формах. Тому статева свобода, як об'єкт кримінально-правової охорони може бути визначена як право особи, яка згідно з чинним законодавством досягла віку вступу в сексуальні стосунки, вільно задовольняти свої статеві потреби, не порушуючи законних прав і інтересів інших осіб, держави та суспільства.

«Статева недоторканість» як друга складова родового об'єкта, насамперед, полягає в забороні будь-якого неправомірного втручання у сферу статевих відносин малолітньої або неповнолітньої особи. Проблема визначення «статевої недоторканості» та її співвідношення із «статевою свободою» суперечливо вирішується в літературі. Поширеним є погляд, що статева недоторканість є об'єктом статевих злочинів щодо неповнолітнього, а статева свобода обмежується виключно у випадках вчинення статевих злочинів «відносно дорослих осіб» [17, с. 9; 18, с. 20–21]. Не згодна з цією думкою Г. Л. Крігер, яка зазначає, що порушення статевої недоторканості завжди порушує й статева свобода [19, с. 221]. А. Б. Утямішев, навпаки, вважає, що статева недоторканість є похідною від статевої свободи. Цей дослідник розмірковує так: «Про статева недоторканість як безпосередній об'єкт статевих злочинів необхідно говорити виключно відносно осіб, що: 1) перебувають у безпорадному стані; 2) не усвідомлюють дійсного соціального значення вчиненого; 3) з якими загалом не можна вступати у статеві зносини. До таких осіб належать, наприклад, душевнохворі, малолітні, непритомні особи та інші. Ці особи є недоторканими у статево-відношенні незалежно від отриманої згоди на ті чи інші сексуальні дії з ними» [21, с. 92].

Як бачимо, науковці по-різному співвідносять досліджувані безпосередні об'єкти статевих злочинів. Одні правники вважають їх самостійними категоріями, що як об'єкти кримінально-правової охорони не перехрещуються. За їх поглядами, малолітня та неповнолітня особа має статева недоторканість, але не має статевої свободи. Дорослі ж, набуваючи статевої свободи, втрачають статева недоторканість. Другі вважають статева свободу і статева недоторканість спорідненими категоріями, що частково чи повністю перетинаються, та наполягають на тому, що неповнолітні особи також, поряд із дорослими жінками та чоловіками, мають статева свободу. Треті ж, навпаки, стверджують, що неповнолітні, якщо вони навіть не досягли статевої зрілості, набувають статевої свободи в повному обсязі з моменту досягнення ними віку, що дає змогу усвідомлювати значення та роль статевих зносин. Стосовно малолітніх, то в силу їх психофізичного розвитку вони не мають змоги усвідомлювати роль і значення статевих зносин, а тому, відповідно, не можуть мати статевої свободи. Існує навіть погляд, що статева недоторканість поширюється на осіб чоловічої та жіночої статі у будь-якому віці, а не тільки на малолітніх та неповнолітніх. Право на статева недоторканість та статева свободу надається всім громадянам, незалежно від статі та віку, міри моральної гідності та добросовісності.

Більшою послідовністю вирізняється позиція В. В. Сташиса і М. І. Бажанова, які пов'язують статева недоторканість з абсолютною заборонаю будь-якого втручання у статева сферу особи, яка не набула статевої свободи. Отже, статева свобода та статева недоторканість є самостійними безпосередніми об'єктами кримінально-правової охорони. Статева свобода є невід'ємною складовою комплексу природних прав і свобод людини. Особа набуває повної статевої свободи з досягненням віку, коли держава законодавчо визначає її право утворити нову суспільну ланку – сім'ю (з 17 років – жінки та 18 років – чоловіки). До цього часу держава гарантує та забезпечує гармонійний фізичний і психічний статево-розвиток малолітньої дитини та підлітка, створюючи навколо таких осіб правовий статус «статевої недоторканості» [22, с. 154].

Тож статева свобода як безпосередній об'єкт злочинів, по-перше, є невідчужуваним природним правом жінки або чоловіка, які досягли певного віку або статевої зрілості; по-друге, передбачає можливість сексуальних зносин за обоюсторонньою добровільною

згодою партнерів (без насильства або загрози його застосування); по-третє, не має обмежень щодо статі сексуального партнера та форм задоволення статевої пристрасті; по-четверте, при цьому не мають порушуватися законні права й інтереси інших осіб, держави та суспільства. Не мають статевої свободи особи певного віку та стану: психічно хворі особи, які визнані судом недієздатними, особи, які не досягли шістнадцятирічного віку. Вони не повинні порушувати громадський порядок, вчиняючись у виключно цинічних, безсоромних випадках або аморальних формах. Статева свобода може бути визначена як невідчужуване, природне право особи, яка досягла певного віку або статевої зрілості, вільно вступати у статеві зносини або в інший спосіб задовольняти свої статевої потреби, не порушуючи законних прав і інтересів інших осіб, держави та суспільства. Статева свобода порушується у випадках застосування фізичного або психічного насильства, використання безпорадного стану потерпілої особи. Статева недоторканість як безпосередній об'єкт, насамперед, полягає в забороні будь-якого неправомірного втручання у сферу статевої відносин малолітньої або неповнолітньої особи. Статева недоторканість є універсальним соціально-біологічним станом та має багаторівневу суспільно-правову регуляцію (охорону). На наш погляд, треба виокремити: а) ціннісний, б) регулятивний, в) медичний, г) інформаційний та д) фізичний рівні статевої недоторканості [23, с. 154]. Ціннісний рівень відображає моральні цінності суспільства, яке схвалює своєчасне, поступове входження особи в повноцінні статеві відносини. Суспільна мораль засуджує будь-яке брутальне статеве поведіння з дітьми та підлітками, проте заохочує та спрямовує в пізнавальне русло релігійні, родинні або шкільні бесіди (програми) зі статевого виховання. Регулятивний рівень встановлюється у нормах Сімейного кодексу України, який визначає вік осіб жіночої (17 років) та чоловічої статі (18 років), з досягненням якого вони можуть вступати в шлюбні відносини (ст. 21, 22 СК). У випадках, якщо особа, яка досягла 14 років, подала заяву, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам (ч. 2 ст. 23 СК). Медичний вимір пов'язаний із визначенням статевої зрілості, згідно з Правилами проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевої статі у бюро судово-медичної експертизи, затвердженими наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. Інформаційний рівень статевої недоторканості полягає в забороні інформування у будь-який спосіб малолітніх та неповнолітніх про сексуальні відносини до досягнення ними 16-річного віку. Фізичний рівень статевої недоторканості утворює абсолютну заборону на статеві зносини з малолітніми та особами, які не досягли статевої зрілості, у природний та не природний спосіб, навіть за умови добровільної згоди останніх.

Визначаючи основний безпосередній об'єкт ненасильницьких статевої злочинів, треба враховувати дві вимоги щодо нього. По-перше, він повинен перебувати у площині родового об'єкта і співвідноситися із ним як частина і ціле, а, по-друге, це суспільні відносини, які законодавець, створюючи ці норми, насамперед, прагнув поставити під охорону кримінального закону [23, с. 213]. Двом зазначеним умовам повністю відповідає визначення безпосереднього об'єкта ненасильницьких злочинів проти неповнолітніх осіб у вигляді інформаційної та фізичної статевої недоторканості як сукупності суспільних відносин, які забезпечують абсолютну заборону будь-яких статевої зносин із такими особами. У зв'язку з вказаним принагідно зазначимо, що фізична недоторканість визначає соціальну сутність і основну спрямованість кримінальної охорони статті 155 КК, інформаційна ж недоторканість в основному потерпає у разі розбещення неповнолітніх осіб, передбаченого у статті 156 КК. Водночас треба наголосити, що «нездоланної стіни» між інформаційною та фізичною статевою недоторканістю не існує й існувати не може, тому, певним чином, від статевої зносин з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, може потерпати й інформаційна недоторканість, а від розбещення неповнолітніх – фізична. Статева недоторканість, насамперед, є передумовою, яку повинна забезпечити держава і суспільство для нормального статевого фізичного та психічного розвитку дитини й підлітка. Утворюючи кримінально-правову заборону на статеві зносини з особою, яка не досягла певного віку, законодавець, насамперед, охороняє її фізичну статево недоторканість. У цьому полягає основна соціальна спрямованість зазначеної правової норми. Нормальний фізичний і психічний статевої розвиток неповнолітньої особи треба вважати додатковим безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 155 КК [24, с. 60]. Щодо безпосереднього об'єкта розбещення неповнолітніх, то уявляється, що відносини із абсолютної інформаційної (психічної) та тілесної (фізичної) статевої недоторканості неповнолітньої особи, насамперед, ставляться під охорону кримінально-

правовими засобами. Ці відносини перебувають у площині родового об'єкта, є його складовою частиною й утворюють з іншими елементами однорідне утворення у вигляді статевої недоторканості особи. Безумовно, виділення інформаційної (психічної) та тілесної (фізичної) складових статевої недоторканості неповнолітньої особи певною мірою має умовний характер. Неможливо негативно впливаючи на тілесну недоторканість, не чіпати її психічну складову. Психічний вплив на статево недоторканість обов'язково негативно відіб'ється на тілесній недоторканості. Фізичній статевій недоторканості заподіюється шкода у випадках розпусних контактів винного із потерпілим, що мають безліч форм сексуальних маніпуляцій [25, с. 86].

Висновки. Враховуючи викладене, підсумуємо, що статева недоторканість як основний безпосередній об'єкт ненасильницьких статевих злочинів проти неповнолітніх осіб полягає в забороні будь-якого неправомірного втручання у сферу статевих відносин малолітньої або неповнолітньої особи. Статева недоторканість розглядається нами як універсальний соціально-біологічний стан малолітньої або неповнолітньої особи, що має багаторівневу суспільно-правову регуляцію (охорону). На наш погляд, з цієї позиції треба виокремити: а) ціннісний, б) регулятивний, в) медичний, г) інформаційний та д) фізичний рівні статевої недоторканості малолітньої або неповнолітньої особи.

Список використаних джерел

1. Офіс Генеральної прокуратури України : статистична інформація за 2017–2019 рр. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
2. Про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та недоторканості малолітньої чи малолітнього) : пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66444.
3. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в юридичній літературі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 18(2). С. 110–114.
4. Омединська В. Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, ЛДУВС, 2019. 19 с.
5. Люблинский П. И. Преступления в области половых отношений : монография. Москва–Ленинград: Право и жизнь, 1925. 246 с.
6. Шеремет А. П. Злочини проти статевої свободи : монографія. Чернівці : Наші книги, 2007. 216 с.
7. Блиндер Б. А. Ответственность за изнасилование по советскому уголовному праву (по материалам УзССР) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ташкент, 1966. 27 с.
8. Даниэльбек Б. В. Уголовно-правовая борьба с половыми преступлениями : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1970. 41 с.
9. Дьяченко А. П. Уголовно-правовая охрана граждан от преступлений в сфере сексуальных отношений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва : Акад. МВД РФ, 1993. 58 с.
10. Игнатов А. Н. Ответственность за преступления против нравственности (половые преступления) : монография. Москва : Юрид. лит., 1966. 208 с.
11. Козлюк Л. Г. Проблема визначення об'єкта статевих злочинів, які вчиняються щодо неповнолітніх. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 1. С. 178–183.
12. Краснюк Г. П. Ненасильственные сексуальные посягательства на лиц, не достигших четырнадцатилетнего возраста : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Краснодар : КГУ, 2000. 208 с.
13. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.
14. Александров Ю. В., Дудоров О. О., Клименко В. А. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 4-те вид., перероб. і допов. Київ : Атіка, 2008. 712 с.
15. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практич. порадник. Северодонецьк : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.
16. Дорош Л. В. Статева недоторканість та її кримінально-правова охорона. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. 2007. Вип. 14. С. 67–75.
17. Александров Ю. Злочини проти статевої свободи. *Юридичний вісник України*. 2002. № 4. С. 9.
18. Маляренко В. Т., Мачужак Я. В. Про статеві злочини та інші сексуальні зловживання щодо малолітніх і неповнолітніх : Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995–1997 рр.) :

коментар суд. практики в крим. та адмін. справах. Київ : Юрінком Інтер, 1998. С. 20–42.

19. Бородин С. В., Дубовик О. Л., Келина С. Г. Курс российского уголовного права. Особенная часть : учебник; под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. Москва : ИГП РАН : Спарк, 2002. 1040 с.

20. Утямишев А. Б. Уголовная ответственность за насильственные действия сексуального характера, не связанные с изнасилованием : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Хабаровск. ГЮАЭП. 2001. 249 с.

21. Сташис В. В., Бажанов М. И. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике : монография. Харьков : Вища школа, 1987. 216 с.

22. Хряпінський П. В., Чмут С. В., Світличний О. О. Протидія ненасильницьким злочинам проти статевої недоторканості неповнолітніх у сучасному кримінальному праві України : монографія. Запоріжжя – Дніпро. Літограф, 2014. 582 с.

23. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. Сборник трудов Свердл. юрид. ин-та. Свердловск, 1969. Вып. 10. 312 с.

24. Хряпінський П. В., Чмут С. В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2011. 184 с.

25. Хряпінський П. В., Світличний О. О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх : монографія. Дніпро : НГУ, 2013. 265 с.

Надійшла до редакції 12.11.2020

References

1. Ofis Heneralnoi prokuratury Ukrainy : statystychna informatsiia za 2017–2019 rr. [Office of the Prosecutor General's Office of Ukraine: statistical information for 2017–2019]. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. [in Ukr.].

2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy (shchodo vprovadzhennia Yedynoho reiestru osib zasudzhenykh za zlochyny proty statevoi svobody ta nedotorkanosti malolitnoi chy malolitnoho ta posylennia vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni proty statevoi svobody ta nedotorkanosti malolitnoi chy malolitnoho) [On Amendments to Certain Laws of Ukraine (Regarding the Introduction of the Unified Register of Persons Convicted of Crimes against Sexual Freedom and the Inviolability of a Juvenile and Strengthening Liability for Crimes Committed against Sexual Freedom and the Inviolability of a Juvenile)] : poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66444. [in Ukr.].

3. Martynshyn H. Ya. Stateva nedotorkanist yak ob'ekt kryminalno-pravovoi okhorony v yurydychnii literaturi [Sexual integrity as an object of criminal protection in the legal literature]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia : Yurysprudentsiia. 2015. Vyp. 18(2). S. 110–114. [in Ukr.].

4. Ometsynska V. Yu. Kryminalno-pravova okhorona statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti dytyny [Criminal protection of sexual freedom and sexual integrity of the child] : avtoref. ... dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Lviv, LDUVS, 2019. 19 s. [in Ukr.].

5. Lyublinskij P. I. Prestupleniya v oblasti polovoyh otnoshenij [Sexual offenses] : monografiya. Moskva–Leningrad: Pravo i zhizn, 1925. 246 s. [in Rus.].

6. Sheremet A. P. Zlochyny proty statevoi svobody [Crimes against sexual freedom] : monohrafiia. Chernivtsi : Nashi knyhy, 2007. 216 s. [in Ukr.].

7. Blinder B. A. Otvetstvennost za iznasilovanie po sovetскому уголовному праву (po materialam UzSSR) [Responsibility for rape under Soviet criminal law (based on materials from the Uzbek SSR)] : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.08. Tashkent, 1966. 27 s. [in Rus.].

8. Danielbek B. V. Uголовно-правовая борьба с половыми преступлениями [Criminal law fight against sex crimes] : avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk : 12.00.08. Moskva, 1970. 41 s. [in Rus.].

9. Dyachenko A. P. Uголовно-правовая охрана граждан от преступлений в сфере сексуальных отношений [Criminal law protection of citizens from crimes in the field of sexual relations] : avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk : 12.00.08. Moskva : Akad. MVD RF, 1993. 58 s. [in Rus.].

10. Ignatov A. N. Otvetstvennost za prestupleniya protiv npravstvennosti (polovye prestupleniya) [Responsibility for crimes against morality (sex crimes)] : monografiya. Moskva : Yurid. lit., 1966. 208 s. [in Rus.].

11. Kozliuk L. H. Problema vyznachennia ob'ekta statevykh zlochyniv, yaki vchyniautsia shchodo nepovnolitnikh [The problem of identifying the object of sexual crimes committed against minors]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2008. № 1. S. 178–183. [in Ukr.].

12. Krasnyuk G. P. Nenasilstvennye seksualnye posyagatelstva na lic, ne dostigshih chetyrnadcatiletnego vozrasta [Nonviolent sexual assault on persons under the age of fourteen] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.08. Krasnodar : KGU, 2000. 208 s. [in Rus.].

13. Baulin Yu. V., Borysov V. I., Tiutiuhin V. I. Kryminalne pravo Ukrainy [Criminal law of Ukraine] : Osoblyva chastyna : pidruchnyk / za red. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo, 2010. 608 s. [in Ukr.].

14. Aleksandrov Yu. V., Dudorov O. O., Klymenko V. A. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Criminal law of Ukraine. A special part] : pidruchnyk / za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kyiv : Atika, 2008. 712 s. [in Ukr.].

15. Dudorov O. O. Zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby (osnovni polozhennia kryminalno-pravovoi kharakterystyky) [Crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person (basic provisions of criminal law characteristics)] : prakt. poradnyk. Sievierodonetsk : LDUVS im. E.O. Didorenka, 2018. 92 s. [in Ukr.].
16. Dorosh L. V. Stateva nedotorkanist ta yii kryminalno-pravova okhorona [Sexual integrity and its criminal protection]. Pytannia borotby zi zlochynnistiu : zb. nauk. pr. 2007. Vyp. 14. S. 67–75. [in Ukr.].
17. Aleksandrov Yu. Zlochyny proty statevoi svobody [Crimes against sexual freedom]. Yurydychnyi visnyk Ukrainy. 2002. № 4. S. 9. [in Ukr.].
18. Maliarenko V. T., Machuzhak Ya. V. Pro statevi zlochyny ta inshi seksualni zlovzhvannia shchodo malolitnikh i nepovnitnikh [About sexual crimes and other sexual abuse of minors] : Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy (1995–1997 rr.) : komentar sud. praktyky v krym. ta admin. spravakh. Kyiv : Yurinkom Inter, 1998. S. 20–42. [in Ukr.].
19. Borodin S. V., Dubovik O. L., Kelina S. G. Kurs rossijskogo ugolovnoho prava. Osobennaya chast [Russian Criminal Law Course. Special part] : uchebnik; pod red. V. N. Kudryavceva, A. V. Naumova. Moskva : IGP RAN : Spark, 2002. 1040 s. [in Rus.].
20. Utyamishev A. B. Ugolovnaya otvetstvennost za nasilstvennye dejstviya seksualnogo haraktera, ne svyazannye s iznasilovaniem [Criminal liability for non-rape sexual assault] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.08. Habarovsk. GYuAYeP. 2001. 249 s. [in Rus.].
21. Stashis V. V., Bazhanov M. I. Prestupleniya protiv lichnosti v UK USSR i sudebnoj praktike [Crimes against the person in the Criminal Code of the Ukrainian SSR and judicial practice] : monografiya. Harkov : Visha shkola, 1987. 216 s. [in Rus.].
22. Khriapinskiy P. V., Chmut S. V., Svitlychnyi O. O. Protydiia nenasylntskym zlochynam proty statevoi nedotorkanosti nepovnitnikh u suchasnomu kryminalnomu pravi Ukrainy [Countering nonviolent crimes against the sexual integrity of minors in modern criminal law of Ukraine] : monohrafiia. Zaporizhzhia – Dnipro. Litohraf, 2014. 582 s. [in Ukr.].
23. Frolov E. A. Spornye voprosy obshego ucheniya ob obekte prestupleniya [Controversial issues of the general doctrine about the object of the crime]. Sbornik trudov Sverd. yurid. in-ta. Sverdlovsk, 1969. Vyp. 10. 312 s. [in Rus.].
24. Khriapinskiy P. V. Chmut S. V. Kryminalna vidpovidalnist za statevi znosyny z osoboiu, yaka ne dosiahla statevoi zrilosti [Criminal liability for sexual intercourse with a person who has not reached sexual maturity] : monohrafiia. Zaporizhzhia : ZNU, 2011. 184 s. [in Ukr.].
25. Khriapinskiy P. V., Svitlychnyi O. O. Kryminalna vidpovidalnist za rozbeshchennia nepovnitnikh [Criminal liability for molestation of minors] : monohrafiia. Dnipro : NHU, 2013. 265 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Petro V. Khriapinskiy. Regarding the ancestral and direct objects of non-violent crime against the sexual integrity of a minor. The article analyzes the current state of the study of ancestral and direct objects of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person. The conclusion about the contradiction of some views of scientists on the content and interaction of sexual freedom and sexual inviolability as objects of criminal justice is substantiated. The position on the content of sexual inviolability as a universal social and biological condition and object of criminal legal protection, which has a multilevel social legal regulation (protection) and is distinguished: a) value, b) regulatory, c) medical, d) information and e) physical levels of sexual integrity.

The problem of the relation between sexual freedom and sexual inviolability as objects of criminal protection in the doctrine of criminal law is resolved controversially. The established doctrinal provisions and their own views on the subject of the study, as well as the criminal legislation of Ukraine, which stood for the protection of sexual freedom and sexual inviolability of a person, an attempt was made to redefine the generic and direct objects of non-violent sexually assaulting crimes. minors.

Relations with the absolute informational (mental) and physical (physical) sexual integrity of a minor are, first of all, protected by criminal legal means. These relationships are in the plane of the generic object, are its component part and form a homogeneous formation in the form of sexual inviolability of the person with other elements. Certainly, the allocation of information (mental) and physical (physical) components of sexual integrity of a minor is to some extent conditional. It is impossible to negatively affect the physical integrity, not to touch its mental component. Conversely, the mental impact on sexual integrity is bound to adversely affect physical integrity. The physical component of sexual integrity is harmed in all cases of sexual abuse of the perpetrator with the victim, which have many forms of sexual manipulation with the victim's body. Equally socially dangerous is sexual misconduct of a minor by talking cynically, displaying pornographic and erotic content, etc.

Keywords: *sexual freedom, sexual immunity, criminal protection, generic and direct objects of sexual crime.*

УДК 343.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-213-218

Наталія ЮЗІКОВА[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

Розглянуто правові основи для здійснення трансплантації анатомічних матеріалів людини. Окреслено коло правових, етичних, соціальних питань поряд з різними підходами правового регулювання у сфері трансплантології. Доведено, що правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини забезпечує нормативне закріплення правового статусу реципієнта, донора, лікаря та інших суб'єктів цього процесу. Визначено основні чинники, які зумовлюють правове регулювання трансплантології в Україні, які поділено на дві групи: що раніше сформувалися і виникли останнім часом.

Проаналізовано етапи правового регулювання державного управління у сфері трансплантації. Наведено правове забезпечення трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні, яке здійснюється відповідно до «заохочувального добровільного підходу». Це характеризує «презумпцію незгоди». Розкрито етичні питання, пов'язані з донорством та обізнаністю щодо потенційних ризиків для здоров'я.

Ключові слова: законодавство, донор, реципієнт, трансплантація, біоетика.

Постановка проблеми. Пріоритетом державної політики сталого розвитку України є захищеність прав і свобод людини і громадянина. Узгоджені заходи медичної, правової та соціальної сфери забезпечують реалізацію захисту життєво важливих прав людини від впливу реальних та потенційних загроз. Сфера охорони здоров'я є парадигмою, що пов'язує всі країни світу, закріплюється в міжнародних стандартах та відображується у різних правових системах та законодавстві.

Невідповідність законодавства у сфері охорони здоров'я сучасним викликам, наявність криміногенних реальних та потенційних загроз, які пов'язані з незаконним комерційним інтересом, корупцією, шахрайством, створюють підґрунтя для розвитку протиправної торгівлі анатомічними матеріалами людини. Актуальність теми є незаперечною, адже торгівля органами і тканинами людини заборонена у всьому світі. Не є винятком і Україна. За даними МОЗ, в Україні понад 90 тисяч осіб різного віку потребують операції з трансплантації, переважна більшість без своєчасної допомоги помре. В Україні є кваліфіковані лікарі, є потенційні донори, проте ця галузь медицини розвивається дуже повільно.

Сучасні потреби в трансплантації анатомічних матеріалів людини, правове забезпечення та запобігання злочинам у цій сфері вимагають всебічного науково-практичного дослідження. Чим більше інформації в арсеналі медичних працівників, правоохоронних органів та наукової спільноти, тим краще розуміння природи небезпеки, загроз, які виникають у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. А відповідне своєчасне визначення потреб, загроз і ризиків дає більше можливостей для забезпечення захисту життєво важливих прав людини і громадянина. Саме тому особливої актуальності набуває створення ефективної комплексної стратегії заходів, спрямованих, з одного боку, на створення належних умов трансплантації анатомічних матеріалів людини, з іншого – на превенцію криміногенних загроз у цій сфері.

Право на життя і здоров'я, що може бути забезпечено шляхом трансплантації реципієнту анатомічних матеріалів, межує з етичними нормами, пов'язаними з донорством, особливо щодо донора-трупа. Баланс між правом та етичними нормами досить чутливий. Складність поєднання правових, етичних, соціальних питань поряд з різними підходами правового регулювання у сфері трансплантології підвищує актуальність цього дослідження.

© Юзікова Н. С., 2020

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0879-2228>

yzikovans@ua.fm

Дуалістичною метою статті є характеристика правових основ забезпечення порядку трансплантації та окреслення кола морально-етичних проблем у сфері трансплантації із зазначенням перспектив їх вирішення для України.

Виклад основного матеріалу. Науковці єдині в тому, що є необхідність подальшого розвитку правового регулювання порядку та умов трансплантації анатомічних матеріалів людині на основі паритетних відносин у медичній, юридичній, соціальній, морально-етичній, інформаційній сферах як на національному, так і міжнародному рівнях [1–3].

Початок вітчизняної трансплантології пов'язують з ім'ям видатного хірурга М. І. Пирогова, який у 1835 р. прочитав лекцію «Про пластичні операції взагалі та про пластику носа особливо» і детально проаналізував проблему пересадки органів та тканин [1, с. 68–69].

Правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині забезпечує нормативне закріплення правового статусу реципієнта, донора, лікаря та інших суб'єктів процесу. Також визначає порядок і умови трансплантації; передбачає відповідальність за їх порушення, чим гарантує захист прав людини у сфері охорони здоров'я. А ефективний механізм реалізації правових норм у сфері охорони здоров'я є підґрунтям запобігання злочинам у медичній сфері.

Періодизація етапів правового регулювання державного управління у сфері трансплантації була сформульована у наукових працях В. Шульги. Вчений виокремив п'ять періодів. Перший – до 1937 р.; наступний – охоплює діяльність, пов'язану з трансплантацією, починаючи з ухвалення 15 вересня 1937 р. постанови РНК СРСР «Про порядок проведення медичних операцій» (1937–1985 рр.); третій період науковець пов'язує із затвердженням Міністерством охорони здоров'я СРСР Тимчасової інструкції зі смерті, що дозволило виконувати трансплантації різних органів людського тіла (1985–1992 рр.); четвертий період зосереджений на ухваленні 19 листопада 1992 р. Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», в якому було закріплено застосування методу пересадки від донора до реципієнта органів і тканин людини (1992–1999 рр.); критерієм виокремлення п'ятого періоду стало ухвалення спеціального закону «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» (1999 р. – цей час) [4, с. 153].

Новий етап правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині пов'язаний із клінічною трансплантацією, коли тандем медицини і юридичної науки обґрунтували концепцію правового захисту сторін трансплантації – донорів, реципієнтів і медичного персоналу. Розуміння всіх особливостей і алгоритмів цього процесу сприяє ефективному вдосконаленню правової бази, яка регулює загальні аспекти медичної діяльності, включно з трансплантацією анатомічних матеріалів людини.

Основні чинники, які зумовлюють актуальність правового регулювання трансплантології в нашій країні, можна поділити на дві групи: що раніше сформувалися і виникли останнім часом. До першої групи належать обставини, актуальні як у період зародження трансплантації, так і в цей час. Мова йде про морально-етичні, правові і медичні аспекти констатації смерті мозку людини, тривалість проведення реанімаційних заходів тощо. Реалії ж сьогодення додали низку проблем, з яких виділяються: визначення правового статусу тканин і органів після вилучення з організму, наділення правом розпоряджатися тілом померлої людини, особливості правомірності донорства живих людей, потенційна небезпека криміналізації трансплантології та ін.

Великим кроком у забезпеченні та гарантії охорони здоров'я людини стало ухвалення Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини», 2018р. (далі Закон). Основні положення закону стосуються: а) вдосконалення термінологічного апарату, у тому числі шляхом введення нових термінів (перехресне донорство, трансплантат-координатор тощо); б) закріплення умов, діагностичних критеріїв та процедури констатації смерті людини (смерті мозку та біологічної смерті); в) визначення умов та порядку застосування трансплантації реципієнту, вилучення анатомічних матеріалів у живих донорів; особливостей вилучення гемопоетичних стовбурових клітин; г) визначення порядку, процедури та інформаційного забезпечення надання згоди або незгоди на вилучення анатомічних матеріалів у померлих осіб; умов та порядку вилучення анатомічних матеріалів при посмертному донорстві; д) запровадження електронних автоматизованих інформаційно-телекомунікаційних систем: Державної інформаційної системи трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин, Єдиної державної інформаційної системи трансплантації, яка призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, обробки інформації та здійснення автоматизованого розподілу анато-

мічних матеріалів людини; є) особливостей використання деяких видів анатомічних матеріалів, пов'язаних із наданням фетальних матеріалів для трансплантації чи виготовлення біоімплантатів; ж) прямої заборони торгівлі анатомічними матеріалами людини; з) визначення основних напрямів міжнародної співпраці у сфері застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Правове забезпечення трансплантації анатомічних матеріалів людини в Україні здійснюється відповідно до «заохочувального добровільного підходу», що говорить про «презумпцію незгоди». Прижиттєве донорство регулює можливість розпоряджатись своїм правом та добровільно й усвідомлено розпоряджатись анатомічними матеріалами у письмовій формі. При цьому важливого значення набуває надання лікарем живому донору об'єктивної та доступної інформації про можливість виникнення ускладнень для його здоров'я, а також про права у зв'язку з донорством. Своє рішення особа може міняти протягом життя.

Науково-практичний інтерес становить положення п. 7 ст. 16 Закону: «Кожна повнолітня дієздатна особа має право призначити свого повноважного представника, який після смерті цієї особи надасть згоду на вилучення з її тіла анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів» [5]. Це є делегуванням свого права, яке можна назвати «умовною згодою» або «відстрочкою згоди», що надається особою за життя.

Отже, в межах забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я згода на отримання вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації або виготовлення біоімплантатів може бути отримана: а) від повнолітньої особи на підставі письмової згоди; б) від призначеного, за життя особи, повноважного представника, що надасть згоду; в) від другого з подружжя або в одного з близьких родичів особи (діти, батьки, рідні брати та сестри); г) від батьків або інших законних представників особи; д) від особи, яка зобов'язалася поховати померлу особу, за відсутності другого з подружжя або близьких родичів.

У разі смерті особи, яка не висловила за життя своєї згоди або незгоди на посмертне донорство, не визначила свого повноважного представника, згода на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації запитується особисто у другого з подружжя або в одного з близьких родичів цієї особи (діти, батьки, рідні брати та сестри). Поряд з нормативним закріпленням права надавати згоду близькими родичами, законодавець встановив «абсолютну незгоду» щодо обмеженого кола осіб. До цих осіб належать такі категорії: а) діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; б) особи, визнані в установленому законом порядку недієздатними; в) невстановлені особи; г) особи, які загинули внаслідок проведення антитерористичної операції та інших бойових дій під час безпосередньої участі у здійсненні заходів щодо забезпечення національної безпеки і оборони (п. 4 ст. 17 Закону). Можна погодитись із законодавчою забороною («абсолютною незгодою») щодо таких категорій осіб як сиріт, осіб, позбавлених батьківського піклування і невстановлених осіб. Адже відсутність близьких, в особи щодо якої встановлено незворотну смерть, унеможлиблює отримання трансплантат-координатором такої згоди. Хоча відповідно до ч. 2 п. 11 ст. 16 Закону згода на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та виготовлення біоімплантатів з тіла померлої особи запитується, в разі відсутності другого з подружжя або близьких родичів, у особи, яка зобов'язалася поховати померлу особу. А от щодо тих категорій осіб, у яких залишились близькі родичі, законодавче закріплення «абсолютної незгоди» не відповідає положенню п. 11 ст. 16 Закону, де зазначено, що коли померла особа не висловила за життя своєї згоди або незгоди на посмертне донорство, не визначила свого повноважного представника, згода на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації запитується у другого з подружжя або в одного з близьких родичів цієї особи (діти, батьки, рідні брати та сестри).

Треба зазначити, що ухвалений закон, запровадження реєстру та низка інших правових норм не можуть повною мірою вирішити проблем сьогодення як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Але визначення чинників, що детермінують злочинні дії у сфері трансплантології, їх дослідження становить підґрунтя формування ефективних заходів і механізмів протидії їм та сприятиме мінімізації наслідків, що вони викликають. Серед детермінантів треба виокремити: великий рівень бідності населення, яке для вирішення певних проблем наважується на незаконну трансплантологічну операцію; недосконалість національного законодавства щодо закріплення вузького кола осіб, які можуть бути донорами; недостатня поінформованість населення про шкоду для здоров'я

особи, яка продає свої органи чи тканини; відсутність державних програм, які б забезпечували підтримку медицини у сфері трансплантації; відсутність відповідальності за рекламування або пропонування анатомічних матеріалів у засобах масової інформації, особливо в мережі «Інтернет», окрім соціальної реклами.

У суспільній думці трансплантація органів посідає неоднозначне місце. Спектр її оцінювання знаходиться в межах від незаперечно позитивного оцінювання до категоричного неприйняття. Це є свідченням того, що трансплантація органів максимально концентрує моральне, правове, психологічне, соціальне напруження, оскільки в цьому процесі пов'язані три важливих моменти людського життєвого шляху: 1) імовірна смерть хворого в разі відсутності змоги замінити нежиттєздатний орган; 2) смерть людини, тіло якої може стати порятунком для живої особи; 3) загроза втрати фізичного здоров'я живим донором, що рятує життя іншої особи.

Однією з морально-етичних проблем є відбір пацієнтів для проведення трансплантації. Він зумовлений великою потребою в донорських органах та неадекватною можливістю її задоволення. Для вирішення цієї проблеми застосовують такі критерії: утилітаристський – розподіл органів відбувається на основі принципу соціальної корисності пацієнта. Відповідно до нього перевагу дістає той пацієнт, що має більше шансів повернутися до трудової діяльності; випадковий – розподіл органів здійснюється волею випадку відповідно до черговості запиту; терапевтичний – враховує комплекс клінічних даних, зокрема терміновість проведення подібної операції, міру її успішності з урахуванням стану пацієнта, перспективи приживання органу. В останню чергу враховується черговість запиту на пересадку відповідного органу.

Важливим етичним питанням для біологічно пов'язаних донорів є забезпечення добровільності після обізнаності щодо потенційних ризиків для здоров'я. У більшості країн донори є біологічно пов'язаними членами сім'ї з реципієнтом. Вони вирішують потребу реципієнта у розміщенні в національному списку очікування. Операція призначається планово, а не проводиться в екстреній ситуації, що допомагає реципієнту, оскільки йому можна давати імунодепресивні препарати задовго до операції. Це може допомогти зменшити ризик гострого відторгнення.

Ще однією перевагою, поряд із медико-біологічною складовою «пожертвування» донора, пов'язаної з життям, є психологічна. Донор буде винагороджений тим, що він врятував життя чи покращив здоров'я реципієнта. Незважаючи на те, що ризики для здоров'я від пожертвування нирки або частини печінки обмежені, можуть бути негативні психологічні наслідки. Живий донор може відчувати тиск своєї родини, щоб здати орган родичам або почуватись винним, якщо він вагається продовжувати трансплантацію. Донор повинен відчувати себе максимально вільним у своєму вирішенні без будь-якого примусу чи зобов'язання.

Останнім часом використовується нова категорія стимулів. Це називається «нагороджене дарування», коли донор отримує матеріальну або громадську винагороду за донорство. Наприклад, така нагорода присуджуються в Саудівській Аравії живим донорам. Вони отримують медаль Короля Абдул-Азіза [6].

Поряд із вищезазначеним підходом є протилежна позиція, що ґрунтується на релігійних та культурних нормах і традиціях. Зокрема, Бін Отаїмен з Саудівської Аравії та Аль-Шаараві з Єгипту опублікували едикти проти трупного дарування. В Японії після смерті особа не може бути похована протягом декількох днів. За цей час організм повинен залишатися цілим. Померла людина, у якої вилучено органи до поховання чи кремації, асоціюється з нещастям. Причиною відмови у жертві є страх травмувати «ітаї» (залишки) померлої людини за власним бажанням [7].

Одне з морально-етичних проблем трансплантації – це використання анатомічних матеріалів страчених ув'язнених. Підраховано, що з 10 тис. нирок, пересаджених у Китаї щорічно, 4–6 тис. з них від страчених ув'язнених. У Китаї з 1984 р. легалізовано використання органів страчених ув'язнів, якщо ніхто не вимагав його тіла або якщо засуджені добровольці-ув'язні та їхня сім'я погоджуються. У США засуджений до страти може обміняти нирку на довічне покарання без умовно-дострокового звільнення [8, с. 384–385].

Необхідно враховувати напрацьовані в сучасній біоетиці принципи, що мають визначати функціонування трансплантології, передусім як медичної практики: а) захист життя донора та реципієнта. Цей принцип передбачає здійснення гомопластичної пересадки (від однієї людини до іншої) за умови, що життю донора не може бути нанесено непоправної шкоди (пересаджують один із парних органів, наприклад нирку, або части-

ну органу, наприклад, печінки, легень); б) трансплантація можлива тоді, коли покращення здоров'я реципієнта перевищує міру завданої шкоди здоров'ю донора.

На основі вивчення та аналізу законодавства можна виокремити ті заходи загально соціального призначення, які безпосередньо спрямовані на усунення (нейтралізацію) дії детермінантів злочинів у сфері трансплантації органів або тканин людини, зокрема: заходи щодо удосконалення нормативно-правової бази; заходи щодо формування організаційних засад служби трансплантації; забезпечення підготовки професійних кадрів; інші заходи щодо вирішення соціальних питань.

Висновки. Трансплантація, як і будь-яка дилема біоетики, є вкрай складною і потребує врахування усіх обставин конкретного випадку (досить часто в екстремально обмежених часових умовах) для ухвалення виваженого рішення. Але очевидним залишається той факт, що обґрунтування шляхів вирішення біотичних проблем не може бути здійснене на підставі технологічної спроможності та медично-соціальної доцільності. Прагматизм у медицині призводить до споживацького ставлення до людини як такої. Тому обґрунтування названих проблем може здійснюватися винятково в етико-філософському вимірі.

Попри наявність певних проблем у сфері охорони здоров'я, відчуються позитивні зрушення в процесі проведення медичної реформи України. Проблеми, які є у сфері охорони здоров'я в Україні, доцільно вирішувати у двох вимірах: правовому та морально-етичному. Правовий вимір передбачає ухвалення відповідних правових актів, насамперед, кодифікованого нормативно-правового акта – Медичного кодексу України, Закону України «Про добровільне медичне страхування», посилення гарантій прав людини в медичній сфері. Перспективи розвитку сфери охорони здоров'я в Україні визначаються своєчасністю та адекватністю вирішення зазначених та інших проблем у сфері охорони здоров'я, наближенням до європейських стандартів.

Під час вирішення правових та морально-етичних проблем трансплантації анатомічними матеріалами людини необхідно створити ефективний механізм захисту прав донорів, реципієнтів та медичного персоналу; зосередити увагу на підвищенні правової грамотності суспільства шляхом інформаційного і наукового забезпечення цієї сфери.

Список використаних джерел

1. Антонян И. М., Хвисьюк Ю. Е., Микulinский М. И., Антонян М. И. Трансплантология : история и современность. *Проблемы медицинской науки и образования*. 2005. № 2. С. 67–69.
2. Новицька М. М. Основні зміни до законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 132–137.
3. Конституційні засади медичної реформи в Україні : матеріали медико-правового форуму (м. Харків, 06.12.2019 р.). Харків : Право, 2019. 104 с.
4. Шульга В. Становлення та розвиток державного регулювання трансплантації в Україні. *Вісник Національної академії державного управління*. 2012. С. 153–160.
5. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України. Почина редакція від 02.01.2019. № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>.
6. Основы исламского уголовного права. Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». Москва, 2012. 31 с.
7. Артемов В. Ю. Основные институты мусульманского уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2008. 18с.
8. Мислива О. О. Покарання за злочини у сфері трансплантації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. С. 383–392.

Надійшла до редакції 18.09.2020

References

1. Antonyan, I. M., Khvysyuk, Yu. Ye., Mikulinskiy, M. I., Antonyan, M. I. (2005) *Transplantologiya : istoriya i sovremennost'*. *Problemy meditsynskoy nauki i obrazovaniya*. № 2. S. 67–69. [in Russ.]
2. Novyts'ka, M. M. (2018) *Osnovni zminy do zakonodavstva Ukrainy u sferi transplantatsiyi ana-tomichnykh materialiv lyudyny*. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 9. S. 132–137. [in Ukr.]
3. *Konstytutsiyni zasady medychnoyi reformy v Ukraini : materialy medyko-pravovoho forumu* (m. Kharkiv, 06.12.2019 r.). Kharkiv : Pravo, 2019. 104 s. [in Ukr.]
4. Shul'ha, V. (2012) *Stanovlennya ta rozvytok derzhavnoho rehulyuvannya transplantatsiyi v Ukraini*. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya*. S. 153–160. [in Ukr.]
5. *Pro zastosuvannya transplantatsiyi anatomichnykh materialiv lyudyni : Zakon Ukrainy*. *Po-tochna redaktsiya – Redaktsiya vid 02.01.2019. № 2427-VIII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>. [in Ukr.]
6. *Osnovy islamskogo ugolovnoho prava*. *Natsional'nyy issledovatel'skiy universitet «Vysshaya shkola ekonomiki»*. M., 2012. 31 s. [in Russ.]

7. Artyomov V. Yu. Osnovnyye instituty musul'manskogo ugovnogo prava : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. M., 2008. 18 s. [in Russ.]

8. Myslyva, O. O. (2013) Pokarannya za zlochyny u sferi transplantatsiyi. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* S. 383–392. [in Ukr.]

SUMMARY

Nataliya S. Yuzikova. Legal regulation of human anatomical materials transplantation of people. The article considers the legal basis for transplantation of human anatomical materials. The range of legal, ethical, social issues is outlined along with different approaches to legal regulation in the field of transplantology. It has been proved that the legal regulation of transplantation of anatomical materials to a person provides normative consolidation of the legal status of the recipient, donor, doctor and other subjects of this process. The main factors that determine the legal regulation of transplantation in Ukraine are identified, which are divided into two groups: previously formed and emerged recently.

The stages of legal regulation of public administration in the field of transplantation are analyzed. The legal support of transplantation of human anatomical materials in Ukraine, which is carried out in accordance with the "encouraging voluntary approach". This characterizes the "presumption of disagreement." Ethical issues related to donation and awareness of potential health risks are disclosed. It is established that the right to dispose of anatomical materials belongs to the holder of this right such may be delegated or after death decided by a certain group of persons in accordance with the law. Within the framework of ensuring the formation and implementation of state policy in the field of health care, the Law of Ukraine "On the use of transplantation of human anatomical materials" was analyzed.

Problems that exist in the field of health care in Ukraine, it is advisable to solve in two dimensions: legal and moral and ethical. The legal dimension provides for the adoption of relevant legal acts, first of all, the codified normative legal act - the Medical Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Voluntary Medical Insurance". When addressing the moral and ethical issues of transplantation, it is necessary to create an effective mechanism to protect the rights of donors, recipients and medical staff. Also, it is important to focus on improving the legal literacy of society, through information and scientific support in this area.

Keywords: *legislation, donor, recipient, transplantation, bioethics.*

УДК 343.37

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-218-224

**Василь
БЕРЕЗНЯК[©]**
кандидат
юридичних наук,
старший науковий
співробітник

Віолета РЕЦ[©]
курсант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПРИМУСУ ЗА ПРОТИПРАВНИЙ ВПЛИВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ В ЕПОХУ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Всебічно досліджено питання юридичної коректності кримінально-правової норми та окремих норм закону, де регламентується питання заборони протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, а також низка ризиків, що можуть виникнути через легалізацію грального бізнесу, зокрема й букмекерства (ставок на спорт) як похідного від азартної діяльності.

Ключові слова: *ставки на спорт, гральний бізнес, протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань.*

© Березняк В. С., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5690-4736>
vasiliyberezniak@i.ua

© Рец В. В., 2020
v.rets99@ukr.net

Постановка проблеми. Гральний бізнес в частині букмекерства та поширення випадків отримання неправомірної вигоди у спортивній галузі створюють фундамент для удосконалення вітчизняного законодавства з цього питання і створення дієвого механізму кримінально-правового примусу. Вітчизняне законодавство намагається відповідати викликам часу, проте не завжди правове регулювання тієї чи тієї сфери задовольняє всі запити суспільства. Власне, ця ситуація виникла з кримінально-правовою заборонаю маніпулювання результатами офіційних спортивних змагань. Норма Кримінального кодексу України (ст. 369-3) передбачає заборону протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань і обмеження стосовно ставок на спорт певним особам. Вона тісно переплітається із Законом України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», де розглянуто заходи попередження корупційних проявів під час спортивних змагань. Однак цей нормативно-правовий акт має певні неточності, які розглянуто в поданому аналітичному дослідженні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Розглянуто у статті тематика майже не вивчена науковцями, а тому потребує багатовекторного дослідження. Питання стосовно протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань досліджувалося замало, а тому можна відзначити наукові статті Бондаренка О. С., Кришевича О. В., Старка А. Б. тощо.

Метою статті є аналіз чинного українського законодавства стосовно протиправних дій, пов'язаних з маніпулюванням результатами офіційних спортивних змагань, а також персонального обмеження стосовно можливості здійснити ставку на спорт. Крім того, важливо дослідити негативний вплив існування вже легального грального бізнесу, а саме букмекерства на суспільне життя та життя окремої людини, а також виокремити і зважити наявні ризики, які з'явилися з легалізацією грального бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Поняття «корупції» або «отримання неправомірної вигоди шляхом здійснення протиправних дій» у спорті є своєрідною новелою і до недавнього часу у цій сфері зустрічалося вкрай рідко, а про кримінальну відповідальність за неправомірні дії, пов'язані, наприклад, з «договірниками» взагалі не було жодної норми у Кримінальному кодексі України (далі – КК України). Про подібні випадки особи, причетні до такого дійства, нерідко згадували у своїх колах, проте це досі не набувало гучного розголосу. Питання факту хабарництва, маніпулювання ставками та вищезгаданого «договірника» стосується всіх видів спорту, проте окремо варто відзначити футбол. У цій ситуації можна охарактеризувати таку парадигму: футбол слід вважати найбільш публічним видом спорту, проте «заходів» із відтінок кримінального правопорушення більшає саме у цьому виді спорту. Це стосується неоднозначних матчів, персональних маніпулювань всередині команд та найголовніше, що є предметом цього дослідження, – порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з отриманням за це неправомірної вигоди.

Законотворчий процес не стоїть на місці, тому що одним із головних завдань системи правових норм і принципів є відповідність вимогам часу та тенденцій розвитку суспільства. Антикорупційна політика набуває глобального характеру та поширюється майже на всі сфери життєдіяльності суспільства, а система протидії корупції закладена не тільки в нормах окремих нормативно-правових актів, але й в галузевих кодифікованих законах, як-от: Кримінальний кодекс, Кодекс про адміністративні правопорушення тощо. Саме тому Верховна Рада України як орган законодавчої влади почала всебічно розглядати та систематично порушувати питання про введення кримінальної відповідальності у сфері спорту в аспекті злочинної діяльності з метою отримання неправомірної вигоди.

Законодавцем не просто внесено зміни до переліку кримінально або адміністративно караних діянь. 3 листопада 2015 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» № 743-VIII. Нормативно-правовий акт спрямований на запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень та порушень, пов'язаних з корупцією у сфері спорту, визначає засади, особливості суб'єктів і заходів запобігання та виявлення зазначених порушень і усунення їх наслідків, а також відповідальність за них [1]. З огляду на вищезазначені функції документа варто наголосити, що він є універсальним у сфері протидії корупції у спорті. Проте ця праця спрямована на дослідження недоліків цього нормативно-правового акта та пропозицій до їх юридичного врегулювання.

До прийняття закону про запобігання корупційних правопорушень у сфері спорту

питання розміщення ставок на спорт не було кримінально каранним. Не можна стверджувати, що воно взагалі не розглядалося науковою спільнотою, проте жодних механізмів кримінально-правового примусу не було розроблено. Тривалий час у спортивній спільноті прийняття цього нормативно-правового акта викликало захват, проте сьогодні його ефективність слід оцінювати неоднозначно. Ця проблематика пов'язана не з викладенням диспозиції ст. 369-3, у якій закладено санкції за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань, це стосується й порядку притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка підозрюється у вчиненні цього кримінального правопорушення [2]. Процедура застосування будь-якого кримінально-правового примусу до особи передбачає збирання доказового матеріалу, що у цьому виді злочинів не є легким.

Незважаючи на складнощі у доказовому процесі за фактом протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, у Єдиному реєстрі судових рішень за 2019 р. – 4 ухвали, подані з різною метою: бездіяльність слідчого, прокурора стосовно підозрюваного, або оскарження прийняття певних процесуальних рішень та проведення процесуальних дій, за 2020 р. – 5 ухвал із подібним змістом [3].

Отже, за останні два роки немає жодного вироку за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-3, проте в реєстрі наявні ухвали, що підтверджують наявність кримінальних проваджень, відкритих за вчинення цього суспільно небезпечного діяння, проте чи буде подано обвинувальний акт до суду та чи буде суб'єкт злочину покараний – невідомо. Вище зазначено, що реалізація принципу невідворотності кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого кримінально караного діяння залежить від можливості зібрати докази, які прямо вказують на винуватість підозрюваної особи. До того ж, досить важливим моментом є реальна можливість транскрипції норми закону на ситуацію, що склалася на практиці. У цьому випадку правопорушення пов'язане з протиправним впливом на результати офіційних спортивних змагань.

Під час аналізу Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» було досліджено цікавий нюанс: санкція ст. 369-3 КК України передбачає достатньо суворі покарання за маніпулювання результатами спортивних змагань з метою отримання неправомірної вигоди, а саме: штраф або позбавлення волі терміном від 1 до 3 років. До того ж, статтею передбачений розмір покарання у вигляді повторності кримінального правопорушення – від 2 до 5 років позбавлення волі. Проте закладене нормою покарання може бути фікцією, тому що особа буде вважатися винуватою у вчиненні діяння, передбаченого кодифікованим законом про кримінальну відповідальність лише тоді, коли стосовно неї існуватиме вирок суду. Беручи до уваги певні колізії сучасного законодавства, доречно зауважити, що покарання може і не наступити [2].

Подальший процес аналізування норми КК України привів до розуміння того, що ст. 369-3 є своєрідним запобіжником вчинення арбітрами, тренерами або власне спортсменами різних видів спорту протиправного впливу на результати змагань та, говорячи простою мовою, «зливання» команд з метою власної наживи. Отже, якщо стосовно одного з вищезгаданих суб'єктів буде заведено кримінальне провадження за цим фактом, то це добряче вдарить по його репутації та може позбавити навіть роботи або авторитету у певних колах.

У аналізованому у цьому дослідженні законі про запобігання впливу корупційних проявів на результати офіційних спортивних змагань передбачено чималу кількість запобіжників, один із яких було охарактеризовано вище, проте у ст. 8 п. 4 цього ж нормативно-правового акта зазначено таке: «Спортсменам, особам допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадовим особам у сфері спорту забороняється розміщувати ставки на спорт щодо результатів офіційного спортивного змагання, в якому вони або їхня команда беруть участь» [1]. Напевно, законодавець, ухвалюючи цей закон, не приділив значної уваги тому, що спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу або посадові особи можуть і не робити ставок власноруч, але мають змогу передати інформацію довіреним особам, які можуть це зробити без прямо вказаної на те заборони. Отже, підставна особа не нестиме кримінальної відповідальності, а суб'єкти протидії корупції не зможуть виявити факт конкретного правопорушення, передбаченого відповідною статтею КК України. Увівши до закону аналізований пункт, законодавець несвідомо заклав підвалини високої латентності досліджуваного злочину.

Тривалий час букмекерство намагається охопити своїми тенденціями все українське суспільство і не здає позицій, тому що ставки на спорт поширилися не просто на

мапі населених пунктів України, але й в онлайн. У цьому разі законна сила та актуальність аналізованої норми стосовно заборони ставок спортсменами та іншими особами, які прямо стосуються спорту, незначна, тому що за допомогою інтернет-технологій бажання зробити ставку можна легко реалізувати. Зважаючи на це, реальна можливість органів протидії корупційним правопорушенням викрити правопорушника звужується. Таке відбувається через поширення пропаганди букмекерства, а особливо – ставок на спорт. На українському беттингу працює з 10 компаній, які мають доволі сильні позиції з букмекерства у спорті. Наприклад, компанія Favorit, яка покриває наземний сегмент, і Parimatch, що має сильні позиції в онлайн [4].

Від 2009 року до 13 серпня 2020 року в Україні була нормативно закріплена заборона грального бізнесу, до якого входило і букмекерство, тобто досліджувані ставки на спорт. На сьогодні цей нормативно-правовий акт втратив чинність, а гральний бізнес у всіх його проявах легалізовано. Робити висновки стосовно правильності прийнятого рішення ще зарано, проте доречно прогнозувати ще більше поширення букмекерства, тому що хоча держава і отримуватиме певний відсоток від цього легалізованого бізнесу, але переважна більшість українських сімей втратить значно більше [6].

Щодо ідентифікації особи під час здійснення ставки на спорт та заборону робити ставки спортсменам, допоміжному персоналу та самим посадовим особам, то на цей момент існують ризики виходу інформації про результати спортивних змагань та маніпулювання ними внаслідок цього. Якщо до цього можна було якось цьому протидіяти, то легалізація грального бізнесу створить додаткові складнощі у попередженні та викритті кримінальних правопорушень у цій галузі.

Ще один аспект юридичного аналізу Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» полягає у розгляді ст. 13 цього закону, де зазначено, що «спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу, посадові особи у сфері спорту, інші особи, які здійснюють діяльність у сфері спорту, в тому числі представники засобів масової інформації, зобов'язані негайно повідомляти про відомі їм факти вчинення або підбурювання до вчинення корупційного впливу на результати офіційних спортивних змагань суб'єктам протидії корупційним правопорушенням», у тому числі анонімно [1]. Можливість повідомлення без зазначення особи також є доволі сумнівною ідеєю. За задумом правової норми кожен, хто побачив у матчі або змаганні ознаки маніпулювання результатами, різних корупційних діянь, може звернутися до правоохоронних органів. Отже, цією особою може бути як стороння людина, вболівальник тощо, так і сам спортсмен та різні посадові особи, адже їм надано шанс боротися із неправомірними діями всередині спортивного середовища і для того щоб не викривати себе, можна повідомити без зазначення персональних даних. Проте ця норма викликає сумнів, тому що причиною повідомлення про злочинну діяльність, яка виражається у маніпулюванні результатами офіційних спортивних змагань з метою отримання неправомірної вигоди, можуть стати особисті протиріччя та з'ясування стосунків або з тим, щоб знищити сильного суперника тощо.

Усі розглянуті вище проблеми існують у спортивній сфері сьогодні, а з легалізацією грального бізнесу зростатимуть у кількості щедалі більше. За проведеною аналітикою у цьому дослідженні можна розставити основні акценти стосовно нормативних неврегульованостей і, як наслідок, негативних наслідків від популяризації ставок на спорт.

Доречно наголосити на ставленні українців до легалізації грального бізнесу в Україні взагалі. Як було вже зазначено вище, з 2009 р. в Україні Законом України «Про заборону грального бізнесу» було встановлено обмеження стосовно поширення грального бізнесу в Україні. Проте від 13 серпня 2020 р. цей нормативно-правовий акт втратив чинність і гральний бізнес в Україні набуває статусу легальної діяльності [6].

Переважає більшість не тільки населення, але і депутатів різних фракцій Верховної Ради виступали проти такої ініціативи, проте гральний бізнес все одно легалізовано. За соціологічними опитуваннями, проведеними у другому півріччі 2019 року Київським міжнародним інститутом соціології у межах Всеукраїнського дослідження «Думки і погляди населення України (Омнібус)», було визначено відсоткові показники у такому співвідношенні стосовно думки громадян про легалізацію грального бізнесу: 56 % опитаних відповіли, що повністю не підтримують, ще 19% респондентів підтримують легалізацію азартних ігор, але за умови, що для цього будуть відведені спеціальні ігрові зони або локалізовані місця. Повністю підтримують легалізацію грального бізнесу 18 % [7].

Досліджуючи кримінальну відповідальність за маніпулювання результатами офіцій-

них змагань та формуючи пропозиції стосовно удосконалення кримінально-правової норми з цієї тематики, зрозуміло, що за умови легалізації грального бізнесу, а конкретно букмекерства, може взагалі стояти питання стосовно кримінальної відповідальності за участь у ставках на спорт. Виходить, що для існування кримінально-правової норми немає норми спеціальної, яка регламентує заборону грального бізнесу, зокрема й букмекерства. Притягнути до відповідальності за ст. 369-3 КК України можна лише за ознаками впливу на результати офіційних спортивних змагань та одержання внаслідок таких діянь вигоди; порушення розміщення заборони ставок на спорт. Із легалізацією букмекерства зробити ставку на спорт стане ще простіше, як і уникнути кримінальної відповідальності надалі [11].

Прийом легалізації будь-якої забороненої нещодавно діяльності використовується для розширення пунктів поповнення бюджету, тому що гральний бізнес, як і будь-який інший, повинен сплачувати податки, проте розширювати бюджет доцільно не заохоченням азартних ігор, а розвитком промисловості та сільського господарства, стимулюванням економіки тощо. Прибічники цього скасування закону про заборону грального бізнесу в Україні схилилися до того, що легалізація грального бізнесу не тільки відкриє нові ринки та вектори розвитку економіки, поповнення бюджету держави, але і приваблюватиме іноземців. Цей аргумент також можна спростувати, тому що легалізація грального бізнесу для іноземців – це лобістський крок і розуміння іноземця як об'єкта, для задоволення інтересів якого спрощуються певні заборони, є хибним, бо національне законодавство твориться виключно для реалізації та дотримання, насамперед, прав і свобод громадян. Аналізуючи тенденції до поширення ігроманії та спортивних ставок, досить великі сумніви виникають, коли ініціатори закону стверджують, що гравцями будуть виключно туристи [8].

Стосовно легалізації грального бізнесу, а саме букмекерства, потрібно зауважити, що продовжує існувати низка ризиків, хоча розробники законопроекту стверджували, що мінімізували ризики, що можуть справити негативний вплив як на окремого громадянина, так і на суспільство загалом. По-перше, нормативно-правовий акт, що легалізовує гральний бізнес в Україні, не забезпечує людей від шахрайства, яке буде відбуватися надалі через відкриття азартного бізнесу [8; 9].

По-друге, представники кожного виду грального бізнесу представили у нормативному документі власні інтереси без врахування певних суспільних тенденцій та правил громадянського суспільства загалом.

По-третє, доречно зауважити, що нормативно-правовий акт не передбачає механізму виплати податків суб'єктами грального бізнесу та взагалі його наявність поки не розглядається. Саме тому бюджет не поповнюватиметься податковими грошима суб'єктів грального бізнесу, а гаманці букмекерів поповнюватимуться грошима громадян, які їх програють. Крім того, перспектива боротьби з тіншовим бізнесом, а також із маніпулюванням результатами офіційних спортивних змагань, порушення заборони ставок також примарна [8;10].

Висновки. Сьогодні у правовому та суспільному аспекті існують негативні тенденції стосовно розвитку грального бізнесу вже на легальних засадах, тому що з 13 серпня 2020 року втратив чинність Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні», який регламентував заборонні приписи з 2009 року. У дослідженні висвітлено основні ризики, які можуть набути широкого поширення на території України та призвести до негативних наслідків. Під час аналітичної обробки інформації виокремлено такі ризики: нормативно-правовий акт, що легалізовує гральний бізнес в Україні, не забезпечує людей від шахрайства, яке буде відбуватися надалі через відкриття азартного бізнесу; представники кожного виду грального бізнесу представили у нормативному документі власні інтереси без врахування певних суспільних тенденцій та правил громадянського суспільства загалом; нормативно-правовий акт не передбачає механізму виплати податків суб'єктами грального бізнесу та взагалі його наявність поки не розглядається. Крім того, перспектива боротьби з тіншовим бізнесом, а також із маніпулюванням результатами офіційних спортивних змагань, порушення заборони ставок також примарна.

Зважаючи на перераховані вище, неприпустимі для правової держави ризики, які потенційно можуть призвести до негативних наслідків, доцільно заперечувати процес легалізації грального бізнесу, зокрема ставок на спорт.

Стосовно ставок на спорт та маніпуляції результатами офіційних спортивних змагань існують кримінально-правові обмеження. У науковій статті висвітлено неточності, допущені законодавцем у Законі України «Про запобігання впливу корупційних право-

порушень на результати офіційних спортивних змагань». Саме тому пропонується прибрати із нормативно-правового акта пункт, який вказує, що звернення про маніпулювання результатами змагань можуть бути анонімними. Для того щоб уникнути анонімних повідомлень на ґрунті особистих протиріч, варто зазначити особисті дані особи, яка повідомляє, однак спеціально уповноважені органи, уповноважені на розгляд таких звернень, зобов'язані забезпечити конфіденційність такого повідомлення.

Список використаних джерел

1. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань : Закон України в редакції від 01.01.2020 № 743-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19#Text> (дата звернення: 15.09.2020).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України в редакції від 12.09.2020 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.09.2020).
3. Єдиний реєстр судових рішень : офіційний вебсайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 15.09.2020).
4. Ставки зроблено: що принесе Україні легалізація букмекерства. MIND : офіційний вебсайт. URL: <https://mind.ua/publications/20200835-stavki-zrobleno-shcho-prinese-ukrayini-legalizaciya-bukmekerstva> (дата звернення: 15.09.2020).
5. Новий закон про протидію корупції у спорті: плюси і мінуси. Полтавщина#спорт : офіційний вебсайт. URL: <https://sport.pl.ua/news/7707/> (дата звернення: 15.09.2020).
6. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15.05.2009, втратив чинність 13.08.2020 № 1334-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17#Text> (дата звернення: 15.09.2020).
7. Ставлення українців до легалізації азартних ігор: грудень 2019 року. Київський міжнародний інститут соціології : офіційний вебсайт. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=909&page=1> (дата звернення: 15.09.2020).
8. Легалізація грального бізнесу: за що збирається голосувати Верховна Рада? Радіо Свобода : офіційний вебсайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30703068.html> (дата звернення: 15.09.2020).
9. Рада легалізувала гральний бізнес. Економічна правда : офіційний вебсайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/07/14/662916/> (дата звернення: 15.09.2020).
10. Зеленський остаточно легалізував гральний бізнес. Дивись інфо : офіційний вебсайт. URL: <https://dyvys.info/2020/08/11/zelen-skij-ostatochno-legalizuvav-gralnyj-biznes/> (дата звернення: 15.09.2020).
11. Савченко А. В., Кришевич О. В. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: проблемні питання кримінальної відповідальності. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/pravova-prosvita/osnovi-antikorupciynogo-zakonodavstva-ukrayini/naukovi-statti-ta-tezi-z-antikorupciynoi-tematiki/savchenko-av-krishevich-ov-protipravnij-vpliv-na-rezultati-oficijnih-sportivnih-zmagan.pdf> (дата звернення: 15.09.2020).

Надійшла до редакції 20.10.2020

References

1. Pro zapobihannia vplyvu koruptsiinykh pravoporushen na rezultaty ofitsiinykh sportyvnykh zmahan [About prevention of influence of corruption offenses on results of official sports competitions] : Zakon Ukrainy v redaktsii vid 01.01.2020 № 743-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19#Text> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsii vid 12.09.2020 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].
3. Iedynyi reiestr sudovykh rishen [Unified register of court decisions] : ofitsiinyi veb-sait. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].
4. Stavky zrobleno: shcho prynese Ukraini lehalizatsiia bukmerkerstva [Bets have been made: what will the legalization of bookmaking bring to Ukraine?]. MIND : ofitsiinyi veb-sait. URL: <https://mind.ua/publications/20200835-stavki-zrobleno-shcho-prinese-ukrayini-legalizaciya-bukmekerstva> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].
5. Novyi zakon pro protydiiu koruptsii u sporti: pliusy i minusy. Poltavshchyna#sport [New law on combating corruption in sports: pros and cons] : ofitsiinyi veb-sait. URL: <https://sport.pl.ua/news/7707/> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].
6. Pro zaboronu hralnoho biznesu v Ukraini [On the ban on gambling in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 15.05.2009, vtratyv chynnist 13.08.2020 № 1334-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17#Text> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].
7. Stavlennia ukraintziv do lehalizatsii azartnykh ihor: hruden 2019 roku [Attitudes of Ukrainians to the legalization of gambling: December 2019]. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiolohii : ofitsiinyi veb-sait. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=909&page=1> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].
8. Lehalizatsiia hralnoho biznesu: za shcho zbyraietsia holosuvaty Verkhovna Rada? [Legalization of the gambling business: what is the Verkhovna Rada going to vote for?] Radio Svoboda : ofitsiinyi veb-sait. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30703068.html> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].

9. Rada lehalizovala hralnyi biznes [The council legalized the gambling business]. Ekonomichna pravda : ofitsiyni vebсайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/07/14/662916/> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].

10. Zelenskyi ostatechno lehalizuvav hralnyi biznes [Zelensky finally legalized the gambling business]. Dyvys info : ofitsiyni vebсайт. URL: <https://dyvys.info/2020/08/11/zelenskyj-ostatochno-lehalizuvav-gralnyj-biznes/> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].

11. Savchenko A. V., Kryshevych O. V. Protipravnyi vplyv na rezultaty ofitsiinykh sportyvnykh zmahani: problemni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti [Illegal influence on the results of official sports competitions: problematic issues of criminal liability]. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/pravova-prosvita/osnovi-antikorupciynogo-zakonodavstva-ukrayini/naukovi-statti-ta-tezi-z-antikorupciynoi-tematiki/savchenko-av-krishevich-ov-protipravnyj-vplyv-na-rezultati-oficijnih-sportivnih-zmagan.pdf> (data zvernennia: 15.09.2020). [in Ukr.].

SUMMARY

Vasyl S. Berezniak, Violetta V. Rets. Application of criminal law for illegal influence on the results of official sports competitions in the era of legalization of games. The scientific article examines the issue of legal correctness of criminal law and certain rules of law, which regulates the prohibition of illegal influence on the results of official sports competitions, as well as a number of risks that may arise in connection with the legalization of gambling, including bookmaking (sports betting) as a derivative of gambling.

Criminal law is constantly updated to meet the requirements of the time. The same applies to the ban on sports betting, which contains a number of features. This study analyzes the specific risks created by the legislator during the implementation of the relevant norm.

Examining criminal liability for manipulating the results of official competitions and formulating proposals to improve the criminal law on this topic, it is clear that the legalization of gambling, and especially bookmaking, may be a question of criminal liability for participation in sports betting. It turns out that for the existence of criminal law there is no special rule that regulates the prohibition of gambling, including bookmaking. Article 369-3 of the Criminal Code of Ukraine can be prosecuted only on the grounds of influencing the results of official sports competitions and receiving benefits as a result of such acts; violation of the ban on sports betting. With the legalization of bookmaking, betting on sports will become even easier as well as avoiding further criminal liability.

The legalization of any recently banned activity is used to expand the budget replenishment, because the gambling business, like any other, must pay taxes, but it is reasonable to think that expanding the budget is not to encourage gambling, and industry development and agriculture, stimulating the economy, etc.

Keywords: *sports betting, gambling business, illegal influence on the results of official sports competitions.*

УДК 343.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-224-230

Вікторія РУФАНОВА®

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

У статті автором досліджено поняття «гендерно обумовлене насильство». Здійснено аналіз законодавчих категорій, які розкривають ознаки гендерно обумовленого насильства.

Ключові слова: *гендер, насильство, гендерно обумовлене насильство, насильство за ознакою статі, дискримінація, гендерна рівність, порушення прав особи.*

Постановка проблеми. У підсумковому документі засідання Міжпарламентського Союзу 16 жовтня 2014 р. у м. Женеві зазначено, що «гендерна рівність лежить в основі прогресу, миру та розвитку. Якщо ми прагнемо досягнення миру і безпеки у світі, подолання бідності та забезпечення сталого розвитку, то повинні докласти всіх зусиль для

© Руфанова В.М., 2020

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-1125-6277>

vo-1_shablisty@ukr.net

досягнення цієї мети» [1]. Гендерно обумовлене насильство лежить в основі глобальних проблем світового рівня. Це суспільно негативне явище охоплює всі країни світу. Жодна країна не зуміла повністю подолати гендерно обумовлене насильство, оскільки не вдалося забезпечити стовідсоткову гендерну рівність.

У зв'язку з цим однією з найактуальніших тенденцій розвитку та забезпечення прав людини в глобальному, загальносвітовому масштабі на сьогодні є забезпечення гендерної рівності та недопущення вчинення будь-якого насильства за гендерними ознаками. Як слушно зауважує професор Л. І. Лазор, що «поява третього покоління прав пов'язана з усвідомленням як людством у цілому, так і окремими спільнотами солідарних інтересів, зневага якими може перервати нормальний розвиток людства» [2, с. 6].

На засіданні Комісії по становищу жінок у Нью-Йорку 2013 року Генеральний директор Всесвітньої організації здоров'я (далі ВОЗ) доктор Маргарет Чен заявила, що насильство стосовно жінок є проблемою глобальної охорони здоров'я епідемічного масштабу і тому необхідно забезпечити нульову терпимість до насильства стосовно жінок. Проблема насильства над жінками та дівчатами є важливим завданням світової системи охорони здоров'я, гендерної рівності та прав людини, яка стосується кожної країни та кожної частини суспільства.

Згідно з офіційними даними ВОЗ щодо поширеності насильства, кожна третя жінка (35 %) у світі протягом життя зазнає фізичного або сексуального насильства з боку інтимного партнера або сексуального насильства з боку іншої особи. Здебільшого це насильство над жінками вчиняють інтимні партнери. Небезпека насильства над жінками полягає у тому, що останнє може негативно впливати на фізичне, психічне, сексуальне та репродуктивне здоров'я жінки, а за деяких обставин підвищувати ризик інфікування СНІД [3].

Актуальність обраної теми дослідження великою мірою обумовлена соціальною необхідністю дослідження гендерно обумовленого насильства та узгодження категоріального різномайття з досліджуваною проблематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми та на які посилається автор, дозволяє стверджувати, що сьогодні у вітчизняній юридичній науці поки що бракує фундаментальних розробок проблем протидії гендерно обумовленому насильству. Не применшуючи ролі та значущості розроблень українських правознавців з гендерної проблематики, таких як Н. Анішук, А. Благої, О. Бойка, Н. Болотіної, А. Грибовської, І. Грицай, М. Буроменського, Ю. Говора, Л. Кормич, К. Левченко, Н. Лесько, Т. Марценюк, Т. Мельник, А. Олійник, Н. Оніщенко, З. Ромовської та інших, все ж таки необхідно визнати, що вони не приділяють достатньої уваги з'ясуванню поняття гендерно обумовленого насильства на підставі дослідження міжнародного та вітчизняного законодавства.

Вищенаведене зумовило вибір теми і **мети** дослідження, якою є з'ясування змісту поняття та ознак гендерно обумовленого насильства, його співвідношення з суміжними поняттями.

Виклад основного матеріалу. Результатом усвідомлення критичного стану поширення насильства над жінками у світовому масштабі, його руйнівних наслідків та шкідливого впливу на здоров'я стало те, що міжнародна спільнота почала активно розробляти міжнародні стандарти, які б ґрунтувалися на досягненнях сучасної цивілізації правового регулювання та були синтезом отриманого досвіду. На загальносвітовому рівні основним документом, що проголошує права людини та забороняє дискримінацію за будь-якою ознакою, є Загальна декларація прав людини, ухвалена 10 грудня 1948 року. Також у Преамбулі Статуту ООН вперше на міжнародному рівні був закріплений принцип рівноправ'я жінок і чоловіків, що проголосив рішучість народів Об'єднаних Націй затвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправ'я чоловіків та жінок [4]. Отже, основний документ ООН до постулатів світової спільноти відносить рівноправ'я людей незалежно від статі у всіх без винятку галузях суспільного життя.

Принцип рівності за статевою ознакою закріплено в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. (далі Пакт), який Україна ратифікувала 18 вересня 1973 р. Відповідно до пункту 2 ст. 2 Пакту, держави гарантують реалізацію прав, що проголошені у ньому, без будь-якої дискримінації, зокрема за ознакою статі. Ст. 3 Пакту має спеціальну гендерну спрямованість. Вона зобов'язує держави, які

беруть участь у цьому Пакті, забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма економічними, соціальними і культурними правами, передбаченими в Пакті [5].

Утвердження гендерної рівності на сьогодні є надзвичайно актуальним питанням і для України. Україна долучилась до головних міжнародних зобов'язань щодо гендерної рівності, включно з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1980) та її Факультативним протоколом, Пекінською декларацією та Платформою Дій (1995), формується законодавча база з метою забезпечення правового регулювання дотримання гендерного принципу у всіх сферах життя. Зокрема, ухвалено Закони України : «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.); «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.); «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.); криміналізовані діяння, пов'язані з домашнім насильством – ст. 126¹ Кримінального Кодексу України (2017 р.). У вересні 2018 р. було затверджено Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року.

Незважаючи на те що юридично Україна не ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, яка була підписана 11 травня 2011 р. (далі – Стамбульська Конвенція), можемо констатувати, що у вітчизняній системі права формується законодавча база, спрямована на реалізацію положень Стамбульської Конвенції з метою правового урегулювання питання дотримання гендерної рівності та недопущення вчинення гендерно обумовленого насильства.

Зазначимо, що в процесі формування суспільних відносин у сфері забезпечення прав людини щодо запобігання та подолання насильства використовувалися такі категорії, як «дискримінація щодо жінок», «насильство щодо жінок», оскільки вважалося, що такі явища наявні тільки стосовно жінок, а насильство щодо чоловіків – або відсутнє взагалі, або ж невелике. У зв'язку з цим 18 грудня 1979 р. прийнято Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Україна ратифікувала 19 грудня 1980 р.), в якій наголошується, що дискримінація щодо жінок порушує принцип рівності та поваги людської гідності, перешкоджає участі жінок нарівні з чоловіками в політичному, соціальному, економічному та культурному житті своєї країни, заважає зростанню добробуту суспільства і сім'ї та ще більше перешкоджає повному розкриттю можливостей жінок на благо своїх країн та людства [6].

Наступний період у цьому питанні ознаменувався розумінням того, що такий підхід має бути розширеним і доречно говорити про гендерну дискримінацію та гендерно обумовлене насильство, що передбачає подолання дискримінації/насильства як щодо жінок, так і щодо чоловіків. Сьогодні поняття «насильство щодо жінок» залишається у лексиці громадськості та публічної влади, однак перевага все ж надається нейтральній категорії – «гендерно обумовлене насильство» [7, с. 217].

З'ясовуючи сутність гендерно обумовленого насильства, доречно пригадати визначення насильства, запропоноване професором Генріхом Кіреєвим: «насильство – це особливий тип відносин між людьми, що склався на базі протилежного ставлення до природних, об'єктивних умов їх існування ... насильство існує там, тоді і остільки, де, коли і скільки має місце привласнення, придушення, підпорядкування волі суб'єкта, панування над нею» [8, с. 17]. Тобто, погоджуючись, можемо відмітити, що в основі насильства, як певного типу відносин, є прагнення привласнення, придушення, підпорядкування волі суб'єкта або панування над суб'єктом.

У Стамбульській Конвенції насильство стосовно жінок пропонується розуміти як порушення прав людини й форма дискримінації стосовно жінок та означає всі акти насильства стосовно жінок за гендерною ознакою, результатом яких є або може бути фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання стосовно жінок, у тому числі погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному або приватному житті. *Насильство стосовно жінок за гендерною ознакою* (курсив наш) означає насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно. Найбільш поширені такі тяжкі форми насильства стосовно жінок за гендерною ознакою, як-от домашнє насильство, сексуальне домагання, зґвалтування, примусовий шлюб, злочини, вчинені в ім'я так званої «честі», каліцтво геніталій [9, с. 17].

Як можемо спостерігати, в офіційному документообігу словосполучення гендерно обумовлене насильство не застосовується, поряд з цим у спільноті акцентується саме на гендерній ознаці. У Стамбульській Конвенції під гендером пропонується розуміти соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків [9, с. 17]. В Україні жоден закон не містить визначення гендеру. Поряд з цим в Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів, затвердженій наказом Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 р. № 8, законодавець задекларував поняття гендеру, яке повністю відповідає формулюванню, наведеному вище та запропонованому Стамбульською Конвенцією. Водночас у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.) під насильством за ознакою статі пропонується розуміти діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включно з погрозами таких дій, у публічному або приватному житті [10]. Як можемо помітити, законодавець уникає використання терміна гендер, хоча зі змісту визначення випливають специфічні ознаки цього виду насильства, зокрема стать, соціальні ролі, функції, характерні ознаки, які суспільство вважає притаманними особам певної статі. У зв'язку з цим насильство за ознакою статі за своїми найбільш суттєвими ознаками є гендерно обумовленим насильством.

Поряд з терміном гендерно обумовлене насильство використовується термін «гендерне насильство», під яким розуміється акт насильства, який вчиняється на підставі статевої ознаки, тобто щодо жінки, тому що вона жінка. Метою гендерного насильства є встановлення контролю та підтвердження власної переваги. Як правило, гендерне насильство пов'язане з жорстоким поведінням [11].

У дослідженні *Violence against Girls and Women: A Public Health Priority*. UNFPA Gender Theme Group, Interactive Population Center (1998 р.) зазначається, що гендерне насильство – це насильство, яке стосується чоловіків і жінок, і жертвами якого переважно є жінки. Воно виникає як наслідок нерівних владних стосунків між жінками і чоловіками. Це насильство, яке спрямоване проти жінки, тому що вона жінка, чи яке непропорційно впливає на жінок. Воно стосується (але не обмежується) фізичної, сексуальної і психологічної шкоди, включно із залякуванням, стражданнями, примусом та/або позбавленням свободи в сім'ї чи в суспільстві загалом [12].

Гендерне насильство розглядається у контексті дискримінації за статевою ознакою і використовується для відмінності звичайного насильства від насильства, що спрямоване на приватних осіб чи на групи осіб на підставі статі (гендерної ознаки). Цей вид насильства охоплює більше коло суспільних відносин, ніж сексуальний напад та звалтування. Воно в основному коріниться у нерівних правових відносинах, що сприяють поляризації відмінностей між статями [13, с. 9]. Водночас Н. В. Аніщук вважає, що хоча гендерне насильство може відбуватися в публічній обстановці, воно великою мірою коріниться в позиції припустимості до насильства в сім'ї, в суспільстві та в державі, призводячи до гендерного дисбалансу та дискримінації за статевою ознакою [14]. На думку Л. В. Гонюкової, що термін «гендерне насильство» використовується для відмінності звичайного насильства від насильства, що спрямоване на приватних осіб чи на групи осіб на підставі статі (гендерної ознаки). Воно містить дії, що завдають фізичної, психологічної, сексуальної шкоди чи страждання, погрозу таких дій, примус та інші обмеження свобод всупереч принципу гендерної рівності. По суті, гендерне насильство – це різновид агресивної поведінки, використання сили на основі ознаки статі – від словесних образ і погроз до фізичних побоїв та примусу [15, с. 34].

На офіційному сайті Ради Європи під гендерним насильством пропонується розуміти насильство, спрямоване проти особи через її стать, або насильство, яке непропорційно стосується людей певної статі. Гендерне насильство містить у собі насильство над жінками, насильство в сім'ї над жінками, чоловіками та дітьми, які проживають в одній сім'ї. Однак саме жінки та дівчата переважно потерпають від гендерного насильства [16].

Узагальнюючи вищенаведені визначення гендерного насильства, зазначимо, що вони досить схожі та принципово не відрізняються. У змісті запропонованих авторами визначень акцентується саме на заподіянні на підставі гендерної ознаки фізичної, психологічної, сексуальної шкоди чи страждання, або погрози таких дій. Від гендерного наси-

льства можуть потерпати представники різних статей, однак зважаючи на те, здебільшого воно вчиняється щодо жінок, терміни «гендерне насильство», «гендерно обумовлене насильство», «насильство стосовно жінок», «насильство за ознакою статі» надалі вживатимуться синонімічно.

Дослідниця принципу гендерної рівності І. Грицай, зазначає, що гендерно обумовлене насильство являє собою дії або бездіяльність однієї особи (групи осіб) щодо іншої (групи осіб), спрямовані на відтворення гендерних ролей у соціумі через погіршення становища чоловіка/жінки в усіх сферах життєдіяльності та призводять до порушення прав людини, підриваючи як здоров'я та гідність індивіда, так і безпеку, економічну, соціальну стабільність нації [17, с. 314].

Вважаючи цілком прийнятним запропоноване І. Грицай визначення гендерно обумовленого насильства, начальник відділу з питань дотримання гендерної рівності Управління моніторингу дотримання прав людини Міністерства внутрішніх справ України Перунова О. С. пропонує під ним розуміти негативні діяння однієї особи/групи осіб, викликані статевою приналежністю іншої особи/групи осіб та спрямовані на порушення прав, свобод та можливостей у приватній та/або публічній сферах діяльності жінки/чоловіка через психологічні, фізичні, сексуальні та інші методи впливу. Загально-соціальними та правовими ознаками гендерно обумовленого насильства є: 1) негативний вплив на права та свободи жінки/чоловіка іншою особою/групою осіб; 2) гендерно обумовлене насильство спрямоване на порушення прав жінок та чоловіків через їх статевою приналежність, що виражається у різних формах (психологічне, фізичне, сексуальне тощо) та сферах суспільства (соціальної, економічної, політичної, культурної та ін.); 3) насильство випливає з нерівних владних відносин між чоловіками та жінками як у публічній, так і у приватній сферах; 4) може бути реалізоване як через дію, так і через бездіяльність [18, с. 219].

Висновки. Отже, з огляду на вищевикладене, під гендерно обумовленим насильством у вузькому значенні пропонуємо розуміти насильство щодо особи/групи осіб через її/їх стать або яке непропорційно стосується осіб певної статі.

У широкому значенні гендерно обумовлене насильство – це суспільно негативне діяння (дія чи бездіяльність) особи/групи осіб, викликане статевою приналежністю особи/групи осіб, яке полягає у заподіянні фізичної, психічної, сексуальної, економічної шкоди чи погрози їх застосування та може вчинятися у приватній та публічній сферах.

Найбільш суттєвими ознаками гендерно обумовленого насильства, яке відрізняє його від інших видів насильства є: 1) вчиняється у формі дій чи бездіяльності; 2) стосується різних категорій населення через їх стать (жінки, чоловіки, люди, які змінили стать, особи, які мають різну сексуальну орієнтацію); 3) є порушенням прав, свобод, можливостей особи та їх гарантій; 4) призводить до обмежень у визнанні, реалізації або користуванні правами свободами та можливостями; 5) пов'язане з фізичним, психічним, сексуальним, економічним насильством, або погрозою його застосування, що спричиняє шкоду здоров'ю; 6) впливає з нерівних владних відносин між чоловіками та жінками; 7) ґрунтується на застарілих уявленнях та стереотипах щодо соціальних ролей та функцій особи; 8) вчиняється у приватній та публічній сферах; 9) спричиняє погіршення становища особи у суспільстві; 10) підриває гідність особи; 11) у загальнодержавному та світовому масштабі підриває авторитет, безпеку, економічну та соціальну стабільність нації.

Проблема гендерно обумовленого насильства та гендерної рівності надзвичайно складна та знаходиться на початковій стадії дослідження. Водночас, будучи надзвичайно важливою та пріоритетною сама по собі, вона актуалізує ціле коло соціальних, правових, організаційних, економічних, управлінських, культурних питань, які ще доведеться вирішувати нашій державі.

Список використаних джерел

1. Звіт про участь делегації Верховної Ради України у 131-й Асамблеї Міжпарламентського Союзу 12 – 17 жовтня 2014 року, м. Женева, Швейцарія. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/2146_Zvit_IPU_131.htm (дата звернення: 21.10.2020).
2. Лазор Л. І. Основні тенденції розвитку захисту соціальних прав людини в умовах глобалізації. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Кн. 2. Луганськ, 21–22 квіт. 2011 р. С. 6–10.
3. *Насиліе в отношении женщин*, 30 ноября 2017. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women> (дата звернення: 21.10.2020).
4. Статут Організації Об'єднаних Націй. Статут Міжнародного Суду : міжнар. док. від 26.06.1945 : ред. від 16.09.2005. Законодавство України. Київ : Упр. комп'ютериз. систем Апарату

- Верхов. Ради України, 1996–2009. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010.
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Бібліотечка голови профспілкового комітету 05.2005. 2005 р. № 5.
7. Перунова О. С. Гендерно обумовлене насильство: поняття та ознаки. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 3 т., Одеса, 15 трав. 2020 р. Т. 1. С. 216–220.
8. Киреев Г. Н. Сущность насилия. Прометей. Москва, 1990. 108 с.
9. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту. Київ, К. І.С., 2014 р. 101 с.
10. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня р. № 2866-IV. *Урядовий кур'єр* 2005. 19 жовт. (№ 198).
11. Гендер и насилие. Практический подход к проблеме : програм. пособ. для сотрудников и руководителей учреждений здравоохранения. Нью-Йорк. URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/genderbased_ru.pdf (дата звернення: 15.10.2020).
12. UNFPA (1998). Violence against Girls and Women: A Public Health Priority. UNFPA Gender Theme Group, Interactive Population Center. New York: UNFPA (дата звернення: 21.10.2020).
13. Бойко М. Д. Порівняльне трудове право : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 384 с.
14. Анішук Н. В. Виникнення та сутність феномена гендерного насильства: історико-правовий екскурс. *Форум права*. 2008. № 1. С. 18–22. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08anivpe.pdf> (дата звернення: 19.10.2020).
15. Гонюкова Л. В. Гендерна політика в Україні: проблеми та перспективи. *Гендерна політика міст: історія і сучасність* : II міжнар. наук.-практ. конф. Озон-Інвест. Харків, 2007. Вип. 2. С. 33–38.
16. European Commission. What is gender-based violence? URL: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-based-violence/what-gender-based-violence_en (дата звернення: 20.10.2020).
17. Грицай І. О. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2018. 543 с.
18. Перунова О. С. Гендерно обумовлене насильство: поняття та ознаки. *Правове життя сучасної України* : Міжнар. наук.-практ. конф. : у 3 т. Одеса. (15 трав. 2020 р.). Гельветика. Одеса. 2020. Т. 1. С. 216–220.

Надійшла до редакції 09.12.2020

References

1. Zvit pro uchast delegatsii Verhovnoi Radi Ukrainy u 131-y Asamblei Mizhparlamentskogo Soyuzu 12 – 17 zhovtnya 2014 roku, m. Zheneva, ShveysarIya [Report on the participation of the delegation of the Verkhovna Rada of Ukraine in the 131st Assembly of the Inter-Parliamentary Union October 12-17, 2014, Geneva, Switzerland]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/2146_Zvit_IPU_131.htm (data zvernennya: 21.10.2020). [in Ukr.].
2. Lazor L. I. Osnovni tendentsii rozvitku zahistu sotsialnih prav lyudini v umovah globalizatsii [The main trends in the protection of social human rights in the context of globalization]. *Pravovi zasobi zabezpechennya ta zahistu prav lyudini : vitchiznyaniy ta zarubizhnyi dosvid: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kn. 2. m. Lugansk, 21–22 kvIt. 2011 r. S. 6–10.* [in Ukr.].
3. Nasilie v otnoshenii zhenshin, 30 noyabrya 2017 [Violence against women, 30 November 2017.]. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women> (data zvernennya: 21.10.2020). [in Rus.].
4. Statut Orhanyzatsii Obiednanykh Natsii. Statut Mizhnarodnoho Sudu [Charter of the United Nations. Statute of the International Court of Justice] : mizhnar. dok. vid 26.06.1945 : red. vid 16.09.2005. Zakonodavstvo Ukrainy. Kyiv : Upr. kompiuteryz. system Aparatu Verkhov. Rady Ukrainy, 1996–2009. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_010. [in Ukr.].
5. Mizhnarodniy pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukr.].
6. Konventsiya Organizatsiyi Ob'ednanih Natsiy pro likvidatsiyu vsih form diskriminatsiyi shodo zhinok [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women]. *Bibliotekha golovi profspilkovogo komitetu 05.2005. 2005 r., № 5.* [in Ukr.].
7. Perunova O. S. Genderno obumovlene nasilstvo: ponyattya ta oznaki [Gender-based violence: concepts and features]. *Pravove zhittya suchasnoyi Ukrainy* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. : u 3 t. m. Odesa, 15 trav. 2020 r. T. 1. S. 216-220. [in Ukr.].
8. Kireev G.N. Suschnost nasiliya. Prometey [The essence of violence. Prometheus]. M 1990. 108 s. [in Rus.].
9. Konventsiya Radi Evropi pro zapobigannya nasilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasilstvu ta borotbu iz tsimi yavischami (Stambulska konventsiya) [Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention)]. *Dovidnik dlya chleniv parlamentu. Kiyiv, K. I.S., 2014 r. 101 s.* [in Ukr.].

10. Pro zabezpechennya ravnih prav ta mozhlivostey zhink i cholovikiv [On ensuring equal rights and opportunities for women and men] : Zakon Ukraini vid 8 veresnya 2005 № 2866-IV. Uryadoviy kur'Er 2005. 19 zhovt. (№ 198). [in Ukr.].
11. Gender i nasilie. Prakticheskiy podhod k problem [Gender and Violence.]: Programmnoe posobie dlya sotrudnikov i rukovoditeley uchrezhdeniy zdravoohraneniya. Nyu-York. URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/genderbased_ru.pdf (data zvernennya: 15.10.2020). [in Rus.].
12. UNFPA (1998). Violence against Girls and Women: A Public Health Priority. UNFPA Gender Theme Group, Interactive Population Center. New York: UNFPA. (data zvernennya: 21.10.2020). [in Eng.].
13. Boyko M. D. Porivnyalne trudove parvo [Comparative labor law] : navch. posibnik. Atika. K. 2007. 384 s. [in Ukr.].
14. Anischuk N.V. Viniknennya ta sutnist fenomeny Gendernogo nasilstva: Istoriko-pravoviy ekskurs [Origin and essence of the phenomenon of gender violence: historical and legal digression]. Forum prava. 2008. № 1. S.18-22. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08anvipe.pdf> (data zvernennya: 19.10.2020). [in Ukr.].
15. Gonyukova L.V. Genderna politika v Ukraini: problemi ta perspektivi [Gender policy in Ukraine: problems and prospects]. Genderna politika mist: Istoriya i suchasnist : II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Ozon-Invest. Harkiv, 2007. Vip. 2. S. 33–38. [in Ukr.].
16. European Commission. What is gender-based violence? URL: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-based-violence/what-gender-based-violence_en (data zvernennya: 20.10.2020). [in Eng.].
17. Gritsay I. O. Printsip gendernoYi ravnosti ta mehanizm yogo zabezpechennya: teoretiko-pravoviy aspekt [The principle of gender equality and the mechanism of its provision: theoretical and legal aspect] : dis. ... d-ra yurid. nauk. Dnipro, 2018. 543 s. [in Ukr.].
18. Perunova O. S. Genderno obumovlene nasilstvo: ponyattya ta oznaki [Gender-based violence: concepts and features]. Pravove zhittya suchasnoyi Ukraini : mizhnar. nauk.-prakt. konf. : u 3 t. Odesa. (15 trav. 2020 r.). Gelvetika. Odesa. 2020. T. 1. S. 216-220. [in Ukr.].

SUMMARY

Viktoriya M. Rufanova. Concept and features of gender-based violence. In the article the author has studied the concept of "gender-based violence" and described its features. She has made an analysis of legislative categories that reveal features of gender-based violence.

Gender-based violence underlies global problems. This socially negative phenomenon covers all countries of the world. No country has been able to fully address gender-based violence because it has failed to achieve 100% gender equality. One of the most current trends in the development and protection of human rights on a global, global scale today is to ensure gender equality and prevent any violence based on gender.

The author suggests gender-based violence to mean a socially negative act (action or inaction) of a person / group of persons caused by the sexuality of a person / group of persons, which consists in causing physical, mental, sexual, economic school or threat of their use and can be committed in private and public areas.

The most significant signs of gender-based violence are: committed in the form of actions or omissions; affects different categories of the population through their gender (women, men, people who have changed sex, persons of different sexual orientations), is a violation of the rights, freedoms, capabilities of the person and their guarantees, leads to restrictions on recognition, implementation or use rights, freedoms and opportunities; associated with physical, mental, sexual, economic violence, or the threat of its use, which causes harm to health; follows from the unequal power relations between men and women; based on outdated ideas and stereotypes about the social roles and functions of the individual; committed in the private and public spheres; causes deterioration of the position of the person in society; undermines the dignity of the person; undermines the authority, security, economic and social stability of the nation on a national and global scale.

Keywords: *gender, violence, gender-based violence, sex-based violence, discrimination, gender equality, violation of individual rights.*

УДК 343.2/.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-231-237

**Олександра
СКОК**[©]
кандидат
юридичних наук

**Таїсія
ШЕВЧЕНКО**[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ І РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН

Розглянуто особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, визначені у Кримінальному кодексі України та Кримінальному кодексі Республіки Казахстан. Проаналізовано статистичні дані щодо кількості вчинених кримінальних правопорушень за останні п'ять років особами у віці від 14 до 18 років. Надано порівняльно-правову характеристику покарань, які можуть бути застосовані судом до неповнолітнього, визнаного винним у вчиненні кримінального правопорушення. Надано увагу законодавчому регулюванню питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Ключові слова: неповнолітній, кримінальна відповідальність, покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, примусові заходи виховного характеру.

Постановка проблеми. Неповнолітній як суб'єкт кримінального правопорушення посідає особливе місце в системі правового регулювання питань, пов'язаних із кримінальною відповідальністю. Кожна країна, враховуючи рівень розвитку суспільства, на законодавчому рівні закріплює положення щодо того, які саме види та розміри покарань можуть бути застосовані до неповнолітніх осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Останнім часом окремі питання кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх досліджували такі вчені: А. А. Павловська, Ю. Л. Видолоб, Н. В. Ортинська, О. С. Яцун, Т. О. Гончар, Т. І. Дмитришина, О. А. Плашовецький, Є. С. Назимко та ін.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей застосування інституту кримінальної відповідальності та покарання відносно неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення із визначенням певних особливостей положень законів про кримінальну відповідальність України та Республіки Казахстан.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [1]. Щодо визначення віку неповнолітнього, то з урахуванням положень п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 р. № 5 «Вік неповнолітнього підсудного встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. В разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ

© Скок О. С., 2020
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0981-6415>
alexandra_skok@ukr.net

© Шевченко Т. В., 2020
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2426-4372>
k_kpd@dduvs.in.ua

за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо. За відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою (п. 4 ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України). У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення виходячи із встановленого експертом мінімального віку» [2].

Чинні Кримінальний кодекс України (далі – КК України) та Кримінальний кодекс Республіки Казахстан (далі – КК РК) містять окремі розділи, які регулюють особливості кримінальної відповідальності та покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, а також звільнення від покарання неповнолітніх.

Важливу роль для правозастосування відіграють статистичні дані, які відображають реальну картину проблемних моментів щодо віку суб'єктів кримінальних правопорушень та характеру їх кримінально протиправної поведінки.

Зокрема, за статистичними даними Генеральної прокуратури України [3], за 2016 рік в Україні всього зареєстровано – 1 127 кримінальних правопорушень, вчинених у віці 14–15 років та 2 873 – у віці 16–17 років. У 2017 році всього зареєстровано – 1 337 кримінальних правопорушень, вчинених у віці 14–15 років та 2 961 – у віці 16–17 років. За 2018 рік всього зареєстровано – 1 240 кримінальних правопорушень, вчинених у віці 14–15 років та 2 564 – у віці 16–17 років. У 2019 році всього зареєстровано – 1 121 кримінальне правопорушення, вчинене у віці 14–15 років та 2 199 – у віці 16–17 років. За 11 місяців 2020 року в Україні всього зареєстровано – 796 кримінальних правопорушень, вчинених у віці 14–15 років та 1 726 – у віці 16–17 років. Отже, ми можемо побачити, що за останні п'ять років відбулися невеликі коливання рівня вчинених кримінальних правопорушень неповнолітніми в Україні, а саме невелике збільшення у 2017–2018 роках, на фоні збільшення загального рівня злочинності в Україні та поступове зниження у 2019–2020 роках до показників 2016 року. Однак відносно сталі показники вказують на недостатній рівень протидії злочинності неповнолітніх в Україні.

Для порівняння, за статистичними даними Комітету з правової статистики та спеціальним обліком Генеральної прокуратури Республіки Казахстан [4] за 2016 рік в Республіці Казахстан всього зареєстровано – 693 кримінальних правопорушень, вчинених у віці 14–15 років та 2 650 – у віці 16–17 років. За 2017 рік всього зареєстровано – 654 кримінальних правопорушення, вчинених у віці 14–15 років та 2 502 – у віці 16–17 років. У 2018 році всього зареєстровано – 724 кримінальних правопорушення, вчинених у віці 14–15 років та 2 432 – у віці 16–17 років. За 2019 рік всього зареєстровано – 566 кримінальних правопорушень, вчинених у віці 14–15 років та 2 258 – у віці 16–17 років. За 11 місяців 2020 року в Республіці Казахстан всього зареєстровано – 311 кримінальних правопорушень, вчинених у віці 14–15 років та 1 325 – у віці 16–17 років.

Категорії кримінальних правопорушень, передбачені ст. 12 КК України та ст. 10, 11 КК РК, мають відповідний вплив на положення, що регулюють відповідальність неповнолітніх [5, 6].

З урахуванням змісту ст. 98 КК України до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань: штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк. Додатковими покараннями можуть бути штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Відповідно до ст. 81 КК РК видами покарань, призначуваних неповнолітнім, є: позбавлення права займатися певною діяльністю; штраф; виправні роботи; залучення до громадських робіт; обмеження волі; позбавлення волі.

З урахуванням змісту статей КК України та КК РК, що регулюють кожен з видів покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітнього, треба звернути увагу на їх особливості.

Наприклад, відповідно до ст. 99 КК України покарання у вигляді штрафу застосовується виключно до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. При цьому розмір штрафу встановлюється в межах до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Це положення поширюється і на тих неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у вигляді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У цьому ж випадку, але коли неповнолітній не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернено стягнення, щодо нього може бути

застосовано покарання у вигляді громадських або виправних робіт.

Для порівняння, відповідно до ч. 3 ст. 81 КК РК штраф призначається тільки у разі наявності у неповнолітнього засудженого самостійного заробітку чи майна, на яке може бути звернено стягнення. Розмір штрафу призначається в розмірі від п'яти до ста місячних розрахункових показників.

Треба зазначити, що під час призначення покарання у вигляді штрафу неповнолітньому в Україні враховується розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, що становить 17 грн. Проте в Республіці Казахстан враховується розмір місячного розрахункового показника, що на 2020 рік становить 2 778 тенге [7] або приблизно 185 грн, у гривньовому еквіваленті.

Наступним видом покарання, яке може бути застосовано до неповнолітнього у віці від 16 до 18 років, є громадські роботи, які призначаються на строк від тридцяти до ста двадцяти годин. Цей вид покарання полягає у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час, однак, тривалість виконання цього виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

Залучення до громадських робіт, за КК РК, призначається на строк від десяти до сімдесяти п'яти годин і полягає у виконанні робіт, посильних для неповнолітнього, і виконується ним у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання цього виду покарання особами у віці до 16 років не може перевищувати дві години на день, а особами у віці від 16 до 18 років – дві години на день.

Виправні роботи можуть бути застосовані до неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення у віці від 16 до 18 років. Виконання цього виду покарання відбувається за місцем роботи та призначається на строк від двох місяців до одного року. При цьому із заробітку неповнолітнього здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків. За КК РК покарання у вигляді виправних робіт полягає у грошовому стягненні, що призначається в межах, передбачених КК РК, в розмірі, відповідному певній кількості місячних розрахункових показників, встановлених законодавством Республіки Казахстан і які діють на момент вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, виправні роботи призначаються неповнолітнім, які мають самостійний заробіток або інший постійний дохід, в розмірі від п'яти до ста місячних розрахункових показників.

Цікавими є позиції законодавців щодо покарання у вигляді обмеження волі та можливості його застосування до неповнолітніх. Вітчизняний КК у ч. 3 ст. 61 встановлює, що обмеження волі не застосовується до неповнолітніх. Однак відповідно до ч. 6 ст. 81 КК РК обмеження волі призначається неповнолітнім на строк до двох років, а в разі заміни невідбутої частини покарання у вигляді позбавлення волі обмеженням волі – на весь термін невідбутої частини покарання.

У дослідженні щодо видів покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України А. Ю. Коноваловою була висловлена думка стосовно доповнення КК України покаранням у вигляді обмеження для неповнолітніх, яке містило б заборону відвідувати певні місця або обмеження пересування [8].

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в Україні застосовуються до неповнолітніх виключно як додатковий вид покарання, що відповідає положенням ч. 2 ст. 98 КК України. Зважаючи на положення ст. 55 КК України, цей вид покарання як додатковий може бути призначений на строк від одного до трьох років. У справах, передбачених Законом України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. № 1682-18 [9], а також у разі вчинення кримінального правопорушення проти виборчих прав і свобод громадянина (передбачених ст. 157–160 КК України) призначається на строк п'ять років.

У ч. 2 ст. 81 КК РК визначено, що позбавлення права займатися певною діяльністю призначається неповнолітнім на строк від одного року до двох років і, з огляду на перелік видів покарань, визначених ч. 1 ст. 81 КК РК, воно застосовується як основний вид покарання.

КК РК не передбачає можливості застосування до неповнолітнього, визнаного винним у вчиненні кримінального правопорушення, покарання у вигляді арешту. КК України навпаки передбачає таку можливість, яка полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах. Строк покарання у вигляді арешту встановлюється від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб.

Найсуворішим видом покарання, яке може бути застосовано щодо неповнолітнього, є позбавлення волі. Цей вид покарання є відображенням суспільної небезпечності вчиненого правопорушення.

Відповідно до ст. 102 КК України позбавлення волі призначається особам, які не досягли до вчинення злочину 18 років. У цьому разі воно може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років, окрім вчинення особливо тяжкого злочину, поєднаного з умисним позбавленням життя людини. У цьому разі строк позбавлення волі може становити до п'ятнадцяти років. Строки покарання у вигляді позбавлення волі залежать від категоріальної приналежності вчиненого злочину і є такими: у разі вчинення нетяжкого злочину – не більше чотирьох років; за тяжкий злочин – не більше семи років; за особливо тяжкий злочин – не більше десяти років.

Розглядаючи особливості цього виду покарання за КК РК, треба звернути увагу на те, що неповнолітнім може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років, а за вбивство за обставин, які його обтяжують, або акт тероризму, або за сукупністю кримінальних правопорушень, одним з яких є вбивство за обставин, які його обтяжують, або акт тероризму – дванадцяти років. Позбавлення волі не призначається неповнолітнім, які вчинили злочин невеликої тяжкості або злочин середньої тяжкості, не пов'язаний із заповіданням смерті.

Можливість призначення певного виду покарання щодо неповнолітнього є поряд із можливістю звільнення його від кримінальної відповідальності та покарання.

Отже, КК України у ст. 97, 105 регулює положення щодо звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього, який вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього один чи відразу декілька примусових заходів виховного характеру, як-от: застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заповіданих майнових збитків; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Аналогічно такі самі примусові заходи виховного характеру застосовуються судом і під час звільнення від покарання неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

Як зазначає І. І. Митрофанов, примусові заходи виховного характеру є альтернативою покаранню неповнолітніх [10, с. 558], порядок застосування яких визначено ст. 497 Кримінального процесуального кодексу України [11].

Наприклад, застереження було застосовано вироком Петриківським районним судом Дніпропетровської області від 14 вересня 2020 р. до неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок, передбачений ч. 1 ст. 185 КК України. Неповнолітнього звільнено від призначеного покарання із застосуванням примусового заходу виховного характеру у вигляді застереження [12]. Вироком Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 24 січня 2020 року до неповнолітнього, за аналогічне кримінальне правопорушення, на підставі п. 2, 3 ч. 2 ст. 105 КК України було звільнено від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру у вигляді передачі його під нагляд матері, строком на один рік, а також у вигляді обмеження дозвілля, тобто заборони відвідувати громадські місця після 21 години протягом одного року [13].

Згідно з КК РК неповнолітній може бути звільнений судом від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без притягнення до кримінальної відповідальності і який вчинив кримінальний проступок або злочин невеликої тяжкості або вперше вчинив злочин середньої тяжкості. В цьому разі до нього можуть бути застосовані примусові заходи виховного впливу. Неповнолітній, вперше засуджений за вчинення кримінального проступку або злочину невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо також буде визнано, що його виправлення може бути досягнуто шляхом застосування примусових заходів виховного впливу. До примусових заходів виховного впливу належать: попередження; передача під нагляд батьків

або осіб, які їх замінюють, або спеціалізованого державного органу; покладання обов'язку заглядати за поведінкою шкоду; обмеження дозволів і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; приміщення в організацію освіти з особливим режимом утримання; покладання зобов'язання принести вибачення потерпілому; встановлення пробаційного контролю. Неповнолітньому може бути призначено одночасно декілька примусових заходів виховного впливу. У разі, коли неповнолітній вперше вчинив тяжкий злочин, не пов'язаний із заподіянням смерті або тяжкої шкоди здоров'ю людини, може бути звільнений судом від кримінальної відповідальності, якщо він примирився з потерпілим, заявником, у тому числі в порядку медіації, і відшкодував заподіяну шкоду. З урахуванням цього, під час звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього застосовуються примусові заходи виховного впливу.

Одним із примусових заходів виховного впливу, як зазначено вище, є встановлення пробаційного контролю. Пробаційний контроль, відповідно до ч. 2 ст. 44 КК РК, здійснюється уповноваженим державним органом і за рішенням суду включає виконання засудженим певних обов'язків, а саме: не змінювати постійного місця проживання, роботи, навчання без повідомлення уповноваженого державного органу, який здійснює контроль за поведінкою засудженого; не відвідувати певні місця; пройти курс лікування від психічних, поведінкових розладів (захворювань), пов'язаних з вживанням психоактивних речовин, захворювань, що передаються статевим шляхом; здійснювати матеріальну підтримку сім'ї; інші обов'язки, які сприяють виправленню засудженого і попередження вчинення ним нових кримінальних правопорушень.

Треба зазначити, що в Україні у 2015 році було прийнято Закон України «Про пробацію», яким у ст. 12 визначено особливості пробації щодо неповнолітніх. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 2 зазначеного Закону, пробаційною програмою є програма, що призначається за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити. З урахуванням положень цього Закону, пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років, яка здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх і яка спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків. Цей вид пробації здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. При цьому орган пробації сприяє залученню засуджених неповнолітніх до навчання та здобуттю ними повної загальної середньої освіти. Соціально-виховна робота із засудженими неповнолітніми може проводитися із залученням батьків або їхніх законних представників. Також орган пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики, забезпечує реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням [14].

Висновки. Порівняльно-правовий аналіз положень чинних законів про кримінальну відповідальність України та Республіки Казахстан в частині особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх дає змогу зазначити, що їм притаманні як спільні, так і відмінні риси. Якісне порівняння видів покарань дає підстави визначити, що вітчизняний Кримінальний кодекс поряд з основними покараннями, які можуть бути застосовані до неповнолітнього, закріплює також перелік додаткових покарань, що не є характерним для КК РК. Окрім того, різними є й основні види покарань, що вбачається у можливості застосування до неповнолітнього покарання у вигляді обмеження волі, за КК РК, та навпаки обмеженнями щодо цього, встановленими КК України. Додаткове покарання, яке полягає у позбавленні права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що є характерним для КК України, за КК РК може бути призначене неповнолітньому як основне. Крім того, виконаний аналіз статистичних даних щодо вікового критерію осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у віці від 14 до 18 років, вказує на позитивну тенденцію до зменшення їх кількості, що характерно як Україні, так і Республіці Казахстан. Наочно це виглядає так: 2016 рік – 4 000 (Україна), 3 343 (РК); 2017 рік – 4 298 (Україна), 3 156 (РК); 2018 рік – 3 804 (Україна), 3 156 (РК); 2019 рік – 3 320 (Україна), 2 824 (РК); 11 місяців 2020 року – 2 522 (Україна), 1 636 (РК).

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду від 16 квітня 2004 року № 5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>.
3. Статистична інформація Генеральної прокуратури України про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2016 – 11 місяців 2020 рр. URL : <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
4. Статистические отчеты о зарегистрированных преступлениях и результатах деятельности органов уголовного преследования за 2016 – 11 месяцев 2020 гг. URL : <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>.
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан : Закон Республики Казахстан от 03.07.2014 г. № 226-V. URL : https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#activate_doc=2&pos=22;-126&pos2=3204;-78.
7. Об уточненном республиканском бюджете на 2020 год : Указ Президента Республики Казахстан от 08 апреля 2020 года № 299. URL: https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=39519164.
8. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2012. 20 с.
9. Про очищення влади : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1682-18. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text>.
10. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
12. Вирок Петриківського районного суду Дніпропетровської області від 14 вересня 2020 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91504681>.
13. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 24 січня 2020 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87154428>.
14. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>.

Надійшла до редакції 10.12.2020

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 roku, № 2947-III [Family Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 10, 2002, № 2947-III]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukr.].
2. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro zlochyny nepovnoolitnikh : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu vid 16 kvitnia 2004 roku, № 5 [On the practice of application of the legislation on juvenile delinquency by the courts of Ukraine: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of April 16, 2004, № 5]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>. [in Ukr.].
3. Statystychna informatsiia Heneralnoi prokuratury Ukrainy pro osib, yaki vchynyly kryminalni pravoporushennia za 2016 – 11 misiatsiv 2020 r.r. [Statistical information of the Prosecutor General's Office of Ukraine on persons who committed criminal offenses in 2016 - 11 months of 2020]. Available at: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. [in Ukr.].
4. Statystycheskye otcheti o zarehistryrovannikh prestupleniyakh y rezultatakh deiatelnosti orhanov uholovnoho presledovanyia za 2016 – 11 mesiatsev 2020 hh. [Statistical reports on registered crimes and the results of the activities of criminal prosecution bodies for 2016 - 11 months of 2020]. Available at: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>. [in Rus.].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>. [in Ukr.].
6. Uholovnii kodeks Respublyky Kazakhstan : Zakon Respublyky Kazakhstan ot 03.07.2014 h. № 226-V [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan: Law of the Republic of Kazakhstan dated 03.07.2014 No. 226-V]. Available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#activate_doc=2&pos=22;-126&pos2=3204;-78. [in Rus.].
7. Ob utochnennom respublikanskom biudzhete na 2020 hod : Ukaz Prezydenta Respublyky Kazakhstan ot 08 apreliia 2020 hoda, № 299 [On the updated republican budget for 2020 : Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 08, 2020, No. 299]. Available at:

https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=39519164. [in Rus.].

8. Konovalova A. Iu. (2012) Vydy pokaran dlia nepovnitnikh za kryminalnym pravom Ukrainy [Types of punishment for minors under the criminal law of Ukraine]. Nats. yuryd. akad. Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. X. [in Ukr.].

9. Pro ochyshchennia vlady : Zakon Ukrainy vid 16 veresnia 2014 roku, № 1682-18 [On the cleansing of power: Law of Ukraine of September 16, 2014, № 1682-18]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text>. [in Ukr.].

10. Mytrofanov I. I. (2015) Zahalna chastyna kryminalnogo prava Ukrainy : navch. posib. [General part of the criminal law of Ukraine: textbook. way.]. O. : Feniks. [in Ukr.].

11. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-17 [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 № 4651-17]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

12. Vyrok Petrykivskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 14 veresnia 2020 r. [Judgment of the Petrykivka District Court of the Dnipropetrovsk Region of September 14, 2020]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91504681>. [in Ukr.].

13. Vyrok Khmelnytskykh miskraionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 24 sichnia 2020 roku [Judgment of the Khmelnytsky City District Court of Vinnytsia Region of January 24, 2020]. Available at <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87154428>. [in Ukr.].

14. Pro probatsiiu : Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 r. № 160-19 [On probation: Law of Ukraine of 05.02.2015 № 160-19]. Available at <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>. [in Ukr.].

SUMMARY

Oleksandra S. Skok, Taisiya V. Shevchenko. Features of criminal responsibility and punishment of juveniles under the criminal code of Ukraine and the Republic of Kazakhstan. The place of a juvenile as a subject of a criminal offense in the system of legal regulation of issues related to criminal liability has been determined. The peculiarities of criminal responsibility and punishment of minors, defined in the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, are considered. An analysis of statistics on the number of criminal offenses committed over the past five years by persons aged 14 to 18 years. Minor fluctuations in the level of juvenile delinquency committed in Ukraine over the past five years indicate an insufficient level of counteraction to juvenile delinquency in Ukraine. The criminal-legal characteristic of punishments which can be applied by court to the juvenile found guilty of commission of a criminal offense is given. The grounds and procedure for applying to minors convicted of a criminal offense the main punishments provided by the domestic law on criminal liability, such as: fine, have been studied in detail; public works; corrective work; arrest; imprisonment for a definite term. Attention is also paid to additional penalties in the form of fines and deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities. Taking into account the provisions of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the punishments imposed on minors are analyzed, namely: deprivation of the right to engage in certain activities; fine; corrective work; involvement in public works; restriction of liberty; imprisonment. Attention is paid to the legislative regulation of issues related to exemption from criminal liability and punishment with the use of coercive measures of an educational nature.

Keywords: *juvenile, criminal liability, punishment, release from criminal liability, release from punishment, coercive measures of an educational nature.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98.065

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-238-244

Ернар БЕГАЛИЕВ[©]

доктор юридических наук, профессор,
почетный работник образования
Республики Казахстан
(Академия правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан)

О ПЕРСПЕКТИВНОСТИ ИЛИ НЕЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ВВЕДЕНИЯ ИНСТИТУТА ЧИПИРОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

Ернар Бегалиев. Щодо перспективності чи недоцільності запровадження інституту чипування населення. Статтю присвячено актуальній проблемі-питанням обґрунтованості – законності та доцільності чипування населення. Глибоко і всебічно проаналізовано позитивні і негативні сторони цієї проблеми на прикладі зарубіжних держав, в яких є досліджувана практика. Запропоновано наукову полеміку опублікованих праць з проблеми чипування, наведено власний погляд і зроблено висновки. Ключовим моментом статті є розроблений на основі дослідження SWOT-аналіз, що включає сильні і слабкі сторони досліджуваної проблеми. Надано пропозиції, спрямовані на протидію скоєння злочинів, які можуть мати теоретичну та/або практичну цінність. Стаття призначена для осіб, які цікавляться питаннями криміналістичної техніки, криміналістичної характеристики злочинів, методикою розслідування окремих видів (груп) злочинів, а також для широкого кола читачів.

Ключові слова: датчик, мітка, портал, радіочастотна ідентифікація, сканер, чіп.

Постановка проблемы. Цель статьи. Стремительное развитие IT- индустрии привело к совершенствованию и развитию современных направлений, участвующих в жизнеобеспечении общества в целом. Ежедневно расширяется спектр приоритетных путей по обслуживанию населения при помощи цифровых технологий (дистанционная торговля; оказание государственных услуг; мультимедийное сопровождение; банковские, страховые, охранные, образовательные, почтовые, фискальные и многие др. сервисы). Одним из инструментов цифровизации является интегрирование в структуру материальных объектов специальных чипов, передающих криптографическую информацию (данные).

Изложение основного материала. Этимологически «чип (англ. chip – тонкая пластина) – используемая для конструирования вычислительных систем микросхема или электронный модуль, нанесенный на кристалл» [1, с. 751]. В деловом обиходе отмечено множество преимуществ чипирования животных и неодушевленных предметов. В частности, нанесение чипов на крупнорогатый и мелкорогатый скот минимизировали факты скотокрадств в отдельных животноводческих областях и регионах. Чипирование редких и исчезающих представителей фауны способствует контролю за популяцией и миграцией видов, поиск их ареала обитания, а также противодействует браконьерству и контрабандному вывозу дериватов. Положительные свойства также отмечены при чипировании личных документов, транспортных средств, специального оборудования, товаров народного потребления и т.п. Следует отметить, что вопрос о возможности нанесения

© Бегалиев Е. Н., 2020
ernar-begaliyev@mail.ru

либо, наоборот, не нанесения контрольных маркировочных меток и чипов, содержащих информацию о материальном объекте, является сугубо прерогативой собственника.

Возникает вполне уместный вопрос, какие юридические последствия могут вытекать, если объектом чипирования выступает тело живого человека, а сам процесс входит в государственную программу дистанционного контроля населения?

Проведенным анализом опыта зарубежных государств установлены наиболее приоритетные сферы применения чипов, интегрированных в тела людей, причем как для решения узкопрофильных, так и глобальных задач. К примеру, в Бельгии [2], на добровольной основе, вживляются биочипы, содержащие банковскую информацию (вклады, депозиты, банковское хранение, платежи и т.д.). По мнению авторов проекта, тело человека является уникальным хранилищем данных, которое, в отличие от смартфонов, практически не подвержено мошенническим атакам.

Принимая во внимание факт носительства служебной, в том числе секретной, информации, Правительство Мексики [3] обязало всех государственных служащих, включая сотрудников Генеральной прокуратуры, вживить в тела специальные биочипы, гарантирующие сохранность документов и персонификацию личности – носителя.

В Бразилии [4] реализуется программа по чипированию детей, так как в данной стране активно практикуются похищения несовершеннолетних лиц, сопряженные с вывозом в близлежащие государства для занятия проституцией, изъятия органов и тканей тела человека, а также работы в условиях трудового рабства. Причем инициаторами чипирования детей чаще всего выступают родители.

В КНР [5] процесс чипирования населения напрямую связан с системой профайлинга лиц в рамках глобального проекта «Умный город», где перемещение конкретного лица фиксируется передающими устройствами (порталами), с целью анализа его социальной активности, учета индикативных показателей и суммирования итоговых баллов. Впоследствии суммарные баллы могут охарактеризовать отдельного индивида и его соответствующее нахождение в иерархической системе жителей населенного пункта.

Однако наиболее комплексным видится нам опыт Швеции [6], где добровольно вживленный в тело биочип позволяет решать перечень разнопрофильных задач, таких как: открывать/закрывать двери, оплачивать покупки, устанавливать личность, удостоверять сделки, голосовать на выборах и многое др. Причем количество желающих интегрировать биочип в собственное тело в вышеуказанных государствах ежегодно увеличивается.

Позиция казахстанского общества к данному вопросу, по нашему мнению, находится где-то между осторожно-подозрительного до крайне неприемлемого состояния. Аналогичная ситуация наблюдается и в государствах Ближнего Зарубежья. В частности, в Российской Федерации вопрос о возможном чипировании населения стал причиной многочисленных дебатов, научной полемики, а сама процедура сравнивалась с принудительным нанесением нацистами регистрационных номеров узникам концентрационных лагерей.

Связано данное положение, прежде всего, с существованием вокруг процесса чипирования населения всевозможных мифов и фобий, среди огромного разнообразия которых следует выделить:

- теория контроля перенаселения Земли;
- теория чипирования тела человека под видом обязательного вакцинирования;
- теория возможных манипуляционных действий телом (включая его отдельные части) носителя биочипа.

Склонны полагать, что вышеуказанные страхи могут быть легко развеяны благодаря детальному анализу технических и медицинских составляющих процесса чипирования живых лиц. К примеру, вывод о возможности бесконтактного управления телом человека, когда стержневидный датчик RFID (технология представляет собой радиочастотную идентификацию объектов, содержащих специально нанесенное устройство) заносится под кожную мембрану ладони между большим и указательным пальцем (чип длиной менее 1 см), где фактически отсутствуют нервные окончания и костная структура, выглядит очень неправдоподобным.

Проблема чипирования населения, по нашему мнению, является многоаспектной, вследствие чего представляется необходимым выделить следующие:

- защита конституционных прав, свобод и интересов граждан;
- канонические (религиозные) нормы и взгляды;
- пенитенциарный инструмент содержания под стражей лиц, отбывающих нака-

заня;

- техническое сопровождение;
- медицинское обеспечение;
- криминологическая профилактика совершения правонарушений и криминалистическая идентификация.

На наш взгляд, представляется не в полной мере уместными размышления противников массового чипирования населения как средства ограничения конституционных прав и свобод человека и гражданина. Так, в соответствии со ст. 21 Конституции РК указано, что «каждому, кто законно находится на территории Республики Казахстан, принадлежит право свободного передвижения по ее территории и свободного выбора местожительства, кроме случаев, оговоренных законом. Каждый имеет право выезжать за пределы Республики. Граждане Республики имеют право беспрепятственного возвращения в Республику» [7]. Однако, как свидетельствует мировой опыт чипирования населения, какого-либо ограничительного воздействия на передвижения человеку, которому вживлен чип, оказать кто-либо не в состоянии. Исключения составляют лишь обладатели электронных браслетов, находящиеся под домашним арестом, либо осужденные к наказанию в виде ограничения свободы. Более того, функционирование биочипа рассчитано на определенную территорию (государство – область – город), выезд из которой прекращает передачу криптографической информации.

«Отметим, что чипизация – не панацея от всех бед, а лишь инструмент. Для его успешной работы необходимо создать определённые условия. Одно дело при наличии чипа взмахом руки открывать дверь, совсем другое – неукоснительно соблюдать правовые нормы, которые на сегодняшний день не всегда совершенны» [8, с. 70].

На наш взгляд, следует переосмыслить правозащитную сторону вопроса чипирования населения, и посмотреть на данную меру не как на аморальную, противоправную и унижительную процедуру, а, наоборот, как дополнительное средство индивидуальной защиты. Иногда мы осознанно идем на ограничение наших конституционных прав и свобод взамен на получение гарантий собственной безопасности (например, досмотровые мероприятия в аэропортах). По замыслу создателей рассматриваемого проекта, чипирование не является формой глумления над людьми либо домашними/дикими животными, а носитель биочипа не должен ассоциироваться с представителями криминального мира.

Анализ канонической литературы демонстрирует неоднозначное отношение не только к процессу чипирования населения, но даже присвоения индивидуальных идентификационных номеров (в РФ – ИНН) в Русской Православной Церкви. Сам факт принятия регистрационного номера, при помощи которого можно идентифицировать личность, считается поступком, содержащим грех. По одним источникам «принятие номера, есть первый и самый существенный шаг на пути отступления, на пути отречения от Христа. Сегодня номер (код), завтра – электронный паспорт (карточка), послезавтра – печать (микрочип). Повернуть назад, став на этот путь, с каждым последующим шагом будет все труднее» [9].

По другим «никакое технологическое действие, само по себе, не оказывает влияния на духовную жизнь человека и не может произвести переворот в сокровенных глубинах его души, приводя к забвению Христа. Принятие номера не означает утраты человеком своего христианского имени. В фашистских лагерях христиан нумеровали, а Бог “принял их в свои отеческие объятия как мучеников” (архимандрит Иоанн)» [9].

Считаем необходимым отметить, что в исламе аналогичные нормы, где процесс присвоения идентификационных номеров затрагивал бы права и свободы верующих мусульман как таковые, отсутствуют. Поэтому существование подобной полемики в многонациональном и межконфессиональном Казахстане, безусловно, должно решаться с учетом многовекторности, а именно:

- уважение позиции и интересов верующей части христианского населения;
- поиск альтернативных средств цифровой индивидуализации граждан.

В подавляющем большинстве мнений ученых и практиков, специализирующихся в уголовно-исполнительном праве, присутствует вывод о допустимости использования чипирования лиц, осужденных за совершение уголовных правонарушений и подлежащих отбытию наказаний в пенитенциарных учреждениях. Так, Л. Б. Смирновым отмечено, что «представляется возможным, в отношении осужденных, но только на период отбывания ими наказания, применять чипы» [10, с. 42]. Мы склонны полагать, что про-

цедура чипирования позволит решить целый комплекс задач, среди которых следует выделить:

- психологическое воздействие на осужденного лица с целью контроля его правомерного поведения;
- средство оповещения оставления чипированного лица места отбывтия наказания, а в ряде случаев установление его местонахождения;
- средство доказывания возможного нарушения режима содержания чипированного лица, находящегося под стражей и т.д.

С технической точки зрения, процесс чипирования населения в Зарубежных государствах практически аналогичен и имеет лишь незначительные отклонения. Так, в качестве основы воспринимающего сигнала заложены RFID технологии (устройство системы радиочастотной идентификации с чипом и антенной). Изначально бельгийскими учеными рассматривался альтернативный вариант – вживление датчика GPS, однако данная технология, ввиду необходимости наличия бесперебойного источника питания в организме человека, использованию не подлежала.

Рассматривая возможность применения исследуемой технологии, применительно к широкому спектру чипирования материальных объектов, включая неодушевленные, следует согласиться с мнением, что «необходимо включить в технологические документы стандартизации (ГОСТы) оборота отдельных разновидностей материальных объектов соответствующие требования по нанесению устройств радиочастотной идентификации» [11, с. 52].

Принцип передачи информации терминалов с устройствами RFID абсолютно идентично функционированию сотовых операторов связи. Лишь в КНР терминальные устройства передачи информации интегрированы в средства видеонаблюдения. По мнению группы ученых, «важнейшим аспектом разработки и эксплуатации автоматизированной системы, использующей микрочипы, является обеспечение безопасности информации, хранящейся и обрабатываемой на чипе как в период его взаимодействия с терминальным оборудованием, так и в то время, когда чип находится в пассивном состоянии» [12, с. 164].

Существование, в общемировом формате, определенного количества людей – носителей биочипов позволило создать ряд преставлений касательно медицинских процедур вживления и ношения чипов. В частности, суть медицинской процедуры вживления чипа заключается в соприкосновении внешней стороны кожной мембраны ладони с медицинским пистолетом и формированием прокола, в который помещается цилиндрический RFID датчик. Лицам, имеющим ампутации обеих кистей рук, наиболее приемлемым местом нанесения биодатчика является мочка уха. Каких-либо противопоказаний, либо побочных эффектов применения биочипов настоящим исследованием не выявлено. В отличие от устройств GPS, датчики RFID не являются источниками радиации, поэтому какого-либо вреда организму носителя не оказывают.

Мы весьма скептически оцениваем точку зрения, касательно того, что «биочип – это инструмент ближайшего будущего, в котором появятся функции, расширяющие возможности человека – функции, увеличивающие силу мышц, стабилизирующие артериальное давление, а, возможно, улучшающие и мыслительные способности человека» [13, с. 174]. Причем, полностью противоположная позиция относительно того, что «послав с помощью чипа, который посредством нейронных связей соединяется с мозгом, нужные колебания на слабый или больной орган, можно просто вывести его из строя» [14, с. 509] также видится нам несостоятельной.

В последнее время в средствах массовой информации описывается алгоритм о якобы принуждении населения всех стран пройти процедуру вакцинирования от смертельно опасного вируса, где под видом вакцины в организм человека будет вживлен специальный биочип, который будет отслеживать все его перемещения, а, при необходимости, вплоть до наступления биологической смерти носителя [15; 16; 17 и др.]. Считаю данную позицию домыслами, лишённую моральных, медицинских, технических и юридических предпосылок.

Отмечая положительные свойства проекта чипирования населения, Х. Д. Аликепоров справедливо указывает на то, что «сотни тысяч людей ежегодно бесследно исчезают в мире, и, как позже выясняется, многие из них оказываются замурованными, закопанными, сожженными, утопленными» [18, с. 26]. Мы в полной мере разделяем данную точку зрения, рассматривая чипирование населения как профилактическое средство противодействия похищению людей, киднеппинга, убийств, трудового рабства, изъятию органов тела человека и пр. Несмотря на особую значимость решения вышеуказанной

цели, их исполнение сопряжено с комплексом организационных и технических задач, среди которых следует выделить:

- законодательная проработка вопросов внедрения института чипирования населения;
- выделение денежных средств для финансирования данного проекта;
- повсеместная установка терминальных комплексов связи для охвата движения носителей биочипов (государство – область – город).

К категорически противоположным выводам приходит Д. А. Шестаков, по мнению которого «Массовое чипирование, как и другие приемы всеобъемлющего надзора, создало бы определенные дополнительные возможности по противодействию поверхностному слою преступности, но гораздо в большей мере оснастило бы самих преступников глубинных ее уровней – прежде всего в лице глобальной олигархической власти» [19, с. 59]. С данной точкой зрения также можно согласиться, так как действительно представляет особый интерес вопросы хранения, а также вероятность неправомерного использования огромного массива персональной информации граждан в собственных интересах. Тем не менее, казахстанский опыт применяемых информационных систем (например, e-gov, e-license, e-notary и т.п.) свидетельствует о крайне малой возможности утечки персональных данных граждан, и, вследствие этого, гарантированное обслуживание населения. Несмотря на вышеизложенное, считаем, что данный вопрос требует максимально глубокой проработки, где защита персональной информации должна быть одним из наиболее важных аспектов, обуславливающая возможность, или наоборот, запрет внедрения института чипирования населения.

Не менее важным вопросом, волнующим юридическую общественность, является порядок управления данными, размещенными в биочипе. Опыт каких государств наиболее приемлем на постсоветском пространстве? Либо предоставлять безграничные возможности управления информацией по опыту некоторых Западноевропейских государств, либо устанавливать жесткие контрольные меры по обслуживанию сведений, размещенных в биочипе, на примере отдельных стран Латинской Америки и КНР.

Тем не менее, мы выступаем решительно против применения чипирования населения как формы тотального контроля над конкретным человеком и гражданином, а превращение нашего государства – Республики Казахстан, с демократическими и светскими идеалами, в страну с полицейским режимом. Именно поэтому И. В. Тюриным данная проблема структурно разделена на: «1) действующего сотрудника правоохранительного органа, знающего проблемные стороны противодействия преступности, так сказать, изнутри системы, 2) обывателя» [20, с. 44].

Выводы. В заключении сформулируем следующие выводы и предложения, а также SWOT-анализ.

1. Считаем необходимым разработку, издание и утверждение нормативной документации, регулирующей условия, порядок, процедурные вопросы касающейся исследуемой совокупности, с обязательным общественным обсуждением.

2. По нашему мнению, массовое чипирование населения должно производиться только на основе персонального согласия на данную процедуру, подкрепленное письменным заявлением или подписанным при помощи ЭЦП.

3. Полагаем необходимым предусмотреть условия обязательного чипирования отдельных категорий лиц, исходя из медицинских показаний (например, в отношении людей, страдающих потерей памяти), а также в условиях служебной/ военной необходимости (например, военнослужащие – участники военных действий и операций, сопряженных с высоким риском гибели, получения ранений, а также попадания в плен) на территории государства, участвующей в проекте чипирования населения.

4. Склонны полагать, что представляется возможным чипирование несовершеннолетних лиц, с обязательного согласия обоих родителей, либо опекунов (попечителей), в особенности в отношении воспитанников детских домов, во избежание их безнадзорного поведения (систематический побег из учреждений, бродяжничество и т.п.).

5. На наш взгляд, следует разработать циркуляр, согласно которому возможно незамедлительное извлечение биочипа из тела носителя, в условиях медицинского учреждения, на основе его письменного волеизъявления.

6. Считаем обязательным обеспечить беспрепятственный доступ носителя биочипа (например, посредством личного кабинета) к той информации, носителем которой он является.

Сильные стороны:

1. Безошибочный процесс идентификации личности возможен за считанные секунды.
2. Становится возможным ориентирующий поиск (по направлениям) без вести пропавших лиц, а также контроль за перемещением специального контингента носителей.
3. Биочип является более дешевой альтернативой изготовлению личных документов (паспорт, удостоверение личности, водительское удостоверение и т.д.).
4. Появляется комплекс дополнительных возможностей, обеспечивающих жизненный процесс граждан (открытие/закрывание дверей, денежные транзакции, голозование и т.п.).

Слабые стороны:

1. Как и любое RFID устройство, биочип может, с определенной периодичностью, подвергаться размагничиванию.
2. Инородное тело (биочип) в редких случаях может отторгаться организмом носителя, а также, в целом, недостаточная осведомленность относительно возможных противопоказаний применения данной технологии.
3. Возможность развития у носителя биочипа маниакального комплекса преследования со стороны неопределенной категории лиц.
4. Вероятность попадания информации, указанной в биочипе, представителям криминального мира, включая возможное использование данных как непосредственно против самого носителя, так и против третьих лиц.

Список использованных источников

1. Егорова Т. В. Словарь иностранных слов современного русского языка. Москва : «Аделант», 2014. 800 с.
2. URL : https://pikabu.ru/story/v_belgii_nachalos_chipirovanie_lyudey_4815299.
3. URL : <https://travelask.ru/blog/posts/14295-samoe-masshtabnoe-chipirovanie-naseleniya-shvetsiya-vstupayet>.
4. URL : <https://sx888.livejournal.com/168628.html>.
5. URL : <https://www.pravda.ru/news/world/1403854-europetech/>.
6. URL : <https://www.scmp.com/news/world/europe/article/2145896/thousands-people-sweden-get-microchip-implants-new-way-life>.
7. Конституция Республики Казахстан. Алматы, 30 августа 1995.
8. Дук Ю. И. Некоторые вопросы внедрения систем дистанционного контроля над преступностью. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2016. № 4(43) С. 69–72.
9. URL : <http://www.kongord.ru/Index/Screst/sk89-3.htm>. Опубликовано 27.05.2003.
10. Смирнов Л. Б. Особенности и технологии дистанционного противодействия пенитенциарной преступности. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2017. № 1(44). С. 40–43.
11. Бегалиев Е. Н. Новеллы в современной криминалистике. Алматы : «Лантар Трейд», 2020. 106 с.
12. Бондаренко А. С., Ярыгин П. К., Турилов М. А. Оценка рисков актуальных угроз при чипировании человека. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. Vol. 6-2. С. 158–166.
13. Бондаренко А. С., Ярыгин П. К., Турилов М. А. Программно-аппаратный аспект при чипировании человека. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. Vol.6-2. С. 167–175.
14. Баранкова М. В., Скопылатова О. А. Чипизация населения. *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. 2015. Т. 1. С. 508–510.
15. URL : <http://megapoisk.com/chipirovanie-pochemu-sleduet-osteregatsja-vseobschej-vaktsinatsii>.
16. URL : https://ruskline.ru/news_rl/2020/03/20/mir_gotovyat_k_pogolovnoi_chipizacii_cherez_vakcinaciyu.
17. URL : <https://yandex.kz/turbo/s/utro.ru/coronavirus/2020/05/03/1444098.shtml>.
18. Аликперов Х. Д. Глобальный дистанционный контроль над преступностью: допустимость, возможности, издержки. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2016. № 3 (42). С. 26–33.
19. Шестаков Д. А. Поголовное чипирование как подмена бога шайкой земных хозяев (возвращаясь к Достоевскому). *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2016. № 4 (43). С. 57–60.
20. Тюрин И. В. Дистанционный контроль над преступностью. Возможно ли это? *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2017. № 1(44). С. 44–46.

Поступила в редакцию 21.11.2020

References

1. Egorova T. V. Slovar inostrannyh slov sovremennogo russkogo yazyka [Dictionary of foreign words of the modern Russian language]. Moskva : «Adelant», 2014. 800 s. [in Rus.].
2. URL : https://pikabu.ru/story/v_belgii_nachalos_chipirovanie_lyudey_4815299

3. URL : <https://travelask.ru/blog/posts/14295-samoe-masshtabnoe-chipirovanie-naseleniya-shvetsiya-vstupayet>
4. URL : <https://sx888.livejournal.com/168628.html>
5. URL : <https://www.pravda.ru/news/world/1403854-europetech/>
6. URL : <https://www.scmp.com/news/world/europe/article/2145896/thousands-people-sweden-get-microchip-implants-new-way-life>
7. Konstituciya Respubliki Kazahstan [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. Almaty, 30 avgusta 1995. [in Rus.].
8. Duk Yu. I. Nekotorye voprosy vnedreniya sistem distancionnogo kontrolya nad prestupnostyu [Some issues of implementation of remote crime control systems]. *Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra*. 2016. № 4(43) S. 69–72. [in Rus.].
9. URL : <http://www.kongord.ru/Index/Screst/sk89-3.htm>. Opublikovano 27.05.2003.
10. Smirnov L. B. Osobennosti i tehnologii distancionnogo protivodejstviya penitenciarnoj prestupnosti [Features and technologies of remote counteraction to penitentiary crime]. *Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra*. 2017. № 1(44). S. 40–43. [in Rus.].
11. Begaliev E. N. Novelly v sovremennoj kriminalistike [Novels in modern forensics]. Almaty : «Lantar Trejd», 2020. 106 s. [in Rus.].
12. Bondarenko A. S., Yarygin P. K., Turilov M. A. Ocenka riskov aktualnyh ugroz pri chipirovanii cheloveka [Assessment of the risks of actual threats in human chipping]. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. Vol. 6-2. S. 158–166. [in Rus.].
13. Bondarenko A. S., Yarygin P. K., Turilov M. A. Programmno-aparatnyj aspekt pri chipirovanii cheloveka [Hardware and software aspect of human chipping]. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. Vol.6-2. S. 167–175. [in Rus.].
14. Barankova M. V., Skopylatova O. A. Chipizaciya naseleniya [Chipization of the population]. *Aktualnye problemy aviacii i kosmonavtiki*. 2015. T. 1. S. 508–510. [in Rus.].
15. URL : <http://megapoisk.com/chipirovanie-pochemu-sleduet-osteregatsja-vseobschej-vaktsinatsii>
16. URL : https://ruskline.ru/news_rl/2020/03/20/mir_gotovyat_k_pogolovnoi_chipizacii_cherez_vakcinaciju
17. URL : <https://yandex.kz/turbo/s/utro.ru/coronavirus/2020/05/03/1444098.shtml>
18. Alikperov H. D. Globalnyj distancionnyj kontrol nad prestupnostyu: dopustimost, vozmozhnosti, izderzhki [Global remote crime control: admissibility, opportunities, costs]. *Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra*. 2016. № 3 (42). S. 26–33. [in Rus.].
19. Shestakov D. A. Pogolovnoe chipirovanie kak podmena boga shajkoj zemnyh hozyaev (vozvrashayas k Dostoevskomu) [Universal chipping as a substitution of God for a gang of earthly masters (returning to Dostoevsky)]. *Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra*. 2016. № 4 (43). S. 57–60. [in Rus.].
20. Tyurin I. V. Distancionnyj kontrol nad prestupnostyu [Remote crime control]. *Vozmozhno li eto? Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra*. 2017. № 1(44). S. 44–46. [in Rus.].

SUMMARY

Yernar N. Begaliyev. About the perspectivity or insufficiency of introducing the institute of chipping the population. This article is devoted to an urgent problem – the issues of feasibility, legality and expediency of population chipping. The author provides a deep and comprehensive analysis of the positive and negative sides of the problem under consideration, using the example of foreign countries in which there is a studied practice. The article proposes a scientific polemic of published works on the problem of microchips, offers its own point of view and draws its own conclusions. The key point of this article is, developed on the basis of research, SWOT analysis, which includes the strengths and weaknesses of the problem under study. In conclusion, the author draws his own conclusions and makes proposals aimed at committing the crimes, which may have theoretical and / or practical value. The article is intended for persons interested in the forensic technique, forensic characteristics of crimes, methods of investigation of certain types (groups) of crimes, as well as for a wide range of readers.

Keywords: *sensor, label, portal, radio frequency identification, scanner, chip.*

УДК 343.431

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-245-250

Олег СМЕЦЬ[©]
доктор юридичних
наук, доцент

Дмитро РУСНАК[©]
ад'юнкт

(Національна академія внутрішніх справ)

СУБ'ЄКТИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ З ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ, ЇХ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОВНОВАЖЕННЯ У ЦЬЙ СФЕРІ

Метою статті є визначення суб'єктів, які здійснюють заходи з протидії торгівлі людьми в Україні, їх загальна характеристика, а також розкриття повноважень у цій сфері. Встановлено, що в Україні законодавчо визначені суб'єкти, що здійснюють заходи із протидії торгівлі людьми. З'ясовано, що провідне місце у структурно-функціональному забезпеченні протидії торгівлі людьми, насамперед такої її складової як боротьба з торгівлею людьми, відводиться Національній поліції України. Для функціонального забезпечення виконання поставлених перед нею завдань щодо протидії торгівлі людьми у складі кримінальної поліції утворено окремих гласний оперативний підрозділ – Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. Проте з огляду на специфіку вчинення подібних кримінальних правопорушень, залежно від конкретних обставин, можуть бути залучені й інші гласні оперативні підрозділи, як наприклад, Департамент кіберполіції, а також негласні, тобто Департамент оперативної служби та Департамент оперативно-технічних заходів.

Ключові слова: Національна поліція, Президент України, суб'єкти протидії, торгівля людьми, Уряд України.

Постановка проблеми. У всіх цивілізованих країнах світу значна увага приділяється захисту основоположних прав і свобод людини. Однак, незважаючи на це, посягання на волю людини сьогодні є зовсім непоодинокими та можуть траплятись майже у будь-якій сучасній державі. Не є винятком і Україна. У 2020 році при відзначенні Всесвітнього дня протидії торгівлі людьми Міністерством соціальної політики України було оприлюднено офіційні дані [1], згідно з якими з 2012 року встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, 978 людям, з яких 969 – це громадяни України та 9 іноземців. Тут треба звернути увагу на те, що це не повна картина, а лише кількість людей, які офіційно отримали такий статус!

Сталою, проте хибною є думка, що від подібної протиправної діяльності страждають лише жінки, які піддаються сексуальній експлуатації. Тож серед людей, яким встановлено такий статус, 368 особи – жінки, 519 – чоловіки. Крім того, встановлено такий статус 88 дітям, з яких 32 хлопчики та 56 дівчат. Серед цих людей за видами експлуатації: 491 особа постраждала від трудової експлуатації, 228 – постраждали від сексуальної експлуатації, 91 – втягнуто у злочинну діяльність, 72 – використано у збройних конфліктах, 59 – втягнуто у жебракування, 10 – постраждали від вилучення органів, 9 – постраждали від змішаної експлуатації, 3 – використано у порнобізнесі, 1 – постраждала від сурогатного материнства, а також 14 дітей постраждали від торгівлі людьми шляхом

© Смець О. М., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0864-2302>
navd.ukr@yandex.ua

© Руснак Д. І., 2020
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8388-8786>
dm.rusnak11@gmail.com

їх передачі третім особам.

Викладене засвідчує актуальність проблеми протидії торгівлі людьми в Україні, а також переконує в необхідності проведення дослідження різних її аспектів для вдосконалення системи заходів, що здійснюються зацікавленими суб'єктами у цій сфері, а також покращення організаційно-правових основ їх роботи та взаємодії між собою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В Україні за роки незалежності вирішенню широкого спектра питань, пов'язаних з протидією торгівлі людьми, приділяли увагу багато провідних учених, зокрема Д. Г. Казначеев, Г. Л. Кохан, К. Б. Левченко, Я. Г. Лизогуб, А. А. Небитов, А. М. Орлеан, В. М. Підгородинський, В. В. Пясковський, Д. Б. Санакоєв, О. В. Святун та інші. Віддаючи належне їх здобуткам і науковим працям різних років, зауважимо, що проблема залишається актуальною і сьогодні та потребує продовження проведення досліджень, результати яких будуть використані для підвищення ефективності спільної роботи уповноважених органів державної влади та інших осіб з подолання цього жакливого явища сучасності. Для цього необхідно знати, хто може вживати відповідних заходів, а також розглянути їх правовий статус.

Зважаючи на це, **метою** статті є визначення суб'єктів, які здійснюють заходи з протидії торгівлі людьми в Україні, їх загальна характеристика, а також розкриття повноважень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Хоча в Україні проблема торгівлі людьми була актуальною ще у часи проголошення незалежності та становлення молодого держави, окремий Закон з протидії їй було прийнято лише 20 вересня 2011 року, який так і називається: «Про протидію торгівлі людьми» [2]. Згідно з його статтею 5 суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, є: по-перше, Президент України; по-друге, Кабінет Міністрів України; по-третє, центральні органи виконавчої влади; по-четверте, місцеві органи виконавчої влади; по-п'яте, закордонні дипломатичні установи України; по-шосте, заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Крім того, у здійсненні заходів, спрямованих на попередження торгівлі людьми, беруть участь органи місцевого самоврядування, а також, за згодою, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські організації та окремі громадяни.

Президент України є главою держави та діє від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України [3], прав і свобод людини та громадянина. Фундаментальні засади його діяльності викладені в розділі V Основного закону України [3]. Президент України згідно зі статтею 5-1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [2] визначає центральний орган виконавчої влади, який є національним координатором у сфері протидії торгівлі людьми. 5 серпня 2020 року відповідно до цієї вимоги *Президентом України* визначено *Міністерство соціальної політики України* національним координатором у сфері протидії торгівлі людьми.

Кабінет Міністрів України – це вищий орган у системі органів виконавчої влади, який є відповідальним перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України. У своїй діяльності він керується Конституцією [3] та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України. Повноваження Кабінету Міністрів України визначаються у статті 6 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [2].

Систему *центральных органів виконавчої влади* згідно зі статтею 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [4] становлять міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади. Система центральных органів виконавчої влади є складовою системи органів виконавчої влади, вищим органом якої є Кабінет Міністрів України. Міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики. Повноваження міністерств, інших центральных органів виконавчої влади поширюються на всю територію держави. Центральні органи виконавчої влади відповідно до визначених у встановленому порядку повноважень у сфері протидії торгівлі людьми здійснюють заходи згідно зі статтею 7 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [2].

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють *місцеві державні адміністрації*, що згідно зі статтею 1 Закону України «Про місцеві

державні адміністрації» [5] є місцевими органами виконавчої влади і входять до системи органів виконавчої влади. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою. Особливості здійснення виконавчої влади у місті Києві визначаються окремим Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ» [6]. Повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері протидії торгівлі людьми визначаються статтею 8 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [2].

Згідно зі статтею 5 Закону України «Про дипломатичну службу» [7] *закордонні дипломатичні установи України* є постійними органами дипломатичної служби, основними завданнями яких є представництво України в державах перебування або при міжнародних організаціях та підтримання з ними офіційних відносин, відстоювання національних інтересів України, виконання консульських функцій, у тому числі захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном. Закордонними дипломатичними установами України є: Посольство України, Посольство України з резиденцією Надзвичайного і Повноважного Посла України в Києві, Постійне представництво України при міжнародній організації, Представництво України при міжнародній організації, Місія України при міжнародній організації, консульська установа України (Генеральне консульство України, Консульство України, Віцеконсульство України та Консульське агентство України). Статус, завдання та функції закордонних дипломатичних установ України визначаються цим Законом, Положенням про закордонні дипломатичні установи України [8], яке затверджується Президентом України. Міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми визначається статтею 28 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» [2].

З метою забезпечення реалізації прав, передбачених Законом України «Про протидію торгівлі людьми» [2] згідно з його статтею 17, особи, які постраждали від торгівлі людьми, можуть бути направлені до одного з наявної мережі *центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)*. З метою надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі дітьми, вони можуть влаштовуватися до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей з метою надання психологічної допомоги та забезпечення реабілітації у порядку, встановленому законодавством. Умови перебування та надання послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, наявною мережею центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей регулюються положеннями про зазначені заклади.

Продовжуючи дослідження, варто приділити увагу вивченню ролі та місця окремих центральних органів виконавчої влади у цій сфері, насамперед, *Міністерства внутрішніх справ України*, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Верховна Рада України окремим Законом [9] затверджує загальну структуру і чисельність МВС. Урядом визначено, що МВС є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики, зокрема у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, а також надання поліцейських послуг [10].

Органами управління МВС України є: Національна поліція України, Держприкордонслужба, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія України, Державна міграційна служба, Головний сервісний центр МВС [11]. Центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, є *Національна поліція України*. Згідно зі статтями 1 та 2 однойменного Закону [12] діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ України відповідно до закону. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства та держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують

такої допомоги.

Систему поліції згідно зі статтею 13 Закону України «Про Національну поліцію» [12] становлять центральний орган управління поліцією та територіальні органи поліції. До оперативних підрозділів, задіяних до протидії торгівлі людьми, треба насамперед віднести *Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми*, (ДБЗПТЛ), що є структурним підрозділом НПУ, який функціонує в складі кримінальної поліції та відповідно до законодавства України забезпечує реалізацію державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з нелегальною міграцією, правопорушень у сфері суспільної моралі, а також запобігання їх учиненню. Цей оперативний підрозділ за час його існування неодноразово реорганізовували. У затвердженому головою НПУ Положенні про ДБЗПТЛ [13], визначено його завдання, пріоритетні напрями діяльності, права, ключові аспекти організації та забезпечення службової діяльності. Тож до основних його завдань належать:

1) участь у реалізації державної політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, правопорушеннями у сфері суспільної моралі та працевлаштування за кордоном, а також внесення на розгляд голови Національної поліції України та міністра внутрішніх справ пропозицій щодо формування державної політики в зазначених сферах;

2) запобігання вчиненню, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, правопорушень у сфері суспільної моралі, а також працевлаштування за кордоном;

3) вжиття заходів щодо виявлення організаторів, вербувальників, перевізників і посібників учинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, правопорушень у сфері суспільної моралі, а також працевлаштування за кордоном, притягнення їх до кримінальної відповідальності, у тому числі за вчинення кримінальних правопорушень у складі організованих груп або злочинних організацій;

4) моніторинг, вивчення, аналіз та узагальнення ефективності заходів щодо стану боротьби з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, правопорушеннями у сфері суспільної моралі, а також працевлаштування за кордоном, у межах компетенції прогнозування криміногенної ситуації в державі і своєчасне інформування керівництва Національної поліції України та інших органів державної влади із зазначених питань;

5) проведення та організація інформаційно-пошукової та аналітичної роботи, спрямованої на збирання, оцінку, аналіз та реалізацію інформації під час виявлення й розслідування кримінальних правопорушень, оцінювання ризиків, розроблення тактичних і стратегічних засад щодо протидії злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, правопорушеннями у сфері суспільної моралі, а також працевлаштування за кордоном.

З огляду на те, що на різних етапах учинення торгівлі людьми активно використовують всесвітню мережу «Інтернет» та комп'ютерну техніку, потрібно окремо зазначити про важливу роль у протидії цим злочинам *Департаменту кіберполіції*, що є міжрегіональним територіальним органом НПУ та провадить ОРД. Відповідно до законодавства України цей Департамент забезпечує реалізацію державної політики у сфері протидії кіберзлочинності, здійснює інформаційно-аналітичне забезпечення керівництва НПУ та органів державної влади щодо стану вирішення питань, віднесених до його компетенції. До складу Департаменту як міжрегіонального територіального органу НПУ входять структурні підрозділи, які діють за міжрегіональним принципом і безпосередньо підпорядковані начальникові Департаменту. Структуру Департаменту затверджує голова НПУ за погодженням із міністром внутрішніх справ України. Департамент кіберполіції НПУ очолює начальник, якого призначає на посаду та звільняє з неї голова НПУ за погодженням із міністром внутрішніх справ України [14].

Крім того, з огляду на те, що торгівлі людьми властивий високий рівень латентності та вона є привабливою й прибутковою сферою протиправної діяльності для організованих злочинних груп та організацій, під час документування та розслідування цього виду злочинів системно проводяться оперативно-розшукові та інші заходи негласного характеру, а також негласні слідчі (розшукові) дії, для чого активно використовуються можливості таких оперативних підрозділів, як *Департамент оперативної служби* та *Департамент оперативно-технічних заходів* Національної поліції України в межах їх

компетенції.

Висновки. В Україні законодавчо визначені суб'єкти, що здійснюють заходи щодо протидії торгівлі людьми, а така протидія, в свою чергу, являє собою систему заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від неї. До таких суб'єктів віднесено Президента України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади, закордонні дипломатичні установи України, а також заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Їх загальні повноваження у цій сфері також є законодавчо визначеними.

Провідне місце у структурно-функціональному забезпеченні протидії торгівлі людьми, насамперед такої її складової як боротьба з торгівлею людьми, відводиться Національній поліції України, що входить до системи МВС та є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Для функціонального забезпечення виконання поставлених перед нею завдань у сфері протидії торгівлі людьми у складі кримінальної поліції утворено окремий гласний оперативний підрозділ – Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. Проте з огляду на специфіку вчинення подібних злочинів, залежно від конкретних обставин, можуть бути залучені інші гласні оперативні підрозділи Національної поліції України, як наприклад, Департамент кіберполіції, а також негласні, тобто Департамент оперативної служби та Департамент оперативно-технічних заходів. Одержані та оприлюднені результати дослідження можуть бути використані вченими під час подальших наукових розробок проблеми, а також працівниками правоохоронних органів в протидії торгівлі людьми.

Список використаних джерел

1. 30 липня – Всесвітній день протидії торгівлі людьми. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/30-lipnya-vsесvitnij-den-protidiyi-torgivli-lyudmi>.
2. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 вер. 2011 р. № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 173.
3. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 бер. 2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 96.
5. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20–21. Ст. 190.
6. Про столицю України – місто-герой Київ : Закон України від 15 січ. 1999 р. № 401-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 11. Ст. 79.
7. Про дипломатичну службу : Закон України від 7 чер. 2018 р. № 2449-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 26. Ст. 219.
8. Положення про закордонні дипломатичні установи України : затв. Розпорядженням Президента України від 22 жов. 1992 р. № 166/92-рп. *Збірник розпоряджень Президента*. 1992. № 4.
9. Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2925-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 16. Ст. 115.
10. Положення про Міністерство внутрішніх справ України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 878. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2972.
11. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <http://mvs.gov.ua/>.
12. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
13. Положення про Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 19 груд. 2017 р. № 1307.
14. Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 10 листоп. 2015 р. № 85.

Надійшла до редакції 06.10.2020

References

1. 30 lipnia – Vsesvitnii den protydivi torhivli liudmy [July 30 - World Anti-Trafficking Day]. Uriadovyi portal. Yedynyi vebportal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/30-lipnya-vsесvitnij-den-protidiyi-torgivli-lyudmi>. [in Ukr.].
2. Pro protydivi torhivli liudmy [On combating human trafficking] : Zakon Ukrainy vid 20 ver. 2011 r. № 3739-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2012. № 19–20. St. 173. [in Ukr.].

3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].
4. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady [About central executive bodies] : Zakon Ukrainy vid 17 ber. 2011 r. № 3166-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 38. St. 96. [in Ukr.].
5. Pro mistsevi derzhavni administratsii [About local state administrations] : Zakon Ukrainy vid 9 kvit. 1999 r. № 586-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999. № 20–21. St. 190. [in Ukr.].
6. Pro stolytsiu Ukrainy – misto-heroi Kyiv [About the capital of Ukraine - the hero city of Kyiv] : Zakon Ukrainy vid 15 sich. 1999 r. № 401-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999. № 11. St. 79. [in Ukr.].
7. Pro dyplomatychnu sluzhbu [About the diplomatic service] : Zakon Ukrainy vid 7 cher. 2018 r. № 2449-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2018. № 26. St. 219. [in Ukr.].
8. Polozhennia pro zakordonni dyplomatychni ustanovy Ukrainy [Regulations on foreign diplomatic missions of Ukraine] : zatv. Rozporiadzhenniam Prezydenta Ukrainy vid 22 zhov. 1992 r. № 166/92-rp. Zbirnyk rozporiadzen Prezydenta. 1992. № 4. [in Ukr.].
9. Pro zahalnu strukturu i chyselnist Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [On the general structure and number of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10 sich. 2002 r. № 2925-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2002. № 16. St. 115. [in Ukr.].
10. Polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy [Regulations on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 zhovt. 2015 r. № 878. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2015. № 89. St. 2972. [in Ukr.].
11. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy [Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. URL: <http://mvs.gov.ua/>.
12. Pro Natsionalnu politsiiu [About the National Police] : Zakon Ukrainy vid 2 lyp. 2015 r. № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 40-41. St. 379. [in Ukr.].
13. Polozhennia pro Departament borotby zi zlochynamy, poviazanyymi z torhivleiu liudmy, Natsionalnoi politsii Ukrainy [Regulations on the Department for Combating Crimes Related to Trafficking in Human Beings, National Police of Ukraine] : nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 19 hrud. 2017 r. № 1307. [in Ukr.].
14. Polozhennia pro Departament kiberpolitsii Natsionalnoi politsii Ukrainy [Regulations on the Cyber Police Department of the National Police of Ukraine] : nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 10 lystop. 2015 r. № 85. [in Ukr.].

SUMMARY

Oleh M. Yemets, Dmytro I. Rusnak. The actors of counteraction human trafficking, their general characteristics and powers in this area. The purpose of the article is to identify the entities that carry out measures to combat trafficking in human beings in Ukraine, as well as to provide them with a general description and disclose powers in this area. In Ukraine, the law defines the entities that implement measures to counteract human trafficking, and such counteraction, in turn, is a system of measures aimed at overcoming human trafficking by preventing and combating it and helping and protection to victims of human trafficking. These entities include the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, central executive authorities, local executive bodies, foreign diplomatic missions of Ukraine, as well as institutions for assistance to victims of human trafficking. Their general powers in this area are also defined by law.

The National Police of Ukraine plays a leading role in the structural and functional support of counteraction human trafficking, primarily in the combating against human trafficking. Police is part of the Ministry of internal Affairs and is the Central Executive body that serves the society by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, and maintaining public security and order. In order to provide functional support for the implementation of its tasks in the field of counteraction human trafficking, the Criminal Police has formed a separate operational unit – the Department for Combating Crimes Related to Trafficking in Human Beings. However, considering the specifics of committing such crimes, depending on the certain circumstances, other units of the National Police of Ukraine may be involved, such as the Cyberpolice Department, as well as covert ones, that is, the Department of Operational Service and the Department of Operational and Technical measures. The obtained and published results can be used by scientists in further research in this area, as well as law enforcement officers in the combating human trafficking.

Keywords: *National Police, President of Ukraine, subjects of counteraction, human trafficking, Government of Ukraine.*

УДК 343.974

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-251-255

**Олексій
СКРЯБІН[©]**

доктор
юридичних наук,
доцент
(Класичний
приватний
університет,
м. Запоріжжя)

**Дмитро
САНАКОЄВ[©]**

кандидат
юридичних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЛІДЕРА ЕТНІЧНОГО ЗЛОЧИННОГО УГРУПОВАННЯ

Етнічні злочинні угруповання представляють на сьогоднішні особливу небезпеку, адже характеризуються транснаціональним характером та складністю виявлення вчинюваних ними злочинів. Зростання кількості етнічних злочинних угруповань обумовлене соціальною, економічною, політичною нестабільністю та наслідками пандемії COVID-19. Важливо виявити соціально-психологічний портрет лідера етнічного злочинного угруповання, який скеровує дії та є рушійною силою діяльності етнічних злочинних угруповань. Лідеру етнічних злочинних угруповань притаманні сукупність соціальних та психологічних якостей. Протидія та виявлення злочинів, вчинених етнічними злочинними угрупованнями, потребує детального дослідження соціально-психологічних характеристик лідерів та учасників таких організованих злочинних груп.

Ключові слова: етнічне злочинне угруповання, лідер етнічного злочинного угруповання, соціально-психологічний портрет, організована злочинність, етнічна злочинність.

Постановка проблеми. Етнічні злочинні угруповання – одна із актуальних проблем сьогодення, і для України, і для багатьох інших країн світу. Діяльність таких угруповань є різноплановою, проникаючою в усі суспільні сфери життєдіяльності. Складність виявлення злочинів, вчинених етнічними угрупованнями, пов'язана із транснаціональним характером такого виду злочинності, що також посилює суспільну небезпеку.

Поширеність діяльності етнічних злочинних угруповань залежить від соціально-економічних, культурних, історичних, національних та етнічних особливостей розвитку суспільства. Досить сильного впливу на поширення діяльності етнічних злочинних угруповань завдає економічна та політична нестабільність, що пов'язана із загальносвітовими тенденціями, а також пандемією COVID-19.

Основною рушійною силою діяльності етнічних злочинних угруповань виступають їх лідери, які приймають рішення щодо скоєння того чи іншого злочину і керують процесом їх вчинення. Тому важливим для підвищення ефективності виявлення та розслідування злочинів, вчинених етнічними злочинними угрупованнями, є визначення основних соціально-психологічних характеристик лідерів таких угруповань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика діяльності етнічних злочинних угруповань є предметом досліджень багатьох українських та зарубіжних авторів. Питання протидії етнічній організованій злочинності присвячені роботи таких авторів, як О.О. Леляк [5], Б.В. Лизогуб [6] та В.Г. Севрук [13], які розкрили особливості етнічних злочинних угруповань та запропонували пропозиції з удосконалення правоохоронної діяльності щодо протидії такому виду злочинності.

Проблематиці психологічних та кримінологічних характеристик організованих злочинних угруповань присвячені роботи А.П. Писаренко [9], А.Р. Ратінова [11], І.С. Стихарної [15]. Проте на сьогодні спостерігаємо замалу кількість наукових досліджень

© Скрябін О. М., 2020
ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>
3002218355@mail.gov.ua

© Санакоєв Д. Б., 2020
ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-6783-3168>
dmsanakoyev@gmail.com

діяльності етнічних злочинних угруповань та виділення соціально-психологічного портрету лідерів таких угруповань, як основної рушійної сили злочинної діяльності етнічних угруповань.

Метою статті є дослідження соціально-психологічного портрету лідера етнічного злочинного угруповання.

Виклад основного матеріалу. Етнічна злочинність більш небезпечна, ніж звичайна. Злочинні угруповання, утворені за національною ознакою, згуртовані, конспіративні, у них більш жорсткі закони всередині групи [10].

При дослідженні етнічних злочинних угруповань, А.П. Писаренко визначає їх як групи, спільноти (організації), що представляють собою специфічні кримінальні об'єднання, що формуються за національною (етнічною) ознакою, тобто поєднують у своєму складі осіб однієї або кількох споріднених національностей (етнічних утворень). Віднесення злочинного угруповання до етнічного не визначається однорідністю його національного складу, воно може бути і змішаним. Етнічна приналежність визначається етносом, котрий обіймає у ній лідируюче положення [9].

На думку В.С. Овчинського, етнічні злочинні формування являють собою організовані злочинні групи або злочинні співтовариства, на чолі яких стоять лідери і їх найближче оточення однієї національності чи народності. Їх спосіб життя і поведінка носить відтінки етнічних правил і традицій [7].

Визначаючи особливості етнічних злочинних угруповань, Л.Ф. Гула робить акцент на організованих злочинних групах, що поділяються за етнічними, культурними й історичними зв'язками. Такі зв'язки сполучають їх з країнами походження та створюють основну злочинну мережу, що виходить за національні межі.

Використовуючи спільність походження, мови, звичаїв, вони здатні захистити себе від дій правоохоронних органів. Чимало організованих злочинних груп відомі під своїми етнічними або національними назвами. Внаслідок їх переважання та відсутності альтернативи ці назви використовуються в науці і практиці, хоча такі терміни характеризуються надмірним спрощенням, тяжіють до стереотипів і можуть бути образливими для більшості законослухняних членів такої етнічної групи або національності [3].

Значно полегшити планування та проведення проникнення в етнічні злочинні угруповання може виділення та структуризація основних ключових моментів у світогляді, мотивації й поведінці представників таких груп, що сприятиме більш ефективній протидії злочинам, що ними вчиняються [1, с. 42].

Зауважимо, що в українському законодавстві понятійний апарат щодо етнічної злочинності не закріплений, адже відсутній єдиний підхід до її вивчення серед учених. Етнічна злочинність як негативне явище постійно оновлює злочинні способи вчинення злочинів, розвиваються кримінальні здібності організованих груп та злочинних організацій, сформовані на етнічній основі [13, с. 65]. Це стає причиною ускладнення визначення соціальних та психологічних характеристик лідера злочинного угруповання, який є рушійною силою скоєння злочинів етнічними злочинними угрупованнями.

Визначення лідера – це закономірний психологічний процес, характерний для будь-яких, у тому числі злочинних об'єднань. У кримінальному праві лідером злочинної групи визнається, як правило, її організатор, тобто особа, що організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням, а також особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації [2, с. 350].

Так, І.С. Редько стверджує про те, щоб стати лідером групи, людина повинна мати певну сукупність особистісних соціально-психологічних якостей, зокрема:

- доволі високий рівень ініціативності й активності;
- досвід і навички організаторської діяльності;
- зацікавленість у досягненні групової мети;
- високий рівень інформованості щодо справ групи;
- індивідуальні якості, такі як достатня товариськість і особиста привабливість;
- високий рівень престижу й авторитету в групі [12, с. 190].

Лідерство за своєю природою є результатом як об'єктивних (інтереси, мета, потреби і завдання групи в конкретній ситуації), так і суб'єктивних (індивідуально-особистісні особливості індивіда) чинників.

Важливим соціально-психологічним моментом є ознаки лідерства, які розробив

Б.Д. Паригін [8]:

– лідер покликаний здійснювати переважно регуляцію міжособистісних стосунків у групі;

– лідерство виникає за умов мікросередовища, яким є угруповання;

– лідерство виникає стихійно;

– лідерство менш стабільне;

– висунення лідера залежить від настрою угруповання;

– лідер самостійно приймає рішення, які стосуються життєдіяльності групи;

– сфера діяльності групи обмежена груповою належністю.

Так, в цьому контексті доцільним є виділення трьох основних психологічних моделей особистості етнічного злочинця.

1. Психопат-фанатик. Це людина, яка керується своїми переконаннями (релігійними, ідеологічними, політичними) і щиро переконана, що її дії, незалежно від їх конкретних результатів, корисні для суспільства. Така людина, у якої сфера свідомості надзвичайно звужена, здатна вчинити все, що завгодно.

2. Фрустрована людина. Її психологія ґрунтується на біхевіористській теорії фрустрації агресивності. Почуття фрустрації, породжене неможливістю для людини за якихось причин досягти життєво важливих для неї цілей, неминуче породжує у неї тенденцію до агресивних дій. Свідомість, у цьому випадку може відігравати роль інструмента в раціоналізації цих дій, тобто в підборі тих або інших підстав для їх виправдання.

3. Людина з неблагополучної родини. Жорстоке поводження батьків з дитиною, її соціальна ізоляція, дефіцит доброго ставлення можуть призвести до формування озлобленої особистості з антисоціальними схильностями. За відповідних умов людина такого психологічного складу може стати лідером або учасником етнічного злочинного угруповання [4, с. 118].

Так, Х.К. Солодовнікова зазначає, що керівники-організатори мають такі характеристики:

– соціальне походження – в основному з небідних, часто багатодітних родин; їх світоглядна основа базується на спрощеному розумінні світу, примітивному розумінні засобів боротьби (шляхом насилля);

– ідеологія – комплекс радикальних ідейних установок, що виступають як теоретичне підґрунтя для прояву насилля у різноманітних формах на нелегітимній основі для досягнення визначених цілей [14, с. 331].

Лідерські здібності і уміння управляти іншими забезпечуються емоційною «холодністю», що блокує або істотно обмежує суб'єктивні можливості до співпереживання. Ця межа дозволяє зберегти необхідну соціально-психологічну дистанцію з іншими, тверезо аналізувати ситуації, що виникають, з урахуванням усіх найважливіших моментів, і на основі цього ухвалювати раціональні рішення. Між цими групами лідерів існує суперництво, прихована ворожнеча, але через спільність мети і шляхів їх досягнення вони взаємодіють.

Лідер – частіше не судимий, вельми розумний, освічений, володіє організаторськими здібностями, в якості консультантів має досвідчених професійних злочинців із «авторитетів» і навіть «злочинців у законі» [2, с. 358].

До основних мотивів діяльності лідера етнічного злочинного угруповання належать:

– ідеологічні, перетворення, активної зміни світу, влади над людьми;

– меркантильні, інтересу і привабливості тероризму як особливої діяльності;

– мотив самореалізації.

До загальних характеристик лідера етнічного злочинного угруповання належать:

– спроможність впливати на свідомість та настрої організованої групи (економічний чинник, організаційний чинник);

– наявність харизми (спрямованість до домінування й управління оточуючими);

– наявність волі, схильність до агресії, висока потреба у престижі та володінні владою, наявність значної кризової суспільної ситуації під час юнацтва;

– освіта (вища, незакінчена університетська освіта), членство у радикальній молодіжній організації;

– колективізм, здатність підтримувати хороші стосунки зі всіма членами своєї бойової групи, цілісність, сконцентрованість на терористичній діяльності і своїй групі (організації) [2].

До складу основних соціально-психологічних особливостей лідерів етнічних злочинних угруповань необхідно включити такі характеристики: соціальне походження,

світоглядна основа та основні мотиви злочинної діяльності, загальні характеристики особистості злочинця, особистісні характеристики (основні якості злочинця, психологічний тип, наявність синдромів, індивідуальні характеристики, взаємовідносини у соціальній групі, емоційна характеристика, логіка мислення), загальні характеристики успішного злочинця [14, с. 331].

Чітке визначення лідера етнічного злочинного угруповання, врахування соціально-психологічних характеристик лідера такого угруповання дозволить не тільки правильно тлумачити ці юридичні поняття, але й забезпечить успішну роботу органів внутрішніх справ у боротьбі з організованою злочинністю.

Висновки. Етнічна організована злочинність становить виключну загрозу для національної безпеки нашої країни. Протидія зазначеній формі протиправної діяльності потребує більш детального дослідження соціальних та психологічних аспектів діяльності етнічних злочинних угруповань, зокрема соціально-психологічного портрету лідерів та учасників таких злочинних груп. Лідер етнічного злочинного угруповання є рушійною силою етнічної організованої злочинності.

Проведення подальших наукових досліджень в окресленій сфері дозволить спростити процес виявлення таких злочинів, планування та проведення проникнення в етнічні злочинні угруповання, а також сприятиме більш ефективній протидії етнічній організованій злочинності. Одним із ключових напрямів тут має виступити розширення міжнародного співробітництва задля об'єднання існуючих наукових доробок та їх практичного використання при виявленні та розслідуванні злочинів, скоєних етнічними злочинними угрупованнями.

Список використаних джерел

1. Васильев А.Е., Мудьюгин Г.Н., Якубович Н.А. Планирование расследования преступлений. М.: Госюриздат, 1957. 145 с.
2. Гула Л.Ф. Відмежування функцій лідера організованої злочинної групи від інших співучасників злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2013. Вип. 1. С. 349–360.
3. Гула Л.Ф. Організована злочинна група – основа організованої злочинності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2015. Вип. 1. С. 365–376.
4. Канцір В. Психолого-правовий портрет особи терориста. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. Львів: Видавництво Львівської політехніки*. 2018. № 889, випуск 17. С. 117–124.
5. Леляк О.О. Етнічні злочинні угруповання в Україні: проблема протидії. *Боротьба з організованою злочинністю: теорія і практика*. 2011. № 24. С. 199–204.
6. Лизогуб Б.В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Національний університет внутрішніх справ. Х., 2004. 259 с.
7. Овчинский В. С. Стратегия борьбы с мафией. М., 1993. 190 с.
8. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. М.: Мысль, 1981. 122 с.
9. Писаренко А.П. Феномен «Этническая преступность» и его криминологическо-социологическая характеристика. *Вестник ТИУиЭ*. 2016. № 2 (24). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomenetnicheskaya-prestupnost-i-ego-kriminologo-sotsiologicheskaya-harakteristika>.
10. Рабданова Э. К вопросу о феномене этнической преступности. *Научные сообщения студентов*. 2003. URL: <http://www.ex-jure.ru/freelaw/news.php?newsid=78>.
11. Ратинов А.Р., Лукашевич В.А. Личность в преступной группе. Личность преступника как объект психологического воздействия. М.: Юрист, 1979. 366 с.
12. Редько І.С. Психологічні особливості лідера організованої злочинної групи. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*. 2016. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/5872>.
13. Севрук В.Г. Протидія Національної поліції України злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 288–293.
14. Солодовнікова Х.К. Соціально-психологічний портрет сучасного терориста. *Вісник Національного університету оборони України*, 2014, 3 (40). С. 326–333.
15. Стихарна І.С. До поняття оперативно-розшукового запобігання злочинам, учинених організованими злочинними групами етнічної спрямованості. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 4. С. 220–222.

Надійшла до редакції 04.12.2020

References

1. Vasil'yev A.Ye., Mud'yugin G.N., Yakubovich N.A. (1957). *Planirovaniye rassledovaniya prestupleniy* [Crime Investigation Planning]. Moskva: Gosyurizdat [in Russ.].
2. Hula L.F. (2013). Vidmezhuvannja funkcij lidera orghanizovanoji zlochynnoji ghrupy vid inshykh spivchashnykyv zlochynu [Abolition of the functions of the leader of an organized criminal group from other accomplices in the crime]. *Naukovyj visnyk Ljvivskogo derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav. serija jurydychna*. № 1. Pp. 349–360 [in Ukr.].
3. Hula L.F. (2015). Orhanizovana zlochynna hrupa – osnova orhanizovanoyi zlochynnosti [Organized criminal group – the basis of organized crime]. *Naukovyj visnyk L'vivskoho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav. serija jurydychna*, № 1. Pp. 365–376 [in Ukr.].
4. Kantsir V. (2018). Psykhološko-pravovyj portret osoby terorysta [Psychological and legal portrait of a terrorist]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu «Ljvivska politekhnika»*. Serija: Jurydychni nauky. Ljviv: Vydavnytvo Ljvivskoji politekhniki. № 17. Pp. 117–124 [in Ukr.].
5. Lelyak O.O. (2011). Etnichni zlochynni uhrupuvannja v Ukraïni: problema protydyi [Ethnic crime groups in Ukraine: the problem of counteraction]. *Borot'ba z orhanizovanoyu zlochynnistyu i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka)*. № 24. Pp. 199–204 [in Ukr.].
6. Lyzohub B.V. (2004). *Orhanizovani zlochynni uhrupuvannja: klasyfikatsiya ta zakhody protydyi* [Organized criminal gangs: classification and counteraction measures]. Candidate's thesis (12.00.08). Kharkiv [in Ukr.].
7. Ovchinskij V.S. (1993). *Strategiya bor'by s mafiyey* [Strategy against mafia]. Moskva [in Russ.].
8. Parygin B.D. (1981). *Osnovy social'no-psihologicheskoy teorii* [Fundamentals of socio-psychological theory]. M.: Mysl'. 122 p.
9. Pisarenko A.P. (2016). Fenomen "Etnicheskaya prestupnost'" i yego kriminologo-sotsiologicheskaya kharakteristika [The phenomenon of "Ethnic crime" and its criminological and sociological characteristics]. *Vestnik TIUi*. № 2(24). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-etnicheskayaprestupnosti-ego-kriminologo-sotsiologicheskaya-harakteristika> [in Russ.].
10. Rabdanova E. (2003). *K voprosu o fenomene etnicheskoy prestupnosti* [On the issue of the phenomenon of ethnic crime]. URL : <http://www.ex-jure.ru/freelaw/news.php?newsid=78> [in Russ.].
11. Ratinov A.R., Lukashovich V.A. (1979). Lichnost' v prestupnoj gruppe. Lichnost' prestupnika kak obekt psihologicheskogo vozdejstvija [Personality in a criminal group. The identity of the offender as an object of psychological influence]. M.: Jurist, 366 p. [in Russ.].
12. Redjko I.S. (2016). Psykholoģichni osoblyvosti lidera orghanizovanoji zlochynnoji ghrupy [Psychological features of the leader of an organized criminal group]. *Pravovi reformy v Ukraïni: realiji sjoghodennja*. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/5872> [in Ukr.].
13. Sevruc V.Gh. (2017). Protydija Nacionaljnoji policiji Ukraïny zlochynam, shho vchynjajutsja orghanizovanymy ghrupamy ta zlochynnymy orghanizacijamy, jaki sformovani na etnichnij osnovi [Countering abuse by the National Police of Ukraine, organized by organized groups and criminal organizations that are formed on an ethnic basis]. *Pidpryjemnytvo, ghospodarstvo i pravo*. № 2. Pp. 288–293 [in Ukr.].
14. Solodovnikova Kh.K. (2014). Socialjno-psykholoģichnij portret suchasnogho terorysta [Socio-psychological portrait of a modern terrorist]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu oborony Ukraïny*. № 3 (40). Pp. 326–333 [in Ukr.].
15. Stykharna I.S. (2008). Do ponyattja operatyvno-rozshukovoho zapobihannja zlochynam, uchynenykh orhanizovanymy zlochynnymy hrupamy etnichnoyi spryamovanosti [To the concept of operative-detective prevention of crimes committed by organized criminal groups of ethnic orientation]. *Pivdenoukraïns'kyj pravnychyy chasopys*. № 4. Pp. 220–222 [in Ukr.].

SUMMARY

Oleksiy M. Skryabin, Dmytro B. Sanakoyev. Socio-psychological portrait of the leader of an ethnic criminal group. Ethnic criminal groups are particularly dangerous today, as they are transnational in nature and difficult to detect. The increase in the number of ethnic criminal groups is due to social, economic and political instability, as well as the consequences of the COVID-19 pandemic. It is important in this aspect to identify the socio-psychological portrait of the leader of an ethnic criminal group, which directs the actions and is the driving force behind the activities of ethnic criminal groups. The leader of ethnic criminal groups is characterized by a set of social and psychological qualities: a high level of initiative and activity, organizational experience, interest in achieving group goals, awareness of group affairs, camaraderie, personal attractiveness, high prestige and authority in the group. The main socio-psychological characteristics of leaders of ethnic criminal groups are the following characteristics: social origin, worldview and main motives of criminal activity, general characteristics of the offender, personal characteristics (main qualities of the offender, psychological type, presence of syndromes, individual characteristics, relationships in the social group), emotional characteristics, logic of thinking), general characteristics of a successful criminal. A clear definition of the leader of an ethnic criminal group, taking into account its socio-psychological characteristics will ensure the successful work of law enforcement agencies in the fight against organized crime. Counteracting and detecting crimes committed by ethnic criminal groups requires a detailed study of the socio-psychological characteristics of leaders and members of such criminal groups.

Keywords: ethnic criminal group, leader of ethnic criminal group, socio-psychological portrait, organized crime, ethnic crime.

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-256-263

Марина ВОЛОШИНА®
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПИТАНЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ

Стаття висвітлює стан наукової розробленості проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні та основних напрямів їх наукових досліджень. Аналізуються основні положення сучасних наукових розробок у галузях кримінального права, кримінології, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності. Автор, на підставі аналізу існуючих наукових точок зору, результатів особистого дослідження висвітлює власну позицію до означеного питання та пропонує якісно нові підходи до визначення перспективних напрямів наукових розробок питань оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні.

Ключові слова: злочинність, корисливо-насильницькі злочини, мотиви вчинення злочинів, оперативно-розшукова діяльність, протидія злочинам.

Постановка проблеми. Одним із міжнародних критеріїв оцінювання рівня цивілізованості держави, утвердження в ній європейських цінностей і демократичних ідеалів є стан законності та правопорядку, захищеність громадян від злочинних посягань. Разом із тим, сьогодні науковці стверджують, що сучасні кількісні та якісні зміни показників злочинності в Україні обумовлені значною кількістю факторів – соціально-економічного, політичного, військового характеру [1, с. 225]. Економічна нестабільність, правовий нігілізм, незадоволення населення результатами реформ у соціально-економічній сфері, слабкість правоохоронної системи тощо [1, с. 226] – усі ці та інші чинники, враховуючи бойові дії на Сході нашої країни, що супроводжуються неконтрольованим обігом вогнепальної зброї та вибухівки на території держави, призводять до кардинальних змін у характері злочинних посягань корисливо-насильницького спрямування у бік підвищення агресивності. Аналіз статистичних даних свідчить, що значний масив правопорушень продовжують складати саме корисливо-насильницькі злочини. За період 2015 – 2019 роки на території України було зареєстровано 232368 грабежів, 41298 розбоїв та 3648 вимагань [11]. Ми погоджуємося з точкою зору науковців, які стверджують, що корисливо-насильницька злочинність є нині однією з найбільших загроз для системи внутрішньої безпеки, життя та здоров'я, майна громадян [3, с. 52].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми протидії корисливо-насильницьким злочинам досліджувалися в роботах С. В. Албула, А. В. Андрушка, А. В. Баб'яка, В. С. Батиргарєєвої, А. Ф. Белінського, Б. М. Головкина, С. В. Дьоменка, В. П. Захарова, І. В. Іваненка, М. Г. Колодяжного, М. Й. Коржанського, П. С. Матишевського, С. В. Нікітенка, Д. Й. Никифорчука, Д. В. Петрова, О. О. Подобного, О. М. Поповича, М. В. Стащак, В. В. Тищенко, В. І. Холостова, В. В. Шендрика, Н. В. Яницької та багатьох інших науковців.

Проблемні аспекти протидії корисливо-насильницькій злочинності привертати та продовжують привертати увагу значної кількості науковців – фахівців у галузі кримінального права, криміналістики, кримінального процесу, кримінології, оперативно-розшукової діяльності тощо. Аналіз їхніх наукових здобутків свідчить про значний внесок у формування напрямів протидії цим злочинам. Багатоплановість проблемних питань пояснює, на наш погляд, і різноплановість наукових розробок.

Отже, **метою** статті є аналіз сучасного стану наукової розробленості проблем оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні та окрес-

© Волошина М. О., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9416-6885>
voloshka0033@gmail.com

лення перспективних напрямів наукових досліджень питань оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У монографії «Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз» С. В. Албул досліджує комплекс питань щодо етіологічних, феноменологічних особливостей та закономірностей корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців в Україні; вивчає природу, закономірності й особливості віктимізації та віктимності іноземців в Україні. Науковцем докладно висвітлюється комплекс питань теоретичного і практичного характеру, пов'язаних з розробкою організаційно-правових заходів боротьби зі злочинністю відносно іноземців, надано кримінологічну характеристику корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземних громадян в Україні, розкрито їх чинники, рівні, структуру та географію, викладено аналіз стану латентності, а також розкрито відомості щодо особи злочинця та жертви злочину [2]. У низці наукових праць («Насильство при вчиненні корисливо-насильницьких злочинів проти власності тощо») С. В. Албул, досліджуючи особливості вчинення корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців в Україні, розглядає й кореляційну залежність динаміки таких злочинів від рівнів міграційних процесів, виокремлює їх регіональну специфіку.

Дослідження В. С. Батиргарєєвої присвячені питанням кримінологічної характеристики та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло [7]. У свою чергу, сфера наукових інтересів Б. М. Головкина охоплювала феномен, детермінацію та напрями запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні [9]. Питанням, що стосуються кримінологічного аналізу корисливо-насильницьких злочинів, їх ознак, детермінації та соціальної обумовленості присвячені ґрунтовні праці таких науковців, як А. Ф. Белінський та М. Й. Коржанський («Корислива злочинна діяльність», 1998 р.) [13], С. В. Нікітенко («Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії», 2004 р.) [17], О. М. Попович («Кримінологічна характеристика групових корисливо-насильницьких злочинів та їх попередження органами внутрішніх справ», 2000 р.) [22].

Кримінально-правовим аспектам кваліфікації та відповідальності за корисливо-насильницькі злочини присвячені роботи В. А. Владимірова і В. І. Холостова [8]. Проблемним аспектам кримінально-правового та кримінологічного аналізу окремих видів корисливо-насильницьких злочинів присвятили свої наукові доробки такі вітчизняні вчені, як С. В. Дьоменко («Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз», 2006 р.) [10], М. Г. Колодяжний («Кримінологічна характеристика та запобігання вимаганням, поєднаним із насильством», 2010 р.) [12], Д. В. Петров («Кримінологічна характеристика та запобігання грабежам і розбоям, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях», 2015 р.) [20], Н. В. Яницька («Групова корисливо-насильницька злочинність молоді і її попередження», 2000 р.) [27].

Суттєвий внесок у вирішення актуальних проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам у різні часи внесли вчені-криміналісти та процесуалісти – Ю. П. Аленін, Б. Ю. Бистрицький, І. Л. Калімбет, П. К. Кривошеїн, Ю. А. Кричун, В. М. Мельничок, В. В. Тіщенко, А. В. Хірсін, Г. В. Щербакова та інші. Серед вітчизняних науковців-криміналістів слід визначити роботи таких вчених, як Ю. П. Аленін («Про класифікацію очагів корисливо-насильницьких злочинів», 1993 р.) [5], П. К. Кривошеїн («Розслідування розбійних нападів», 1990 р.) [14], В. В. Мельничок («Розслідування вимагання в сучасних умовах», 1998 р.) [16], які присвячені питанням комплексного криміналістичного аналізу корисливо-насильницьких злочинів та методикам їх розслідування на той час.

На наш погляд, особливої уваги заслуговують наукові праці професора В. В. Тіщенка – «Криміналістична характеристика корисливо-насильницької злочинної діяльності» (1993 р.), «Правові та організаційні можливості використання відомостей, отриманих в ході оперативно-розшукових заходів, для розкриття корисливо-насильницьких злочинів» (1996 р.), «Механізм вчинення корисливо-насильницьких злочинів» (2000 р.), «Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз» (2002 р.) та дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів» (2003 р.) [24]. Серед значних доробок науковця слід відмітити розроблення поняття криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, аналіз її структури та елементів (суб'єктів, об'єктів, обстановки та механізму вчинення), вироблення теоретичної

концепції та принципів розробки приватних методик розслідування таких злочинів. При цьому розслідування розглядається автором як системна інформаційно-пізнавальна діяльність та як діяльність організаційно-управлінська. Крім цього, продовжено розвиток таких напрямів, як: криміналістичний аналіз слідчих ситуацій (оцінка первинної інформації, висування та перевірка версій тощо), вирішення типових завдань початкового етапу розслідування, організація взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, програмування подальшого етапу розслідування тощо.

Заслугують на увагу й дисертаційні дослідження, підготовлені Ю. А. Кричуном «Основи виявлення та розслідування корисливо-насильницьких злочинів» (2005 р.) [15], А. В. Хірсіним «Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності» (2006 р.) [25] та Г. В. Щербаковою «Початковий етап розслідування розбоїв, вчинених з метою заволодіння приватним майном громадян» (2006 р.) [26]. Разом із тим, слід зазначити, що вказані наукові праці стосовно процесуальних особливостей розслідування корисливо-насильницьких злочинів та його криміналістичного забезпечення були підготовлені за часів чинності старого Кримінально-процесуального кодексу України. За період чинності Кримінального процесуального кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 13 квітня 2012 р., були підготовлені наукові дослідження Б. Ю. Бистрицького «Розслідування грабежів, учинених неповнолітніми» (2016 р.), І. Л. Калімбета «Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх» (2017 р.), які, хоча і враховували положення нового процесуального закону, але стосувалися лише певної категорії вказаних кримінальних правопорушень.

У різні часи питанням організації і тактики протидії корисливо-насильницьким злочинам були присвячені праці багатьох науковців у галузі оперативно-розшукової діяльності, серед яких слід відзначити докторів юридичних наук К. В. Антонова, О. М. Бандурку, В. О. Біляєва, М. П. Водько, В. Я. Горбачевського, М. Л. Грібова, Е. О. Дідоренка, В. П. Захарова, І. П. Козаченка, Д. Й. Никифорчука, В. Л. Ортинського, О. О. Подобного, М. Б. Саакяна, М. В. Стацака, В. Є. Тарасенка, В. В. Шендрика. Окремим оперативно-розшуковим аспектам вказаної проблематики присвячені роботи С. В. Албула, А. В. Баб'яка, В. А. Грабельникова, О. О. Дерев'ягіна, О. І. Козаченка, А. Г. Лісового, О. В. Нікітіна, В. В. Приловського, В. М. Рудіка, В. М. Сілюкова, В. Г. Телійчука та ін.

Питання оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам тривалий час ставали предметом наукових розробок вчених. З урахуванням часу підготовки цих робіт, криміногенної ситуації того часу, чинного законодавства та інших складових, сьогодні більшість з них становить виключно теоретичну цінність, як базовий потенціал та підґрунтя для порівняльного аналізу. Так, інтерес представляють роботи В. А. Пашковського «Проблеми боротьби з крадіжками, грабежами та розбоями», яка була видана у 1980 р. [19], Б. П. Смагоринського «Оперативно-розшукова тактика та організація розкриття крадіжок, грабежів, розбійних нападів та шахрайств», видана у 1986 р. [23]. Докладно надаючи оперативно-розшукову характеристику цих злочинів, науковці пропонують конкретні рекомендації щодо протидії оперативно-розшуковими заходами.

На теренах незалежної України значна кількість вчених досліджувала проблемні питання оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам, результати цих досліджень опубліковані у дисертаційних роботах, наукових статтях і навчальних посібниках. Значний внесок у розробку наукових засад оперативно-розшукової протидії злочинам проти власності зробив професор О. О. Подобний. Підготовлене ним у 2013 р. дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук було присвячено теоретичним, правовим та організаційно-тактичним основам оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю [21]. На концептуальному рівні ним окреслено основні кримінологічні підходи щодо боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; визначено межі кримінально-правової регламентації боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; обґрунтовано місце оперативно-розшукової боротьби з корисливо-насильницькою організованою злочинністю в загальній теорії оперативно-розшукової діяльності; визначено співвідношення оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності в сучасних умовах реформування кримінального судочинства; запропоновано зміст оперативно-розшукової характеристики

ки корисливо-насильницької організованої злочинності; класифіковано корисливо-насильницькі організовані злочинні угруповання, визначено їх структурну побудову; окреслено соціально-психологічні особливості учасників корисливо-насильницьких організованих злочинних угруповань, запропоновано найбільш суттєві критерії класифікації конфліктів, що виникають у таких угрупованнях; обґрунтовано значення і взаємозв'язок субкультури та інфраструктури корисливо-насильницької організованої злочинності; систематизовано історичні етапи розвитку оперативних підрозділів по боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; окреслено чинну систему й структуру оперативних підрозділів по боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю, їх вади та напрями оптимізації; виявлено недоліки у визначенні завдань і функцій системи оперативних підрозділів по боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; визначено компетенцію працівників оперативних підрозділів, що здійснюють боротьбу з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; окреслено проблеми взаємодії та координації оперативних підрозділів у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю; визначено суб'єктів, об'єкти і пошукові ознаки оперативного пошуку корисливо-насильницької організованої злочинності, а також поняття, суб'єктів, види, завдання та перспективні напрями правоохоронної розвідки у зазначеній сфері; запропоновано шляхи вирішення сучасних проблем оперативної розробки корисливо-насильницьких організованих злочинних угруповань, окреслено завдання такої розробки та умови їх реалізації; обґрунтовано напрями оптимізації документування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності; класифіковано операції з реалізації матеріалів оперативної розробки корисливо-насильницьких організованих злочинних угруповань; визначено сутність оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства у провадженнях про корисливо-насильницьку організовану злочинну діяльність [21].

Питанням протидії корисливо-насильницьким злочинам присвятив свої наукові праці професор Д. Й. Нікіфорчук («Оперативно-розшукова характеристика бандитизму», 2000 р., «Боротьба оперативних підрозділів МВС України з бандитськими формуваннями», 2000 р., «Організація і тактика оперативної розробки бандитських формувань», 2002 р., «Протидія грабегам оперативними підрозділами МВС України», 2011 р. [18]).

Тактичні аспекти оперативно-розшукової протидії окремим видам корисливо-насильницьких злочинів присвячені праці А. В. Баб'яка, М. В. Стацака, В. В. Шендрика [6]. Питання оперативно-розшукової протидії злочинам проти власності, зокрема корисливо-насильницьким злочинам, вчиненим в районі проведення антитерористичної операції, аналізуються в колективній монографії С. В. Албула, О. Ю. Анциферова, В. В. Шендрика, Я. В. Стрелюка «Теоретично-прикладні засади протидії підрозділами карного розшуку злочинам проти власності у районі проведення антитерористичної операції» [4].

Необхідно, на наш погляд, вказати значну кількість дисертаційних досліджень, серед яких роботи М. Г. Богуславського «Організація і тактика оперативної розробки організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування (за матеріалами підрозділів ГУБОЗ МВС України)», К. В. Драчової «Протидія грабегам та розбоям, які вчиняються неповнолітніми», О. І. Козаченка «Попередження та розкриття грабегів, поєднаних з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище», А. Г. Лісового «Організація й тактика попередження та розкриття розбійних нападів на об'єкти, що знаходяться під охороною (за матеріалами підрозділів карного розшуку МВС України)», В. В. Плукар «Тактичні основи розкриття розбоїв, вчинених організованими групами», В. В. Приловського «Організаційно-тактичні основи діяльності карного розшуку щодо попередження та розкриття корисливо-насильницьких злочинів», В. М. Рудіка «Оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства у справах про корисливо-насильницькі злочини», В. О. Сілюкова «Організація і тактика розкриття серійних розбійних нападів», В. Г. Телійчука «Особливості попередження та розкриття оперативними підрозділами МВС України розбійних нападів на квартири громадян», В. В. Черепушак «Взаємодія підрозділів карного розшуку з органами досудового слідства у протидії корисливо-насильницьким злочинам». Разом із тим, незважаючи на суттєвий науковий інтерес до проблемних аспектів оперативно-розшукової протидії злочинам проти власності, питання правових та організаційно-тактичних засад протидії злочинам проти власності туристів в Україні потребують, за нашим переконанням, подальших ґрунтовних досліджень. Значна кількість питань організації і тактики оперативно-

розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні нині залишається недостатньо розробленими.

Висновки. Вивчення дисертаційних і монографічних досліджень останніх років свідчить про недостатню розробленість загальних теоретичних та організаційно-тактичних питань оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні. Сьогодні залишаються невизначеними і не розробленими:

- питання нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам;
- визначення особливостей оперативно-розшукової характеристики корисливо-насильницьких злочинів в Україні;
- зміст і напрями вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам;
- напрями внутрішньої та зовнішньої взаємодії підрозділів Національної поліції у протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні;
- тактичні особливості оперативно-розшукових заходів з протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні тощо.

Викладене, на наше переконання, свідчить про актуальність і необхідність подальшого наукового розроблення питань оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницьким злочинам в Україні в сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Албул С. В. Аналітичний огляд проблем протидії злочинам проти власності туристів в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2018. Вип. 2. С. 225–235.
2. Албул С. В. Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз: монографія. Одеса : Видавець Букаєв В.В., 2009. 144 с.
3. Албул С. В., Демедюк Т. С., Користін О. Є. та ін. Протидія кримінальним правопорушенням підрозділами карного розшуку МВС України: навч. посібник. Одеса : ОДУВС, 2015. 354 с.
4. Албул С. В., Анциферов О. Ю., Стрелюк Я. В. та ін. Теоретично-прикладні засади протидії підрозділами карного розшуку злочинам проти власності у районі проведення антитерористичної операції: монограф. ; за заг. ред. С. М. Гусарова. Харків : ХНУВС, 2015. 356 с.
5. Аленин Ю. П., Тищенко В.В. О классификации очагов корыстно-насильственных преступлений. *Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики на современном этапе : межвуз. сб. науч. тр.* Одесса : ОГУ им. И. И. Мечникова, 1993. С. 56–61.
6. Баб'як А. В., Крепаков І. О., Омельченко О. С. та ін. Теорія і практика протидії вимагання оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України : монограф. Львів : Галицька видавнича спілка, 2012. 246 с.
7. Батиргарєєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 20 с.
8. Владимиров В. А., Холостов В. И. Ответственность за грабеж и личность грабителя: учеб. пособие. М. : ВНИИ МВД СССР, 1976. 340 с.
9. Головкин Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монограф. Харків : Право, 2011. 440 с.
10. Дьоменко С. В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акад. адвокатури України. Київ, 2006. 20 с.
11. Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2015–2019 роки : статистичний збірник. Київ : ВПЦ МВС України, 2019. 201 с.
12. Колодяжний М. Г. Кримінологічна характеристика та запобігання вимаганням, поєднаним із насильством : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акад. адвокатури України. Харків, 2010. 20 с.
13. Коржанський М. Й., Белинський А.Ф. Корислива злочинна діяльність : монограф. Київ : Генеза, 1998. 358 с.
14. Кривошеин П. К. Расследование разбойных нападений : учеб. пособие. Киев : РИО МВД УССР, 1990. 218 с.
15. Кричун Ю. А. Основи виявлення та розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 / ОЮІ ХНУВС. Одеса, 2005. 20 с.
16. Мельничок В. М. Розслідування вимагання в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1998. 20 с.
17. Нікітенко С. В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / ХНУВС. Харків, 2004. 214 с.
18. Никифорчук Д. Й., Василичук В. І., Козаченко О. І. та ін. Протидія грабежам оперативними підрозділами МВС України : навч. посібник ; за заг. ред. О. М. Джужі. Хмельницький: ХНУ, 2011. 115 с.
19. Пашковский В. А. Проблемы борьбы с кражами, грабежами и разбоями : учеб. пособие. М. : ВНИИ МВД СССР, 1980. 280 с.

20. Петров Д. В. Кримінологічна характеристика та запобігання грабеджам і розбоям, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2015. 255 с.
21. Подобний О. О. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09 / НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 40 с.
22. Попович О. М. Кримінологическая характеристика групповых корыстно-насильственных преступлений и их предупреждение органами внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акад. МВД РФ. М., 2000. 165 с.
23. Смагоринский Б. П. Оперативно-розыскная тактика и организация раскрытия краж, грабежей, разбойных нападений и мошенничеств : учеб. пособие. Минск : МВШ МВД СССР, 1986. 78 с.
24. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / ОНЮА. Одеса, 2003. 445 с.
25. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / КНУВС. Київ, 2006. 291 с.
26. Щербакова Г. В. Початковий етап розслідування розбоїв, вчинених з метою заволодіння приватним майном громадян : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / КНУВС. Київ, 2006. 200 с.
27. Яницька Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді і її попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАВСУ. Київ, 2000. 20 с.

Надійшла до редакції 04.12.2020

References

1. Albul, S. V. (2018) Analytichnyy ohlyad problem protydyiy zlochynam proty vlasnosti turystiv v Ukraini [Analytical review of the problems of combating crimes against tourists' property in Ukraine]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna*. Vyp. 2. S. 225–235. [in Ukr.]
2. Albul, S. V. (2009) Koryslyvo-nasylnyts'ki zlochyny vidnosno inozemtsiv v Ukraini: kryminolo-hichnyy analiz [Mercenary and violent crimes against foreigners in Ukraine: criminological analysis]: monohrafiya. Odesa : Vydavets' Bukayev V.V. 144 s. [in Ukr.]
3. Albul, S. V., Demedyuk, T. S., Korystin, O. Ye. ta in. (2015) Protydiya kryminal'nym pravoporushennyam pidrozdilamy karnoho rozshuku MVS Ukrainy [Counteraction to criminal offenses by criminal investigation units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]: navch. posibnyk. Odesa : ODUVS. 354 s. [in Ukr.]
4. Albul, S. V., Antsyferov, O. Yu., Strelyuk, Ya. V. ta in. (2015) Teoretychno-prykladni zasady pro-tydyiy pidrozdilamy karnoho rozshuku zlochynam proty vlasnosti u rayoni provedennya antyterrorystychnoy operatsiyi [Theoretical and applied principles of counteraction by criminal investigation units to crimes against property in the area of anti-terrorist operation] : monohraf. ; za zah. red. S. M. Husarova. Kharkiv : KHNUVS., 356 s. [in Ukr.]
5. Alenin, Yu. P., Tishchenko, V.V. (1993) O klassifikatsiyi ochagov korystno-nasilstvennykh prestupleniy [On classification of the centers of mercenary and violent crimes]. *Aktual'nyye problemy ugolovnogo protsessu i kriminalistiki na sovremennom etape : mezhvuz. sb. nauch. tr.* Odessa : OGU im. I. I. Mechnikova. S. 56–61. [in Russ.]
6. Babyak, A. V., Krepakov, I. O., Omel'chenko, O. S. ta in. (2012) Teoriya i praktyka protydyiy vymahannya operatyvnymy pidrozdilamy orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Theory and practice of counteracting extortion by operational units of internal affairs bodies of Ukraine] : monohraf. L'viv : Halys'ka vydavnycha spilka. 246 s. [in Ukr.]
7. Batoryhareyeva, V. S. (2002) Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennya rozboiyiv, poyednanykh z pronyknennym u zhytlo [Criminological description and prevention of robberies combined with penetration into housing] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 20 s. [in Ukr.]
8. Vladimirov, V. A., Kholostov, V. I. (1976) Otvetstvennost' za grabezh i lichnost' grabitelya [Responsibility for robbery and the identity of the robber] : ucheb. posobyе. M. : VNII MVD SSSR. 340 s. [in Russ.]
9. Holovkin, B. M. (2011) Koryslyva nasylnyts'ka zlochynnist' v Ukraini: fenomen, determinatsiya, zapobihannya [Mercenary violent crime in Ukraine: phenomenon, determination, prevention] : monohraf. Kharkiv : Pravo., 440 s. [in Ukr.]
10. Dyomenko, S. V. (2006) Vymahannya: kryminal'no-pravovyy ta kryminolohichnyy analiz [Extortion: criminal law and criminological analysis] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Akad. advokatury Ukrainy. Kyiv. 20 s. [in Ukr.]
11. Zlochynnist' v Ukraini. Osnovni pokaznyky stanu ta struktury zlochynnosti za 2015–2019 roky [Crime in Ukraine. The main indicators of the state and structure of crime in 2015-2019] : statystychnyy zbirnyk. Kyiv : VPTS MVS Ukrainy, 2019. 201 s. [in Ukr.]
12. Kolodyazhnyy, M. H. (2010) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya vymahannym, poyednanym iz nasylstvom [Criminological characteristics and prevention of extortion combined with violence] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Akad. advokatury Ukrainy. Kharkiv. 20 s. [in Ukr.]
13. Korzhans'kyy, M. Yo., Belyns'kyy, A. F. (1998) Koryslyva zlochynna diyal'nist [Mercenary

- criminal activity] : monohraf. Kyiv : Heneza. 358 s. [in Ukr.]
14. Kryvoshein, P. K. (1990) Rassledovaniye razboynykh napadeniy [Investigation of robberies] : ucheb. posobiye. Kiev : RIO MVD USSR. 218 s. [in Russ.]
15. Krychun, Yu. A. (2005) Osnovy vyyavleniya ta rozsliduvannya koryslyvo-nasyl'nyts'kykh zlochyniv [Fundamentals of detection and investigation of mercenary and violent crimes] : avtoref. dys. ...kand. yuryd. nauk : 21.07.04 / OYuI KhNUVS. Odesa. 20 s. [in Ukr.]
16. Mel'nychok, V. M. (1998) Rozsliduvannya vymahannya v suchasnykh umovakh [Investigation of extortion in present conditions] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Kyivskyy un-t im. T. Shevchenka. Kyiv. 20 s. [in Ukr.]
17. Nikitenko, S. V. (2004) Profilaktyka koryslyvykh ta koryslyvo-nasyl'nyts'kykh zlochyniv, skoye-nykh zhinkamy na tli narkomaniyi [Prevention of mercenary and mercenary-violent crimes committed by women on the drug addiction background] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / KHNUVS. Kharkiv. 214 s. [in Ukr.]
18. Nykyforchuk, D. Yo., Vasylynchuk, V. I., Kozachenko, O. I. ta in. (2011) Protydiya hrabezham operaty-vnymy pidrozdilamy MVS Ukrayiny [Combatting robberies by operational subdivisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : navch. posibnyk ; za zah. red. O. M. Dzhuzhi. Khmel'nyts'kyi : KhNU. 115 s. [in Ukr.]
19. Pashkovskiy, V. A. (1980) Problemy borby s krazhami, grabezhami i razboiyami [Problems of combating thefts, robberies and burglaries] : ucheb. posobiye. M. : VNII MVD SSSR. 280 s. [in Russ.]
20. Petrov, D. V. (2015) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya hrabezham i rozboiyam, shcho vchynyayut'sya nepovnolitnymi u hromads'kykh mistyakh [Criminological description and prevention of robberies and burglaries committed by minors in public places] : dys. ...kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Nats. akad. prokuratury Ukrayiny. Kyiv. 255 s. [in Ukr.]
21. Podobnyy, O. O. (2013) Teoretychni, pravovi ta orhanizatsiyno-taktychni osnovy operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti orhaniv vnutrishnikh sprav u borot'bi z koryslyvo-nasyl'nyts'koyu orhanizo-vanoyu zlochynnisty [Theoretical, legal and organizational-tactical bases of operational-search activities of internal affairs bodies in combatting mercenary-violent organized crime] : avtoref. ... dys. d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / NU «Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa. 40 s. [in Ukr.]
22. Popovich, O. M. (2000) Krimynologicheskaya kharakteristika gruppovykh korystno-nasil'stvennykh prestupleniy i ikh preduprezhdeniye organami vnutrennikh del [Criminological description of group mercenary and violent crimes and their prevention by internal affairs bodies] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.08 / Akad. MVD RF. M. 165 s. [in Russ.]
23. Smagorinskiy, B. P. (1986) Operativno-rozysknyaya taktika i organizatsiyya raskrytiya krazh, grabezhey, razboynykh napadeniy i moshennichestv [Operational-search tactics and the organization of disclosure of thefts, robberies, burglaries and frauds] : ucheb. posobiye. Minsk : MVSh MVD SSSR. 78 s. [in Ukr.]
24. Tishchenko, V. V. (2003) Kontseptual'ni osnovy rozsliduvannya koryslyvo-nasyl'nyts'kykh zlochyniv [Conceptual bases of investigation of mercenary-violent crimes] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / ONYUA. Odesa. 445 s. [in Ukr.]
25. Khirsin, A. V. (2006) Kryminalistychno zabezpechennya rozsliduvannya koryslyvo-nasyl'nyts'koyi orhanizovanoyi zlochynnoyi diyal'nosti [Forensic support of the investigation of mercenary and violent organized crime] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / KNUVS. Kyiv. 291 s. [in Ukr.]
26. Shcherbakova, H. V. (2006) Pochatkovyy etap rozsliduvannya rozboiyiv, vchynenykh z metoyu zavolodinnya pryvatnym maynom hromadyan [The initial stage of the investigation of robberies committed to seize private property of citizens] : dys. ...kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / KNUVS. Kyiv. 200 s. [in Ukr.]
27. Yanyts'ka N. V. (2000) Hrupova koryslyvo-nasyl'nyts'ka zlochynnist' molodi i yiyi poperedzhennya [Group mercenary and violent crime of youth and its prevention] : avtoref. dys. ...kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / NAVSU. Kyiv. 20 s. [in Ukr.]

SUMMARY

Maryna O. Voloshyna. Promising directions of scientific research on the issues of operational-search combatting mercenary and violent crimes in Ukraine. The article deals with issues of scientific elaboration of the problems of counteracting mercenary and violent crimes in Ukraine and the main directions of their scientific research. The article analyzes the main provisions of modern scientific developments in the field of criminal law, criminology, criminalistics, the theory of operational-search activity. The author, based on the analysis of existing points of view, the results of personal research, expresses his attitude to the aforementioned issue and proposes qualitatively new approaches to defining promising areas of scientific research on the issues of operational-search counteraction to mercenary and violent crimes in Ukraine. It is determined that the purpose of the article is to analyze the current state of scientific development of problems of operational and investigative counteraction to mercenary and violent crimes in Ukraine and outline promising areas of research on operational and investigative counteraction to mercenary and violent crimes in Ukraine in modern conditions.

In the article the author analyzes in detail the scientific works of domestic scientists of different times on various aspects of combating mercenary and violent crime. In particular, issues of criminal law, criminology, forensic, criminal procedure and operational and investigative nature are studied. It is noted that in the territory of independent Ukraine a large number of scientists have studied the problematic issues of operational and investigative counteraction to mercenary and violent crimes both at the level of dissertations and at the level of scientific articles and textbooks.

The author argues that the study of dissertations and monographs in recent years indicates a lack of general theoretical and organizational and tactical issues of operational and investigative counteraction

to mercenary and violent crimes in Ukraine. Today remain: undefined and undeveloped: issues of normative-legal regulation of operative-search counteraction to mercenary-violent crimes; determining the features of operational and investigative characteristics of mercenary and violent crimes in Ukraine; content and directions of improvement of information-analytical support of operative-search counteraction to mercenary-violent crimes; directions of internal and external cooperation of the National Police units in combating mercenary and violent crimes in Ukraine; tactical features of operational and investigative measures to combat mercenary and violent crimes in Ukraine, etc.

Key words: *crime, mercenary and violent crimes, motives for committing crimes, operational search activity, counteraction to crimes.*

УДК 343.12

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-263-269

Дар'я ЛАЗАРЄВА®
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ОСІБ ІЗ ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Здійснено системний аналіз понятійного апарату визначення психічних розладів у чинному національному законодавстві (кримінально-правовому та у сфері охорони здоров'я), за результатами якого констатовано відсутність єдиного підходу до визначення цього терміну. Розглянуті процесуальні та тактичні особливості допиту осіб із психічними розладами, а також з'ясовано випадки визнання показань цієї категорії осіб допустимим доказом у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *психічні розлади, психічні вади, особи з психічними розладами, допит, допит осіб із психічними розладами, показання, докази, допустимий доказ.*

Постановка проблеми. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, психічні та поведінкові розлади є надзвичайно поширеними і вражають до 25 % усіх людей у певні періоди їхнього життя. У країнах Європи до 30 % усіх звернень громадян до лікарів загальної практики пов'язано із психічним неблагополуччям [1].

Станом на кінець 2017 року 961 418 жителів України перебували на обліку через розлади психіки та поведінки, з них 519 687 осіб потребували диспансерного нагляду та 441 731 особа – консультативного [2].

При цьому на кінець 2016 року 972 941 особа перебувала під психіатричним наглядом, з яких 526 795 осіб перебували на диспансерному обліку та 446 146 осіб були взяті під консультативний нагляд [3].

Незважаючи на візуально позитивну динаміку розвитку психіатричної захворюваності в нашій державі, справжня кількість людей із тими чи тими порушеннями психічного здоров'я може істотно відрізнятися від офіційних даних. Саме тому набуває актуальності проблема забезпечення прав та процесуальних гарантій вказаної категорії осіб на стадії досудового розслідування.

Проте з'ясування особливостей проведення слідчих дій за участі психічно хворих осіб, особливо в умовах відсутності одноманітного понятійного апарату визначення психічних розладів у кримінальному процесуальному законодавстві, а також надання належної оцінки такому виду доказів як показання свідка або потерпілого з розумовими чи фізичними вадами щодо їх допустимості зумовлюють різні погляди на те, чи може така особа брати участь у проведенні слідчих дій, зокрема бути допитаною під час досудового розслідування [4].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню проблеми захисту прав осіб із психічними розладами та особливостям проведення досудового слідства за їх участі присвятили свої праці С. Антипова, В. Кузьменко,

© Лазарева Д. В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5987-6643>

lazareva_d@ukr.net

Ю. Лук'янова, Т. Михайлова, Л. Тат'яніна, Д. Шингарьов. Однак у роботах цих вчених увага здебільшого приділялась застосуванню примусових заходів медичного характеру на стадії досудового розслідування та особливостям призначення судово-психіатричної експертизи, що зумовило необхідність проведення ґрунтовного дослідження, присвяченого з'ясуванню особливостей допиту осіб з психічними вадами.

Метою статті є аналіз понятійного апарату та законодавчих дефініцій, як-от: «психічні вади», «психічне захворювання», «психічна хвороба», «психічний розлад», отримання показань від осіб з психічними вадами на стадії досудового розслідування та випадки визнання показань таких осіб допустимим доказом.

Виклад основного матеріалу. Результат аналізу понятійного апарату національного законодавства (кримінального та медичного) засвідчив відсутність єдиного визначення поняття «психічний розлад» (що понятійний апарат не кореспондується між собою).

Наприклад, тільки в нормах Кримінального процесуального кодексу використовується п'ять синонімічних визначень таких особливостей психічного здоров'я особи, а саме:

- у ч. 2 ст. 10 та п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України нормативно закріплено формулювання «особи з розумовими і фізичними вадами»;
- у п. 5 ч. 2 ст. 52 Кодексу застосовується таке визначення як «психічне захворювання»;
- словосполучення «фізична чи психічна хвороба» використано законодавцем у положеннях п. 1 ч. 3 ст. 97 КПК України;
- у ч. 6 ст. 101 та п. 3 ч. 2 ст. 242 Кодексу знайшло своє нормативне відображення поняття «психічного стану»;
- у п. 3 ч. 1 ст. 505 КПК України одночасно застосовуються такі визначення, як «розлад психічної діяльності» та «психічна хвороба», що підтверджує різний зміст цих дефініцій (*або суттєві відмінності у цих дефініціях*) [5].

Водночас у «Міжнародній класифікації хвороб» 11-го перегляду (далі – МКХ-11) використовується саме термін «розлад» [6].

Понятійний апарат Закону України «Про психіатричну допомогу» повністю кореспондується із міжнародними стандартами у сфері охорони здоров'я.

Зокрема, відповідно до ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» психічні розлади – це розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті.

Під тяжким психічним розладом розуміють розлад психічної діяльності (затягнення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати навколишню дійсність, свій психічний стан і поведінку [7].

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає психічне здоров'я як стан благополуччя, в якому людина реалізує свої здібності, може протистояти звичайним життєвим стресам, продуктивно працювати і робити внесок у свою спільноту [8], основними критеріями якого є:

- усвідомлення та відчуття безперервності існування, постійності, ідентичності фізичного і психічного «Я»;
- критичне ставлення до себе, результатів своєї діяльності;
- відповідність психічних реакцій силі й частоті впливів, соціальних ситуацій та обставин;
- здатність контролювати свою поведінку та коригувати її відповідно до ситуації;
- планування своєї діяльності, реалізація цих планів [9].

При цьому відхилення від вищезазначених критеріїв можуть розглядатися як ознаки психічного розладу.

Також треба відмітити, що поряд з дефініцією «психічні розлади» у науковій спільності вживаються такі поняття, як «психічні хвороби», «психічні недоліки» та «аномалії психіки». Повне й точне розуміння відмінностей перелічених вище термінів викликає певні складнощі, бо одні науковці їх ототожнюють, а для інших вони є різними за своїм змістом. Зокрема, особливо відрізняються наукові підходи представників юридичних наук (кримінального процесу, криміналістики та кримінального права) та медиків (психіатрів та психологів). Наприклад, термін «психічні хвороби» в кримінально-правовому аспекті нероздільно пов'язаний з визначенням медичного критерію неосудності, який

закріплений в ч. 2 ст. 19 КК України [10] та під яким необхідно розуміти неможливість особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Результат аналізу змісту цієї законодавчої норми дозволив зробити висновок про те, що медичний критерій неосудності може виражатися у 4 хворобливих формах, які є різними за своїм ступенем тяжкості [11]:

– хронічне психічне захворювання характеризується тривалим перебігом і тенденцією до наростання хворобливих явищ (шизофренія, епілепсія, маніакально-депресивний психоз тощо) [12];

– до тимчасових розладів психічної діяльності відносять велику групу так званих виняткових станів, які мають короткочасний перебіг та здебільшого закінчуються повним одужанням особи (дисоціативна амнезія, психогенна сплутаність (синдром Ганзера) тощо) [13];

– психічний розлад як недоумство (вроджене – олігофренія або набуте – деменція) проявляється, насамперед, у стійкому зниженні інтелектуальної діяльності;

– до інших хворобливих станів психіки відносять захворювання, які не мають процесуальної основи та включають в себе різні істотні зміни психіки людини (психопатії, інфантилізм, неврози тощо) [14].

На нашу думку, у кримінально-правовій сфері найбільш доцільним буде використання саме терміну «психічний розлад», під яким пропонуємо розуміти порушення психічної діяльності особи (вроджені або набуті, хронічні або тимчасові), які позбавляють особу здатності адекватно оцінювати значення своїх дій (поведінки) та керувати ними.

Водночас варто пам'ятати, що юридичний критерій неосудності має дві ознаки: інтелектуальну (нездатність особи усвідомлювати значення своїх дій) і вольову (нездатність особи керувати своїми діями). Для наявності юридичного критерію неосудності досить однієї з двох зазначених ознак.

Для того щоб визнати особу неосудною, необхідно встановити наявність у неї хоча б однієї з ознак юридичного критерію (інтелектуальної чи вольової) та однієї ознаки медичного критерію (хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство або інший хворобливий стан психіки). Тільки сукупність цих ознак – однієї медичної та однієї юридичної – становить поняття і підстави неосудності [15].

У такому контексті ще більшої актуальності набуває питання допустимості такого процесуального джерела доказів, як показання особи (як підозрюваного/обвинуваченого, так і потерпілого й свідка) із психічними розладами.

Тож у положеннях п. 3 ч. 1 ст. 69 КПК України 1960 року була законодавчо закріплена заборона допитувати як свідків осіб, які відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи через свої фізичні/психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання щодо них.

Щодо таких учасників кримінального провадження, як свідок, потерпілий, цивільний позивач або відповідач, стосовно яких є сумніви у здатності ними правильно сприймати події, адекватно на них реагувати та правильно відтворювати їх у своїх показаннях, то норми КПК 1960 року не містили ані дозвільних положень, ані процедури призначення як судово-психіатричної, так і психолого-психіатричної експертиз.

Зважаючи на неврегульованість цього питання у слідчо-судовій практиці, Верховним Судом України у постанові Пленуму від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах» закріплено таку правову позицію, відповідно до якої судова психіатрична експертиза обов'язково призначається щодо особи, яка через психічні вади нездатна правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати показання з приводу них (абз. 3 п. 14 постанови). Судово-психіатрична експертиза в судовому засіданні може мати характер амбулаторного обстеження, якщо питання про її проведення виникло під час судового слідства. Суд може викликати в судове засідання експерта-психіатра для участі у допиті потерпілого, свідка, позивача, відповідача, якщо є сумніви щодо їх здатності правильно сприймати події, правильно на них реагувати та правильно відтворювати їх у своїх показаннях. Пленум зазначив, що призначення судово-психіатричної експертизи щодо таких осіб з поміщенням до медичного стаціонарного закладу допускається лише за їх згодою.

Таке роз'яснення Пленуму Верховного Суду України сприяло тому, що на практиці судово-психіатрична експертиза призначалась та проводилась не тільки щодо підозрюваного чи обвинуваченого, а й щодо свідка та потерпілого.

У КПК України 2012 року вищезазначені питання не дістали нормативного закріплення. Крім того, не міститься й норми, яка б регулювала порядок проведення процесуальних та слідчих дій за участю осіб, які є психічно хворими [16], через що вважаємо за доцільне розглянути процесуальні особливості допиту осіб із психічними розладами та допустимість використання їхніх показань як доказів у кримінальному провадженні.

Особа, щодо якої є сумніви в її осудності, може мати такий рівень ураження психіки, при якому вона не може об'єктивно сприймати події і дії, учасником яких вона була або стала очевидцем. У цьому разі використовувати як доказову базу свідчення такої особи не допустимо. Водночас існують такі стани, при яких особа може уривками сприймати об'єктивну реальність і навіть відтворювати її. За таких обставин з урахуванням позиції експертів використовувати отриману інформацію від особи, яка страждає психічним розладом можливо, але не окремо, а в сукупності з усіма іншими доказами.

Одночасно вважаємо за потрібне зауважити, що, особи, які страждають психічними розладами, можуть брати участь тільки в тих слідчих діях, які не передбачають необхідності логічного мислення. В іншому разі такі слідчі дії проводити недоцільно, доказового значення свідчення такої особи не матимуть. Зокрема, до слідчих дій, що передбачають розумовий процес, необхідно віднести допит, одночасний допит, слідчий експеримент. Інші слідчі дії не передбачають такого розумового навантаження, що істотно полегшує можливість участі в них осіб зазначеної категорії.

Також одним із рішень проведення слідчих дій за участю осіб із психічними розладами буде залучення до них захисника, як того вимагають положення ст. 52 КПК України, законного представника й лікаря, що спеціалізується на психічних захворюваннях. До того ж, після проведення допиту такої особи доцільним є проведення допиту лікаря або законного представника, які брали участь у допиті особи із психічними розладами, про стан хворого в момент проведення слідчої дії.

Не зайвим під час допиту особи, щодо якої у слідчого є обґрунтовані сумніви в його психічному здоров'ї, з'ясувати:

- 1) чи немає у допитуваного будь-яких хворобливих проявів, чи вважає він себе хворим. Якщо так, то чим саме, як довго хворіє і в чому полягає його захворювання;
- 2) якщо допитуваний заявляє про психічну хворобу, то як давно він хворий, де лікується, чи перебуває на обліку в медичному закладі;
- 3) що він може пояснити про скоєне кримінальне правопорушення, коли у нього виник умисел його вчинити, як він до нього готувався, чи розповідав комусь про свої плани;
- 4) які почуття були у нього після скоєного злочину, чи вчиняв він раніше схожі злочини, якщо так, то які, коли і за яких обставин;
- 5) з'ясувати дані про перенесені травми допитуваного, ненормальності поведінки як до, так і під час і після вчинення суспільно небезпечних дій, яка в нього поведінка в побуті, з товаришами, в трудовому колективі тощо.

Додатковим джерелом визначення психічного стану особи є допит її рідних, товаришів по службі і знайомих. У цьому разі слідчий отримує можливість детально з'ясувати не тільки спосіб життя цієї особи, а й які хвороби або травми особа перенесла, чи знаходилася на лікуванні в психоневрологічному лікувальному закладі [17].

Для оптимізації слідчої практики та отримання достатніх і достовірних доказів не варто забувати про такі тактичні особливості проведення слідчих дій за участю осіб із психічними розладами:

– вживати заходів щодо пом'якшення емоційної напруги допитуваного, викликаного психогенними реакціями, що досягається проявом доброзичливості й об'єктивності з боку слідчого. Одночасно, наприклад, необхідно не дати змоги допитуваному диктувати свою волю і умови;

– якщо у слідчого є підстави припускати можливі помилки в показаннях, то можна запропонувати такі рекомендації: по-перше, під час встановлення певних просторових чинників, а також чинників швидкості, траєкторії руху об'єктів найбільш доцільним є проведення допиту на місці події, що призведе до «пожвавлення» асоціацій допитуваного потерпілого з тим або тим дефектом психіки до більш точного, ніж в кабінеті відтворення ним обставин, що є предметом допиту; по-друге, у разі сумнівів в оцінці обвинуваченого (підозрюваного) та інших учасників процесу, що мають дефекти психіки, тимчасових інтервалів, найбільш ефективним прийомом допиту є постановка контрольних запитань, спрямованих на з'ясування або уточнення обставин, окремих їх деталей, які можуть підтвердити або спростувати об'єктивність свідчень у суті предмета допиту;

– під час допиту свідків з дефектами психіки необхідно мати на увазі те, що обсяг і зміст відомостей, які повідомляють вони у своїх свідченнях, зумовлені психічними розладами, особливостями характеру їх проявів у момент сприйняття: станом аналізаторних систем, відсутністю досвіду, найчастіше низьким рівнем знання, ступенем активності, а найголовніше – раніше сформованим ставленням до того, що сприймалося і можливістю відтворення того, що сталося. Тому необхідно поступово відтворювати в пам'яті особи цілого по частинах або проводити повторні допити, спонукаючи допитуваного до активної розумової діяльності й мобілізації вольових зусиль, що може допомогти пригадати забуті моменти (наприклад, у особи, яка страждає на епілепсію, істеричної психопатією);

– якщо допитуваний з дефектом психіки не дає саме ту інформацію, яка цікавить слідство (в умовах конфліктної ситуації без суворого суперництва), то необхідно максимально дати йому змогу розповісти про всі відомі йому обставини, пов'язані з подією, що цікавить слідство. Існує велика вірогідність того, що під час таких оповідань «про все, що відомо», встановлюються факти, які побічно підтверджують або спростовують певні висновки слідства [18].

Розглядаючи можливість використання показань особи з психічними розладами як доказ, влучними вбачаємо міркування С. Шаренко, на думку якої слідчий не має права допитувати неосудного щодо обставин справи без з'ясування здатності особи правильно сприймати, запам'ятовувати і відтворювати сприйняте, а в разі його допиту – використовувати його свідчення як докази, оскільки вони отримані з неналежного джерела і не мають юридичної сили [19, с. 89].

Схожій позиції дотримується й Т. Михайлова, яка категорично заперечує можливість допиту вказаної категорії осіб і характеризує такий допит як неприпустимий [20, с. 82].

На нашу думку, з урахуванням проведеної класифікації психічних розладів та встановлення того факту, що наявність не кожного психічного розладу свідчить про неосудність особи, допит таких осіб є важливим елементом доказування під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, особливо у справах приватного обвинувачення. Показання потерпілого або свідка з таким видом психічного розладу, що не перешкоджає усвідомлювати події, що відбуваються, доцільно визнавати допустимим доказом, якщо на підтвердження психічного стану особи свідчать й інші докази у провадженні: показання лікаря-психіатра, родичів, відсутність факту проходження лікування в психіатричному закладі тощо.

Проте для врегулювання наявних законодавчих прогалин та закріплення додаткових процесуальних гарантій участі осіб із психічними розладами у кримінальному провадженні вважаємо за необхідне внести такі зміни до положень КПК України, а саме:

– закріпити в положеннях ст. 3 КПК України визначення терміну «психічний розлад»;

– доповнити перелік осіб, що не можуть бути допитані як свідки, визначений в ч. 2 ст. 65 КПК України, зазначивши осіб, які через свої психічні розлади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати з приводу них показання;

– показання осіб із психічними розладами визнавати допустимим доказом лише з урахуванням судової психіатричної або комплексної психолого-психіатричної експертизи та в сукупності з іншими доказами в кримінальному провадженні, закріпивши відповідні зміни в ст. 87 КПК України;

– закріпити у положеннях ст. 242 КПК України таку підставу призначення та провадження судової психіатричної експертизи, як наявність сумнівів у здатності потерпілого або правильно сприймати події, адекватно на них реагувати та правильно відтворювати їх у своїх показаннях.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що участь осіб із психічними розладами в кримінальному провадженні має свої особливості, які полягають: по-перше, у відсутності одноманітного підходу до визначення поняття «психічний розлад»; по-друге, у відсутності законодавчого регулювання порядку проведення слідчих дій за участю осіб із психічними розладами; по-третє, у труднощах з оцінкою показань цієї категорії осіб та визнання їх допустимим доказом у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Лук'янова Ю. О. Особливості міжнародно-правового захисту прав осіб, що страждають психічними розладами. \URL: http://www.pap.in.ua/4_2017/105.pdf
2. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році : статист. зб. Київ : Державна служба статистики України, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf

3. Центр медичної статистики МОЗ України. URL: <http://medstat.gov.ua/im/upload/2016.zip>
4. Шингарьов Д. О. Особливості проведення допиту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру на стадії досудового розслідування. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/download/64257/63989>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (Version : 04 / 2019). URL: <https://icd.who.int/browse11/1-m/en>
7. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>
8. Психическое здоровье. Всемирная организация здравоохранения. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>
9. Федько О. А. Багатоаспектність поняття здоров'я у сучасній науковій думці. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76>
10. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
11. Лозова С. М. Проблемні питання визначення психічних розладів, що не виключають осудності. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/2275>
12. Жабокрицький С. В., Чуприков А. П. Хронічні психічні захворювання : підручник. *Судова психіатрія*. Розд. 4. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/4465/38/>
13. Жабокрицький С. В., Чуприков А. П. Тимчасові хворобливі розлади психічної діяльності : підручник. *Судова психіатрія*. Розд. 6.2. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/4477/38/>
14. Бурдін В. М. До питання про тлумачення медичної ознаки неосудності. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRNIMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2008_3_47.pdf
15. Інший хворобливий стан психіки. URL: <https://scicenter.online/kniga-sudoproizvodstvo-ukraine-scicenter/inshiy-hvorobliviy-stand.html>
16. Кузьменко В. Окремі питання, що виникають при призначенні психіатричної експертизи у кримінальному процесі. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S2P03=FILA=&2_S21STR=cln_2013_2_5
17. Особенности тактики допроса лиц с психическими отклонениями. URL: https://studbooks.net/1078867/pravo/osobennosti_taktiki_doprosa_psihicheskimi_otkloniyami
18. Антипова С. А. Особенности тактики допроса лиц с дефектами психики. URL: <https://www.dissercat.com/content/osobennosti-taktiki-doprosa-lits-s-defektami-psikhiki>
19. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру. Харків : Право, 2002. 208 с.
20. Михайлова Т. А. Расследование и судебное рассмотрение дел о невменяемых. *Советское государство и право*. 1986. № 2. С. 80–84.

Надійшла до редакції 16.11.2020

References

1. Lukianova Yu. O. Osoblyvosti mizhnarodno-pravovoho zakhystu prav osib, shcho strazhdaiut psykhichnymy rozladamy [Features of international legal protection of the rights of persons suffering from mental disorders]. URL: http://www.pap.in.ua/4_2017/105.pdf [in Ukr.].
2. Zaklady okhorony zdorovia ta zakhvoriuvanist naseleння Ukrainy u 2017 rotsi [Health care facilities and morbidity of the population of Ukraine in 2017] : statyst. zb. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf [in Ukr.].
3. Tsentri medychnoi statystyky MOZ Ukrainy [Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine]. URL: <http://medstat.gov.ua/im/upload/2016.zip> [in Ukr.].
4. Shynharov D. O. Osoblyvosti provedennia dopytu osib, yaki berut uchast u kryminalnomu provadzhenni shchodo zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru na stadii dosudovoho rozsliduvannya [Peculiarities of interrogation of persons involved in criminal proceedings on the application of coercive measures of a medical nature at the stage of pre-trial investigation]. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/download/64257/63989> [in Ukr.].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukr.].
6. ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (Version : 04 / 2019). URL: <https://icd.who.int/browse11/1-m/en> [in Eng.].
7. Pro psykhiatrychnu dopomohu [About psychiatric care] : Zakon Ukrainy vid 22.02.2000 r. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> [in Ukr.].
8. Psihicheskoe zdorove [Mental health]. Vsemirnaya organizaciya zdavoohraneniya. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response> [in Rus.].
9. Fedko O. A. Bahatoaspektnist poniattia zdorovia u suchasni naukovii dumtsi [The multifaceted nature of the concept of health in modern scientific thought]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76> [in Ukr.].
10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukr.].

11. Lozova S. M. Problemni pytannia vyznachennia psikhichnykh rozladiv, shcho ne vyklyuchaiut osudnosti [Problematic issues of determining mental disorders that do not exclude sanity]. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/2275> [in Ukr.].
12. Zhabokrytskyi S. V., Chuprykov A. P. Khronichni psikhichni zakhvoriuvannia [Chronic mental illness] : pidruchnyk. Sudova psykhiatriia. Rozd. 4. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/4465/38/> [in Ukr.].
13. Zhabokrytskyi S. V., Chuprykov A. P. Tymchasovi khvoroblyvi rozlady psikhichnoi diialnosti [Temporary painful mental disorders] : pidruchnyk. Sudova psykhiatriia. Rozd. 6.2. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/4477/38/> [in Ukr.].
14. Burdin V. M. Do pytannia pro tlumachennia medychnoi oznaky neosudnosti [On the question of interpretation of the medical sign of insanity]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRNIMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2008_3_47.pdf [in Ukr.].
15. Inshyi khvoroblyvyi stan psikhiky [Another painful state of mind]. URL: <https://scicenter.online/kniga-sudoproizvodstvo-ukraine-scicenter/inshiy-hvorobliviy-stan.html> [in Ukr.].
16. Kuzmenko V. Okremi pytannia, shcho vynykaiut pry pryznachenni psykhiatrychnoi ekspertyzy u kryminalnomu protsesi [Some issues that arise when appointing a psychiatric examination in criminal proceedings]. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? [in Ukr.].
17. Osobennosti taktiki doprosa lic s psihicheskimi otkloneniyami [Features of the tactics of interrogating persons with mental disabilities]. URL : https://studbooks.net/1078867/pravo/osobennosti_taktiki_doprosa_psihicheskimi_otkloneniyami [in Rus.].
18. Antipova S. A. Osobennosti taktiki doprosa lic s defektami psihiki [Features of the tactics of interrogating persons with mental defects]. URL: <https://www.dissercat.com/content/osobennosti-taktiki-doprosa-lits-s-defektami-psihiki> [in Rus.].
19. Sharenko S. L. Kryminalno-protsesualni problemy zastosuvannia prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru [Criminal procedural problems of application of coercive measures of medical character]. Kharkiv : Pravo, 2002. 208 s. [in Ukr.].
20. Mihajlova T. A. Rassledovanie i sudebnoe rassmotrenie del o nevmenyaemyh [Investigation and trial of cases of the insane]. Sovetskoe gosudarstvo i pravo. 1986. № 2. S. 80–84. [in Rus.].

SUMMARY

Darya V. Lazareva. Special aspects of the participation of persons suffering from mental disorders in criminal proceedings: theoretical and practical aspects. The paper contains the results of the system analysis of conceptual framework for defining mental disorders in domestic legislation (in criminal law and health care) and the findings show that there is no unified approach to defining this term. The paper studies the matters of special procedural and tactical aspects of the interrogation of persons with mental disorders, as well as instances of testimony recognition of this category of persons as admissible evidence in criminal proceedings.

The author has concluded that the participation of persons with mental disorders in criminal proceedings has its own features, which are: first, in the absence of a uniform approach to the definition of "mental disorder"; secondly, in the absence of legislative regulation of the procedure for conducting investigative actions with the participation of persons with mental disorders; thirdly, in difficulties in assessing the testimony of this category of persons and recognizing them as admissible evidence in criminal proceedings.

In order to resolve the existing legislative gaps and consolidate additional procedural guarantees for the participation of persons with mental disorders in criminal proceedings, it is considered necessary to make a number of changes to the provisions of the CPC of Ukraine, in particular in particular to enshrine in the Criminal Procedural Code of Ukraine the definition of the term "mental disorder", to recognize the testimony of persons with mental disorders as admissible evidence only taking into account forensic psychiatric or complex psychological and psychiatric examination and in combination with other evidence in criminal proceedings; add to the list of persons who cannot be questioned as witnesses.

Keywords: *criminal proceedings, investigation, mental disorders, mental disability, persons with mental disorders, interrogation, interrogation of persons with mental disorders, testimony, evidence, admissible evidence.*

УДК 343.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-270-274

Сергій ОБШАЛОВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ І СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Висвітлено деякі аспекти взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень. Розглянуто поняття, сутність та форми взаємодії під час досудового розслідування.

Зазначено, що взаємодія підрозділів Національної поліції забезпечує найбільш ефективне розслідування суспільно-небезпечних діянь, бо завдяки спільній діяльності працівників різних підрозділів здобувається як інформація будь-якого плану, так і можливе швидке та раціональне проведення різноманітних процесуальних дій. Розслідування тяжких злочинів вимагає від співробітників досить чіткого планування своїх дій. Тому дослідження та надання рекомендацій стосовно взаємодії будь-яких підрозділів Національної поліції є беззаперечно одним з найбільш прогресивних напрямків як досягнення мети кримінального провадження, так і наукових пошуків загалом.

Ключові слова: *тяжкі злочини, організація, планування, тактика, слідчі (розшукові) дії, взаємодія.*

Постановка проблеми. Якісна й вчасна взаємодія оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України забезпечує найбільш ефективне розслідування суспільно-небезпечних діянь, бо завдяки спільній діяльності працівників різних підрозділів здобувається як інформація будь-якого плану, так і можливе швидке та раціональне проведення різноманітних процесуальних дій. Розслідування тяжких злочинів вимагає від співробітників досить чіткого планування своїх дій. Тому дослідження та надання рекомендацій стосовно взаємодії будь-яких підрозділів Національної поліції є беззаперечно одним з найбільш прогресивних напрямків як досягнення мети кримінального провадження, так і наукових пошуків в цілому.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню питань взаємодії різних підрозділів у кримінальному провадженні приділяли свою увагу такі науковці, як Ю. П. Аленін, К. В. Антонов, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. І. Возгрін, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Погорецький, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін. Але наше дослідження спрямоване на визначення окремих проблемних питань взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції під час розслідування різноманітних видів злочинів, тяжких та особливо тяжких.

Метою статті є дослідження взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Стосовно поняття взаємодії, то ми поділяємо думку Р. С. Белкіна, який визначив цю категорію як одну з форм організації розслідування злочинів, що полягає здебільшого у заснованому на законі співробітництві слідчого з органом дізнання, погодженим за цілями, часом і місцем, що здійснюється для повного та швидкого розкриття злочинів, всебічного і об'єктивного розслідування кримінального провадження та розшуку злочинців, що переховуються, викрадених цінностей й інших об'єктів, що мають значення для справи [2, с. 31].

Загалом взаємодія різних підрозділів Національної поліції реалізується у певних формах. Доречною є думка науковців, які під формами взаємодії мають на увазі організаційні прийоми й методи, способи й порядок зв'язків між ними, засновані на криміна-

льно-процесуальному законі й відомчих нормативних актах правоохоронних органів, а також передового досвіду слідчої практики, спрямовані на забезпечення узгодженої їх діяльності й правильне сполучення властивих кожному з цих органів методів і засобів роботи [7, с. 267].

Ми вважаємо за необхідне виділити серед основних форм взаємодії дві групи: організаційні та процесуальні. Відповідно до КПК серед процесуальних форм взаємодії окремі науковці виділяють такі:

– надання допомоги слідчому під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40 КПК України);

– доручення і вказівки слідчого щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40, 246 КПК України);

– фіксація та надання слідчому (прокурору) результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 252 КПК України).

До цієї групи взаємодії В. Ю. Шепітько відносить такі питання:

– передачі слідчому матеріалів про виявлені шляхом оперативно-розшукових заходів ознаки злочину для вирішення питання про початок кримінального провадження;

– проведення слідчим процесуальних дій одночасно зі здійсненням органом дізнання узгоджених оперативно-розшукових заходів;

– проведення оперативно-розшукових заходів по справі, в якій не встановлена особа, яка вчинила злочин, після передачі цієї справи слідчому;

– виконання доручень слідчого щодо проведення розшукових дій;

– здійснення заходів щодо встановлення особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений після припинення досудового слідства;

– отримання інформації та документів про операції, рахунки, внески, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб [4, с. 311].

На нашу думку, серед процесуальних форм, що можуть використовуватися під час розслідування, також можна виділити такі:

– надання слідчому матеріалів, зібраних у ході оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання щодо внесення відомостей до ЄРДР;

– виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативно-розшуковим шляхом відомостей, які мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для внесення відомостей до ЄРДР за оперативними матеріалами;

– проведення разом з невідкладними слідчими (розшуковими) діями необхідних оперативно-розшукових заходів;

– проведення оперативно-розшукових заходів за дорученням слідчого щодо встановлення місця перебування особи, яка ухиляється від притягнення до кримінальної відповідальності.

А вже Д. В. Ушатов наголошував на тому, що для забезпечення ефективності взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень потрібно:

– забезпечити знайомство слідчого з наявними оперативними матеріалами і спільну розробку плану їх реалізації;

– проводити аналіз розслідування по реалізованих матеріалах, з метою виявлення типових помилок і прорахунків;

– робити обговорення комплексних операцій, що поєднують в собі оперативно-розшукові заходи, за результатами їх проведення [8, с. 14].

Аналіз опитування працівників оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України надав змогу виділити серед процесуальних форм їх взаємодії під час розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів такі:

– виконання доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій – 79 %;

– сприяння слідчому під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій – 62 %;

– надання слідчому матеріалів, зібраних у ході оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання щодо внесення відомостей до ЄРДР – 69 %;

– виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативно-розшуковим шляхом відомостей, що мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для внесення відомостей до ЄРДР за оперативними матеріалами – 34 %.

Перед розглядом організаційних форм, зазначимо, що, наприклад,

В. О. Коновалова акцентувала на тому, що під час здійснення цієї форми окреслюються питання організації останнього, зокрема: формування слідчо-оперативних груп; розподіл співробітників відповідно до завдань плану для виконання окремих функцій; визначення учасників слідчо-оперативних груп для розслідування окремих епізодів злочину й виконання інших завдань. Реалізація наміченого плану оперативно-розшукових дій також припускає спільну участь у провадженні окремих слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій [3, с. 136].

Зі свого боку О. Яковлев зазначає, що у ч. 2 ст. 41 КПК України передбачено, що під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Тобто відповідно до вищевказаного під час роботи слідчого та оперативного працівника необхідна не лише спільна, узгоджена діяльність під час розслідування кримінальних проваджень, що спрямована на використання методів і засобів, властивих цим суб'єктам, при чіткому розподілі повноважень між ними, а й конкретика щодо проведення слідчих дій для оперативного працівника [9, с. 220].

Ми підтримуємо позицію В. Д. Пчолкіна, який серед основних організаційних форм взаємодії під час розслідування злочинів виділив такі:

- ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами в межах, передбачених відомчими нормативними актами;
- спільне обговорення й оцінювання даних, одержаних внаслідок проведення оперативно-розшукових заходів, щодо їх достатності для внесення відомостей до ЄРДР;
- спільне планування слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій, спрямованих на виявлення доказової інформації;
- спільна діяльність слідчих й оперативно-розшукових підрозділів на початковому та наступних етапах досудового розслідування;
- створення слідчо-оперативної групи за конкретним кримінальним провадженням;
- взаємний обмін усною та письмовою інформацією оперативних працівників і слідчих з питань, що стосуються їхньої діяльності;
- спільні виїзди слідчого й оперативних працівників для проведення слідчих (розшукових) дій [6, с. 117].

Слід зазначити, що, на нашу думку, важливим елементом організаційної взаємодії є складання плану. Р. С. Белкін з цього приводу наголошує на тому, що погоджений план, на основі якого будується взаємодія, повинен містити такі складові:

- виклад слідчих і розшукових версій;
- перелік обставин, що підлягають встановленню і з'ясуванню – по кожній з висунутих версій;
- перелік необхідних заходів, за допомогою яких повинні бути встановлені та досліджені всі обставини й порядок таких дій;
- перелік обставин, що підлягають встановленню оперативно-розшуковим шляхом (самі оперативно-розшукові заходи, шляхи встановлення цих обставин у плані не вказуються);
- терміни виконання, у тому числі проміжні: обмін інформацією, корегування плану (у разі потреби);
- виконавці по кожному пункту плану [5, с. 494].

Серед інших організаційних заходів деякі науковці виділяли такі:

- спільне планування слідчих (розшукових) дій, НСРД і оперативно-розшукових заходів;
- погодження роботи слідчих і оперативних працівників під час планування вирішення окремих завдань по кримінальному провадженню;
- ознайомлення слідчих з оперативними матеріалами до початку кримінального провадження. Слідчі можуть надати кваліфіковану методичну допомогу оперативним працівникам в оцінці отриманих матеріалів. Спільна оцінка зібраних матеріалів дозволяє вчасно визначити перспективи справи, подальший напрямок перевірки, визначити оперативно-розшукові заходи, необхідні для збору додаткової інформації, що може надалі мати доказове значення;
- взаємний обмін інформацією про результати розслідування після порушення

провадження, проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів, з урахуванням чого можуть вноситися корективи в спільний план подальшого розслідування;

– проведення спільних нарад суб'єктів взаємодії для аналізу результатів роботи зі справою і визначення заходів щодо усунення виявлених недоліків [1, с. 126].

Аналіз опитування працівників оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції надав змогу виділити серед організаційних форм під час розслідування тяжких злочинів такі:

- спільне планування початкового етапу розслідування – 29 %;
- узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи – 94 %;
- взаємний обмін інформацією між слідчим і працівниками оперативних підрозділів – 78 %;
- спільне використання криміналістичних і оперативно-технічних засобів – 32 %.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що взаємодія – це одна з форм організації розслідування злочинів, що полягає здебільшого у заснованому на законі співробітництві слідчого з оперативними підрозділами поліції, погодженим за цілями, часом і місцем, що здійснюється для повного й швидкого розкриття злочинів, всебічного й об'єктивного розслідування кримінального провадження та розшуку злочинців, що переховуються, викрадених цінностей і інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження. Серед процесуальних форм їх взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень виокремлено такі: а) виконання доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій – 79 %; б) сприяння слідчому під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій – 62 %; в) надання слідчому матеріалів, зібраних у ході оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання щодо внесення відомостей до ЄРДР – 69 %; г) виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативно-розшуковим шляхом відомостей, що мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для внесення відомостей до ЄРДР за оперативними матеріалами – 34 %.

Серед організаційних форм під час розслідування кримінальних правопорушень виділено такі: а) спільне планування початкового етапу досудового розслідування – 29 %; б) узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи – 94 %; в) взаємний обмін інформацією між слідчим і працівниками оперативних підрозділів – 78 %; г) спільне використання криміналістичних і оперативно-технічних засобів – 32 %.

Список використаних джерел

1. Антонюк О. В. Окремі аспекти взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 122–129.
2. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. Москва, 2000. 333 с.
3. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. 234 с.
4. Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. ВНЗ. та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Видавн. Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
5. Криминалістика : учеб. для вузов / под ред. Р. С. Белкина. Москва : Изд-во НОРМА, 2000. 990 с.
6. Пчолкін В. Д., Ечкенко В. Д. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів ОВС. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ*. 2004. № 3. Ч. I. С. 109–121.
7. Саїнчин О. С. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств. *Правова держава*. Одеса : ОНУ. 2008. № 10. С. 267–273.
8. Ушатов Д. В. Методика расследования похищения человека, совершенного преступными группами : автореф. на соиск. канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград. 2004. 25 с.
9. Яковлев О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 217–224.

Надійшла до редакції 19.10.2020

References

1. Antoniuk O. V. Okremi aspekty vzaiemodii slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv pry rozsliduvanni khulihanstva, vchynenoho iz zastosuvanniam vohnepalnoi abo kholodnoi zbroi chy inshoho predmeta, spetsialno prystosovanoho abo zazdalehid zahotvlenoho dlia nanesennia tilesnykh ush-

kodzhen [Certain aspects of the interaction of investigative and operational units in the investigation of hooliganism committed with the use of firearms or cold steel or other object, specially adapted or pre-prepared for infliction of bodily harm]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2016. № 6. S. 122–129. [in Ukr.].

2. Belkin R. S. *Kriminalisticheskaya enciklopediya* [Forensic encyclopedia]. Moskva, 2000. 333 s. [in Rus.].

3. Konovalova V. E. *Versiya: koncepciya i funkcii v sudoproizvodstve* [Version: concept and functions in litigation]. Harkov : Konsum, 2000. 234 s. [in Rus.].

4. Hlibko V. M., Dudnikov A. L., Zhuravel V. A. *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruch. dlia stud. yuryd. VNZ. / za red. V. Yu. Shepitka. Kyiv : Vydavn. Dim «In Yure», 2001. 684 s. [in Ukr.].

5. *Krymynalystyka* [Forensic science] : ucheb. dlia vuzov / pod red. R. S. Belkina. Moskva : Yzd-vo NORMA, 2000. 990 s. [in Rus.].

6. Pcholkin V. D., Echkenko V. D. *Poniattia, sutnist ta zavdannia vzaiemodii operatyvnykh pidrozdiliv OVS* [The concept, nature and objectives of the interaction of operational units of the police]. *Visnyk Luhanskoj akademii vnutrishnikh sprav*. 2004. № 3. Ch. I. S. 109–121. [in Ukr.].

7. Sainchyn O. S. *Kryminalistychni umovy rozkryttia umysnykh vbyvstv* [Forensic conditions for the disclosure of premeditated murders]. *Pravova derzhava*. Odesa : ONU. 2008. № 10. S. 267–273. [in Ukr.].

8. Ushatov D. V. *Metodika rassledovaniya pohisheniya cheloveka, sovershennogo prestupnymi gruppami* [Methodology for investigating kidnapping committed by criminal groups] : avtoref. na soisk. kand. yurid. nauk : 12.00.09. Volgograd. 2004. 25 s. [in Rus.].

9. Yakovliev O. *Vzaiemodiiia slidchoho z operatyvnymy pidrozdilamy pid chas provedennia slidchyykh (rozshukovykh) dii* [Interaction of the investigator with operational units during the investigative (search) actions]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2017. № 1. S. 217–224. [in Ukr.].

SUMMARY

Serhiy V. Obshalov. Problems of interaction of operational-search units of the National police of Ukraine during the investigation of criminal offences. The scientific article is devoted to the coverage of some aspects of the interaction of operational and investigative units of the National Police of Ukraine during the investigation of criminal offenses. The concept, essence and forms of interaction during the pre-trial investigation are considered.

It is noted that the interaction of the National Police provides the most effective investigation of socially dangerous acts. After all, thanks to the joint activities of employees of different departments, information of any plan is obtained, as well as possible rapid and rational implementation of various procedural actions. The investigation of serious crimes requires employees to plan their actions quite clearly. Therefore, research and recommendations on the interaction of any units of the National Police is undoubtedly one of the most progressive areas of achieving the purpose of criminal proceedings and research in general.

The author supports the position that cooperation is a form of organization of crime investigation, which consists mainly in law-based cooperation of the investigator with the body of inquiry, agreed on the goals, time and place, carried out in order to fully and quickly detect crimes, comprehensive and comprehensive. effective investigation of criminal proceedings and search for hiding criminals, stolen valuables and other objects relevant to the case.

Among the procedural forms of their interaction in the investigation of serious and especially serious crimes are: the implementation of the investigator's instructions to conduct investigative (investigative) actions and covert investigative (investigative) actions; execution by the operative unit of the investigator's instructions on verification by operative-investigative means of information that is important for establishing the presence or absence of grounds for entering information into the URPI on operative materials. Among the organizational forms in the investigation of serious crimes are the following: joint planning of the initial stage of the investigation; coordinated activities as part of the investigative task force; mutual exchange of information between the investigator and employees of operational units; joint use of forensic and operational-technical means.

Keywords: *serious crimes, organization, planning, tactics, investigative (search) actions, interaction.*

УДК 343.121.4 / 341.645.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-275-280

Ірина СУХАЧОВА®
кандидат юридичних наук
(Національна академія
внутрішніх справ)

МІЖНАРОДНИЙ СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ «ОБҐРУНТОВАНА ПІДОЗРА» В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОКУРОРОМ ФУНКЦІЇ ОБВИНУВАЧЕННЯ

Здійснено комплексне дослідження міжнародного стандарту доказування «обґрунтована підозра» в реалізації прокурором функції обвинувачення.

Автором встановлено, що стандарт доказування «обґрунтована підозра» – це стандарт доказування у кримінальному провадженні, який застосовується прокурором для прийняття поточних (проміжних) рішень, пов'язаних із обмеженням прав особи під час кримінального провадження (звернення з клопотанням про застосування та безпосереднє застосування засобів забезпечення кримінального провадження; проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; здійснення повідомлення про підозру) та полягає у встановленні ймовірності (припущення) вчинення особою певного діяння, яке обумовлюється здоровим глуздом та об'єктивними даними, які можна перевірити під час кримінального провадження та які спонукали б неупереджену та розумну особу вдатися до практичних дій, щоб з'ясувати, чи є така підозра обґрунтованою.

Ключові слова: обґрунтована підозра, прокурор, функція обвинувачення, кримінальне процесуальне доказування, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Основним пріоритетом зовнішньої політики України є європейська інтеграція в різних сферах суспільного життя. Неодмінну умову її здійснення становить запровадження у вітчизняне законодавство, у тому числі й кримінальне процесуальне, та неухильне дотримання прокурором при реалізації функції обвинувачення визнаних європейським співтовариством прав та основоположних свобод людини.

Покладення законодавцем в основу чинного КПК України міжнародних стандартів прав людини зумовило перегляд традиційних для вітчизняного кримінального процесу підходів до кримінального процесуального доказування. Так, у ньому, на відміну від КПК України 1960 року, знайшла нормативне закріплення значна частина міжнародних стандартів доказування, відображених у Конвенції та сформованих у практиці ЄСПЛ.

Особливого значення у контексті реалізації прокурором функції обвинувачення набули стандарти доказування, які не пов'язані з вирішенням кримінального провадження по суті та необхідні для прийняття поточних (проміжних) рішень під час кримінального провадження.

Доказування у кримінальному провадженні пов'язане не лише з пошуком, виявленням, перевіркою та оцінкою доказів для встановлення фактичних обставин кримінального провадження в аспекті досягнення кінцевої мети доказування, а й із встановленням достатності даних для прийняття проміжних кримінальних процесуальних рішень. Так, закріплення у КПК України можливості прийняття прокурором під час кримінального провадження низки рішень, які обмежують свободу особи (застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення деяких слідчих розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій) зумовило необхідність виокремлення стандартів доказування, які покликані запобігти незаконному обмеженню прав особи у сфері здійснення кримінального судочинства.

Одним зі стандартів, якого дотримується прокурор при реалізації функції обвинувачення, є стандарт доказування «обґрунтована підозра» або «розумна підозра». Проте у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві не наводиться визначення поняття «обґрунтована підозра», що обумовлює необхідність звернення до практики Європейського суду з прав людини для визначення сутності досліджуваного стандарту.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розробку поняття та сутності стандартів доказування, а також реалізації прокурором функції обвинувачення на досудовому розслідуванні здійснили такі вітчизняні провідні фахівці у галузі кримінального процесу, як Ю. П. Аленін, В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, С. О. Ковальчук, Г. Р. Крет, Л. М. Лобойко, О. О. Поддобенний, М. А. Погорецький, І. В. Рогатюк, Д. Б. Сергєєва, Н. В. Сибільова, О. С. Старенький, С. М. Стахівський, О. Ю. Татаров, О. М. Толочко, О. І. Трусов, Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський, А. С. Шевчишин, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, В. М. Юрчишин, О. Г. Яновська та ін.

Незважаючи на значну увагу науковців до проблематики стандартів доказування, значна кількість її теоретичних і практичних аспектів у теорії кримінального процесуального доказування сьогодні досліджена недостатньо повно або характеризується дискусійними підходами до її розкриття. Так, фрагментарно дослідженим є питання щодо дотримання міжнародного стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час реалізації прокурором функції обвинувачення при доказуванні кримінального правопорушення на досудовому розслідуванні.

Метою статті є комплексне дослідження міжнародного стандарту доказування «обґрунтована підозра» в реалізації прокурором функції обвинувачення.

Виклад основного матеріалу. Вагоме значення в забезпеченні прав та основоположних свобод зумовлює необхідність дослідження міжнародних стандартів доказування, зокрема, стандарту «обґрунтована підозра» в реалізації прокурором функції обвинувачення. Так, у п. 5.9 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015, одним із заходів, спрямованих на удосконалення процесуального забезпечення справедливості і права на захист під час кримінального провадження, визначається формалізація стандартів доказування для більшої зрозумілості та передбачуваності процесуального законодавства і відповідної практики. Оскільки міжнародні стандарти доказування, з огляду на формування переважної більшості з них у практиці ЄСПЛ шляхом тлумачення Конвенції, є динамічним правовим явищем, вирішення завдання щодо їх формалізації зумовлює необхідність постійного вивчення його практики та напрацювання змін і доповнень до КПК України.

Сфера застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» у сучасному кримінальному процесі України є дуже широкою. Так, термін «обґрунтована підозра» використовується вітчизняним законодавцем у КПК України для позначення необхідної умови: 1) ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (п. 1 ч. 3 ст. 132); 2) вжиття уповноваженою службовою особою, що здійснила затримання, слідчим, слідчим суддею низки процесуальних дій, спрямованих на забезпечення прав затриманої особи (частини 2, 6 і 7 ст. 206, ч. 3 ст. 210 та ч. 1 ст. 213); 3) звернення прокурора до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на проведення моніторингу банківських рахунків як негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 1 ст. 269-1); 4) здійснення повідомлення про підозру (ч. 1 ст. 276) [1, с. 364]. У той же час, законодавець у нормах кримінального процесуального закону не наводить визначення ні поняття «підозра», ні поняття «обґрунтована підозра».

Так, звертаючись до визначення поняття стандарту доказування «обґрунтована підозра», ЄСПЛ початково зробив акцент на його фактичній стороні. Так, уперше наводячи визначення цього поняття, Суд у рішенні від 30.08.1990 р. у справі «Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom» погодився з ЄКПЛ та Урядом СК у тому, що наявність «обґрунтованої підозри» передбачає наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача в тому, що відповідна особа могла вчинити злочин [2]. Наведене визначення неодноразово використовувалося в інших справах, в яких заявниками вказувалося на порушення національними судами у ході кримінального провадження підпункту «с» п. 1 та/або п. 3 ст. 5 Конвенції [3; 4; 5; 6].

Із часом ЄСПЛ, дотримуючись наведеного визначення поняття стандарту доказування «обґрунтована підозра», поряд з його фактичною стороною додатково звертає увагу на правову сторону. Так, у рішенні від 19.10.2000 р. у справі «Włoch v. Poland» ЄСПЛ вказує, що на додаток до її фактичної сторони, наявність «обґрунтованої підозри» за змістом підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції вимагає, щоб покладені в основу факти можна було обґрунтовано вважати такими, що підпадають під одну зі статей КК, які описують кримінальну поведінку. Таким чином, «обґрунтованої підозри», безперечно, не може

бути, якщо дії або факти, які ставлять у провину затриманому, не становлять злочин на той час, коли вони сталися [7].

У своїй практиці ЄСПЛ звертає увагу на тісний взаємозв'язок і взаємозалежність обґрунтованості підозри та обставин кримінального провадження. Те, що саме можна вважати «обґрунтованим», на думку Суду, буде залежати від усіх обставин [8]. Таким чином, Суд відзначає необхідність встановлення наявності обґрунтованої підозри у кожному кримінальному провадженні з урахуванням усіх його обставин, зокрема тих, що свідчать про можливу винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення [1, с. 324].

Відповідно до сформованої ЄСПЛ практики, висновки щодо наявності обґрунтованої підозри, викладені в рішеннях національних судів, повинні ґрунтуватися на наданих стороною обвинувачення доказах, достатніх у своїй сукупності для затримання особи або взяття її під варту. Так, Суд вказує, що встановлений підпунктом «с» п. 1 ст. 5 Конвенції стандарт не передбачає, що поліція повинна володіти достатніми доказами для пред'явлення обвинувачення на момент арешту або під час перебування заявника під вартою, оскільки за наявності таких доказів поліція могла б, як можна припустити, пред'явити обвинувачення, а заявники б постали перед компетентним правовим органом [9]. У зв'язку з цим ЄСПЛ доходить висновку, що факти, які викликають підозру, не повинні бути того самого рівня з тими, що є необхідними для обґрунтування засудження або навіть пред'явлення обвинувачення, що здійснюється на наступному етапі процесу кримінального розслідування [10; 11]. При цьому ЄСПЛ визнає, що також не обов'язково, щоб затриманій особі було, в кінцевому підсумку, пред'явлене обвинувачення або щоб ця особа постала перед судом [12], а той факт, що заявнику не пред'являлося обвинувачення, а його справа не розглядалася судом не означає, що його попереднє ув'язнення не відповідало підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції [13].

Із позиції ЄСПЛ, обґрунтована підозра в жодному разі не може ґрунтуватися на суб'єктивних припущеннях суб'єктів доказування щодо вчинення особою кримінального правопорушення. Так, акцентуючи увагу на фактичній стороні обґрунтованої підозри, у рішенні від 13.11.2007 р. у справі «Sebotari v. Moldova» Суд зазначає, що того факту, що підозра є добросовісною, недостатньо [14]. Як обґрунтовано наголошують вчені, припущення, навіть добросовісне, не є достатнім обґрунтуванням підозри, так само, як і загальна негативна характеристика особи [15, с. 122], у зв'язку з чим обмеження права на свободу та особисту недоторканність може мати місце лише за наявності обґрунтованої підозри, а тільки суб'єктивного переконання (*bona fide*) недостатньо [1, с. 317].

Аналізуючи практику ЄСПЛ у частині застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра», О. А. Міцкан і М. А. Погорецький наголошують, що з плином часу така підозра у вчиненні кримінального правопорушення не може бути самостійною підставою для продовження обмеження прав особи, мають бути наведені відповідні й достатні підстави (ризика), підкріплені доказами [16, с. 38].

Таким чином, стандарт доказування «обґрунтована підозра», який застосовується прокурором при реалізації функції обвинувачення у досудовому розслідуванні злочинів, у практиці ЄСПЛ характеризується такими критеріями: 1) обґрунтована підозра передбачає наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача у тому, що відповідна особа могла вчинити діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, відповідальність за яке на момент його вчинення встановлювалася нормами КК; 2) обґрунтована підозра повинна ґрунтуватися на доказах отриманих прокурором, достатніх у своїй сукупності для ухвалення відповідного рішення, і не може ґрунтуватися на припущеннях; 3) існування обґрунтованої підозри встановлюється національними судами і відображається в судових рішеннях шляхом наведення змісту підозри, обставин справи і доказів, які дозволяють обґрунтовано підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення; 4) тягар доказування наявності обґрунтованої підозри покладається на прокурора та не може перекладатися на сторону захисту.

У доктрині кримінального процесу не дається чіткого визначення поняття стандарту доказування «обґрунтована підозра». Зокрема, як зазначається у науковій літературі, обґрунтованою слід вважати підозру, яка ґрунтується на відомостях, що об'єктивно пов'язують підозрюваного із вчиненням кримінальним правопорушенням, при цьому така підозра не може ґрунтуватись лише на тому, що особа вчинила в минулому правопорушення, навіть аналогічне [17, с. 139]. Натомість, на підставі практики ЄСПЛ С. Ю. Бутенко зазначає, що «обґрунтована підозра» – це упевненість органів влади у

тому, що особа скоїла правопорушення, передбачене кримінальним законодавством, яка виникла на підставі наявних фактів про це [18, с. 92]. Однак навряд чи можна погодитись з відповідним визначенням, оскільки будь-яка «підозра» як певне припущення, ймовірний висновок про існування певного факту не може передбачати та охоплювати собою «упевненість», оскільки «припущення» та «впевненість» це дві протилежні за змістом та взаємовиключні категорії [19, с. 104].

Більш прийнятним видається визначення обґрунтованої підозри як добросовісного припущення про вчинення особою певного діяння, яке ґрунтується на об'єктивних відомостях, які можна перевірити у судовому розгляді та які спонукали б неупереджену та розумну людину вдатися до практичних дій, щоб з'ясувати, чи є така підозра обґрунтованою [20, с. 130]. У відповідному визначенні поняття «обґрунтованої підозри» важливим для усвідомлення суті відповідного стандарту доказування є твердження про те, що припущення про вчинення особою певного діяння повинно ґрунтуватися на відомостях, які спонукали б вдатися до практичних дій для перевірки такого припущення. Відповідно до такого висновку «обґрунтована підозра» не є інтуїтивним відчуттям, вона повинна передбачати можливість пояснення причини підозри [19, с. 104].

Висновки. З урахуванням наведеного, доходимо висновку, що «обґрунтована підозра» як стандарт доказування у реалізації прокурором функції обвинувачення є багаторівневою категорією, яка наділена «динамічним» триваючим характером та не може розглядатись лише як загальна вимога, по досягненню чи виконанню якої втрачається її первинне значення – слугувати вагомою підставою прийняття рішення, яким обмежуються права і свободи особи у кримінальному судочинстві.

Стандарт доказування «обґрунтована підозра» – це стандарт доказування у кримінальному провадженні, який застосовується прокурором для прийняття поточних (проміжних) рішень, пов'язаних із обмеженням прав особи під час кримінального провадження (звернення з клопотанням про застосування та безпосереднє застосування засобів забезпечення кримінального провадження; проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; здійснення повідомлення про підозру) та полягає у встановленні ймовірності (припущення) вчинення особою певного діяння, яке обумовлюється здоровим глуздом та об'єктивними даними, які можна перевірити під час кримінального провадження та які спонукали б неупереджену та розумну особу вдатися до практичних дій, щоб з'ясувати, чи є така підозра обґрунтованою.

Список використаних джерел

1. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи. дис. д-ра юрид. наук. 12.00.09. Одеса, 2020. С. 324.
2. Case of Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 30 August 1990. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57721>. § 32.
3. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 21.04.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683 § 175.
4. Case of Cebotari v. Moldova: Judgment of the European Court of Human Rights from 13 November 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83247>. §48.
5. Case of Grinenko v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights from 15 November 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-114456> § 82.
6. Case of Labita v. Italy: Judgment of the European Court of Human Rights from 6 April 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58559> § 155.
7. Case of Włoch v. Poland: Judgment of the European Court of Human Rights from 19 October 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58893> § 109.
8. Case of Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 30 August 1990. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57721> § 32.
9. Case of Brogan and Others v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 29 November 1988. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57450> § 53.
10. Case of Murray v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 October 1994. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-162614> § 55.
11. Case of O'Hara v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 16 October 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59721> § 36.
12. Case of Cebotari v. Moldova: Judgment of the European Court of Human Rights from 13 November 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83247> § 48.
13. Case of Labita v. Italy: Judgment of the European Court of Human Rights from 6 April 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58559>. § 155.
14. Case of Cebotari v. Moldova: Judgment of the European Court of Human Rights from 13 November 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83247> § 48.
15. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні

правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К.: Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, 2015. 208 с.

16. Погорецький М. А., Міцкан О. А. Стандарт доказування «обгрунтована підозра» у практиці Європейського суду з прав людини: вплив на вітчизняну правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 37-49.

17. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. Х.: Право, 2013. 824 с.

18. Бутенко С. Ю. Підстави позбавлення особи свободи під час досудового слідства і суду у практиці Європейського суду з прав людини. *Правничий часопис Донецького університету*. 2011. № 2. С. 90-97.

19. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: дис. Канд. юрид. наук 12.00.09, Львів, 2017. С. 104.

20. Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження) / Н. О. Марчук, В. В. Касько, Р. О. Куйбіда, М. І. Хавронюк та ін.; за ред. Н. О. Марчук. К.: «Арт-Дизайн», 2015. 248 с.

Надійшла до редакції 11.12.2020

References

1. Kret H. R. (2020) Mizhnarodni standarty dokazuvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta praktychni osnovy. [International standards of proof in the criminal process of Ukraine: theoretical, legal and practical bases] dys.d-ra yuryd nauk. 12.00.09. Odesa, S. 324. [in Ukr.]

2. Case of Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 30 August 1990. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57721>. § 32. [in Eng.]

3. Sprava «Nechyporuk i Yonkalo proty Ukrainy» (2011): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 21.04.2011 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683 § 175. [in Ukr.]

4. Case of Cebotari v. Moldova (2007): Judgment of the European Court of Human Rights from 13 November 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83247>. §48. [in Eng.]

5. Case of Grinenko v. Ukraine (2012): Judgment of the European Court of Human Rights from 15 November 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-114456> § 82. [in Eng.]

6. Case of Labita v. Italy (2000): Judgment of the European Court of Human Rights from 6 April 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58559> § 155. [in Eng.]

7. Case of Włoch v. Poland (2000): Judgment of the European Court of Human Rights from 19 October 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58893> § 109. [in Eng.]

8. Case of Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom (1990): Judgment of the European Court of Human Rights from 30 August 1990. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57721> § 32. [in Eng.]

9. Case of Brogan and Others v. the United Kingdom (1988): Judgment of the European Court of Human Rights from 29 November 1988. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57450> § 53. [in Eng.]

10. Case of Murray v. the United Kingdom (1994): Judgment of the European Court of Human Rights from 28 October 1994. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-162614> § 55. [in Eng.]

11. Case of O'Hara v. the United Kingdom (2001): Judgment of the European Court of Human Rights from 16 October 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59721> § 36. [in Eng.]

12. Case of Cebotari v. Moldova (2007): Judgment of the European Court of Human Rights from 13 November 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83247> § 48. [in Eng.]

13. Case of Labita v. Italy (2000): Judgment of the European Court of Human Rights from 6 April 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58559>. § 155. [in Eng.]

14. Case of Cebotari v. Moldova (2007): Judgment of the European Court of Human Rights from 13 November 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83247> § 48. [in Eng.]

15. Fulei T. I. (2015) Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia: Naukovo-metodychnyi posibnyk dlia suddiv. [Application of the case law of the European Court of Human Rights in the administration of justice: Scientific and methodological guide for judges] 2-he vyd. vypr., dopov. K.: Koordynator proektiv OBSIe v Ukraini, 2015. 208 s. [in Ukr.]

16. Pohoretskyi M. A., Mitskan O. A. (2019) Standart dokazuvannia «obgruntovana pidozra» u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: vplyv na vitshyznianu pravozastosovnu praktyku [Standard of proof "reasonable suspicion" in the case law of the European Court of Human Rights: impact on domestic law enforcement practice]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva*. 2019. № 1. S. 37-49. [in Ukr.]

17. Kryminalnyi protses [Criminal proceedings]: pidruchnyk. (2013) Yu. M. Hroshevyi, V. Ya. Tatsii, V. P. Pshonka ta in.; za zah. red. V. Ya. Tatsiia, V. P. Pshonky. Kh.: Pravo, 2013. 824 s. [in Ukr.]

18. Butenko S. Yu. (2011) Pidstavy pozbavlennia osoby svobody pid chas dosudovoho slidstva i sudu u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. [Grounds for deprivation of liberty during pre-trial investigation and trial in the case law of the European Court of Human Rights] *Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu*. 2011. № 2. S. 90-97. [in Ukr.]

19. Sliusarchuk Kh. R. (2017) Standarty dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni [Standards of proof in criminal proceedings] dys. kand yuryd nauk 12.00.09, Lviv. 2017 S. 104. [in Ukr.]

20. Nastilna knyha profesiinoho suddi (kryminalne provadzhennia) [Professional judge's desk book (criminal proceedings)]. (2015) N. O. Marchuk, V. V. Kasko, R. O. Kuibida, M. I. Khavroniuk ta in. za red. N. O. Marchuk. K.: «Art-Dyzain», 2015. 248 s. [in Ukr.]

SUMMARY

Iryna O. Sukhachova. Nternational standard of proof of «reasonable suspicion» in the prosecutor's implementation of the prosecution function. The article provides a comprehensive study of the international standard of proof reasonable suspicion" in the implementation of the prosecutor's function of prosecution.

The author found that the standard of proof «reasonable suspicion» is the standard of proof in criminal proceedings, which is used by the prosecutor to make current (intermediate) decisions related to the restriction of individual rights during criminal proceedings (request for application and direct use of means ensuring criminal proceedings, conducting investigative (investigative) and covert investigative (investigative) actions; notification of suspicion) and consists in the established probabilities (assumptions) of a person committing a certain act, which is determined by common sense and objective data that can be verified during criminal proceedings and which would encourage an impartial and reasonable person to take practical action to determine whether such suspicion is justified.

Based on the results of the analysis of the case law of the European Court of Human Rights, the author concludes that the standard of proof «reasonable suspicion» used by the prosecutor in the prosecution in the pre-trial investigation of crimes is characterized by the following criteria: 1) reasonable suspicion to convince an objective observer that the person concerned could have committed an act that falls under the signs of a criminal offense, the responsibility for which at the time of its commission was established by the norms of the Criminal Code; 2) a reasonable suspicion must be based on evidence obtained by the prosecutor, sufficient in its entirety to make a decision, and may not be based on assumptions; 3) the existence of a reasonable suspicion is established by national courts and is reflected in court decisions by stating the content of the suspicion, the circumstances of the case and the evidence that allows a person to be reasonably suspected of committing a criminal offense; 4) the burden of proving the existence of a reasonable suspicion rests with the prosecutor and cannot be transferred to the defense.

Keywords: *reasonable suspicion, prosecutor, prosecution function, criminal procedural evidence, international standards.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-280-284

Дмитро ШАПОВАЛОВ[©]
кандидат медичних наук,
заслужений лікар України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

**ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ
ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

Висвітлено основні форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, їх узгодження з нормативно-правовими актами та законами. Проаналізовано думки вчених з цього приводу. Зосереджено увагу на тих формах використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні, які мають найвагоміше значення у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, а також обґрунтовано безпосереднє використання спеціальних знань слідчим, прокурором, враховуючи їх функціональні обов'язки.

Ключові слова: *слідчий, спеціаліст, судовий експерт, органи досудового розслідування, слідчі (розшукові) дії, судові експертизи, консультативна діяльність.*

Постановка проблеми. Перед правоохоронними органами, які діють в умовах сьогоднішнього дня, постає багато проблем під час досудового розслідування низки кримінальних правопорушень. Намагаючись виконати принципи кримінального процесуального законодавства та досягти кінцевої мети, досудові органи повинні бути обізнаними щодо можливостей використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Хоча постійні зміни в кримінально-процесуальному законодавстві і викликають певні дискусії серед практиків і науковців з приводу спеціальних знань, слід визнати, що допомога обізнаних осіб у різноманітних формах суттєво сприяє отриманню необхідної доказової бази.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми свідчить, що фундаментальні положення відносно інституту спеціальних знань досліджувалися

© Шаповалов Д. О., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1721-5150>

k_ksmpp@dduvs.in.ua

такими вченими, як: М. І. Авдєєва, В. Д. Арсєньєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, Г. С. Бідняк, А. І. Вінберг, Л. М. Головченко, Г. І. Грамович, А. В. Дулов, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. В. Коваленко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський, П. В. Цимбал, В. В. Циркаль та ін. У їхніх наукових дослідженнях були розглянуті генеза спеціальних знань, їх види та суб'єкти використання, особливості використання під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Водночас низка питань потребує додаткової аргументації з огляду на те, що форми використання спеціальних знань поступово змінюються відповідно до науково-технічного прогресу та законодавчих трансформацій.

Метою наукової статті є дослідження різноманітних форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні з урахуванням сучасної класифікації провідних учених-криміналістів, а також виокремлення найбільш розповсюджених з них.

Виклад основного матеріалу. Органи досудового слідства шляхом збирання та процесуального закріплення наявних доказів зобов'язані швидко і повно розкрити кримінальне правопорушення та виявити осіб, винних у його вчиненні; забезпечити умови для їх притягнення до кримінальної відповідальності згідно з законом; підготувати матеріали для суду, для чого дослідити обставини події злочину, які стосуються кримінального провадження і є юридично значущими для подальшого їх розгляду по суті у суді; з'ясувати причини та умови, що сприяли учиненню злочину тощо [10, с. 50]. Усе це неможливо досягнути одній особі слідчого без залучення фахівців у різних формах.

Питання класифікації форм використання спеціальних знань викликало багато дискусій у науковому середовищі. Не викликає сумнівів стала наукова точка зору М. В. Салтевського, який виділяє безпосередню та опосередковану форми спеціальних знань. При безпосередній формі суб'єкти на різних стадіях розслідування застосовують технічні засоби та спеціальні знання, наприклад, слідчий, прокурор, слідчий суддя. При опосередкованій формі, коли суб'єкти з будь-яких причин не можуть застосувати технічні засоби для виявлення або фіксації, дослідження речових джерел інформації, вони звертаються до фахівця, одержують від нього консультації, запрошують брати участь у слідчих (розшукових) діях або доручають проводити, наприклад, судову експертизу. Таким чином, слідчий застосовує спеціальні знання і технічні засоби для дослідження джерел інформації у формі участі фахівця у слідчих (розшукових) діях або призначення і проведення фахівцем судових експертиз [9, с. 82]. Тобто, використання спеціальних знань самостійно слідчим дуже обмежене.

Наявність у слідчого необхідних відомостей, наприклад, з галузі медицини, психіатрії, бухгалтерського обліку та інших спеціальних знань, корисне при висуненні версій, пошуку доказів та їхній оцінці. Вчені зазначають, що інформація про відомості спеціального характеру – лише привід для прийняття слідчим рішення про використання знань спеціалістів у формах, встановлених законодавством [4, с. 97].

Умовного розподілу на процесуальні та непроцесуальні форми дотримуються більшість учених. Ми приєднуємося до твердження, що процесуальними слід вважати такі форми, що прямо передбачені законом, а саме: а) участь спеціаліста у кримінальному провадженні; б) проведення судових експертиз. Непроцесуальними слід вважати спеціальні знання не за межами кримінального процесу, а ті, що прямо не передбачені законом. Такими формами є: а) відомчі розслідування, перевірки технічного стану; б) проведення досліджень об'єктів безпосередньо на місці події; в) консультаційно-довідкова допомога; г) надання технічної допомоги у підготовці технічних засобів, виконанні трудомістких робіт; д) використання допомоги обізнаних осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів [7, с. 9].

Розглянемо окремі аспекти участі спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, що, на наш погляд, заслуговують додаткової уваги через свою поширеність.

Слід наголосити, що для проведення слідчих (розшукових) дій у якості спеціалістів-криміналістів виступають фахівці з відділів криміналістичного забезпечення слідчих відділів Національної поліції України. У випадках, коли їхніх знань виявляється недостатньо, на допомогу залучають співробітників Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів. Як правило, така потреба виникає при виявленні кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, звалтуваннями, пожежами, коли необхідні додаткові знання у галузі балістики, біології тощо. Справа у тому, що раніше обізнані особи, які залучались до проведення слідчих (розшукових) дій, повинні були проводити експертні дослі-

дження так званих «початкових» експертиз, тобто дактилоскопічні дослідження, трасологічні, холодної зброї. На сьогодні, в результаті реформування Експертної служби МВС України, інспектори-криміналісти, які працюють у складі Національної поліції України, за своїми функціональними обов'язками повинні тільки надавати допомогу слідчому у виявленні, фіксації, вилученні об'єктів, правильному пакуванні. Не маючи глибоких знань щодо дослідження таких об'єктів, неминучі помилки.

Втім, деякі науковці позитивно відмічають розподіл функцій техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування. Так, на думку І. В. Пиріга, це сприяло дотриманню принципу незалежності судової експертизи. Поряд із цим виникли проблеми кадрового забезпечення як підрозділів НДЕКЦ, так і секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих відділів. Вчений зазначає, що рівень криміналістичної підготовки інспекторів-криміналістів слідчих відділів Національної поліції на сьогодні залишається досить низьким. Недостатня кваліфікація інспекторів-криміналістів впливає на кінцевий результат – якість розслідування кримінальних правопорушень, формування доказової бази [6, с. 13].

Категорично не можемо погодитись з точкою зору І. В. Бригадира, який акцентує увагу на тому, що за даними світової практики, поліцейському достатньо початкової професійної підготовки з основами юридичних знань, достатніх для охорони публічного порядку, припинення кримінального правопорушення та збереження його слідів [2, с. 64].

Продовжуючи, слід відзначити не тільки рівень професіоналізму фахівців, а й інші об'єктивні обставини.

З цього питання підтримуємо думку Г. С. Бідняка, яка окреслила проблеми, що існують у відділах криміналістичного забезпечення та впливають на якість проведення слідчих (розшукових) дій, які полягають у: 1) нормативно-правовому регулюванні діяльності спеціаліста (у т. ч. перевірки виявлених об'єктів за відповідними обліками); 2) матеріально-технічному забезпеченні на належному рівні; 3) узгодженості дій спеціаліста з представниками інших служб (дільничні, патрульні, оперуповноважені); 4) розширенні штату інспекторів-криміналістів у територіальних відділеннях поліції, враховуючи обсяг та специфіку існуючих завдань; 5) дотриманні нормованого робочого часу, що впливає на рівень зосередженості уваги під час збирання доказів; 6) виконанні службових завдань, що відповідають безпосереднім функціональним обов'язкам тощо [1].

Та якими б не були труднощі, слід зазначити, що якість проведення огляду місця події, обшуку, слідчого експерименту, тимчасового доступу до речей і документів суттєво зростає при участі спеціалістів різних галузей.

Використання допомоги фахівців при проведенні оперативно-розшукових заходів є дуже широкою специфічною тематикою, яка, на нашу думку, вимагає окремого дослідження не тільки в межах КПК України, а і нормативно-правових актів для службового або обмеженого використання.

Після виявлення, фіксації та вилучення слідів, задля використання їх у повній мірі у якості доказів, вони повинні бути досліджені в експертних установах.

С. Р. Росинська доводить, що судова експертиза призначається незалежно від того, чи володіють слідчий, прокурор, суддя спеціальними знаннями, призначаючи експертизу, оскільки фактичні дані, отримані шляхом експертного дослідження, не можуть бути відображені ні в якому процесуальному документі, окрім висновку експерта [8, с. 9].

Призначення та проведення судових експертиз останнім часом піддавалося реформативним процесам. Так, відібрання у слідчого права самостійно виносити постанову, призвело до ряду негативних проявів, серед яких: затягування процесуальних строків, неповне розслідування через уникнення проведення експертного дослідження тощо. Як показала практика, суди не в змозі були впоратись з таким обсягом клопотань про призначення експертиз, а також виникати в кожне кримінальне провадження в частині правильної підготовки необхідних матеріалів для дослідження. Маємо констатувати, що відмова реформаторів від таких нововведень була доречною, що позитивно відмітили практичні працівники.

Так, за результатами опитувань працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, 89 % зазначили, що самостійне призначення судових експертиз значно результативніше, ніж шляхом подання клопотання до суду та очікування його ухвали. Інші (11 %) зазначили, що немає потреби призначати судові експертизи взагалі і досудове розслідування можна швидше завершити без них.

Щодо викладення ст. 243 КПК України, вважаємо вона теж потребує певних уточнень. Так, експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за

дорученням сторони кримінального провадження. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках і порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу [3]. У цьому контексті виникають суперечки. Судові експертизи призначаються постановою, яку вносить слідчий, тому варто було б у статті замінити словосполучення «за дорученням» на «за постановою» сторони кримінального провадження. Стосовно самостійного залучення експертів стороною захисту, виникає загроза пошкодження об'єктів і втрати ідентифікаційних ознак, що теж варто враховувати законодавцю.

Маємо констатувати, що як під час призначення та проведення судових експертиз, так і протягом усього досудового провадження слідчий використовує консультаційно-довідкову форму спеціальних знань в різних галузях. Слід відзначити, що довідки зазвичай мають письмову форму, що ж до консультації, то законодавством вона закріплена тільки в межах виконання своїх обов'язків спеціалістом. Деякі вчені зазначають два види – письмовий та усний [5, с. 198], з чим не можливо не погодитись.

Наприклад, лікарі широко використовують консультативні висновки, які оформлюють на бланках встановленого зразка. Емпіричні матеріали свідчать, що такі письмові консультації приймаються судом в якості доказів. Вважаємо, що аналогічна практика в інших галузях буде тільки сприяти роботі слідчого, який проводить досудове розслідування.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що слідчий, хоча і виконує керівну функцію під час досудового розслідування, проте самостійно не в змозі і не повинен виконати дії, пов'язані з використанням спеціальних знань. Відтак, використання спеціальних знань у кримінальному провадженні в безпосередній формі є дуже обмеженим. Що ж до опосередкованої форми, то переваги не повинні віддаватись жодній з існуючих, оскільки тільки в поєднанні консультацій, участі спеціаліста, призначенні експертиз, довідковій допомозі тощо можливо швидке та неупереджене розслідування, своєчасне направлення кримінального провадження до суду.

Список використаних джерел

1. Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2018. 22 с.
2. Бригадир І. В. Перспективи підготовки поліцейських в Україні: окремі потенційні проблеми. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.). Харків, 2017. С. 63-65.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D1%81%D1%82+242#w14978>
4. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2016. 227 с.
5. Лукьянчиков Є. Д., Лукьянчикова В. Є. Консультація – самостійна форма використання спеціальних знань: *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ-Маріуполь, 2018. С. 197–198.
6. Пиріг І. В. Актуальні проблеми криміналістичного забезпечення судової експертизи *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 24 трав. 2019 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 12-14.
7. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів. Навчальний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.
8. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2008. 688 с.
9. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. К.: Кондор, 2005. 588 с.
10. Яковлев Р. М., Мулявко Д. Г. Реформування органів досудового розслідування в Україні: монографія / Р. М. Яковлев, Д. Г. Мулявко. Ірпінь: Університет ДФС України, 2017. 196 с.

Надійшла до редакції 09.12.2020

References

1. Bidniak H.S. (2018). Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni shakhraistv: Extended abstract of candidate's thesis. Dnipro [in Ukr.].
2. Bryhadyr I.V. (2017). Perspektyvy pidhotovky politseiskykh v Ukraini: okremi potentsiini problemy. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi*. Kharkiv: 63-65 [in Ukr.].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 №4651 VI. (2012) Data onovlennia: 14.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D1%81%D1%82+242#w14978>. [in Ukr.].
4. Lazebnyi A.M. (2016). Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen proty hromadskoho poriadku: Extended abstract of candidate's thesis. Irpin. [in Ukr.].
5. Lukianchikov Ye. D., Lukianchykova V. Ye. (2018). Konsultatsiia – samostiina forma vykorystannia spetsialnykh znan: Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia *Teoriia i praktyka*

sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. Kyiv-Mariupol, 197-198 [in Ukr.].

6. Pyrih I.V. (2019). Aktualni problemy kryminalistychnoho zabezpechennia sudovoi ekspertyzy *Aktualni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia*. Proceedings of the 3rd Seminar. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav. 12-14 [in Ukr.].

7. Pyrih I.V., Bidniak H.S. (2019). Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv. *Navchalnyi posibnyk*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukr.].

8. Rossynskaia E.R. (2008). *Sudebnaia ekspertyza v grazhdanskom, arbytrazhnom, admynstratyvnom y uholovnom protsesse* / E.R. Rossynskaia. 2-e yzd., pererab. y dop. M.: Norma [in Ukr.].

9. Salteviskyi M. V. *Kryminalistyka (u suchasnomu vyhliadi): pidruchnyk*. K.: Kondor, 2005. 588 s. [in Ukr.].

10. Yakovliev R.M., Muliavka D.H. (2017). *Reformuvannia orhaniv dosudovoho rozsliduvannia v Ukraini: monohrafiia* / R. M. Yakovliev, D. H. Muliavka. Irpin: Universytet DFS Ukrainy [in Ukr.].

SUMMARY

Dmytro O. Shapovalov. Forms of using special knowledge in criminal proceedings: theoretical and praxeological aspects. The author has outlined topical issues of using special knowledge in criminal proceedings. He has emphasized that in order to comply with the principles of criminal procedure legislation and timely referral of criminal proceedings to court, law enforcement agencies must use modern advances in science and technology and be aware of the possibilities of special knowledge. To this end, the main forms of use of special knowledge, their harmonization with regulations and laws have been highlighted. The scientists' opinions on this subject have been analyzed. Various criteria for classification of forms of special knowledge have been specified. The focus is on those forms of use of special knowledge that are of the greatest importance for the pre-trial investigation, as well as the direct use of special knowledge by the investigator, prosecutor, given their functional responsibilities. Emphasis has been placed on the separation of functions of a forensic expert and a specialist, the reform of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine has been analyzed, both positive aspects and shortcomings of informed persons during investigative (search) actions have been noted.

The emphasis has been placed on the important role of such an investigative (search) action as the appointment of forensic examinations, indicating the errors and miscalculations made by the investigator, prosecutor during the collection of necessary materials, selection of comparative samples for expert examination. Particular emphasis has been placed on asking questions to the expert to address, their consistency with the objectives of specific criminal proceedings and ways to avoid common mistakes. The advisory assistance of knowledgeable persons is emphasized and its separation from the reference form of use of special knowledge has been proved. Based on the opinions of scientists, the author has proposed to use both oral and written consultation.

Keywords: *investigator, specialist, forensic expert, pre-trial investigation bodies, investigative (search) actions, forensic examinations, advisory activity.*

УДК 343.982.32

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-284-290

Ольга БРЕНДЕЛЬ®

завідувач сектору

(Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»)

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПІСУ

Досліджено проблемні питання, які все частіше постають в експертній практиці, а саме: проблеми, пов'язані з неналежною підготовкою матеріалів, що надаються для проведення експертизи відео-, звукозапису.

Метою статті є аналіз актуальних проблем, які виникають під час призначення експертизи відео-, звукозапису та визначення шляхів їх вирішення.

Проаналізовано матеріали відео-, звукозапису, які надаються на експертизу; визначено дві основні групи таких записів; розглянуто, яка інформація із досліджуваних записів використовується слідчими органами і з якою метою. Розглянуто об'єкти дослідження, завдання, що вирішуються в експертизі відео-, звукозапису. Проаналізовано проблемні питання, які виникають під час підготовки

© Брендель О. І., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1723-0203>

e-mail: olgabrenda@ukr.net

матеріалів та призначенні експертиз відео-, звукозапису; наведено шляхи їх вирішення, зокрема надано рекомендації щодо ознайомлення з наявними матеріалами, підготовки «спірних» записів для надання на дослідження, відібрання зразків голосу та мовлення для експертного дослідження.

Ключові слова: *судова експертиза відео-, звукозапису, фоноскопична експертиза, спірний запис, зразки голосу, зразки усного мовлення, ідентифікаційне дослідження.*

Постановка проблеми. Постійне збільшення використання відео-, звукозаписів у діяльності окремих установ і в побуті призводить до того, що у сферу кримінального процесу все частіше долучаються записи, виготовлені у різноманітних умовах. Дані, що отримані під час аналізу відео-, звукозаписів, можуть мати суттєве значення для встановлення обставин правопорушення та можуть використовуватись: під час перевірки оперативно-розшукових версій; для оцінки правильності використання обраної тактики розкриття або попередження злочину; розшуку злочинців, які переходять; визначення місця знаходження осіб, які втягнуті у злочинну діяльність тощо.

Першою, і на сьогодні найбільш суттєвою, проблемою під час підготовки матеріалів для призначення експертизи відео-, звукозапису (фоноскопичної експертизи) є підбір матеріалу, що надається на дослідження.

У криміналістичному дослідженні відео-, звукозаписів виділяють два основні напрями: перший, де об'єктом дослідження є усне мовлення особи, другий, де об'єкт – технічна сторона запису. Специфіка об'єктів дослідження, різноплановість вирішуваних завдань, що можуть бути поставлені на вирішення експерту, а також інші чинники визначають наявність деяких особливостей, на які слідчому необхідно звертати увагу під час ухвалення постанови про призначення експертизи відео-, звукозапису. Ці особливості можуть стосуватись як поставлених перед експертом питань, так і обсягу, характеру та порядку отримання матеріалів, які надаються на дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Невипадково від започаткування експертизи відео-, звукозапису організаційно-технічні та процесуально-правові проблеми під час підготовки та призначення судових експертиз відео-, звукозапису досліджувались такими вченими-криміналістами, як Л. М. Карнеєва, А. А. Ложкевич, В. А. Снетков, М. О. Селиванов, О. А. Леві, Е. К. Ребгун, В. А. Чиванов, В. Л. Шаршунський, Л. І. Громовенко, Г. С. Рамишвілі, В. Н. Сорокин, М. П. Хилобок, М. В. Салтевський, Ю. Ф. Жаріков, О. Р. Шляхов, Т. В. Авер'янова, О. Р. Россинська, О. І. Галяшина, Г. В. Оленін, І. О. Струк, Л. В. Домбровський, Ю. С. Харабуга, С. М. Шелепкова та ін.

Проте розвиток та масове поширення засобів здійснення та фіксації відео-, звукозаписів створює все нові можливості для використання таких записів у різних сферах, що призводить до появи нових проблем, які пов'язані з підготовкою матеріалів для надання на експертне дослідження, та зумовлює *актуальність* досліджуваної проблематики.

Метою статті є аналіз актуальних організаційних проблем під час призначення судової експертизи відео-, звукозапису та виявлення напрямів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Практика проведення судових експертиз відео-, звукозапису показує, що всі відео-, звукозаписи умовно можна поділити на дві основні групи.

Першу групу становлять записи, що виготовлені безпосередньо у сфері діяльності правоохоронних органів, серед яких: записи інформації, що поступають у чергову частину; записи у процесі оперативно-розшукової діяльності; записи у судових засіданнях тощо. До цієї групи також слід віднести записи у сфері кримінального процесу, як результат використання відео-, звукозапису в процесі службово-виробничої діяльності, наприклад: записи повідомлень служби швидкої допомоги, Державної служби надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС); переговори екіпажів літаків із диспетчерами аеродромів; переговори диспетчерів електростанцій, підприємств газопостачання, залізниці, служби таксі тощо.

Левову частку серед таких записів становлять матеріали автоматизованих довідкових служб, інформаційно-пошукових систем, які працюють на базі автоматизованої техніки. Записи, виготовлені у сфері діяльності правоохоронних органів можуть містити інформацію про: заяви громадян та посадових осіб про скоєння злочину, або злочини, що готуються, отримані через службу «102»; повідомлення слідчо-оперативних груп про характер злочину, прикмети злочинців чи викраденого майна, можливі шляхи переміщення злочинців та заходи, які вжиті для їх затримання; безпосередньо про обставини скоєння злочину; місце, спосіб скоєння злочину; осіб, які скоїли злочин, їхню кількість,

прикмети та місця їх знаходження; результати огляду місця події чи предметів, що пов'язані зі злочином; можливих свідків злочину; результати опитування громадян з метою отримання оперативно-розшукової інформації у процесі розшуку; результати допиту громадян у приміщеннях правоохоронних органів.

Записи у сфері службово-виробничої діяльності можуть бути використані слідчим під час розслідування злочинів для встановлення: ситуаційних моментів, які важливі для процесу доказування (факт присутності/відсутності; факт звернення із заявою; факт переговорів, які відбулися тощо); причетність посадових осіб до різноманітних подій або ситуацій, що розслідуються; зміст розпоряджень посадових осіб; факти надходження заяв про події та реагування на них посадовими особами; факт хуліганських проявів конкретних осіб (хибний виклик швидкої допомоги, ДСНС) тощо.

Другу групу становлять записи, які отримані приватними особами для фіксації інформації з метою її використання під час тлумачення різноманітних ситуацій, що є предметом попереднього слідства. Такими записами зацікавлені особи намагаються довести факт події, яка відбулась; викрити певну особу, причетну до скоєння злочину, або, навпаки, обґрунтувати своє алібі. Ця група записів може містити інформацію або відомості, що корисні для слідства: про осіб, які скоїли або причетні до скоєння злочину; про обставини скоєння злочину (змови або приховування слідів злочину); про факти зустрічей або знайомства; про причетність до скоєння злочину конкретних осіб або ступінь їх причетності; про причетність учасників розмови до події тощо.

Також до цієї групи можна віднести й «побутові» записи, призначені для особистого користування, виготовлені, зазвичай, під час сімейних свят; відомості, що надалі будуть становити інтерес для слідства, в цих записах зафіксовані випадково. Сам процес запису не має прямого причинно-наслідкового зв'язку із злочином. Побутові записи можуть містити інформацію про відомості щодо події та фактичних обставин злочину, який розслідується та відбувся у момент запису в тому самому місці або приміщенні/поза ним, але в межах об'єктива відеокамери чи мікрофона/щодо подій, які не пов'язані із місцем проведення запису.

Аналіз «побутових» записів може допомогти слідству встановити низку вагомих обставин щодо правопорушення, яке розслідується, наприклад: факт присутності/відсутності конкретних осіб у цьому місці в певний час; факт і ступінь знайомства певних осіб; ступінь причетності кожного із учасників до правопорушення, ставлення певної особи до певного факту, що відбувається; дані, за якими можна реконструювати подію, поведінку учасників, ситуацію та умови, в яких відбувається подія тощо.

Насамперед, під час призначення експертизи відео-, звукозапису необхідно провести огляд відео-, звукозаписів, які слідчий планує надати на дослідження, для визначення їх вагомості для провадження та індивідуалізації – чіткого визначення об'єкта дослідження (визначення назви файлу, носія, на якому його зафіксовано тощо). За результатами огляду складається протокол огляду, в якому міститься повний текст записів. Якщо до суті провадження, що розслідується, має відношення не весь запис, а тільки його частина, то в протоколі відтворюється тільки та частина (фрагмент/фрагменти розмови). Виконання цієї вимоги не тільки полегшує роботу експерта, скорочує термін виконання досліджень, але й забезпечує відсутність зауважень під час розгляду справи в суді.

Зазначимо, що під час призначення експертизи треба звернути увагу на кількість об'єктів дослідження (*носіїв інформації – лазерних дисків, карток пам'яті, інших накопичувачів*) та записів, що на них зафіксовані (*наприклад, на одному диску із телефонними переговорами може бути зафіксовано записи розмов однієї особи за кілька місяців*). Із досвіду експертної практики, експерт інколи за один робочий день в змозі обробити не більше ніж 2–15 хвилин досліджуваного запису (залежно від його якості). В експертизі відео-, звукозапису кожний об'єкт досліджується окремо. Якщо фіксація однієї події відбувалась кількома джерелами, і всі вони надані на дослідження, то обсяг досліджуваного матеріалу, відповідно, подвоюється, потроюється тощо залежно від кількості наданих на дослідження матеріальних носіїв, що призводить до збільшення строку проведення експертизи. Незважаючи на те, що встановлення текстового змісту розмов, які зафіксовані на фонограмі, не є окремим експертним завданням, оскільки не потребує застосування спеціальних знань, воно проводиться експертом під час вирішення питань персоналізації мовленнєвого матеріалу чи застосуванні спеціальних методів покращення розбірливості усного мовлення. Для скорочення та забезпечення реального строку проведення експертизи ініціатору проведення експертизи необхідно визначати тільки ті за-

писи, які стосуються суті справи, або із довготривалих записів виокремлювати для дослідження тільки певні фрагменти [1, с. 63].

Як зазначалось вище, в криміналістичному дослідженні відео-, звукозаписів виділяють два основні напрями: перший, де об'єктом дослідження є усне мовлення особи, другий, де об'єкт – технічна сторона запису. Зважаючи на це, основними завданнями експертизи відео-, звукозапису є встановлення технічних умов і технології отримання відео-, звукозапису, а також дослідження усного мовлення з метою ототожнення особи за голосом та/або мовленням.

Зауважимо, що дослідження мовленнєвої інформації полягає в аналізі властивостей особистості та особливостей, що проявляються в її мовленні. Основним завданням ідентифікаційних досліджень мовленнєвої інформації є ідентифікація мовця за його голосом або усним мовленням. Для проведення таких досліджень разом зі «спірним» записом (запис, через який признається експертиза, що відображає фактичні обставини, істотні для справи, які необхідно перевірити експертним шляхом), необхідно надавати зразки усного мовлення конкретної особи, належність мовлення якої необхідно встановити на «спірному» записі.

Особливу увагу слід звернути на процес відбору зразків голосу та усного мовлення, оскільки від їх якості залежить можливість врахувати та зіставити під час експертного дослідження весь комплекс індивідуалізуючих ознак, порівняти всі особливості мовця та варіанти. Перш ніж приступити до отримання порівняльних зразків мовлення, необхідно ретельно вивчити досліджуваний запис. Під час підготовки порівняльного матеріалу треба враховувати, що на якість запису зразка впливає ціла низка чинників, зокрема: технічні параметри апаратури фіксації звуку; акустичні характеристики того приміщення, в якому проводиться запис; емоційний стан фігуранта тощо.

Акцентуємо на тому, що суттєві труднощі можуть виникнути тоді, коли зразки усного мовлення не будуть зіставні зі «спірним» записом. Зіставлення зразків усного мовлення зі «спірним» записом полягає у збігові умов їх запису, зокрема: теми розмов, емоційного стану тощо. Збіг умов записів дозволяє визначити та якісно оцінити чинники, що можуть впливати на відображення ознак усного мовлення та зумовити особливості їх дослідження у процесі проведення експертизи. Зіставлення по умовах запису досягається відбором зразків в умовах, аналогічних тим, в яких був отриманий «спірний» запис.

Звертаємо увагу, що усіх учасників слідчої дії перед початком запису необхідно попередити про дотримання повної тиші. Відповіді на питання мають бути розбірливі, розгорнуті. Особа, у якій проводиться відбір зразків, повинна знаходитись перед мікрофоном. У процесі проведення запису необхідно дотримуватись почерговості реплік і фраз, промовлених різними особами. Особу, зразки голосу та мовлення якої необхідно отримати, попередити не лише про надання неправдивих свідчень, але й про відповідальність за спробу навмисного спотворення голосу. Під час запису не рекомендується переривати особу, у якій відбирається зразок голосу, треба надати їй змогу вільно висловитися, навіть якщо вона відхиляється від теми розмови.

Рекомендуються такі форми зразків усного мовлення [2, с. 46–47]:

1. *Монолог*. Зразки можуть бути розповіддю за тематикою, яка пов'язана зі змістом «спірного» запису. Зіставлення за змістом, темою, характером відношень, емоційністю тощо має забезпечуватись особою, яка проводить відбір зразків, шляхом встановлення відповідного контакту, питань і прохань (говорити гучніше, швидше, чіткіше тощо). Така форма відбору зразків усного мовлення дозволяє найбільш повно відобразити індивідуальні лінгвістичні ознаки та меншою мірою – акустико-фонетичні ознаки.

2. *Діалог*. Зразки усного мовлення є бесідою з особою, у якій необхідно отримати зразки. Мовленнєві фрагменти, аналогічні за змістом із «спірним» записом і необхідні для досягнення зіставлення, можна включати у запитання, які ставляться. У разі потреби можна попросити повторити той чи інший фрагмент (фразу, зворот), сказати гучніше, тихіше тощо. В такій формі особисті лінгвістичні ознаки мовця проявляються не так яскраво, як при першій.

3. *Повторення*. При цій формі особа, яка надає зразки свого мовлення, повторює за тим, хто проводить відбір зразків слова (фрази, репліки), що містяться в «спірному» записі. При цьому мовленнєвий фрагмент поступово збільшують до повного обсягу. Наприклад, необхідна фраза: «Красуне, завтра о дев'ятій годині на вокзалі відбудеться вибух» – розбивають на такі елементи: «Красуне», «Красуне, завтра», «Красуне, завтра о

дев'ятій годині», «Красуне, завтра о дев'ятій годині на вокзалі» тощо. Поступово особа, що проводить відбір зразків усного мовлення, корегує особливості промовляння, досягає того, щоб фраза була промовлена аналогічно до «спірного» запису.

4. *Читання.* Ця форма зразків усного мовлення використовується лише тоді, коли передбачається, що «спірний» запис був зачитаний. Така форма відбору зразків полягає в читанні заздалегідь підготованого тексту, аналогічного за змістом «спірному» запису, оскільки читання відрізняється від спонтанного мовлення. Один чи кілька закінчених фрагментів багаторазово читаються з характерною промовою (від 10 разів). Читання має бути без помилок. Після кожного прочитання необхідно зробити паузу або перерву для забезпечення того, щоб не відбулось умисного одноманітного викривлення властивостей власної промови. Як свідчить практика, після кожного прочитання збоїв і запинок в читанні стає менше, краще проявляється навик читання. У разі потреби в кожному новому читанні можна регулювати його темп: прохати читати швидше, повільніше, виразніше; читати відповідно до розділових знаків тощо.

Зразки першої/другої форм можна відбирати одночасно, однак, більш правильним буде їх окреме отримання роздільно у часі. Запис повинен проводитись у якісних акустичних умовах, оскільки під час запису фіксуються всі звуки навколишньої обстановки; сукупність звуків, що притаманні тому місцю, де проводився запис.

Кращі результати в експертизі відео-, звукозапису досягаються за умов, коли на дослідження надається одночасно кілька зразків усного мовлення однієї й тієї самої особи. Під час відбирання зразків усного мовлення будь-якої форми треба пам'ятати про кількість мовленнєвого матеріалу. Бажано отримати зразки голосу та мовлення фігуранта загальною тривалістю не менше ніж 20...25 хвилин.

У процесі відбору зразків голосу та/чи мовлення й підготовки матеріалів для надання на експертизу треба дотримуватись таких основних правил: до відбору зразків голосу та мовлення не можна ставитись формально; треба дати змогу особі, у якій проводиться відбір зразків мовлення, звикнути з обстановкою, встановити з нею психологічний контакт; необхідно пам'ятати, що головною метою отримання зразків є запис усного мовлення особи, у якій вони відбираються, тому не потрібно її перебивати, говорити одночасно з нею.

У першій групі записів (записи, виконані певними органами внаслідок своєї професійної діяльності), на думку експерта, встановлювати технічні умови та технології отримання записів не доцільно, оскільки інформація, що отримана шляхом проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами державних органів, які мають на це певні повноваження, обов'язки, права, відповідальність тощо, не повинна викликати сумнівів в її автентичності. Всі дії співробітників спецпідрозділів, державних органів фіксуються згідно з нормами чинного законодавства відповідними документами.

Окрему групу також становлять записи, що проводяться слідчим або із залученням спеціаліста для фіксації процесу та змісту процесуальної дії. У такому разі гарантією автентичності запису є дотримання загального порядку її виробництва та процесуального оформлення під час долучення записів до протоколів слідчої дії або іншого процесу.

Записи другої групи (записи, отримані приватними особами) можуть мати доказову значущість лише за умови дотримання передбаченого законодавством порядку долучення матеріалів до справи як речові докази. У цьому випадку досліджувати та доводити оригінальність та технічні умови і технології отримання відео-, звукозапису вбачається доцільним. Експертний висновок з дослідження таких записів має важливе значення для справи, оскільки за його допомогою як спростовуються хибні доводи зацікавлених осіб про те, що запис не відповідає дійсності, змонтований, мовлення не належить певній особі, так і у слідчого виникають аргументовані підстави для того, щоб не приймати досліджуваний запис як джерело доказу, та притягнути причетних до відповідальності за фальсифікацію.

Найчастіше фальсифікують саме записи, надані приватними особами, тобто ті, які належать до групи «побутових» записів. Такими записами зацікавлені особи намагаються обґрунтувати своє алібі, викликати підозру у слідчих органах щодо третіх осіб тощо. Такі записи за часом їх виготовлення поділяються на записи, отримані до порушення кримінального провадження, та записи, що виготовлені у процесі розслідування.

Багато методів і способів фальсифікації записів пов'язані із виготовленням копії записів, тому слідчий, який призначає експертизу, має вжити усіх заходів для надання на

дослідження:

- оригінального запису (не копії);
- оригінального пристрою, яким здійснено запис;
- додаткове обладнання, що використовувалось для запису, у повному складі: мікрофон, джерело живлення, прилади керування тощо;
- повні відомості про внесення конструктивних змін у пристрій запису та додаткове обладнання із зазначенням хронології таких змін та опис тракту запису від передавача (мікрофона, відеокамери) до приймача (технічного засобу фіксації) із зазначенням кількості каналів та інших технічних супутніх засобів [3].

Треба зазначити, що під час встановлення факту про те, що досліджуваний запис є копією, зазвичай, встановлення ознак монтажу не має практичного сенсу, оскільки в копіях ознаки монтажу можуть бути замасковані або взагалі знищені, що може призвести до хибних висновків під час оцінювання таких доказів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що використання записів як джерело доказової інформації насамперед залежить від експертного дослідження. Сучасні досягнення технічного прогресу призвели до широкого застосування пристроїв відео-, звукозапису (в тому числі і засобів прихованого спостереження), що дозволяє їх використовувати за будь-якої потреби як у сфері кримінального процесу, так і у звичайному побуті. Першочерговим завданням правоохоронних органів є повне та об'єктивне встановлення обставин подій, які відбуваються, збирання достатніх доказів для з'ясування механізму злочину та винуватості учасників злочину. Матеріали відео-, звукозапису, які долучаються до матеріалів провадження, є найбільш об'єктивним джерелом доказів, що мають суттєве значення для розслідування злочинів. Правильна підготовка матеріалів відео-, звукозапису, які надаються на проведення експертизи, не тільки полегшує роботу експерта, скорочує термін виконання досліджень, але й забезпечує відсутність зауважень під час розгляду справи в суді.

Список використаних джерел

1. Брендель О. І. Судова експертиза відео-, звукозапису: особливості призначення та проведення у кримінальних провадженнях за фактами вчинення корупційних злочинів. О. І. Брендель // Особливості підготовки матеріалів для призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях за корупційними злочинами: матеріали міжвідомчого науково-практичного семінару «Проблемні питання призначення та проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях за корупційними злочинами» (Харків, 12 липня 2019 р.) / ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, НАБУ. – Харків: Константа, 2019. – С. 59–69.
2. Ложкевич А. А., Макаров А. М., Шаршунский В. Л. Звукозапись и фonoскопическая экспертиза на предварительном следствии : учеб. пособ. – Минск : ВНИИ МВД СССР, 1984. С. 46–47.
3. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. С. 172.

Надійшла до редакції 04.12.2020

References

1. Brendel, O. (2019) Sudova ekspertiza video-, zvukozapisu: osoblivosti pryznachennya ta provedennya u kriminalnih provadzhennyah za faktami vchinennya koruptsiynih zlochiniv [Forensic examination of video and audio analysis: features of appointment and conduct in criminal proceedings on the facts of corruption crimes] – Harkiv : Konstanta, 2019. – S. 59–69. – ISBN 978-966-342-416-0. [in Ukr.]
2. Lozhkevich, A., Makarov, A., Sharshunskiy, V. Zvukozapis i fonoskopicheskaya ekspertiza na predvaritelnom sledstvii : Uchebnoe posobie (1984) [Sound Recording and Phonoscopic Examination During Preliminary Investigation: A Study Guide] – Minsk : VNIИ MVD SSSR, S. 46–47. [in Belarus]
3. Naukovo-metodichni rekomendacii z pitan' pidgotovki ta pryznachennya sudovih ekspertiz ta ekspertnih doslidzhen': vid 08.10.98 № 53/5 (zi zminami ta dop.). [Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert research] *Ofitsiyniy visnik Ukrainy* vid 03.12.1998. № 46. S. 172. [in Ukr.]

SUMMARY

Olha I. Brendel. Organizational problems when appointing forensic video, audio analysis.

The problematic issues that increasingly arise in the examination of video and audio recording, namely the problems associated with the improper preparation of materials provided for the examination of video and audio recording, have been studied.

The purpose of the article is to analyze the current problems that arise in the appointment of the examination of video, audio and identify ways to solve them.

The materials of video, audio analysis, which are provided for examination, are analyzed; two

main groups of such records are identified. The first group of records - records made by certain bodies as a result of their professional activities. The second group - records received by ordinary citizens. Considered what information from the investigated records is used by investigative bodies for what purposes. The objects of research, tasks that are solved in the examination of video, audio analysis are considered. The problematic issues that arise during the preparation of materials and appointment of video and audio examinations are analyzed; the ways of their solution are given, in particular, the recommendations on acquaintance with the available materials, preparation of «disputable» records for submission for research, sampling of voice and speech for expert research are given. The paper considers the following forms of samples of oral speech: monologue, dialogue, repetition and reading; peculiarities of obtaining them for solving certain problems. The requirements are given that are put forward to solve the problems of establishing technical conditions and technologies for obtaining video audio recording.

Keywords: *forensic examination of video, audio analysis, phonoscopic examination, disputed recording, samples of voice, samples of oral speech, identification research.*

УДК 343.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-290-295

Володимир ПРИЛОВСЬКИЙ®,
доцент кафедри
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

АЛГОРИТМИ ДІЙ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Висвітлено деякі аспекти розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Розглядаються алгоритми дій працівників правоохоронних органів у досліджуваній категорії кримінальних проваджень.

Визначено порядок дій уповноважених осіб відповідно до кожної із них. Зокрема, стосовно першої ситуації, зазначено, що вона є найбільш простою. На момент порушення внесення відомостей в ЄРДР очевидні подія втягнення неповнолітнього в протиправну діяльність і спосіб вчинення кримінального правопорушення. Крім того, встановлено особи злочинця і неповнолітнього, втягненого в протиправну діяльність, а також характер взаємин між ними. Відомі обставини скоєння неповнолітнім протиправних дій, а злочинець визнає свою провину і дає правдиві показання.

Ключові слова: *протиправна діяльність, неповнолітній, втягнення, організація, типова слідча ситуація, алгоритм дій, слідча (розираюча) дія.*

Постановка проблеми. Уповноважені особи повинні виконувати свої посадові обов'язки згідно з конкретними обставинами та обстановкою. Загалом, можна сказати, що однією з основоположних наукових категорій для планування та організації досудового розслідування є слідча ситуація. У той же час, втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність характеризується специфічними обставинами, що впливають на алгоритми дій працівників Національної поліції під час виявлення та розслідування вказаних кримінальних правопорушень. Тому вважаємо за необхідне дослідити питання типових слідчих ситуацій при розслідуванні визначеної категорії протиправних діянь.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у розвиток типових слідчих ситуацій розслідування зробили такі вчені, як О. Я. Баєв, В. П. Бахін, О. І. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, І. Ф. Герасимов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, М. В. Салтєвський, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін. Але наше дослідження конкретизувало алгоритми дій працівників правоохоронних органів при розслідуванні втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції науковців.

© Приловський В. В., 2020
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-4490-6301>
k_ksmp@dduvs.in.ua

Метою даної статті є дослідження алгоритмів дій працівників правоохоронних органів при розслідуванні втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Стосовно визначення поняття типової слідчої ситуації, то, наприклад, В. К. Лисиченко і О. В. Батюк формулюють її як сукупність умов, що об'єктивно складаються в процесі розслідування злочинів, утворюють своєрідну обстановку на його певний момент, яка ставить перед слідчим проблему вибору відповідного напрямку подальших дій і прийняття тактичних рішень [8, с. 5]. А вже І. М. Комаров акцентує увагу на тому, що за своїм змістом типові криміналістичні ситуації виступають своєрідними теоретичними моделями, які дозволяють правильно орієнтуватися загалом у тій ситуації, що склалася, та вибирати найбільш характерні для конкретного випадку прийоми та способи розслідування, що забезпечують збирання відсутньої фактичної інформації у справі. У їх основу закладено такі основні показники, як наявність (відсутність) типової вихідної інформації, відомостей про фактичні й інші дані за досудовим провадженням. Тобто вчений вказує на необхідність розкривати зміст криміналістичних ситуацій через визначення їхньої інформаційної структури [6, с. 52].

Найбільш точним ми вважаємо визначення, що надав Л. Я. Драпкін, який сформулював слідчу ситуацію як динамічну інформаційну систему, елементами якої є істотні ознаки й властивості обставин, що мають значення у кримінальній справі, зв'язки, відносини між ними, а також учасниками процесу розслідування, що настали, і передбачувані результати дій сторін [3, с. 28].

Стосовно конкретних кримінальних правопорушень, то, наприклад, М. В. Куратченко на початковому етапі розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією акцентував на існуванні наступних типових слідчих ситуацій: 1) злочинець (сутенер, повія) відомий, є достатні фактичні дані, які свідчать про конкретні обставини кримінального правопорушення та його причетності до нього; 2) виявлено факт здійснення сутенерства чи втягнення особи в заняття проституцією, злочинець відомий, але доказів для повідомлення про підозру недостатньо; 3) злочинець (сутенер, повія) відомий, наявні матеріальні сліди злочину й очевидці злочинної події, але він переховується від слідства та суду; 4) злочинець невідомий, відсутні матеріальні сліди та очевидці злочину [7, с. 92].

Залежно від характеру первинної інформації, наявної на етапі прийняття рішення про порушення кримінальної справи у справах про втягнення неповнолітнього у вчинення антигромадських дії, А. М. Сажаєв виділяє основні типові ситуації, при яких у первинних матеріалах є достатньо даних, які підтверджують, що злочинна подія мала місце або в них відсутній необхідний обсяг відомостей, вказують на ознаки залучення [12, с. 27].

У свою чергу, А. Р. Ікаєв наголошував на тому, що за умови розслідування втягнення в злочинну діяльність кількох неповнолітніх, необхідно з'ясувати мету, мотиви такого об'єднання, індивідуалізувати роль кожного з учасників групи. Тому, на думку автора, необхідно розглядати такі ситуації, як: 1) неповнолітній не вчинив злочину, до якого його залучав дорослий; 2) неповнолітній реалізував злочинну діяльність, а саме: а) неповнолітній вчинив злочин самостійно; б) неповнолітній вчинив злочин спільно з дорослим; 3) неповнолітній не вчиняв злочин, однак був втягнутий у зайняття пияцтвом, жебрацтвом, азартними іграми [4, с. 11].

А вже К. Ю. Назаренко на початковому етапі розслідування створення та утримання місць розпусти визначила наступні ситуації: а) злочинець відомий, є достатні фактичні дані, що свідчать про конкретні обставини злочину – 24 %; б) злочинець відомий, але доказів недостатньо для повідомлення про підозру – 48 %; в) злочинець відомий, але він переховується від слідства і суду – 16 %; г) злочинець невідомий – 12 % [10, с. 83-84].

Зі свого боку, В. І. Брилев визначив наступні слідчі ситуації: 1) втягнутий неповнолітній вчинив антигромадську дію самостійно; 2) втягнутий неповнолітній вчинив антигромадську дію спільно з іншими неповнолітніми; 3) втягнутий неповнолітній вчинив антигромадську дію спільно з дорослим злочинцем. Врахування специфіки названих вище ситуацій націлює слідчого (дознавача) на висування і перевірку версій про можливе знаходження в оточенні неповнолітнього, що вчинив антигромадську дію, інших осіб (дорослих або неповнолітніх), які можуть бути інформовані про обставини як самого втягнення, так і тієї антигромадської дії, яку вчинив втягнутий неповнолітній [1, с. 207-208].

Доречною вважаємо думку Є. Ю. Буждиганчук, яка на початковому етапі розслідування сутенерства, вчиненого організованою групою (ОГ), виокремлює наступні типові ситуації: а) сутенерів затримано, є достатні фактичні дані, що свідчать про конкретні обставини сутенерства, виявлено структуру ОГ, особу лідера встановлено, більшість членів ОГ співпрацюють зі слідством (18 %); б) злочинців встановлено, наявна певна інформація про обставини злочину, але доказів недостатньо для повідомлення про підозру, члени ОГ відмовляються від дачі показань, висувають неправдиві алібі (47 %); в) наявна інформація про обставини сутенерства, є потерпілий і свідки, зібрано матеріальні сліди злочину, особу сутенера встановлено, але переховується від слідства й суду (26 %); г) наявна обмежена інформація щодо обставин сутенерства, є потерпілий, свідки відсутні, особу сутенера не встановлено (9 %) [2, с. 141].

На основі дослідження матеріалів кримінальних проваджень, нами встановлено, що на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність виникають наступні типові слідчі ситуації:

а) особа, яка втягнула неповнолітнього в протиправну діяльність, відома і затримана, є достатня кількість матеріальних й особистісних доказів, що свідчать про конкретні умови злочину, для повідомлення підозри – 15 %;

б) особа, яка втягнула неповнолітнього в протиправну діяльність, відома, але матеріальних та особистісних доказів недостатньо для повідомлення їй про підозру – 52 %;

в) особа, яка втягнула неповнолітнього в протиправну діяльність, відома, є достатня кількість матеріальних та особистісних доказів, але злочинець переховується від правоохоронних органів – 23 %;

г) виявлено факт втягнення неповнолітнього в протиправну діяльність, але особа злочинця не встановлена – 10 %.

Визначено порядок дій уповноважених осіб відповідно до кожної із них. Так, стосовно першої ситуації, то вона є найбільш простою. На момент порушення внесення відомостей в ЄРДР очевидні подія втягнення неповнолітнього в протиправну діяльність і спосіб злочину. Крім того, встановлені особи злочинця і неповнолітнього, втягненого в протиправну діяльність, а також характер взаємин між ними. Відомі обставини скоєння неповнолітнім протиправних дій, а злочинець визнає свою провину і дає правдиві показання.

Таким чином, необхідно лише зафіксувати все вищезазначене відповідними процесуальними діями. Зокрема, матеріальні докази необхідно вилучити під час огляду місця події, провести допити потерпілого та свідків, а також, за необхідності, призначити експертизи. З огляду на зазначене, обов'язковими ЄРД, а також іншими заходами по визначеній слідчій ситуації будуть наступні: 1) огляд місця події; 2) допит неповнолітнього потерпілого, підозрюваного та свідків; 3) освідування неповнолітнього потерпілого та підозрюваного; 4) огляд та доручення до провадження відеозаписів, фотографій, на яких зафіксовані протиправні дії та їх наслідки.

Друга ситуація є типовою для вчинення втягнення неповнолітнього в протиправну діяльність без достатньої кількості свідків і матеріальних доказів. У такій ситуації послідовність дій працівників правоохоронних органів буде такою: 1) огляд місця події; 2) допит свідків.

На думку А. І. Ікаєва, враховуючи об'єктивну сторону втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, можна виокремити типові обставини, що будуть використовуватися під час розслідування втягнення неповнолітніх окремо у: 1) злочинну діяльність (наявність дорослих підбурювачів чи інших співучасників; існування групи неповнолітніх (можливо, і дорослих), яка здійснила кілька злочинів; наявність фактів неінформування або заздалегідь не обіцяного приховування з боку дорослих (батьків, осіб у яких неповнолітній залишав на зберігання викрадені речі, яким дарував такі речі та ін.); придбання дорослими викраденого неповнолітнім майна і його збут; 2) пияцтво (наявність інформації про: співучасників та осіб, які втягли неповнолітнього в пияцтво; аморальний спосіб життя, якщо це передувало втягненню в злочин; про обставини придбання і вживання спиртного; про причетність втягувачів і залучених до скоєння інших злочинів; наявність свідків пияцтва); 3) заняття жебрацтвом (наявність інформації щодо способів втягнення до жебрацтва; наявність інформації чи є доходи від жебрацтва основним або одним з головних джерел існування даної особи); 4) заняття азартними іграми (є інформація про обставини допуску неповнолітнього в приміщення ігрового закладу; є інформація щодо використання неповнолітнього або за його участі в азартних іграх; є інфор-

мація про вчинення дій групою осіб за попередньою змовою; з витяганням доходу у великому розмірі; особою з використанням свого службового положення [5, с. 124]. На виявлення зазначених обставин й буде направлено всі слідчі (розшукові) дії.

Третя ситуація характеризується зникненням злочинця з місця події та відсутністю достатньої кількості інформації. У цьому випадку обов'язково необхідно реалізувати тактичну операцію «Розшук злочинця». Вказана операція включає ряд заходів. Зокрема, одна група вчених (Б. В. Волженкін, С. К. Пітерцев, В. В. Шиманський) до них відносять: огляд місця події, допит свідків, потерпілих, обшук, впізнання, а також проведення оперативно-розшукових заходів (переслідування по «гарячих» слідах, організація спостереження за місцями ймовірної появи злочинця, блокування парків відпочинку та інших місць, де ймовірніше за все він може переховуватися; використання для розшуку криміналістичних обліків та інформаційно-довідникових систем органів внутрішніх справ; залучення до розшуку громадськості) [11, с. 15].

Крім того, ми поділяємо позицію В. О. Малярової, яка з приводу розшуку злочинців включає послідовне вирішення таких завдань:

- виявлення джерел інформації про ознаки злочинця, якого розшуковують;
- побудова гіпотетичної моделі злочинця (особи, яка розшукується) та встановлення його належності до: а) широкої сукупності (класу) осіб за загальними ознаками; б) вузької сукупності (групи) осіб за окремими ознаками;
- встановлення обмеженої, кількісно визначеної групи осіб, що перевіряються;
- встановлення особи, що перевіряється, тобто особи, яка згідно з обставинами справи може бути злочинцем, що розшукується, та при необхідності отримання від неї зразків для експертизи, згідно зі ст. 245 КПК України;
- ідентифікація конкретної особи;
- встановлення особи злочинця, який розшукується [9, с. 131].

У четвертій ситуації виявлено факт втягнення неповнолітнього в протиправну діяльність, але особа злочинця не встановлена. Тому у даному випадку необхідно зібрати максимум орієнтуючої інформації: записи відеокамер з різних об'єктів, що розташовані неподалік від місця події, дані про діяльність у цьому районі груп неповнолітніх осіб різного спрямування тощо.

З цього приводу В. І. Брилев доречно вказує на неочевидну подію кримінального правопорушення. Адже є вкрай мізерна інформація (найчастіше сигнального характеру) про можливе втягнення неповнолітнього у вчинення антигромадських дій, а також про ознаки вчинення неповнолітнім антигромадських дій, які він міг зробити самостійно або спільно з дорослим; є протидія кримінальним переслідуванням [1, с. 207].

Серед слідчих (розшукових) дій, які у будь-якому випадку доцільно якнайшвидше проводити, будуть наступні: 1) огляд місця події; 2) встановлення та допит свідків; 3) призначення експертиз, необхідних для встановлення окремих обставин кримінального правопорушення.

Висновок. Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що однією з основоположних наукових категорій для планування та організації досудового розслідування є слідча ситуація. На основі дослідження матеріалів кримінальних проваджень, нами встановлено, що на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність виникають наступні типові слідчі ситуації: а) особа, яка втягнула неповнолітнього в протиправну діяльність, відома та затримана, є достатня кількість матеріальних та особистісних доказів, що свідчать про конкретні умови кримінального правопорушення, для повідомлення підозри; б) особа, яка втягнула неповнолітнього в протиправну діяльність, відома, але матеріальних та особистісних доказів недостатньо для повідомлення їй про підозру; в) особа, яка втягнула неповнолітнього в протиправну діяльність, відома, є достатня кількість матеріальних та особистісних доказів, але злочинець переховується від правоохоронних органів; г) виявлено факт втягнення неповнолітнього в протиправну діяльність, але особа злочинця не встановлена. Визначено порядок дій уповноважених осіб відповідно до кожної із них.

Список використаної літератури

1. Брылев В. И. Типичные следственные ситуации по делам о вовлечении несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий. *Общество и право*. 2012. № 1 (38). С. 204–209.
2. Буждиганчук С. Ю. До питання типових слідчих ситуацій при розслідуванні сутенерства, вчиненого організованою групою. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2 (23). Том 3.

С. 283–287.

3. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений*: Сб. науч. тр. 1975. Вып. 41. С. 27–29.

4. Ікаєв А. Р. Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Автореф. дис. на зд. наук. ст. к.ю.н. за спец. 12.00.09. ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ. 2020. 20 с.

5. Ікаєв А. Р. Типові слідчі ситуації розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Держава та регіони*. 2020. № 1 (67) том 2. С. 122–126.

6. Комаров И. М. Криминалистические операции и криминалистическая характеристика раскрытия, расследования и предотвращения преступлений. *Известия Алтайского государственного университета*. 2003. № 2. С. 51–56.

7. Куратченко М. В. Особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. *Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ: зб. наук. праць*. 2017. № 2. С. 227–234.

8. Лисиченко В. К. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике / В. К. Лисиченко, О. В. Батюк. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1988. Вып. 36. С. 4–9.

9. Малярова В. О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 238 с.

10. Назаренко К. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : монографія / Назаренко Катерина Юріївна. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 190 с.

11. Расследование дел о хулиганстве: лекция. Волженкин Б. В., Питерцев С. К., Шиманский В. В. Л., 1980. 30 с.

12. Сажаев А. М. Методика расследования вовлечения несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: учебное пособие. Омск: Омская академия МВД России, 2004. 148 с.

Надійшла до редакції 05.12.2020

References

1. Brylev V. Y. (2012). Typychnye sledstvennyye sytuatsyy po delam o вовлечену nesovershennoletneho v sovershenye antyobshchestvennykh deistviy. *Obshchestvo yu pravo*. № 1 (38). 204–209. [in Ukr.].

2. Buzhdyhanchuk Ye.Iu. (2018). Do pytannia typovykh slidchykh sytuatsii pry rozsliduvanni sutenerstva, vchynenoho orhanizovanoiu hrupoiu. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 2 (23). Tom 3. 283–287. [in Ukr.].

3. Drapkyn L. Ya. (1975). Poniatyie y klasyfykatsyia sledstvennykh sytuatsyy. *Sledstvennyye sytuatsyy y raskrytye prestupleniy*: Sb. nauch. tr. Vyp. 27-29. [in Ukr.].

4. Ikaiev A. R. (2020). Rozsliduvannia vtiahnennia nepovnlitnikh u zlochyynu diialnist. Avtoref. dys. na zd. nauk. st. k.iu.n. za spets. 12.00.09. PrAT «Vyshchyi navchalnyi zaklad «Mizhrehionalna akademiia upravlinnia personalom». Kyiv. 20. [in Ukr.].

5. Ikaiev A. R. (2020). Typovi slidchi sytuatsii rozsliduvannia vtiahnennia nepovnlitnikh u zlochyynu diialnist. *Derzhava ta rehiony*. № 1 (67) tom 2. 122–126. [in Ukr.].

6. Komarov Y. M. (2003). Krymynalystycheskye operatsyy y krymynalystycheskaia kharakterystyka raskrytya, rassledovaniya y predotvrashcheniya prestupleniy. *Yzvestyia Altaiskoho hosudarstvennoho unyversyteta*. № 2. 51-56. [in Ukr.].

7. Kuratchenko M.V. (2017). Osoblyvosti vzaiemodii slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv pry rozsliduvanni sutenerstva ta vtiahnennia osoby v zaniattia prostytutsiieiu. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzh. un-tu vntrishnikh sprav: zb. nauk. prats*. № 2. 227-234. [in Ukr.].

8. Lysychenko V. K., Batiuk O. V. (1988). Sledstvennaia sytuatsyia y ee znachenye v krymynalystyke y sledstvennoi praktyke . *Krymynalystyka y sudebnaia ekspertyza*. Vyp. 36. 4-9. [in Ukr.].

9. Maliarova V.O. (2005). Taktyko-kryminalistychni ta protsesualni osnovy poshuku ta zatrymannia zlochyntsia : dys. kand. yuryd. nauk ; 12.00.09 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 238. [in Ukr.].

10. Nazarenko K. Yu. (2017). Metodyka rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh zi stvorenniam abo utrymanniam mistis rozpusty i zvidnytstvom : monohrafiia. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 190. [in Ukr.].

11. Volzhenkyn B.V., Pyttertsev S.K., Shymanskyi V.V. (1980). Rassledovaniye del o khuliganstve: lektsyya. L., 30 s. [in Russ.].

12. Sazhaev A.M. (2004). Metodyka rassledovaniya вовлечену nesovershennoletnykh v sovershenye antyobshchestvennykh deistviy: uchebnoe posobyie. Омск: Омская академия МВД Рос-сии, 148. [in Russ.].

SUMMARY

Volodymyr V. Prylovskyy. Algorithms of actions of law enforcement officers during the investigation of the involvement of minors in illegal activities. The scientific article is devoted to covering some aspects of the investigation of the involvement of minors in illegal activities. Algorithms of actions of law enforcement officers in the studied category of criminal proceedings are considered.

It is stated that the relevant authorized persons must perform their duties according to the specific circumstances and circumstances. In general, we can say that one of the fundamental scientific categories for planning and organizing a pre-trial investigation is the investigative situation. At the same time, the involvement of minors in illegal activities is characterized by specific circumstances that affect the algorithms of actions of the National Police during the detection and investigation of these criminal offenses.

It is determined that at the initial stage of the investigation of involvement of minors in illegal activities, the following typical investigative situations arise: a) the person who involved a minor in illegal activities is known and detained, there is sufficient material and personal evidence reports of suspicion; b) the person who involved the minor in the illegal activity is known, but the material and personal evidence is not sufficient to inform him of the suspicion; c) the person who involved the juvenile in illegal activities is known to have a sufficient amount of material and personal evidence, but the offender is hiding from law enforcement agencies; d) the fact of involvement of the juvenile in illegal activity is revealed, but the identity of the criminal isn't established.

The order of actions of the authorized persons according to each of them is defined. In particular, with regard to the first situation, it is stated that it is the simplest. At the moment of violation of entering information into the URPI, the event of involvement of a minor in illegal activities and the manner of committing a criminal offense are obvious. In addition, the identity of the offender and the juvenile involved in illegal activities, as well as the nature of the relationship between them. The circumstances of the juvenile's illegal actions are known, and the offender admits his guilt and gives truthful testimony.

Key words: *illegal activity, juvenile, involvement, organization, typical investigative situation, algorithm of actions, investigative (search) action.*

УДК 343.97

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-295-299

Єгор ШАРАЙ[©]
завідувач сектору
(Державний науково-дослідний
експертно-криміналістичний
центр МВС України)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАЛУЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розглянуто стан наукових досліджень залучення працівників Експертної служби МВС України до досудового розслідування для розширення та поглиблення наукових досліджень в галузі судово-експертної діяльності. Здійснено комплексний аналіз та узагальнення науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків. Наголошено, що аналіз окремих наукових досліджень, здійснених у формі докторських, кандидатських дисертацій, монографій, низки наукових статей, навчально-методичних матеріалів дозволяє зробити висновок про те, що питання взаємодії експертів зі слідчими, оперативними працівниками, захисниками, використання ними спеціальних знань у своїй діяльності, а також залучення працівників Експертної служби МВС України до досудового розслідування в умовах сучасного кримінального процесу становлять інтерес для багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, практиків. Констатовано, що подальший розвиток науки криміналістики і кримінального процесу сприяє розширенню та поглибленню наукових положень щодо інституту залучення експерта до досудового розслідування; організаційно-методичного та інформаційного забезпечення діяльності експертів, слідчих, співробітників оперативних підрозділів та прокурорів.

Ключові слова: *експерт, Експертна служба МВС України, досудове розслідування, взаємодія, залучення працівників Експертної служби МВС України, наукові дослідження.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку для України, як і для інших країн, серйозною проблемою є ефективна протидія злочинності. Науковці та практики однак стають в тому, що *глобальна система судово-експертної діяльності тримається на трьох китах, а саме: активна науково-дослідна, науково-методична робота і безпосередньо проведення судових експертиз.* Ці взаємопов'язані три компоненти створюють фундамент світу судової експертизи. Розширення та поглиблення наукових досліджень у

© Шарай Є. В., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3932-3435>

sharayegor@gmail.com

галузі судово-експертної діяльності неминуче приводить до потреби використання таких досягнень і в практичній діяльності органів внутрішніх справ України. Такою є потреба сучасної практики розслідування злочинів [2].

Незважаючи на вищезазначене, повною мірою питання взаємодії, залучення працівників Експертної служби МВС України до досудового розслідування та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України (далі – Експертна служба МВС) та органів досудового розслідування на сучасному етапі реформування системи МВС України (далі – МВС) не досліджувалось, хоча окремі аспекти залучення експертів, зокрема працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування, їх взаємодія з іншими учасниками розслідування посідають важливе місце в проблематиці взаємодії на досудовому слідстві, оскільки зараз слідча діяльність неможлива без залучення до неї фахівців різних галузей спеціальних знань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти взаємодії суб'єктів досудового розслідування у різний час досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці: Ю. П. Аленін, А. М. Балашов, В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, В. В. Бірюков, Н. А. Бурнашев, В. М. Биков, В. І. Василичук, Г. П. Власова, В. К. Весельський, А. К. Гаврилов, І. В. Гора, І. М. Гуткін, Л. Я. Драпкін, А. Л. Дудніков, А. В. Іщенко, О. В. Керевич, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, В. П. Корж, І. П. Красюк, В. С. Кузьмічов, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, О. В. Одерій, С. Д. Осланов, В. І. Пархоменко, І. В. Пиріг, Г. В. Прохоров-Лукін, Ю. М. Ратишевський, І. М. Сорочотягін, Д. А. Сорочотягіна, Г. О. Стрілець, В. М. Тертишник, В. В. Тіщенко, В. Т. Томін, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, А. О. Чичиркін, Ю. М. Черноус, О. О. Чувільов, В. Ю. Шепітько, Г. М. Щербаковський, В. В. Юсупов та інші.

Окремі аспекти взаємодії експертних підрозділів і підрозділів Національної поліції України на сучасному етапі реформування системи МВС висвітлювали у своїх працях фахівці в галузі права та судово-експертної діяльності: О. О. Волобуєва, Г. М. Гапогаченко, А. А. Горідько, О. І. Жеребо, О. В. Кравчук, В. В. Ковальов, Є. П. Коновалов, О. А. Лопата, С. І. Ольховенко, А. А. Патик, С. І. Перлін, Ю. О. Пілюков, О. В. Старченко, Г. О. Стрілець, Ю. В. Циганюк, О. О. Шульга та інші. Але повною мірою питання залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування в умовах реформування системи МВС не досліджено.

Мета статті – проаналізувати теоретичні засади залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування з урахуванням ступеня їх дослідження у наукових працях, здійснених у формі докторських та кандидатських дисертацій, монографій, низці наукових статей та навчально-методичних матеріалів у галузі судово-експертної діяльності, виникла потреба.

Виклад основного матеріалу. Питанням теоретичних, методологічних та процесуальних засад судово-експертних досліджень для удосконалення і підвищення їх ефективності в розслідуванні злочинів присвячені докторські та кандидатські дисертаційні дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців: Т. В. Авер'янової «Методи судово-експертних досліджень і тенденції їх розвитку»; Е. Б. Сімакової-Єфремян «Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень»; С. Ф. Бичкової «Сучасні напрями розвитку судової експертизи в кримінальному судочинстві»; А. Ф. Волинського «Концептуальні основи техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів»; Ф. Е. Давудова «Процесуальні та організаційно-методичні форми використання можливостей науки і техніки з метою розслідування і профілактики злочинів»; Т. В. Толстухіної «Сучасні тенденції розвитку судової експертизи на основі інформаційних технологій»; О. В. Одерія «Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довілля»; А. Ф. Волобуєва «Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва»; А. А. Макаряна «Інтеграція досягнень природничих і технічних наук в криміналістиці»; Г. В. Прохорова-Лукіна «Теоретичні методологічні основи судово-експертної ситуалогії»; В. М. Шерстюка «Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності»; Т. Е. Сухової «Інтеграція знань як фактор розвитку теорії і практики судової експертизи»; О. О. Волобуєвої «Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин» та інших.

Окремі проблемні питання, які пов'язані із використанням криміналістичних знань під час досудового розслідування, були розглянуті в дисертаціях: С. П. Вареникова «Теоретичні і методичні основи дослідження механізму слідоутворення в криміналіс-

тичних експертизах матеріалів, речовин і виробів»; Н. П. Майліса «Криміналістична трасологія як теорія і система вирішення завдань в різних видах експертиз»; В. К. Лисиченка «Криміналістичне дослідження документів: правові і методологічні проблеми»; Е. Б. Єфремяна «Теоретичні основи та загальні положення методики комплексної криміналістичної ґрунтознавчо-трасологічної експертизи»; А. А. Барцицької «Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки»; Г. К. Авдєєвої «Проблеми судово-експертного дослідження контрафактної аудіовізуальної продукції (за матеріалами кримінальних справ)»; М. В. Сатєвського «Теоретичні основи встановлення групової належності в судовій експертизі»; І. О. Поздєєва «Організація взаємодії слідчого з об'язаними особами в ході розслідування руйнації будівельних об'єктів»; З. М. Соколовського «Проблема використання в кримінальному провадженні спеціальних знань для встановлення причинних зв'язків явищ»; А. В. Дулова «Процесуальні проблеми судової експертизи»; К. О. Чаплинського «Тактичні основи забезпечення досудового розслідування»; К. А. Садчікової «Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект)»; Ф. О. Джавадова «Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах» та інших.

Питанням удосконалення застосування засобів криміналістичної техніки під час досудового розслідування присвячені дисертаційні дослідження: Г. О. Стрілець «Генезис системи судово-експертних установ у Україні та напрямки їх діяльності»; В. В. Лисенка «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів»; Л. П. Паламарчука «Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів)»; К. Є. Поджаренка «Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності»; І. І. Дановської «Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ» й інших та монографіях: І. В. Пирога «Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування»; В. В. Бірюкова «Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів»; Є. Д. Лук'янчикова «Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів»; А. В. Ішенка «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів»; В. В. Бірюкова «Використання комп'ютерних технологій для фіксації криміналістично значимої інформації у процесі розслідування»; І. О. Ієрусалімова «Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень у розслідуванні злочинів»; І. І. Когутича «Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання»; М. Ю. Будзієвського «Техніко-криміналістичне дослідження документів на транспортні засоби»; О. А. Буханченка «Особливості огляду місця кримінального вибуху за участю спеціаліста-вибухотехніка»; О. І. Жеребка «Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні основи»; Т. Ю. Копильченко «Експертні помилки у почеркознавчому дослідженні та шляхи їх подолання»; О. М. Мойсєєва «Експертні технології: теорія формування і практика застосування» та інших.

Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування в умовах реформування системи МВС України та зауваження, що мають місце у їх спільній діяльності під час проведення слідчих (розшукових) дій розглядалися в працях С. І. Перліна «Техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування підрозділами Експертної служби МВС України»; В. В. Ковальова «Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України»; І. М. Єфіменко «Взаємодія слідчих і оперативних підрозділів при реалізації таємної інформації»; Ю. О. Пілюкова «Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України» та інших науковців.

Не залишені поза увагою вітчизняними науковцями у своїх дисертаційних дослідженнях і питання, що пов'язані з використанням захисниками можливостей залучення працівників експертних підрозділів до досудового розслідування. Зокрема, треба зазначити наукові праці Є. І. Виборнової «Реалізація права на захист на стадії досудового слідства»; І. В. Дубівки «Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування»; Т. В. Корчевої «Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні і в суді першої інстанції»; Н. В. Борзих «Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України»; Р. А. Чайки «Участь захисника на досудовому слідстві» та інших.

Певний науковий інтерес у вчених, практиків та інших фахівців до питань залу-

чення працівників експертних підрозділів до досудового розслідування становлять монографічні праці: П. Д. Біленчука, Г. О. Стрілець, О. О. Шульги «Експертна служба України: історіографія, джерелознавство, методологія, праксеологія», в якій всебічно досліджується концептуальні засади науково-методичного і криміналістичного забезпечення судово-експертних досліджень в Україні: історія, теорія, методологія, практика; М. Г. Щербаковського «Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні», де розглянуто найактуальніші проблеми проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні; М. В. Кривоноса, В. С. Бондара «Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», у якій на підставі результатів аналізу міжнародного та вітчизняного законодавства, спеціальної літератури досліджено особливості використання спеціальних знань у розслідуванні та профілактиці злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також сформульовані пропозиції щодо оптимізації техніко-криміналістичного та судово-експертного забезпечення розслідування та профілактики злочинів даної категорії.

Велика увага питанням залучення працівників Експертної служби МВС приділена в наукових працях: А. В. Іщенко, І. П. Красюка, В. В. Матвієнка «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів»; І. В. Пирога «Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ»; С. І. Перліна «Правові та організаційні особливості взаємодії слідчого з підрозділами Експертної служби МВС України»; Ю. О. Пілюкова «Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України» й низки інших вітчизняних науковців та практиків.

Визнаючи вагомий внесок згаданих та інших учених у розвиток наукових і практичних положень щодо взаємодії органів, що здійснюють розслідування злочинів та експертів, зокрема щодо залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування, зазначимо, що їх наукові праці ґрунтуються переважно на чинному в певний період вітчизняному і зарубіжному законодавстві та враховують стан правозастосовної практики до набуття чинності КПК України у 2012 році.

Останніми роками були підготовлені дисертаційні дослідження, в яких розглядалися актуальні питання залучення експертів до досудового розслідування. В роботах враховано новачі вітчизняного процесуального законодавства та міжнародного співробітництва, що відображають підвищення ролі експертів у збиранні доказів. Зокрема, це кандидатські дисертації: О. О. Посашкова «Методика розслідування втручань у діяльність судового експерта»; О. Ю. Довженка «Основи методики розслідування кіберзлочинів»; А. О. Нечваль «Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи»; А. М. Таранової «Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» та інші.

Питання залучення експертів, у тому числі і працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування, обговорювалися вітчизняними науковцями і практиками на конференціях, круглих столах, вебінарах. Зокрема, заслуговує на увагу питання, порушене на Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 150-річчю з дня народження заслуженого професора М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.) професором Ю. М. Черноус щодо проведення судової експертизи у порядку міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні, де автор зазначила, що, зважаючи на потреби підвищення ефективності діяльності з розслідування злочинів, реалізації заходів міжнародного співробітництва, опрацювання питань, що стосуються проведення судової експертизи у порядку міжнародної правової допомоги, вбачається важливим, оскільки сприяє процесуальній економії, вирішенню завдань кримінального провадження [3, с. 36]. Цікавою є і думка практиків. Зокрема, С. М. Науменко зазначав, що під час взаємодії з правоохоронними органами судові експерти наділяються певним обсягом повноважень, які більшою мірою стосуються їх участі в кримінальному провадженні та досить детально визначені в чинному законодавстві. Всі права та обов'язки у досліджуваній сфері доцільно розглядати через їх поділ на ті, які необхідні їм для проведення повного, всебічного та об'єктивного дослідження, та ті, які визначають їх можливості під час участі в кримінальному провадженні. Водночас з метою вдосконалення компетенції експерта під час взаємодії з правоохоронними органами, окремі повноваження

потребують уточнення [1, с. 139].

Висновки. Аналіз окремих наукових досліджень, що вже здійснені у формі докторських, кандидатських дисертацій, монографій, низки наукових статей, навчально-методичних матеріалів дає підстави для висновку про те, що питання взаємодії експертів зі слідчими, оперативними працівниками, захисниками, використання ними спеціальних знань у своїй діяльності, а також залучення експертів Експертної служби МВС до досудового розслідування в умовах сучасного змагального кримінального процесу становлять інтерес у багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців і практиків. Багатогранність проблематики, широта інтересів користувачів до розвитку наукової думки й досягнень науково-технічного прогресу, важливість завдань, які виконують експерти Експертної служби МВС, вказують на актуальність цієї проблеми і дають підстави для її глибокого дослідження.

Список використаних джерел

1. Науменко С. М. Компетенція експертів як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С 139–142.
2. Тимошок Ірина, Фріс Юлія. До питання про судово-експертну школу. URL: <https://kndise.gov.ua/news/news-view/c-do-pitanna-pro-sudovo-ekspertnu-skolu> (дата звернення: 26.11.2020).
3. Черноус Ю. М. Проведення судової експертизи у порядку міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 35–38.

Надійшла до редакції 01.12.2020

References

1. Naumenko S. M. Kompetentsiia ekspertiv yak sub'iektiv vzaiemodii z pravoookhoronnyomy orhanamy [Competence of experts as subjects of interaction with law enforcement agencies]. Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 150-richchiu z dnia narodzhennia Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Kharkiv, 18–19 kvit. 2019 r.). Kharkiv : KhNDISE, 2019. S 139–142. [in Ukr.].
2. Tymoshok Iryna, Fris Yuliia. Do pytannia pro sudovo-ekspertnu shkolu [On the question of the forensic school]. URL: <https://kndise.gov.ua/news/news-view/c-do-pitanna-pro-sudovo-ekspertnu-skolu> (data zvernennia: 26.11.2020). [in Ukr.].
3. Chornous Yu. M. Provedennia sudovoi ekspertyzy u poriadku mizhnarodnoi pravovoi dopomohy u kryminalnomu provadzheni [Conducting forensic examination in the order of international legal assistance in criminal proceedings]. Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 150-richchiu z dnia narodzhennia Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Kharkiv, 18–19 kvit. 2019 r.). Kharkiv : KhNDISE, 2019. С. 35–38. [in Ukr.].

SUMMARY

Yehor V. Sharai. Theoretical principles of involvement of employees of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the pre-trial investigation. In this article is considered scientific research states of involvement the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine employees to the pre-trial investigation is investigated, after all expansion and deepening of scientific researches in the field of forensic activity. The comprehensive analysis and generalization of scientific and theoretical material and formulation of relevant conclusions. Special attention was paid to the analysis of separate scientific researches that carried out in the form of doctoral, candidate dissertations, monographs, a number of scientific articles, educational and methodical materials. It gives grounds to the conclusion questions of interaction of experts with investigators, operatives, defenders, their use of special knowledge many domestic and foreign scientists and practitioners are of interest to their activities, as well as the involvement of employees of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the pre-trial investigation in the context of modern adversarial criminal proceedings.

A general conclusion is stated that the further development of the science criminology and criminal procedure contributes to the expansion and deepening of scientific provisions on the institution of involving an expert in the pre-trial investigation; organizational, methodological and informational support of the activities of experts, investigators, operational units and prosecutors.

Keywords: expert, Expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, pre-trial investigation, interaction, involvement of employees of the Expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, scientific researches.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

УДК 351.86 + 327.55 (477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-300-305

Владислав ЛАЗАРЄВ[©]
кандидат
юридичних наук

Ельвіра СИДОРОВА[©]
кандидат
юридичних наук

Яна ПАЛЕШКО[©]
кандидат
економічних наук

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИКИ НА СТАН НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Розглянуто питання, пов'язані з формуванням у державі національної безпеки, яка є головним чинником ефективного управління суспільством. Технологія реалізації високого рівня національної безпеки має базуватися на теоретичних засадах, доктринах, стратегіях, концепціях та історичному досвіді. На сучасному етапі розвитку суспільства національна безпека проходить етапи трансформації та динамічного розвитку. Система національної безпеки базується на політико-правових методах та інструментах діяльності держави, які характеризуються комплексністю та системністю й спрямовані на досягнення найвищого рівня національної безпеки. Державну політику національної безпеки в розумінні системи доцільно розглядати на стратегічному рівні в умовах сучасної геополітичної ситуації.

Ключові слова: національна безпека, забезпечення безпеки, захист, безпека, геополітика.

Постановка проблеми. Коло проблем, досліджених у цій статті, полягає в розкритті стану національної безпеки держави з урахуванням геополітичного середовища. Головна функція держави полягає в забезпеченні інтересів населення, тобто національній безпеці. Неспроможність втілити й гарантувати цю базову соціальну цінність призводить до неминучого занепаду суспільств і держав. Економічний стан розвитку населення та дотримання законів є головною умовою комфортного соціального співіснування людей, однак доцільним та виправданим це існування робить захищеність від фундаментальних загроз. Формування й реалізація безпеки держави є предметом особливої уваги державних інститутів, політичних партій, суспільства в цілому. Значні зміни в геополітиці світового простору вимагають своєчасного забезпечення високого рівня захисту населення країни. Саме політика національної безпеки визначає зовнішню політику держави, стратегічну

© Лазарєв В. О., 2020
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9164-8619>
fepb@dduvs.in.ua

© Сидорова Е. О., 2020
<https://orcid.org/0000-0002-1761-1583>
anzelasidorova@ukr.net

© Палешко Я. С., 2020
<https://orcid.org/0000-0001-8943-8495>
yanochka.nrg@gmail.com

лінію її діяльності в середині країни й на міжнародній арені.

Найбільш серйозною загрозою національній безпеці є вплив інтеграційного характеру міждержавних зв'язків, який неконтрольовано змінюється. Сучасний стан геополітичної ситуації у світі вимагає нових бачень та стратегій для оновлення уявлення про національну безпеку.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемам сутності національної безпеки присвячені праці вітчизняних дослідників у цій сфері. Л. С. Балацько звертає увагу на проблеми, пов'язані із загрозами національній безпеці України. С. Г. Федуняк розглядає національну безпеку у внутрішньому вимірі та зазначає, що для підвищення національної безпеки мають формуватися стабільні політична та економічна системи. Автори Д. Василенко, Д. Галат, М. Павлюк, Ю. Щербань, М. Чепелева та К. Савчук обґрунтовують доцільність вироблення оптимальних пріоритетів забезпечення національної безпеки в умовах сучасної геополітичної ситуації.

Головне завдання сьогодення – пошук стратегій забезпечення високого рівня національної безпеки держави, що має спиратися на демократичне розвинуте суспільство, високий рівень прав та свобод населення, а також наслідування європейських цінностей.

Національна безпека переплітається з геополітикою в таких поняттях, як державний суверенітет, геополітична роль країни, геополітика й геостратегія, співвідношення загальнолюдських і національних інтересів тощо.

Метою статті є визначення ключових напрямів геостратегії для забезпечення національної безпеки держави за умов геополітичних впливів.

Виклад основного матеріалу. Взаємозалежність держав із кожним роком зростає внаслідок процесів глобалізації. Несхожість взаємозалежних міждержавних відносин породжує нові конфлікти. Непропорційна взаємозалежність держав на світовій арені породжує загрози національній безпеці країни.

Загрозами національній безпеці України на міжнародному рівні є:

1. Залежність країн із перехідною економікою від держав з економічно високим розвитком.

Унаслідок процесів глобалізації країни з низьким рівнем розвитку економічної системи стають залежними від більш потужних країн, тобто стають споживачами чужих як економічних, політичних, так і культурних цінностей.

Ці явища породжують процес втрати ідентичності, що призводить до неспроможності адекватно формулювати національні інтереси, а як наслідок – до втрати стратегії на міжнародному рівні.

2. Виникнення регіональних угруповань, які відокремлені від решти світу.

Усе частіше можна спостерігати процеси регіональної ізоляції. Йдеться про виникнення замкнутих регіональних утворень, які протистоять одне одному. Наслідком є виникнення регіональних імперій із небезпечними глобальними загарбницькими поглядами.

3. Виникнення загроз войовничого імперіалізму та міждержавних конфліктів.

Зміни на міжнародній арені породжують нові загрози для національної безпеки. Наприклад, конфлікти інформаційної інтервенції, гібридні війни, зростання організованої злочинності у всіх її формах прояву, збільшення випадків тероризму та сепаратизму.

4. Поділ світу на відокремлені фрагменти ізольованих меншин, які не прагнуть до спілкування та співпраці поза межами своєї території.

5. Нездатність держави виконувати свої функціональні зобов'язання.

Державотворчі процеси відбуваються по-різному в країнах світу. Кризові явища в деяких державах спричиняють їх вигідну залежність від сусідніх країн, що може перерости в загрозу глобальній безпеці.

Державна незалежність є базовою зовнішньополітичною цінністю, а її зміцнення й розвиток – головною стратегічною метою сучасної української держави. Незалежність передбачає спроможність і готовність держави захистити свою цілісність та непорушність кордонів, вести незалежну зовнішню політику, мінімізувати зовнішню залежність.

Для становлення України як сильного гравця в геополітичній системі світу необхідно: створити комплексну та цілісну систему національної безпеки держави; сформувати самодостатнє суспільство, здатне вижити й вистояти за несприятливих зовнішніх умов та за відсутності міжнародної підтримки; подолати корупцію; перерозподілити функції управління та політичної відповідальності в державі; нарощувати потенціал військово-промислового комплексу; об'єднати та координувати зусилля державних і громадських інституцій, які спеціалізуються на питаннях національної безпеки; розвивати

базові структури та інфраструктуру мережу системи національної безпеки.

Національна безпека України має власну структуру аспектів розвитку, які зазначені та рис. 1.

Державно-політичний аспект

Забезпечення територіальної цілісності України, недоторканності її кордонів, її внутрішніх і міжнародних інтересів та впливу на світовій арені, захисту державно-політичного ладу від спроб ліквідувати чи змінити його неконституційним шляхом.

Соціально-економічний аспект

Забезпечення стійкості соціально-економічної системи держави, удосконалення структури народного господарства, захищеність його від зовнішніх та внутрішніх загроз, подолання кризових явищ в економіці й соціальній сфері.

Інформаційний аспект

~~Сучасний світ рухається до глобального інформаційного~~
суспільства. Будь-яка країна, що своєчасно та енергійно не відповідає на інформаційні виклики новітнього світу, буде приречена реагувати на них у «наздоганяючому» режимі, що навряд чи уможливить повноцінну реалізацію власних національних інтересів.

Рис. 1. Графічне зображення структурних аспектів розвитку національної безпеки України

Національна безпека України – це збереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Із наукової точки зору національну безпеку України можна визначити як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності й розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз.

Спираючись на вищевказані твердження, сформуємо основні складові забезпечення національної безпеки, які вказані на рис. 2.

Саме національна безпека держави дає можливість ефективно управляти суспільством, що трансформується, а це найбільш актуальний аспект в умовах, які складаються в Україні.

Чинники, які впливають на стан захисту життєво важливих інтересів громадянськості, суспільства загалом і країни та які є як об'єктами, так і суб'єктами національної безпеки, залежать від державного планування та його практичного втілення.

Таким чином, саме політико-правові методи та інструменти, які побудовані на базових принципах комплексності й системності, є фундаментальними чинниками національної безпеки держави.

Інакше кажучи, відповідне українському законодавству поняття «національна безпека» зумовлює таку державну політику в цій сфері, яка має враховувати поточний стан і перспективи розвитку внутрішніх та зовнішніх чинників. Тому під найвищим рівнем національної безпеки слід розуміти не його абсолютний рівень, а поточний, тобто такий, що відповідає максимально ефективному використанню всіх поточних можливостей і ресурсів держави.

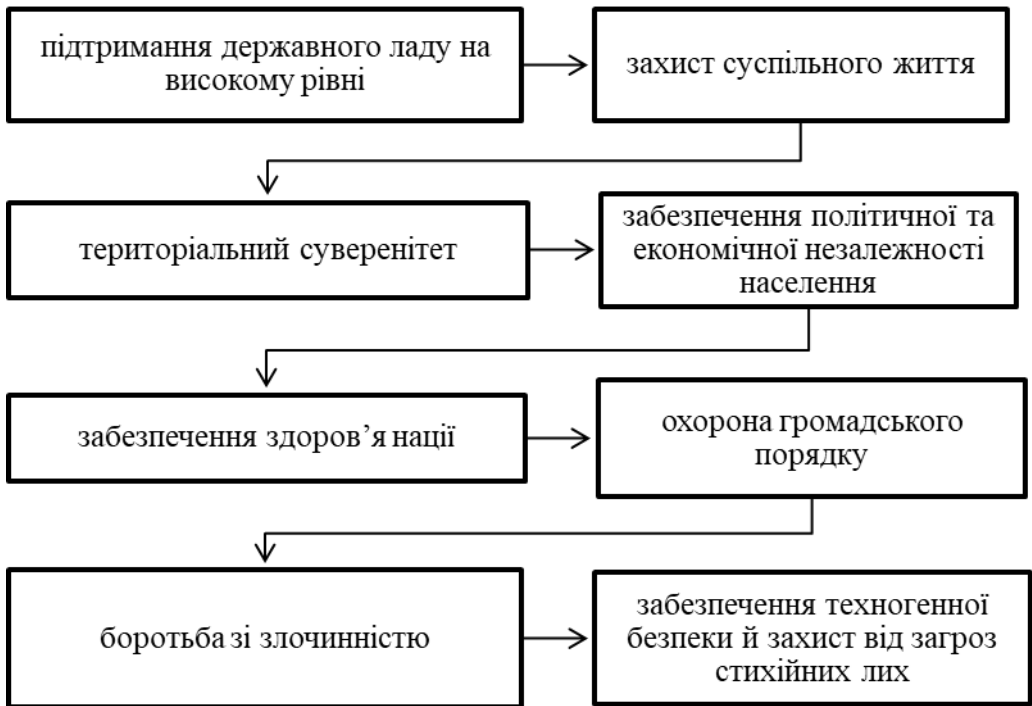

Рис. 2. Графічне зображення основних складових забезпечення національної безпеки

Рис. 3. Базові принципи побудови політико-правових методів впливу на національну безпеку держави

Наразі в нашій державі відбуваються процеси, пов'язані з визначенням національних інтересів, які властиві демократичній державі, – стабілізації внутрішньої ситуації та створення умов для подальшого розвитку. Ці явища впливають на політичний та економічний простори, що поєднують зміни геополітичного стану України на міжнародній арені. Саме вищевказане зумовлює підходи до регулювання національної безпеки держави.

Основні рівні, у яких відбуваються процеси забезпечення безпеки держави за умов сучасної геополітичної ситуації, такі: глобальний, національний, регіональний.

У рамках національного виміру повинно здійснюватися формування стабільної політичної та економічної системи, забезпечення зростання рівня матеріального добробуту, вироблення надійних механізмів подолання різного роду конфліктів [2, с. 82].

У регіональному вимірі передбачено створення та ефективне функціонування регіональних інститутів та відповідних механізмів, що дають можливість сформувати «пояс безпеки» навколо території України [2, с. 82].

Глобальний вимір складається з геополітичного, гео економічного та культурно-цивілізаційного елементів і залежить від місця України у світових політичних та економічних процесах, а також її належності до певного цивілізаційного простору.

Слід зазначити, що кожен із цих рівнів має функціонувати належним чином, адже один вимір підсилює інший.

Геополітичне розташування України перетворює її на своєрідний геополітичний центр – державу, яка виконує комунікативні функції між двома регіональними системами.

Отже, геополітичний центр – це своєрідна територія проміжного розташування, яка за своєю природою є пасивною та може в будь-який час активізуватися у власних інтересах.

Геополітична складова національної безпеки передбачає збереження суверенітету, територіальної цілісності та визначення своєї ролі в геополітичному просторі, при цьому забезпечує баланс сил через міжнародні політичні, військово-політичні, правові, економічні та гуманітарні інститути.

Висновки. Національна безпека має будуватися на комплексній основі, із врахуванням особливостей кожної її складової. Забезпечення рівня національної безпеки, за умов геополітичної ситуації, повинно здійснюватися на основі актуальних потреб населення та держави.

Важливу увагу слід приділяти іміджу нашої держави на світовій арені, оскільки це дасть можливість заручитися підтримкою з боку європейських держав. Завдяки обміну досвідом із розвиненими країнами перед нашою державою відкриється можливість пришвидшити розвиток національної економіки та подолати корумповані структури. Саме координація дій усіх гілок влади закладе фундамент для розробки єдиної загальнодержавної програми забезпечення національної безпеки із залученням усіх державних відомств та установ.

Список використаних джерел

1. Балацько Л. С. Національна безпека України: загрози та виклики. *ДИПКОРПУС: суспільно-політичний часопис*. 21.04.2009. URL: <http://dipcorpus-info.at.ua/news/2009-04-21-1>.
2. Федуняк С. Г. Національна безпека України в контексті сучасних процесів в Європі і на пострадянському просторі. *Національна безпека України: конференція українських випускників програм наукового стажування у США* (Чернігів, 16–19 вересня 2004 р.). Київ: Стило, 2004. С. 81–90.
3. Василенко Д., Галат Д., Павлюк М., Щербань Ю., Чепелева М., Саного О., Савчук К. Стратегія національної безпеки України на 2010–2015 рр. Розділ 2. Стратегічні цілі, пріоритети та завдання політики національної безпеки України. *Центр дослідження міжнародних відносин*. 16.11.2009. URL: <http://cs.cirs.kiev.ua/en/component/content/article/98--2010-2015-.html?start=4>.
4. Чумак В., Пресняков І. Українська позаблоковість: більше запитань, ніж відповідей. *Дзеркало тижня*. 2010. № 33 (813). С. 2–3.
5. Манжола В. Квадратура інтеграційного кола (Актуальні проблеми європейської політики України). *Політика і час*. 2007. № 4. С. 14–18.

Надійшла до редакції 04.12.2020

References

1. Balatsko L. S. Natsionalna bezpeka Ukrainy: zahrozy ta vyklyky [National Security of Ukraine: Threats and Challenges]. *DYPKORPUS: suspilno-politychnyi chasopys*. 21.04.2009. URL: <http://dipcorpus-info.at.ua/news/2009-04-21-1>.

2. Feduniak S. H. Natsionalna bezpeka Ukrainy v konteksti suchasnykh protsesiv v Yevropi i na postradianskomu prostori [National security of Ukraine in the Context of Modern Processes in Europe and the Post-Soviet Space]. *Natsionalna bezpeka Ukrainy: Conference of Ukrainian Graduates of Research Internship Programs in the USA* (Chernihiv, September 16–19, 2004). Kyiv: Stylos, 2004. P. 81–90.
3. Vasylenko D., Halat D., Pavliuk M., Shcherban Yu., Chepeleva M., Sanoho O., Savchuk K. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy na 2010–2015 rr. [National Security Strategy of Ukraine for 2010–2015]. Rozdil 2. Stratehichni tsili, priorityety ta zavdannia polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Tsentr doslidzhennia mizhnarodnykh vidnosyn.* 16.11.2009. URL: <http://cs.cirs.kiev.ua/en/component/content/article/98--2010-2015-.html?start=4>.
4. Chumak V., Presniakov I. Ukrainska pozablockovist: bilshe zapytan, nizh vidpovidei [Ukrainian Non-alignment: More Questions than Answers]. *Dzerkalo Tyzhnia.* 2010. № 33 (813). P. 2–3.
5. Manzhola V. Kvadratura intehratsiinoho kola (Aktualni problemy yevropeiskoi polityky Ukrainy) [Quadrature of the integration circle (Current issues of European Policy of Ukraine)]. *Polityka i chas.* 2007. № 4. P. 14–18.

SUMMARY

Vladyslav O. Lazaryev, Elvira O. Sydorova, Yana S. Paleshko. The influence of geopolitics on the national security of the state. The main task nowadays is to find strategies to ensure a high level of national security. Assurance of the state security must be based on a democratically developed society, guaranteeing of a high level of rights and freedoms of the population, as well as inheritance of European values.

National security is intertwined with geopolitics in such terms as state sovereignty, geopolitical role of the country, its geopolitics and geostrategy, the correlation of universal human and national interests, etc.

From the scientific point of view, national security of Ukraine can be defined as a system of state and legal as well as social guarantees of living stability and stability of development of the Ukrainian people in general and each citizen in particular, protection of their basic values and legitimate interests, sources of spiritual and material development from possible real and potential, internal and external threats.

It is the national security of the state that enables effective management of a transforming society, and this is the most relevant aspect in the current conditions in Ukraine.

Political and legal methods and tools, which are based on the basic principles of complexity and systematics, are fundamental factors of national state security.

Ukraine's geopolitical location turns it into a kind of geopolitical center - a state that performs communicative functions between two regional systems.

Thus, the geopolitical center is a kind of territory of intermediate location, which in its own way is passive, and can be activated at any time in its own interests.

The geopolitical component of national security involves preserving sovereignty, territorial integrity and defining its role in the geopolitical space, while ensuring a balance of power through international political, military-political, legal, economic and humanitarian institutions.

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-306-311

Олег МУСІЄНКО[©]
кандидат юридичних наук,
доцент

Марія ПИЛИПЕНКО[©]
здобувач магістратури
Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції

Вікторія МАКІТРЕНКО[©]
здобувач магістратури
Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Розкрито питання застосування спеціальних економічних знань під час розслідування злочинів господарської діяльності. Розглянуто теоретичні аспекти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, визначено підстави їх застосування, а також охарактеризовано наукову доктрину для визначення поняття «спеціальні знання». Крім того, розкрито вимоги законодавства України з питань використання спеціальних знань, а також наведено приклади зі судової практики. Загалом визначено головні особливості застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних проваджень у сфері економічних злочинів та узагальнено, які саме дослідження необхідно проводити в цих випадках.

Ключові слова: спеціальні знання, судова експертиза, економічна експертиза, економічні злочини, висновок експерта.

Постановка проблеми. Невпинний розвиток економіки в державі – це атрибут її сучасного існування. Утім, у такому розвитку є й негативні явища, зокрема злочини в економічній сфері. Вони зазвичай є латентними, мають вияв у фальсифікації та підробці документів або в незаконній діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. Використання спеціальних знань є запорукою ефективного розслідування злочинів цієї категорії.

Після прийняття у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) змін зазнали також і підходи до використання спеціальних знань як джерела доказу, що надало сторонам значно ширших можливостей застосування судової експертизи в доказуванні. Використання спеціальних знань є можливим у будь-якому кримінальному провадженні, якщо це доцільно та необхідно для доведення обставин справи. Воно може відбуватися будь-яку кількість разів у провадженні. Проте слідчі не можуть застосовувати власні спеціальні знання, яких вони набули під час навчання в профільних закладах вищої освіти, оскільки цих знань зазвичай недостатньо для надання належного експертного висновку. Крім того, слідчі є представниками сторони обвинувачення, що унеможливило об'єктивне й достовірне вирішення поставлених завдань.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Використання спеціальних знань під час розслідування економічних злочинів приділяли увагу багато вітчизняних та іноземних науковців, таких як В. П. Бахін, О. М. Бандурка,

© Мусієнко О. Л., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6533-0359>
m2244@ukr.net

© Пилипенко М. В., 2020

pylypenkomasha00@gmail.com

© Макітренко В. В., 2020

vmakitrenko16@gmail.com

В. Б. Букарев, В. І. Галаган, В. П. Головіна, С. Г. Гуржій, О. О. Дудоров, А. В. Іщенко, Т. А. Качка, В. О. Коновалова, О. В. Курман, В. В. Лисенко, Г. А. Матусовський, Т. В. Молчанова, М. В. Салтевський, П. І. Орлов, В. М. Попович, В. Ю. Шепітько та ін. Утім, незважаючи на значний інтерес наукової спільноти до теоретичних та практичних заasad використання спеціальних знань, дослідження цієї теми досі залишається актуальним.

Метою цієї статті є дослідження основних особливостей спеціальних знань, які використовують під час розслідування економічних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Переважна більшість розслідувань кримінальних правопорушень потребує використання спеціальних знань шляхом залучення спеціалістів або проведення судових експертиз. Це зумовлено перш за все тим, що слідчі з об'єктивних причин не можуть володіти такою сукупністю знань, яка б цілком задовольняла потреби тривалого процесу розслідування злочинів. Тому кримінальним процесуальним законодавством України передбачена можливість звертатись за допомогою до осіб, які володіють спеціальними знаннями у тій чи іншій сфері. Завдяки використанню останніми своїх професійних навичок стає можливим отримання певних доказів або іншої інформації, необхідної для швидкого, повного й ефективного процесу розслідування та розкриття кримінальних правопорушень.

Статтею 242 КПК України передбачена можливість залучення експерта, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [1]. Крім того, стаття 1 Закону України «Про судову експертизу» визначає її як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2].

Тобто необхідність залучити фахівців неюридичного профілю виникає в тому випадку, коли слідчому власних можливостей, знань та навичок недостатньо для встановлення обставин справи та доведення конкретних фактів.

Не варто залишати поза увагою той факт, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить визначення поняття «спеціальні знання», що тягне за собою дискусію щодо його змісту та порядку його застосування.

Так, одним із перших науковців, який подав визначення поняття «спеціальні знання», був О. О. Ейсман. Учений трактував спеціальні знання як такі, що не є загальнодоступними, загальновідомими та не мають масового поширення, тобто це ті знання, якими володіє обмежене коло фахівців [3, с. 91]. У свою чергу В. Г. Гончаренко зазначав, що в кримінальному процесі спеціальні знання характеризуються як знання й навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла й використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [4, с. 24].

Загалом спеціальні знання використовують у різних формах: під час експертизи, консультації, участі спеціаліста (фахівця) у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях. Таким чином, залучення спеціаліста в разі проведення процесуальних дій та застосування його спеціальних знань є одним із засобів забезпечення повноти доказів із метою встановлення істини в кримінальному провадженні та захисту осіб, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, а також із метою охорони прав, свобод і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження [5].

За даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення в Україні за період із січня по жовтень 2020 року було зафіксовано 4 906 кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності [6]. Саме ця категорія злочинів посідає велику частку в системі економічних злочинів. Під час їх розслідування майже завжди доводиться залучати осіб, які володіють спеціальними знаннями, для надання ними консультацій, проведення експертних досліджень тощо.

Економічні злочини являють собою вчинені під виглядом і в процесі економічної діяльності діяння (дії чи бездіяльність) з протиправним використанням легітимних чи псевдолегітимних реєстраційно-дозвільних, виробничо-технологічних та облікових операцій, із застосуванням фінансово-господарських інструментів, організаційно-регулятивних та контролюючо-управлінських прав і повноважень, які з корисливих (отримання неправомірної вигоди або привласнення ввіреного в оперативне управління майна) чи некорисливих мотивів (підрив репутації конкурентів, партнерів, розголошення комерційної таємниці та ін.) посягають на реєстраційно-дозвільну систему, фінансово-

господарські відносини чи відносини власності як результати економічної діяльності, що охороняється кримінальним законом. У вказаному визначенні містяться відомості щодо об'єкта та предмета посягання, сфери здійснення посягань, суб'єктів та суспільно небезпечних наслідків [7, с. 266].

Залучення до провадження фахівців і призначення судових експертиз не означає, що слідчий недостатньо або й зовсім не володіє знаннями в цій галузі. За окремими категоріями знань слідчий може бути обізнаний не менше, ніж фахівець. Ця обізнаність, безперечно, сприятиме слідчому у визначенні предмета й пріоритетних напрямів майбутнього експертного дослідження, проте, на нашу думку, є необов'язковою з огляду на неможливість бездоганного володіння іншими галузями знань. Адже основним завданням слідства є розкриття злочинів, а слідчого – їх розслідування, виявлення елементів професійності, творчості у складному процесі пошуку об'єктивної істини під час провадження [8, с. 236–238].

У ході розслідування економічних злочинів спеціалістів залучають до участі в слідчих (розшукових) діях у випадках: а) відсутності у слідчого спеціальних знань і навичок, необхідних для кваліфікованої підготовки та проведення слідчої (розшукової) дії; б) недостатнього оволодіння слідчим прийомами й засобами швидкого та якісного виконання певної роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок; в) необхідності з етичних чи тактичних міркувань доручити виконання певних дій саме спеціалістові; г) одночасного застосування декількох засобів криміналістичної техніки; д) необхідності виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальних знань та навичок [9, с. 414].

Результати економічного дослідження у вигляді висновку експерта є одним із джерел доказів у кримінальному провадженні, що має об'єктивний характер і відображає кореляційні зв'язки з метою забезпечення кримінального процесу щодо встановлення об'єктивної істини та вирішення справи по суті. Аналіз процесу доказування в судочинстві як окремого випадку пізнання вказує на те, що розв'язання переважної більшості проблемних ситуацій, які виникають у процесі правового регулювання, потребує опори на ґрунтовні, спеціальні наукові знання. Збирання доказових фактів у ході досудового розслідування за допомогою спеціальних знань набуває сьогодні все більшого значення особливо в тих випадках, коли такі знання використовують у формі експертизи [10, с. 405].

Порядок призначення експертизи під час розслідування економічних злочинів практично нічим не відрізняється від загального порядку проведення цієї слідчої дії. У кримінальних справах, порушених за фактами вчинення злочинів у галузі економіки, питання зазвичай групують за видами господарської діяльності. Наприклад, якщо це податкова сфера, то питання групуватимуться за видом податків, зборів чи обов'язкових платежів, неправильне нарахування чи несплата яких виявлені в результаті перевірки.

Під об'єктами й матеріалами, які надсилають або надають експерту в разі призначення експертизи з економічних питань, потрібно розуміти:

- 1) речові докази, які підлягають дослідженню;
- 2) протоколи слідчих дій та інші документи, у яких зафіксовані обставини справи, що досліджуватимуться;
- 3) зразки для експертного дослідження;
- 4) інші матеріали, які містять відомості, що мають значення для надання висновку [11, с. 4].

Під час розслідування економічних злочинів призначають економічні експертизи (бухгалтерську, фінансово-кредитну, економічну, ціноутворення, економічну наукової організації праці, інженерно-економічну); криміналістичні експертизи (почеркознавчу, авторознавчу, технічну експертизу документів, відеофонографічну); товарознавчі експертизи (товарів народного споживання, якості промислових товарів та їх оцінку, якості продовольчих товарів та їх оцінку; автотоварознавчу; комп'ютерно-товарознавчу; оцінку нерухомості, безпеки майнових та немайнових прав; дослідження якості та оцінку сировини, дослідження спеціальних засобів побутової техніки; оцінку земель сільськогосподарського призначення). Зазначений перелік експертиз не є вичерпним та буде залежати від конкретного різновиду економічного злочину [12].

Судово-економічна експертиза на стадії досудового розслідування та судового розгляду полягає в дослідженні матеріалів провадження та інших об'єктів судовим експертом – спеціалістом у галузі економіки, і наданні ним, відповідно до його спеціальних знань, висновку за поставленими питаннями, які належать до господарської діяльності та відображені в бухгалтерському та податковому обліку. Об'єктом судово-економічної

експертизи є відображені в бухгалтерських документах та облікових регістрах господарські операції, які стали предметом розслідування чи розгляду в суді. Предметом судово-економічної експертизи є питання, що виникають в органів досудового розслідування та суду щодо фінансово-господарських операцій, зафіксованих ревізіями, аудитами та перевітками, вирішення яких потребує спеціальних економічних знань [13]. На думку К. А. Капустник, відмінністю між судово-економічною та судово-бухгалтерською експертизою є те, що судово-економічна експертиза вивчає стан і результати (показники) економічної діяльності суб'єктів господарських відносин, тоді як судово-бухгалтерська експертиза – правильність відображення фактів фінансово-господарської діяльності підприємства (організації) у документах бухгалтерського обліку й звітності [14, с. 63].

Загалом можливості застосування спеціальних знань у слідчій і судовій практиці забезпечуються дотриманням таких умов: практична необхідність, нормативна врегульованість, перевіреність і достовірність спеціальних знань [15, с. 36]. Тому пропонуємо розглянути деякі практичні випадки застосування спеціальних економічних знань.

В ухвалі Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області у справі № 607/22535/19 зазначено, що посадові особи Буданівської обласної клінічної психоневрологічної лікарні здійснюють привласнення та розтрату майна шляхом зловживання службовим становищем.

Згідно з довідкою Управління Західного офісу Держаудитслужби в Тернопільській області від 14.05.2019, у результаті проведеної перевірки правильності використання вугілля та деревини КУ «Буданівська обласна психоневрологічна лікарня» протягом 2017–2018 рр. встановлено, що відповідно до бухгалтерського обліку за рахунком 1514 (235) «Пально-мастильні матеріали» станом на 01.01.2017 відображений залишок на суму 242 374,44 грн. Однак згідно з актом про результати інвентаризації запасів станом на 01.06.2019 не встановлено фактичної наявності вугілля, причому за даними бухгалтерського обліку зазначено суму 93 779,77 грн.

У ході досудового розслідування для встановлення, чи підтверджується в межах наданих документів нестача вугілля в Буданівській психоневрологічній лікарні, розташованій за адресою: с. Буданів Тереховлянського району Тернопільської області, станом на 01.06.2019 і якщо так, то на яку суму, виникла необхідність у проведенні судово-економічної експертизи. Відповідно, для виконання вказаної експертизи необхідне залучення експертів у галузі економіки, що мають відповідати на таке запитання: «Чи підтверджується в межах наданих документів нестача вугілля в Буданівській психоневрологічній лікарні, розташованій за адресою: с. Буданів Тереховлянського району Тернопільської області, станом на 01.06.2019, якщо так, то на яку суму?» [16]. Однак, на нашу думку, у цьому випадку доцільно було проводити судово-бухгалтерську експертизу (яка є підвидом судово-економічної експертизи). Одним з основних завдань експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку та звітності є визначення документально обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду й місця їх утворення [17]. Конкретно в цій справі мала місце необхідність перевірити обґрунтованість розміру нестачі вугілля в документах, які були надані суду для розгляду.

Візьмемо інший випадок. Відповідно до клопотання слідчого Тереховлянський районний суд Тернопільської області розглянув справу № 606/2483/18, за якою у 2018 році з державного через обласний бюджет виділено субвенцію Тереховлянському районному бюджету на проєктні, будівельно-ремонтні роботи, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних форм виховання, наближених до сімейних, та забезпечення житлом дітей-сиріт, осіб із їх числа у розмірі 330 тисяч гривень. За ці кошти придбано квартиру загальною площею 21,2 кв. м у власність для особи з числа дітей-сиріт вартістю 295 640 гривень. Ураховуючи те, що відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 877 від 15.11.2017 «Порядок та умови надання у 2018 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на проєктні, будівельно-ремонтні роботи, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, та забезпечення житлом дітей-сиріт, осіб із їх числа», гранична вартість придбання соціального житла, житла для дітей-сиріт, осіб із їх числа визначається за формулою, у її застосуванні вбачається перевищення витрат Службою у справах дітей Тереховлянської РДА на придбання квартири.

На цей час у ході досудового розслідування в кримінальному провадженні виникла необхідність у встановленні того, чи було допущено розтрату бюджетних коштів ви-

ще гранично допустимих норм Службою у справах дітей Теробовлянської РДА під час купівлі квартири. Із цією метою, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 242 та ст. 243 КПК України, необхідно залучити експерта (експертів) для проведення судово-економічної експертизи та поставити перед ними запитання: «Чи було допущено розтрату бюджетних коштів вище гранично допустимих норм Службою у справах дітей Теробовлянської РДА під час купівлі квартири для ОСОБА_2?» [18].

Висновки. Таким чином, використання спеціальних знань під час розслідування економічних злочинів є невід'ємною частиною процесу збирання доказів. Це дає можливість отримати певні відомості та інформацію, відсутність яких може вплинути на перебіг розслідування, у зв'язку з чим воно відбуватиметься повільніше або неповно. Судова експертиза загалом та висновок експерта як її результат є найефективнішим та найбільш доцільним способом використання спеціальних знань під час розслідування економічних злочинів.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
3. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва: Юрид. лит., 1967. 152 с.
4. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34.
5. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: Матеріали науково-практичної конференції* (8 листопада, 2017 р., м. Харків). С. 284–286.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-жовтень 2020 року. URL: https://old.gr.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=210146.
7. Муляр Г. В., Ховпун О. С. Використання висновків експерта як доказів при розслідуванні економічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 265–269.
8. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2000. 376 с.
9. Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Іщенко А. В., Алексєєв О. О. та ін. Криміналістика: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2015. 544 с.
10. Вітер Д. В. Судово-економічна експертиза у доведенні обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню при розслідуванні злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 20. С. 403–414.
11. Смирнов М. І., Комісарчук Р. В. Напрями використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів в межах повноважень податкової міліції. *Вісник прокуратури*. 2007. Вип. 1 (67). С. 53–58.
12. Попович В. М. Проблеми розслідування економічних злочинів. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 350 с.
13. Шрамко О. М. Види спеціальних знань, що використовуються під час розслідування корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2 (18). С. 175–180.
14. Капустник К. А. Проведення судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) грошових коштів та майна, отриманих злочинним шляхом. *Право України*. 2005. Вип. 8. С. 63–66.
15. Шепітько В. Ю. Проблеми використання психологічних знань у кримінальному процесі. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы: сб. науч.-практ. материалов (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н. С. Бокариуса)*. Харьков: Право, 1998. С. 36–37.
16. Ухвала Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 19.09.2019 року у справі № 607/22535/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86521916>.
17. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
18. Ухвала Теробовлянського районного суду Тернопільської області від 6 грудня 2018 року у справі № 606/2483/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78350645>.

Надійшла до редакції 06.12.2020

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukr.].
2. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukr.].
3. Eysman A. A. Zaklyucheniye eksperta (struktura i nauchnoye obosnovaniye). Moskva: Yuryd. lyt., 1967. 152 s. [in Russ.].
4. Honcharenko V. H. Spetsialni znannia: henezys, predmet, rivni, formy vykorystannia v dokazuvanni. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. 2007. № 2 (9). S. 22–34 [in Ukr.].
5. Kochura O. O. Vyznachennia poniattia «spetsialni znannia» ta yikh vykorystannia u kryminalnomu provadzhenni. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii* (8 lystopada 2017 r., m. Kharkiv). S. 284–286 [in Ukr.].
6. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-zhovten 2020 roku. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=210146 [in Ukr.].
7. Muliar H. V., Khovpun O. S. Vykorystannia vysnovkiv eksperta yak dokaziv pry rozsliduvanni ekonomichnykh zlochyniv. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2018. Vyp. 4. S. 265–269 [in Ukr.].
8. Husariev S. D. Yurydychna deontolohiia. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy, 2000. 376 s. [in Ukr.].
9. Piaskovskiy V. V., Chernous Yu. M., Ishchenko A. V., Alieksieiev O. O. ta in. Kryminalistyka: pidruchnyk. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 2015. 544 s. [in Ukr.].
10. Viter D. V. Sudovo-ekonomichna ekspertyza u dovedenni obstavyn, shcho pidliahaiut oboviazkovomu dokazuvanni pry rozsliduvanni zlochyniv u sferi finansuvannia sotsialnykh tsilovykh program. *Teoriia ta praktyka sudovoї ekspertyzy i kryminalistyky*. 2019. Vyp. 20. S. 403–414 [in Ukr.].
11. Smyrnov M. I., Komisarchuk R. V. Napriamy vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni ekonomichnykh zlochyniv v mezhakh povnovazhen podatkovoi militsii. *Visnyk prokuratury*. 2007. Vyp. 1 (67). S. 53–58 [in Ukr.].
12. Popovych V. M. Problemy rozsliduvannia ekonomichnykh zlochyniv. Kyiv: Yurinkom Inter, 2016. 350 s. [in Ukr.].
13. Shramko O. M. Vydy spetsialnykh znan, shcho vykorystovuiutsia pid chas rozsliduvannia koruptsiynykh zlochyniv. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2019. Vyp. 2 (18). S. 175–180 [in Ukr.].
14. Kapustnyk K. A. Provedennia sudovo-ekonomichnykh ekspertyz u spravakh, poviazanykh z lehalizatsiieiu (vidmyvanniam) hroshovykh koshtiv ta maina, otrymanykh zlochynnym shliakhom. *Pravo Ukrainy*. 2005. Vyp. 8. S. 63–66 [in Ukr.].
15. Shepitko V. Yu. Problemy vykorystannia psykholohichnykh znan u kryminalnomu protsesi. *Aktualnyye voprosy sudebnoy ekspertizy i kriminalistiki na sovremennom etape sudebno-pravovoy reformy: sb. nauch.-prakt. materialov (k 75-letiyu osnovaniya Khark. NII sudebnykh ekspertiz im. zasl. prof. N. S. Bokariusy)*. Kharkov: Pravo, 1998. S. 36–37 [in Ukr.].
16. Ukhvala Ternopil'skoho miskraionnoho sudu Ternopil'skoi oblasti vid 19.09.2019 roku u spravi № 607/22535/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86521916> [in Ukr.].
17. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukr.].
18. Ukhvala Terebovlianskoho raionnoho sudu Ternopil'skoi oblasti vid 6 hrudnia 2018 roku u spravi № 606/2483/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78350645> [in Ukr.].

SUMMARY

Oleh L. Musiyenko, Mariya V. Pylypenko, Viktoriya Makitrenko. Use of special knowledge in the investigation of economic crimes. The article considers the issue of using special knowledge in criminal proceedings related to economic crimes. The doctrine on the definition of "special knowledge" is given, the main theoretical aspects of the application of special economic knowledge in the investigation of crimes related to economic activity are established. The requirements of the legislation of Ukraine on the practical use of special knowledge, the procedure for their appointment and the powers of the subjects during the pre-trial investigation and trial are considered. The authors provide statistics on crimes in the field of economic activity for the last calendar year. In addition, a distinction is made between the competence of the investigator, judge and expert in the use of specialized knowledge. The authors also conducted a study of the practice of applying special knowledge by studying court cases and provided some grounds for the appointment of forensic economic expertise and provided examples of issues that are usually posed to experts.

Thus, the article states that the use of special knowledge is an integral part of the investigation of almost every crime in the field of economic activity. This provides an opportunity to obtain information, the lack of which may adversely affect the criminal investigation process. In addition, conducting a forensic examination and providing an expert opinion is the most effective and appropriate way to use special knowledge in the investigation of economic crimes.

Keywords: special knowledge, forensic expertise, economic expertise, economic crimes, expert opinion.

Трибуна АСПРАНТА

УДК 343.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-312-317

Дмитро АНІСІМОВ[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ ПРОТИПРАВНОГО ВПЛИВУ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ

У зв'язку із прийняттям Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» № 768-IX від 14 липня 2020 року в Україні легалізовано гральний бізнес. Цей закон, зокрема, покликаний врегулювати організацію та проведення азартних ігор в мережі «Інтернет». Однак законодавець таким кроком ще більше ускладнив застосування ч. 3 ст. 369 КК України (порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних із маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням внаслідок цього неправомірної вигоди). А вже і до легалізації грального бізнесу відомості про засуджених осіб за ст. 369-3 КК України були відсутні.

Дослідження змісту складу злочину, а зокрема об'єктивної сторони, впливає на правильне вирішення питань кримінально-правового регулювання, що виникають, і потребує постійного наукового пошуку.

Ключові слова: об'єктивна сторона, спортивні змагання, протиправний вплив, кримінальна відповідальність, склад злочину, злочин.

Постановка проблеми. 14 липня 2020 року із прийняттям Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» в Україні легалізовано гральний бізнес. Цим законом, зокрема, регулюється організація та проведення азартних ігор в мережі «Інтернет».

Ставки на спорт легалізовано, але ст. 369-3 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачено кримінальну відповідальність за порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням внаслідок цього неправомірної вигоди.

Відповідно ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Дослідження об'єктивної сторони злочину заслуговує особливої уваги науковців кримінально-правової галузі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань досліджували такі вчені, як О. Ф. Бантишев, О. С. Бондаренко, Ю. В. Городецький, А. О. Данилевський, К. П. Задоя, О. В. Кришевич, Ф. Неміч, А. В. Савченко, О. Семенов, В. В. Сокурченко, А. Б. Старка, Н. М. Ярмиш та ін. Однак, не зважаючи на постійно зростаючу увагу до питання кримінальної відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань, питанню об'єктивної сторони приділялось мало уваги науковців або відображалось фрагментарністю. Саме тому мета статті полягає у дослідженні об'єктивної сторони складу протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з тим, що дослідження змісту об'єктивної сторони злочину впливає на правильне вирішення питань кримінально-

© Анісімов Д. О., 2020

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2893-8343>

leksey47@i.ua

правового регулювання, що виникають, питання дослідження об'єктивної сторони на сьогодні, як і раніше, не втрачає своєї актуальності.

Будучи зовнішнім проявом суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, об'єктивна сторона визначає, у чому полягає кримінальне правопорушення та які наслідки воно спричиняє, за яких умов місця, часу та обстановки це кримінальне правопорушення має місце, в який спосіб і за допомогою яких засобів чи знарядь воно вчиняється [1, с. 163].

Загальноприйнятою є позиція, згідно з якою об'єктивну сторону злочину поділяють на такі елементи:

- суспільно небезпечне діяння (дії або бездіяльності);
- наслідки від суспільно небезпечного діяння;
- причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та наслідками;
- спосіб, час, місце, засоби та обстановка суспільно небезпечного діяння.

Щодо факультативних ознак, то вони не завжди вказуються під час характеристики об'єктивної сторони деяких складів злочинів. До таких належать наслідки і причинний зв'язок, а також спосіб, час, місце, засоби і обстановка вчинення злочину [2, с. 96–97].

Розглянемо діяння (дія, або бездіяльність), як головний елемент об'єктивної сторони злочину. Діяння – це усвідомлений акт поведінки людини, що завжди є наслідком пізнавальної діяльності, відображенням у свідомості людини об'єктивного світу [3, с. 114].

З огляду на положення Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» № 743-VIII від 03.11.2015 (далі – Закон) протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань, передбачений ч. 1 ст. 369-3 КК України, може здійснюватись безпосередньо впливом на результати офіційних спортивних змагань або шляхом одержання внаслідок протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань неправомірної вигоди [4, с. 1186].

Відзначимо, що правильне розуміння конструкції складу має істотне значення для кваліфікації злочину як закінченого або як незакінченого злочину [5, с. 842]. Наприклад, К. П. Задоя вважає, що перша форма злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 369-3 КК України, є формальною [6, с. 148–149].

З думкою науковця ми не погоджуємося, адже відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону злочинними визнаються діяння, які спрямовані на некоректні зміни ходу спортивного змагання чи його результату шляхом повного або часткового виключення непередбаченого характеру змагань і досягнення наперед визначеного їх наслідку. Посилання Закону на необхідність досягнення наперед визначеного наслідку вбачає матеріальний склад злочину.

На нашу думку, протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову, передбачений у ч. 1 ст. 369-3 КК України – за конструкцією матеріальний, і вважається закінченим з моменту досягнення наперед визначеного наслідку офіційного спортивного змагання.

У другій формі протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань, передбачений у ч. 1 ст. 369-3 КК України, полягає в одержанні неправомірної вигоди для себе чи третьої особи (будь-якій особі). У цьому разі вже вбачається формальний склад злочину, адже настання наслідків не має обов'язкового характеру.

Злочин, передбачений ч. 3 ст. 369-3 КК України «Порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням в результаті цього неправомірної вигоди», з матеріальним складом. І, відповідно, є закінченим тільки під час настання суспільно небезпечних наслідків, які визначені як обов'язкова ознака ч. 3 ст. 369-3 КК України і полягають у порушенні заборони розміщення ставок на спорт.

Спосіб вчинення злочину – це форма прояву суспільно небезпечного діяння або, іншими словами, – це послідовність прийомів і методів, які застосовує особа для вчинення умисного злочину (насильство, обман, зловживання довірою, використання безпорадного стану потерпілого, використання службового становища тощо) [7, с. 77].

Вплив на результати офіційних спортивних змагань може вчинятись шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу в змову щодо офіційного спортивного змагання (ч. 1 ст. 369-3 КК України), та шляхом порушення заборони розміщення ставок на спорт (ч. 3 ст. 369-3 КК України).

На думку вчених, одним із найпоширеніших способів вчинення корупції у сфері спорту є підкуп спортсменів, спортивних агентів та працівників спортивних клубів [8, с.214].

В. В. Сокурєнко у межах досліджування встановив, що саме підкуп переважає серед способів стимулювання спортсменів до неправомірних дій і становить 75 % від загальної кількості. Далі підбурювання – 10 %, вступ у змову – 8 % та примушування – 7 % [9, с. 116].

Як зазначає Г. Ю. Бордюгова, підкуповуються, як правило, судді змагань або спортсмени [10]. Тому, зважаючи на актуальність підкупу як способу впливу на результати офіційних спортивних змагань, вбачаємо необхідність розглянути його поняття через призму кримінального законодавства першим.

Підкуп – це схиляння особи до вчинення злочину шляхом обіцянки надання їй матеріальної чи іншої майнової вигоди в разі вчинення нею злочину (надання грошей, майна, житла, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо) [11, с. 100].

З огляду на п. 2 ч. 3 ст. 8 Закону під підкупом у ч. 1 ст. 369-3 КК України треба розуміти отримання та/або надання грошей, цінних паперів, іншого майна, користування послугами майнового характеру, отримання інших вигод і переваг чи несанкціонованого використання ними ексклюзивної інформації. Тобто підкупом є надання та/або одержання неправомірної вигоди.

Так 01 травня 2018 року невідомі особи намагались вплинути на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, підбурювання та намагання вступу в змову з воротарем команди ФК «Карпати» U-19, пропонуючи останньому грошові кошти в сумі 10 000 доларів США за те, щоб той допоміг вплинути на фіксований результат матчу ФК «Карпати» – ФК «Шахтар» шляхом програшу його команди [12].

Або інший приклад: футболіст-професіонал шляхом підкупу професійних футболістів ТОВ «ФК «Говерла» з метою одержання неправомірної вигоди для себе та інших осіб вплинув на результати офіційних спортивних змагань, а саме на результат офіційного матчу ФК «Говерла» – ФК «Зоря», який відбувся 30.04.2016 р. на стадіоні «Авангард» у м. Ужгород [13].

Приблизно на одному рівні за поширеністю з невеликим коливанням питомої ваги структурно розмістилися такі способи впливу на спортсменів, як підбурювання (10 %), вступ у змову (8 %) та примушування (7 %). І якщо перші два виражають безпосередньо некомерційну, некорисливу, але самоактуалізаційну, консолідуючо-групову мотивацію спортсменів, які добровільно, усвідомлено та особисто обирають протиправні механізми досягнення визначених спортивних результатів на змаганнях, то третій спосіб – примушування – виражає його насильницьку природу. Із дослідження В. В. Сокурєнко, гравцям погрожують: а) розірванням контракту в односторонньому порядку за дискредитаційними підставами (70 %); б) припинення ігрової практики, переміщення у резервні склади, у запас (20 %); в) розголошення відомостей про попередню його протиправну діяльність у сфері спорту (10 %) [9, с. 117].

Можемо побачити з наведеного вище соціологічного дослідження поряд із підкупом з меншим еквівалентом використовуються такі способи, як примушування, підбурювання та вступ у змову.

Примушування – це незаконний вплив суб'єкта злочину на психіку особи з метою схиляння останньої до вчинення дій або навпаки утримання від їх вчинення, що суперечать її бажанням та містять ознаки складу злочину [14, с. 127]. Примушування буває двох видів: фізичним та психічним.

Доволі проблемним виглядає зміст такого способу вчинення впливу на результати офіційних спортивних змагань, як підбурювання. Згідно з тлумачним словником української мови підбурювати означає – розмовами спонукати до якихось дій, учинків [15, с. 542].

В нашому випадку під підбурювання треба розуміти безрезультатне умовляння, переконання іншої особи, віддання їй наказу чи схиляння її у будь-який інший (окрім примушування та підкупу у розумінні ч. 1 ст. 369-3 КК) спосіб до вчинення дій, що здатні забезпечити некоректні зміни ходу спортивного змагання чи його результату шляхом повного або часткового виключення непередбачуваного характеру змагань і досягнення наперед визначеного їх наслідку [16, с. 10].

Відповідно до Закону підбурювання як діяння може бути спрямоване безпосередньо на спортсмена, особу допоміжного спортивного персоналу, яка бере участь у спортивному змаганні або посадову особу у сфері спорту.

Останнім способом впливу на результати офіційних спортивних змагань, який пропонує кримінальне законодавство, є вступ у змову (таємна угода для досягнення

якої-небудь мети) [15, с. 282].

З приводу цього О. С. Бондаренко зазначає, що законодавець виділяє вступ у змову як окрему форму протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, тому кваліфікувати дії кількох співучасників, що вступили у злочину змову задля вчинення цього злочину, необхідно лише за ч. 1 ст. 369-3 КК України [14, с. 128]. Ми, зі свого боку, також підтримуємо загальноновизнану позицію наукової спільноти.

У ч. 2 ст. 369-3 КК України передбачена відповідальність за вплив на результати офіційних спортивних змагань неповнолітніх або повторно.

До неповнолітніх осіб належать особи, що не досягли віку 18 років. Саме такі особи з числа учасників офіційних спортивних змагань і можуть бути поряд з іншими вищевказаними особами, потерпілими від цього злочину, зазначає О. Ф. Бантишев [17, с. 12].

Вважаємо, що підвищену небезпеку має, зокрема, протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань виключно неповнолітніх, що передбачено у ч. 2 ст. 369-3 КК України як кваліфікуюча ознака. А вже змагання за участю неповнолітніх необхідно відносити до ч. 1 ст. 369-3 КК України.

Як вже зазначалося, порушення заборони розміщення ставок на спорт, передбачений ч. 3 ст. 369-3 КК України, є закінченим тільки під час настання суспільно небезпечних наслідків, які визначені як обов'язкові.

Наприклад, 23 травня 2018 року під час проведення огляду мобільного телефонного апарату «Iphone 7+» із СІМ-картою НОМЕР_1., який належить футболісту ТОВ «ФК «Говерла», були зафіксовані відомості, які свідчать про здійснення останнім протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань з метою отримання від цього злочинного прибутку, зокрема його переписка з іншими особами щодо ведення футбольної гри, інформація про наявність у нього акаунтів на сайті міжнародної букмекерської компанії, яка здійснює діяльність у світі прийняття ставок про результати спортивних матчів, фотокопії документів інших осіб, про яких у сторони обвинувачення є ґрунтовна інформація стосовно їх причетності до злочинної діяльності тощо [18].

Будь-який злочин тягне за собою суспільно небезпечні наслідки, які полягають у заподіянні шкоди об'єкту кримінально-правової охорони або створенні загрози заподіяння такої шкоди [7, с. 75]. Причинний зв'язок – це об'єктивно наявний зв'язок між причиною (суспільно небезпечним діянням) і слідством (суспільно небезпечними наслідками) [19, с. 65–66]. Відсутність причинного зв'язку виключає злочинність діяння.

Стосовно таких ознак об'єктивної сторони, як місце, час, засіб, знаряддя та обстановка вчинення злочину, то у кримінальному законодавстві не передбачено вимог щодо них, під час вчинення протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, а тому їх розкриття може стати предметом окремого наукового дослідження.

Отже, з вище викладеного можемо зробити **висновки**, що:

– злочин, передбачений у ч. 1 ст. 369-3 КК України, у першій формі вчиняється виключно шляхом активних дій, а саме: шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову, за конструкцією матеріальний і вважається закінченим з моменту досягнення наперед визначеного наслідку офіційного спортивного змагання;

– у другій формі протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань, передбачений у ч. 1 ст. 369-3 КК України, вчиняється шляхом пасивних дій і полягає у одержанні неправомірної вигоди для себе чи третьої особи. У цьому випадку вже вбачається формальний склад злочину, адже настання наслідків не має обов'язкового характеру;

– злочин, передбачений ч. 3 ст. 369-3 КК України, є матеріальним, вчиняється виключно шляхом активних дій і є закінченим тільки під час настання суспільно небезпечних наслідків, які визначені як обов'язкова ознака ч. 3 ст. 369-3 КК України і полягають у порушенні заборони розміщення ставок на спорт.

З огляду на актуальність дослідження протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, вважаємо перспективним дослідження суб'єктивної сторони цього злочину надалі.

Список використаних джерел

1. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
2. Сухонос В. В. Кримінальне право. Загальна частина : підручник. Суми : Університетська книга, 2016. 375 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. В. В. Сташи-

- са, В. Я. Тація. Харків : Право, 2010. 455 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
5. Мирошніченко Н. А. Конструкція складу злочину та її значення для кваліфікації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 841–844.
6. Задоя К. П. Науково-практичний коментар до 369-3 кримінального кодексу України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 2. С. 146–157.
7. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2006. 236 с.
8. Семенюк О., Неміч Ф. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 214–217.
9. Сокурєнко В. В. Кримінологічний аналіз стану протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань в Україні. *Європейські перспективи*. 2019. Харків, 2019. № 3. С. 114–120.
10. Бордюгова Г. Ю. Як покарати спортивного шахрая. *Юридична газета*. 2015. № 6 (452). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshе/yak-pokarati-sportivnogo-shahraya.html> (дата звернення: 22.11.2020).
11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 1. 376 с.
12. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73748686> (дата звернення: 22.11.2020).
13. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/60777689> (дата звернення: 22.11.2020).
14. Бондаренко О. С. Понятійний апарат об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369-3 Кримінального кодексу України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 9 грудня 2016 р. Київ : НАВСУ, 2016. С. 126–128.
15. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «Школа», 2009. 832 с.
16. Бабанін С. В., Єфімов М. М., Людвік В. Д., Санаков Д. Б., Федченко В. М., Мороз Д. С. Документування злочинних дій щодо протиправного впливу на результати офіційних змагань на території України. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т. внутр. справ, 2019. 40 с.
17. Бантишев О.Ф. Кримінально-правова боротьба з корупцією у спорті. *Юрист України*. 2018. № 1 (36). С. 9–13.
18. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77778637> (дата звернення: 22.11.2020).
19. Туляков В. О., Мирошніченко Н. А., Балобанова Д. О. Кримінальне право України. Загальна частина. Текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність. Одеса : Юридична література, 2014. 128 с.

Надійшла до редакції 02.12.2020

References

1. Dudorov O. O., Khavroniuk M. I. *Kryminalne pravo [Criminal Law] : navchalnyi posibnyk / za zah. red. M. I. Khavroniuka*. Kyiv : Vaite, (2014). 944 s. [in Ukr.].
2. Sukhonos V. V. *Kryminalne pravo. Zahalna chastyna [Criminal Law. The general part] : pidruchnyk*. Sumy: Universytetska knyha, 2016. 375 s. [in Ukr.].
3. *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. The general part] : pidruchnyk / za red. prof. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia*. Kharkiv : Pravo, 2010. 455 s. [in Ukr.].
4. *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka*. Kyiv : VD «Dakor», 2018. 1368 s. [in Ukr.].
5. Myroshnychenko N. A. *Konstruktsiia skladu zlochynu ta yii znachennia dlia kvalifikatsii [The structure of the crime and its significance for qualification]. Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2004. Vyp. 22. S. 841–844. [in Ukr.].
6. Zadoia K. P. *Naukovo-praktychnyi komentar do 369-3 kryminalnoho kodeksu Ukrainy «Protypravnyi vplyv na rezultaty ofitsiinykh sportyvnyi zmahani» [Scientific and practical commentary to 369-3 of the Criminal Code of Ukraine «Illegal influence on the results of official sports competitions»]. Pravo i hromadianske suspilstvo*. 2015. № 2. S. 146–157. [in Ukr.].
7. *Vozniuk A. A. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. The general part] : konspekt lektsii*. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, «Osvita Ukrainy», 2006. 236 s. [in Ukr.].
8. *Semeniuk O., Nemich F. Protypravnyi vplyv na rezultaty ofitsiinykh sportyvnykh zmahani shliakhom pidkupu [Unlawful influence on the results of official sports competitions through bribery]. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2017. № 5. S. 214–217. [in Ukr.].

9. Sokurenko V. V. Kryminolohichniy analiz stanu protypravnoho vplyvu na rezultaty ofitsiinykh sportyvnykh zmahaniy v Ukraini [Criminological analysis of the state of illegal influence on the results of official sports competitions in Ukraine]. *Yevropeiski perspektivy*. Kharkiv. 2019. № 3. S. 114–120. [in Ukr.].
10. Bordiuhova H. Yu. Yak pokaraty sportyvnoho shakhraia [How to punish a sports scammer]. *Yurydychna hazeta*. 2015. № 6 (452). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/yak-pokarati-sportivnogo-shahraya.html> (data zvernennia: 22.11.2020). [in Ukr.].
11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary] : u 2 t. / za zah. red. V.Ya. Tatsiia, V.P. Pshonky, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. 5-te vyd., dopov. Kharkiv : Pravo, 2013. T. 1. 376 s. [in Ukr.].
12. Materialy Yedynoho derzhavnoho reiestru sudovykh rishen [Materials of the Unified State Register of Court Decisions]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73748686> (data zvernennia: 22.11.2020). [in Ukr.].
13. Materialy Yedynoho derzhavnoho reiestru sudovykh rishen [Materials of the Unified State Register of Court Decisions]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/60777689> (data zvernennia: 22.11.2020). [in Ukr.].
14. Bondarenko O. S. Poniatiinyi aparat ob'iektyvnoi storony zlochynu, peredbachenoho ch. 1 st. 369-3 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [The conceptual apparatus of the objective side of the crime under Part 1 of Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri* : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 9 hrudnia 2016 r. Kyiv : NAVSU. S. 126-128. [in Ukr.].
15. Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 60 000 sliv [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 60,000 words] / za zah. red. d-ra filol. nauk, prof. V.V. Dubichynskoho. Kharkiv : VD «Shkola», 2009. 832 s. [in Ukr.].
16. Babanin S. V., Yefimov M. M., Liudvik V. D., Sanakoiev D. B., Fedchenko V. M., Moroz D. S. Dokumentuvannia zlochynnykh dii shchodo protypravnoho vplyvu na rezultaty ofitsiinykh zmahaniy na terytorii Ukrainy [Documentation of criminal actions on illegal influence on results of official competitions in the territory of Ukraine]. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t. vnutr. sprav, 2019. 40 s. [in Ukr.].
17. Bantyshev O. F. Kryminalno-pravova borotba z koruptsiieiu u sporti [Criminal-legal struggle against corruption in sports]. *Yuryst Ukrainy*. 2018. № 1 (36). S. 9–13. [in Ukr.].
18. Materialy Yedynoho derzhavnoho reiestru sudovykh rishen [Materials of the Unified State Register of Court Decisions]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77778637> (data zvernennia: 22.11.2020). [in Ukr.].
19. Tuliakov V. O., Myroshnychenko N. A., Balobanova D. O. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. The general part] : tekst leksi: Zakon. Zlochyn. Vidpovidalnist. Odesa : Yurydychna literatura, 2014. 128 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Dmytro O. Anisimov. Objective side of illegal influence on the results of official sports competitions. In connection with the adoption of the Law of Ukraine «On State Regulation of Activities Concerning the Organization and Conduct of Gambling» № 768-IX of July 14, 2020, the gambling business was legalized in Ukraine. This law, in particular, is intended to regulate the organization and conduct of gambling on the Internet. However, the legislator with this step further complicated the application of Part 3 of Art. 369 of the Criminal Code of Ukraine (violation of the ban on placing bets on sports related to the manipulation of official sports competitions with the result of improper advantage). After all, before the legalization of the gambling business, information about convicted individuals under Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine were absent.

As part of the study, a survey was conducted among operational and investigative officers of the National Police of Ukraine in Dnipro and Dnipropetrovsk region (230 respondents) and it was found that today there is a very high level of latency of crimes under Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine (190 respondents indicated, which is 83 % of the total number of respondents) and problems with the use of evidence in the judiciary (203 respondents, which is 88 % of the total number of respondents).

Based on the study of doctrinal sources and empirical material this scientific article determines the forms of manifestation of the objective side of the illegal influence on the results of official sports competitions and it was established that the crime prescribed by Part 1 of Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine in the first form is committed exclusively by active actions (bribery, coercion, incitement or conspiracy) – material in construction. In the second form, the illegal influence on the results of official sports competitions, prescribed by Part 1 of Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine, is committed by passive actions, and lies in obtaining illegal benefits for themselves or a third party. It is formal, because the consequences are not mandatory. The crime provided by Part 3 of Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine is material, is committed exclusively through active action, and is completed only in the event of socially dangerous consequences, which are defined as a mandatory feature of Part 3 of Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine, and are in violation of the ban on betting on sports.

The author believes that the study of the content of the crime, and in particular the objective side, affects the correct solution of emerging issues of criminal law regulation and requires constant scientific research.

Keywords: *objective side, sports competitions, illegal influence, criminal liability, elements of a crime, crime.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-318-323

Ірина АНТОНЮК

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ІЗ ПОСЕРЕДНИЦТВА У ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ

Досліджено криміналістично значущі особливості способів шахрайства у сфері надання послуг із працевлаштування. Увага приділяється описанню способів, з'ясуванню їх особливостей, здійсненню їх систематизації. Покладаючи в основу різні критерії класифікації, всі варіанти шахрайських дій при працевлаштуванні зведено за такими критеріями: залежно від суб'єкта; залежно від галузевої належності; залежно від простору; залежно від місця знаходження посередників із працевлаштування та роботодавців; за легітимністю трудової діяльності; залежно від форм зайнятості; залежно від тривалості зайнятості.

Ключові слова: шахрайство, ринок праці, працевлаштування, посередник, трудова угода, способи шахрайства.

Постановка проблеми. Недосконалість та наявність колізій у трудовому, цивільному законодавстві стали причиною поширення зловживань на ринку праці. Як свідчить практика, певною мірою «вразливою» виявилася саме сфера надання послуг із працевлаштування, де п'ята частина угод між посередником, роботодавцем та найманим працівником є безперспективними.

Більшість трудових угод при цьому укладають у такий спосіб, що умови найму і характер професії, а також обов'язки роботодавця сформульовано дуже розпливчато, внаслідок чого громадяни України отримують роботу, яка їх не влаштовує, обмежує їхні права, але при цьому умови угоди формально не порушено [1, с. 354]. Тим часом на ринку праці набирають обертів варіанти дій, які мають елементи обману і знаходяться вже не в площині цивільного законодавства, а підлягають кримінально-правовій оцінці. Втім поглиблене вивчення поняття та сутності «обману» та «зловживання довірою» допомагає прийняти правильне рішення щодо кваліфікації злочину і відмежувати шахрайство від інших кримінально-караних діянь [2, с. 29].

Прогресивні зміни у структурі шахрайства та поява нових сучасних способів дій викликають необхідність пошуку нових рішень і застосування дієвих заходів. Тому в умовах інформаційної недостатності, без володіння правоохоронними органами відомостями щодо основних способів, за допомогою яких вчиняються такі шахрайства, гарантувати успіх не завжди можливо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми свідчить, що окремі аспекти щодо розслідування шахрайства у різних сферах розглянуто в працях: Д. М. Андрєєва, Г. С. Бідняк, В. І. Гаєнка, С. В. Головкіна, Є. В. Дехтярьова, Н. Ю. Кириленко, С. М. Князєва, О. В. Курмана, О. Л. Мусієнка, Т. В. Охрімчук, Н. В. Павлової, Т. А. Пазинич, Д. А. Птушкіна, К. О. Чаплинського та ін. Проте проблема розслідування шахрайства, пов'язаного із наданням послуг у сфері працевлаштування, в криміналістиці є малодослідженою і потребує висвітлення. До того ж залишається низка невирішених питань щодо конкретних прийомів і операцій, спрямованих на підготовку, безпосереднє вчинення та приховування таких видів шахрайств.

Метою статті є аналіз наданих в юридичній літературі підходів до трактування способу злочину, а також надання характеристики способам вчинення шахрайств у сфері надання послуг з працевлаштування та їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових літературних джерел дає змогу зробити висновок, що безпосередньо способом вчинення шахрайства у сфері працевлаштування приділялося не так багато уваги. Серед різноманіття наукових праць ми виділили декілька робіт, в яких прямо або опосередковано досліджувалися способи шахрайства на ринку праці.

Наприклад, проблеми шахрайства під час працевлаштування досліджено у науковій статті М. В. Шкрибайло. Однак маємо констатувати, що, здійснивши багатоструктуровану класифікацію злочинів, пов'язаних із суб'єктом шахрайства під час працевлаштування, на жаль, ми не побачили ґрунтовної характеристики кожного із способів вчинення такого шахрайства. Автор обмежується лише їх переліком, не розшифровуючи змістовної складової, зокрема, він вказує:

- «мережевий маркетинг» (обман через Інтернет);
- «підпільні кадрові агентства» (насправді компанії з надання інформаційних і консультативних послуг);
- «майстерня вдома» (шахраї пропонують роботу на дому, обіцяючи при цьому нескладні завдання й хорошу оплату, проте спершу за працевлаштування необхідно заплатити);
- «медкомісії під час працевлаштування» (комісії зазвичай є або безкоштовними, або їх оплачує підприємство-роботодавець, тому шукачу роботи варто насторожитися, якщо від нього вимагають оплатити ці послуги);
- «робота на випробувальний термін» (без наміру подальшого працевлаштування);
- платне навчання перед початком роботи;
- працевлаштування за кордон (маючи на меті виманити кошти в шукача роботи, проте без наміру сприяти в працевлаштуванні);
- надання неправдивих довідок про працевлаштування з метою отримання соціальних виплат [3, с. 188].

М. П. Павлик виділяє способи вчинення шахрайства серед злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном. Залежно від характеру дій він поділяє їх на такі:

- створення фіктивних сайтів щодо працевлаштування за кордоном з обов'язковим «вступним внеском»;
- введення в оману стосовно умов праці особи, яка користується послугами суб'єкта підприємницької діяльності, що займається посередницькою діяльністю з працевлаштування за кордоном (за умов легального працевлаштування);
- створення фіктивної посередницької фірми з надання послуг щодо працевлаштування на роботу за кордоном без мети надання таких послуг з подальшим зникненням;
- отримання грошей за оформлення документів і переправлення потенційних робітників за кордон, з подальшим зникненням працівників посередницьких фірм, які не мали намір виконати взяті на себе зобов'язання тощо [4, с. 233–234].

Як свідчить практика, шахрайства, пов'язані із отриманням роботи за кордоном, становлять 43 % серед всіх інших видів шахрайств на ринку праці. Водночас можна констатувати таку закономірність – вагомий відсоток як шахрайств, учинених на ринку праці в Україні, так і тих, що пов'язані із працевлаштуванням за кордоном, у змісті вчинюваних дій містить незаконні дії посередників. Зокрема, законодавчі вимоги щодо отримання ліцензії ігноруються багатьма компаніями, а низка несумлінних посередників, діючи всупереч встановленим вимогам, порушують закон, а також зловживають правом суб'єктів трудових відносин. При цьому, продумуючи способи обманних дій, шахраї враховують трансформації на ринку праці в умовах модернізації економіки та поступовий перехід на інноваційні види зайнятості.

Наприклад, набирає обертів отримання доходу від створення різноманітних блогів в мережі «Інтернет». Сьогодні чимало осіб, створивши власний канал та впливаючи на велику цільову аудиторію, можуть *отримувати* великі прибутки. Не без уваги залишаються й різноманітні інтернет-аукціони, конкурси в соціальних мережах, виконання інтернет-замовлень текстових робіт (наукових та публіцистичних статей, творів, книг, перекладів) та інших творчих робіт (портфолію, обробка фотографій, розробка різноманітних проєктів, дизайнів інтер'єру *квартири*, будинку або створення ландшафтного дизайну) тощо. Через поступовий перехід на інтернет-покупки, набули поширення відносини між *споживачами товарів, робіт і послуг*, виробниками та продавцями у мережі «Інтернет», що зумовило наявність пропозицій щодо отримання прибутків завдяки просуванню такого товару до споживача. Низка пропозицій поступає від роботодавців стосовно надання інформаційних та консультативних послуг користувачам мережі «Інтернет».

З цього випливає, що трудова активність завдяки мережі «Інтернет» є беззаперечною. Водночас, як свідчить практика, все частіше Інтернет стає плацдармом для різноманітних зловживань.

Виділимо способи шахрайства у сфері працевлаштування, пов'язані із застосу-

ванням мережі «Інтернет».

Обманні дії, вчинені у «віртуальних центрах зайнятості». Слід зазначити, що на сайті Державної служби зайнятості створено низку персональних віртуальних робочих місць (електронні кабінети роботодавців). Зареєструватися в «Електронному кабінеті» можуть будь-які громадяни, які пропонують роботу. Через власний «Електронний кабінет шукача роботи» можна також підібрати роботу, створити резюме чи дізнатися про можливості професійного навчання. Для цього потрібно тільки повідомити адресу електронної пошти; сформувати логін та пароль для авторизації на сайті Державної служби зайнятості. Роботодавці та шукачі роботи можуть звернутись до центру зайнятості у відділ взаємодії з роботодавцями (до посередників) [5]. Незважаючи на те, що спосіб такої взаємодії між роботодавцем, посередником та безробітним є достатньо «прозорим» через відображення процесу спілкування в автоматизованій системі, інколи трапляються випадки, коли несумлінні роботодавці подають неправдиву інформацію про вакансії, маючи на меті стягнути гроші за навчання, отримати вступний внесок тощо (8 % випадків). Іноді створюються «фейкові» центри зайнятості у віртуальному просторі.

Обманні дії, вчинені особами, які представляються роботодавцями і пропонують роботу у віртуальному просторі. За таких обставин будь-яка особа (у 87 % не справжній роботодавець) розміщує оголошення у мережі «Інтернет» із пропозицією певного виду зайнятості й далі діє за стандартною шахрайською схемою (отримання вступного внеску, пропозиція придбати товар для подальшого його розповсюдження, пропозиція платного навчання тощо).

У цьому розрізі безсумнівним є й той факт, що інноваційна зайнятість передбачає необхідність отримання працівником нових знань, тобто розвиток творчих здібностей для застосування інновацій, особливо у галузях, які використовують інновації (фінансових, інформаційних тощо) [6].

На необхідності навчання й наголошують роботодавці, які пропонують роботу через мережу «Інтернет» та заявляють про необхідність сплати грошових коштів за начебто таке навчання або придбання відповідної «навчальної літератури», проходження онлайн-курсів тощо. Проте нерідко такі пропозиції є хибними і особа, сподіваючись на позитивний результат, не отримує ані роботи, ані гідної навчальної бази.

З цього випливає, що наступним способом можна назвати *стягнення сплати роботодавцем за «уявне навчання», «оформлення документів, необхідних для працевлаштування»* (34 %). При цьому такі послуги можуть пропонувати як посередники і роботодавці у віртуальному просторі, так і ті, які діють через фактичні кадрові агентства.

Для того щоб особа повірила в те, що їй пропонують, їй демонструють факти, що свідчать про перспективи кар'єрного росту, гідний рівень заробітної плати, однак запевняють, що для цього необхідно пройти відповідні платні курси, тренінги, семінари, купити диски з навчальним матеріалом тощо.

Наступний спосіб – *отримання грошей від посередників з працевлаштування за вакансії*. Слід зауважити, що, згідно з п. 2 ст. 37 Закону України «Про зайнятість населення», суб'єктам господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні в Україні, забороняється отримувати від громадян, яким надано зазначені послуги, гонорари, комісійні та інші винагороди [7]. Проте випадки отримання посередниками грошей від осіб, які шукають роботу, є нерідкими (87 %). Якщо при цьому робота надається, такі вчинки лежать поза площиною кримінально-правових відносин. У випадку, коли стягнуто гроші за отримання роботи, якої заздалегідь не існувало, може йтися про шахрайство.

У 15 % випадків спостерігається змова між посередниками та справжніми роботодавцями, які приймають осіб на роботу із випробувальним терміном, а потім без поважних причин звільняють, так і не заплативши гроші. Звідси наступний спосіб – *пропозиція безоплатного стажування з наступним працевлаштуванням без виплати грошей*. Аналізуючи цей спосіб, звернемо увагу, що на законодавчому рівні термін «стажування» взагалі не передбачений. Відповідно до ст. 26 КЗпроП України, під час укладення трудового договору може бути обумовлене угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Умова про випробування повинна бути прописана в наказі (розпорядженні) про прийняття на роботу [8]. Якщо ж такого документа не існує, то може йтися про обман з боку роботодавця.

Пропозиція розповсюдження товару із попереднім його викупом. Особі, яка має намір отримати роботу, пропонують розповсюджувати певний товар, отримуючи за це

гроші. Однак роботодавець пояснює, що на початковій стадії спілкування ще не має повної довіри до робітника, а товар дуже коштовний. Тому пропонує спочатку його викупити, і якщо робітник виконає поставлене завдання, то у майбутньому товар йому надаватимуть без попереднього викупу. Зрештою, особа купує товар втричі дорожче його вартості й роботу так і не отримує. Шахраї зникають.

Шахрайські дії під час виконання певного виду роботи у дистанційній формі. Шахраї розміщують в мережі «Інтернет» інформацію про можливість заробити, знаходячись на віддаленому доступі. Особі пропонується виконати певний вид роботи, після чого отримати гроші. Найпоширенішими пропозиціями є такі: набір текстів; написання наукових праць на замовлення; написання книг, публіцистичних статей; здійснення перекладів; відповідь на телефонні дзвінки або смс-повідомлення (в телефоні, в мережі «Інтернет»); підтримка зв'язку із клієнтами на різноманітних сайтах тощо. Після отримання результатів праці із шахраями втрачається зв'язок, а грошей працівник так і не отримує.

Шахрайські дії з документами, що надають потенційні працівники до суб'єктів, які пропонують роботу. Зокрема, у 34 % випадків були ситуації, коли посередники або роботодавці висували вимоги залишити документи під виглядом перевірки кредитної історії або біографічних даних, що в подальшому призводило до викрадення грошових коштів з рахунків жертви або ж для використання іншого виду шахрайства. У 7 % випадків було отримання кредитів за рахунок заволодіння документів та необачливого підписання потерпілими документів (наприклад, під виглядом трудового контракту).

Використання працівника в різноманітних шахрайських схемах без його відома (взяття на посаду, що передбачає підписання низки документів, які в подальшому використовуються для вчинення шахрайських дій – банкрутство компанії, втрата активів тощо).

Заволодіння майном або правом на майно «потенційних робітників» під виглядом посередників з працевлаштування або роботодавців. Наприклад, особі, яка має намір отримати роботу, пропонують відкрити електронний гаманець для нарахування заробітної плати і вимагають попередню плату за такі послуги, або для підтвердження заявки на роботу пропонують відправити смс-повідомлення або здійснити дзвінок на певний номер, внаслідок чого з телефону списуються гроші. У 3 % випадків під виглядом роботодавців шахраї пропонують підписати документи, мотивуючи, що це потрібно для працевлаштування. Внаслідок чого особа може потрапити у борги, надати дозвіл на певні дії щодо неї та її майна тощо.

Використання під час працевлаштування завідомо неправдивих документів. У 14 % випадків особи, які намагалися отримати роботу, пред'являли посередникам та роботодавцям фальшиві документи, що підтверджують їх фаховість у певному напрямі, внаслідок чого роботодавець зазнавав збитків через непрофесіоналізм таких осіб.

Шахрайство шляхом зловживання статусом безробітного. Останнім часом поширюються випадки, коли особи реєструються в службі зайнятості як безробітні, проте паралельно отримують дохід.

Однак у ст. 44 Закону України «Про зайнятість населення» чітко висуваються вимоги до особи, яка заявила себе безробітним. Тож згідно з п. 4 вказаної статті зареєстровані безробітні повинні інформувати територіальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, протягом трьох робочих днів про обставини припинення реєстрації. При цьому відповідальність за достовірність поданих до територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, даних та документів, на підставі яких приймається рішення щодо реєстрації безробітного та призначення матеріального забезпечення, надання соціальних послуг, покладається на зареєстрованого безробітного. Працівники Центру зайнятості, вправі звернутися з позовом до суду про стягнення коштів, отриманих без належної правової підстави [7].

Незважаючи на те, що особи, які отримують можливість офіційно працевлаштуватися, одразу повинні сповістити про це Службу зайнятості, вони можуть тривалий час приховувати цей факт і отримувати допомогу по безробіттю, вчиняючи обман і спричиняючи збитки державі. За таких обставин їх дії, відповідно до наявної судової практики, можуть кваліфікуватися як шахрайство.

Вчинення шахрайських дій під час працевлаштування за кордоном. В основному механізм такого шахрайства полягає у створенні фіктивної посередницької фірми з на-

дання послуг щодо працевлаштування на роботу за кордоном без мети надання таких послуг (із попереднім грошовим внеском за допомогу в такому працевлаштуванні). Або справжня фірма із працевлаштування за кордоном отримує гроші, начебто за допомогу в працевлаштуванні, внаслідок чого виявляється, що працівники такої фірми лише надавали консультативну допомогу і не гарантували працевлаштування. Нерідко обман буває під час порушення умов договору – особі пропонується престижна робота та комфортні умови, внаслідок чого отримується важка робота із несприятливими умовами праці.

Висновки. Отже, аналізуючи шахрайство у сфері надання послуг із працевлаштування, можна сказати, що обманні дії можуть вчинятися як особами, які пов'язані з ринком праці – посередниками, роботодавцями та безробітними (61 %), так і особами, які навмисно видають себе за таких осіб (49 %). До того ж обманні дії можуть вчинятися в різних галузях ринку праці, в різний період, у різному просторі. З огляду на характеристики способів вчинення шахрайства, пов'язаного із працевлаштуванням, їх можна систематизувати за такими критеріями. *Залежно від суб'єкта:* 1) особами, які мають стосунок до ринку праці; 2) особами, які навмисно видають себе за таких осіб. *Залежно від галузевої належності:* 1) обманні дії у галузі матеріального виробництва; 2) обманні дії у сфері товарів і послуг – невиробничій. *Залежно від простору:* 1) обманні дії на вітчизняному ринку праці; 2) обманні дії, пов'язані із працевлаштуванням за кордоном; 3) обманні дії, пов'язані з отриманням роботи в інтернет-просторі (на віддаленому доступі). *Залежно від місця знаходження посередників із працевлаштування та роботодавців:* 1) обманні дії, вчинені в офісах, які мають фактичну або юридичну адресу (фіктивні та справжні фірми з працевлаштування); 2) обманні дії, вчинені у «віртуальних центрах зайнятості». *За легітимністю трудової діяльності:* 1) обманні дії під час пропозиції офіційного працевлаштування; 2) обманні дії під час пропозиції нелегальної зайнятості. *Залежно від форм зайнятості:* 1) обманні дії під час пропозиції повної зайнятості; 2) обманні дії під час пропозиції гнучкого графіка праці. *Залежно від тривалості зайнятості:* 1) обманні дії під час пропозиції тривалого працевлаштування; 2) обманні дії під час пропозиції тимчасового працевлаштування (сезонні роботи, виконання певного виду робіт протягом певного періоду тощо).

Список використаних джерел

1. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Київ : МАУП, 2007. 512 с.
2. Павлова Н. В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла : монографія / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. Є. І. Макаренка. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 176 с.
3. Шкрибайло М. В. Поняття та криміналістична класифікація шахрайств у сфері працевлаштування. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 2(8), 2015. С. 186–189.
4. Павлик М. П. Характеристика способів вчинення злочинів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 230–236.
5. Служба зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua/> (дата звернення: 18 липня 2020 р.).
6. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.; НАН України. Київ, 2015. 336 с.
7. Про зайнятість населення : Закон України від 2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення: 19 липня 2020 р.).
8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 1971 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення: 19 липня 2020 р.).

Надійшла до редакції 27.08.2020

References

1. Bilenchuk P. D., Hel A. P., Semakov H. S. Kryminalistychna taktyka i metodyka rozsliduvannya okremykh vydiv zlochyniv [Forensic tactics and methods of investigation of certain types of crimes] : navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakladiv. Kyiv : MAUP, 2007. 512 s. [in Ukr].
2. Pavlova N. V. Rozsliduvannya shakhraistva pry ukladanni tsyvilno-pravovykh uhod shchodo vidchuzhennia zhytla [Investigation of fraud in the conclusion of civil law agreements on the alienation of housing] : monohrafiia / za zah. red. kand. yuryd. nauk, prof. Ye. I. Makarenka. Dnipropetrovsk : Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav, 2008. 176 s. [in Ukr].
3. Shkrybailo M. V. Poniattia ta kryminalistychna klasyfikatsiia shakhraistv u sferi pratsevlash-tuvannya [The concept and forensic classification of fraud in the field of employment]. *Prykarpatskyi*

yurydychnyi visnyk. Vyp. 2(8), 2015. S. 186–189. [in Ukr].

4. Pavlyk M. P. Kharakterystyka sposobiv vchynennia zlochyniv, poviazanykh iz pratsevlash-tuvanniam za kordonom [Description of ways to commit crimes related to employment abroad]. Nau-kovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2019. № 4. S. 230–236. [in Ukr].

5. Sluzhba zainiatosti Ukrainy [Employment Service of Ukraine]. URL: <https://www.dcz.gov.ua/> (data zvernennia: 18 lypnia 2020 r.). [in Ukr].

6. Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid [Innovative Ukraine 2020: national report] / za zah. red. V. M. Heitsia ta in.; NAN Ukrainy. Kyiv, 2015. 336 s. [in Ukr].

7. Pro zainiatist naseleennia [On employment] : Zakon Ukrainy vid 2013 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (data zvernennia: 19 lypnia 2020 r.). [in Ukr].

8. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 1971 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (data zvernennia: 19 lypnia 2020 r.). [in Ukr].

SUMMARY

Iryna A. Antonyuk. Methods of committing fraud in the field of provision of employment mediation services. It is emphasized that imperfection and the presence of conflicts in labor and civil legislation have led to the spread of abuses in the labor market. Somewhat «vulnerable» was the provision of employment services, where a fifth of the agreements between the intermediary, the employer and the employee are unpromising.

It is emphasized that most employment agreements in the labor market are concluded in such a way that the terms of employment and the nature of the profession, as well as the responsibilities of the employer are very vague, resulting in Ukrainian citizens getting jobs that do not suit them, limit their rights but the terms of the agreement are not formally violated. Meanwhile, in the labor market is gaining momentum options that have elements of deception, and are no longer in the plane of civil law, and are subject to criminal law assessment.

The article is devoted to the study of criminological significant features of fraud methods in the field of employment services. Attention is paid to the description of methods, clarification of their features, the implementation of their systematization.

It is emphasized that fraudulent actions can be committed by persons related to the labor market - intermediaries, employers and the unemployed (61%), and persons who intentionally pretend to be such persons (49%). At the same time, fraudulent actions can be committed in different sectors of the labor market, in different periods, in different spaces. Based on different classification criteria, all options for fraudulent employment are summarized according to the following criteria: Depending on the subject: 1) persons related to the labor market; 2) persons who intentionally impersonate such persons. Depending on the industry affiliation: 1) fraudulent actions in the field of material production; 2) fraudulent actions in the field of goods and services - non-productive. Depending on the space: 1) deceptive actions in the domestic labor market; 2) fraudulent actions related to employment abroad; 3) fraudulent actions related to getting a job on the Internet (remote access). Depending on the location of employment intermediaries and employers: 1) fraudulent actions committed in offices that have a factual or legal address (fictitious and real employment firms); 2) fraudulent acts committed in "virtual employment centers". According to the legitimacy of labor activity: 1) deceptive actions when offering official employment; 2) fraudulent actions when offering illegal employment. Depending on the forms of employment: 1) fraudulent actions when offering full employment; 2) fraudulent actions when offering a flexible work schedule. Depending on the duration of employment: 1) fraudulent actions when offering long-term employment; 2) fraudulent actions when offering temporary employment (seasonal work, performing a certain type of work during a certain period, etc.).

Keywords: *fraud, labor market, employment, intermediary, employment agreement, methods of fraud.*

УДК 343.6
DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-324-329

Катерина ВЛАД[©]
здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ

Здійснено пошук оптимальних шляхів удосконалення вітчизняного законодавства в частині кримінальної відповідальності за домашнє насильство над дітьми. Зроблено висновок щодо доцільності розгляду питання стосовно встановлення підвищеної кримінальної відповідальності за домашнє насильство над неповнолітніми дітьми, порівняно із дорослими особами. Для цього можливо ст. 126-1 КК України доповнити кваліфікованим видом домашнього насильства – домашнього насильства, вчиненого щодо неповнолітньої дитини.

Ключові слова: дитина, домашнє насильство, зарубіжний досвід, кримінальна відповідальність, неповнолітні, насильство.

Постановка проблеми. Домашнє насильство є глобальною проблемою, яка щоденно завдає шкоди найціннішим благам людини – честі, гідності, життю та здоров'ю. Воно заподіює не лише фізичного болю, моральних страждань, але й підриває почуття безпеки, захищеності особи, тримає її у стані постійного нервового напруження, що може призвести до розладів психіки, депресій, нервових зривів чи розвитку психічного захворювання. Для України, як і для багатьох інших країн світу, ця проблема є досить гострою [1, с. 27]. При цьому насильство щодо найменш захищених членів суспільства – дітей, є об'єктивним «індикатором» всіх негативних тенденцій у суспільстві. Насильство над дітьми залишається загальносвітовим «прокляттям», і боротися з ним необхідно без зволікання [2, с.1]. Тому цивілізоване суспільство повинно гарантувати безпеку своїм громадянам, зокрема захищати дітей від різних негативних виявів сучасного життя, одним із яких є домашнє насильство. Захист прав дитини в Україні уможлиблюють кримінально-правові засоби, до яких належать суворі санкції стосовно осіб, що вчинили злочин проти дитини. Кримінальний кодекс (далі – КК) України загалом забезпечує захист прав і законних інтересів дитини від злочинних посягань [3, с.79]. Це пов'язано з тим, що «найвищим рівнем охорони громадян є кримінально-правовий захист, який забезпечує можливість застосування найбільш суворих санкцій до осіб, що заподіюють суттєву шкоду фізичному, моральному, а також соціальному розвитку підростаючого покоління» [4, с. 35].

Отже, лише з позитивного боку слід відзначити, що у зв'язку з ратифікацією Верховною Радою України Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, так званої Стамбульської конвенції, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року №2227-VIII до вітчизняного КК внесені зміни, що стосуються, зокрема, криміналізації домашнього насильства як окремого злочинного діяння, а саме ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство».

Проте, за даними Генеральної прокуратури України, частка дітей, які потерпіли від домашнього насильства, серед загальної кількості потерпілих від сімейного насильства не є значною. Тож у 2015 р. вона становила 11,8 %; у 2016 р. – 12 %; 2017 р. – 11,8 %, 2018 р. – 9,7 % та у 2019 р. – 7,3 % [5]. Ці цифри, на нашу думку, зайвий раз підтверджують висновок, який зробила у своєму дослідженні Н. В. Лесько, що «насильство стосовно дітей в сім'ї є латентним правопорушенням, а тому існуючі статистичні дані не відображають його реальних масштабів» [2, с.12]. Наприклад, «протягом 2014-2015 ро-

ків Київський міжнародний інститут соціології на замовлення Ради Європи у рамках проєкту «Зміцнення та захист прав дітей в Україні» здійснив всеукраїнське дослідження «Громадська думка з питань насильства стосовно дітей». За результатами цього дослідження було виявлено, що 65 % дітей в Україні зазнають хоча би одного виду насильства, а 4 % зазнають одразу всіх видів насильства» [6].

Однією з причин невеликого відсотка виявлених фактів домашнього насильства щодо дітей в Україні, на нашу думку, можуть бути й недоліки у відповідному законодавстві, що заважають більш повно виявляти такі факти, а також притягувати винних осіб до відповідальності.

Тому постає питання щодо вироблення обґрунтованих з наукового та практичного погляду рекомендацій, адресованих як законодавцю для усунення недоліків нормативної регламентації відповідальності за вказаний злочин, так і правозастосовним органам для правильного й однакового застосування кримінального закону.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Суттєвий внесок у розробку нормативної регламентації відповідальності за насильство у сім'ї та його запобігання здійснили А. Блага, В. Брижик, А. Волощук, В. Галуцько, Б. Головкін, Т. Журавель, О. Кочемировська, Л. Крижна, К. Левченко, Ю. Лисюк, О. Мартиненко, Ю. Приколотіна, Г. Христова, Х. Ярмачі, М. Ясеновська та ін. Однак окремо питання кримінальної відповідальності за домашнє насильство над дітьми, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, не розглядалися.

Отже, на сьогодні актуальним є пошук шляхів вдосконалення чинної вітчизняної нормативної бази, зокрема й ст. 126-1 КК України, в частині протидії такому негативному явищу.

Метою статті є пошук окремих оптимальних шляхів удосконалення кримінальної відповідальності за ст. 126-1 КК України у формі домашнього насильства над дітьми у вітчизняному кримінальному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Для початку слід визначитись, хто є потерпілим від домашнього насильства над дітьми у контексті розгляданої нами кримінально-правової норми. Тож диспозиція ст. 126-1 КК України, що складається лише з однієї частини, має такий вигляд:

«Домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи...» [7].

З наведеної диспозиції випливає, що потерпілими від розгляданого злочину можуть бути лише «один із подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» [7]. Як бачимо, про дітей тут жодної згадки. Тому для правильного тлумачення цієї ознаки слід звертатись до інших законодавчих актів.

Але спочатку визначимось, хто взагалі може бути потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. На нашу думку, під цей перелік потерпілих підпадають перелічені у ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» особи, незалежно від факту спільного проживання, а саме: «1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онучка); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онучка); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя» [8]. Крім того, відповідно до ч. 3 цього Закону потерпілими від домашнього насильства можуть також бути інші родичі та інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного

проживання [8].

Не оспороюючи цього переліку, відзначимо, що діти у ньому, як потерпілі від домашнього насильства, вказані у декількох категоріях осіб. І, відповідно, у деяких пунктах ст. 3 вищезазначеного Закону окремі категорії дітей можуть тлумачитись за віковими рамками ширше, ніж це розуміється у контексті ст. 6 Сімейного кодексу України, згідно з якою «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття» [9], тобто вісімнадцяти років. Наприклад, стосовно п.7 у відносинах батько (мати) і дитина жертвою домашнього насильства від батька може бути дитина віком і більше вісімнадцяти років.

Тому, щоб більш точно охарактеризувати потерпілого від домашнього насильства над дітьми у контексті ст. 126-1 КК України, треба звертатись до положень п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», відповідно до якої дитиною, яка постраждала від домашнього насильства, є особа, яка не досягла вісімнадцяти років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства [8]. Однак і це визначення треба використовувати із застереженнями. Зокрема, видами домашнього насильства є фізичне, психологічне, економічне або сексуальне насильство. Водночас домашнє сексуальне насильство над дітьми треба кваліфікувати за відповідними статтями Розділу IV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи».

Отже, вищенаведене визначення можна застосовувати для характеристики особи, потерпілої від таких різновидів домашнього насильства над дітьми, як фізичне, психологічне або економічне насильство, причому ми підтримуємо позицію законодавця, що дитина, яка стала свідком (очевидцем) домашнього насильства, крім сексуального, над будь-якою особою, зазначеною у ч. 2,3 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», також автоматично перетворюється на особу, яка є потерпілою від домашнього насильства, оскільки не може не зазнавати моральних переживань від спостереження такого насильства. Це впливає з поняття психологічне насильство, розміщеного у п. 14 ч. 1 ст. 1 вищеназваного Закону, відповідно до якого це форма домашнього насильства, що включає, зокрема, словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб [8]. Можна сказати, що дитина набуває ознак жертви психологічного насильства як різновиду домашнього насильства.

Тому дозволимо собі не погодитись із вироком Любарського районного суду Житомирської області від 30 жовтня 2019 р., яким ОСОБА_3 було засуджено за ст. 126-1 КК України за домашнє насильство щодо колишньої дружини ОСОБА_4: «під час спільного проживання із ОСОБА_4, винний у присутності їх трьох спільних неповнолітніх дітей, умисно, систематично вчиняв щодо своєї колишньої дружини психологічне насильство, що призвело до психологічних страждань та погіршення якості її життя. Вказані дії ОСОБА_3, виражались у щоденному, постійному вчиненні щодо своєї колишньої дружини, в тому числі у присутності неповнолітніх дітей, погроз нанесення шкоди її здоров'ю шляхом заподіяння тілесних ушкоджень та побоїв, погроз фізичною розправою в її бік, висловлюванням в її адресу словами нецензурної лексики тощо» [10]. Потерпілою від цього кримінального правопорушення було визнано лише колишню дружину винної особи, а троє неповнолітніх дітей, які були постійними свідками фактів домашнього насильства вчинюваного батьком щодо їхньої матері, не розглядалися як потерпілі від психологічного насильства, від якого вони, безсумнівно, страждали. Проте, на нашу думку, слідчі та судові органи повинні були розглянути питання щодо визнання цих дітей також потерпілими від домашнього насильства, що вчиняв ОСОБА_3.

Повертаючись до аналізу диспозиції ст. 126-1 КК України крізь призму захисту різних категорій потерпілих від цього кримінального правопорушення, треба зазначити, що всі вони перебувають під однаковою кримінально-правовою охороною, оскільки відповідальність за домашнє насильство над ними передбачено в єдиній кримінально-правовій нормі з єдиним покаранням, тобто можуть статись випадки, коли винна особа за домашнє насильство над дорослим членом сім'ї отримає більш суворе покарання, ніж за домашнє насильство, вчинене над дитиною.

Наприклад, вироком Бродівського районного суду Львівської області від 31 жовтня 2019 р. ОСОБА_1 було засуджено за ст. 126-1 КК України до покарання у вигляді одного року одинадцяти місяців обмеження волі, без застосування ст. 75 КК України, за вчинення чотирьох зафіксованих фактів домашнього психологічного насильства стосовно своєї колишньої дружини, що полягали у нецензурних висловлюваннях та погрозах

фізичною розправою щодо неї [11]. Тимчасом як за аналогічні, також чотири, зафіксованих факти домашнього насильства, що вчиняв батько стосовно своєї неповнолітньої доньки, вироком Козятинського міськрайонного суду Вінницької області від 31 жовтня 2019 р. цього батька було засуджено лише до двохсот годин громадських робіт [12]. А у вищенаведеному нами вирокі Любарського районного суду Житомирської області від 30 жовтня 2019 р., де потерпілими від домашнього насильства були фактично чотири особи, у тому числі троє неповнолітніх дітей, винний отримав покарання у вигляді громадських робіт на строк двісті сорок годин [10].

Проте ситуація, коли домашній насильник над дитиною може отримати покарання більш м'яке, ніж кривдник дорослої особи, на нашу думку, не повною мірою відповідає принципу справедливості кримінального права, оскільки суспільна небезпечність фактів домашнього насильства над дітьми є вищою, ніж над повнолітніми особами.

Це пов'язано із тим, що неповнолітній дитині легше заподіяти шкоду, ніж дорослій особі. Більша уразливість дітей до насильства пояснюється їх фізичною, психічною та соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем щодо дорослих, чи то батьки, опікуни, вихователі, вчителі [13]. Діти, особливо у малолітньому віці, нездатні себе захистити від насильства з боку дорослих належним чином.

Крім того, «до набутих рис характеру дітей, які постраждали від насильства, можуть бути віднесені занижена самооцінка, невпевненість, несформовані вольові якості, потреби. Часто в таких дітей спостерігається підвищена тривожність, страх, що породжує агресію як компенсаторний механізм, прагнення діяти всупереч вимогам. Чим молодша дитина, тим більша вірогідність того, що у неї буде затримка психічного розвитку, неврози та ін. Систематичне знущання з дитини без причин і пояснень з боку дорослих викликає тяжке порушення процесу розвитку дитини з фіксацією на конкретному періоді, коли відбувалось насилля. Насильство над дітьми несе дуже серйозні негативні соціальні наслідки. Воно породжує у дітей бажання вчиняти терор, безладдя; відчуття відсутності допомоги, невпевненості, безнадійності або безсилля; відчуття провини; відчуття придушення волі; примари; відсутність самоповаги; настирливі сподади; напади страхів, депресію; фобії, смуток; роздуми про самогубство; самозвинувачення; втрату довіри; сумніви щодо віри в щось; наркотичну/алкогольну залежність; жагу помсти» [14].

Тобто у дорослому віці дитина, яка зазнає домашнього насильства, з високою імовірністю сама буде схильною до такого насильства або до вчинення будь-яких інших злочинних діянь, пов'язаних із насильством.

Отже, можна зробити **висновок**, що суспільна небезпечність домашнього насильства над дітьми, особливо над малолітніми, є значно вищою, порівняно з насильством щодо дорослих осіб, оскільки спричиняє негативний вплив на формування особистості, зокрема, породжує нові покоління домашніх насильників.

На нашу думку, у контексті пошуку оптимальних шляхів удосконалення кримінальної відповідальності за ст. 126-1 КК України у формі домашнього насильства над дітьми, доцільним буде розглянути питання щодо встановлення підвищеної кримінальної відповідальності за домашнє насильство над неповнолітніми дітьми, порівняно із дорослими особами. Для цього можливо ст. 126-1 КК України доповнити кваліфікованим видом домашнього насильства – домашнього насильства, вчиненого щодо неповнолітньої дитини.

Список використаних джерел

1. Гаврильців М. Т. Міжнародний досвід протидії сімейному насильству та перспективи імплементації в Україні. *Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії насильству в сім'ї* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Івано-Франківськ, 27 бер. 2017 р.): редкол.: В. М. Вовк, А. П. Калініченко, А. В. Ляшук, І. В. Дроздова та ін.]. Івано-Франківськ : Націон. акад. внутр. справ, 2017. С. 27–29.

2. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : автореф. дис. канд. юрид. наук. Львів, 2019. 36 с.

3. Казміренко В. О. Вияви домашнього насильства над дітьми. *Юридична психологія*. 2017. № 1. С. 78–92. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/1/05.pdf>

4. Косенко С. Захист прав неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів. *Право України*. 2003. № 2. С. 35–38.

5. Статистична інформація. Генеральна прокуратура України: офіційний вебсайт. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 25.07.2020).

6. За домашнє насильство – за ґрати: Як в Україні та світі борються зі знуцанням у родині. URL: <http://biloteg.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Nasylstvo.pdf>
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341 – III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.09.2020)
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 25.09.2020).
9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 25.09.2020).
10. Вирок Любарського районного суду Житомирської області від 30 жовтня 2019 р. Справа № 282/560/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85276452>
11. Вирок Бродівського районного суду Львівської області від 31 жовтня 2019 р. Справа № 439/1474/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85339877>
12. Вирок Козятинського міськрайонного суду Вінницької області від 31 жовтня 2019 р. Справа № 133/2345/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85269826>
13. Види домашнього насильства та їх класифікація. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/domashne_nasilstvo.pdf
14. Жорстокість над дітьми як соціальна проблема. Офіційний сайт Соломянської районної в місті Києві державної адміністрації. Повідомлення від 23.01.2015. URL: <http://www.solor.gov.ua/info/19/8052>.

Надійшла до редакції 30.11.2020

References

1. Havrylytsiv M. T. Mizhnarodnyi dosvid protydii simeinomu nasylstvu ta perspektyvy implementatsii v Ukraini [International experience in combating domestic violence and prospects for implementation in Ukraine]. Kryminalno-pravovi ta administratyvno-pravovi osnovy protydii nasylstvu v simi : materialy nauk.-prakt. internet-konf. (Ivano-Frankivsk, 27 ber. 2017 r.): redkol.: V. M. Vovk, A. P. Kalinichenko, A. V. Liashuk, I. V. Drozdova ta in.]. Ivano-Frankivsk : Natsion. akad. vnutr. sprav, 2017. S. 27–29. [in Ukr.].
2. Lesko N. V. Administratyvno-pravove zabezpechennia formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zakhystu ditei vid nasylstva ta inshykh protypravnykh dii [Administrative and legal support for the formation and implementation of state policy in the field of protection of children from violence and other illegal actions] : avtoref. dys. kand. yuryd. nauk. Lviv, 2019. 36 s. [in Ukr.].
3. Kazmirenko V. O. Vyiavy domashnoho nasylstva nad ditmy [Manifestations of domestic violence against children]. Yurydychna psykholohiia. 2017. № 1. S. 78–92. URL : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/1/05.pdf> [in Ukr.].
4. Kosenko S. Zakhyst prav nepovnitnikh poterpilykh vid statevykh zlochyniv [Protection of the rights of juvenile victims of sexual crimes]. Pravo Ukrainy. 2003. № 2. S. 35–38. [in Ukr.].
5. Statystychna informatsiia [Statistical information]. Heneralna prokuratura Ukrainy: ofitsiinyi vebсайт. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (data zvernennia: 25.07.2020). [in Ukr.].
6. Za domashnie nasylstvo – za graty: Yak v Ukraini ta sviti boriatsia zi znuzhchanniam u rodyni [For domestic violence - behind bars: How Ukraine and the world fight domestic abuse]. URL: <http://biloteg.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Nasylstvo.pdf> [in Ukr.].
7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341 – III [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001 № 2341 - III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 25.09.2020) [in Ukr.].
8. Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu [On preventing and combating domestic violence] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 r. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (data zvernennia: 25.09.2020). [in Ukr.].
9. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 r. № 2947-III [Family Code of Ukraine of January 10, 2002 № 2947-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (data zvernennia: 25.09.2020). [in Ukr.].
10. Vyrok Liubarskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 30 zhovtnia 2019 r. Sprava № 282/560/19 [Judgment of the Lyubar District Court of the Zhytomyr Region of October 30, 2019. Case № 282/560/19]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85276452> [in Ukr.].
11. Vyrok Brodivskoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 31 zhovtnia 2019 r. Sprava № 439/1474/19 [Judgment of the Brody District Court of the Lviv Region of October 31, 2019. Case № 439/1474/19]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85339877> [in Ukr.].
12. Vyrok Koziatynskoho miskraionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 31 zhovtnia 2019 r. Sprava № 133/2345/19 [Judgment of the Kozyatyn City District Court of Vinnytsia Region of October 31, 2019. Case № 133/2345/19]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85269826> [in Ukr.].
13. Vidy domashnoho nasylstva ta yikh klasyfikatsiia [Types of domestic violence and their classification]. URL : https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/domashne_nasilstvo.pdf [in Ukr.].
14. Zhorstokist nad ditmy yak sotsialna problema [Child abuse as a social problem]. Ofitsiinyi sait Solomianskoi raionnoi v misti Kyievi derzhavnoi administratsii. Povidomlennia vid 23.01.2015. URL: <http://www.solor.gov.ua/info/19/8052>. [in Ukr.].

SUMMARY

Kateryna H. Vlad. Some aspects of improving criminal liability for domestic violence against children. There is the search for optimal ways to improve domestic legislation in terms of criminal liability for domestic violence against children. It has been established that all persons who are victims of domestic violence are under the same criminal legal protection, as the responsibility for domestic violence against them is provided in a single criminal law with a single punishment.

There are cases in court practice where a person guilty of domestic violence against an adult family member has received a more severe punishment than domestic violence against a child. However, a situation where a domestic abuser of a child receives a milder punishment than an adult abuser is not fully in line with the principle of the fairness of criminal law. The author has stated that the social danger of domestic violence against children, especially minors, is much higher than violence against adults, as it has a negative impact on the formation of personality, in particular, generates new generations of domestic abusers. As an adult, a child who is abused at home is more likely to be prone to such violence or to commit any other crime related to violence.

The author has concluded that it is expedient to consider the issue of establishing increased criminal liability for domestic violence against minors, compared to adults. For this purpose, it is possible to amend Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine with a qualified type of domestic violence – domestic violence committed against a minor child.

Ключові слова: дитина, домашнє насильство, зарубіжний досвід, кримінальна відповідальність, неповнолітні, насильство.

УДК 343.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-329-335

Вадим ДЯДІЧКО[©]

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В ОКРЕМИХ ДЕРЖАВАХ ЄВРОПИ

Здійснено пошук оптимальних шляхів вдосконалення вітчизняного законодавства в частині кримінальної відповідальності за сексуальне насильство над дітьми шляхом аналізу останніх змін і доповнень до КК деяких європейських країн. Одним із таких шляхів вбачається криміналізація такого діяння як кібергрумінг. Внаслідок аналізу відповідного кримінального законодавства Королівства Бельгія, Республіки Болгарія та Королівства Іспанія зроблено висновок, що підхід законодавця Республіки Болгарія стосовно нормативної регламентації кримінальної відповідальності за кібергрумінг вартій для вивчення його практичного застосування з метою з'ясування можливості запозичення у майбутньому вітчизняним законодавцем. Крім того, з позитивного боку відмічено наявність у КК цієї держави кримінальної відповідальності за розпусні дії або статеві зносини з неповнолітньою особою, яка займається проституцією. У КК Королівства Іспанія заслуговує на увагу наявність єдиної норми (ст. 183), яка містить різноманітні прояви сексуального насильства стосовно дітей. Зауважено, що такий підхід законодавця цієї держави також потребує окремого, більш глибокого аналізу, для його можливого запозичення вітчизняним законодавцем.

Ключові слова: зарубіжний досвід, звалтування, кібергрумінг, кримінальна відповідальність, неповнолітні, сексуальне насильство.

Постановка проблеми. Сексуальне насильство над дітьми є глобальною проблемою, яке щоденно завдає шкоди одному з найцінніших благ наймолодших членів суспільства – їх праву на статеву недоторканість, а якщо вони досягли віку шістнадцяти років, то на статеву свободу.

Крім того, таке насильство може заподіювати фізичний біль, моральні страждання, підірвати почуття безпеки, захищеності дитини, тримати її у стані постійного нервового напруження, що може призвести до розладів психіки, депресій, нервових зривів чи розвитку психічного захворювання тощо. Для України, як і для багатьох інших країн світу, ця проблема є досить гострою [1, с. 27].

© Дядічко В. І., 2020

khvg7747@gmail.com

Наприклад, за даними Генеральної прокуратури України, частка дітей, які потерпіли від зґвалтування, серед загальної кількості потерпілих від цього злочину, становила: у 2010 р. – 27,4 %; 2011 р. – 31,3 %; 2012 р. – 27,5 %; 2013 р. – 24,2 %; 2014 р. – 24,4 %; 2015 р. – 27,5 %; 2016 р. – 26,5 %; 2017 р. – 38,2 %, 2018 р. – 34 % та у 2019 р. – 43,4 % [2]. А за статистикою Ради Європи, кожна п'ята дитина хоча б раз у житті зазнавала сексуального насильства [3]. Тому на сьогодні актуальним є пошук шляхів вдосконалення чинної вітчизняної нормативної бази, зокрема і КК України, в частині протидії такому негативному явищу. Це пов'язано з тим, що «найвищим рівнем охорони громадян є кримінально-правовий захист, який забезпечує можливість застосування найбільш суворих санкцій до осіб, що заподіюють суттєву шкоду фізичному, моральному, а також соціальному розвитку підростаючого покоління» [4, с. 35]. При цьому доцільно враховувати найкращий сучасний досвід інших держав.

Зважаючи на те, що наша держава прагне стати повноправним членом європейського співтовариства, сповідувати його цінності, саме аналіз сучасного кримінального законодавства держав Європи, у частині регламентації кримінальної відповідальності за сексуальне насильство над дітьми, для пошуку оптимальних шляхів удосконалення відповідних кримінально-правих норм у Кримінальному кодексі (далі – КК) України, є цілком обґрунтованим.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Для початку відзначимо, що у 2003 р. майже аналогічне нашому за змістом, але більш широке за колом аналізованих КК, дослідження здійснив С. Косенко. Вчений виділив такі особливості кримінальної відповідальності за статеві злочини щодо неповнолітніх: «законом однаково охороняються неповнолітні особи обох статей; статеві зносини з малолітніми у всіх випадках визнаються зґвалтуванням; караються не лише статеві зносини з неповнолітніми, а й розпусні дії щодо них; згода неповнолітніх на вчинення з ними дій сексуального характеру не звільняє винного від покарання; у кримінальних кодексах робиться наголос на інцестні зв'язки і підвищується покарання за них» [4, с. 37]. Такі висновки вчений зробив на підставі аналізу положень КК окремих держав колишнього СРСР, Європи, а також Китайської народної республіки та Японії. Можна сказати, що у КК України вищенаведені положення також поступово були враховані як конструктивні ознаки відповідних складів злочинів.

А в 2006 р. у межах дослідження кримінального законодавства країн континентальної Європи М. І. Хавронюк також досить ґрунтовно розглядав питання регламентації кримінальної відповідальності за статеві злочини проти неповнолітніх. Зокрема, вчений зробив висновок, що безплідність, як наслідок статевої зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, доцільно виключити з диспозиції ч. 2 ст. 155 КК України, «оскільки цей наслідок не може бути доведений кримінально-процесуальними засобами в установлене чинним законодавством порядку» [5, с. 957]. Не оспорюючи доцільність цієї пропозиції, оскільки це не є предметом нашого дослідження, тільки відзначимо, що навіть в оновленій редакції ст. 155 КК України такий наслідок передбачено як кваліфікуюча ознака у ч. 2 цієї статті.

Однак після цих досліджень минуло понад десять років, у світі відбулося багато суспільно-політичних змін, наука кримінального права у державах Європи зробила крок вперед, але й прояви статевої злочинності щодо дітей почали набувати нових форм, що потребують криміналізації. Це, зокрема, стосується злочинних діянь, пов'язаних із застосуванням комп'ютерних технологій або засобів зв'язку так званого кібергрумінгу.

Наприклад, як повідомляють В. О. Березовська та П. М. Маланчук: «у 2017 році британського педофіла Пола Лейтона (Paul Leighton) було засуджено до 16 років позбавлення волі за зґвалтування в режимі он-лайн. Він створив 30–40 несправжніх облікових записів Facebook для знайомства з дітьми. За допомогою соціальної мережі зловмисник спочатку вмовляв дітей надіслати йому фотографії інтимного характеру, після отримання яких шантажував дітей, змушуючи їх до вчинення сексуальних дій насильницького характеру. Так 14-річного хлопчика з Флориди (США) Лейтон змусив зґвалтувати 12-річну племінницю, 14-річну дівчину з Південної Дакоти (США) примусив до статевих актів зі своїм братом, які вони знімали для зловмисника на відео. В аналогічній ситуації опинилася і 13-річна дівчина з Теннессі (США). Загалом жертвами серійного педофіла стали більше ста осіб з різних країн» [6, с. 130]. Безперечно, що такі випадки можуть траплятись і в нашій державі.

І хоча в 2018 р. Г. Я. Мартинишин [7] та в 2019 р. В. Ю. Омецинська [8] у межах

своїх дисертаційних досліджень також розглядали окремі аспекти зарубіжного досвіду кримінально-правового захисту неповнолітніх від сексуального насильства, однак питання законодавчої протидії кібергумінгу вони не розглядали.

Метою статті є пошук оптимальних шляхів вдосконалення вітчизняного законодавства в частині кримінальної відповідальності за сексуальне насильство над дітьми шляхом аналізу останніх змін і доповнень до КК деяких європейських країн.

Виклад основного матеріалу. Предметом дослідження ми обрали КК Королівства Бельгія, Республіки Болгарія та Королівства Іспанія, оскільки ці держави є повноправними членами Євросоюзу і їх кримінальне законодавство щодо захисту дітей від сексуального насильства зазнало останнім часом суттєвих змін. Крім того, Г. Я. Мартинишин у своїй дисертації проаналізував лише досить поверхово, одним абзацем, досвід Королівства Іспанія [7, с.62], а В. О. Омецинська досліджувала відповідний досвід Республіки Польща, Французької Республіки та ФРН [8, с. 70–83].

Тож у КК Королівства Бельгія було внесено низку змін у розглянуті нами кримінально-правові норми. Наприклад, законом від 31 травня 2016 р. з ч. 1 ст. 372, що передбачає відповідальність за будь-яке сексуальне посягання, вчинене без насильства або погроз щодо дитини, або за допомогою дитини будь-якої статі, віком до шістнадцяти років було виключено положення про те, що не є потерпілими від цього злочину особи «емансиповані шляхом шлюбу» [9]. Зазначимо, що відповідно до цивільного законодавства розглянутої країни мінімальний шлюбний вік не передбачено, він визначається відповідно до рішення суду за згодою батьків, тобто фактично може бути і нижче, ніж шістнадцять років. Отже, відтепер всі особи, які не досягли віку шістнадцяти років, є потерпілими від цього злочину, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі чи ні.

У ст. 373 КК Королівства Бельгія, що передбачає відповідальність за насильницькі форми сексуальних посягань без проникнення в тіло людини, законом від 1 лютого 2016 р. розширено перелік способів такого посягання, а саме: безпосередньо фізичне насильство, обмеження, погрози, вчинення раптово або з використанням обману, або якщо таке посягання стало можливим внаслідок хвороби або фізичної чи психічної відсталості жертви [9]. Заслужує на увагу виділення такого способу вчинення сексуального посягання, як обман.

Слід також відмітити, що вищерозглянуті норми найближче за сутністю діяння відповідають ст. 153 КК України.

Щодо зґвалтування, то у ст. 375 Королівства Бельгія до переліку способів подолання опору потерпілої особи перед вчиненням сексуального проникнення, вищевказаним законом додано застосування погроз та раптовість [9]. Потрібно зазначити, що цією нормою також передбачено: «Будь-який акт сексуального проникнення, будь-якого характеру і будь-якими способами, вчинений щодо дитини, яка не досягла чотирнадцятирічного віку, вважається зґвалтуванням шляхом насильства. У цьому випадку покаранням буде позбавлення волі на п'ятнадцять-двадцять років. А якщо дитині було менше десяти років, то винній особі буде призначено покарання у вигляді позбавлення волі від двадцяти до тридцяти років» [9]. Як бачимо, за зґвалтування дитини віком до десяти років, незважаючи на спосіб вчинення, передбачено дуже сувору санкцію.

Також 10 квітня 2014 р. КК Королівства Бельгія було доповнено ст. 377 *ter*, у якій передбачено обставину, що обтяжує відповідальність за посягання на статеву недоторканість, а саме: якщо будь-який зі статевих злочинів було вчинено щодо неповнолітньої особи віком до шістнадцяти років і до вчинення цього злочину злочинець погрожував неповнолітньому у подальшому вчинити, зокрема, будь-яке сексуальне посягання щодо нього [9]. Досить цікава норма, але неприйнятна для нашого законодавства, оскільки є складною для процесуального доказування через те, що обвинувачення по ній буде переважно ґрунтуватись лише на усних свідченнях потерпілої та винної особи.

Крім того, 10 квітня 2014 р. КК Королівства Бельгія було доповнено і ст. 377 *quater* такого змісту: «Особа повнолітнього віку, яка за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій пропонує зустріч з неповнолітнім віком до шістнадцяти років з наміром вчинити правопорушення, про яке йдеться в цій главі або в главах VI та VII, це діяння карається позбавленням волі на термін від одного до п'яти років, якщо за цією пропозицією супроводжувались матеріальні акти, що призвели до згаданої зустрічі» [9]. У цій нормі констатуємо наявність криміналізації лише певних складових так званого кібергумінгу. Аналог такої статті у КК України відсутній, однак її існування в чинному кримінальному законодавстві видається цілком обґрунтованим, однак саме у

якому вигляді, ми з'ясуємо нижче.

Зокрема, до КК Республіки Болгарія у 2015 р. також включено низку положень, що регламентують відповідальність за посягання на статеву свободу і недоторканість дітей за допомогою інформаційних або комунікаційних технологій.

Відповідно до ст. 155 а: «(1) Той, хто за допомогою інформаційних або комунікаційних технологій або будь-яким іншим способом надає або збирає інформацію про особу віком до 18 років для контакту з нею та вчинення блуду, статевих зносин, проституції, створення порнографічного матеріалу або участі в порнографічному спектаклі, карається позбавленням волі на термін від одного до шести років та штрафом від п'яти тисяч до десяти тисяч левів.

(2) Покарання, передбачене абз. 1 також накладається на особу, яка за допомогою інформаційних або комунікаційних технологій або іншим способом встановлює контакт з особою, яка не досягла 14-річного віку, з метою вчинення непристойних дій, статевих контактів, статевих зносин, створення порнографічного матеріалу або участі в порнографічних матеріалах» [10].

А згідно зі ст. 155 б: «Той, хто спонукає особу до 14 років брати участь або спостерігати за фактичним, віртуальним або модельованим статевим актом між особами тієї самої або іншої статі або хтивим проявом статевих органів людини, содомією, мастурбацією, сексуальним садизмом або мазохізмом, карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

(2) Коли діяння, передбачене абз. 1, виконано: 1) шляхом застосування сили чи погрози; 2) з використанням стану залежності або щодо особи, над якою становлено опіку; 3) двома або більше особами, які домовились заздалегідь; 4) повторно, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк від двох до десяти років» [10].

І, нарешті, відповідно до ст. 155 в: «Хто, застосовуючи силу чи погрозу, або використовуючи стан залежності або щодо особи, над якою становлено опіку, переконує такого неповнолітнього взяти участь у реальних, віртуальних або імітованих розпусних діях, статевих контактах, зокрема содомія, мастурбація, сексуальний садизм чи мазохізм, а також за хтивий показ людських статевих органів, карається позбавленням волі на строк до п'яти років» [10]. Вищенаведені норми містять, зокрема, ознаки злочинів, передбачених у ст. 152, 153 та 156 КК України. Також вони частково збігаються зі змістом ч. 4 ст. 301 КК України, що передбачає, зокрема, відповідальність за «примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру» [11]. Однак важливим є те, що, ці діяння, насамперед, мають своїм основним безпосереднім об'єктом статеву недоторканість дітей, а не моральність, що видається цілком логічним. Крім того, слід відмітити з позитивного боку і досить детальну криміналізацію діянь близьких до кібергрумінгу.

З позитивного боку треба також відмітити наявність у КК Республіки Болгарія ст. 154 а, що передбачає відповідальність за розпусні дії або статеві зносини з неповнолітньою особою, яка займається проституцією [10]. Відповідно до чинного вітчизняного законодавства таке діяння не становить окремого складу злочину, хоча суспільна небезпечність такого діяння, на нашу думку, є достатньою для його криміналізації в Україні.

У КК Королівства Іспанія у 2010 р. в Розділі VIII Особливої частини виділено Главу II-bis «Про насильство та сексуальні напади на неповнолітніх осіб віком до шістнадцяти років». З назви Глави випливає, що особи віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років не є потерпілими від злочинів, розміщених у ній. Відповідальність за сексуальні посягання на таких осіб настає за ст. 179–182 КК Королівства Іспанія.

У розглянутій Главі розміщено ст. 183, що регламентує відповідальність за діяння, яке за своєю суттю можна порівняти у вітчизняному кримінальному законодавстві зі злочинами, передбаченими у ст. 152–156 КК України. Однак виявляти такі спільні та відмінні ознаки досить складно, оскільки вони переплітаються між собою.

Наприклад, у ч. 1 ст. 183 КК Королівства Іспанія розміщено такий склад злочину, як «дії сексуального характеру» [12], що найближче до діяння, передбаченого ст. 156 КК України, тобто розбещення неповнолітніх, а також і до так званого «сексуального насильства за добровільною згодою» для дитини віком до чотирнадцяти років, передбаченого у ч. 4 ст. 153 КК України. Треба зазначити, що покарання за таке діяння у КК Королівства Іспанія – позбавлення волі від двох до шести років.

У ч. 2 ст. 183 розглянутого КК передбачено відповідальність за сексуальне насильство без проникнення у тіло дитини, приблизним відповідником якого є ст. 153 КК

України. Однак поряд із його вчиненням із застосуванням насильства або залякування, як способів подолання опору під час вчинення такого сексуального насильства, окрему відповідальність передбачено й за те, що внаслідок такого злочинного впливу винної особи неповнолітній змушений «брати участь у вчинках сексуального характеру з третьою стороною або вчиняти їх над собою» [12]. Покарання за такі діяння від п'яти до десяти років позбавлення волі, тобто верхня межа є більш суворою, ніж у ч. 3 ст. 153 КК України. Щодо примушування брати участь у вчинках сексуального характеру, то тут аналогом є ст. 154 КК України, яка, однак, не має кваліфікованого виду, який би стосувався примушування неповнолітньої або малолітньої особи до вчинення таких дій з іншою особою. А щодо примушування вчиняти дії сексуального характеру із самим собою, то окремо таке діяння у КК України також відсутнє. Залежно від того, чи відбувалося проникнення у тіло дитини чи ні, такі дії можна кваліфікувати за відповідними частинами ст. 152 або 153 КК України. Тому доцільність окремої криміналізації такого діяння у КК України залишаємо під питанням.

Крім того, ч. 3 ст. 183 КК Королівства Іспанія передбачає відповідальність за сексуальне насильство, пов'язане із «вагінальним, анальним або оральним плотським доступом або введенням членів тіла або предметів через будь-який із перших двох шляхів» [12]. Причому, якщо такі статеві зносини є добровільними з боку особи, яка не досягла віку шістнадцяти років, то дії винного караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років. За КК України таке діяння можна кваліфікувати або за ч. 4 ст. 152, якщо дитині не виповнилося чотирнадцяти років, або за ст. 155, якщо дитина має вік від чотирнадцяти до шістнадцяти років. Коли ж діяння містить ознаки злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 183 Королівства Іспанія, тобто з боку винної особи є насильство, зокрема примушування вчинити такі проникнення у тіло самому собі, то за нього винній особі слід призначити покарання від дванадцяти до п'ятнадцяти років. Це діяння за своєю суттю найближче згвалтуванню, передбаченому в ст. 152 КК України.

Деякими особливостями кваліфікованих видів ст. 183 КК Королівства Іспанія, що відрізняють її від вітчизняного кримінального законодавства й регламентовані у ч. 4 цієї статті та тягнуть за собою максимальну санкцію, передбачену у її ч. 1–3, є такі: згвалтування особи віком до чотирьох років; коли насильство чи залякування мають особливо принизливий або принизливий характер; коли винний навмисно або з грубої необережності поставив під загрозу життя або здоров'я жертви; коли сексуальне насильство було вчинено в межах організації або злочинної групи, яка створювалась для здійснення такої діяльності [12]. На нашу думку, з вищеперелічених особливостей заслуговує на увагу остання, що стосується вчинення сексуального насильства щодо дітей організованими злочинними угрупованнями. Однак доцільність його криміналізації у КК України також потребує окремого дослідження.

Треба також відзначити, що КК Королівства Іспанія захищає і право на статеву свободу дітей віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років. Відповідно до ст. 182 цього КК вчинення статевих зносин, пов'язаних з обманом або зловживанням визнаною довірою, владою або іншим впливом на жертву, вважається сексуальним насильством. На нашу думку, такий підхід законодавця цієї країни також вартий запозичення.

Щодо кібергрумінгу, то до розглянутої глави КК Королівства Іспанія у 2015 р. було додано ст. 183 ter. такого змісту:

«1. Кожен, хто через Інтернет, телефон або будь-яку іншу інформаційно-комунікаційну технологію контактує з неповнолітнім, якому не виповнилося шістнадцяти років, і пропонує організувати з ним зустріч з метою скоєння будь-якого із злочинів, описаних у статтях 183 та 189, за умови, що така пропозиція супроводжується матеріальними діями, спрямованими на зближення, підлягає покаранню від одного до трьох років позбавлення волі або штрафом від дванадцяти до двадцяти чотирьох місяців. Покарання застосовуватимуться у верхній половині, якщо контакт буде здійснений шляхом примусу, залякування чи обману.

2. Той, хто через Інтернет, телефон або будь-яку іншу інформаційно-комунікаційну технологію контактує з неповнолітнім, якому не виповнилося шістнадцяти років, і виконує дії, спрямовані на обман з метою надання йому порнографічного матеріалу або показу порнографічних зображень самого себе або неповнолітнього, карається ув'язненням від шести місяців до двох років» [12]. З аналізу цієї норми випливає, що ч. 1 цієї статті відповідає ст. 377 quater КК Королівства Бельгія, а ч. 2 частково містить ознаки ст. 156 та ст. 301 КК України. Однак, на нашу думку, ця норма, як і відпові-

дна стаття у КК Королівства Бельгія, не повною мірою охоплює сутність кібергрумінгу, оскільки відсутня така складова цього діяння, як примушування дітей шляхом шантажування, за допомогою електронних засобів зв'язку, до вчинення сексуальних дій насильницького характеру. Ці дії підлягають кваліфікації за іншими нормами. Наприклад, у Королівстві Іспанія за ч. 2 або ч. 3 ст. 183 КК цієї країни.

Щодо нашої держави, то ми підтримуємо думку, що проблема кібергрумінгу заслуговує на негайну реакцію. Мережа «Інтернет» надала педофілам неймовірно можливості для пропаганди і вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей і сучасне законодавство повинно враховувати технологічний прогрес у цьому плані» [6, с. 133]. У першу чергу вищезказане стосується КК України.

Висновки. Отже, на нашу думку, підхід законодавця Республіки Болгарія стосовно нормативної регламентації кримінальної відповідальності за кібергрумінг є більш деталізованим і таким, що є вартим для вивчення його практичного застосування з метою з'ясування можливості запозичення у майбутньому вітчизняним законодавцем. Крім того, з позитивного боку потрібно відмітити наявність у КК цієї держави кримінальної відповідальності за розпусні дії або статеві зносини з неповнолітньою особою, яка займається проституцією.

У КК Королівства Іспанія заслуговує на увагу наявність єдиної норми (ст. 183), що містить різноманітні прояви сексуального насильства стосовно дітей. Ми вважаємо, що такий підхід законодавця цієї держави потребує окремого, більш глибокого аналізу, для його можливого запозичення вітчизняним законодавцем. Також заслуговує на увагу вивчення питання щодо окремої криміналізації у КК України як сексуальне насильство, вчинення статевих зносин з особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, здійснених із застосуванням впливу на потерпілу особу такими способами, як: обман або зловживанням довірою, зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Список використаних джерел

1. Гаврильців М. Т. Міжнародний досвід протидії сімейному насильству та перспективи імплементації в Україні. *Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії насильству в сім'ї* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Івано-Франківськ, 27 бер. 2017 р.) : редкол.: В. М. Вовк, А. П. Калініченко, А. В. Ляшук, І. В. Дроздова та ін. Івано-Франківськ : Націон. акад. внутр. справ, 2017. С. 27–29.
2. Статистична інформація. *Офіційний вебсайт Генеральної прокуратури України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 25.07.2020).
3. Кожна п'ята дитина хоча б раз в житті зазнавала сексуального насильства: Статистика Ради Європи. URL: <http://uacrisis.org/ua/62408-european-day-on-the-protection-of-children-against-sexual-exploitation-and-sexual-abuse>
4. Косенко С. Захист прав неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів. *Право України*. 2003. № 2. С. 35–38.
5. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
6. Березовська В. О., Маланчук П. М. Кібергрумінг та відповідальність за нього. *Правова держава*. 2020. № 37. С. 130–136. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/201505/205558>. (дата звернення: 25.07.2020).
7. Мартинович Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 220 с.
8. Омецинська В. Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 265 с.
9. Code pénal Belge. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?language=fr&caller=list&cn=1867060801&la=f&fromtab=loi (дата звернення: 25.07.2020).
10. Български наказателен кодекс. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/1589654529> (дата звернення: 25.07.2020).
11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. № 2341 – III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.07.2020).
12. Código penal de España. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444> (дата звернення: 25.07.2020).

Надійшла до редакції 16.10.2020

References

1. Havrylytsiv M. T. Mizhnarodnyi dosvid protydii simeinomu nasyilstvu ta perspektyvy implementatsii v Ukraini. Kryminalno-pravovi ta administratyvno-pravovi osnovy protydii nasyilstvu v simi [International experience in combating domestic violence and prospects for implementation in Ukraine] : materialy nauk.-prakt. internet-konf.) (Ivano-Frankivsk, 27 ber. 2017 r.) : redkol.: V. M. Vovk, A. P. Kalinichenko, A. V. Liashuk, I. V. Drozdova ta in. Ivano-Frankivsk : Natsion. akad. vnutr. sprav, 2017. S. 27–29. [in Ukr].
2. Statystychna informatsiia [Statistical information]. Ofitsiyni vebsait Heneralnoi prokuratury Ukrainy. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (data zvernennia: 25.07.2020). [in Ukr].
3. Kozhna piata dytyna khocha b raz v zhytti zaznavala seksualnoho nasyilstva: Statystyka Rady Yevropy [One in five children has been sexually abused at least once in their life: Council of Europe statistics]. URL: <http://uacrisis.org/ua/62408-european-day-on-the-protection-of-children-against-sexual-exploitation-and-sexual-abuse> [in Ukr].
4. Kosenko S. Zakhyst prav nepovnolitnikh poterplykh vid statevykh zlochyniv [Protection of the rights of juvenile victims of sexual crimes]. Pravo Ukrainy. 2003. № 2. S. 35–38. [in Ukr].
5. Khavroniuk M. I. Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivniialnyi analiz, problemy harmonizatsii [Criminal legislation of Ukraine and other states of continental Europe: comparative analysis, problems of harmonization] : monohrafiia. Kyiv : Yuryskonsult, 2006. 1048 s. [in Ukr].
6. Berezovska V. O., Malanchuk P. M. Kiberhruminh ta vidpovidalnist za noho [Cybergrooming and responsibility for it]. Pravova derzhava. 2020. № 37. S. 130–136. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/201505/205558>. (data zvernennia: 25.07.2020). [in Ukr].
7. Martynyshyn H. Ya. Stateva nedotorkanist yak ob'ekt kryminalno-pravovoi okhorony v Ukraini [Sexual integrity as an object of criminal law protection in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Lviv, 2017. 220 s. [in Ukr].
8. Ometsynska V. Yu. Kryminalno-pravova okhorona statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti dytyny [Criminal protection of sexual freedom and sexual integrity of the child] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Lviv, 2019. 265 s. [in Ukr].
9. Code pénal Belge. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?language=fr&caller=list&cn=1867060801&la=f&fromt=ab=loi (дата звернення: 25.07.2020).
10. Български наказателен кодекс. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/1589654529> (дата звернення: 25.07.2020).
11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001. № 2341-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 25.07.2020). [in Ukr].
12. Código penal de España. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444> (дата звернення: 25.07.2020).

SUMMARY

Vadym I. Dyadichko. Some features of the criminal law regulation of liability for sexual abuse against children in some European countries. There is the search for optimal ways to improve domestic legislation in terms of criminal liability for sexual abuse of children by analyzing the latest changes and additions to the Criminal Code of some European countries. One such way is to criminalize such an act as "cybergrooming".

The analysis of the relevant criminal law of the Kingdom of Belgium, the Republic of Bulgaria and the Kingdom of Spain has allowed to conclude that the approach of the legislator of the Republic of Bulgaria to the regulation of criminal liability for "cybergrooming" seems to be worth worth studying its practical application in order to determine the possibility of future borrowing by the domestic legislator. In addition, on the positive side, the Criminal Code of this state has criminal liability for lewd acts or sexual intercourse with a minor engaged in prostitution. The Criminal Code of the Kingdom of Spain deserves attention to the existence of a single rule (Article 183), which includes various manifestations of sexual violence against children.

The author has noted that such an approach of the legislator of this state also requires a separate, more in-depth analysis for its possible borrowing by the domestic legislator. In addition, it is worth studying the issue of separate criminalization in the Criminal Code of Ukraine as sexual violence, sexual intercourse with persons aged sixteen to eighteen, committed with the use of influence on the victim in such ways as: fraud or abuse of trust, abuse of official position by an official.

Keywords: *foreign experience, rape, cybergrooming, criminal liability, minors, sexual violence.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-336-341

Наталія ІСАЄВА[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРАВО НА ДОСТАТНІЙ ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ, ПРАВО НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПРАВО НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Досліджено проблеми забезпечення державою таких соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, як права на достатній життєвий рівень, підприємницьку діяльність та пенсійне забезпечення й надані пропозиції щодо удосконалення чинного національного законодавства в цій сфері. Висвітлено питання стану забезпечення права на достатній життєвий рівень внутрішньо переміщених осіб та його взаємозв'язок за правом на підприємницьку діяльність та пенсійне забезпечення таких осіб.

Зауважено, що проведення інформаційних кампаній щодо можливості внутрішньо переміщених осіб отримати ті чи інші послуги відбувається виключно на папері, люди володіють обмеженою інформацією, а отже, в повному обсязі реалізувати свої соціально-економічні права позбавлені можливості.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, достатній життєвий рівень, підприємницька діяльність, пенсійне забезпечення, пенсія, держава, судова влада.

Постановка проблеми. Внутрішньо переміщені особи зіткнулися з проблемою реалізації своїх конституційних прав, в тому числі права на достатній життєвий рівень, підприємницьку діяльність та пенсійне забезпечення. Саме тому після збройної агресії, яка сталася у 2014 році, перед Україною постали нові завдання: захистити суверенітет та цілісність держави й забезпечити внутрішньо переміщеним особам гарантовані державною соціально-економічні права і свободи. Для вирішення цих проблем було прийнято низку нормативно-правових актів, серед них профільний Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, як-от: О. Амоша, М. Андрусишин, В. Антонюк, І. Басова, К. Бодвіг, В. Гошовський, О. Іщенко, Т. Жванія, О. Кайтанський, Ю. Коллер, І. Лагутіна, О. Лаптінова, Л. Логачова, В. Михайловський, Ф. Макдональд, Н. Максимовська, М. Менджул, Л. Наливайко, Н. Прокушева, О. Рогач, О. Риндзак, М. Савчина, К. Степаненко, О. Хандій, І. Хомишина, Г. Христова, Г. Чанишева, та багато інших. Сьогодні в державі існує криза не тільки в політичному аспекті, а й соціальному. Хоча позитивні наслідки деяких реформ внутрішньо переміщені особи вже помітили, однак повноцінного забезпечення реалізації внутрішньо переміщеними особами своїх соціально-економічних та культурних прав і свобод й досі не має.

Метою статті є здійснення аналізу забезпечення державою таких соціально-економічних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, як: права на достатній життєвий рівень, підприємницьку діяльність, право на пенсійне забезпечення та внесення пропозицій щодо оновлення чинного законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Статтею 48 Конституції України передбачено: «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло».

Статтею 25 Загальної декларації прав людини визначено, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту

ту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини [1].

Усі внутрішньо переміщені особи мають право на достатній рівень життя. Незалежно від обставин та без будь-якої дискримінації компетентні органи влади мають надавати і забезпечувати внутрішньо переміщеним особам безпечний доступ до: основних продуктів харчування та питної води; базового притулку та житла; належного одягу; основних медичних послуг та оздоровлення [2].

Соціальну складову «рівня життя» традиційно визначають за такими критеріями, як: забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її існування; реалізація права кожної людини на вільний розвиток особистості; гарантія прав на працю, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, безпеку життя; участь особи в громадсько-політичній і культурній діяльності; соціальна забезпеченість людини, сім'ї, соціальних і національних меншин; рівень соціально-комунальної інфраструктури [3, с. 93–95].

Як зазначив Конституційний Суд України, держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини – повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів щодо забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією; з цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини [4]. Внутрішньо переміщені особи перебувають під юрисдикцією та захистом своєї держави – України, а отже, жодних дискримінаційних положень відносно такої категорії осіб бути не може. Вони мають право повноцінно реалізовувати свої права, а держава має обов'язок забезпечувати безперешкодну реалізацію цих прав.

Усім громадянам України має бути забезпечено можливість користуватися повним обсягом конституційних прав і свобод незалежно від факту реєстрації їх як ВПО, допускаючи встановлення додаткових вимог та обов'язків лише в тих випадках і тією мірою, які зумовлені користуванням додатковими (спеціальними) пільгами і є необхідними для запобігання зловживанням правом на такі пільги [5].

Підтримка внутрішньо переміщених осіб в Україні здійснюється на міжнародному рівні. Зокрема, постійний моніторинг стану забезпечення соціально-економічних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб проводиться: Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Програмою розвитку ООН, Управлінням з координації гуманітарних справ (УКГС), Міжнародним комітетом Червоного Хреста, Міжнародною організацією з міграції, Дитячим фондом ООН та іншими. Вказаний перелік міжнародних партнерів та донорів не є вичерпний. До України направлені дотації, які спрямовані на покращення соціального становища внутрішньо переміщених осіб, забезпечення останніх одягом, харчами та достатнім життєвим рівнем. Наприклад, для розвитку підприємницької діяльності внутрішньо переміщених осіб на сході України Програмою розвитку ООН запроваджено: онлайн та офлайн програми та консалтінги для малого бізнесу та для людей, які хочуть відкрити свій бізнес; конкурс бізнес-грантів на започаткування, відновлення або розвитку бізнесу внутрішньо переміщених осіб. Гранти надаються до 10 тис. доларів США. Такі гранти та програми діють у Запорізькій, Донецькій, Дніпропетровській, Луганській та Харківській областях, а програма верховенства права – у Житомирській області.

Структура ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (ООН Жінки) активно надає підтримку жінкам у бізнесі. Проведення тренінгів для жінок-підприємниць з питань започаткування бізнесу, фінансової та юридичної грамотності вирішує питання працевлаштування жінок та забезпечення останніми себе та своїх сімей на новому місці проживання в приймаючих громадах.

Яскравим прикладом співпраці ООН Жінки та областями є Чернівецька область. Зокрема, ООН Жінки надає підтримку робочій групі з розробки гендерної відповідальної стратегії розвитку Чернівецької області на 2020–2027. Вказана довгострокова програма з вирішення питання забезпечення гендерної рівності та розширення прав жінок загалом об'єднує: міжнародний, обласний, місцевий досвід та досвід громадських організацій, бізнес-асоціацій. Такі програми та досвід міжнародних партнерів є необхідним для України в період збройного конфлікту, агресії для розвитку миру, в якому велику роль відіграють якраз жінки зі сходу, жінки, які вимушено перемістилися

в нові міста країни та вимушені розпочинати все з початку: знаходити роботу, відновлювати сімейні стосунки, забезпечувати себе та свої сім'ї на достатньому життєвому рівні, одягати та годувати дітей не гірше, ніж інші корінні мешканці.

Право на працю та право на підприємницьку діяльність задовольняє декілька інших соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб, таких як: достатній життєвий рівень, право на житло, право на відпочинок, право на освіту, право на соціальний захист та охорону здоров'я.

Зараз на території України діє профільний Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.

На державному рівні були ухвалені нормативно-правові акти для вирішення проблем прав внутрішньо переміщених осіб, серед яких розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року». Цим розпорядженням визначено план дій щодо створення належних умов для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а саме: проведення інформаційних кампаній, розробка нормативно-правових актів та внесення змін у вже чинне законодавство, надання соціальної, медичної та забезпечення матеріальної допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Обласні державні адміністрації та обласні ради також вирішують питання подолання бідності населення. Запорізькою обласною радою було ухвалено рішення від 22 травня 2018 року № 58 «Про Програму зайнятості населення Запорізької області на 2018–2020 роки», яка повинна сприяти зайнятості внутрішньо переміщених осіб, у тому числі шляхом надання одноразової виплати допомоги з безробіття на організацію підприємницької діяльності, а також шляхом участі безробітних у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру; організації та проведення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб.

Миколаївською обласною радою було ухвалено рішення від 22 грудня 2016 року № 5, яким затверджено «Комплексну програму соціального захисту населення «Турбота» на період до 2020 року». Метою цієї програми є вирішення невідкладних питань соціально-побутового, медичного, організаційно-правового та культурного обслуговування внутрішньо переміщених осіб, учасників антитерористичної операції, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Аналогічні програми підтримки внутрішньо переміщених осіб та задоволення їх соціально-економічних потреб були прийняті у Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Рівненській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій областях.

Органи місцевого самоврядування також приймають програми для вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб. Розглянемо деякі з них. Наприклад, у Донецькій області існує місцева програма «Основні напрямки соціальної політики у м. Покровськ (Красноармійськ) на 2016–2021 роки». Виділення коштів на реалізацію вказаної програми проводиться одночасно з двох бюджетів: місцевого та депутатського. Міська програма з підтримки та соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в м. Дружківка на 2019–2020 роки, затверджена рішенням міської ради від 30 січня 2019 №7/54-4.

Кожна з цих програм прийнята для вирішення соціально-побутових питань, пов'язаних з організацією проживання, медичного забезпечення, працевлаштування внутрішньо переміщених осіб.

У кожній з цих програм є пункт про проведення інформаційних кампаній щодо можливості внутрішньо переміщених осіб отримати ті чи інші соціальні або медичні послуги. Однак, як вбачається з аналізу забезпечення житлових потреб такої категорії осіб, інформаційні кампанії проводяться виключно на папері, люди володіють обмеженою інформацією, а отже, в повному обсязі реалізувати свої соціально-економічні права позбавлені можливості.

Україна розвиватиметься в економічному плані, тільки якщо рівень життя населення буде у належному стані з можливістю формувати власне майбутнє та мати перспективи розвитку. Для цього необхідно забезпечувати рівність між всіма громадянами країни, незалежно від того, чи є вони внутрішньо переміщеними особами, забезпечувати гендерну рівність, підвищувати рівень та якість життя населення, створювати рівні можливості для реалізації освітніх та культурних прав, якісне надання медичних послуг.

Рівень якості життя внутрішньо переміщених осіб відображає економічна та соціальна сфери життєдіяльності людини.

Не можна не погодитися з висновками Т. Бабкової, що право на працю, право на соціальний захист та право на достатній життєвий рівень є так званими ключовими, структуроутворюючими соціальними правами, довкола яких утворюється власна специфічна підгрупа соціальних прав. Зокрема, право на працю має такі складові права, як: право на належні, безпечні і здорові умови праці, право на заробітну плату, право на страйк, право на відпочинок. Право на соціальний захист набуває своєї конкретизації через його відображення в таких правах, як право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, і реалізується насамперед через систему соціального страхування й забезпечення відшкодування соціальних ризиків. Таке ключове соціальне право, як право на достатній життєвий рівень, тісно пов'язане з такими соціальними правами, як право на житло, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [6, с. 137–144].

Сьогодні питання соціального, а саме пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб врегульовано: Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення», Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2014 року № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам», Постановою Кабінету Міністрів України від 08 червня 2016 року № 365 «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам», Постановою Правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 року № 22-1 «Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» тощо.

Зараз внутрішньо переміщені особи, які виходять на пенсію вже після переселення в інший регіон, стикаються з проблемою відсутності документів про освіту, трудовий стаж та розмір заробітної плати. Такі документи або взагалі відсутні у людей, оскільки рятуючи своє життя та життя рідних, вони залишали свої домівки без документів, або наявні, але не в повному обсязі. У такому разі внутрішньо переміщені особи стикаються з проблемою підтвердження свого трудового та страхового стажу. Навіть якщо документи, необхідні для підтвердження трудової діяльності, запитати з окупованої території, то на території України такі документи є недійсними, оскільки підприємства, економічна діяльність яких здійснюється на окупованій території, та архіви не легітимні на території України.

Отже, єдиний шлях вирішення цього питання є звернення до суду із заявою про встановлення юридичних фактів або з позовом щодо оскарження діяльності/бездіяльності державних органів. Це, хоча і є дієвим механізмом захисту порушених прав, оскільки практика суду є позитивною для такої категорії населення, однак людина втрачає час та й кошти. Тож відсутність дієвого механізму вирішення пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб порушує соціальні права внутрішньо переміщених осіб.

У 1971 році Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) у документі «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії» зазначив, що держави – члени ООН зобов'язані визнавати незаконність і недійсність триваючої присутності Південної Африки в Намібії, але «у той час як офіційні дії, вчинені урядом Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення дії мандата є незаконними і недійсними, ця недійсність не може бути застосовна до таких дій, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів».

Європейський суд з прав людини розвиває цей принцип у своїй практиці. Наприклад, у справах «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey, 18.12.1996, §45), «Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey, 10.05.2001) та «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia, 23.02.2016) «Зобов'язання ігнорувати, не брати до уваги дії існуючих de facto органів та інститутів [окупаційної влади] далеко від абсолютного, – вважають судді Європейського суду з прав людини, – Для людей, що проживають на цій території, життя триває. І це життя потрібно зробити більш стерпним і захищеним фактичною владою, включаючи їх суди; і виключно в інтересах жителів цієї території дії згаданої влади, які мають відношення до сказаного вище, не можуть просто ігноруватися третіми країнами або міжнародними організаціями, осо-

бливо судами, в тому числі й цим. Вирішити інакше означало б зовсім позбавляти людей, що проживають на цій території, всіх їх прав щоразу, коли вони обговорюються в міжнародному контексті, що означало б позбавлення їх навіть мінімального рівня прав, які їм належать». Правовою позицією Верховного суду України є «що у виняткових випадках, визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті захисту прав внутрішньо переміщених осіб ніяким чином не легітимізує таку владу» [7].

Вважаємо, що для усунення перешкод у доступі до соціальних гарантій у вигляді пенсій, на державному рівні треба переглянути та оновити Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого Постановою правління Пенсійного фонду України 25 листопада 2005 року № 22-1 та зареєстрованого Міністерством юстиції України 27 грудня 2005 р. за № 1566/11846. Удосконалення норм цього Порядку спростить доступ громадян до конституційних соціальних гарантій.

Вирішення соціально-економічних проблем внутрішньо переміщених осіб здійснюється за рахунок на державний бюджет, що створює велике фінансове навантаження. Однак держава взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення конституційних прав своїх громадян та людей, а отже, повинна його виконувати. Інколи не стільки є потреба у фінансуванні, скільки у дієвому механізмі забезпечення тих чи інших соціально-економічних прав.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити таке:

Україна розвиватиметься в економічному плані тільки за умов, якщо рівень життя населення буде на належному стані з можливістю формувати власне майбутнє та мати перспективи розвитку. Для цього необхідно забезпечувати рівність прав та можливостей між всіма громадянами країни, незалежно від того, чи є вони внутрішньо переміщеними особами, забезпечувати гендерну рівність, підвищувати рівень та якість життя населення, створювати рівні можливості для реалізації освітніх та культурних прав, якісне надання медичних послуг. Рівень якості життя внутрішньо переміщених осіб відображає економічна та соціальна сфери життєдіяльності людини.

Зміни до чинного законодавства стосовно оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій, по-перше, спростять процедуру отримання пенсійних виплат та соціальних гарантій, по-друге, знизять завантаженість на судову владу, по-третє, зекономлять час та кошти внутрішньо переміщених осіб на правову допомогу. Отже, вирішення цього питання та внесення змін до законодавства вирішить комплекс проблем як для внутрішньо переміщених осіб, так і для держави в частині економії бюджетних коштів.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL : https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/guiding_principles_on_internal_displacement_ua.pdf.
3. Андрієнко І. С. Достатній життєвий рівень як правова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 93–95.
4. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : Рішення Конституційного суду України від 1 червня 2016 року N 2-рп/2016. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS16019.html.
5. Щорічна доповідь Уповноваженого з прав людини про стан додержання та захисту прав людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL : <https://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/zvit%20za%202019.pdf>.
6. Бабкова Т. В. Поняття та види соціальних прав і свобод людини і громадянина. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія : Право. 2013. № 8. С. 137–144. URL : <http://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/21-8-13.pdf4>.
7. Постанова Верховного Суду від 22 жовтня 2018 року у справі № 235/2357/17 (адміністративне провадження № К/9901/2387/17). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77310529?fbclid=IwAR3L0bPt1yV2RBK-uKMFJJEhPpYizhcAoZM7FR8YjGFTy1sDnMaluHh75Wo>.

Надійшла до редакції

References

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].
2. Kerivni pryntsyipy z pytan vnutrishnoho peremishchennia [Guidelines on Internal Displacement]. URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/guiding_principles_on_internal_displacement_ua.pdf. [in Ukr.].
3. Andriienko I. S. Dostatnii zhyttievyyi riven yak pravova katehoriia [Sufficient standard of living as a legal category]. Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys. 2015. № 2. S. 93–95. [in Ukr.].
4. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia tretoho rechennia chastyny pershoi statti 13 Zakonu Ukrainy «Pro psykhiatrychnu dopomohu» (sprava pro sudovyi kontrol za hospitalizatsiieiu nedieezdatnykh osib do psykhiatrychnoho zakladu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the constitutionality of the provision of the third sentence of part one of Article 13 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Care" (case on judicial control over hospitalization of incapacitated persons)]: Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 1 chervnia 2016 roku N 2-rp/2016. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS16019.html. [in Ukr.].
5. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho z prav liudyny pro stan doderzhannia ta zakhystu prav liudyny i hromadianyna v Ukraini za 2019 rik [Annual report of the Commissioner for Human Rights on the state of observance and protection of human and civil rights in Ukraine for 2019]. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/zvit%20za%202019.pdf>. [in Ukr.].
6. Babkova T. V. Poniattia ta vydy sotsialnykh prav i svobod liudyny i hromadianyna [The concept and types of social rights and freedoms of man and citizen.]. Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Seriya : Pravo. 2013. № 8. S. 137–144. URL: <http://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/21-8-13.pdf4>. [in Ukr.].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 22 zhovtnia 2018 roku u spravi № 235/2357/17 (administratyvne provadzhenia № K/9901/2387/17) [Judgment of the Supreme Court of 22 October 2018 in case № 235/2357/17 (administrative proceedings № K / 9901/2387/17)]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77310529?fbclid=IwAR3L0bPt1yV2RBK-uKMFJJEhPpYizhcAoZM7FR8YjGFTy1sDnMaluHh75Wo>. [in Ukr.].

SUMMARY

Nataliya S. Isayeva. The right to an adequate standard of living, the right to entrepreneurial activity and the right to a pension for internally displaced persons in Ukraine. The problems of ensuring the state of such socio-economic rights and freedoms of internally displaced persons as the right to an adequate standard of living, entrepreneurship and pensions have been studied and proposals have been made to improve the existing national legislation in this area. The issue of the state of ensuring the right to an adequate standard of living for internally displaced persons and its relationship to the right to entrepreneurial activity and pension provision of such persons is covered. The issue of the state of ensuring the right to an adequate standard of living for internally displaced persons and its relationship to the right to entrepreneurial activity and pension provision of such persons is covered.

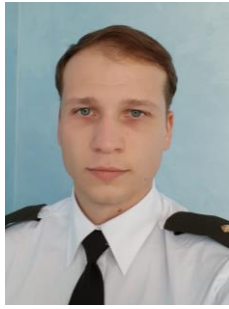
It is emphasized that changes to the current legislation on the issuance of documents for the appointment (recalculation) of pensions, firstly - will simplify the procedure for receiving pension benefits and social guarantees, secondly - reduce the burden on the judiciary, and thirdly - save time and money internally displaced persons for legal assistance. Thus, resolving this issue and amending the legislation will solve a set of problems, both for internally displaced persons and for the state, in terms of budget savings.

It is emphasized that the solution of socio-economic problems of internally displaced persons falls on the state budget, which creates significant financial pressure. However, the state has committed itself to ensuring the constitutional rights of internally displaced persons and must therefore comply with it. Sometimes, there is not so much a need for funding as an effective mechanism for ensuring certain socio-economic rights.

Keywords: internally displaced persons, sufficient standard of living, entrepreneurial activity, pension provision, pension, state, judiciary.

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-342-346

Антон ЛІСНЯК[©]
аспірант
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Висвітлено особливості розслідування масових заворушень. Розглянуто типові слідчі ситуації під час їх розслідування та найбільш доцільні алгоритми дій працівників поліції для більш швидкого розслідування кримінального правопорушення.

Наголошено, що типова слідча ситуація – це сукупність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні про злочин, інших обставин, що склалися в ході провадження слідчих дій, офіційно і неофіційно встановлених, можливо навіть у сукупності із загостренням суперечностей між учасниками, суб'єктами криміналістичної діяльності та іншими особами.

Зазначено, що під час розслідування масових заворушень кількість доказової інформації, що може бути вилучена під час ефективного проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів, досить велика. Початкова слідча ситуація містить низку етапів, проходження яких означає її вирішення. Для кожного з них характерними є свої завдання та способи їх вирішення.

На основі аналізу думок науковців та матеріалів кримінальних проваджень автором визначені типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень.

Ключові слова: масові заворушення, організація, тактика, слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Типові слідчі ситуації є однією з основоположних наукових категорій, необхідних для практичної реалізації криміналістичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень. Тому в переважній більшості методик розслідування зазначена категорія максимально характеризується. Крім того, зважаючи на її основні положення, виділяють окремі алгоритми дій працівників правоохоронних органів стосовно вирішення окремих завдань кримінального провадження. Розслідування масових заворушень також потребує певної алгоритмізації з огляду на умови сучасності та зміни законодавства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню концептуальних засад розслідування кримінальних правопорушень присвятили свої праці такі науковці, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, В. А. Журавель, І. Ш. Жорданія, А. В. Іщенко, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'яничков, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, М. Г. Шурухнов, М. П. Яблоков та ін. Проте типові слідчі ситуації під час розслідування масових заворушень не було досліджено у повному обсязі з урахуванням чинного КПК України та сучасних потреб правоохоронної практики.

Метою статті є дослідження сутності та системи типових слідчих ситуацій під час розслідування масових заворушень.

Виклад основного матеріалу. Треба зазначити, що низка науковців досить різноманітно визначали поняття досліджуваної наукової категорії. Зокрема, одні автори вважали, слідча ситуація – це сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на цей момент. Вона є тактичним засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину, та акцентує на дослідженні питання аналізу (вивчення змісту зумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування злочину) та оцінки слідчої ситуації [6, с. 337–346]. А вже А. В. Іщенко акцентує на тому, що вивчення їх як криміналістичної категорії має теоретичне та прикладне значення. Автор зазначає, що теоретичне значення розроблення цієї проблеми в загальному полягає в об'єктивній необхідності конкретизації змісту та поняття цієї наукової категорії. Його

© Лісняк А. І., 2020
k_ksmp@dduvs.in.ua

практичне значення у тому, що визначення змісту слідчих ситуацій, їх класифікація, аналіз і оцінка дають змогу об'єктивно обґрунтувати вибір варіантів методики розслідування, які найбільшою мірою відповідали б обставинам та завданням розслідування на певному етапі [4, с. 57].

М. І. Скригонюк наголошує на тому, що слідча ситуація у кримінальному провадженні про масові заворушення може бути конфліктною і безконфліктною й по-різному впливати на процесуально-криміналістичну діяльність, а остання, зі свого боку, регулює її. Науковець формулює поняття визначеної криміналістичної категорії як сукупності обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні про злочин, інших обставин, що склалися в ході провадження слідчих дій, офіційно і неофіційно встановлених, можливо навіть у сукупності із загостренням суперечностей між учасниками, суб'єктами криміналістичної діяльності та іншими особами [8, с. 68], що ми підтримуємо.

Важливою для розуміння сутності слідчої ситуації є твердження М. С. Качковського, який наголошує на такому: типізація слідчих ситуацій можлива за умови виділення інформації про окремі найбільш значущі елементи і таких компонентів, що часто зустрічаються, які науковець поділяє на дві групи. До першої групи належать відомості про окремі обставини злочинної діяльності (особу, яка вчинила злочин, спосіб, сліди злочину, предмет посягання і розмір заподіяної злочином шкоди, зв'язки з іншими злочинами). Другу групу становить сукупність інформації про найбільш значущі обставини розслідування (стан доказової бази, можливості слідства, лінія поведінки підозрюваних та інших учасників розслідування, сторонніх осіб, які намагаються втручатися у процес розслідування тощо). Типові слідчі ситуації, на нашу думку, мають основне інформаційне й організаційно-методичне навантаження у побудові методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із умисним введенням на ринок України небезпечної продукції, а самі типові слідчі ситуації початкового та подальшого етапів розслідування взаємопов'язаними [5].

В. К. Гавло виокремив такі основні положення типової слідчої ситуації, що необхідно враховувати під час її практичного застосування для висунення версій й орієнтування в обстановці розслідування: а) типова слідча ситуація – це наукове поняття щодо прояву загальних меж ходу і стану розслідування до визначеного його моменту; б) вона є найбільш вірогідною, зразковою для заданих умов обстановкою розслідування; в) в основі типової слідчої ситуації знаходяться інформаційні дані, зорієнтовані на загальні межі криміналістичної характеристики окремих видів (груп) злочинів і умови їх розслідування; г) типова ситуація має «свій» закономірний набір ознак (про хід і стан розслідування), система яких індивідуалізує її, робить стійкою, фіксованою на цей момент розслідування, що дозволяє групувати ситуації за різними, раніше названими, положеннями [2, с. 243–244].

Наявність типових слідчих ситуацій, як зазначають окремі автори, дозволяє розробляти напрями щодо їх вирішення, робить роботу слідчого цілеспрямованою. Урахування типового та індивідуального під час розслідування кожного конкретного кримінального провадження робить цей процес більш ефективним. Роль і значення слідчих ситуацій зумовлені насамперед тим, що вони є моделлю для з'ясування невідомих елементів конкретної ситуації; їх виокремлення та врахування дозволяє під час практичної діяльності істотно економити час для визначення доцільності проведення тих або інших заходів під час розслідування злочинів. У розроблених криміналістами типових вихідних слідчих ситуаціях окремих видів злочинів зосереджені дані, що дозволяють виробити наукові рекомендації з найбільш ефективного висунення загальних та окремих версій у ході слідчої діяльності. Тому типізація саме вихідних слідчих ситуацій є надзвичайно важливим завданням, що сприятиме розробці ефективних методик розслідування масових заворушень, а також ефективній практичній діяльності із розслідування злочинів цього виду [7, с. 77].

А вже В. П. Шалдирван, зазначаючи про те, що процес розслідування масових заворушень перебуває в прямій залежності від правильного визначення слідством конкретних слідчих ситуацій на різних етапах розслідування, виокремлює такі типові слідчі ситуації:

1. Надійшло повідомлення про групові дії натовпу, які вже закінчилися, але не відомо, чи це групове хуліганство або масові заворушення. Є інформація про пошкодження або знищення майна, погроми. Є постраждалі – випадкові особи та працівники органів внутрішніх справ. Невідомі мотиви скоєного. Відсутні дані щодо конкретних

організаторів та активних учасників подій (затриманих за скоєння адміністративних правопорушень або за підозрою в участі у заворушеннях немає). Зазначена ситуація характерна для масових заворушень – хуліганських дій молоді, які виникають ситуативно і продовжуються недовгий час, після чого натовп розпадається без особливого силового впливу на нього з боку правоохоронних органів.

2. Надійшло повідомлення про групові злочинні дії натовпу, які ще продовжуються. Є дані про погроми, пожежі. Є постраждалі внаслідок дій свавільного натовпу (повідомлення з лікарень). Недостатня інформація про масштаби групових дій, їх наслідки, а також про мотиви скоєного. Дані щодо активних учасників та організаторів подій неповні. Неможливо почати проведення оглядів, інших слідчих (розшукових) дій у зв'язку з небезпекою з боку активних учасників групових подій або є підстави вважати, що ці дії можуть ініціювати ескалацію заворушень (насамперед – у разі затримання підозрюваних). Різновидом цієї ситуації може бути переміщення свавільного натовпу до іншого населеного пункту, іншого району, де заворушення продовжуються. У цьому разі надалі потрібно вирішувати питання щодо об'єднання кримінальних справ про скоєння масових заворушень за організацією одних і тих самих осіб в різних населених пунктах.

3. Наявне кримінальне провадження про вбивство, завдання тілесних ушкоджень, зґвалтування, інші злочини. Вбачається зволікання з розслідуванням та притягненням винуватих осіб до відповідальності або вбачаються зловживання з боку працівників правоохоронних органів. Це призводить до групових злочинних дій, спрямованих на представників влади, на групу населення (причетну до злочинної діяльності, об'єднану на етнічній або національній підставі): захоплення заручників, погроми у родичів осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів або правоохоронців, які нібито допомагають злочинцям. Відомі мотиви вчиненого (вимога негайного покарання винних, помста), організатори та частково – активні учасники подій, але їх місце знаходження є невідомим.

4. Вчинені масові заворушення. Відомі організатори й активні учасники заворушень. Частина з них затримана за вчинення суспільно-небезпечних дій, частина знаходиться у розшуку.

5. Групові злочинні дії в установах Державного департаменту України з питань виконання покарань. Є постраждалі, знищене або пошкоджене майно, скоєні погроми. Справа може бути порушена у зв'язку з діями, які дезорганізують роботу установи або з груповим хуліганством, спричиненням тілесних ушкоджень чи знищенням майна (хоча фактично, наприклад, була не дезорганізація, а повна або часткова паралізація діяльності такої установи).

6. Отримане повідомлення про заворушення та застосування зброї правоохоронцями під час нібито зупинення свавілля кримінального натовпу. Справа може бути порушена за перевищення влади та службових повноважень, спричинення тілесних ушкоджень, загибель внаслідок вогнепальної зброї або спецзасобів та ін. Вирішується питання щодо наявності в діях учасників групових дій ознак масових заворушень [9, с. 98–102].

Вказані ситуації змінюються залежно від наявності або відсутності певних чинників. Окремі автори до об'єктивних чинників відносять: наявність доказової та орієнтуючої інформації; об'єктивне існування джерел доказової інформації і можливість їх встановлення, а також отримання від них доказової інформації; об'єктивні чинники, пов'язані зі зникненням доказів; сили та засоби для виявлення та фіксації доказів і орієнтуючої інформації, гласними та негласними методами, що безпосередньо залучені в цьому процесі, так і ті, залучення яких є реально можливим; чинник протидії розслідуванню; кримінально-правова і громадська оцінка розслідуваної події, яка є на цей момент. До суб'єктивних відносять: рівень підготовки слідчого та інших співробітників, їх практичний досвід; психологічний стан; можливість ухвалювати рішення, цілеспрямовано і методично проводити розслідування, здійснювати слідчі дії, оперативно-розшукові заходи та експертні дослідження, постійно змінюючи ситуацію на краще; здібність до реальної оцінки ситуації, до виявлення і подолання чинників протидії розслідуванню; наслідки помилкових дій слідчого і співробітників органу дзнання [1, с. 73].

О. П. Кузьменко, вказує, що типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень класифікує за такими критеріями: за характером та завершеностю масових заворушень, масштабністю події та небезпечністю знарядь й засобів, що використовуються в ході масових заворушень. У першій групі автор виокремлює такі ситуації: 1. Надійшло повідомлення про те, що вчиняються масові заворушення ірраціо-

нального типу, які виникли спонтанно. Затримані окремі активні учасники масових заворушень, організатори відсутні. 2. Дії натовпу – масові заворушення ірраціонального типу завершені. Є відомості про потерпілих, пошкодження та знищення майна, іншу матеріальну шкоду. 3. Тривають масові заворушення, що мають організований, заздалегідь спланований характер. Інформація про дії натовпу, наслідки злочинних дій, про активних учасників та їх мотиви є недостатньою. 4. Активні дії натовпу, зазначені вище, завершені, але є підстави вважати, що можлива ескалація заворушень. У другій групі виокремлює такі групи: масові заворушення вчиняються в умовах великого міста, участь у масових заворушеннях беруть понад тисяча осіб та масові заворушення вчиняються в умовах невеликого міста, участь у масових заворушеннях беруть менше тисячі осіб. А в третій: в ході масових заворушень учасниками використовуються вогнепальна зброя, вибухові пристрої або учасники масових заворушень мають при собі вогнепальну зброю, вибухові пристрої, висловлюють погрози їх застосування; в ході масових заворушень учасники використовують інші знаряддя й засоби [7, с. 80–81].

Зазначена типізація вбачається досить цікавою та актуальною, бо вирішує окремі завдання у провадженнях цієї категорії. Тобто початковий етап розслідування масових заворушень структурується завдяки визначеним ситуаціям.

Доречною в цьому розрізі вбачається думка М. М. Єфімова, який наголошує на тому, що розслідування масових заворушень фактично завжди проводиться в умовах загострення ситуації в місті, районі, регіоні; протистояння учасників масових заворушень із місцевою владою, впливовими комерційними структурами або злочинними угрупованнями суттєво впливає на обстановку розслідування, оскільки це може її паралізувати внаслідок протидії слідству у формі залякування свідків, потерпілих, підозрюваних, а інколи і фактичного саботажу з боку місцевої влади і навіть правоохоронних органів [3, с. 41].

Проаналізувавши наведені ситуації, а також матеріали кримінальних проваджень, ми визначили такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень:

1) отримано відомості про вчинення масових заворушень, виявлено матеріальні сліди кримінального правопорушення, наявні свідки та потерпілі, встановлені правопорушники – 54 %;

2) отримано відомості про вчинення масових заворушень невідомою особою, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки та потерпілі – 32 %;

3) отримано відомості про вчинення масових заворушень від уповноважених осіб, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки – 13 %;

4) виявлено факт вчинення масових заворушень, свідки відсутні – 1 %.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що піз час розслідування масових заворушень кількість доказової інформації, що може бути вилучена під час ефективного проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів, досить велика. Нами визначені такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень: а) отримано відомості про вчинення масових заворушень, виявлено матеріальні сліди кримінального правопорушення, наявні свідки та потерпілі, встановлені правопорушники – 54 %; б) отримано відомості про вчинення масових заворушень невідомою особою, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки та потерпілі – 32 %; в) отримано відомості про вчинення масових заворушень від уповноважених осіб, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки – 13 %; г) виявлено факт вчинення масових заворушень, свідки відсутні – 1 %.

Список використаних джерел

1. Виноградова А. І. Розслідування порушень законодавства про захист рослин : навч. посіб.; ред. М. А. Погорелький; КНУ ім. Т. Шевченка. Київ : Правова єдність : Алерта, 2015. 180 с.

2. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск, 1985. 333 с.

3. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посіб. 2-е вид., допов. і перероб. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.

4. Іщенко А., Щербаків Г. Проблема слідчих ситуацій, як складова навчального курсу криміналістики. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2003. № 2. С. 57–63.

5. Качковський М. С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/40748/%CA> (дата звернення: 11.10.2020)

6. Криминалистика : учебник / под ред. Ю. Г. Корухова, В. Г. Коломацкого. Москва : Академия МВД СССР, 1984. 458 с.
7. Кузьменко О. П. Початковий етап розслідування масових заворушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. націон. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 225 с.
8. Скригонюк М. І. Слідчі ситуації й тактичні операції при розслідуванні масових заворушень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2005. № 67–69. С. 120–123.
9. Шалдырван П. В. Методика розслідування масових заворушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Акад. адвокатури України, 2005. 201 с.

Надійшла до редакції 09.12.2020

References

1. Vynohradova A. I. Rozsliduvannia porushen zakonodavstva pro zakhyst roslyn [Investigation of violations of plant protection legislation] : navch. posib.; red. M. A. Pohoretskyi; KNU im. T. Shevchenka. Kyiv : Pravova yednist : Alerta, 2015. 180 s. [in Ukr.].
2. Gavlo V. K. Teoreticheskie problemy i praktika primeneniya metodiki rassledovaniya otdelnykh vidov prestuplenij [Theoretical problems and practice of applying the methods of investigation of certain types of crimes]. Tomsk, 1985. 333 s. [in Rus.].
3. Yefimov M. M. Rozsliduvannia zlochyniv proty hromadskoho poriadku ta moralnosti [Investigation of crimes against public order and morality] : navch. posib. 2-e vyd., dopov. i pererob. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav, 2018. 188 s. [in Ukr.].
4. Ishchenko A., Shcherbakov H. Problema slidchykh sytuatsii, yak skladova navchalnoho kursu kryminalistyky [The problem of investigative situations as a component of the criminology training course]. *Visnyk Odeskoho instytutu vnurishnikh sprav.* 2003. № 2. S. 57–63. [in Ukr.].
5. Kachkovskiy M. S. Typovi slidchi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannia umysnoho vvedennia v obih na rynku Ukrainy nebezpechnoi produktsii [Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of the intentional introduction of dangerous products on the Ukrainian market]. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/40748/%CA> (data zvernennia: 11.10.2020). [in Ukr.].
6. Kriminalistika [Forensic science] : uchebnik / pod red. Yu. G. Koruhova, V. G. Kolomackogo. Moskva : Akademiya MVD SSSR, 1984. 458 s. [in Rus.].
7. Kuzmenko O. P. Pochatkovyi etap rozsliduvannia masovykh zavorushen [The initial stage of the investigation of the riots] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. natsion. un-t imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2017. 225 s. [in Ukr.].
8. Skryhoniuk M. I. Slidchi sytuatsii y taktychni operatsii pry rozsliduvanni masovykh zavorushen [Investigative situations and tactical operations in the investigation of mass riots]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky.* 2005. № 67–69. S. 120–123. [in Ukr.].
9. Shaldyrvan P. V. Metodyka rozsliduvannia masovykh zavorushen [Methods of investigating mass riots] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv : Akad. advokatury Ukrainy, 2005. 201 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Anton I. Lisnyak. Typical investigative situations during the investigation of mass riots. The article highlights the features of the investigation of mass riots. Typical investigative situations during their investigation and the most expedient algorithms of actions of police officers for faster investigation of a criminal offense have been considered.

The author has emphasized that a typical investigative situation is a set of circumstances to be proved in criminal proceedings on a crime, other circumstances that have arisen in the course of investigative actions, officially and informally established, perhaps even in conjunction with the escalation of contradictions between participants, sub ' objects of forensic activity and other persons.

The author maintains that taking into account the typical and individual in the investigation of each specific criminal proceeding makes this process more effective. The role and significance of investigative situations are primarily due to the fact that they are a model for clarifying the unknown elements of a particular situation; their separation and consideration allows during practical activities to save time to determine the feasibility of certain measures in the investigation of crimes. In the typical initial investigative situations of certain types of crimes developed by criminologists, data are concentrated that allow to develop scientific recommendations for the most effective promotion of general and individual versions in the course of investigative activities. Therefore, the typification of the initial investigative situations is an extremely important task that will contribute to the development of effective methods for investigating riots, as well as effective practical activities for the investigation of crimes of this kind.

The author has noted that in the investigation of mass riots, the amount of evidence that can be seized during the effective conduct of investigative (search) actions and other measures is quite significant. The initial investigative situation includes a number of stages, the passage of which means its solution. Each of them has its own tasks and ways to solve them.

Based on the analysis of a number of scholars' opinions and materials of criminal proceedings, the author identified typical investigative situations of the initial stage of the investigation of mass riots.

Keywords: *mass riots, organization, tactics, investigative situations, investigative (search) actions.*

УДК 343

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-347-351

Вікторія СЕНЬКО[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ, ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХОДІВ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА УСУНЕННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ

Здійснено аналіз та узагальнення результатів досліджень стану протидії наркозлочинності в Україні. Проаналізовано причини та умови наркоманії з точки зору соціального явища в сучасному суспільстві. Наводяться статистичні дані про скоєння злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків. Запропоновано шляхи удосконалення протидії наркозлочинності.

Ключові слова: наркоманія, наркозлочинність, профілактика наркозлочинності, причини та умови, загроза національній безпеці.

Постановка проблеми. Наркоманія – це загроза сучасному суспільству, яку досить складно вилучити з повсякденного життя. Даний високоприбутковий бізнес згодом призводить до корупції у державі та смерті громадян. У даний час для наркоорганізованих злочинних груп головною метою є пошук нових точок збуту, залучення нових суб'єктів до споживання і створення нових наркотичних речовин.

Актуальність обраної теми обумовлюється тим, що ситуація з незаконним обігом наркотиків в Україні має масштабний характер, внаслідок чого на законодавчому рівні наркоманія визнана явищем, загрозливим національним інтересам і національній безпеці України в соціальній сфері, а її ліквідація є одним із напрямків політики держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню проблеми протидії наркозлочинності приділяли увагу такі науковці, як: О. Бантишев, О. Литвак, О. Литвинов, Е. Расюк, О. Шамара та ін. Також це питання було предметом дослідження у працях здобувачів наукового ступеня доктора та кандидата юридичних наук, зокрема: А. Бабенко «Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин» (2007 р.), І. Баклан «Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми» (2007 р.), В. Бублейник «Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти» (2007 р.), І. Доброрез «Кримінологічна характеристика та попередження незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (за матеріалами Автономної Республіки Крим)» (2005 р.), А. Музика «Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)» (1998 р.), Р. Павленко «Попередження органами внутрішніх справ незаконного виробництва наркотичних засобів та психотропних речовин» (2004 р.), Ю. Пономаренко «Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу» (2004 р.), В. Пшеничний «Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика)» (2005 р.), Л. Раєцька «Кримінологічні засади протидії наркоманії в Україні» (2007 р.), С. Сорока «Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії» (2010 р.), Я. Ступник «Механізм протидії наркозлочинності: кримінологічні засади» (2011 р.), В. Тимошенко «Формування системи національної та міжнародної протидії сучасному наркобізнесу» (2006 р.) та ін.

Метою даної статті є аналіз нинішнього стану наркозлочинності в Україні, визначення рівня ефективності протидії цьому явищу та подальших напрямів запобігання.

Виклад основного матеріалу. Наша держава є учасницею Єдиної конвенції ООН про наркотичні засоби 1961 р., Конвенції ООН про психотропні речовини 1971 р. та Кон-

венції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р. Відповідно до зобов'язань цих Конвенцій, Україна прийняла відповідне національне законодавство, зокрема Закони України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсорів», «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживання ними» тощо. Це свідчить про особливу увагу нашої країни до питання протидії наркозлочинності [1, с. 65].

У державі для моніторингу деяких випадків порушень законодавства у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, як і в минулі роки, використовуються дані, які розміщені на відкритому ресурсі Генеральної прокуратури України (далі – ГПУ), що зокрема, містять відомості про зареєстровані кримінальні правопорушення.

23 163 випадки порушення законодавства у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин було зафіксовано в Україні у 2019 році.

За даними ГПУ у звітному році переважали злочини, пов'язані із незаконним виробництвом, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту. Так, упродовж 2019 року було зареєстровано 17 906 таких правопорушень.

За незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів було обліковано 5257 таких правопорушень.

За вищезазначеними правопорушеннями було повідомлено про підозру 13 160 особам. До того ж, згідно зі звітом судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення та щодо осіб, які притягнуті до адміністративної відповідальності, протягом 2019 року у судах знаходилося на розгляді 7190 адміністративних справ, віднесених до незаконного виробництва, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах [2].

Понад 165 тисяч осіб, які постійно споживають наркотики не за медичними показаннями, знаходяться на обліку в МВС України. За даними Міністерства охорони здоров'я України, щорічно близько 35 тисяч осіб проходять медичне лікування від наркотичної залежності, а до 80 тисяч осіб страждають на розлади психіки та поведінки внаслідок зловживання наркотиками, що становить близько 170 осіб на 100 тисяч населення. За даними соціологічного дослідження, проведеного інститутом Горшеніна у 2011, 87,6 % українців вважали наркоманію серйозною проблемою для країни [3].

Спостерігаються негативні тенденції: «омолодження» споживачів наркотиків і зниження віку «знайомства» з ними, залучення в наркосередовище значної кількості жінок, поширення відповідної субкультури, що в підсумку веде до деградації та знищення найбільш перспективної верстви населення – молоді.

У багатьох наукових джерелах можна знайти тези з незначними варіаціями однієї теми – «Безробіття, зростання бідності та відтоку селянського населення з аграрних районів в містах сприяло розвитку наркобізнесу в більшості сільськогосподарських районів». Правда, це явище – більше наслідок, а не причина.

Поширення наркоманії в Україні супроводжується і зростанням рівня наркозлочинності у світі. Як відзначає А. Волощук, за інформацією ООН, наразі у світі нараховується 200 мільйонів споживачів наркотиків. Щорічний прибуток від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів складає від 55 до 400 мільярдів доларів, що становить не менше 8 % світового валового продукту [23, с. 190]. Вчений також зауважує, що незаконний обіг наркотиків справляє негативний вплив на навколишнє середовище. Так, незаконне виробництво коки спричиняє збезлісення 2,5 млн га тропічних лісів Амазонки. З метою привернути увагу всього суспільства до проблеми незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, щороку 26 червня весь світ відзначає День боротьби з наркоманією [4, с. 190].

Таким чином, поширення наркотиків, розширення кримінальних зв'язків у сфері обігу наркотиків несуть загрозу національній безпеці України. У зв'язку з цим необхідне цілеспрямоване вивчення даної проблеми на основі системного підходу з урахуванням сучасних умов.

У ході дослідження вважаю за необхідне розглянути наркоманію як соціальне явище з двох сторін:

1. Суспільна функція наркотиків (чому з'являється залежність до споживання).

2. Особливості процесу і розвитку сучасного суспільного устрою як джерело породження наркотиків (чому в одних країнах дозволяють споживання наркотиків і легалізують їх, а в інших – введено заборону).

При розгляді суспільної функції наркотиків можна констатувати наявність психологічних причин їх вживання. Наркотики – це спосіб задовольнити свої потреби візуально, тобто на підставі психічних процесів під впливом наркотичних речовин, коли реально це не вдається. З психологічної точки зору, це один зі способів подолання світової невлаштованості, хоча б в уяві, відходу від проблем реального світу у світ вигаданий, створений за власним сценарієм, випробувати відчуття, яким немає заміни в дійсності, нарешті, це форма своєрідного протесту проти існування, яке сприймається, як безглузде.

У цьому випадку не маю наміру виправдати споживання наркотиків, а лише підтверджую той факт, що головна потреба будь-якої людини – це потреба в соціалізації, тобто в знаходженні свого місця в суспільстві, яке дає право на визнання і повагу з боку суспільства.

Розглядаючи другу сторону наркоманії та наркозлочинності необхідно розуміти, що злочинність сама по собі розглядається як складна соціально-динамічна система.

Традиційно виділяють п'ять груп явищ, досліджуваних у ході кримінологічного аналізу. До них відносяться:

- 1) Злочинність. Яка реальна поширеність наркоманії в суспільстві, яка її динаміка, за яких умов відбувається залучення до наркотиків?
- 2) Особистість злочинця.
- 3) Особа, яка є потерпілою від злочину.
- 4) Причини та умови злочинності.
- 5) Окремі аспекти запобігання злочинності як системи державних організаційно-управлінських заходів.

Приклад, який до цього часу є актуальним, незважаючи на його глибоке історичне походження – Колумбія. Початком внутрішнього колумбійського конфлікту вважається 1948 рік, потім він поступово перейшов у серйозне соціальне протистояння з США. Спочатку наркотики не були причиною даного конфлікту. Але все ж таки, в кінці 1980-х років Колумбія стала «кокаїновою республікою». Уряд США був налаштований проти Колумбії, оскільки за їхніми даними всі наркотики мали колумбійське походження, що становило загрозу національній безпеці США. Так, США зажадало, щоб боротьба з наркотогівлею відбувалася за допомогою боротьби з революціонерами та фермерськими полями на підконтрольних їм територіях. Однак боротьба необхідна була не тільки з наркомафією, а й з корупцією, яка була в урядових та армійських верхах [5].

Вивчаючи питання протидії наркозлочинності, хочу відзначити, що окремі науковці усі злочини, пов'язані з наркотиками, за мотивом і способом вчинення поділяють на дві групи. Перша – це злочини, що вчиняються у сфері обігу наркотиків – злочинного наркобізнесу, під яким слід розуміти дії фізичних і юридичних осіб, які займаються заготівлею сировини, виготовленням, зберіганням, транспортуванням, реалізацією наркотичних засобів, рослин або наркомістких лікарських препаратів, або самих наркотичних речовин у чистому вигляді, пов'язані з їх незаконним обігом. Другу групу становлять злочини, що вчиняються у загальнокримінальний спосіб, – це крадіжка, розбій, грабіж, убивство тощо з метою заволодіння наркотиками для їх вживання, розповсюдження чи заволодіння грошима для їх придбання або вчинення інших злочинних дій під безпосереднім впливом наркотичного або токсичного сп'яніння [6, с. 219–220].

Головною умовою протидії наркозлочинності, наркоманії є наступне:

1. Вивчення оперативної обстановки в регіоні. Для того щоб розв'язати проблему наркоманії на світовому рівні, для початку необхідно налагодити обстановку в регіонах. Вивчення причин, форм і умов дозволять синтезувати цілий комплекс заходів щодо боротьби з наркоманією в регіонах.

2. Забезпечення превентивних заходів – системне виявлення, припинення, профілактика злочинів.

3. Створення комплексної програми профілактики та попередження наркоманії.

Більшість авторів поділяють думку про те, що основним у системі профілактики є робота з причинами та умовами злочинності [6]. Проведення профілактичних заходів передбачає розробку та здійснення не тільки органами влади на території, що обслуговується, але й іншими суб'єктами профілактики, у тому числі за поданнями правоохоронних органів, заходів, спрямованих на підвищення матеріального рівня життя, вдоскона-

лення системи охорони здоров'я, дозвілля та освіти. Такі заходи, з одного боку, покликані забезпечити реалізацію поставлених завдань і по оздоровленню соціально-економічної ситуації, і щодо усунення чинників деформації особистості й міжособистісних відносин, і сприяти зміцненню сім'ї, створення умов для формування повноцінної правоохоронної системи. З іншого боку, тільки комплексне здійснення всіх напрямків діяльності дозволить повноцінно реалізувати перераховані заходи.

Слід зазначити, що в законодавчій і правозастосовчій діяльності Україна орієнтується на Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, Конвенцію про психотропні речовини, міжнародні договори й стандарти в цій сфері, відповідно до яких прийняті відповідні закони та підзаконні нормативні акти. Нині розроблена Стратегія державної політики з питань наркотиків до 2020 року. У ній визначено напрями і механізми скорочення незаконної пропозиції наркотиків та попиту на них, досягнення балансу в наркополітиці держави між каральними заходами щодо незаконного обігу наркотиків і забезпеченням їх доступності в медичних цілях.

Вирішальним чинником ефективної реалізації Стратегії є координаційна функція держави, яка виконується шляхом нормативно-правового регулювання, здійснення контрольно-інспекторських заходів і запровадження механізмів взаємодії суб'єктів наркополітики (утворення міжвідомчих робочих груп, обмін інформацією, реалізація спільних проєктів, проведення спеціальних операцій тощо). Головним координатором діяльності у цій сфері є МОЗ.

Згідно зі сформованими в останні роки загальносвітовими тенденціями в підході до протидії наркотизації акцент боротьби зміщується в площину профілактики наркотизму, зниження споживання таких речовин, соціальної адаптації наркозалежних тощо, з одночасним «послабленням» каральних заходів щодо споживачів наркотиків [7].

Такі заходи можна розділити на три рівні: загальносоціальні, спеціально-кримінологічні, індивідуальні.

Загальносоціальні заходи спрямовані на недопущення формування будь-яких криміногенних процесів у суспільстві та полягають у здійсненні на державному рівні масштабних політичних, правових, соціально-економічних, культурно-просвітницьких, організаційно-управлінських та інших заходів з розвитку основних соціальних інститутів суспільства, підвищенню рівня життя громадян, збереженню їхнього здоров'я, розвитку духовності тощо.

Спеціально-кримінологічне попередження злочинності, залежно від певних етапів вчинення злочинів, складається із заходів профілактики, запобігання злочинам, вчинення яких планується або готується, а також припинення розпочатих злочинів.

На індивідуальному рівні заходи з попередження злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, повинні здійснюватися з урахуванням вже наявних і розроблюваних кримінологічних і криміналістичних методик виявлення і впливу на індивіда з метою не допустити вчинення ним злочину. При цьому необхідно враховувати такі особливості наркозлочинності, як високий рецидив, наявність інформаційних баз і обліків (які перебувають на обліку наркозалежні, особи, яким вироком суду призначено курс лікування, залучені до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері обігу наркотиків тощо), аналізувати іншу інформацію (наприклад, скарги на наркокубло, інформація з місця проживання, роботи, навчання, оперативні дані та ін.) [4, с. 150]. Тому до цієї роботи повинні залучатися не тільки співробітники правоохоронних органів, а й працівники соціальних служб, наркологи, психологи, представники волонтерських і громадських організацій.

Висновки. На основі проведеного аналізу деяких характеристик наркозлочинності в Україні можна зробити такі висновки:

1. Існування офіційної статистичної інформації та показників, що вказують на послаблення рівня наркозлочинності, не висвітлюють фактичного стану вчинення злочинів цієї групи та засвідчують латентність цих посягань.

2. Найбільш розповсюдженими злочинами у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, як свідчить відкритий ресурс Генеральної прокуратури України, що в свою чергу, містить дані про зареєстровані кримінальні правопорушення, є такі: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів із метою збуту (ст. 307 КК) та без мети збуту (ст. 309 КК).

4. Не зважаючи на численну нормативно-правову базу щодо протидії наркозлочинності в Україні, у регіонах, де відзначається найвища концентрація наркозлочинів на

100 тис. населення, відсутні дієві регіональні програми протидії злочинності. Про це багато разів говорилося під час вивчення даної проблеми протидії наркозлочинності, але жодних заходів щодо виправлення ситуації зроблено не було. Виходячи з вищевикладеного, вважаємо за необхідне проводити подальше дослідження стану протидії наркозлочинності в Україні з метою розробки механізму боротьби з цим «фоновим» явищем.

Список використаних джерел

1. Гладкова Є. О. Правові засади протидії наркозлочинності в Україні. *Актуальні питання взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічного адміністрування у напрямку розвитку правової системи України* : Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 8–9 вересня 2017 р. К.: Центр правових наукових досліджень, 2017. С. 65–70.
2. Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 15.10.2020).
3. Ridna.ua: Інтернет-портал. URL: <https://ridna.ua/2011/07/bilshist-ukrajintsiv-stverdzhuyut-scho-nikoly-ne-vzhyvaly-narkotyky/>
4. Волошук А. М. Основні підходи, на яких базується політика держав щодо нелегального обігу наркотиків. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 190–193.
5. Музика А. А., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010.
6. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с.
7. Тимошенко В. А. Наркобізнес: національна та міжнародна протидія новим викликам : монографія. К., 2006.

Надійшла до редакції 02.12.2020

References

1. Ghladkova Je. O. Pravovi zasady protydiji narkozlochynnosti v Ukraini. Aktualni pytannja vzajemodiji instytutiv ghromadjansjkogho suspilstva ta orghaniv publicnogho administruvannja u naprjamku rozvytku pravovoi systemy Ukrainy : Mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija, m. Kyjiv, 8–9 veresnja 2017 r. K.: Centr pravovykh naukovykh doslidzhenj, 2017. S. 65–70.
2. Ghegeneraljna prokuratura Ukrainy. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (data zvernennja: 15.10.2020).
3. Ridna.ua: Internet-portal. URL: <https://ridna.ua/2011/07/bilshist-ukrajintsiv-stverdzhuyut-scho-nikoly-ne-vzhyvaly-narkotyky/>
4. Voloshhuk A. M. Osnovni pidkhody, na jakykh bazujetsja polityka derzhav shhodo neleghaljnogho obighu narkotykyv. Pivdenoukrajinsjkyj pravnychyj chasopys. 2013. № 2. S. 190–193.
5. Muzyka A.A., Ghorokh O.P. Pokarannja za nezakonnyj obigh narkotychnykh zasobiv : monoghrafija. Khmeljnycjkyj: Vyd-vo Khmeljnycjkogho universytetu upravlinnja ta prava, 2010.
6. Kryminologhija: pidruchnyk / za zagh. red. L. S. Smijana, Ju. V. Nikitina. K.: Nacionaljna akademija upravlinnja, 2010. 496 s.
7. Tymoshenko V.A. Narkobiznes: nacionaljna ta mizhnarodna protydija novym vyklykam : monoghrafija. K., 2006.

SUMMARY

Victoriya V. Senko. Causes and conditions of drug crime determination of prevention measures and elimination of negative consequences. The article is devoted to the analysis and generalization of the results of research on the state of combating drug crimes in Ukraine. The causes and conditions of drug addiction in terms of social phenomena in modern society are analyzed. Statistics on the commitment of crimes of drug trafficking are provided. Regarding some ways about improvement the fight against drug crimes are proposed.

23,163 cases of law violations in the field of drug trafficking and circulation of narcotic drugs were recorded in Ukraine during 2019. Among the general crime structure in Ukraine, drug trafficking crimes consistently take second place after crimes against property and has 12-14 % in total.

This situation absolutely facilitates by the presence of organized crime in the country. Every year around 400 criminal groups and crime organizations are revealed, most of which are related to the illegal drug business. This fact indicates the group's interest in the existence of such phenomena as drug addiction, to earn huge amount of money.

Current situation is due of presence of an extensive network of drug trafficking both abroad and in the country. The reason of that is the fast development of excess profits (annual turnover of drug dollars in the world is over 500 billion US dollars, for Ukraine this number is about 1 billion US dollars). The public danger of drug trafficking is that it causes drug addiction of a huge part of the population of Ukraine, provokes the penetration of drug subculture on potential drug users, penetrates into educational institutions, the environment of gambling and entertainment business, it is related with general crime, contributes to HIV and AIDS.

Unfortunately, presented information indicates that drug addiction and related drug businesses are potential threat to the national security of our country. There are not so many years for our country to correct current state, and to take under control the situation with drug trafficking, psychotropic substances, precursors and their analogues.

Keywords: *drug addiction, drug crime, drug crime prevention, causes and conditions, threat to national security.*

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-352-356

Денис УСАТКІН,[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ГРУПОВОГО ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Висвітлено деякі аспекти розслідування групового порушення громадського порядку. Розглянуто організаційно-тактичні заходи щодо проведення допиту підозрюваного для більш швидкого та ефективного їх розслідування.

Зазначено, що групове порушення громадського порядку характеризується великою кількістю його учасників. Тому допит є досить характерною слідчою (розшуковою) дією під час його розслідування. Крім того, ефективне проведення допиту надає змогу надалі кваліфікувати діяння відповідно до Кримінального кодексу України. Оскільки поряд із зазначеним складом кримінального правопорушення постійно відбувається вчинення масових заворушень та групового хуліганства.

Ключові слова: групове порушення громадського порядку, організація, планування, тактика, слідчі (розшукові) дії, допит.

Постановка проблеми. Групове порушення громадського порядку характеризується великою кількістю його учасників. Тому допит є досить характерною слідчою (розшуковою) дією під час його розслідування. Крім того, ефективне проведення допиту надає змогу надалі кваліфікувати діяння відповідно до Кримінального кодексу України. Оскільки поряд із зазначеним складом кримінального правопорушення постійно вчиняються масові заворушення та групове хуліганство. Тому, актуальність дослідження окремих аспектів проведення допиту під час розслідування групового порушення громадського порядку не викликає сумнівів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивченням тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування окремих кримінальних правопорушень займалися такі відомі науковці, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, А. В. Дулов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, М. І. Порубов, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, Л. Д. Удалова, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Але потрібно зазначити, що наше дослідження є комплексним підходом до визначення організаційно-тактичного забезпечення проведення допиту підозрюваного під час розслідування групового порушення громадського порядку.

Метою статті є дослідження організаційно-тактичного забезпечення проведення допиту підозрюваного під час розслідування групового порушення громадського порядку.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про поняття допиту, зазначимо, що ми підтримуємо позицію В. А. Журавля, який визначає його як процесуальну дію, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [5, с. 252].

Загалом, допит – це найбільш поширений спосіб одержання доказів під час розслідування групового порушення громадського порядку. Безумовно, необхідною передумовою допиту є підготовка до нього. Вона охоплює низку конкретних заходів: а) вивчення матеріалів провадження; б) ознайомлення з даними про особу допитуваного; в) складання плану допиту (у разі потреби). Найбільша складність під час розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії полягає в організації допитів в умовах необхідності збирання інформації про подію, очевидцями якої була велика кількість

осіб, багато з яких могли бути її учасниками. Для того щоб слідчі працювали узгоджено і цілеспрямовано, а результати їх дій можна було аналізувати і використовувати, у кожному окремому випадку складаються спеціальні анкети, в яких надано перелік питань, за допомогою яких забезпечується отримання всіх необхідних даних [1, с. 20].

Аналіз даних анкетування працівників поліції дозволив виокремити наступні слідчі ситуації, що найчастіше трапляються в ході допиту підозрюваного під час розслідування групового порушення громадського порядку:

– підозрюваний добровільно повідомляє інформацію про обставини учинення кримінального правопорушення, конфліктна ситуація відсутня (23 %);

– підозрюваний повідомляє інформацію про обставини вчинення протиправних дій, проте не висвітлює її у повному обсязі (15 %). Це відбувається через страх помсти з боку співучасників (11 %), у зв'язку із залежністю від організатора кримінального правопорушення (8 %), зацікавленістю в результатах розслідування (81 %);

– підозрюваний не бажає давати правдиві і повні показання – наявність конфліктної ситуації (48 %);

– підозрюваний повністю відмовляється від спілкування зі слідчим, відмовляється давати показання та брати участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій (16 %);

– підозрюваний не заперечує факт і зміст протиправних дій, проте заперечує свою участь у їх вчиненні (8 %).

З приводу цього В. О. Коновалова зазначає, що, визначаючи тактичні прийоми допиту й оцінюючи отримані показання, необхідно з'ясувати:

– умови, в яких свідок або підозрюваний спостерігав предмети і явища (удень, вночі, близько, далеко, тобто об'єктивні чинники);

– психічний стан допитуваного на момент сприйняття чи після нього (був свідок зляканий, вражений, хвилювався, знаходився у несвідомому стані, сп'янінний тощо);

– загальний стан органів почуттів людини (стан зору, органів слуху, нюху тощо);

– загальну здатність до конкретного сприймання й запам'ятовування (зі слів допитуваного потрібно уточнити, що він краще сприймає й запам'ятовує – колір, номер, прізвища тощо) [4, с. 9].

У процесі допиту, як зазначає А. М. Клім, доречно застосовувати такі групи тактичних прийомів, які:

1) спонукають допитуваного до міркувань і давання свідчень (постановка запитань, що дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному; постановка нагадуючих запитань, уточнення емоційного стану допитуваного, обстановки, умов, за яких формувалися його свідчення, оживлення асоціативних зв'язків з метою відновлення у пам'яті сприйнятих ним чинників);

2) здійснюють психологічний тиск на допитуваного (наміри допитуваного відмовитися від протидії і введення слідства в оману, створення уяви про безнадійність таких спроб, використання сумнівів допитуваного у спроможності дотримуватися до кінця обраної ним негативної позиції, пред'явлення зненацька найбільш важливих доказів);

3) застосовувані у безконфліктних ситуаціях (створення доброзичливої обстановки на допиті, що сприяють даванню повних і достовірних свідчень, актуалізація асоціативних зв'язків та надання допомоги у згадуванні сприйнятих допитуваним фактів, постановка уточнюючих питань з метою не допустити у свідченнях прогалин та неточностей);

4) використовувані у конфліктних ситуаціях (створення на допиті суворо робочої обстановки, яка була несприятливою для вираження неприязні до слідчого, а навпаки, викликала б повагу до нього, подолання негативної позиції, створення враження про повну поінформованість слідчого про обставини провадження, переконання допитуваного у безкорисності конфліктувати, суперничати та приховувати відомі йому факти тощо) [2, с. 33].

Зі свого боку М. П. Хайдуков виділив такі групи класифікації тактичних прийомів:

– приховування намірів слідчого щодо мети впливу;

– створення в учасників досудового слідства уявлення про майже повну поінформованість слідчого стосовно обставин учиненого злочину і наявності доказів, що викривають злочинця;

– створення у певного учасника досудового слідства уявлення про те, що інші учасники надали правдиві свідчення;

– виявлення прихованих об'єктів та осіб, які переховуються;

– прийоми, спрямовані на створення в учасників досудового слідства уявлення про недостатню поінформованість слідчого стосовно відомостей, що є достатніми як для викриття в неправді несумлінних учасників, так і для розслідування злочину загалом [10, с. 64].

Як бачимо, тактичних прийомів, що визначають різні науковці, досить багато. Ми переконані, що вони надають допомогу в ході проведення допитів. Водночас на основі аналізу анкетування співробітників слідчих підрозділів поліції нами визначено основні тактичні прийоми допиту під час розслідування групового порушення громадського порядку, зокрема:

- встановлення психологічного контакту із допитуваним (100 %);
- викладання показань у формі вільної розповіді (88 %);
- постановку запитань (92 %);
- застосування науково-технічних засобів (65 %);
- пред'явлення доказів (49 %);
- створення уявлення про інформованість слідчого (47 %).

Розглянемо деякі з них. Ми погоджуємося з М. І. Порубовим, який рекомендує з метою викриття допитуваного щодо його заяви про алібі використовувати такий прийом: детально зафіксувати його свідчення про події дня, коли вчинено злочин, і запропонувати йому занести саме цю частину протоколу. Це пояснюється тим, що людина фізично не в змозі точно запам'ятати всіх фактів кожного прожитого дня, тому запам'ятовує найбільш яскраві з них. Зрозуміло, що злочин належить до розряду незвичайних подій, тому день, коли він був вчинений, краще запам'ятовується. Крім того, правопорушник, продумуючи алібі, прагне утримати у пам'яті обставини події. Слідчий у процесі допиту запитує в підозрюваного, чим пояснити той факт, що він так докладно запам'ятав якраз день учинення злочину, а дні, що йому передували та наступні, так погано запам'ятав. Зазначений прийом здебільшого дозволяє встановити навмисну неправду в показаннях підозрюваного [7, с. 195].

Переважно допит починається з вільної розповіді допитуваної особи. Водночас найчастіше вільна розповідь не дає вичерпної інформації. Адже особа може не надавати значення яким-небудь відомим йому обставинам, вважаючи їх неістотними для слідства, а тому не згадує про них. Іноді свідок не вміє точно сформулювати думку, забуває щось тощо. У цьому застосовують такий тактичний прийом, як допит у формі запитань [6, с. 31]. Процес відтворення інформації у вербальній формі нерідко являє собою певні складнощі для допитуваного. Відтворення, як і пам'ять загалом – це динамічний активний процес, що ґрунтується на гнучких рухомих зв'язках і піддається свідомому контролю. Зв'язок відтворення з процесами мислення відомий давно. Дійсно, у відтворенні інформації процеси мислення відіграють дуже важливу роль. Очевидно, що вирішення складного завдання вимагає участі не тільки пізнавальних, але й інших психічних процесів, однак провідна роль належить саме пізнавальним розумовим процесам. Змістом відтворення є відновлення того, що було сприйнято в минулому; розумові ж операції тут є як засоби, що допомагають адекватному правильному відображенню минулих подій [9, с. 24]. Тому після вільної розповіді починається постановка запитань. Для послідовної та правильної постановки запитань необхідно визначити предмет допиту.

Як зазначають О. Р. Ратінов і Ю. П. Адамов, слідчому не потрібно вдаватися до брехливих тверджень, тому що він має необмежений запас засобів. Зокрема, відмова повідомляти дані, які бажають дізнатися зацікавлені особи, замовчування, репліки і заяви, що допускають багатозначне тлумачення, створення ситуацій, які приховують дійсність, різноманітні запитання, які можуть викликати ті чи інші здогадки допитуваного. Такий характер дій, на їхню думку, не суперечить критеріям допустимості тактичних прийомів [8, с. 101].

І дійсно, під час розслідування досліджуваного виду кримінального правопорушення не всі особи розуміють важливість тих чи інших обставин для розслідування. Саме тому постановка запитань після вільної розповіді є просто необхідною. Тому наступними прийомами, що спрямовані на виявлення та корективу добросовісної помилки у показаннях, саме вони і будуть. Пред'явлення речових доказів в натурі надає змогу здійснити більший вплив на правопорушника. Головне в цьому, по-перше, підібрати найбільш доцільні докази, а, по-друге, вибрати для цього правильний та відповідний момент допиту. Ми підтримуємо позицію В. С. Комаркова, який здійснив класифікацію способів пред'явлення доказів так:

- за характером використання доказів у розслідуванні (пред'явлення доказів на

одному допиті; пред'явлення доказів у ході низки допитів однієї особи);

– за характером взаємозв'язку доказів у кримінальній справі (роздільне пред'явлення одиничних доказів; пред'явлення комплексу взаємозв'язаних доказів; пред'явлення всієї системи доказів);

– за характером демонстрації доказів на допиті (згадка про наявні докази на допиті; перерахування наявних доказів із вказівкою джерел їх походження; показ доказів допитуваному не повністю, як би ненавмисно; надання допитуваному можливості розглянути, вивчити доказ);

– за характером додаткових умов, що підсилюють дію на допитуваного пред'явлених доказів (несподіване пред'явлення доказів; пред'явлення доказів після попереднього з'ясування обставин, пов'язаних з ними; пред'явлення доказів і роз'яснення їх значення у кримінальному провадженні; використання науково-технічних засобів для роз'яснення допитуваному особливостей доказів, що пред'являються; супровід пред'явлення доказів описам передбачуваного ходу події, що розслідується, і його обставин) [3, с. 32].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що під час розслідування групового порушення громадського порядку досить характерною слідчою (розшуковою) дією є допит. На основі аналізу анкетування співробітників слідчих підрозділів поліції нами визначено основні тактичні прийоми допиту під час розслідування групового порушення громадського порядку, зокрема: встановлення психологічного контакту із допитуваним (100 %); викладання показань у формі вільної розповіді (88 %); постановку запитань (92 %); застосування науково-технічних засобів (65 %); пред'явлення доказів (49 %); створення уявлення про інформованість слідчого (47 %). Ефективне застосування визначених тактичних прийомів дозволить уповноваженій особі найбільш швидко досягнути мети проведеного досліджуваної слідчої (розшукової) дії.

Список використаних джерел

1. Зверев Ю. А. Организация и отдельные тактические приемы допроса. *Следственная практика*. Вып. 145. Москва : Юрид. лит., 1985. С. 18–23.
2. Клим А. М. Криминалистическая методика расследования злоупотребления властью или служебными полномочиями / под ред. В. Ф. Ермоловича. Минск : Амалфея, 2000. 82 с.
3. Комарков В. С. Тактика допроса. Харьков, 1975.
4. Коновалова В. Е. Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. Харьков : Изд-во ХГУ, 1956. 129 с.
5. Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. Криміналістика : підр. для студ. юрид. ВНЗ / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 452 с.
6. Олійник О. Допит свідка і потерпілого. *Віче: громадсько-політичне і теоретичне видання*. 2009. № 21. С. 30–33.
7. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. Минск : Выш. шк., 1973. 368 с.
8. Ратинов А., Адамов Ю. Лжесвидетельство. Москва, 1976. С. 101–102.
9. Ситковская О. Д. Психология свидетельских показаний : науч.-метод. пособ. Москва [б. и.], 2006. 86 с.
10. Хайдуков Н. П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. 124 с.

Надійшла до редакції 09.12.2020

References

1. Zverev Yu. A. Organizaciya i otdelnye takticheskie priemy doprosa [Organization and individual tactics of interrogation]. *Sledstvennaya praktika*. Vyp. 145. Moskva : Yurid. lit., 1985. S. 18–23. [in Rus.].
2. Klim A. M. Kriminalisticheskaya metodika rassledovaniya zloupotrebleniya vlastyu ili sluzhebnyimi polnomochiyami [Forensic methodology for investigating abuse of power or official authority] / pod red. V. F. Ermolovicha. Minsk : Amalfeya, 2000. 82 s. [in Rus.].
3. Komarkov V. S. Taktika doprosa [Interrogation tactics]. Harkov, 1975. [in Rus.].
4. Konovalova V. E. Taktika doprosa svitatelej i obvinyaemyh [Tactics for interviewing witnesses and accused]. Harkov : Izd-vo HGU, 1956. 129 s. [in Rus.].
5. Hlibko V. M., Dudnikov A. L., Zhuravel V. A. Kryminalistyka [Criminalistics] : pidr. dlia stud. yuryd. VNZ / za red. V. Yu. Shepitka. Kyiv : Vydavnychii Dim «In Yure», 2001. 452 s. [in Ukr.].
6. Oliinyk O. Dopyt svidka i poterpiloho [Interrogation of a witness and a victim]. *Viche: hromadsko-politychne i teoretychne vydannia*. 2009. № 21. S. 30–33. [in Ukr.].
7. Porubov N. I. Dopros v sovetском уголовном судопроизводстве [Interrogation in Soviet Criminal Proceedings]. Minsk : Vysh. shk., 1973. 368 s. [in Rus.].
8. Ratinov A., Adamov Yu. Lzhesvidetelstvo [Perjury]. Moskva, 1976. S. 101–102. [in Rus.].
9. Sitkovskaya O. D. Psihologiya svidetelskih pokazanij : nauch.-metod. posob. Moskva [b. i.],

10. Hajdukov N. P. Taktiko-psihologicheskie osnovy vozdejstviya sledovatelya na uchastvuyushih v dele lic [The tactical and psychological foundations of the influence of the investigator on the persons involved in the case]. Saratov : Izd-vo Sarat. un-ta, 1984. 124 s. [in Rus.].

SUMMARY

Denys H. Usatkin. Organizational and tactical support for the interrogation of a suspect in the investigation of a group violation of public order. The article deals with covering some aspects of the investigation of a group violation of public order. Organizational and tactical measures for interrogation of the suspect are considered for faster and more effective investigation.

The author has noted that the group violation of public order is characterized by a large number of its participants. Therefore, the interrogation is a very typical investigative (search) action in its investigation. In addition, the effective conduct of interrogation makes it possible to further qualify the act in accordance with the Criminal Code of Ukraine. Because along with the specified structure of a criminal offense mass riots and group hooliganism are constantly committed.

The author supports the position that the interrogation is a regulated by criminal procedure information and psychological process of communication of persons involved in it, aimed at obtaining information about the facts known to the interrogated that are important for establishing the truth in criminal proceedings.

It has been determined that interrogation is the most common way to obtain evidence in the investigation of a group violation of public order. Of course, a necessary precondition for interrogation is preparation for it. It covers a number of specific activities: study of the materials of the proceedings; acquaintance with the data on the identity of the interrogated; if necessary - drawing up an interrogation plan. The greatest difficulty in investigating cases of this category is the organization of interrogations in the context of the need to gather information about the event, which was witnessed by a large number of people, many of whom could be participants.

Based on the analysis of the survey of police investigators, the author has identified the main tactics of interrogation in the investigation of group violations of public order, in particular: establishing psychological contact with the interrogated (100%); teaching testimony in the form of a free story (88%); asking questions (92%); application of scientific and technical means (65%); presentation of evidence (49%); creating an idea of the investigator's awareness (47%).

Keywords: *group violation of public order, organization, planning, tactics, investigative (search) actions, interrogation.*

УДК 343.232

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-356-361

Ірина ШИЛО[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАРАНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ

Надано кримінально-правову характеристику покаранням, передбаченим за кримінальні проступки. Визначено, які покарання можуть бути застосовані судом як основні та додаткові. Проаналізовано розміри основних покарань у вигляді штрафу, громадських робіт, виправних робіт, арешту, обмеження волі, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, службового обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні. Опрацьовано статистичні дані Генеральної прокуратури України щодо зареєстрованих кримінальних проступків та результатів їх досудового розслідування за липень-листопад 2020 року.

Ключові слова: *класифікація кримінальних правопорушень, кримінальний проступок, кримінальна відповідальність, покарання, покарання, не пов'язані з позбавленням волі.*

Постановка проблеми. Законодавча регламентація кримінального проступку у вітчизняній класифікації кримінально караних діянь дозволяє виокремити кримінальні правопорушення, суспільна небезпечність яких є меншою, порівняно із злочинами. За-

© Шило І. В., 2020

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9134-134X>

alexandra_skok@ukr.net

стосування від імені держави покарання до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального проступку, є реалізацією заходів примусу, прояв яких полягає в обмеженні прав і свобод засудженої особи. Кримінальний кодекс України встановлює вичерпний перелік покарань, які можуть бути застосовані судом. Тісний взаємозв'язок Загальної та Особливої частини закону про кримінальну відповідальність дає змогу здійснювати тлумачення санкцій кримінально-правових норм щодо видів та розмірів покарань, передбачених за діяння, які належать до категорії кримінального проступку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окрема увага питанням існування кримінального проступку у класифікації кримінально караних діянь була надана М. М. Дмитруком, М. І. Загородніковим, П. В. Коробовим, Н. Ф. Кузнецовою, М. І. Ковальовим, В. П. Махоткіним, А. В. Наумовим, В. Ф. Фефіловою, Т. В. Цатурян, М. Д. Шаргородським та ін. Дослідження деяких законодавчих аспектів запровадження кримінального проступку на монографічному рівні було здійснено О. С. Скок у 2017 р. [1].

Мета статті полягає у здійсненні кримінально-правового аналізу санкцій норм Особливої частини Кримінального кодексу України, які встановлюють відповідальність за кримінальні проступки.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 65 Кримінального кодексу України (далі – КК України) загальними засадами призначення судом покарання є: призначення покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України; призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України; призначення покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [2].

Постанова Пленуму Верховного Суду від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» у п. 1 звертає увагу судів на те, що вони при призначенні покарання в кожному випадку і щодо кожного підсудного, який визнається винним у вчиненні злочину (кримінального правопорушення, у зв'язку із змінами, внесеними до КК України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-19 [3]), мають суворо додержувати вимог ст. 65 КК України стосовно загальних засад призначення покарання, оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання. Таке покарання має бути необхідним і достатнім для виправлення засудженого та попередження нових злочинів (кримінальних правопорушень) [4].

Статистичні дані Генеральної прокуратури України про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за п'ять місяців 2020 року, з липня по листопад поточного календарного року, що пов'язано із набранням чинності з 1 липня 2020 року згаданого Закону України № 2614-19 в частині зміни положень ст. 12 КК України та появи категорії кримінального проступку, показують таке: всього зареєстровано кримінальних проступків – 63 902 (липень), 17 070 (серпень), 8 976 (вересень), 9 902 (жовтень), 6 803 (листопад). За п'ять місяців 2020 року кримінальних проступків проти життя та здоров'я особи – 19 261; кримінальних проступків проти волі, честі та гідності особи – 0; кримінальних проступків проти статевої свободи та статевої недоторканності особи – 8; кримінальних проступків проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина – 4 710; кримінальних проступків проти власності – 52 758; кримінальних проступків у сфері господарської діяльності – 218; кримінальних проступків проти довкілля – 635; кримінальних проступків проти громадської безпеки – 0; кримінальних проступків проти безпеки виробництва – 725; кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 1 997; кримінальних проступків проти громадського порядку та моральності – 1 009; кримінальних проступків у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних проступків проти здоров'я населення – 11 732; кримінальних проступків у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації – 316; кримінальних проступків проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальних проступків проти журналістів – 11 415; кримінальних проступків проти правосуддя – 1 862; кримінальних проступків проти встановленого порядку несення війсь-

кової служби (військові кримінальні проступки) – 7; кримінальних проступків проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – 0 [5].

Положення статті 12 КК України закріплюють, що кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – н.м.д.г.) або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Відповідно до ст. 53 КК України розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти н.м.д.г. до п'ятдесяти тисяч н.м.д.г., якщо статтями Особливої частини КК України не передбачено вищого розміру штрафу.

КК України, в Особливій частині, покарання у вигляді штрафу за кримінальні проступки встановлює таких розмірів: *до п'ятдесяти н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 154, ч. 1 ст. 168, ч. 1 ст. 171, ч. 2 ст. 173, ст. 174, ч. 1 ст. 192, ст. 195, ч. 1 ст. 280, ст. 285, ст. 295, ч. 1 ст. 311, ч. 1 ст. 323, ч. 1 ст. 337, ст. 339, ст. 356, ч. 1 ст. 357, ч. 3 ст. 357, ч. 4 ст. 358, ч. 1 ст. 412, ст. 445); *до сімдесяти н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 319, ч. 2 ст. 337); *до ста н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 184, ст. 247, ч. 1 ст. 268, ст. 284, ч. 1 ст. 343, ч. 1 ст. 353); *до двохсот н.м.д.г.* (ч. 2 ст. 171, ч. 2 ст. 358); *до однієї тисячі н.м.д.г.* (ч. 2 ст. 154, ч. 1 ст. 183, ч. 1 ст. 358); *до трьох тисяч н.м.д.г.* (ч. 2 ст. 286¹, ч. 1 ст. 400¹); *від п'ятдесяти до ста н.м.д.г.* (ч. 2 ст. 125, ст. 132, ч. 1 ст. 162, ч. 1 ст. 163); *від п'ятдесяти до трьохсот н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 385, ст. 386); *від ста до ста п'ятдесяти н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 193); *від ста до двохсот н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 165, ч. 1 ст. 188¹, ч. 1 ст. 397); *від ста до трьохсот н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 159¹, ч. 2 ст. 159², ч. 1 ст. 381, ч. 2 ст. 387); *від ста до п'ятисот н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 310); *від ста до однієї тисячі н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 351¹, ч. 1 ст. 351²); *від ста п'ятдесяти до двохсот п'ятдесяти н.м.д.г.* (ст. 290); *від двохсот до трьохсот н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 197¹); *від двохсот до п'ятисот н.м.д.г.* (ч. 3 ст. 171); *від трьохсот до п'ятисот н.м.д.г.* (ч. 3 ст. 159¹, ч. 2 ст. 397); *від п'ятисот до однієї тисячі н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 182, ч. 1 ст. 216); *від однієї тисячі до двох тисяч н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 283, ч. 1 ст. 286¹, ч. 1 ст. 296, ч. 1 ст. 302, ч. 1 ст. 342, ч. 1 ст. 351); *від однієї тисячі до трьох тисяч н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 209¹, ст. 232, ч. 1 ст. 239¹, ч. 1 ст. 239², ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249, ч. 1 ст. 252, ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 254, ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275, ч. 1 ст. 281, ч. 1 ст. 282, ст. 293, ч. 1 ст. 298, ч. 1 ст. 299, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 360); *від однієї тисячі п'ятисот до двох тисяч н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 213); *від однієї тисячі до двох тисяч н.м.д.г.* (ч. 1 ст. 172, ч. 1 ст. 190, ч. 2 ст. 351).

Виключно штраф передбачено в санкціях статей Особливої частини КК України: ч. 1 ст. 183, ч. 1 ст. 209¹, ч. 1 ст. 216, ст. 232, ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 286¹, ч. 2 ст. 286¹.

Варто зазначити, що з урахуванням положень ч. 1 ст. 53 КК України санкції норм, які містять покарання у вигляді штрафу із визначенням тільки верхньої межі покарання, наприклад «до ста н.м.д.г.», треба розуміти як «від тридцяти н.м.д.г. до ста н.м.д.г.», адже нижча межа покарання у вигляді штрафу становить тридцять н.м.д.г.

У разі вчинення кримінального проступку, крім штрафу, судом може бути призначене й інше покарання, не пов'язане із позбавленням волі, до яких належать громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, службове обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні.

Виключно арешт передбачено в санкції ст. 395, а обмеження волі в санкціях ч. 4 ст. 134, ст. 335, ч. 3 ст. 387, ч. 1 ст. 435.

Всі інші санкції статей, що закріплюють альтернативні покарання за кримінальні проступки, виглядають так: штраф/громадські роботи/виправні роботи – ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 168; штраф/громадські роботи/виправні роботи/арешт – ч. 2 ст. 125, ч. 1 ст. 192, ч. 1 ст. 193, ст. 195; штраф/виправні роботи – ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 175, ч. 2 ст. 184, ч. 1 ст. 387; арешт/обмеження волі – ч. 1 ст. 129, ч. 1 ст. 150, ч. 1 ст. 350, ч. 2 ст. 389, ч. 1 ст. 389¹, ст. 390¹; штраф/громадські роботи/виправні роботи/обмеження волі – ст. 132, ч. 1 ст. 165, ч. 1 ст. 190; позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю/виправні роботи/обмеження волі – ч. 1 ст. 144; штраф/обмеження волі – ч. 2 ст. 154, ч. 3 ст. 171, ч. 2 ст. 173, ч. 2 ст. 192, ч. 1 ст. 139¹, ч. 1 ст. 239², ч. 1 ст. 241, ч. 1 ст. 249, ч. 1 ст. 252, ч. 1 ст. 254, ч. 1 ст. 268, ч. 1 ст. 298, ч. 1 ст. 302, ч. 1 ст. 311, ч. 2 ст. 351, ч. 1 ст. 357, ч. 2 ст. 397; штраф/виправні роботи/обмеження волі – ч. 1 ст. 159¹, ч. 2 ст. 159¹, ч. 3 ст. 159¹, ч. 1 ст. 162, ч. 1 ст. 163, ч. 1 ст. 188¹, ч. 1 ст. 213, ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275, ч. 1 ст. 282, ст. 290, ч. 1 ст. 381; громадські роботи/арешт/обмеження волі – ч. 1 ст. 164, ч. 2 ст. 164; громадські

роботи/виправні роботи/обмеження волі – ч. 2 ст. 165; штраф/арешт/обмеження волі – ч. 1 ст. 171, ч. 2 ст. 171, ч. 1 ст. 281, ст. 298, ч. 1 ст. 296, ч. 1 ст. 299, ч. 1 ст. 310, ч. 1 ст. 351, ч. 1 ст. 351¹, ч. 1 ст. 351², ч. 1 ст. 353, ч. 3 ст. 357, ч. 1 ст. 358, ч. 2 ст. 358, ч. 4 ст. 358, ч. 2 ст. 387; штраф/ позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю/виправні роботи – ч. 1 ст. 172; штраф/позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю/арешт/обмеження волі – ч. 1 ст. 173; штраф/громадські роботи/арешт/обмеження волі – ст. 174, ч. 1 ст. 319; штраф/виправні роботи/арешт/обмеження волі – ч. 1 ст. 182, ч. 1 ст. 279, ч. 1 ст. 280, ч. 1 ст. 283, ст. 284, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 342, ч. 1 ст. 397; штраф/громадські роботи/виправні роботи/арешт/обмеження волі – ч. 1 ст. 185; штраф/громадські роботи/обмеження волі – ст. 247, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 360; виправні роботи/обмеження волі – ч. 1 ст. 276, ч. 1 ст. 389; штраф/виправні роботи/арешт – ст. 285, ч. 1 ст. 337, ч. 1 ст. 343, ст. 356, ст. 386; штраф/ позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю – ч. 1 ст. 323; позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю/арешт/обмеження волі – ч. 2 ст. 343; виправні роботи/арешт/обмеження волі – ч. 1 ст. 355, ч. 1 ст. 384; позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю/обмеження волі – ч. 1 ст. 371; штраф/службові обмеження для військовослужбовців/тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців – ч. 1 ст. 412 КК України.

Потрібно звернути увагу на те, що кожен з видів покарань, визначених у санкціях статей, встановлено відповідних розмірів. Зокрема, покарання у вигляді *громадських робіт*: від шістдесяти до ста двадцяти годин (ст. 195), від вісімдесяти до ста двадцяти годин (ч. 1 ст. 164, ч. 1 ст. 165), від вісімдесяти до двохсот сорока годин (ч. 1 ст. 185), до ста двадцяти годин (ч. 1 ст. 360), від ста двадцяти до двохсот годин (ст. 247), від ста двадцяти до двохсот сорока годин (ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165, ст. 174), від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин (ч. 2 ст. 125), від ста шістдесяти до двохсот сорока годин (ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 319), до двохсот годин (ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 139), від двохсот до двохсот сорока годин (ч. 1 ст. 190), до двохсот сорока годин (ст. 132, ч. 1 ст. 168, ч. 1 ст. 192, ч. 1 ст. 193); *виправні роботи*: до одного року (ч. 1 ст. 125, ч. 2 ст. 125, ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 165, ст. 195, ч. 1 ст. 343), до двох років (ст. 132, ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 144, ч. 1 ст. 159¹, ч. 3 ст. 159¹, ч. 1 ст. 162, ч. 1 ст. 163, ч. 2 ст. 165, ч. 1 ст. 168, ч. 1 ст. 172, ч. 1 ст. 175, ч. 1 ст. 182, ч. 2 ст. 184, ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 188¹, ч. 1 ст. 190, ч. 1 ст. 192, ч. 1 ст. 193, ч. 1 ст. 213, ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275, ч. 1 ст. 276, ч. 1 ст. 279, ч. 1 ст. 280, ч. 1 ст. 282, ч. 1 ст. 283, ст. 284, ст. 285, ст. 290, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 337, ч. 1 ст. 342, ч. 1 ст. 355, ст. 356, ч. 1 ст. 381, ч. 1 ст. 384, ст. 386, ч. 1 ст. 387, ч. 1 ст. 389, ч. 1 ст. 397); *арешт*: від трьох до шести місяців (ч. 2 ст. 164, ч. 1 ст. 319, ч. 2 ст. 358), до шести місяців (ч. 2 ст. 125, ч. 1 ст. 129, ч. 1 ст. 150, ч. 1 ст. 154, ч. 1 ст. 171, ч. 2 ст. 171, ч. 1 ст. 173, ст. 174, ч. 1 ст. 182, ч. 1 ст. 184, ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 192, ч. 1 ст. 193, ст. 195, ч. 1 ст. 197¹, ч. 1 ст. 279, ч. 1 ст. 280, ч. 1 ст. 281, ч. 1 ст. 283, ст. 284, ст. 285, ст. 293, ст. 295, ч. 1 ст. 296, ч. 1 ст. 298¹, ч. 1 ст. 299, ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 310, ч. 1 ст. 337, ч. 2 ст. 337, ст. 339, ч. 1 ст. 342, ч. 2 ст. 343, ч. 1 ст. 350, ч. 1 ст. 351, ч. 1 ст. 351¹, ч. 1 ст. 351², ч. 1 ст. 353, ч. 1 ст. 355, ч. 1 ст. 358, ч. 4 ст. 358, ч. 1 ст. 384, ч. 1 ст. 385, ст. 386, ч. 2 ст. 387, ч. 2 ст. 389, ч. 1 ст. 389¹, ст. 390¹, ст. 395, ч. 1 ст. 397, ст. 445); *обмеження волі*: до одного року (ч. 1 ст. 213), від одного до трьох років (ч. 1 ст. 360), до двох років (ч. 2 ст. 125, ч. 1 ст. 129, ч. 1 ст. 144, ч. 2 ст. 154, ч. 1 ст. 159¹, ч. 2 ст. 159¹, ч. 3 ст. 159¹, ч. 1 ст. 164, ч. 1 ст. 165, ч. 1 ст. 173, ст. 247, ч. 1 ст. 254, ч. 1 ст. 271, ст. 284, ч. 1 ст. 298, ч. 1 ст. 302, ч. 1 ст. 355, ч. 1 ст. 358, ч. 4 ст. 358, ч. 1 ст. 384, ч. 1 ст. 389, ст. 390, ч. 1 ст. 435), від двох до трьох років (ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165), до трьох років (ст. 132, ч. 1 ст. 150, ч. 1 ст. 162, ч. 1 ст. 163, ч. 1 ст. 171, ч. 2 ст. 173, ст. 174, ч. 1 ст. 182, ч. 1 ст. 188, ч. 1 ст. 190, ч. 2 ст. 192, ч. 1 ст. 239, ч. 1 ст. 239², ч. 1 ст. 241, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249, ч. 1 ст. 252, ч. 1 ст. 268, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275, ч. 1 ст. 276, ч. 1 ст. 279, ч. 1 ст. 280, ч. 1 ст. 281, ч. 1 ст. 283, ст. 290, ст. 295, ч. 1 ст. 299, ч. 1 ст. 310, ч. 1 ст. 311, ч. 1 ст. 319, ст. 335, ч. 1 ст. 342, ч. 1 ст. 350, ч. 1 ст. 351, ч. 1 ст. 351¹, ч. 1 ст. 351², ч. 1 ст. 353, ч. 1 ст. 357, ч. 3 ст. 357, ч. 2 ст. 358, ч. 1 ст. 371, ч. 1 ст. 381, ч. 2 ст. 387, ч. 2 ст. 389, ч. 1 ст. 389¹, ч. 1 ст. 397, ч. 2 ст. 397), від трьох до п'яти років (ч. 3 ст. 387), до чотирьох років (ч. 2 ст. 171, ч. 2 ст. 343), до п'яти років (ч. 4 ст. 134, ч. 1 ст. 171, ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 282, ч. 1 ст. 296, ч. 1 ст. 309, ч. 2 ст. 351); *службове обмеження для військовослужбовців* до двох років (ч. 1 ст. 412); *позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю* до п'яти років (ч. 1 ст. 371); *тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців* до одного року (ч. 1 ст. 412); *позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю*: до трьох років (ч. 1 ст. 144, ч. 1 ст. 172, ч. 1 ст. 323, ч. 2 ст. 343, ч. 2

ст. 351), до п'яти років (ч. 1 ст. 173, ч. 1 ст. 371).

Окрему увагу привертають випадки, коли у санкція досліджуваних кримінально-правових норм поряд із основним покаранням передбачено додаткове покарання. Наприклад, поряд з основним покаранням у вигляді штрафу закріплено додаткове покарання у вигляді *позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до трьох років* (ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 183, ч. 1 ст. 209¹, ст. 232, ч. 1 ст. 253); *позбавлення права керування транспортними засобами від двох до трьох років* (ч. 2 ст. 286¹) та *до трьох років* (ч. 1 ст. 286¹). Застосування додаткового покарання у вигляді *штрафу до п'ятдесяти н.м.д.г. чи без такого* (ч. 1 ст. 144), *позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до двох років або без такого* (ч. 1 ст. 275), *позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до трьох років або без такого* (ч. 1 ст. 298, ст. 132, ч. 1 ст. 150, ч. 1 ст. 239¹, ч. 1 ст. 239², ч. 1 ст. 319, ч. 2 ст. 387, ч. 2 ст. 397, ч. 1 ст. 241, ч. 1 ст. 272, ч. 3 ст. 387, ч. 4 ст. 134, ч. 3 ст. 171) та *на п'ять років* (ч. 1 ст. 159¹, ч. 2 ст. 159¹, ч. 3 ст. 159¹), – регламентовані поряд із основним покаранням у вигляді обмеження волі. Також *позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до трьох років* (ч. 1 ст. 175) є поряд із основним покаранням у вигляді виправних робіт.

Висновки. Здійснений кримінально-правовий аналіз покарань, передбачених за кримінальні проступки, показав, що по-перше, ними можуть бути виключно покарання, не пов'язані із позбавленням волі, підґрунтям чого є регламентація особливостей досліджуваної категорії кримінального правопорушення в Загальній частині КК України. За вчинення кримінального проступку можуть бути застосовані такі основні покарання, як: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, службове обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні. При цьому найбільшу кількість становлять санкції, що передбачають альтернативні покарання у вигляді штрафу або обмеження волі. Крім того, деякі санкції закріплюють обов'язкові або альтернативні додаткові покарання у вигляді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, позбавлення права керування транспортними засобами.

Список використаних джерел

1. Скок О. С. Злочини невеликої тяжкості та питання кримінальної відповідальності : монографія. Харків : Право, 2017. 264 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> (дата звернення: 10.11.2020).
3. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду від 24 жовтня 2003 р. № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення: 20.11.2020).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n55> (дата звернення: 13.11.2020).
5. Статистична інформація Генеральної прокуратури України про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 5 місяців 2020 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 13.11.2020).

Надійшла до редакції 1.12.2020

References

1. Skok O. S. Zlochy ny nevelykoj tiazhkosti ta pyttannia kryminalnoi vidpovidalnosti [Minor crimes and issues of criminal liability] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2017. 264 s. [in Ukr.].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> (data zvernennia: 10.11.2020). [in Ukr.].
3. Pro praktyku pryznachennia sudamy kryminalnogo pokarannia [About practice of appointment by courts of criminal punishment] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu vid 24 zhovtnia 2003 r. № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (data zvernennia: 20.11.2020). [in Ukr.].
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen [About modification of some legislative acts of Ukraine concerning simplification of pre-judicial investigation of separate categories of criminal offenses] : Zakon Ukrainy vid 22 lystopada 2018 r. № 2617-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n55> (data zvernennia: 13.11.2020). [in Ukr.].
5. Statystychna informatsiia Heneralnoi prokuratury Ukrainy pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia za 5 misiatsiv 2020 r. [Статистична інформація Генеральної прокуратури України про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 5 місяців 2020 р.]. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (data zvernennia: 13.11.2020). [in Ukr.].

SUMMARY

Iryna V. Shylo. Criminal-legal description of penalties imposed for criminal offenses. The criminal-legal characteristic of the punishment provided for criminal offenses is given. It is determined what punishments can be applied by the court as the main and additional. The size of the main punishments in the form of fines, community service, correctional labor, arrest, restriction of liberty, deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, service restrictions for servicemen, detention in a disciplinary battalion were analyzed. Taking into account the provisions of the Law on Criminal Liability, the general principles of sentencing by a court in case of a criminal offense are established, which are: sentencing within the limits established in the sanction of the article (sanctions of part of the article) of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine; except as provided in Part 2 of Art. 53 of the Criminal Code of Ukraine; sentencing in accordance with the provisions of the General Part of the Criminal Code of Ukraine; sentencing for a criminal offense, taking into account the identity of the perpetrator and mitigating and aggravating circumstances. The statistical data of the Prosecutor General's Office of Ukraine on registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation for July-November 2020, which showed that a total of registered criminal offenses in July 63 902, August 17 070, September 8 976, October 9 902, November 6 803. The largest number are criminal offenses against life and health of a person; against property; in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other criminal offenses against public health; against the authority of public authorities, local governments, associations of citizens and criminal offenses against journalists.

Keywords: classification of criminal offenses, criminal misdemeanor, criminal liability, punishments, punishments not related to imprisonment.

УДК 343 : 343.54

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-361-367

Альона ШРАГО[©]

(управління стратегічних розслідувань
в Запорізькій області Департаменту
стратегічних розслідувань
Національної поліції України)

ТИПІЗАЦІЯ АЛГОРИТМІВ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗБУТУ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ МЕРЕЖЕЮ «ІНТЕРНЕТ»

Здійснено спробу виокремлення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним збутом та розповсюдженням порнографічної продукції у мережі «Інтернет». Акцентовано на фрагментарності розгляду питань, пов'язаних з плануванням розслідування цих злочинів. Аргументовано доцільність розробки типового алгоритму розслідування цієї категорії злочинів за сприятливих та несприятливих слідчих ситуацій. Внаслідок емпіричного дослідження запропоновано шляхи щодо оптимізації роботи слідчого та оперативного працівника під час організації розслідування вказаних злочинів.

Ключові слова: порнографічні предмети, збут, розповсюдження, слідча ситуація, алгоритм розслідування.

Постановка проблеми. Розслідуванню злочинів, пов'язаних із збутом та розповсюдженням порнографічної продукції мережею «Інтернет», притаманна динамічна зміна різнопланових ситуацій, зумовлена численними чинниками і, насамперед, характером вчинення злочину з використанням ІТ-технологій, що невпинно розвиваються та вдосконалюються, його наслідками, специфічними умовами доказування, за яких проводяться слідчі (розшукові) дії, у т.ч. негласні (далі – СРД та НСРД) у кримінальному провадженні.

Об'єктом нашого дослідження є типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним збутом та розповсюдженням порнографічної продукції у мережі «Інтернет», предметом – типовий алгоритм розслідування цієї категорії злочинів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Методологічним підґрунтям нашого дослідження є праці провідних вітчизняних і зарубіжних

вчених, які досліджували аналізовані питання з позицій науки кримінального права, теорії і практики кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, зокрема: Р. С. Джинджолія [1], О. П. Рябчинська [2], С. В. Хільченко [3], Ю. В. Романенко [4] а також вчених, які безпосередньо досліджували проблематику, поняття, зміст слідчої ситуації та планування розслідування злочинів, зокрема: М. В. Салтевського [5], Т. С. Волчецької [6], Н. П. Яблокова [7], В. Ю. Шепітька [8], С. В. Веліканова [9], Н. Б. Водянової [10], Н. Л. Гранат [11], А. В. Шмоніна [12], А. Ф. Волобуєва [13], Ю. А. Кричуна [14], В. М. Мельничок [15] та інших.

Метою статті є виокремлення типових слідчих ситуацій та пропозиції щодо типового алгоритму розслідування для слідчих та оперативних підрозділів під час виявлення, документування та розслідування збуту і розповсюдження порнографічних предметів мережею «Інтернет».

Виклад основного матеріалу. Типова слідча ситуація характеризує як злочин, так і процес його розслідування, якому властивий плановий характер. Використання систем типових ситуацій вносить у розслідування елемент точності, повноти розслідування, допомагає слідчому в аналізі та розумінні відомих йому аналогічних ситуацій, що відповідають конкретному випадку. Типові слідчі ситуації мають основне інформаційне й організаційно-методичне навантаження в побудові методики розслідування злочинів, пов'язаних із збутом та розповсюдженням порнографічних предметів мережею «Інтернет», а самі типові слідчі ситуації початкового з наступними етапами розслідування взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Порівняльний аналіз багатьох дефініцій слідчої ситуації дозволив зробити висновок про те, що більшість вчених слідчу ситуацію визначають за одним з трьох варіантів:

- 1) як обстановку розслідування;
- 2) як доказово-інформаційний стан розслідування;
- 3) як обстановку і стан розслідування [16, с. 6].

В. П. Бахін відзначає, що у слідчій ситуації необхідно розрізняти її об'єктивний зміст (реальну сукупність складових елементів) і стан (досягнутий рівень) знань про цей зміст, його оцінку. Перше розвивається (змінюється) постійно, друге одержує своє конкретне вираження на певному етапі, коли проаналізовано накопичені відомості про елементи, що складають конкретну слідчу ситуацію. Відповідно до цього, вважає він, слідча ситуація може бути проаналізована на різних етапах розслідування – початковому, проміжному, кінцевому [17, с. 122–123].

М. В. Салтевський розглядає слідчу ситуацію з двох позицій. З одного боку, слідча ситуація – об'єктивна реальність (матеріальні та ідеальні джерела), з іншого боку – пізнана суб'єктом доказування об'єктивна реальність, що існує на даний момент. Отже, слідча ситуація в пізнавальному аспекті – це категорія, що оцінюється, а в інформаційному – сукупність матеріальних та ідеальних джерел інформації, що виникають на конкретному етапі розслідування [18, с. 87].

Т. С. Волчецька, яка здійснила ґрунтовне теоретичне дослідження слідчих ситуацій, виокремлює в них: стан слідчої обстановки; ступінь пізнання кримінальної ситуації; тактико-процесуальні особливості слідства; психологічні його особливості; планово-організаційне забезпечення слідчої діяльності [6, с. 94].

Н. Л. Гранат пропонує розглядати слідчу ситуацію з позиції судової психології, а саме як слідчу задачу. На її погляд, об'єктивно сформована ситуація цікавить слідчого тільки тоді, коли вона сприйнята ним [11, с. 36–37].

В. Ю. Шепітько пропонує розглядати слідчу ситуацію у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні слідча ситуація є сукупністю всіх умов, що впливають на розслідування та визначають його особливості. У вузькому (більш практично спрямованому) слідча ситуація – це характеристика інформаційних даних, які є в розпорядженні слідства на конкретному етапі розслідування [8, с. 265].

На наш погляд, типова слідча ситуація формується на певний проміжок розслідування і визначає основний алгоритм та напрями діяльності слідчого, слугує підставою для прийняття відповідних тактичних рішень у кримінальному провадженні.

Нові умови боротьби зі злочинністю у кіберпросторі, використання новітніх ІТ-технологій, що непинно розвиваються та вдосконалюються, вимагають подальшого проведення досліджень в зазначеній сфері. Незважаючи на це, питання щодо типових слідчих ситуацій та стратегічно і тактично правильного планування розслідування злочинів у сфері збуту та розповсюдження порнографічних предметів мережею «Інтернет»

у вітчизняній криміналістичній науці висвітлені фрагментарно та залишаються поза ґрунтовною увагою науковців, що визначає актуальність цієї теми.

Типова слідча ситуація формується на певний проміжок розслідування і визначає основний алгоритм та напрями діяльності слідчого та оперативного працівника, слугує підставою для прийняття відповідних тактичних рішень у кримінальному провадженні.

Типізація слідчих ситуацій дозволяє: 1) висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії і визначити (скорегувати) подальший хід розслідування у потрібному для слідства напрямі; 2) накреслити оптимальний набір слідчих та оперативно-розшукових дій і цілеспрямовану їх черговість із метою належного розвитку ситуації; 3) звести до мінімуму кількість методичних рішень слідчого, заснованих на спробах і можливих помилках [19, с. 13–14].

Саме для початкового етапу розслідування характерне звернення або до аналогічних випадків припинення злочинів, або до типових слідчих ситуацій, що були розроблені наукою та практикою теоретичних узагальнень. Особистий досвід слідчого або оперативного працівника має вагоме значення під час побудови типових слідчих ситуацій із застосуванням знань, що були отримані раніше під час розслідування аналогічних злочинів. Найскладніше спланувати необхідний комплекс СРД та НСРД, як правило, на початковому етапі, коли наявна інформація про вчинений злочин не тільки мінімальна, а й, можливо, викривлена.

У межах проведеного нами опитування працівників кіберполіції НП України та слідчих, які спеціалізуються на цьому виді злочинів, за загальним правилом початковий етап розслідування збуту та розповсюдження порнографічних предметів мережею «Інтернет» містить комплекс оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій, спрямованих на: 1) виявлення, документування, фіксацію та вилучення ідеальних та матеріальних слідів злочину та їх дослідження; 2) проведенням необхідних заходів щодо встановлення очевидців та свідків злочину; 3) аналізом фактичної інформації та планування алгоритму СРД на НСРД (зазначили 53 % оперативників та 86 % слідчих). В одних випадках слідчі ситуації зумовлюють розшук вже встановленого злочинця, в інших – збирання додаткових фактичних даних, необхідних для затримання вже розшуканого злочинця (злочинців) або для вручення повідомлення про підозру.

Планування розслідування в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані зі збутом та розповсюдженням порнографічної продукції мережею «Інтернет», може стосуватися і окремих його етапів, і розслідування загалом. Особливо важливе значення має планування початкового етапу розслідування. Це зумовлено тим, що на цьому етапі вирішуються такі визначальні тактичні завдання як встановлення місця перебування потерпілих і підозрюваних, затримання злочинців, збір доказів їх вини. Результати проведеного нами анкетування слідчих НПУ засвідчили таке: 79 % респондентів зазначили, що складають письмовий план розслідування кримінального провадження. Однак 57 % визнали, що здебільшого складений план є формальним, і лише 12 % вважають складення планів обґрунтованими та розгорнутими.

Зважаючи на аналіз практики виявлення та розслідування цих злочинів, перед тим, як визначити типову слідчу ситуацію, на початковому етапі слідчий аналізує наявну інформацію про вчинений злочин. До змісту цих даних входить інформація про: 1) форму вини, мотивів та мету вчинення злочину; 2) спосіб використання та доступу до комп'ютерної техніки та інформації на неї; 3) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину; 4) особу злочинця (злочинців). Таку думку підтримали опитані нами працівники підрозділів протидії кіберзлочинності (69 % опитаних) та слідчих (75 % опитаних).

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень та врахування експертних думок опитаних нами респондентів дозволили виокремити специфіку типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування фактів збуту та розповсюдження порнографічних предметів мережею «Інтернет», якою є: 1) зумовленість проміжку часу між вчиненням злочину до його виявлення; 2) наявність та характер слідів злочину на місці події; 3) обсяг інформації про злочинця; 4) використані ним способи і засоби вчинення злочину (78 % опитаних кіберполіцейських та 86 % опитаних слідчих).

Використовуючи наукові розробки вчених, матеріали слідчо-судової практики, результати анкетування працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, пропонуємо за злочинами цієї категорії розподілити типові слідчі ситуації на сприятливі і несприятливі та визначити обставини, що впливають на їх формування із подальшою побудовою алгоритму розслідування.

До *сприятливих типових слідчих ситуацій* початкового етапу розслідування збуту та розповсюдження порнографічних предметів мережею «Інтернет» нами віднесено ті, за яких:

1) злочинець відомий та затриманий, зібрані у провадженні докази підтверджують вину особи (осіб) (78,4 % проаналізованих кримінальних проваджень);

2) є оперативна інформація про особу злочинця, підтверджена проведеними оперативно-технічними заходами в межах оперативно-розшукової справи, які розсекречені та направлені до слідчого підрозділу, зібрані матеріали недостатні для повідомлення особи про підозру без проведення додаткових СРД (63,6 % проаналізованих кримінальних проваджень).

Для вказаних сприятливих слідчих ситуацій типовими є такі обставини: 1) відсутність протидії розслідуванню з боку злочинців чи осіб, які сприяли вчиненню злочину (43 % опитаних кіберполіцейських та 76 % слідчих); 2) наявність достатньої кількості фактичних даних для висунення конкретних версій та побудови чіткого алгоритму формування доказової бази в межах кримінального провадження (53 % опитаних кіберполіцейських та 82 % слідчих); 3) сприяння потерпілих та злочинців розслідуванню (55 % опитаних кіберполіцейських та 71 % слідчих).

Пропонуємо такий алгоритм розслідування: 1) огляд місця події з вилученням відповідних документів, комп'ютерного обладнання, слідів злочину або тимчасовий доступ до речей та документів; 2) затримання, особистий обшук та допит підозрюваного; 3) допит заявника, потерпілого, свідків; 4) обшуки у місці проживання, роботи підозрюваного, в інших місцях з метою виявлення слідів підготовки й реалізації злочинних дій підозрюваного, використаних ним програмних і технічних засобів; 5) доручення в порядку ст. 40 КПК України з метою встановлення всіх необхідних обставин; 6) огляд вилучених документів, матеріалів, техніки; 7) призначення відповідних судових експертиз. На ефективність запропонованого алгоритму вказали опитані нами працівники підрозділів протидії кіберзлочинності (83 % опитаних) та слідчих (94 % опитаних).

Аналіз слідчо-судової практики й анкетування працівників оперативних та слідчих підрозділів Національної поліції України дозволив виокремити *типові несприятливі слідчі ситуації* щодо злочинів, пов'язаних зі збутом та розповсюдженням порнографічної продукції мережею «Інтернет»:

1) злочин вчинено, особа злочинця невідома, інформація про неї дуже обмежена (39,2 % проаналізованих кримінальних проваджень);

2) особу встановлено та затримано, однак вона заперечує свою вину та дає неправдиві свідчення (37,8 % проаналізованих кримінальних проваджень);

3) затримано особу, яка є співучасником злочину, однак вона бере на себе усю провину, і як наслідок – особа співучасника є невідомою, зібрані у провадженні докази не створюють можливості для ідентифікації та притягнення до кримінальної відповідальності інших злочинців (11,9 % проаналізованих кримінальних проваджень);

4) затримано учасників групи, які відмовляються від співпраці (11,1 % проаналізованих кримінальних проваджень).

Для вказаних несприятливих слідчих ситуацій типовими є такі обставини: 1) наявність протидії розслідуванню з боку злочинців чи осіб, які сприяли вчиненню злочину (68 % опитаних кіберполіцейських та 85 % слідчих); 2) відсутність достатньої кількості фактичних даних для висунення конкретних версій та побудови чіткого алгоритму формування доказової бази в межах кримінального провадження (35 % опитаних кіберполіцейських та 39 % слідчих); 3) відмова від показань, неправдиві або неповні показання потерпілих (84 % опитаних кіберполіцейських та 87 % слідчих).

Пропонуємо такий алгоритм розслідування: 1) систематизація та аналіз матеріалів нерозкритих кримінальних проваджень та її зіставлення з інформацією, отриманою від джерела; 2) встановлення латентних епізодів злочинної діяльності, зокрема вчинених в інших адміністративно-територіальних одиницях; 3) допит заявника, потерпілого; 4) огляд місця події; 5) витребування та огляд відповідної технічної документації, комп'ютерного обладнання, слідів злочину або тимчасовий доступ до речей та документів; 6) перегляд та вилучення записів камер відеоспостереження (якщо приміщення ними обладнане); 7) призначення відповідних судових експертиз; 8) допит потерпілого і свідків; 9) доручення в порядку ст. 40 КПК України щодо встановлення всіх потерпілих, вивчення осіб, причетних до вчинення злочину, виявлення слідів та знарядь злочину, встановлення очевидців тощо; 10) проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою вивчення особистостей, способу життя, інших даних про осіб, запідозрених у вчиненні злочину, організація прослухову-

вання і звукозапис телефонних переговорів злочинців з жертвою та іншими особами; 11) встановлення мотивів дій злочинців, збір та аналітичне опрацювання характеризуючих даних на всіх учасників групи та виявлення особи із чітко вираженими лідерськими якостями; 12) орієнтування працівників оперативних підрозділів на отримання інформації з конфіденційних джерел щодо особливостей внутрішньої структури групи та розподілу ролей; 13) розроблення і проведення тактичної операції із затримання підозрюваних «на гарячому»; 14) створення конфліктних ситуацій між затриманими з метою забезпечення їх співпраці зі слідчим; 15) перевірка за криміналістичними обліками, пред'явлення для впізнання, одночасний допит двох і більше осіб з метою усунення протиріч в показаннях; 16) слідчий експеримент тощо. На ефективність запропонованого алгоритму вказали 92 % опитаних кіберполіцейських та 97 % слідчих.

Послідовність та вибір конкретних слідчих (розшукових) дій залежить від джерела інформації про злочин та обставин його вчинення. Типові слідчі ситуації відіграють важливу роль на початковому етапі розслідування, а відповідно до розвитку процесу доведення вони конкретизуються, уточнюються, якщо треба відкидаються. Наведені слідчі ситуації не вичерпують усіх можливих випадків, але вони є найбільш типовими, відштовхуючись від яких слідчий може зорієнтуватись щодо напрямів, засобів розслідування, комплексу початкових й інших слідчих дій та їх черговості.

Погоджуємось із позицією В. О. Малярової, яка, визначаючи зміст та межі етапів розслідування, вказує, що початковий етап починається з моменту внесення відомостей про подію до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується винесенням письмового повідомлення про підозру, що робиться за наявності достатніх доказів. Наступний етап розслідування вважається основним періодом роботи слідчого. Він починається після виконання невідкладних дій із переходом до більш планомірної роботи у кримінальному провадженні [20, с. 88–89].

Оскільки процес розслідування злочину супроводжується постійним накопиченням інформації, то з переходом від початкового до наступного етапу розслідування характерною є і зміна слідчої ситуації (як у сприятливий, так і несприятливий бік). Типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування є логічним продовженням початкового етапу розслідування та певною мірою відображають його результати. Особливості подальшого етапу розслідування формуються з того, наскільки всебічно та повно досліджені на початковому етапі обставини злочину, міжособистісні стосунки всіх учасників кримінального провадження та їх поведінкові особливості, позиція підозрюваного після вручення підозри та під час допиту, позиція потерпілого.

Заключний етап розслідування полягає у виконанні низки процесуальних дій, зокрема: оформленні матеріалів кримінального провадження; ознайомленні з ними потерпілих, законних представників та їхніх представників, підозрюваного із захисником; вирішенні заявлених цими суб'єктами клопотань (інколи таких, що потребують виконання слідчих (розшукових) дій); складанні обвинувального акта та направлення його і кримінального провадження прокуророві на затвердження та інше [21, с. 208].

Висновки. Отже, аналіз і оцінка слідчої ситуації мають істотне значення, тому що дозволяють: визначитись серед різних фактів, щодо особи злочинця на відповідному етапі розслідування кримінального провадження; правильно визначитись із засобами пошуку джерел інформації, зафіксувати та зберегти її належним чином; використовувати отриману інформацію як джерело доказу винуватості злочинця; аналізувати та співвідносити отриману інформацію з наявними базами даних, в яких накопичується та зберігається інформація, що має значення для правильного розслідування кримінальних проваджень цієї категорії; спрогнозувати ситуацію, зважаючи на типові версії про ймовірне місце перебування злочинця та найбільш характерні залишені ним сліди, що містять інформацію про вчинений злочин або особу злочинця; виокремити та використати найбільш правильні стратегічні та тактичні прийоми, рішення, комбінації зі збирання, збереження та фіксації слідової картини для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні; визначитись із ефективними техніко-криміналістичними засобами та методами під час використання спеціальних знань; розробити дієвий план взаємодії з оперативними та іншими підрозділами з метою одержання інформації, яка має значення для правильного розслідування кримінального провадження; розробити, затвердити та погодити план щодо початкового та подальших етапів розслідування кримінального провадження з урахуванням типових слідчих ситуацій та відповідних алгоритмів розслідування.

Правильне та своєчасне планування та проведення алгоритмів дій слідчого відповідно до типових слідчих ситуацій під час виявлення та розслідування збуту та розповсюдження порнографічних предметів «мережею Інтернет» дає змогу виявити та зафіксувати докази, що забезпечать притягнення злочинців до відповідальності.

Список використаних джерел

1. Джинджолия Р. С. Уголовная ответственность за незаконное распространение порнографических материалов или предметов / А. А. Магомедов (науч. ред.). Москва; Сочи, 2001. 50 с.
2. Рябчинська О. П. Боротьба з розповсюдженням порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 193 с.
3. Хильченко С. В. Проведення обшуку у справах про розповсюдження порнографічних предметів. *Право України*. 2003. № 6. Київ. С. 49–53; Хильченко С. В. До питання про перспективи створення криміналістичної техніки, яка б досліджувала порнографічні предмети. *Криміналістичний вісник*. 2004. № 2. Київ : Чайка. С. 60–66.
4. Романенко Ю. В. Смыслопродуктування у масовій відеопродукції: бойовики, жахи, еротика і порнографія. Інститут соціальної та політичної психології АПН України. Київ : Знання України, 2004. 224 с.
5. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 558 с.
6. Волчецкая Т. С. Криміналістическая ситуалогия : монография / под ред. проф. Н. П. Яблокова. Москва; Калининград : Калинингр. ун-т, 1997. 248 с.
7. Яблоков Н. П. Криміналістика : учеб. для вузов и юрид. факультетов. Москва : ЛексЭст, 2003. 376 с.
8. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харьков : Одиссей, 2003. 352 с.
9. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 222 с.
10. Водянова Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. 144 с.
11. Гранат Н. Л. Следственная ситуация (психологический аспект). *Следственная ситуация* : сб. науч. трудов. Москва : Академия МВД СССР, 1984. С. 35–38.
12. Шмонин А. В. Методология криміналістической методики : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. 416 с.
13. Волобуев А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 427 с.
14. Кричун Ю. А. Основы выявления та розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2005. 20 с.
15. Мельничок В. М. Розслідування вимагання в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1998. 21 с.
16. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 19 с.
17. Лисиченко В. К., Гончаренко В. И., Салтевський М. В. Советская криміналістика. Методика расследования отдельных видов преступлений; под ред. В. К. Лисиченко. Киев : Вища шк., 1988. 405 с.
18. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
19. Яблоков Н. П. Следственные ситуации в методике расследования и их оценка. *Вестник Московского университета*. Сер. 11. Право. 1983. № 5. С. 13–14.
20. Малярова В. О. Етапізація процесу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 86–91.
21. Авраменко С. М. Типові слідчі ситуації під час розслідування злочинів, пов'язаних із розбещенням неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2016. № 4/2016. С. 205–208.

Надійшла до редакції 09.12.2020

References

1. Dzhindzholiya R. S. Ugolovnaya otvetstvennost za nezakonnoe rasprostranenie pornograficheskikh materialov ili predmetov [Criminal liability for illegal distribution of pornographic materials or objects] / A. A. Magomedov (nauch. red.). Moskva; Sochi, 2001. 50 s. [in Rus.].
2. Riabchynska O. P. Borotba z rozpovsiudzhenniam pornografichnykh predmetiv i tvoriv, shcho propahuiut kult nasylstva i zhorstokosti [Combating the spread of pornographic objects and works promoting the cult of violence and cruelty] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2003. 193 s. [in Ukr.].
3. Khilchenko S. V. Provedennia obshuku u spravakh pro rozpovsiudzhennia pornografichnykh predmetiv [Carrying out a search in cases of distribution of pornographic objects]. Pravo Ukrainy. 2003. № 6. Kyiv. S. 49–53; Khilchenko S. V. Do pytannia pro perspektyvy stvorennia kryminalistychnoi tekhniki, yaka b doslidzhuvala pornografichni predmety [On the question of the prospects of creating a forensic technique that would investigate pornographic objects]. Kryminalistychnyi visnyk. 2004. № 2. Kyiv : Chaika. S. 60–66. [in Ukr.].

4. Romanenko Yu. V. Smysloproduktivnii u masovii videoproduksii: boiovyky, zhakhy, erotyka i pornohrafiia [Meaning in mass video production: action movies, horror, erotica and pornography]. Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii APN Ukrainy. Kyiv : Znannia Ukrainy, 2004. 224 s. [in Ukr.].
5. Saltevs'kyi M. V. Kryminalistyka (u suchasnomu vykladii) [Forensics (in modern terms)] : pidruchnyk. Kyiv : Kondor, 2006. 558 s. [in Ukr.].
6. Volchekaya T. S. Kryminalisticheskaya situologiya [Forensic situation] : monografiya / pod red. prof. N. P. Yablokova. Moskva; Kaliningrad : Kaliningr. un-t, 1997. 248 s. [in Rus.].
7. Yablokov N. P. Kryminalistika [Forensics] : ucheb. dlya vuzov i yurid. fakultetov. Moskva : LeksEst, 2003. 376 s. [in Rus.].
8. Shepitko V. Yu. Kryminalistika [Forensics] : kurs lekcij. Harkov : Odisej, 2003. 352 s. [in Rus.].
9. Velikanov S. V. Klyasyfikatsiia slidchych sytuatsii u kryminalistychnii metodytsi [Classification of investigative situations in forensic methodology] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 2002. 222 s. [in Ukr.].
10. Vodyanova N. B. Osnovy planirovaniya i programmirovaniya sledstvennoj deyatel'nosti [Investigative planning and programming fundamentals] : monografiya. Moskva : Yurlitinform, 2010. 144 s. [in Rus.].
11. Granat N. L. Sledstvennaya situatsiya (psihologicheskij aspekt) [Investigative situation (psychological aspect)]. Sledstvennaya situatsiya : sb. nauch. trudov. Moskva : Akademiya MVD SSSR, 1984. S. 35–38. [in Rus.].
12. Shmonin A. V. Metodologiya kriminalisticheskoy metodiki [Forensic methodology: monograph] : monografiya. Moskva : Yurlitinform, 2010. 416 s. [in Rus.].
13. Volobuiev A. F. Naukovi osnovy kompleksnoi metodyky rozsliduvannia koryslyvykh zlochyniv u sferi pidpriemnytstva [Scientific bases of the complex technique of investigation of mercenary crimes in the sphere of business] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv, 2001. 427 s. [in Ukr.].
14. Krychun Yu. A. Osnovy vyiavlennia ta rozsliduvannia koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv [Basics of detection and investigation of mercenary and violent crimes] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Odesa, 2005. 20 s. [in Ukr.].
15. Melnychok V. M. Rozsliduvannia vymahannia v suchasnykh umovakh [Investigation of extortion in modern conditions] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv, 1998. 21 s. [in Ukr.].
16. Velikanov S. V. Klyasyfikatsiia slidchych sytuatsii v kryminalistychnii metodytsi [Classification of investigative situations in forensic methodology] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09; Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2002. 19 s. [in Ukr.].
17. Lisichenko V. K., Goncharenko V. I., Saltevs'kij M. V. Sovetskaya kriminalistika. Metodika rassledovaniya otdelnykh vidov prestuplenij [Soviet criminalistics. Methodology for investigating certain types of crimes]; pod red. V. K. Lisichenko. Kiev : Vysha shk., 1988. 405 s. [in Rus.].
18. Saltevs'kyi M. V. Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruchnyk : u 2 ch. Kharkiv : Konsum, 2001. Ch. 2. 528 s. [in Ukr.].
19. Yablokov N. P. Sledstvennye situatsii v metodike rassledovaniya i ih ocnka [Investigative situations in the investigation methodology and their assessment]. Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 11. Pravo. 1983. № 5. S. 13–14. [in Rus.].
20. Maliarova V. O. Etapizatsiia protsesu rozsliduvannia zlochyniv proty moralnosti u sferi statyvykh stosunkiv [Staging the process of investigating crimes against morality in the field of sexual relations]. Pravo i bezpeka. 2013. № 3 (50). S. 86–91. [in Ukr.].
21. Avramenko S. M. Typovi slidchi sytuatsii pid chas rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz rozbeshchenniam nepovnolitnykh [Typical investigative situations in the investigation of crimes related to the abuse of minors]. Pravo i suspilstvo. 2016. № 4/2016. S. 205–208. [in Ukr.].

SUMMARY

Alyona O. Shraho. Typification of algorithms for investigating the sale and distribution of pornographic items via Internet. The article attempts to single out typical investigative situations of the initial stage of the investigation of the facts of sale and distribution of pornographic items on the Internet. The presence of thorough scientific developments in the disclosure of issues of general issues, concepts, content of the investigative situation, the general algorithm and planning of the investigation of crimes of this category. It is emphasized that the issues related to the planning of the investigation of these crimes are fragmentary. Given the significant prevalence of crimes against morality in Ukraine using IT technologies, the main issues of discussion are identified and the feasibility of developing a standard algorithm for investigating these crimes on the basis of selected by the author favorable and unfavorable investigative situations. As a result of the empirical research, the author proposed ways to optimize the work process of the operative and investigator in the organization of the investigation of the sale and distribution of pornographic items on the Internet. Based on the classification proposed by the author, special emphasis in the study is focused on the correct and timely planning of investigative (search) actions. The article presents and analyzes the positive experience of employees of investigative departments specializing in this type of crime and employees of departments for countering cybercrime of the National Police of Ukraine.

A set of investigative (search) actions has been investigated and proposed, which will make it possible to identify and record evidence in a virtual environment as efficiently as possible and will ensure that criminals are brought to justice as prescribed by law.

Keywords: *pornographic items, sales, distribution, investigative situation, investigation algorithm.*

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

на монографічне дослідження декана факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента *Обиалова Сергія Володимировича* на тему: «Теоретичні, правові та праксеологічні основи оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства»

Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність реформування правоохоронної системи з огляду на рівень й тенденції розвитку цих органів в європейських державах.

Кризові явища, які спостерігаються протягом останніх років в політичній, економічній та соціальній сферах України, що супроводжуються стійкою тенденцією до погіршення криміногенної обстановки на Південному Сході, створили підґрунтя для формування й виникнення якісно й кількісно нових видів діяльності кримінальних угруповань на території усєї держави. Під час системно-структурної перебудови центральних відомств, правових, організаційно-функціональних та інституційних змін в органах влади й управління, судових і правоохоронних органах намічаються негативні тенденції криміналізації суспільства й зростання організованої злочинності, яка дедалі набуває все більш загрозливих форм.

Дедалі усе більшої актуальності набуває протидія корупції в органах державної влади й управління, правоохоронних органах та організованій злочинності, які завдають значної шкоди державі, дестабілізують фінансово-кредитну систему, негативно впливають на стан економіки, ускладнюють криміногенну ситуацію. Останнім часом такі негативні тенденції загрожують національній безпеці держави. Спостерігається намагання лідерів організованих злочинних угруповань (кримінальних груп, злочинних організацій) брати безпосередню участь у політичних процесах держави, особливо у виборчому процесі, причому на усіх його рівнях.

Зважаючи на це, у представників Європейського співтовариства виникає чимало запитань відносно стану й рівня протидії злочинності та корупції правоохоронними органами України.

На сьогодні злочинність досягла найвищого рівня за весь період існування незалежної держави. Так, зважаючи на тенденції до збільшення кількості як зареєстрованих заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення (з 3,2 млн. у 2012 р. до 7,2 млн. у 2019 р.), так і справ (проваджень), підслідних Національній поліції України (органам внутрішніх справ) – з 443,7 тис. у 2012 р. до 809,6 тис. у 2019 р., неналежне законодавче й організаційне забезпечення діяльності суб'єктів оперативно розшукової діяльності визначається одним з ключових пріоритетів.

Безумовно такі динамічні зміни у характері й стані злочинної діяльності й умовах боротьби з нею наочно демонструють недостатність і неефективність старих засобів й методів правової, організаційної, технічної і тактичної протидії злочинним проявам і необхідність їх істотного оновлення, вдосконалення та розвитку.

Пошук напрямів удосконалення оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства, інститутів ОРД та негласної роботи набув доктринального осмислення у наукових розробках як вітчизняних, так і зарубіжних учених: С. В. Албула, Ю. П. Аленіна, К. В. Антонова, Л. І. Аркуші, О. М. Бандурки, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, Б. Є. Богданова, В. В. Бойцова, В. І. Василичука, А. Ф. Возного, А. Ф. Волобуєва, В. В. Дарагана, В. О. Глушкова, І. В. Гори, М. Л. Грібова, О. М. Джужі, Е. О. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, В. Г. Дрозд, О. О. Дульського, Г. О. Душейка, О. М. Ємця, В. П. Захарова, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенко, О. В. Капліної, Н. С. Карпова, А. М. Кислога, Н. І. Клименко, І. П. Козаченка, В. О. Коновалової, В. А. Колесника, О. Є. Користіна, Я. Ю. Кондратьєва, В. П. Корж, М. В. Корнієнка, О. В. Кириченко, В. С. Кузьмічова, С. С. Кудінова, В. В. Лисенка, Л. М. Лобойка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. О. Малярової, В. В. Матвійчука, С. І. Мінченка, В. А. Некрасова,

Д. Й. Никифорчука, В. Т. Нора, Ю. Ю. Орлова, В. Л. Оргинського, С. С. Овчинського, М. А. Погорецького, О. О. Подобного, В. Д. Пчолкіна, М. Б. Саакяна, М. В. Салтевського, Д. Б. Сергєєвої, Є. Д. Скулиша, С. М. Стахівського, Р. Л. Степанюка, М. П. Стрельбицького, В. Є. Тарасенка, Р. В. Тарасенка, О. Ю. Татарова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, В. Г. Уварова, В. І. Фаринника, І. Ф. Хараберюша, В. Г. Хахановського, М. С. Цуцкірідзе, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. В. Шендрика, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, П. В. Цимбала, О. О. Юхна, М. П. Яблокова та ін.

Наукові праці згаданих учених мають фундаментальний характер і становлять теоретичне підґрунтя для вдосконалення різних аспектів оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства в Україні.

Необхідність здійснення оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства, насамперед, обумовлена тим, що воно сприяє найбільш успішному вирішенню завдань попередження, розкриття та розслідування злочинів шляхом встановлення джерел інформації про обставини його вчинення (можливих свідків у справі, місць знаходження викраденого майна, слідів й знарядь злочину), визначення найбільш доцільного часу проведення слідчих (розшукових) дій, НСРД і застосування тактичних прийомів, фіксації оперативно-розшукової інформації, яка може мати доказове значення, перевірки доказів тощо.

Недоліки оперативно-розшукового супроводження кримінального провадження у досудовому провадженні певним чином зумовлені недостатньою регламентацією цієї діяльності як на законодавчому, так і підзаконному рівні. Це у свою чергу впливає на практику його здійснення, яка здебільшого залежить від суб'єктивного ставлення до нього як безпосередніх виконавців, так і керівників оперативних підрозділів. Але комплексного вивчення та дослідження питання оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства не проводилось.

Зважаючи на це, монографічне дослідження «Теоретичні, правові та праксеологічні основи оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства», що підготував Сергій Обшалов, має важливе наукове, теоретичне й практичне значення.

У монографічному дослідженні на базі основних положень теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу, криміналістики і методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, аналізу сучасної правоохоронної практики, запропонована низка нових концептуальних у теоретичному плані і важливих у практичному відношенні наукових положень.

Монографічне дослідження призначено для слухачів, курсантів, ад'юнктів, докторантів, науковців вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, а також суддів та працівників правоохоронних органів.

Сподіваємось, що дана наукова розробка сприятиме розв'язанню низки дискусійних питань, що виникають в теорії та правоохоронній практиці.

Монографічне дослідження містить певні новаторські ідеї та положення, які мають важливе значення для теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу та криміналістики.

Підсумовуючи, слід зазначити, що монографічне дослідження «Теоретичні, правові та праксеологічні основи оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства», що підготував кандидат юридичних наук, доцент Обшалов Сергій Володимирович, відповідає встановленим до такого виду робіт вимогам, може бути рекомендоване до опублікування і використання у науково-дослідній діяльності та освітньому процесі.

РЕЦЕНЗЕНТ:

*завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету Державної
фіскальної служби України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України*

Петро Цимбал

РЕЦЕНЗІЯ
на монографічне дослідження
кандидата юридичних наук, доцента
Козаченка Олександра Івановича
на тему: «Інститут негласного співробітництва: теорія та практика»

Актуальність питань негласного співробітництва, зокрема, його змісту, правового регулювання, практичного використання правоохоронними органами з метою протидії злочинності зумовлює активність наукових досліджень даного напрямку. Загальний аналіз цих досліджень свідчить про те, що сучасні науковці у своїх статтях, дисертаціях, монографіях, навчальних посібниках та підручниках спираються на положення, що пропонувалися ще радянськими вченими.

Цілком природним поясненням такого явища є те, що наукові та практичні засади негласного співробітництва (та ОРД загалом), сформовані в СРСР у другій половині минулого століття, багато у чому, були успадковані теорією та практикою оперативнорозшукової діяльності сучасної України. Окремі тогочасні наукові постулати не втрачають актуальності і зараз, що і зумовлює увагу до них з боку сучасних дослідників. Отже, вивчаючи стан наукової розробленості проблем інституту негласного співробітництва неможна обійти увагою першоджерела зазначених постулатів.

З давніх часів правоохоронні, розвідувальні та контррозвідувальні органи усіх держав світу таємно використовували послуги осіб, які погоджувались на засадах конспірації здобувати та надавати їм необхідну інформацію, негласно створювати умови потрібні для проведення певних дій, заходів, операцій тощо. Незважаючи на стрімкий розвиток науки і техніки, значні досягнення в галузі інформаційних технологій, інтенсивну інформатизацію суспільства даний вид діяльності залишається основним засобом попередження та виявлення злочинів, а у багатьох випадках і їх розслідування. У різних країнах для його означення використовують відмінні назви. І навіть вітчизняні науковці та практики послуговуються різними термінами при окресленні саме цього виду діяльності: конфіденційне співробітництво, негласне співробітництво, конфіденційне (негласне) співробітництво, агентурна робота; агентурно-оперативна робота; агентурний метод, робота з негласними працівниками тощо.

Розробники відомчих наказів та інструкцій неодноразово робили спроби впорядкувати вживання зазначених термінів, визначити їх співвідношення та сформулювати дефініції. Але у кожному з відомств це робилося на власний розсуд і, як правило, без наукового обґрунтування. Як наслідок – суттєві розбіжності у їх розумінні, суперечливість та неоднозначність норм правових актів.

Вітчизняна наука також досі не виробила однозначних підходів до розуміння змісту відповідних понять. Більше того, серед теоретиків оперативнорозшукової діяльності та кримінального процесу немає єдності щодо віднесення окресленого феномену до певної категорії. Його визначають як інститут, як діяльність (роботу, сукупність заходів), як метод ОРД тощо. Безсумнівно, це вкрай негативно впливає і на практику правотворення та правозастосування.

Проголошення Незалежності України слід вважати початком чергового етапу в історії наукових досліджень негласного співробітництва. Адже у молодій країні почало формуватися власне законодавство та власна система правоохоронних органів, а тому виникла необхідність наукової розробки питань врегулювання негласного співробітництва як одно з інструментів протидії злочинності.

Унормування ОРД як окремого виду державно-правової діяльності на рівні закону та суттєві зміни у структурі й динаміці злочинності на початку 90-х років минулого століття мали зумовили активізацію наукових досліджень проблем негласного співробітництва. Але в Україні цього не відбулося. Ці дослідження стали набирати обертів лише у другій половині 90-х. Показовим у цьому плані є науковий доробок Є. В. Рижкова, який після публікації серії статей у фахових виданнях захистив кандидатську дисертацію на тему «Правові та організаційні проблеми негласного співробітництва». Протягом останнього десятиліття окремі питання негласного співробітництва досліджувались не лише на дисертаційному рівні, а й на рівні окремих статей (як відкритих, так і з грифом обмеженого доступу). У даний період відмічається особлива активність наукового пошуку, зумовлена тим, що законодавець запровадив до КПК України, норму, що урегульовує питання використання конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні (ст. 275 КПК України).

Так правовим аспектам використання негласного співробітництва у кримінально-

му провадженні та оперативно-розшуковій діяльності приділяли увагу В. В. Гончаров, О. В. Горбачов, П. В. Горбенко, О. І. Григоренко, Л. І. Данченко, Р. В. Домніцак, С. М. Калюк, В. В. Коряк, В. М. Круглий, О. В. Лапко, В. І. Максимов, В. Ю. Малкін, С. М. Мороз, С. В. Обшалов, І. М. Охріменко, О. О. Подобний, В. Д. Пчолкін, Г. В. Сальков, Д. Б. Сергеева, І. Р. Шинкаренко, К. О. Чаплинський та ін.

Звертає на себе увагу те, що у монографії автор вбачає своє першочергове завдання у тому аби визначити поняття, зміст та співвідношення вказаних термінів та сформулювати юридичну концепцію розуміння сутності використання державними органами послуг осіб, які погодилися на засадах конспірації здобувати та надавати цим органам необхідну інформацію, негласно створювати умови потрібні для проведення певних дій, заходів, операцій тощо.

Насамперед цілком логічно О. І. Козаченко визначає головною проблемою правового регулювання негласного співробітництва відсутність системності. Надання такої системності цілком можливе за рахунок внесення змін і доповнень до законодавства конкретно щодо негласного співробітництва, тому автор слушно наголошує на необхідності змін та доповнення до статті 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і викласти у такій редакції: «Органи державної влади, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності зобов'язані сприяти оперативним підрозділам у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності».

У науковій роботі заслуговує на увагу зазначення форми негласного співробітництва як процедурний (формальний) засіб реалізації правових норм, які встановлюють зміст такого співробітництва. Основними ознаками форми негласного співробітництва є: а) спосіб закріплення правовідносин: письмова угода; одностороннє письмове зобов'язання негласного співробітника; усна домовленість сторін; б) терміни співробітництва: безстроково; протягом провадження у конкретній справі або (та) конкретного досудового розслідування; протягом виконання конкретного завдання; протягом конкретного терміну встановленого сторонами; в) оплата роботи негласного співробітника: щомісячна або шоквартальна грошова винагорода та (або) винагорода за конкретну роботу (послуги); надання послуг (роботи) на безоплатній основі; г) обсяг й варіативність наданих послуг: виконання одного конкретного завдання; виконання однорідних завдань на постійній основі; виконання різнорідних завдань в межах конкретної розробки або кримінального провадження; виконання широкого спектру завдань на постійній основі.

Автором обґрунтовано доводиться, що негласне співробітництво, як сегмент (напряму) діяльності оперативних підрозділів існує завдяки наявності відповідних норм КПК України, Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про державну таємницю», «Про інформацію», а також положень підзаконних нормативно-правових актів. Без нормативно-правової регламентації його застосування оперативними підрозділами у ОРД та кримінальному процесі опиняється поза законом та, відповідно, набуває статусу протиправної.

Отже необхідність негласного співробітництва в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному процесі зумовлює потребу у формуванні системи відповідних правових норм. Запровадження такої системи породжує існування негласного співробітництва.

Тому ми погоджуємося, що за всіма ознаками така система має бути віднесена до категорії «інститут права». Про це свідчить аналіз дефініцій даної категорії, сформульованих зарубіжними та вітчизняними науковцями. Так, Ж. Л. Бержель зазначав, що юридичні інститути – це комплекси юридичних правил, що організовані навколо однієї центральної ідеї, які утворюють єдине ціле, впорядковане в систему та перманентне. За визначенням Д. Є. Петрова, правовий інститут – це комплекс взаємозв'язаних юридичних норм, який впливає на певний вид близьких за змістом, і в цьому сенсі – однорідних суспільних. Н. М. Пархоменко окреслив інститут права як сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм, що утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин.

Ці визначення охоплюють різний обсяг ознак правового інституту. Але відповідно до кожного з них, система правових норм, що регулюють негласне співробітництво може становити органічний приклад правового інституту.

У рецензованій науковій роботі розглядається позиція, щодо теорії права усталеним є положення про те, що норми права створюють галузь права не безпосередньо, а через інститути. Відповідно, інститут права відрізняється від галузі права передусім за обсягом правового регулювання, він регулює не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише їх окремі сторони (наприклад, галузь конституційного права –

має такі інститути як інститут громадянства, президента, виборчого права; галузь екологічного права має інститути природокористування, охорони навколишнього природного середовища тощо).

Галузь кримінального-процесуального права також складається з окремих інститутів, перелік яких по-різному визначається вітчизняними науковцями. Окремі інститути кримінального процесуального права є предметами спеціальних наукових досліджень. Так, О. Б. Демидюк досліджував екстрадицію саме як інститут кримінального процесуального права, О. В. Сурдукова віднесла до числа інститутів цієї галузі права та дослідила адвокатське розслідування, С. А. Крушинський розробляв проблеми визначення подання доказів як інституту кримінального процесуального права, В. Г. Уваров розглядав систему запобіжних заходів як інституту кримінального процесуального права. Цей перелік можна було б продовжити. Проте ми акцентуємо і підтримуємо позицію автора про те, що до сьогодні негласне співробітництво як інститут кримінально-процесуальної галузі права не досліджувався. Його завжди вважали інститутом оперативно-розшукової діяльності.

З прийняттям у 2012 році чинного КПК України постало питання чи можна вважати інститут конфіденційного (негласного) співробітництва інститутом кримінального процесу, адже таке співробітництво хоча і знайшло відбиток у кодексі, але представлено воно положеннями лише однієї статті (ст. 275 КПК України). Крім того, у юридичній науці склалася тенденція як один з інститутів кримінального процесу досліджувати негласні слідчі (розшукові) дії, регламентовані главою 21 КПК України, де статтею 275 є усього лише однією з норм.

Але випадок негласного співробітництва є особливим. Адже поряд з набуттям кримінально-процесуальної регламентації воно не втратило статусу інституту оперативно-розшукової діяльності, що складається з відповідних положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також норм підзаконних нормативно-правових актів (у цих актах застосовується єдина регламентація негласного співробітництва не залежно від того де використовуються його результати – в оперативно-розшуковій діяльності чи у кримінальному процесі).

Крім того, як наголошує автор, розміщати у кримінальному процесуальному кодексі усі норми, які б регламентували негласне співробітництво неможливо і недоцільно. Статтею 275 КПК України законодавець лише запровадив правові підстави для використання негласного співробітництва у кримінальному провадженні. Детальна його регламентація – справа розробників закритих підзаконних нормативно-правових актів, у яких і міститься уся система норм, заснованих на положеннях цієї статті. Її норми у сукупності з нормами Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підзаконних нормативно-правових актів і утворюють інститут негласного співробітництва.

Ми погоджуємося, що негласне співробітництво, як інститут права, становить систему норм оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства, підзаконних нормативно-правових актів, що засновують та впорядковують таємну (конспіративну) взаємодію між уповноваженими законом посадовими особами правоохоронних органів та особами, залученими до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження.

Зміст означеної взаємодії (як спільної організованої діяльності, що має форму правових відносин) розкривається через її мету, завдання, суб'єктів та їх дії.

Автор чітко зазначає, що метою негласного співробітництва є запобігання злочинам, їх виявлення та припинення, встановлення місця знаходження та долі осіб, оголошених у розшук, забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, а також вирішення соціально-правового конфлікту, що виник у зв'язку із завданням злочином шкоди особі, суспільству та державі, на підставі істини, встановленої уповноваженими на те особами та визначає повний перелік завдань негласного співробітництва, а саме: формування за допомогою негласних співробітників на об'єктах та лініях оперативного обслуговування умов, що перешкоджають виникненню задуму вчинення злочинів та (або) не допускають його втілення, навіть у формі готування або замаху на вчинення цих злочинів; одержання негласними співробітниками, ще невідомої правоохоронним органам інформації про: готування до злочину; замах на злочин; вчинення закінченого злочину; створення негласними співробітниками умов, за яких розпочатий злочин не може бути доведено до кінця; одержання негласними працівниками інформації необхідної для прийняття процесуальних, організаційних і тактичних рішень у кримінальному провадженні; забезпечення проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

У повному обсязі надає перелік суб'єктів негласного співробітництва: з однієї

сторони – працівники оперативних підрозділів, слідчі органів досудового розслідування, детективи Національного антикорупційного бюро України; з іншої – особи, залучені ними до такого співробітництва.

Як і будь-яке наукове дослідження, монографія містить окремі положення, що мають дискусійний характер, зокрема хотілось би більш переконливих аргументів щодо необхідності впровадження пропозицій щодо законодавчого закріплення оперативного пошуку, як стадії оперативно-розшукової діяльності на якій оперативні підрозділи за власною ініціативою вживають заходів з пошуку та фіксації інформації про: готування до злочину; замах на злочин; учинення закінченого (але невиявленого) злочину та визначення у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» потрібно переліку заходів оперативного пошуку.

Однак, незважаючи на це, слід наголосити на тому, що монографія О. І. Козаченка «Інститут негласного співробітництва: теорія та практика» за своїм змістом є завершеною самостійною науковою працею, яка містить поглиблене дослідження актуальної проблеми, а також має теоретичну і практичну цінність.

Оприлюднені результати можуть бути використані як в освітньому процесі, так і науковій діяльності закладів вищої освіти. Її видання є логічним продовженням наукових досліджень автора. Видання монографії є корисним для слухачів вищих навчальних закладів, практичних працівників Національної поліції України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів прокуратури України, а також для фахівців, які на науковому та практичному рівнях цікавляться проблемою оперативно-розшукової діяльності.

РЕЦЕНЗЕНТ:

*завідувач кафедри криміналістики
та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
Костянтин Чаплинський*

РЕЦЕНЗІЯ

**на монографію Арешонкова Віталія Володимировича
«Техніко-криміналістичні дослідження у розслідуванні злочинів»**

Особливе місце в системі засобів і прийомів боротьби зі злочинністю належить спеціальним криміналістичним знанням. Практика використання цих знань відповідними правоохоронними органами та експертними установами свідчить про їх суттєве значення для одержання орієнтуючої та доказової інформації у кримінальних провадженнях й, відповідно, розкриття і розслідування злочинів у цілому.

Важливою умовою ефективного розслідування злочинів та судового розгляду кримінальних проваджень є широке застосування різноманітних форм спеціальних криміналістичних знань. Серед них, у тому числі, розглянуті автором пошук та огляд слідової інформації, попереднє дослідження об'єктів на місці події, перевірка таких об'єктів за криміналістичними обліками та проведення криміналістичних експертиз.

Незважаючи на те що за останні десятиліття вітчизняними науковцями здійснено чимало наукових розробок, присвячених різноманітним аспектам окремих різновидів криміналістичних досліджень, разом з тим комплексно теоретичні та праксеологічні основи криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів за сучасних умов протидії злочинності на монографічному рівні науковцями не вивчалися.

До сьогодні удосконалення застосування спеціальних криміналістичних знань в формі криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів, залишається пріоритетним напрямом наукових досліджень у галузі криміналістики та, особливо, такого її розділу як криміналістична техніка.

Існуючі статистичні дані, які свідчать про значний обсяг та різноплановість криміналістичних досліджень, що проводяться органами досудового розслідування злочинів та експертними установами, з одного боку, та існування до цього часу як у теорії криміналістики, так і практиці проведення таких досліджень, значної кількості невирішених проблем, з іншого, дозволяють стверджувати про вчасність проведеного автором науко-

вого дослідження та актуальність обраної ним тематики.

У монографії розглянуто як теоретичні, так і прикладні аспекти проведення різноманітних криміналістичних досліджень, які автор об'єднав у окрему категорію під назвою «техніко-криміналістичні дослідження», тобто дослідження, які передбачені розділом криміналістики «криміналістична техніка». До речі, автор достатньо переконливо обґрунтував позицію необхідності існування такої категорії криміналістики та відповідно її назву.

У теоретичній частині роботи (першому, другому та третьому розділі монографії) розглянуто поняття, ознаки та види техніко-криміналістичних досліджень; історію їх проведення та здійснення наукового пошуку в даному напрямі; структуру техніко-криміналістичних досліджень та їх місце у теорії та практиці розслідування злочинів. Окрім цього приділено значну увагу розкриттю предмета та об'єктів техніко-криміналістичних досліджень, їх класифікації та завданням, суб'єктам таких досліджень, а також мові, яка є їх основою тощо.

Досить слушною є думка автора, що у випадку розгляду техніко-криміналістичних досліджень як суцільної технології, суттєвим недоліком є розрив між особами відповідальними за здійснення доекспертних та експертних досліджень, а також їх фаховістю. Для виправлення цієї ситуації пропонується уніфікувати кваліфікаційні вимоги як для суб'єктів доекспертних, так і для експертних підвидів техніко-криміналістичних досліджень, а також провести уніфікацію процесу фахової підготовки таких суб'єктів.

Серед практичних питань, які детально розглянуті у четвертому та п'ятому розділах монографії, проаналізовано нормативно-правове, інформаційне та технічне забезпечення техніко-криміналістичних досліджень, досліджені особливості організації їх проведення, а також розкрито проблематику використання результатів таких досліджень у розслідуванні злочинів.

Структура роботи повністю відповідає логіці дослідження, що дозволило автору послідовно зупинитися на концептуальних засадах техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів.

У цілому в роботі автором запропоноване теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, яке полягає у обґрунтуванні існування «техніко-криміналістичних досліджень» як окремої категорії криміналістичної техніки, яка являє собою систему послідовних етапів дослідження об'єктів, що разом утворюють цілісну технологію. З приводу останньої, автором наголошується, що її дотримання вирішує основне завдання таких досліджень – отримання нової інформації за кримінальним провадженням. Відповідно недотримання може призвести до негативних наслідків, таких як затягування розслідування, втрати орієнтуючої інформації, недостатності доказової бази для пред'явлення обвинувачення на заключному етапі розслідування тощо.

Монографія є результатом багаторічної праці автора над проблемами окремих різновидів криміналістичних досліджень. У цьому плані необхідно відзначити використання власного досвіду автора, пов'язаного із його роботою на посадах експерта, старшого експерта та провідного спеціаліста одного з Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України.

Висновки та пропозиції у роботі ґрунтуються на українському та зарубіжному досвіді організації та проведення криміналістичних досліджень і можуть використовуватися не лише для удосконалення нормативно-правових актів, якими регламентуються такі дослідження в Україні, а й доповнення вітчизняної теорії криміналістики та поліпшення практики проведення криміналістичних досліджень відповідними суб'єктами.

Окрім цього практична значущість проведеного В.В. Арешонковим наукового дослідження полягає в розробленні пропозицій, які можливо використовувати для підготовки підручників та навчальних посібників із дисциплін «Криміналістика», «Криміналістична техніка», «Теоретичні основи судової експертизи» та інших, а також розробці (у співавторстві) комп'ютерної програми «Автоматизована інформаційно-пошукова система «Стрілецька нарізна вогнепальна зброя та патрони до неї», «Електронного тлумачного словника техніко-криміналістичного забезпечення та судових експертів», декількох технічних пристроїв, які захищені патентами на винаходи та корисні моделі.

Враховуючи вищевикладене, вважаю, що підготовка даної монографії безумовно є важливим кроком у вдосконаленні теорії криміналістики, а саме її розділу «криміналістична техніка», а також практики організації та проведення таких різновидів техніко-

криміналістичних досліджень як пошуку та огляду слідів злочину, їх попереднього дослідження у ході слідчих дій, перевірки об'єктів за криміналістичними обліками та проведення криміналістичних експертиз.

Монографія має наукову та практичну цінність, її висновки є корисними для науковців, викладачів, працівників правоохоронних органів, експертів, адвокатів та суддів.

Отже, монографія В.В. Арешонкова «Техніко-криміналістичні дослідження у розслідуванні злочинів» є оригінальною та завершеною науковою працею, яка виконана на достатньому науковому рівні. Дана робота однозначно заслуговує на увагу як науковців, які здійснюють науковий пошук у галузі кримінального процесу та криміналістики, так і практиків, які здійснюють досудове розслідування злочинів чи безпосередньо проводять криміналістичні дослідження.

РЕЦЕНЗЕНТ:

*завідувач кафедри кримінального
процесу та криміналістики
Університету Державної
фіскальної служби України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України*
Петро Цимбал

РЕЦЕНЗИЯ

**на результаты научного исследования Межведомственного
научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан на тему:
«Инновационные технологии в экономической оценке издержек и выгод
преступности (на базе методов кримиетрики)»**

В рамках уголовно-процессуального регулирования и реализации мер по противодействию преступности, особое значение приобретает усовершенствование института процессуальных издержек, регламентирующего особенности возмещения расходов, понесенных при осуществлении досудебного расследования в уголовном судопроизводстве не только из государственного бюджета, но и за счет осужденного.

Уголовное производство связано со значительными материальными затратами. Это и расходы на оплату труда должностных лиц, ведущих процесс; и на содержание помещений и эксплуатацию техники; и расходы, связанные с явкой и выплатой вознаграждения лицам, привлекаемым к уголовному процессу и пр. Роль процессуальных издержек в уголовном процессе, в значительной мере, определяется необходимостью компенсации расходов, понесенных государством для организации осуществления уголовного правосудия.

Отметим, что институт процессуальных издержек является необходимым условием реализации уголовного производства и достижения его целей. Именно это, в свою очередь, обуславливает важность и актуальность представленных на рецензирование результатов научного исследования на тему «Инновационные технологии в экономической оценке издержек и выгод преступности (на базе методов кримиетрики)», подготовленного коллективом авторов Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, и посвященного актуальной проблеме экономического анализа и прогнозирования преступности в Республике Казахстан.

Необходимо отметить глубину проведенного анализа в историческом его аспекте, а именно проведенного ретроспективного анализа процессуальных издержек в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан. Данный раздел авторы представили в виде описания возникновения и развития процессуальных издержек в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан, которые нашли свое отражение в четырех этапах: казахского обычного права; права Российской империи; процессуального права советского периода; процессуального права Республики Казахстан. Исследовав данные этапы, авторы констатируют, что институт процессуальных издержек прошел длительный эволюционный путь, а современное состояние этого института в целом отражает уровень социально-экономического развития общества, но требует своего дальнейшего и обязательного совершенствования.

В процессе проведения исследований авторы обращают внимание на необходимости

целевого планирования средств на процессуальные издержки, поскольку они занимают существенную долю в части реализации государственной политики в области охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности в Республике.

При рассмотрении процессуальных издержек по своей структуре можно увидеть, что они достаточно многообразны и по своему содержанию достаточно финансовоемкие, это затраты на свидетелей, экспертов и другие. Выделяемых сумм недостаточно, и более того, отчетность фактических затрат по статьям расхода ведется не на должном уровне. Среди основных причин авторы выделяют два основных момента:

- 1) несовершенство законодательной и подзаконной базы;
- 2) отсутствие реальных стимулов у правоохранительных органов и суда, ввиду необходимости, помимо основных функций по расследованию и судебному рассмотрению, обеспечивать еще и взыскание процессуальных издержек.

Авторами выполнен анализ за период с 2008 по 2019 гг. по таким динамическим показателям как число зарегистрированных преступлений; суммы установленного ущерба по уголовным правонарушениям; суммы возмещенного ущерба. Анализируя в комплексе эти показатели, авторы констатируют, что значительная доля затрат приходится на расходы, связанные с расследованием преступления, а также на содержание штатной численности сотрудников органов внутренних дел, которых на данный момент времени насчитывает 159 тыс. человек.

На содержание других государственных органов, обеспечивающих уголовное правосудие, таких как КНБ, НацБюро, СЭР МФ, также выделяются из республиканского бюджета существенные средства. Общая сумма процессуальных издержек по всем уголовным делам в 2018 году установлена судами в размере 1,87 млрд. тенге, а это соответствует 0,6 % от выделенных сумм на содержание только органов внутренних дел и суда. Данный факт позволил авторам сделать вывод о несостоятельности института компенсации, неэффективности государственных мер по возмещению расходов, вызванных совершенными преступлениями.

Изучив и проанализировав мировой опыт по оценке экономической стороны преступности, авторами проведена аналитическая работа по сбору, обобщению и анализу большого объема информации с широким географическим охватом данных исследований. В результате авторы приходят к выводу, что в мировом сообществе нет общепринятой классификации затратной части преступлений и единой универсальной методологии расчета экономического ущерба в зависимости от вида преступления и его различных стадий. В зависимости от экономического и социального развития той или иной страны должна разрабатываться своя собственная модель экономической эффективности производства по уголовным делам с учетом всех особенностей.

Авторами на системном уровне проанализированы различные подходы к определению «цены» преступности. В частности, следует отметить подходы к проведению исследований в зависимости от различных видов устанавливаемых и исчисляемых потерь от преступлений. Проанализированы подходы, которые позволяют учитывать отдельно взятые процессуальные издержки; расходы, связанные с уголовным судопроизводством; расходы на содержание уголовно-исполнительной системы и расходы на исполнение наказания и др. Проведенные исследования позволили авторам выявить различия и установить многообразия в подходах и решениях.

Изучив мнения разных ученых, подходов по определению элементов цены преступности, авторами разработана таблица, которая отражает авторскую позицию всех затрат, связанных с преступностью. Особенностью является то, что все издержки разделены на три основные группы: 1) расходы, связанные с профилактикой преступности; 2) совокупная стоимость реакции на совершенное преступление, и 3) ущерб от преступления. В качестве субъектов издержек определены три основные группы – физические и юридические лица, и государство. При этом прямые расходы физических и юридических лиц, связанных с профилактикой (ожиданием) преступлений, не могут быть рассчитаны в силу отсутствия достоверного статистического учета, а расходы государства выражаются в виде содержания государственных структур для выполнения функций по обеспечению правопорядка.

Авторами рассмотрены классификации видов процессуальных издержек, в частности, процессуальные издержки классифицируются по содержанию, по видам процессуальных действий и по форме финансирования.

Представляют интерес рассмотренные проблемы методологии расчета стоимости судебной экспертизы как вида процессуальных издержек. Проведенный анализ, в том числе и ведущих зарубежных стран, позволил отметить, что имеет место неверное применение норм о продолжительности рабочей недели, где авторы предполагают за-

вышение стоимости 1 минуты рабочего времени. Сумма некорректно заложенных затрат в калькуляцию стоимости судебных экспертиз могло повлечь завышение на 24 млн. 711 тыс. 924 тенге. Стоимость фактически исполненных работ не соответствует оплате труда экспертов – установлены низкие нормативы. В стоимость экспертизы заложены максимальные нормы расхода химических реактивов и расходных материалов и др. Все выявленные несоответствия позволили авторам сделать вывод о том, что необходимо разработать и принять новую методику расчета стоимости судебных экспертиз, позволяющую установить их реальную цену.

Отметим, что Республика Казахстан одно из динамично развивающихся государств постсоветского пространства и находится в числе лидеров по темпам проведения правовых реформ, направленных на ускоренное развитие. Страны такого уровня развития выделяют то, что они досконально изучают опыт передовых стран с целью максимальной эффективности внедрения прогрессивных методик в свою систему. Авторами проведен анализ норм уголовно-процессуального законодательства зарубежных стран, регламентирующих процессуальные издержки, которые представляют особый интерес и не имеют аналогов в национальном законодательстве. Так, в работе рассмотрен и критически проанализирован опыт стран СНГ (Азербайджанская Республика, Республика Армения, Республика Беларусь, Кыргызская Республика, Республика Молдова, Республика Таджикистан, Республика Узбекистан, Российская Федерация), Европы (Австрия, Германия, Италия, Франция, Швейцария, Турция, Эстония), Юго-Восточной Азии (Индонезия, Сингапур, Малайзия).

На наш взгляд, было бы возможным исследовать опыт не только указанных стран, но и включить в перечень европейских государств, равно как и в перечень стран, до 2018 года входящих в состав СНГ – Украину. Здесь было бы целесообразно учесть имеющиеся у авторов результаты сравнительно-правового анализа уголовно-процессуального законодательства Украины и Казахстана по видам процессуальных издержек, проведенного ими в 2019 году и включить их в рецензируемую работу (см., например: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2019_3_21). В этом аспекте важно учитывать, во-первых, наличие тесных, исторически сложившихся межгосударственных отношений на дипломатическом, политическом, торгово-экономическом, социально-гуманитарном уровнях; во-вторых, факт принятия в 2011 г. в Стамбуле Украины и Казахстана в Международную ассоциацию судей как полноправных ее членов, что обусловило активизацию разработки и внедрения в правоприменительную практику международных стандартов правосудия; в-третьих, схожесть путей реформирования процессуального законодательства этих стран, на что справедливо обращал внимание Председатель Верховного Суда, а ныне – заместитель Председателя Сената Парламента Республики Казахстан – Бектаз Бекназаров (см., например: https://zib.com.ua/ru/33125-predsdatel_vs_kazahstana_bektas_beknazarov_noviy_upk_kazahs.html).

Так, отметим, в частности, что ввиду изменений, связанных с принятием УПК Украины (2012), активизировались научные разработки криминологов и процессуалистов на уровне диссертаций, публикаций специализированных статей, докладов на международных, общегосударственных, региональных научно-практических конференциях, семинарах, круглых столах. Среди них диссертация Н. Полищак по теме «Процессуальные издержки в уголовном производстве Украины» (2017), статьи Ю. Задорожного (Виды процессуальных издержек в уголовном процессе зарубежных стран, 2017), О. Каплиной (Проблемы определения и распределения процессуальных издержек в уголовном производстве, 2019), цикл работ И. Медицкого (Учение о последствиях преступности: вопросы квалификации, 2013; Консеквенциология преступности: общетеоретические вопросы классификации, 2017; Структура «цены» преступности в криминологической теории, 2018; Материальные последствия физического насилия, 2019; «Последствия» и «цена» преступности: криминологическое содержание и уровни соотношения, 2019; Нематериальные последствия преступности индивидуального уровня (криминологическое измерение), 2019; и пр.), Т. Мельничук (Цена экономической преступности: проблемные аспекты определения и применения, 2013; показатель цены преступности в зарубежной криминологии, 2013), А. Павлишина (Проблемы правового регулирования института процессуальных издержек в уголовном производстве, 2018), С. Слинко (Компенсация в уголовном процессе, 2012), Н. Сметаниной (Понятие и структура «цены» преступности в современной криминологии, 2014), Е. Чернобай (Предпосылки компенсации процессуальных издержек на судебной стадии уголовного процесса, 2015), К. Юртаевой (Современные тенденции экономической преступности в Украине, 2018) и других.

Отдельного внимания заслуживает, на наш взгляд, и опыт Грузии, ранее входившей в состав стран СНГ, в частности, наличия обширного перечня процессуальных издержек и

процедуры их взыскания. Так, особый интерес представляет тот факт, что согласно ст. 91 УПК Грузии, методику исчисления судебных издержек устанавливает Высший совет юстиции Грузии. Размеры же штрафов, например, в случае неявки участника процесса в суд без уважительных причин, должны носить сдерживающий характер и быть пропорциональными причиненному вреду и соответствовать финансовому положению лица.

Рассмотрение и анализ указанных и иных работ, по нашему мнению, мог бы способствовать повышению репрезентативности исследуемой авторами проблематики, выявить и раскрыть как положительные, так и отрицательные стороны рассматриваемого вопроса, во избежание имеющихся законодательных и прочих пробелов и их учета при разработке методик экономического анализа и расчета затрат государства, понесенных при осуществлении досудебного расследования в уголовном судопроизводстве.

Резюмируя проделанную работу, авторами сделаны выводы о необходимости коренной трансформации института процессуальных издержек в Казахстане и кардинальном пересмотре отношения к нему со стороны всех правоохранительных органов и суда. Отмечается неэффективное законодательное и подзаконное регулирование, а отсутствие системной и полной отчетности автоматически снижает интерес правоохранительных органов и суда к полноценной работе по возмещению процессуальных издержек и не дает увидеть целостной картины для принятия адекватных управленческих и организационных решений. Для улучшения создавшейся ситуации авторами предлагаются реализовать ряд мер, которые условно можно разделить на две группы – законодательные и прикладные.

Законодательная группа содержит 11 пунктов, среди которых авторами предлагаются конкретные формулы для расчета стоимости одной минуты рабочего времени и расчета затрат на привод и розыск. И прикладные – описывающие этапы действий и их последовательность в случае утверждения предложенной Методики расчета затрат на розыск и привод.

Позитивно оценивая представленные на рецензирование результаты научного исследования на тему «Инновационные технологии в экономической оценке издержек и выгод преступности (на базе методов криметрики)», подготовленные коллективом авторов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, отметим, что оно (исследование) содержательно, логично, имеет практическую направленность и перспективно в плане осуществления дальнейших научных изысканий. Внедрение его результатов в следственно-судебную практику позволит учесть предыдущие недоработки законодательных органов и обеспечит возмещение вынужденных расходов на уголовное судопроизводство. Результаты могут быть использованы для дальнейшего исследования и разработки мер по усовершенствованию института процессуальных издержек, в том числе в зарубежных научных исследованиях этого вопроса и его имплементации в национальное законодательство и правоприменительную практику.

Рецензия рассмотрена и утверждена на заседании кафедры финансовых и стратегических исследований факультета подготовки специалистов для подразделений стратегических исследований Днепропетровского государственного университета внутренних дел, протокол от 30 октября 2020 г., № 3

*Профессор кафедры,
доктор экономических наук, доцент
Юрий Паршин*

*Заведующий кафедрой,
кандидат юридических наук, доцент
Дмитрий Санакоев*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ МІЖНАРОДНОГО ТА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РІВНЯ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У ІV КВАРТАЛІ 2020 РОКУ

8 жовтня 2020 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Юридична деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники», організований кафедрою адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності.

Дискусія була присвячена питанням взаємодії підрозділів ювенальної превенції Національної поліції з неповнолітніми, які є «в конфлікті» з законом або є постраждалими від проявів насильства. Один із пріоритетних напрямків обговорення – правове та організаційне забезпечення діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції у взаємодії з іншими уповноваженими органами у сфері захисту дітей. До дискусії долучилися представники поліції та науковці Академії поліцейських сил у Братиславі (Словаччина), Академії МВС Республіки Казахстан, Академії правоохоронних органів Генеральної прокуратури Республіки Казахстан, представники підрозділу з питань запобігання злочинності, що займається неповнолітніми, Федерального міністерства внутрішніх справ Республіки Австрія та уповноважені особи ОБСЄ.

Стейкхолдерами на семінар запрошено начальника відділу ювенальної превенції УПД ГУНП в Дніпропетровській області Наталію Лазаренко; голову ГО «Пані Патронеса», регіональну спеціалістку з питань запобігання та протидії домашньому насильству Фонду ООН у галузі народонаселення Анну Карпаченкову; помічницю ректора ДДУВС з гендерних питань Наталію Шуліку.

Також до обговорень долучилися представники органів державної влади, поліціянти Головного управління Національної поліції в Київській області, координатори проекту «Шерифи для нових громад» у Дніпропетровській та Харківській областях, представники ювенальної превенції України та Дніпропетровської області. Активну участь у семінарі взяли науково-педагогічні працівники Національної академії внутрішніх справ, Львівського державного університету внутрішніх справ, Донецького юридичного інституту МВС України, Одеського державного університету

внутрішніх справ, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а також докторанти, аспіранти та здобувачі вищої освіти.

У ході науково-практичного заходу були розглянуті актуальні питання діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції, спрямованої на запобігання правопорушенням вчиненим неповнолітніми та проти неповнолітніх.

Учасники за результатами доповідей визначили основні причини протиправних дій з боку неповнолітніх. Зокрема, виокремили серед них основну – це дитяча бездоглядність. Саме низький рівень батьківського контролю за неповнолітніми спікери вважають одним із наслідків таких явищ, як вживання неповнолітніми наркотиків та алкогольних напоїв. Також доповідачі дійшли висновку, що вчинення в сім'ях насильства зумовлює у подальшому агресивну поведінку неповнолітніх щодо суспільства в цілому та щодо окремих соціальних груп: однокласників, сусідів, родичів.

За результатами роботи семінару були напрацьовані шляхи вдосконалення діяльності всіх суб'єктів, які долучаються до роботи щодо мінімізації протиправної поведінки неповнолітніх та порушень відносно них. Серед основних із них – покращення взаємодії поліції з громадськими організаціями, профільними федераціями з різних видів спорту, закладами культури з метою підвищення позашкільної зайнятості неповнолітніх, особливо тієї категорії, батьки яких не мають фінансової можливості оплачувати подібні заняття.

Також спікери дійшли висновку про необхідність залучати неповнолітніх, які вчиняють правопорушення та схильні до їх вчинення, до волонтерської та гуманітарної діяльності, формуючи у такий спосіб почуття відповідальності на необхідності суспільству. Крім того учасники дискусії вважають за необхідне підвищувати рівень відповідального батьківства шляхом проведення

роз'яснювальної роботи з батьками. Прозвучали пропозиції стосовно створення спеціальних онлайн-платформ, через які неповнолітні могли би звернутися зі своєю проблемою до поліцейського, не ідентифікуючи себе на першій стадії спілкування.

Учасники семінару обговорили заходи впливу та чинні закони, які застосовуються по відношенню до неповнолітніх та їхніх батьків. Зокрема, висловили думку щодо необхідності посилення кримінальної відповідальності за злочини, вчинені відносно неповнолітніх.

29 жовтня 2020 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Мова і право», організований кафедрою українознавства та іноземних мов.

Урочистий захід розпочався із привітань з нагоди 85-ї річниці з Дня народження професора кафедри українознавства та іноземних мов *Анатолія Поповського*.

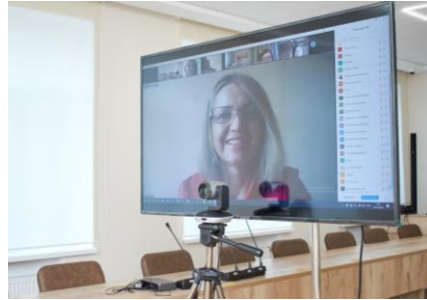
Участь у науковому заході взяли науковці-лінгвісти, юристи, історики, соціологи, психологи, а також здобувачі вищої освіти з провідних вищих навчальних закладів України: Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України,

Харківської державної академії фізичної культури, Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, Львівського державного університету внутрішніх справ, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.

У рамках семінару були обговорені найактуальніші сьогодні питання лінгвістики, серед яких – проблеми юридичної термінології, юридична лінгвістика в Україні та світі, актуальні проблеми психолінгвістики, медіаосвіта та медіавпливи на аудиторію.

Окрему увагу приділено питанням вивчення мов у контексті міжкультурної комунікації та професійної (юридичної) спрямованості іноземної мови. Загалом семінар охопив велике коло актуальних питань розвитку мови як об'єкта філологічних досліджень та права у контексті вивчення мовного компонента. За матеріалами семінару видано збірник тез.

17 листопада 2020 року – II Міжнародна науково-практична конференція «Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства». Захід відбувся за ініціативи Громадської ради при МВС України.

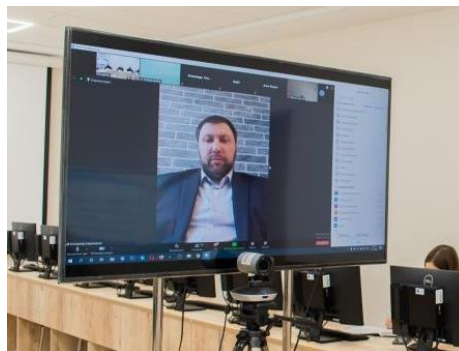

Участь у конференції взяли: ректор ДДУВС полковник поліції Андрій Фоменко, голова Громадської ради при МВС України, голова громадської спілки «Центр запобігання та протидії корупції», радник міністра внутрішніх справ України Володимир Мартиненко, начальник Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) Іван Легостаєв, заступниця голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації Ірина Грицай, проректорка ДДУВС Лариса Наливайко, старший радник з питань боротьби з корупцією Консультативної місії Європейського Союзу в Україні Джозеф Джулай та ін.

До конференції також долучилися фахівці Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, Університету митної справи та фінансів, Національної академії внутрішніх справ, представники громадських організацій тощо.

У рамках конференції учасники презентували власні доповіді. Серед питань, на яких зупинилися докладніше – визначення та аналіз корупційних ризиків як складова запобігання корупції в органах Національної поліції, кримінально-правові проблеми провокації підкупу, особливості діяльності поліцейських в умовах оновленої антикорупційної стратегії, проблеми реєстрації і розгляду повідомлень про корупцію тощо.

За результатами роботи вироблено нові пропозиції до чинного законодавства.

27 листопада 2020 року – Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України та світу». Захід організовано факультетом підготовки фахівців для органів досудового розслідування.

У обговореннях взяли участь близько 100 доповідачів, представники Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції України, практичні працівники правоохоронних та судових органів, науковці та здобувачі вищої освіти з усієї України. Поважними гостями конференції стали представники 8 країн світу: Іспанії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Південної Кореї, Польщі, Словаччини, Румунії та Білорусії.

Привітав учасників та побажав плідної роботи ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ А. Фоменко. Головною метою конференції, як зазначив він, є створення професійного майданчику для відкритого діалогу, обміну думками, актуальною інформацією щодо сучасних безпекових проблем у світлі глобалізаційних процесів. Переконаний, що робота

конференції надасть поштовх до наукового пошуку та вирішення тих проблем, які стануть сьогодні предметом для обговорення науковцями та практиками, сприятиме розробленню рекомендацій щодо покращення стану захищеності прав і свобод людини і громадянина на сучасному етапі розвитку державності в Україні.

Модератор конференції В. Шаблистий, професор кафедри кримінального права та кримінології, розпочав конференцію з виступу про роль юридичної освіти у забезпеченні безпеки держави, особливості та доцільності підготовки фахівців за спеціальністю 081 Право в закладах вищої освіти МВС України. Він акцентував увагу на тому, що студенти ЗВО МОН України, які навчаються за рахунок державного бюджету, працюють після закінчення навчання в основному у приватних юридичних компаніях, кошти платників податків витрачаються точно не за призначенням.

Продовжила дискусію з приводу юридичної освіти у забезпеченні безпеки держави деканка факультету морського права та менеджменту Національного університету «Одеська морська академія» Н. Савінова, яка навила переконливі аргументи щодо неспівпадіння вимог закону до майбутніх юристів та реальної правозастосовної практики.

В. Туляков, проректор з міжнародних зв'язків Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент Національної академії правових наук України, свій виступ з проблем кримінальної політики поєднав із проблемами діяльності ЄСПЛ та правового регулювання території України, яка знаходиться поза межами ефективного контролю держави.

Доктор наук, професор Люблінського католицького університету ім. Івана Павла II Р. Лізут доповів учасникам про особливості сучасного кіберзахисту персональних даних у повсякденному житті.

Д. Жармагамбетова, докторантка Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, свою доповідь присвятила порівняльно-правовому аналізу норм КПК України та КПК Республіки Казахстан щодо особливостей депонування показань у кримінальному процесі.

У цілому конференція пройшла у форматі жвавих обговорень, гострих дискусій та обміну думками, за її результатами буде виданий збірник матеріалів.

30 листопада 2020 року – **Всеукраїнський науково-практичний семінар «Сучасні інформаційні технології у діяльності Національної поліції України»**, організований кафедрою економічної та інформаційної безпеки.

Метою семінару став обмін практичним, викладацьким та науковим досвідом у сфері інформаційного забезпечення діяльності органів та підрозділів Національної поліції і громадських організацій; напрацювання рекомендацій щодо вирішення проблемних питань у цій сфері.

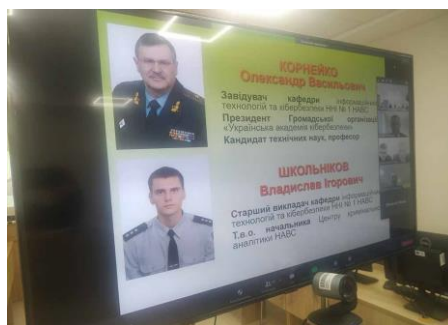

Серед учасників семінару – практичні працівники Нацполіції, науково-педагогічні працівники із закладів вищої освіти МВС, представники науково-дослідних установ, а також курсанти та студенти. До оргкомітету надійшло понад 70 тез доповідей та повідомлень, які будуть опубліковані та

надіслані учасникам. Авторами матеріалів є 7 докторів наук, 24 кандидати наук, практичні працівники, представники громадських організацій та здобувачі вищої освіти.

Серед спікерів заходу – вчені Національної академії внутрішніх справ (м. Київ), Львівського державного університету внутрішніх справ, Хмельницького національного університету, Одеського державного університету внутрішніх справ, Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк), Харківського національного університету внутрішніх справ, Донецького юридичного інституту МВС України (м. Маріуполь).

Долучилися до роботи семінару і працівники практичних підрозділів: Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції (м. Київ), Управління інформаційно-аналітичної підтримки ГУНП в Дніпропетровській області, Донецького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Краматорськ), Управління протидії кіберзлочинам в Дніпропетровській області Департаменту кіберполіції Національної поліції України, Управління патрульної поліції в Дніпропетровській області.

7 грудня 2020 року – **Науково-практичний семінар «Протидія економічній злочинності: теоретичний, методичний та практичний аспекти»**. Захід відбувся за ініціативи кафедри фінансових та стратегічних розслідувань та навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії організованій злочинності та корупції.

Захід проведено з метою консолідації зусиль науковців та практиків, спрямованих на протидію організованій економічній злочинності, пошук шляхів удосконалення діяльності підрозділів Національної поліції, спрямованих на впровадження результатів науково-дослідної роботи ДДУВС у практичну діяльність, а також в освітній процес університету.

Участь у семінарі взяли понад 80 фахівців, серед яких – представники Національної академії внутрішніх справ, Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, Одеського державного університету внутрішніх справ, Донецького юридичного інституту МВС України, Львівського державного університету внутрішніх

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 4
справ, Університету митної справи та фінансів України, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Інституту управління та права Національного університету «Запорізька політехніка», Класичного приватного університету (Запоріжжя), Національної асоціації адвокатів України, Державної установи «Центр пробації» в Дніпропетровській області, Міжрегіональної Академії управління персоналом, а також іноземні колеги і партнери з Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан.

Практичні підрозділи Національної поліції представили працівники Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, а також його територіальних підрозділів у областях, підрозділів карного розшуку та слідчих управлінь Нацполіції в областях та Києві.

У рамках семінару було докладно висвітлено такі питання як актуальні проблеми протидії організованій економічній злочинності та корупції, інтеграція правоохоронної системи України у світовий правоохоронний простір щодо протидії організованим формам злочинності, удосконалення кримінального законодавства та кримінально-правової політики, інформаційно-аналітичне забезпечення протидії організованій злочинності та корупції, роль та місце громадянського суспільства у протидії організованій злочинності та корупції тощо.

За результатами семінару було напрацьовано низку важливих пропозицій щодо удосконалення діяльності органів Національної поліції України та чинних нормативно-правових актів, спрямованих на протидію економічній злочинності.

Окремі пропозиції та практико-орієнтовані узагальнення будуть використані при розробці навчально-методичних матеріалів для підготовки здобувачів вищої освіти, а також при проведенні практичних та факультативних занять, у тому числі, з елементами поліцейського квесту.

15 грудня 2020 року – I Міжнародний круглий стіл «Актуальні проблеми розвитку соціально-економічних систем», який організовано кафедрою аналітичної економіки та менеджменту.

Учасники – здобувачі вищої освіти, аспіранти, викладачі, фахівці Дніпропетровського університету внутрішніх справ та Університету економіки (м. Бидгощ, Польща). Мета заходу – підвищення рівня практичної підготовки майбутніх фахівців та ознайомлення із закордонним досвідом у сфері фінансово-економічної безпеки соціально-економічних систем.

Результатом роботи круглого столу є отримання здобувачами вищої освіти теоретичних та практичних знань та навичок щодо фінансово-економічної безпеки та підвищення ефективності захисту соціально-економічних систем, антикризового управління тощо.

КОНКУРСИ

Щороку Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ бере участь у конкурсі МВС на кращу наукову, науково-технічну та профорієнтаційну продукцію, основною метою якого є підвищення якості навчальних та наукових видань, мотивація до активної видавничої діяльності.

Конкурс проводиться за 13-а номінаціями:

- 1) наукові видання (монографії, науково-практичні коментарі тощо);
- 2) методики, методичні рекомендації (методичні настанови);
- 3) винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- 4) довідкові видання (енциклопедії, енциклопедичні, мовні, лінгвістичні словники, довідники);
- 5) комп'ютерні програми практичного спрямування;
- 6) мультимедійні видання (дистанційні навчальні курси, навчальні відеопосібники тощо);
- 7) підручники;
- 8) навчальні посібники (навчально-методичні та навчальні наочні посібники, хрестоматії, практикуми, робочі зошити тощо);
- 9) виробничо-практичні видання (практичні посібники, практичні поради, методичні посібники, пам'ятки);
- 10) профорієнтаційні відеоролики;
- 11) друкована профорієнтаційна продукція;
- 12) наукові періодичні видання (наукові журнали, збірники наукових праць, у тому числі електронні);
- 13) видання, що містять інформацію з обмеженим доступом.

У 2020 році для участі у Конкурсі університетом було надіслано 14 навчально-наукових праць за 7 номінаціями.

6 жовтня 2020 року за результатами засідання організаційного комітету Конкурсу університетом отримано 5 призових місць із них 2 – дипломи 1 ступеня; 2 – дипломи 2 ступеня; 1 – диплом 3 ступеня у таких номінаціях:

Винаходи, корисні моделі, промислові зразки – Диплом 1 ступеня Патент на корисну модель «Пристрій радіолокаційного розпізнання об'єктів № 139240». Авторський колектив: Фоменко А.Є., Мирошніченко В.О., Рижков Е.В., Гавриш О.С., Махницький О.В.

Методики, методичні рекомендації (методичні настанови) – Диплом 1 ступеня Собакарь А.О., Покайчук В.Я., Поливанюк В.Д. Методичні рекомендації щодо організації та проведення практичних занять з тактико-спеціальної підготовки у нічний час: для курсантів II курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 56 с.

Наукові видання (монографії, науково-практичні коментарі) – Диплом 2 ступеня Павлова Н.В., Птушкін Д.А., Чаплинський К.О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян монографія. Дніпро: ДДУВС; Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 190 с.

Видання, що містять інформацію з обмеженим доступом, – Диплом 2 ступеня Пеньков С.В., Волошина М.О. Організація проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами Національної поліції України : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2019. 270 с.

Навчальні посібники (навчально-методичні та навчальні наочні посібники, хрестоматії, практикуми, робочі зошити), підручники – Диплом 3 ступеня Практикум з Конституційного права: навч. посібник / кол. авт.; ред. Л.Р. Наливайко. Дніпро: ДДУВС, 2019. – 800 с.

ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ

У 2020 РОЦІ ЗДОБУЛИ НАУКОВІ СТУПЕНІ ТА ВЧЕНІ ЗВАННЯ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ УНІВЕРСИТЕТУ:

доктора філософських наук

Несправа Микола Вікторович

Захист відбувся 24 жовтня 2019 року в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (спецрада Д 26.001.43).

Тема дисертації – «Радикалізація джихадизму в Європі кінця XX – початку XXI століть: сутність і тенденції» (спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

доктора юридичних наук

Блінова Ганна Олександрівна

Захист відбувся 25 грудня 2019 року в Запорізькому національному університеті (спецрада Д 17.051.07)

Тема дисертації – «Адміністративно-правові засади інформаційно-забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Запорізькому національному університеті.

Золотухіна Лілія Олександрівна

Захист відбувся 26 грудня 2019 року в Запорізькому національному університеті (спецрада Д 17.051.07)

Тема дисертації – «Публічний інтерес як адміністративно-правова категорія» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Запорізькому національному університеті.

кандидата юридичних наук

Коломієць Вадим Юрійович

Захист відбувся 24 квітня 2019 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.04).

Тема дисертації – «Кримінальна відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень» (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

професора:

**Боняк
Валентина Олексіївна** –
доктор юридичних наук,
професор по кафедрі
теорії та історії держави
і права

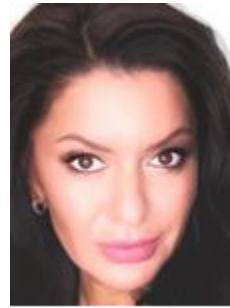
**Логвиненко
Борис Олексійович** –
доктор юридичних наук,
професор по кафедрі
адміністративного права,
процесу та адміністративної
діяльності

**Несправа
Микола Вікторович**
доктор філософських наук,
професор по міжнародних
відносин та туризму

**Пиріг
Ігор Володимирович** –
доктор юридичних наук,
професор по кафедрі криміналістики
судової медицини та психіатрії

**Чаплинська
Юлія Анатоліївна** –
доктор юридичних наук, професор
по кафедрі кримінально-правових
дисциплін

доцента:

**Завгородня
Юлія Степанівна** –
кандидат юридичних наук,
доцент по кафедрі теорії
та історії держави і права

**Обушенко
Наталія Миколаївна**
кандидат юридичних наук,
доцент по кафедрі
цивільно-правових
дисциплін

**Опацький
Роман Миколайович** –
кандидат юридичних наук,
доцент по кафедрі
адміністративного права,
процесу та адміністративної
діяльності

**Рогальська
Вікторія Вікторівна** –
кандидат юридичних наук,
доцент по кафедрі
кримінального процесу

**Сидоренко
Наталія Сергіївна** –
кандидат наук з державного
управління, доцент по кафедрі
публічного управління
та адміністрування

**Фоменко
Андрій Євгенович** –
кандидат юридичних наук,
доцент по кафедрі
загальноправових
дисциплін

Вітаємо з присвоєнням почесного звання!

Президентом України Володимиром Зеленським підписано Указ «Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Незалежності України» № 335/2020 від 21.08.2020. Серед нагороджених – представник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» присвоєно директорові навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації, доктору юридичних наук, професору **Олександрю Сергійовичу ЮНІНУ**.

**У 2020 РОЦІ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВІДБУЛИСЯ ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ**

– у спеціалізованій вченій раді Д 08.727.02 на здобуття наукового ступеня за спеціальністю 12.00.07:

доктора юридичних наук:

Бондаренко Олександр Миколайович – «Теорія та практика вирішення податкових спорів: концептуальні засади»

Крилов Денис Валерійович – «Публічно-сервісна діяльність як основний напрямок державної податкової політики: адміністративно-правовий аспект»

Приходько Андрій Анатолійович – «Адміністративно-правове забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції»

Скрипа Євгеній Васильович – «Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті»

Сорока Лариса Володимирівна – «Адміністративно-правовий механізм реалізації космічної доктрини України»

Щупаківський Роман Володимирович – «Адміністративно-правове регулювання у сфері телекомунікацій»

Юрах Віталій Михайлович – «Адміністративно-правове регулювання участі громадянськості в підвищенні ефективності функціонування органів виконавчої влади»

кандидата юридичних наук:

Аксютіна Анастасія Володимирівна – «Адміністративно-правове забезпечення населення культурними послугами»

Кузьменко Дмитро Олександрович – «Адміністративно-правове регулювання діяльності органів публічної адміністрації в зоні проведення Операції об'єднаних сил»

Новіков Олег Володимирович – «Публічно-правове забезпечення протидії корупції в умовах регіонального розвитку»

Серединський Валентин Валентинович – «Адміністративно-правове регулювання кадрового забезпечення адміністративних судів в Україні»

Тригубенко Віталій Миколайович – «Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення»

Разові захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії (спеціальність – 081 Право, галузь знань – 08 Право):

Шаповалова Ірина Сергіївна – «Застосування слідчим суддею практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні»

Коптєв Андрій Миколайович – «Адміністративні послуги сервісних центрів МВС у сфері безпеки дорожнього руху»

Кириченко Вікторія Леонідівна – «Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру»

– у спеціалізованій вченій раді Д 08.727.04 на здобуття наукового ступеня:

доктора юридичних наук:

Берднік Інна Володимирівна – «Кримінально-правова охорона водних ресурсів» (12.00.08)

Коваленко Андрій Васильович – «Теоретико-прикладні засади кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності в Україні» (12.00.08)

Коротюк Оксана Вікторівна – «Кримінально-правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності» (12.00.08)

Окіпнюк Володимир Тарасович – «Радянські органи державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.): історико-правове дослідження» (12.00.01)

Олійник Олена Сергіївна – «Принципи кримінального права» (12.00.08)

кандидата юридичних наук:

Глуховець Катерина Миколаївна – «Поняття інтересу за кримінальним правом України» (12.00.08)

Карман Василь Васильович – «Кримінально-правове забезпечення охорони державних символів України» (12.00.08)

Сироватка Сергій Сергійович – «Кримінальна відповідальність за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчинені у співучасті» (12.00.08)

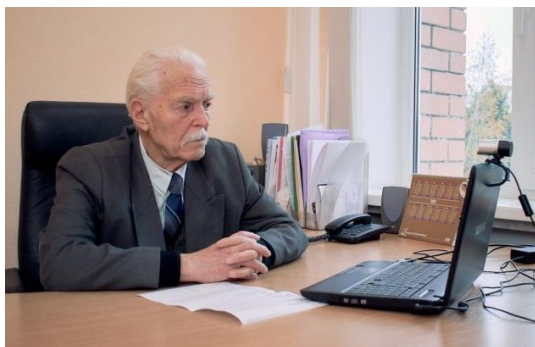
Скок Сергій Георгійович – «Проблеми множинності злочинів при кваліфікації умисних вбивств» (12.00.08)

Разовий захисти дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії (спеціальність – 081 Право, галузь знань – 08 Право):

Єрмоленко Ярослав Владленович – «Конституційна скарга в механізмі охорони прав людини в Україні (загальнотеоретичний аспект)»

ПЕРСОНАЛІЇ

**ВІТАЄМО КОЛЕГУ, ВЧИТЕЛЯ,
ВИДАТНОГО УКРАЇНОЗНАВЦЯ!**

З 85-ЛІТТЯМ

ПОПОВСЬКОГО

Анатолія Михайловича –

*професора кафедри
українознавства та іноземних мов
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ*

Народився 29 жовтня 1935 р. в с. Приют Магдалинівського району Дніпропетровської області. У 1955-57 рр. служив у лавах Радянської армії. У 1962 р. закінчив Дніпропетровський державний університет (нині – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара), 1970 р. – аспірантуру цього університету. У 1972 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук на тему «Лінгвістичне та історико-культурне значення полтавських говорів у формуванні української літературно-національної мови». У 1974 р. присвоєно вчене звання доцента. У 1985-87 рр. навчався у докторантурі університету. У 1990 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук на тему «Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови». Вчене звання професора присвоєно у 1992 р.

У 1991-97 рр. – завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпропетровського державного університету, 1998-99 рр. – завідувач кафедри історії та українознавства Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. Нині – професор кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, де викладає курс ораторського мистецтва, української мови за професійним спрямуванням, а також є керівником предметно-методичної секції з української мови.

Автор 945-и публікацій з історії української літературної мови, лексикографії, діалектології, ономастики, термінології, української літератури, зокрема монографія «Дешифр про українські прізвища» (2020), поетична збірка «У роздумах плінного часу...» (2020). Підготував 20 кандидатів та 2-х докторів філологічних наук. Був офіційним опонентом на захистах 85 кандидатських і 9 докторських дисертацій. Його послідовниками є 6 членів Національної спілки письменників України, під його керівництвом підготовлено та презентовано 19 збірок поетів-початківців.

Член спеціалізованих вчених рад (Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара та Запорізький національний університет) із захисту докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Член редакційних колегій кількох наукових фахових видань України.

Колом наукових інтересів А.М. Поповського є етнолінгвістика, історія мови й антропоніміки, мова професії, правознавча термінологія, ораторське мистецтво.

Нагороджений почесною грамотою «За особливі заслуги перед Українським народом» та знаком Президії Верховної Ради України, відзнакою Міністерства освіти і науки України «Відмінник освіти України». Указом Президента України присвоєно почесне звання «Заслужений працівник освіти України» (2018). Нагороджений цінним подарунком Голови Верховної Ради України (2019) та грамотою Міністра внутрішніх справ України (2019).

Колектив університету щиро бажає ювілярові міцного здоров'я та невичерпного натхнення, наукова і творча діяльність якого завжди є життєвим дороговказом для науковців та всіх, чия діяльність слугує інтересам сьогодення та майбутнього України!

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ З ЮВІЛЕЯМИ!

ШЕМШУЧЕНКА Юрія Сергійовича

академіка-секретаря відділення екологічного, господарського та аграрного права, дійсного члена (академіка) НАН України та НАПрН України

Народився 14 грудня 1935 р. у м. Глухові Сумської обл. У 1962 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 1962–1966 рр. працював помічником прокурора, прокурором району в Сумській обл. Протягом 1966–1969 рр. навчався в аспірантурі при Інституті держави і права АН УРСР (нині – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України), після закінчення якої працював у цьому ж інституті: з 1972 р. – старший науковий співробітник, з 1979 р. – завідувач відділу, а з 1988 р. по теперішній час – директор інституту.

У 1970 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Прокурорський нагляд за законністю в діяльності виконкомів місцевих Рад» (спеціальність 12.00.02), у 1979 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Організаційно-правові проблеми державного управління охороною навколишнього середовища в СРСР» (спеціальність 12.00.02, нині – 12.00.07). Вчене звання професора присвоєно у 1985 р. Обраний дійсним членом (академіком) Національної академії наук України у 1992 р., дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1993 р.

Напрями наукової діяльності – конституційне право, адміністративне управління, екологічне і космічне право. Опублікував понад 900 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Правовые проблемы экологии» (1989), багатотомник «Антологія української юридичної думки: у 10 т.» (у співавт., 1998), «Український парламентаризм: минуле і сучасне» (у співавт., 1999), «Юридична енциклопедія: в 6 т.» (голов. ред.), «Конституція України: Науково-практичний коментар» (2003), «Земельний кодекс України: Коментар» (2003), «Теоретические проблемы гармонизации законодательства Украины с европейским правом. Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы» (2003), «Антологія української юридичної думки: у 10 т.» (у співавт., 2003–2005), «До проблеми формування законодавчої політики в Україні» (2005), «Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар» (2004), «Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології» (2006), «Теоретические проблемы современного экологического законодательства в Украине» (у співавт., 2006), «Великий енциклопедичний юридичний словник» (2007), «Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства» (у співавт., 2007), «Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка» (у співавт., 2007), «Екологічне право України: Академічний курс: підручник. 2-ге вид.» (у співавт., 2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Космічне право: підручник» (2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права» (у співавт., 2013 (укр.), 2017 (англ.)), «Джерела конституційного права України» (у співавт., 2014), «Теоретичні проблеми розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі» (у співавт., 2015), «Формула демократії: народ – конституція - влада» (2016), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т.3: Загальна теорія права (у співавт., 2017), Т.17: Кримінальне право (у співавт., 2017).

Входив до складу Конституційної комісії Верховної Ради України і робочої групи по розробці проекту Конституції України 1996 р., а також був членом Комісії з підготовки змін до Конституції України та інших законопроектів (2000), Національної конституційної ради (2008), Конституційної Асамблеї (2012–2014). З 2015 р. активно працює у складі Конституційної Комісії щодо внесення змін і доповнень до Конституції України. Протягом десяти років (1994–2004) очолював Комісію з питань громадянства при Пре-

зидентові України. Є членом Секції суспільних наук Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки (з 1993).

Один із співавторів проектів законів України «Про наукову і науково-дослідну діяльність», «Про полювання і мисливське господарство», «Про енергозбереження», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення в наслідок Чорнобильської катастрофи», «Земельного кодексу України» та ін. Один з ініціаторів розроблення міжнародного глобального договору з питань охорони навколишнього середовища.

Академік Української академії політичних наук (1995), дійсний член Міжнародної академії екологічного права (США). Експерт Ради Європи з екологічного права (1993), член Міжнародного арбітражного суду, Комісії екологічного права Міжнародного союзу захисту природи, Почесний член Інституту правових досліджень Польської академії наук, член Міжнародної академії порівняльного права, Голова Міжнародного центру космічного права НАН України (1998).

Головний редактор журналів «Правова держава», «Держава і право», «Часопис Київського університету права», «Судова апеляція» та ін. Голова спеціалізованої вченої ради Д 26.236.01 в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Заслужений діяч науки і техніки України (1995). Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V, IV, III, II ступенів (1999, 2006, 2009, 2016), орденом «За заслуги» III ступеня (2010), орденом Володимира Мономаха (2015), золотою медаллю НАПрН України (2015), Почесною грамотою Верховної Ради України (2002), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2003), Відзнакою Конституційного Суду України (2015), Відзнакою НАН України «За підготовку наукової зміни» (2015), Подякою Міністерства освіти і науки України (2018). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2004), Премії НАН України імені М. П. Василенка (1998), Премії імені Ярослава Мудрого (2014). Почесний ректор Київського університету права НАН України.

НОРА Василя Тимофійовича

дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 20 грудня 1940 р. у с. Мусіївка Хорольського р-ну Полтавської обл. У 1967 р. закінчив юридичний факультет Львівського держуніверситету ім. І. Я. Франка (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка). З 1967 р. по 1969 р. працював народним суддею Луцького р-ну на Волині. У 1972 р. закінчив аспірантуру Львівського державного університету. З 1972 р. працював у цьому закладі на посадах асистента, старшого викладача, заступника декана, декана юридичного факультету, доцента, завідувача кафедри кримінального права і процесу, а з 1999 р. і до сьогодні – завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка.

У 1972 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Майнова відповідальність за шкоду, завдану неправильними актами у сфері адміністративного управління» (спеціальність 12.00.03), у 1989 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Правові і теоретичні основи захисту порушених злочином майнових прав у радянському кримінальному процесі» (спеціальність 12.00.09). Науковий ступінь доктора юридичних наук присуджено у 1989 р. Вчене звання професора присвоєно у 1990 р. У 2000 р. був обраний членом-кореспондентом, а у 2009 р. – дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України). Керівник Західного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України (2010-2018).

Напрями наукової діяльності – правові проблеми захисту прав та законних інтересів потерпілих від злочинів, питання кримінального судочинства і судоустрою. Опублікував понад 250 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Кримінальний процес України: підручник» (у співавт., 1992, 1999), «Практикум з кримінального процесу України: навчальний посібник» (1994, 2000, 2008, 2017), «Судові витрати у кримінальному процесі України» (у співавт., 2003), «Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2003, 2004, 2005, 2006), «Прокурорський

нагляд в Україні: навчальний посібник» (у співавт., 2002), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Захист прав потерпілих від злочину в англо-американській правовій системі та кримінальному судочинстві України» (у співавт., 2009), «Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ» (у співавт., 2010), «Прокурорський нагляд в Україні: підручник» (2010), «Використання непрямих доказів у кримінальному судочинстві України: монографія» (у співавт., 2011), «Конституція України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2011), «Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2012), «Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні» (у співавт., 2015), «Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею» (2017).

Голова спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка, член спеціалізованої вченої ради Д 26.001.05 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Брав участь у підготовці проектів Кримінального процесуального кодексу України, законів України «Про прокуратуру», «Про боротьбу з корупцією» та інших нормативно-правових актів.

Тривалий період був членом Вищої ради юстиції України (1998-2004), науково-консультативних рад при Верховному Суді України та Вищому спеціалізованому Суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Член науково-методичної ради при Генеральній прокуратурі України.

Відповідальний редактор збірника наукових праць «Вісник Львівського національного університету», член наукової ради всеукраїнського юридичного журналу «Право України», член редакційної колегії юридичних журналів «Вісник прокуратури України», «Адвокат», «Вісник кримінального судочинства».

Заслужений юрист України (1998). Нагороджений орденом «За заслуги» III, II ступенів (2003, 2016), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2000), Грамотою Верховної Ради України (2009, 2010). Відзначений почесною відзнакою Верховного Суду України «За вірність закону» (2005). Заслужений професор Львівського університету (2004), Почесний доктор Національного університету «Острозька академія» (2011). Почесний працівник прокуратури України, старший радник юстиції (2001). Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2002).

ШЕПІТЬКА Валерія Юрійовича
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 20 грудня 1960 р. у м. Ромни Сумської обл. У 1986 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). У 1988–1991 рр. навчався в аспірантурі цього закладу. З 1991 р. – на викладацькій роботі у зазначеному навчальному закладі на посадах асистента, доцента, професора кафедри криміналістики. З 1996 р. – завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

У 1991 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Допит неповнолітніх: психологія і тактика» (спеціальність 12.00.09), у 1996 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці» (спеціальність 12.00.09). Науковий ступінь доктора юридичних наук присуджено у 1996 р. Вчене звання професора присвоєно у 1997 р. У 2000 р. обраний членом-кореспондентом, а у 2009 р. – дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України).

Напрями наукової діяльності – дослідження проблем криміналістичної техніки і тактики, методики розслідування злочинів, судової експертизи, юридичної психології. Має десять патентів на винаходи та авторських свідоцтв. Опублікував понад 400 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике» (1995), «Обыск: тактика и психология»

(у співавт., 1997), «Криминалистическая тактика: теории и тенденции» (у співавт., 1997), «Криміналістика: Підручник» (у співавт., 1998, 2001, 2004, 2008, 2016), «Довідник слідчого» (2001, 2003, 2008, 2013), «Теория криминалистической тактики: монографія» (2002), «Руководство по расследованию преступлений» (у співавт., 2002, 2008), «Криміналістика: Курс лекцій» (2003, 2005, 2006, 2011), «Настільна книга слідчого» (у співавт., 2003, 2007, 2008, 2010, 2011), «Криміналістика: Словник термінів» (2004), «Юридична психологія: Підручник» (у співавт., 2004, 2008), «Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності (окремі криміналістичні методики): монографія» (у співавт., 2006), «Психологія судової діяльності» (2006), «Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія» (2007), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Керівництво з розслідування злочинів» (у співавт., 2009, 2010), «Інтеграція права та інформатика: прикладний і змістовний аспекти: монографія» (у співавт., 2012), «Криміналістика: ситуаційні моделі та завдання: навчальний посібник» (у співавт., 2012), «Проблеми лекції по криміналістиці» (2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки України: стан, проблеми та шляхи розвитку» (у співавт., 2013 (укр.), 2018 (англ.)), «Розслідування злочинів корупційної спрямованості» (у співавт., 2013), «Textbook of criminalistics. Volume 1: General Theory» (у співавт., 2016), «Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції: монографія» (у співавт., 2017), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія» (у співавт., 2018).

Брав участь у розробці Кримінального процесуального кодексу України, законопроектів «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про зброю», «Про дактилоскопію», «Про боротьбу з тероризмом», «Про боротьбу з корупцією», «Про боротьбу з економічною злочинністю», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про підготовку та атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації», «Про протидію корупції в Україні», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», «Про державне бюро розслідувань» та ін.

Голова редакційної ради, головний редактор Міжнародного науково-практичного юридичного журналу «Криміналіст першодрукований», співголова редакційної колегії збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», член редколегій юридичних журналів «Право України» та «Вісник кримінального судочинства», член редакційної ради науково-практичного медичного журналу «Український вісник психоневрології», член редколегії науково-практичного журналу «Судово-медична експертиза»; член редакційної ради науково-практичного журналу «Судебная экспертиза Баларуси», член редакційної ради міжнародних наукових журналів Проекту SWorld, член редколегій збірників наукових видань: «Криміналістика та судова експертиза», «Проблеми законності», «Вісник Національної академії правових наук України», «Питання боротьби зі злочинністю», «Науковий вісник Львівського торговельно-економічного університету: Серія юридична».

Член спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, а з 2002 р. – її вчений секретар. З 1997 р. – вчений секретар відділення кримінально-правових наук Національної академії правових наук України, є головою Координаційного бюро з проблем криміналістики, судової експертизи та юридичної психології НАПрН України. З 1998 р. завідує лабораторією «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Президент Міжнародного Конгресу криміналістів (2012), Почесний член Литовського товариства криміналістів 2013, Почесний член спілки юристів України (2001), член міжнародної поліцейської асоціації (ІРА) (1998).

Учасник бойових дій, нагороджений медалями «Воїну-інтернаціоналісту» (1988), «70 років Збройних Сил СРСР» (1998), «Ветеран війни – учасник бойових дій», медаллю Верховної Ради України «Десять років незалежності» (2001), «20 років з дня виведення військ з Афганістану», орденом «За доблесть и честь» (2009), орденом «Defendens Justitiam» (Рада з суспільних нагород ООН, 2010), орденом «Корона Європи» I ступеня (Рада з суспільних нагород ООН та Європейська академія природничих наук, 2010), Почесною відзнакою Української секції Міжнародної поліцейської асоціації «За мужність і професіоналізм» (2011), відзнакою Президента України – пам'ятною медаллю «25 років

виведення військ з Афганістану» (2015), Відзнакою МАРТІС «Золота фортуна» – медалю «Незалежність України» (2015).

Заслужений діяч науки і техніки України (2003), Заслужений професор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2017), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2019), стипендіат Фонду юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса (2002), лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2003, 2006, 2017). Нагороджений Грамотою Генеральної прокуратури України (2018).

ЩЕРБИНУ Валентина Степановича
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 7 листопада 1950 р. у с. Новоандріївка Новгородківського р-ну Кіровоградської обл. У 1978 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка), де і залишився працювати, пройшовши шлях від асистента до завідувача кафедри господарського права.

У 1983 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Правове становище учасників арбітражного процесу» (спеціальність 12.00.04), у 1996 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Проблеми попередження господарських правопорушень в умовах становлення ринкової економіки» (спеціальність 12.00.04). Вчене звання доцента присвоєно у 1989 р., а вчене звання професора – у 2001 р. У 2004 р. обраний членом-кореспондентом, а у 2009 р. – дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України).

Напрями наукової діяльності – проблеми господарського права і господарського процесуального права. Опублікував понад 180 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Попередження господарських правопорушень» (1993), «Очерки акціонерного права України» (у співавт., 1995), «Господарське право України: навчальний посібник» (1995, 1996, 1998, 1999, 2001, 2002), «Арбітражний процес» (у співавт., 1999), «Господарське право: підручник» (2003, 2005, 2006, 2007, 2009, 2012, 2013), «Правові проблеми створення та діяльності промислово-фінансових груп в Україні» (у співавт., 2005), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Актуальні проблеми правового регулювання розвитку підприємницької діяльності в Україні» (у співавт., 2008), «Суб'єкти господарського права України» (2008), «Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар» (2004, 2008, 2012), «Система органів державного управління та регулювання в сфері підприємницької діяльності: монографія» (у співавт., 2010), «Актуальні проблеми господарського права (Загальна частина): навчальний посібник» (2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права» (у співавт., 2013 (укр.), 2017 (англ.)), «Актуальні проблеми господарського права (Особлива частина): навчальний посібник» (2016).

Член редакційної колегії видань: «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки», «Приватне право і підприємництво», «Вісник господарського судочинства», «Вісник Вищого адміністративного суду України», «Бюлетень законодавства і юридичної практики».

Заступник голови спеціалізованої вченої ради Д 26.001.06 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Академік Академії наук вищої школи України (1999). Приймав участь у складі робочої групи з розробки проекту Господарського кодексу України.

Заслужений юрист України (2009), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2019). Оголошено подяку Президента України (2009). Нагороджений знаками Міністерства освіти і науки України «Відмінник освіти України» (1999) та «За наукові досягнення» (2008), нагрудним знаком Вищого арбітражного суду України «Почесний працівник арбітражного суду України» та нагрудним знаком і платівкою Вищого господарського суду України «85 років арбітражно-судовій системі України». Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2012).

У 2020 РОЦІ НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИПУЩЕНО ДРУКОМ ВИДАННЯ:

Безпека підприємництва : моногр. у складі міжнар. автор, кол. / [Рибальченко Л. В., Рижков Е. В., Тютченко С. М та ін.]. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 180 с.

ISBN 978-617-645-392-5

Монографія «Безпека підприємництва» являє собою наукову працю, в основу якої покладено дослідження науковців в галузі економічної безпеки підприємництва, національної та міжнародної економіки.

Монографія призначена для науковців, викладачів, магістрантів, аспірантів, студентів, державних службовців, фахівців, менеджерів підприємств та фінансових установ, а також широкого кола читачів, які досліджують проблеми економічної безпеки вітчизняної та міжнародної економіки.

Малишко В. М. Феномен приватирства в Британській імперії (1583–1856) як предмет історико-правової науки: поняття, методологія, джерела та наукові концепції : монографія ; за ред. к.ю.н., проф., засл. юриста України І. Б. Усенка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 260 с.

ISBN 978-617-7665-96-9

У монографії проаналізовано розвиток правового інституту приватирства в Британській імперії (1583–1856) в загальнонауковому контексті, зокрема поняття й терміни, методологію, джерельну основу, англо-американську історіографію еволюції приватирства. Приділено увагу еволюції предмета дослідження в історико-правовій науці Російської імперії, СРСР і пострадянського простору.

Для науковців, аспірантів та студентів спеціальностей з історії, політології та права.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5584>

Мурашкін М. Г. Естетика і символіка: монографія. Дніпро : ДДУВС ; Моноліт, 2020. 240 с.

ISBN 978-617-7369-53-9

У монографії досліджено особливості естетики і символіки, одним із предметів яких є сфера людських відчуттів і станів. Встановлено, що неокласична естетика розглядає розум, вилетений в світ. Але естетика в своїх категоріальних структурах значно відсторонюється від безпосереднього досвіду. Тому і виникає необхідність в символіці, тобто в виробленні певних внутрішніх законів і критеріїв точності, які так значно не відсторонюють предмет дослідження від безпосереднього життя.

Символи як інонаукову форму знання досліджує символіка, яка має певні закони, має свої критерії встановлення істини. Ці закони і критерії символіки не протирічать структурам і категоріальним системам естетики.

Монографія призначена для наукових співробітників, які мають інтерес до проблем естетики, символіки, філософії мистецтва, релігієзнавства.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5022>

Завгородній В. А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти : монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 536 с.

ISBN 978-617-7665-95-2

Монографія є комплексним дослідженням феномену впливу практики Страсбурзького суду на юридичну діяльність в Україні. На основі положень сучасних теорій юридичної та судової практики запропоновано авторський підхід до розуміння поняття «практика Європейського суду з прав людини», виокремлено його суттєві риси, з-поміж яких особливу увагу приділено прецедентності та джерельності, а також визначено структуру цього явища правової дійсності. В роботі з'ясовано юридичну природу рішень Суду Ради Європи, багатоманітність їх прояву в правовій реальності, визначено функції постанов цієї міжнародної правозахисної інституції, а також значення окремої думки судді Європейського суду з прав людини для правової доктрини й юридичної практики.

Особливу увагу в роботі приділено механізму імплементації постанов Страсбурзького суду в національній правовій системі, а також різним аспектам впливу практики Суду Ради Європи на теоретичну та практичну юридичну діяльність в Україні.

Для науковців, здобувачів вищої освіти спеціальностей «Право» та «Правоохоронна діяльність», працівників судових, правоохоронних та правозахисних інституцій, чия професійна діяльність пов'язана з тлумаченням і застосуванням норм національного законодавства з урахуванням правових позицій Європейського суду з прав людини.

Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації : монограф. ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б. О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2020. 520 с.

ISBN 978-617-7665-98-3

Висвітлено адміністративно-правові засади формування та реалізації ювенальної політики в Україні. Визначено поняття та специфіку ювенальної політики як об'єкта адміністративно-правової реалізації. Розглянуто елементи адміністративно-правового механізму та засад формування та реалізації ювенальної політики в Україні, систематизовано основні напрями адміністративної діяльності державних установ та громадських організацій. Проаналізовано зарубіжний досвід та сформульовано передумови і пріоритети його запозичення в Україні, а також окреслено основні напрями щодо оптимізації адміністративно-правової реалізації ювенальної політики в Україні.

Призначено для науковців, викладачів і студентів, юристів-практиків, широкого кола читачів.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5585>

Халапсіс О. В. Народ Юпітера: метафізика римської ідеї : монографія. Дніпро : Інновація, 2020. 248 с.

ISBN 978-966-8676-57-3

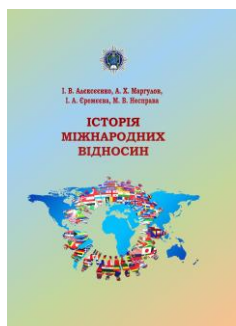
У монографії розглянуто римський цивілізаційний проєкт в філософсько-історичному ракурсі, а римська державність представлена в метафізично-релігійному контексті. Внутрішня та зовнішня політика Стародавнього Риму інтерпретується через введений автором концепт *Iovem imperium*. Виділені ключові принципи римського цивілізаційного проєкту: принцип священної громади, принцип єдності крові та духу, принцип корпоративності.

Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 листоп. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 296 с.

У збірнику однойменної конференції висвітлено теорію та практику світового досвіду протидії корупції, теоретико-правові та філософського методологічні аспекти цього феномена, особливості застосування адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального та інших галузей законодавства щодо запобігання та протидії цьому явищу, а також практику правоохоронної діяльності в цій галузі.

Для науковців, викладачів, здобувачів, працівників-практиків правоохоронних органів.
<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5566>

Історія міжнародних відносин : підруч. / І. В. Алексеєнко, А. Х. Маргулов, І. А. Єремєєва, М. В. Несправа. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 228 с.
ISBN 978-617-7665-97-6

Підручник охоплює основні події і проблеми історії міжнародних відносин від найдавніших часів до сучасності. У книзі характеризуються головні тенденції, принципи і звичаї міжнародних відносин, роль і значення міжнародних конгресів, конференцій і договорів.

Призначено для студентів спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» та всіх, хто цікавиться проблемами міжнародних відносин.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5513>

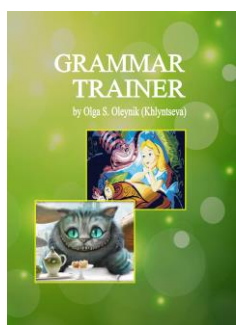

Недря К. М. Стресостійкість у роботі поліцейського : навч.-практ. посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 124 с.
ISBN 978-617-7665-22-8

Висвітлено базові питання теорії та практики професійних стресів у роботі працівників поліції, а також заходи щодо підвищення рівня їхньої стресостійкості.

Рекомендовано для поліцейських, а також педагогів-психологів, які викладають у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку фахівців для Національної поліції України та забезпечують початкову підготовку, підвищення кваліфікації й спеціалізацію працівників.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5718>

Oleynik O. (Khlyntseva). Grammar trainer : Handbook. Dipro : Dnipropetrovsk State University of Internal affairs, 2020. 204 p.
ISBN 978-617-7665-19-8

Практикум «Граматичний тренажер» містить граматичний матеріал, а також практичні вправи для закріплення поданого матеріалу. Граматика переважно подається у вигляді схем та граматичних шаблонів. З метою візуалізації та кращого розуміння значення граматичних конструкцій та їх практичного використання, вивчення. Поданий матеріал надає можливість ознайомитися з політичною, економічною та юридичною лексиками англійської мови. Вправи у вигляді текстів дають можливість розвивати навички мовлення. Це можуть бути перекази текстів, діалоги (питання – відповідь).

Для студентів вищих навчальних закладів та курсантів юридичного, економічного та політологічного спрямувань.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5719>

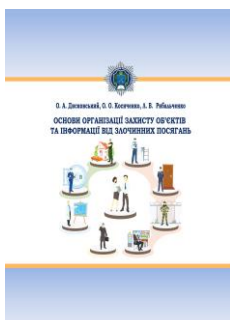
Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2020. 164 с.

ISBN 978-617-7665-93-8

У посібнику у вигляді структурно-логічних схем та таблиць подано навчальний курс теорії влади. Посібник також містить контрольні запитання по розділам, тестові завдання, перелік використаних першоджерел та глосарій.

Для викладачів, студентів та слухачів вищих навчальних закладів.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5508>

Основи організації захисту об'єктів та інформації від злочинних посягань: навч. посібник для слухачів магістратури / О. А. Дісковський, О. О. Косиченко, Л. В. Рибальченко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 96 с.

ISBN 978-617-7665-94-5

Викладено основи організаційного захисту інформації, види загроз інформаційній безпеці, основні напрямки, принципи й умови захисту. Описано організаційну структуру служби безпеки, висвітлено питання забезпечення безпеки інформації під час проведення нарад, переговорів, під час роботи з персоналом. Також розглянуто питання організації охорони об'єктів і

пропускового режиму.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5493>

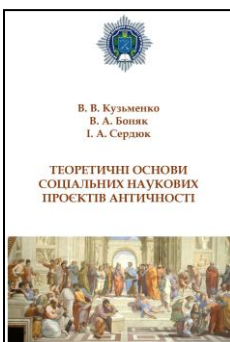
Алгоритми дій працівників патрульної поліції на місці події (у схемах): навч. посібник / Р.Г. Валєєв, О.О. Мислива, В.В. Фурса, Ю.В. Герасимчук. Дніпро: ДДУВС, 2020. 140 с.

ISBN 978-617-7665-89-1

Навчальний посібник підготовлено згідно з вимогами статей 72, 73, 74 Закону України «Про Національну поліцію», які регламентують професійне навчання поліцейських, первинну професійну підготовку та підготовку поліцейських у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. У навчальному посібнику розглядаються алгоритми типових дій патрульних поліцейських на місці події. При його підготовці було використано досвід викладання дисциплін практичного спрямування та основних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки.

Розрахований на курсантів, слухачів, ад'юнктів, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а також співробітників Національної поліції України.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5104>

Теоретичні основи соціальних наукових проєктів античності: навч. посібник / В. В. Кузьменко, В. А. Боняк, І. О. Сердюк; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. В. Кузьменка. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 96 с.

ISBN 978-617-7665-90-7

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми навчальних дисциплін «Філософія», «Філософія права», «Соціологія права», «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави та права» та «Методологія наукової діяльності».

З огляду на сучасні досягнення філософської думки й юридичної науки, системно висвітлено наукові соціальні проєкти Платона й Аристотеля, присвячені устрою держави.

Розраховано на здобувачів вищої освіти, аспірантів, ад'юнктів, науково-педагогічних працівників, а також усіх тих, хто цікавиться основами соціальних наукових проєктів античності.

<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5180>

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ КОЛЕЗИ

кандидат юридичних наук, професор
МАКАРЕНКО Євген Іванович
(02.10.1949 – 30.10.2020)

Народився 2 жовтня 1949 р. с. Володимирівка Очаківського р-ну Миколаївської обл. У 1968-1970 р. проходив дійсну військову службу в Середньоазіатському прикордонному окрузі. У 1974 р. за слідчо-криміналістичною спеціалізацією закінчив Ташкентську вищу школу МВС СРСР (нині – Академія МВС Республіки Узбекистан), 1982 р. – заочну ад'юнктуру при Московській вищій школі міліції МВС СРСР (нині – Московський університет МВС Росії).

У 1985 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Розслідування квартирних крадіжок, учинених групою осіб» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза). У 1990 р. присвоєно вчене звання доцента, у 2007 р. – професора.

Працював на посадах старшого слідчого Слідчого управління УВС Ташкентського міськвиконкому, старшого викладача, заступника начальника кафедри криміналістики Ташкентської вищої школи МВС СРСР, з 1992 р. – доцентом, заступником начальника кафедри криміналістики Харківського національного університету внутрішніх справ, з 1998 р. – начальником кафедри організації боротьби з контрабандою Академії митної служби України (нині – Університет митної справи та фінансів), з 2001 р. – начальником кафедри криміналістики Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, з 2006 р. – професором цієї кафедри. З 2011 р. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», де був також головою вченої ради університету. З 1970 по 2005 р. перебував на службі в органах внутрішніх справ. Полковник міліції у відставці.

Головними напрямками його наукової діяльності були проблеми розслідування злочинів проти власності. Автор понад 100 науково-методичних праць, у тому числі 30 монографій і навчальних посібників, присвячених питанням розслідування злочинів та криміналістичної підготовки кадрів для правоохоронних органів. Підготував трьох кандидатів юридичних наук. Був членом редакційних колегій збірника наукових праць «Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» та наукового журналу «Право і суспільство».

Нагороджений нагрудним знаком «Кращий працівник МВС України» із занесенням на Дошку Пошани Міністерства (2004) та відзнаками «Почесний знак МВС України» і «Ветеран органів внутрішніх справ України» (2005), «Відмінник освіти України» (2006).

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ УКРАЇНИ

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ГЛУШКОВ Валерій Олександрович
(28.10.1947 – 07.10.2020)

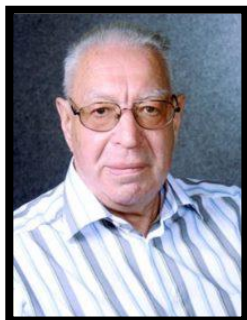
У 1972 р. закінчив Одеський державний медичний інститут (нині – Одеський національний медичний університет), 1975 р. – юридичний факультет Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова (нині – Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова). У 1975-1981 рр. працював лікарем. З 1981 р. в Київській вищій школі МВС СРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ), з 1991 р. – начальник кафедри загально-

юридичних наук, з 1993 р. – проректор з наукової роботи Київського інституту внутрішніх справ при Українській академії внутрішніх справ, 1995–1999 рр. – начальник відділу Міжвідомчого науково-дослідного центру при Координаційному комітеті по боротьбі з організованою злочинністю і корупцією при Президентові України; 1999–2003 рр. – начальник Центру організації та координації наукових досліджень вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ МВС України; 2003–2006 рр. – державний експерт Управління державної безпеки РНБО України; 2006–2007 рр. – перший проректор Академії управління МВС України; 2007–2010 рр. – завідувач кафедри кримінального права і кримінології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; 2010–2015 рр. – завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії СБУ. З 2015 р. працював професором кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права.

Автор понад 400 наукових та навчально-методичних праць, серед яких 11 монографій, 13 підручників, 19 навчальних посібників. За його наукового керівництва захищено 7 докторських та понад 30 кандидатських дисертацій, і сформовано в Україні наукові школи кримінального права та оперативно-розшукової діяльності.

Був одним із розробників Законів України «Про боротьбу з тероризмом», «Про оперативно-розшукову діяльність (нова редакція)», «Про протимінну діяльність», «Про захист об'єктів критичної інфраструктури (проект)», «Оперативно-розшуковий Кодекс України (проект)», «Про охорону здоров'я», Кримінального кодексу України, а також брав участь у створенні нормативно-правової основи діяльності Національного бюро розслідувань України.

Очоловав спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка та Національній академії СБУ.

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

ДОДІН Євген Васильович
(27.01.1931 – 26.11.2020)

Після закінчення у 1953 р. Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова (нині – Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова) працював в Одеській обласній прокуратурі.

У 1958-1965 рр. викладав в Одеській спеціальній середній школі міліції (нині – Одеський державний університет внутрішніх справ). У 1965-1980 рр. викладав в Одеському держуніверситеті, де пройшов шлях від старшого викладача до професора кафедри. У 1980-1989 рр. очолював кафедру адміністративного права і управління Київської вищої школи МВС СРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ). У 1989-1997 рр. – професор кафедри адміністративного права та управління в Одеському держуніверситеті. З 1997 р. з Одеської державної юридичної академії (нині – Національний університет «Одеська юридична академія»), де очолював кафедру морського і митного права.

Автор (співавтор) низки підручників, монографій, серед яких: «Доказательства в административном процессе» (1973), «Доказывание и доказательства в правоприменительной деятельности органов советского государственного управления» (1976), «Административная деликтология. Часть общая» (1998), «Таможенные операции на морском транспорте» (2001), «Правове регулювання переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України» (2015), «Експерт та спеціаліст у митній справі України» (2004). Підготував понад 100 кандидатів і докторів юридичних наук.

У 2011 р. нагороджений орденом Князя Ярослава Мудрого V ступеня.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Аксютіна Анастасія Володимирівна – старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Алібеков Аділ Єралієвич – докторант Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан

Алієва-Барановська Віра Миколаївна - доцент кафедри цивільного та господарського права Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом, кандидат юридичних наук, доцент

Анісімов Дмитро Олексійович – викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Антонюк Ірина Андріївна – аспірант кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Бегалієв Єрнар Нурланович – професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін Інституту післявузівської освіти Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан, доктор юридичних наук, професор, почесний працівник освіти Республіки Казахстан

Березняк Василь Сергійович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Берлач Анатолій Іванович – завідувач кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор

Блінова Ганна Олександрівна – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Брендель Ольга Іванівна – науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків

Васильченко Валерія Віталіївна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Великий Юрій Миколайович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Влад Катерина Геннадіївна – здобувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Волошина Марина Олександрівна – доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Давлєтова Ганна Василівна – асистент кафедри політології та права Національного університету «Запорізька політехніка»

Дядічко Вадим Ігорович – здобувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ємець Олег Миколайович – доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Іваниця Андрій Володимирович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Іздебська Уляна Ігорівна – здобувач вищої освіти ОКР «Магістр» Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Капінус Марія Андріївна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри політології та права Національного університету «Запорізька політехніка», доктор юридичних наук, доцент

Кобзар Олександр Федорович – начальник кафедри забезпечення державної безпеки Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, доктор юридичних наук, професор

Комісаров Олександр Геннадійович – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії № 3 Науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, професор

Корнієнко Дмитро Миколайович – начальник Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат юридичних наук, доцент

Крамаренко Юрій Миколайович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету, доктор юридичних наук, професор

Лазарева Дар'я Володимирівна – старший викладач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Лазарєв Владислав Олександрович – декан факультету підготовки фахівців для підрозділів стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Левін Олег Леонідович – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент

Лісняк Антон Ігорович – аспірант кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Макітренко Вікторія Володимирівна – здобувач 1 курсу магістратури Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Мамедова Ельміра Агаламівна – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Межевська Лілія Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Миронюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Мусієнко Олег Леонідович – доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Обушенко Наталія Миколаївна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Обшалов Сергій Володимирович – декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Олефір Людмила Іванівна – старший викладач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби, кандидат юридичних наук

Омелько Іван Іванович – викладач кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Осадчий Юрій Григорович – професор кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор історичних наук, професор

Павлютін Юрій Миколайович – докторант Національної академії Служби безпеки України, кандидат юридичних наук

Палешко Яна Сергіївна – старший науковий співробітник навчально-наукової лабора-

торії з дослідження проблем протидії організованій злочинності та корупції факультету підготовки фахівців для підрозділів стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук

Пилипенко Марія Віталіївна – здобувач 1 курсу магістратури Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Покайчук Віталій Ярославович – завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Поплавський Олег Олександрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та історії Дніпровського державного аграрно-економічного університету

Приловський Володимир Володимирович – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Пузирьов Михайло Сергійович – начальник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби, доктор юридичних наук

Репан Микола Іванович – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рец Віолета Володимирівна – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Руснак Дмитро Іванович – ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ

Руфанова Вікторія Миколаївна – докторант кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Санакоев Дмитро Борисович – завідувач кафедри фінансових та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сенько Вікторія Вікторівна – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сердюк Лілія Миколаївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сидорова Ельвіра Олександрівна – заступник декана факультету підготовки фахівців для підрозділів стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Сиройд Тетяна Леонідівна – завідувач кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор

Сич Максим Анатолійович – молодший науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Сіренко Ольга Федорівна – здобувач вищої освіти ОКР «магістр» Міжрегіональної академії управління персоналом

Скок Олександра Сергіївна – доцент и кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Скрябін Олексій Миколайович – доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), доктор юридичних наук, доцент

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Сушачова Ірина Олександрівна – здобувач Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Тінін Дмитро Геннадійович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ткаченко Альбіна Олександрівна – здобувач вищої освіти ОКР «магістр» юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ткаченко Павло Ігорович – здобувач вищої освіти ОКР «магістр» юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ткаченко Сергій Євгенович – ад'юнкт Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ус Юлія Олегівна – викладач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Усаткін Денис Геннадійович – аспірант кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Фісуненко Надія Олександрівна – доцент кафедри аналітичної економіки та менеджменту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Фоменко Андрій Євгенович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

Христинченко Надія Петрівна – професор кафедри кримінального права і процесу, економічної безпеки а правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль), доктор юридичних наук, професор

Хряпінський Петро Васильович – професор кафедри публічного права Національного Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Шаповалов Дмитро Олександрович – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат медичних наук, заслужений лікар України

Шарай Єгор Валентинович – завідувач сектору інформаційного забезпечення, планування та контролю відділу забезпечення діяльності Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Шатрава Сергій Олександрович – завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем забезпечення діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Швець Юрій Юрійович – докторант ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», кандидат економічних наук, доцент

Шевченко Таїсія Віталіївна – старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шило Ірина Вікторівна – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шраго Альона Олександрівна – оперуповноважений управління стратегічних розслідувань в Запорізькій області Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України

Юзікова Наталія Семенівна – професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор юридичних наук, доцент

Юніна Марина Петрівна – доцент кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

TABLE OF CONTENTS

CURRENT ISSUES OF LAW ENFORCEMENT

Andriy Ye. Fomenko Concepts and features of criminological activity of the National police of Ukraine	8
Hanna O. Blinova, Elmira A. Mamedova Information support and cyber security patrol police: the relationship between concepts	15
Oleksandr F. Kobzar, Serhiy Ye. Tkachenko International experience of ensuring discipline and legality in law law bodies	24
Andriy V. Ivanytsya Police service in the civil service system: foreign experience of some democratic states	29
Dmytro M. Korniyenko, Yuriy M. Pavlyutin The essence of the mechanism of administrative and legal support of service and combat activity of security forces (on the example of the National Guard of Ukraine)	35
Yuriy M. Kramarenko Some issues of the formation of moral values in the training of specialists in the field of law and law enforcement activities	41
Vitaliy Ya. Pokaychuk The essence and relationship between the concepts of "security forces" and "law enforcement forces"	47
Yuriy M. Velykyy On the expenditure of changing the principles of public order protection by the Ukrainian police during mass events: the experience of European states	54
Dmytro H. Tinin Improvement of in-service training of National police officers of Ukraine with the use of interactive multimedia	60

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL LAW. INTERNATIONAL LAW

Yuriy V. Kyrychenko, Hanna V. Davletova Constitutional regulation of the right to appeal to state authorities and local government bodies	64
Yuriy H. Osadchyy The reasons for the elimination of Zaporizhzhya Sich	69
Tetyana L. Syroyid Women's right to health – modern challenges: international legal aspect	74
Nadiya P. Khrystynchenko The role of the European Court of Human Rights in ensuring appropriate and effective protection of a fair court in Ukraine	82
Oleh L. Levin., Oleh A. Poplavskiy Donbass: pages of the past in the context of today's events	89
Oleksandra V. Nestertsova-Sobakar Statute of civil proceedings of 1864: history of adoption, main provisions and its impact on the Ukrainian provinces	95

Nataliya M. Obushenko Essence and significance of legislation systematization in Ukraine	101
Liliya M. Serdyuk The President of Ukraine as a multifaceted state and legal phenomenon: doctrinal approaches to understanding	106
Ivan I. Omelko Evolution of legal regulation of activity forms of members of representative bodies of local self-government in the Ukrainian lands within Austria-Hungary and pre-revolutionary Russia	110
Maksym A. Sych Socio-economic guarantees of deputy activity in Ukraine	118

CIVIL LEGAL REGULATION OF CERTAIN AREAS
OF PUBLIC RELATIONS

Adil Ye. Alibekov, Maryna P. Yunina Forms of a prosecutor's participation in civil process: comparative characteristics of legislation of Republic of Kazakhstan and Ukraine	125
Vira M. Aliyeva-Baranovska, Olha F. Sirenko Comparative characteristics of trade secret in the legislation of foreign countries and in international law	135
Liliya V. Mezhevska, Valeriya V. Vasylichenko The lawyer's role as a representative in the economic procedure	149
Liliya V. Mezhevska, Mariya A. Kapinus Land moratorium: threats and prospects	152
Yuliya O. Us Certain aspects of allimet accounting and liability for failure to comply with obligations	156

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE.
PUBLIC ADMINISTRATION

Anatoliy I. Berlach, Ulyana I. Izdebska Mediation as an alternative way of considering and resolving public law disputes	161
Oleksandr H. Komisarov, Yuriy Yu. Shvets Administrative and legal aspects of the state policy of ensuring the national security of Ukraine in the field of health care at the present stage	167
Yevhen V. Kurinnyy About the demand for administrative law in the conditions of atypicality of the Ukrainian state	174
Roman V. Myroyuk, Serhiy O. Shatrava Consideration of administrative cases on forced alienation of land plots for motive public needs: judicial practice and perspective	180
Roman V. Myronyuk, Mykola I. Repan Domestic violence and bullying: features of qualification and efficiency of liability	187
Andriy O. Sobakar, Anastasiya V. Aksutina Implementation of international legal standards of "cultural service" in the modern system of public and legal support of the population with social-cultural services	193

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Mykhaylo S. Puzyrov, Lyudmyla I. Olefir Socio-legal conditionality for introduction of the institute of probation supervision over convicts on parole into the legislation of Ukraine	199
--	-----

Petro V. Khriapinskiy Regarding the ancestral and direct objects of non-violent crime against the sexual integrity of a minor	205
Nataliya S. Yuzikova Legal regulation of human anatomical materials transplantation of people	213
Vasyl S. Berezniak, Violetta V. Rets Application of criminal law for illegal influence on the results of official sports competitions in the era of legalization of games	218
Viktoriya M. Rufanova Concept and features of gender-based violence	224
Oleksandra S. Skok, Taisiya V. Shevchenko Features of criminal responsibility and punishment of juveniles under the criminal code of Ukraine and the Republic of Kazakhstan	231
CRIMINAL PROCEDURE, FORENSICS, OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITIES	
Yernar N. Begaliyev About the perspectivity or insufficiency of introducing the institute of chipping the population	238
Oleh M. Yemets, Dmytro I. Rusnak The actors of counteraction human trafficking, t heir general characteristics and powers in this area	245
Oleksiy M. Skryabin, Dmytro B. Sanakoyev Socio-psychological portrait of the leader of an ethnic criminal group	251
Maryna O. Voloshyna Promising directions of scientific research on the issues of operational-search combatting mercenary and violent crimes in Ukraine	256
Darya V. Lazareva Special aspects of the participation of persons suffering from mental disorders in criminal proceedings: theoretical and practical aspects	263
Serhiy V. Obshalov Problems of interaction of operational-search units of the National police of Ukraine during the investigation of criminal offences	270
Iryna O. Sukhachova Nternational standard of proof of «reasonable suspicion» in the prosecutor's implementation of the prosecution function	275
Dmytro O. Shapovalov Forms of using special knowledge in criminal proceedings: theoretical and praxeological aspects	280
Olha I. Brendel Organizational problems when appointing forensic video, audio analysis	284
Volodymyr V. Prylovskyy Algorithms of actions of law enforcement officers during the investigation of the involvement of minors in illegal activities	290
Yehor V. Sharai Theoretical principles of involvement of employees of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the pre-trial investigation	295

ECONOMIC SECURITY

Vladyslav O. Lazaryev, Elvira O. Sydorova, Yana S. Paleshko The influence of geopolitics on the national security of the state	300
Oleh L. Musiyenko, Mariya V. Pylypenko, Viktoriya V. Makitrenko Use of special knowledge in the investigation of economic crimes	306

POSTGRADUATE'S TRIBUNE

Dmytro O. Anisimov Objective side of illegal influence on the results of official sports competitions	312
Iryna A. Antonyuk Methods of committing fraud in the field of provision of employment mediation services	318
Kateryna H. Vlad Some aspects of improving criminal liability for domestic violence against children	324
Vadym I. Dyadichko Some features of the criminal law regulation of liability for sexual abuse against children in some European countries	329
Nataliya S. Isayeva The right to an adequate standard of living, the right to entrepreneurial activity and the right to a pension for internally displaced persons in Ukraine	336
Anton I. Lisnyak Typical investigative situations during the investigation of mass riots	342
Victoriya V. Senko Causes and conditions of drug crime determination of prevention measures and elimination of negative consequences	347
Denys H. Usatkin Organizational and tactical support for the interrogation of a suspect in the investigation of a group violation of public order	352
Iryna V. Shylo Criminal-legal description of penalties imposed for criminal offenses	356
Alyona O. Shraho Typification of algorithms for investigating the sale and distribution of pornographic items via Internet	361
REVIEWS	368

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events	379
Contests	385
New scholars	386
Personalities	390
New editions	396
Remember scientists	400
<i>Authors</i>	402

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2020

№ 4 (108)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Самотуга

Редактори: *О.М. Врублевська, А.В. Колесник, С.П. Лагдан*

Підп. до друку 29.12.2020. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 33,17. Обл.-вид. арк. 34,17. Тираж – 70 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т./ф. (056) 756-46-41, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018